

THE
THOUSAND & ONE DAYS,

TRANSLATED BY
BHASKAR SAKHARAM.

आरबी गोष्टी.

हा ग्रंथ इंग्रजीवरून

भास्कर सखाराम

यानी रचिला.

Price One Rupee Four Annas.

A. or. 3199 $\frac{f}{=}$

Lakharam

Rūz

THE
THOUSAND AND ONE DAYS,

TRANSLATED BY

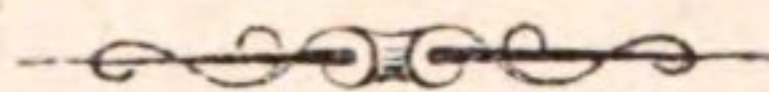
BHASKAR SAKHARAM,

ACCEPTED AND REWARDED BY THE DAKSHINA PRIZE COMMITTEE;

CORRECTED AND REVISED BY

KRISHNA SHASTRI CHIPLONKER,

SECRETARY AND REVISER TO THE D.P.C.

B o m b a y :

PRINTED AT THE
EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

1863.

Price One Rupee Four Annas.

आरवी गोष्टी.

• हा ग्रंथ इंग्रजीवरून

भास्कर सखाराम

यानीं रचिला.

तो दक्षिणाप्रैज कमितीनें पसंत करून त्याबद्दल बक्षीस देऊन घेतल्यावरून

तो

कृष्णशास्त्री चिपळुणकर,

कमितीचे सेक्रेटरी आणि रिवैजर यानीं शुद्ध करून तयार केला.

मुंबईत

एज्युकेशन सोसैटीचे छापखान्यांत छापिलें.

दसवी सन १८६३

किंमत सवा रुपया.

ਤਿ ੧੬ ੧੬੩੧

ਭਗਤ ੧੬੩੧

ਪੰਨਾ ੧੬੩੧

ਭਗਤ ੧੬੩੧

ਭਗਤ ੧੬੩੧ ਭਗਤ ੧੬੩੧ ਭਗਤ ੧੬੩੧ ਭਗਤ ੧੬੩੧

੧੬

ਭਗਤ ੧੬੩੧

ਭਗਤ ੧੬੩੧ ਭਗਤ ੧੬੩੧ ਭਗਤ ੧੬੩੧

ਭਗਤ

ਭਗਤ ੧੬੩੧ ਭਗਤ ੧੬੩੧

ਭਗਤ ੧੬੩੧

ਭਗਤ ੧੬੩੧

अनुक्रमणिका.

गोष्ट.	पृष्ठ.
१ हसन अबदल्ला किंवा भारलेल्या किल्ल्या ह्यांविषयी गोष्ट.	१
हसन अबदल्ला ह्याची गोष्ट	६
बुरुडाची गोष्ट	९
अबूनादर दवैशी ह्याची गोष्ट	२१
हसन अबदल्ला ह्याची गोष्ट पुढें चालू	३०
२ सुलीमान सुभेदार आणि तिथे गोष्टी सांगणारे ह्यांविषयी	
गोष्ट	४८
प्रथम गोष्ट सांगणारा	५०
दुसरा गोष्ट सांगणारा	५२
तिसरा गोष्ट सांगणारा	५८
३ राजपुत्र खालफ व चीनच्या राजाची कन्या ह्यांची	
गोष्ट	६१
अल् अब्बस राजाची गोष्ट	७०
राजपुत्र खालफ व चीनच्या राजाची कन्या ह्यांची	
गोष्ट पुढें चालू	१०२
लिनीन ह्याची गोष्ट	१०९
राजपुत्र खालफ व चीनच्या राजाची कन्या ह्यांची	
गोष्ट पुढें चालू	१२८
४ शाहण्या सुभेदाराची गोष्ट	१७७
५ तूनिस येथील सिद्धाची अथवा आयुष्य वाढविणाऱ्या	
चूर्णाविषयी गोष्ट	१८७
६ द्रव्याचा वास समजणाऱ्या नाकाची गोष्ट	१९९
७ बसरा येथील ठेव्याविषयी गोष्ट	२०९

गोष्ट.	पृष्ठ.
अबूल कासमाची गोष्ट	२१७
बसरा येथील द्रव्याविषयी गोष्ट पुढें चालू	२२३
८ एका म्हातान्या उंटाविषयी गोष्ट	२४२
९ मज्जेदीन ह्याची गोष्ट	२५६
१० बद्रुदीन लोलो राजा व त्याचा प्रधान अतल्मुल्क ह्यांज- विषयी गोष्ट	२९०
दोन जुन्या जोड्यांविषयी गोष्ट	२९१
अतल्मुल्क ऊर्फ दुःखी प्रधान व राजकन्या झलीका ह्यांजविषयी गोष्ट	२९६
बद्रुदीन लोलो राजा व त्याचा प्रधान ह्यांची गोष्ट पुढें चालू	३२७
मलीक व राजकन्या शिरीन ह्यांजविषयी गोष्ट . .	३२९
उपसंहार	३४५

प्रस्तावना.

कोणत्याही देशांत विद्येचा प्रसार व वृद्धि व्हावयास विद्या ही कर्म-
णुक्तीचें साधन झाली पाहिजे. ग्रंथ लिहिणें व वाचणें यांपासून होणाऱ्या
पुढल्या फायद्याच्या बुद्धीनें केवळ नव्हे, तर तेच व्यापार स्वतः आनंद-
दायक असे वाटून त्यांविषयीं लोकांची प्रवृत्ति झाली पाहिजे. असें
होतें तेव्हांच विद्येची चहा होऊन लोकांत तिचा फैलाव होतो ; परंतु
अशी स्थिति होण्यास देशभाषेंत सुरस व मनोरंजक ग्रंथांचा भरणा
झाला पाहिजे. ज्यांच्या ज्ञानापासून व्यवहारांत उपयोग खरा ; परंतु
जे वाचण्यास रुक्ष व नीरस तसल्या ग्रंथांपासून देशांतील एकंदर
लोकांस विद्येची गोडी लागत नाहीं. गणित, ज्योतिष, शिल्पशास्त्र,
दर्शनानुशासन, हे विषय पुष्कळ व्यवहारोपयोगी खरे ; परंतु यांवरील
ग्रंथ घेऊन रिकाम्या वेळीं ते कर्मणुकी करतां मौजेनें वाचात बसणारीं
मनुष्ये इंग्लंडांसारख्या सुधारलेल्या सुद्धां देशांत शेंकडा दोन चार
सांपडणें कठीण. आतां अशा प्रकारचे कर्मणुकेचे ग्रंथ म्हटले म्हणजे
काव्ये, नाटके, कल्पित गोष्टी, सुरस इतिहास, प्रसिद्ध पुरुषांचीं चरित्रे
वगैरे होत.

२ हल्लीं जो ग्रंथ मराठी वाचणारांस सादर केला आहे, त्यांतील
गोष्टी सुबोध, सरस व चमत्कारिक असून त्यांत सन्नीतिचा उपदेशही
आहे. कितीएक गोष्टी मनोरंजक असतात खऱ्या ; परंतु त्या वाचल्यानें
अप्रौढ व अल्पविचाराचे वाचणारांचीं मनें बिघडण्याचें मोठें भय असतें ;
परंतु तो दोष या ग्रंथांतील गोष्टींस अगदीं लागू नाहीं. यांतील
प्रत्येक गोष्टीचा कल सद्गुणाचे प्रशंसेकडे किंवा दुर्गुणाचे निंदेकडे आहे,
ही गोष्ट चतुर वाचणारानें यत्किंचित् विचार केला असतां सहज त्याचे
लक्ष्यांत येईल.

३ या ग्रंथांत ज्या गोष्टींचा संग्रह केला आहे, त्या गोष्टी मूळच्या

आरबी भाषेतल्या आहेत. त्यांचें भाषांतर इंग्रजींत आहे. त्या इंग्रजी ग्रंथावरून हें मराठी भाषांतर केलें आहे. हा ग्रंथ भास्कर सखाराम व सदाशिव विनायक शास्त्री देवधर यांनीं तयार करून दक्षिणाप्रैज कमितीस नजर केला. व तो एकंदरींत चांगला असल्यावरून कमितीस पसंत झाला. तथापि त्यांत भाषांतर कर्त्यांच्या हातून काहीं लहान मोठीं अशुद्धें नजरचुकीनें वगैरे राहिलीं होती; तीं छापण्या करितां प्रत तयार करतांना दुरुस्त केलीं आहेत. शिवाय जेथें अवश्य वाटलें, तेथें भाषेत व रचनेंतही काहीं फेरफार केला आहे.

पुणें.
ता. २१ वा आगस्ट
१८६२.

कृष्णशास्त्री चिपळुणकर,
द० प्रै० कमितीचे सेक्रेटरी व रिवैजर.

अरबी गोष्टी.

गोष्ट पहिली.

हसन अबदल्ला किंवा भारलेल्या किल्या ह्याविषयी गोष्ट.

पूर्वी मिसर देशामध्ये थेलन् नामें करून कोणी पादशाह होता. तो आपला पुत्र महंमद ह्यास राज्याधिकार देऊन मरण पावला. महंमद शाहणा व सुस्वभावाचा होता. त्यानें गादीवर बसल्या नंतर राज्यांतील वाईट चाली काढून टाकून जिकडे तिकडे स्वस्थता व नीति चालू केली. तो आपले प्रजेस नवीन कर बसवून पीडा न देतां, जें द्रव्य बापांनें लोकांवर जुलूम करून संपादिलें होतें, त्याचा विद्वान लोकांस आश्रय, शूर लोकांस बक्षीसें, आणि गोरगरिबांस मदत, हीं देण्यामध्ये व्यय करूं लागला. हा नीतीनें राज्य करूं लागल्या पासून सर्व गोष्टी अनुकूल होऊं लागल्या. त्या अशा कीं नील* नदीस वेळच्या वेळीं व पुष्कळ पूर येत असे; दरसाल जमिनीस पिकाची समृद्धि होऊं लागली; आणि राजा व्यापारी लोकांचा बोज ठेवी व त्यांचें रक्षण करी, त्यामुळे त्या देशांतील बंदरांत इतर देशांतून सोनें पुष्कळ येऊं लागलें.

एके दिवशीं महंमदानें आपल्या सैन्यामध्ये अधिकारी लोक किती आहेत, व सरकार खजिन्यांतून ज्यांस वेतन पावतें, असे कामदार किती आहेत, हें पहावें, असा निश्चय केला. तेव्हां प्रथमतः चाळीस प्रधान आले आणि चाली प्रमाणें अनुक्रमें खुरनिशे करून राजापुढें हात जोडून उभे राहिले. त्यांत बहुतेक वयानें पोक्त असून त्यांच्या दाढ्या पिकलेल्या व लांब होत्या. त्या सर्वांच्या मस्तकीं रत्नखचित सोन्याचे मुगुट व हार्ती अधिकारसूचक छड्या होत्या. त्यांत एकांनें मी अमुक लढायांत होतो व मला इतक्या

* मिसर देशांत प्रायः पाऊस पडत नाहीं. वर दक्षिणेच्या बाजूस दुसरे देश आहेत, त्यांत पाऊस पडून नील नदीस मोठे पूर येतात, व त्या पुरांच्या येगानें मिसर देशांतलीं शेते पिकतात.

जखमा झाल्या आहेत, असें जाहीर केलें. दुसरा ह्मणाला, कीं अनेक प्रकारच्या विद्या अवगत होऊन आपल्या हातून शाहणपणानें चांगली सरकारची चाकरी व्हावी ह्मणून मी बहुत वर्षे पुष्कळ अभ्यास केला आहे.

ह्या प्रमाणें सर्व प्रधान हजिरी देऊन गेल्यावर प्रांतांतील सुभेदार, सेनापति व सैन्यांतील दुसरे मोठ मोठाले सरदार आले. त्यांचे मागून राज्याचा बंदोबस्त ठेवून इनसाफ करणारे कोतवाल, न्यायाधीश वगैरे अधिकारी आले. व सर्वांचे मागून सरकारांतून मरणाची शिक्षा ठरलेल्या गुन्हेगारांचा शिरच्छेद करणारा आला. हा निरुद्योगी मनुष्या प्रमाणें चांगला धष्टपुष्ट होता; तथापि फार खिन्न दिसत होता. त्याची तरवार सदां नागवी असावयाची ती म्यान केलेली होती. तो राजास मुजरा करून ह्मणाला, कीं महाराजाधिराज, सरकारास माझी गरज समजून आज माझा उदय होण्याचा दिवस आला आहे. पहा, भयंकर पादशाह थेलन, हा राज्य करीत असतां मी आपला काळ सुखानें घालवीत असून माझा भरभराट असे. तो मरण पावल्या पासून माझा रोजगार व प्राप्ति हीं दिवसानुदिवस कमी होत चाललीं आहेत आणि हा मिसर देश पुढें अशाच स्वस्थतेनें अबादानींत राहिल्यास मला व माझे कुटुंबास दरिद्र येऊन उपाशीं मरणें प्राप्त होईल.

असें त्यांचें ह्मणणें स्वस्थपणें ऐकून घेऊन महंमदानें विचार केला, कीं ह्याचे बोलण्यास कांहीं आधार आहे खरा. कारणकीं, ह्याचें वेतन थोडें आहे. गुन्हेगार लोकां कडून बक्षीस अथवा हक्काची दस्तुरी ह्मणून जें ह्यास मिळें, तीच ह्याची मुख्य प्राप्ति होती; ह्यामुळें जुलूम, दंगे, कज्जे, ह्यांचे काळांत हा खचीत सुखी आणि श्रीमंत असावा; परंतु आतां चोहीकडे स्वस्थता झाल्यामुळें ह्यास पुढील दरिद्राचें भय पडलें आहे, हें खरें आहे.

मग पादशाह बोलला, कीं तर मग सर्वांस एककालीं सुख होईल अशी समजूत आहे ती केवळ भ्रांतिच काय? पहा; ज्या गोष्टीनें एकास सुख होतें, तीच गोष्ट दुसऱ्याचे दुःखास कारण होते! नंतर तो अपराध्यांचीं डोकीं मारणारास ह्मणाला. बरें असो. आतां तूं आपलें पुढें कसें होईल ह्या विषयीं कांहीं काळजी करूं नको. ज्या तुझ्या तरवारीनें केवळ अपराध्यांसच शिक्षा होते असें नाहीं, तर अपराध्यांस शिक्षा होते तितका जी

पासून निरपराध्यांचाही नाश होतो, त्या तुझ्या तरवारीची, ईश्वर करो, आणि माझ्या राज्यांत गरज न पडो; व न वापरल्यामुळे तिजवर जंग चढो. ह्यापुढे तुला लोकांची डोकी तोडण्याचें काम करण्याची गरज न लागतां तुझे व तुझ्या कुटुंबाचें संरक्षण व्हावें, म्हणून तुला सालीना दोनशे रुपये मिळतील.

ह्या प्रमाणें राजवाड्यांतील सर्व कामदार व नौकर लोक राजास हजिरी देऊन गेले. प्रत्येकास राजानें सरकारी काम तूं कोणतें करतोस, मागें कोणत्या कामगिऱ्या बजाविल्या, तुझा निर्वाह कसा होतो, व सरकारांतून तुला पगार काय मिळतो, ह्या गोष्टी विचारल्या. त्यांत पूर्वी ज्यांस मेहनतीची व अवघड प्रकारची कामे असून वेतने थोडीं दिसलीं, त्यांचीं कामे कमी करून वेतने वाढविलीं. ज्यांस कामे कमी असून वेतने फार होती, त्यांची वेतने कमी करून कामे वाढविलीं. अशा रीतीने शाहणपणाची व नीतीची पुष्कळ कृत्ये केल्या नंतर राजानें आपल्या दिवाणी कामदारांमध्ये, ज्याच्या तोंडावर सुरकुत्या पडल्या आहेत व ज्याची कंबर वांकली आहे, असा एक म्हातारा मनुष्य पाहून त्यास जवळ हाक मारली, आणि राजवाड्यांत तूं काय काम करून असतोस, व तुला काय वेतन मिळतें म्हणून विचारलें.

हें ऐकून म्हातारा म्हणाला, कीं महाराज, आपले वडिलांनीं एक पेटी माझे स्वाधीन केली आहे. ती संभाळावी हें माझें काम. ह्या बदल त्यांनीं नेमणूक केल्या प्रमाणें मला दरमहां दहा मोहरा सरकारांतून पावतात. त्या जवरून महंमद म्हणाला, कीं ह्या असल्या सोप्या कामास हा मुशारा फार दिसतो. मग त्यानें म्हाताऱ्यास विचारिलें, कीं बरें, ह्या पेटींत असें आहे तरी काय? तेव्हां तो म्हणाला, आज सुमारे चाळीस वर्षां पासून ही पेटी माझ्या ताब्यांत आहे, पण मी शपथपुरःसर सांगतो, कीं तिजमध्ये काय आहे तें मला माहित नाहीं. मग राजानें ती पेटी आणवून पाहतां ती सुवर्णाची असून, तीवर नक्शीकाम फारच चांगलें होतें. ती त्या म्हाताऱ्यानें उघडली. तिजमध्ये हरिणाच्या, जांभळी रंगानें रंगविलेल्या कातड्यावर चकचकीत अक्षरांनीं लिहिलेलें एक पुस्तक सांपडलें. त्यावरून तांबडी बुकणी पसरलेली होती. त्या पुस्तकाची लिपि राजास किंवा त्याचे प्रधानांस किंवा जे विद्वान लोक त्याप्रसंगीं जवळ होते, त्यांस उमगेना. मग

राजाच्या आज्ञेवरून मिसर देश, सीरिया, इराण व हिंदुस्थान येथील विद्वान लोकांस बोलावून आणिले; परंतु कोणा एकासही ती गूढ लिपि समजेना. मग ते पुस्तक पाहिजे त्यानें पहावे अशी परवानगी देऊन, पुष्कळ वेळ पर्यंत मोकळे ठेविले होते, आणि जर कोणी ती लिपि वाचणाऱ्यास आणील, तर त्यास मोठे बक्षीस मिळेल म्हणून जाहिरातही दिली होती.

पुढे कांहीं दिवस लोटल्यावर कोणी एक गृहस्थ थेलन् पादशाह राज्य करीत असतां मिसर देश सोडून गेला होता, तो माघारा आला आणि ह्या पुस्तकाची बातमी ऐकून झणाला, कीं हें पुस्तक कशा विषयी आहे व त्याची हकीगत काय आहे हें सर्व मला विदित आहे. त्याजवरून राजाने त्यास लागलेंच बोलावून आणविलें. मग त्यानें पुढे लिहित्याप्रमाणें सर्व हकीगत सांगितली.

तो झणाला, हे राजा, परमेश्वर तुझ्या आयुष्याची वृद्धि करो ! ह्या पुस्तकाचा वास्तविक धनी अल्खार ह्याचा पुत्र शेक हसन अबदल्ला म्हणून होता, त्यास ते वाचतां येत असे. तो पुष्कळ देश फिरला व त्यानें अरम नामें करून खांबावर बांधिलेलें जें अद्भुत नगर आहे, तेथें प्रवेश करून तेथून हें पुस्तक आणिलें व त्या शिवाय कोणासही हें वाचतां येत नव्हतें. हें पुस्तक किमया करण्याच्या कामांत त्यास उपयोगी पडत असे, आणि ह्याच्या सहाय्यानें अगदीं कवडीची माल धातू असली, तरी तिचें त्यास सुवर्ण करतां येई. पुढे आपल्या पित्यास ही गोष्ट समजतांच त्यानें त्या अवलियास बोलावून आणिलें आणि त्यापासून ती गूढ विद्या बलात्कारानें समजून घेण्यास यत्न मांडला; परंतु तो अवलीया ती विद्या सांगेना. कारण त्यानें असें मनांत आणिलें, कीं ह्या दुष्ट राजाच्या हातीं ही समर्थ विद्या लागली असतां, मोठा अनर्थ होईल. त्यावरून राजास क्रोध येऊन त्यानें ती पेटी हसन अबदल्ला ह्याजपासून हिरावून घेऊन त्यास बंदिशाळेंत ठेवण्या विषयी आज्ञा केली. त्या गोष्टीस आज चाळीस वर्षे झाली. तो प्रस्तुत जिवंत असल्यास बंदिखान्यांतच असेल.

ही गोष्ट ऐकून महंमदानें लागलेंच आपले कामदार बंदिशाळा पहावयास पाठविले, आणि ते परत आल्यावर हसन अजून जिवंत आहे असें समजतांच त्यास मोठा आनंद झाला. मग त्यानें त्यास सन्मानाचा

पोशाक घालून आपले जवळ आणण्या विषयी आज्ञा केली. तो दरबारांत आल्यावर त्यास राजानें आपले जवळ बसवून पूर्वी आपले बापाकडून जो अन्याय घडला होता, त्या विषयी क्षमा मागितली आणि म्हटलें, कीं आपण आजून जिवंत आहां, हें वर्तमान मला अकल्पित सजमलें. नंतर त्यानें तें पुस्तक त्याजपुढें ठेविलें आणि म्हटलें, कीं हे म्हातारे बाबा, ह्या पुस्तकाच्या योगेंकरून ह्या सृष्टीतील सर्व संपत्ति मला प्राप्त होत असली तरी हें केवळ अन्यायानें व जुलमानें माझे हातीं आलें आहे, ह्यास्तव हें मला नको. हें आपलें आपण घ्यावें.

हें भाषण ऐकतांच हसनाने डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहूं लागल्या आणि तो म्हणाला, कीं हे परमेश्वरा, सर्व ज्ञान तुजपासून प्राप्त आहे तुझ्या इच्छेनें एकाच जमिनींत विषाच्या व अमृताच्या वल्ली उगवतात. सर्व ठिकाणीं वाईट गोष्टी जवळ चांगली असतेच. पहा, ज्या जुलमी राजानें हा मिसर देश दुःखसमुद्रांत बुडविला होता व मला चाळीस वर्षे पर्यंत घाणेऱ्या बंदिखान्यांत ठेविलें होतें, त्याचाच हा महंमद पुत्र ! हा पंगूस अपांगतो; गांजलेल्याचा कैवार घेतो; ह्यानें मला बंदिखान्यांतून मुक्त करून राहिलेलें आयुष्य सुखांत घालविण्यास समर्थ केलें. नंतर तो महंमदास म्हणूं लागला. हे राजपुत्रा, हें पुस्तक हस्तगत करून घेण्यासाठीं मी आपला जीव देखील बहुत वेळ घोरांत घातला आहे. ह्या पुस्तकांत खऱ्या विद्येचे नियम आहेत. परमेश्वरानें मला वांचवून मी तुला ही विद्या शिकवावी असा योग आणिला, हा त्याचा मी मोठा उपकार समजतो. तर जी गोष्ट तुझ्या बापास जुलमानें देखील मजपासून घेतां आली नाहीं, ती विद्या मी तुझे सद्गुण पाहून आनंदानें तुला देतो. ज्या अरम शहरांत ईश्वराचें सहाय्य असल्या वांचून कोणी मनुष्यास जातां येत नाहीं, अशा ठिकाणांतून काय ती मी एवढीच अमोलीक वस्तू आणिली आहे.

मग राजानें त्यास आलिंगन केलें आणि म्हटलें, कीं आपण मला पित्याच्या जागीं आहां. आपणास माझी प्रार्थना आहे, कीं अरम शहरांत आपण काय काय पाहिलें आहे, तें सर्व कृपा करून मला सांगावें.

तेव्हां हसनानें उत्तर केलें, कीं ती कथा फारच लांब आहे, तथापि ती तुला सांगतो, असें बोलून त्यानें ती सांगण्यास आरंभ केला.

हसन अबदल्ला ह्याची गोष्ट.

मिसर देशांत माझा बाप राहत असे. त्याचा मी एकूलता एक पुत्र होतो. माझा बाप मोठा श्रीमंत व विद्वान होता. त्यानें माझे लहानपणींच मजकडून विद्याभ्यास करविला होता; ह्यामुळे मी वीस वर्षांचा झालों, तेव्हांच थोर थोर विद्वान लोकांमध्ये माझी गणना होऊं लागली. पुढें बापानें एका तरुण स्त्री बरोबर माझे लग्न मोठ्या समारंभांनें करून दिलें, तिचे डोळे पाणीदार असून, ती स्वरूपानें फार सुंदर होती. तिजबरोबर मी आपला काळ सुमारे दहा वर्षे पर्यंत आनंदांत व सुखांत घालविला; परंतु शेवटीं तें सर्व जाऊन परमेश्वराच्या इच्छेनें सर्व प्रकारचीं दुःखें मला भोगणें प्राप्त झालें. माझा बाप पटकीचा वाखा होऊन वारला; लढाईत माझे भाऊ पडले; घर जळून गेलें; आणि माझीं मोठमोठीं मालांचीं जहाजें सर्व बुडून गेलीं. ह्या प्रमाणें मला दरिद्रावस्था प्राप्त झाली. ईश्वराच्या कृपेवांचून कोणाचाही आधार राहिला नाहीं. मशिदींत गेलों असतां तेथें धार्मिक लोक मला जी कांहीं भिक्षा देत, तीवर मी उपजीवन करीं. ह्या प्रसंगीं दरिद्राच्या योगानें मला व माझे बायकापोरांस फारच हाल काढावे लागले, व दुःखें भोगावीं लागलीं. एके दिवशीं मला कांहीं भिक्षा न मिळाल्या वरून माझे बायकोनें दुःखानें डोळ्यांस पाणी आणून माझ्या वापरण्याच्या वस्त्रां पैकीं कांहीं वस्त्रें बाजारांत विकण्या करितां मजपाशीं दिलीं. तीं घेऊन मी रस्त्यानें जात असतां, कोणी एक मुशाफर अरब उंटावर बसून चालला होता, त्याची गांठ पडली. त्यानें मला सलाम करून विचारलें, कीं ह्या शहरांत अलखार ह्याचा पुत्र शोक हसन अबदल्ला हा कोठें राहतो? हें ऐकून मला माझे दरिद्रामुळे लाज वाटली; परंतु मी कोण आहे, हें त्या गृहस्थास माहीत नाहीं, असें समजून मी उत्तर केलें, कीं ह्या केरो शहरांत त्या नांवाचा कोणीच मनुष्य नाहीं. त्याजवरून तो अरब म्हणाला. काय तूं हसन अबदल्ला नव्हेस? तूं आपलें नांव चोरून पाहुण्यास माधारा लावून देतोस?

त्याचें भाषण ऐकून मी फार खजील झालों, आणि त्यास क्षमा मागितली, व चुंबन करावयास त्याचा हात धरावयास गेलों; परंतु तो मला तसें करूं देईना. नंतर त्यास मी आपले घरीं घेऊन येत असतां त्याचा

पाहुणचार करावयास आपल्या घरांत कांहींच नाही ही गोष्ट माझे मनांत येऊन मला फार दुःख झाले. वरीं आल्यावर त्या गृहस्थाची गांठ कशी पडली हें मीं आपले स्त्रोस सांगितलें. ती म्हणाली, कीं हा पाहुणा परमेश्वरानें पाठविला आहे. त्यापेक्षां मुलांस देखील खावयास नसलें तरी नसो; परंतु ह्याची तरतूद ठेविली पाहिजे. ह्यास्तव आतां जीं पांघुरणें तुमचे स्वाधीन केलीं आहेत, तीं तुम्ही नेऊन विक्रा, आणि जे पैसे येतील, त्यांची पाहुण्या करितां लौकर शिधासामग्री घेऊन या. पाहुण्याची संपादणी होऊन कांहीं त्यांतून उरल्यास आपण खाऊं. नंतर मी घरांतून बाहेर जाऊं लागलों तों वाटेवरच तो अरब बसला होता. तेव्हां त्याचे समोरून जाणें आलें; म्हणून तीं वस्त्रें मी लपवून नेऊं लागलों, तेव्हां पाहुण्यानें विचारलें, कीं मित्रा, तूं आपले आंगरख्याआड लपवून काय नेतोस ? मीं त्यास उत्तर केलें, कीं बायकोचे कपडे शिंप्याकडे नाट करण्यास नेतो. तो म्हणाला, ते मला पाहूं दे. तेव्हां मीं मोठ्या लज्जेनें त्यास ते कपडे दाखविले.

मग तो म्हणाला, कीं अरे भगवान् ! हे कपडे विकून तूं माझा पाहुणचार करणार ? थांब, ह्या दहा मोहरा घे आणि मला व तुझ्या कुटुंबास पुरेलशी शिधासामग्री घेऊन ये. तेव्हां मी त्याप्रमाणें केलें आणि आनंद व सुख ह्यांची वस्ती पुनरपि माझे घरीं झाल्या सारखी दिसूं लागली. कारणकीं ह्या प्रमाणें पंधरा दिवस पर्यंत तो अरब मला दर रोज दहा दहा मोहरा देत गेला व मीही त्यानें सांगितल्या प्रमाणें त्या खर्चीत गेलों. सोळावे दिवशीं पूर्वीं नाना प्रकारच्या गोष्टी सांगून मला शेवटीं तो म्हणाला, कीं हसन, तूं आपणास विकून घेण्यास राजी आहेस ? राजी असलास तर मी तुला विकत घेतों. मीं उत्तर केलें, कीं महाराज, आपण मजवर जे उपकार केले, त्यांच्या योगानें मी आपलाच आहे. त्यावरून तो बोलला, कीं मी तशा अर्थानें बोलत नाहीं. मी तुला खरोखरी खरेदी घेण्यास इच्छितों, तर खुशी असल्यास तुला वाटेल ती तूं आपली किंमत सांग.

हा थट्टा करितो असें समजून मीं उत्तर केलें, कीं जो मनुष्य स्वतंत्र आहे, गुलाम नाही, त्यास एकच धावांन ठार मारिलें, तर त्याची किंमत हजार मोहरा आहे; परंतु जर त्यास पुष्कळ जखमा केल्या किंवा त्याचे

पुष्कळ तुकडे केले, तर त्याची किंमत दीड हजार मोहरा पडते. हें ऐकून तो अरब म्हणाला, कीं बरें तर तूं आपणास विकून घेण्यास राजी असलास तर मी दीड हजार *डिनार देतो. मग तो थट्टा करीत नाही, खरोखरी मला विकत घेऊं इच्छित आहे, असें पाहून मी म्हणालों, कीं मला कांहीं फुरसत द्या. कुटुंबांतिल माणसांस विचारून तुम्हांस खचीत उत्तर सांगतो. मग बरें आहे असें बोलून तो अरब, शहरांत कांहीं काम होतें, त्या करितां बाहेर गेला. पाहुण्याचें हें चमत्कारिक म्हणणें मी घरांत सांगितलें. तेव्हां माझी आई म्हणाली, कीं तुला विकत घेण्यांत त्याचा काय मतलब असावा ? माझीं मुलें तर ही गोष्ट ऐकून माझे गळीं पडून रडूं लागलीं. माझी बायको मोठी शाहणी व विचारी होती. ती म्हणाली, त्या मेल्या अरबाच्या मनांत, येथें जो खर्च झाला आहे, तो सर्व उगवावा असें आहेसें दिसतें. तुम्हापाशीं तर ह्या भिकार घराशिवाय दुसरी कांहीं जिनगी नाही, तरी हें विकून त्या मेल्याचा पैसा देऊन टाका; परंतु तुम्हीं आपणास विकून घेऊं नका.

नंतर तो दिवस व पुढील रात्र पुढें काय करावें असा विचार करण्यांत मीं घालविली. माझ्या मनाचा निश्चय होईना. मी आपल्या मनांत असा विचार करूं लागलों, कीं आपणास विकून जो पैसा येईल, त्यांत आपले कुटुंबाचा निर्वाह तरी होईल; परंतु तो मला कशाकरितां खरेदी घेत असेल ? त्याच्या मनांत कोणता हेतु असावा ? मग दुसऱ्या दिवशीं पहाटेस मी आपले मनांत आपणास विकण्याचा निश्चय करून त्या अरबाकडे गेलों आणि म्हणालों, कीं मी आपला आहे. हें ऐकतांच त्यानें थैलीतून दीड हजार मोहरा काढून मला दिल्या आणि ह्मटलें, कीं मित्रा, भिऊं नको. तुझे जिवस किंवा स्वतंत्रतेस मजपासून कांहीं एक धोका होणार नाही. इतकेंच कीं मला दूरदेशीं जाणें आहे, ह्यास्तव बरोबर कोणी तरी विश्वासू सोबती असावा ह्मणून तुला मी खरेदी घेतों.

मग मी त्या मोहरा घेऊन मोठ्या आनंदानें बायको व आई ह्यांजपाशीं गेलों आणि त्यांस झालेलें सर्व वर्तमान सांगितलें. तें ऐकतांच मी जसा काय मेलों असें समजून त्यांनीं रडून आकांत केला. मी त्यांस पुष्कळ समजाविलें; परंतु त्याकडे तीं लक्ष्य देईनात. तीं ह्मणालीं, कीं हा पैसा

तर तुझे रक्तमांसाचे विक्रयाचा आहे. ह्याने आम्ही आपले पोट जाळवें काय? ह्या पैशास आम्ही बोट सुद्धा लावणार नाही. शेवटी मी मोठ्या प्रयासाने त्यांची समजूत केली, आणि मुलां लेकरांसुद्धा सर्वांस आलिंगन देऊन आपले धन्याकडे चालता झालो.

नंतर मी त्या अरबाच्या आज्ञेवरून शंभर रुपयांस जलद चालणारा एक उंट खरेदी केला, आणि पुष्कळ दिवस पुरेल इतकी सामग्री घेऊन आम्ही उंटावर बसून प्रवासास निघालो.

पुढे लौकरच आम्ही एका उजाड मैदानांत पोहचलो. तेथे मनुष्यांची पाउले देखील उमटलेली दिसत नव्हती. कारण की, तेथे सर्व भुसभुशीत रेती होती. तीवर वाटसरांची पाउले उमटली तरी रेती वाऱ्याने उडून ती दिसेनाशी होत. अशा ठिकाणी त्या अरबाने कोणत्या खुणांनी रस्ता ओळखला असेल ते त्याचे त्याला ठाऊक.

अशा प्रकारे आम्ही पांच दिवस पर्यंत कडकडीत उन्हांत वाट चाललो. मला तर एक एक दिवस दुःखाचे व भयाचे रात्रीपेक्षाही मोठा वाटला. माझा धनी चतुर होता. त्याने मला मार्गाने कर्मणूक होण्या करिता किती एक गोष्टी सांगितल्या. त्या गोष्टी मोठ्या दुःखाची चाळीस वर्षे घालवून आज आठवल्या असताही त्यांपासून मला आनंद वाटतो. त्या गोष्टी पैकी काही तुला सांगाव्या म्हणून मला फार उत्कंठा झाली आहे. तर राजा, हा ह्याद्वारा उगीच लांब चव्हाट लावतो म्हणून न रागावतां मी एक गोष्ट सांगतो, ती ऐक. ही गोष्ट कोणी गरीब बुरूड बंदिखान्यांत होता, त्यास माझे धन्याने दयाळू होऊन मुक्त केलें, तेव्हां त्या बुरडाने सांगितली. ती येणेप्रमाणे:—

बुरूड ह्याची गोष्ट.

बुरूड म्हणतो. माझी आईबापे गरीब व प्रामाणिक होती. माझा बाप बुरडाचा धंदा करीत असे. त्याने मला बुरूडकीचे सर्व काम शिकविले. पुढे तो मरण पावल्यानंतर जो पर्यंत मी एकटाच होतो, तो पर्यंत मला ह्या उद्योगाने पोटापुरते मिळे. नंतर विसावे वर्षी माझे लग्न झाले, आणि मग लवकरच मुले लेकरेही मला झाली. तेव्हां माझी

प्राप्ति कुटुंबाचे पोषणास पुरेनाशी झाली. बुरडाची प्राप्तिही किती! कधी आठ आणे व कधी एक रुपयाही मिळे; परंतु कधी कधी चार आणे देखील मिळणें मुष्कील होई. ह्यास्तव मला व माझे कुटुंबास कधी कधी उपाशीं रहावें लागे.

एके दिवशीं मी चांगली व मजबूत अशी एक करंडी तयार केली. ती विकून किमानपक्ष दीड रुपया तरी येईल अशी मला आशा होती. ती घेऊन बाजारांत सर्व रस्त्यांनीं फिरलों; पण तिला कोणी गिऱ्हाईक मिळेना. शेवटीं रात्र पडली तेव्हां मी घरीं आलों. त्यासमयीं बायकोने व पोरांनीं मी बाजारांतून रिकामे हातीं आलों, हें पाहून “भाकर भाकर” करून आक्रोश केला. तेव्हां मजपाशीं कांहींच नव्हतें, त्यामुळे मलाही रडूं आलें. सारांश, ती रात्र मोठ्या दुःखाची गेली. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं बायकोने मला उठविलें, आणि ती म्हणाली, कीं तुम्ही बाजारांत बाऊन करंडीचे चार आणे आले तरी घेऊन या. मग मी बाजारांत जाऊन सारे रस्ते व गल्ली पाळण्या घातल्या. ह्यांत अस्तमान झाला; तथापि कोणी गिऱ्हाईक भेटलें नाहीं; म्हणून मला पुनः रिकाम्या हातीं परत जावें लागलें. हें पाहून बायको फारच रागावली, आणि म्हणाली, कीं ही करंडी पुनः पुनः परत घेऊन येतां ह्यावरून आम्ही सर्वांनीं उपाशीं मरावें अशी तुमची इच्छा आहेसें वाटतें!

नंतर मी तिला सांगितलें, कीं करंडी विकण्याविषयीं होता तितका प्रयत्न केला, पण ती कोणी घेईना, त्यास मी काय करावें. ही गोष्ट ऐकून तिनें कांहीं आपल्या जिनसा दिल्या आणि ह्या विकून पोरांना तरी कांहीं खावयास घेऊन या, म्हणून मला सांगितलें. मग मी तसें केल्यानें भुकेनें पोरें व्याकुळ झालीं होती त्यांस थोडेंसें खावयास मिळालें; परंतु माझे चित्त उदास असल्यामुळ मी त्या दिवशीं कांहींच खाल्लें नाहीं व रात्रीं मला झोंपही आली नाहीं. दुसऱ्या दिवशीं उजेडतांच मी रोजचा निमाज पढून झाल्यावर, हे परमेश्वरा, मजवर कृपादृष्टि करून मज दीनाला सहाय्य कर, म्हणून देवाची प्रार्थना केली. नंतर ती करंडी घेऊन पुनः सर्व शहरांत फिरलों; पण तिला घेणारा कोणी भेटेना. शेवटीं दोन प्रहर झाले तेव्हां श्रमानें व भुकेनें व्याकुळ होऊन एका मशिदीच्या दरवाज्या जवळ जाऊन बसलों. त्यावेळीं मुअज्जिन* हा

* मशिदींतला एक अधिकारी. हा मशिदीवर उभा राहून मोद्यानें आरडून निमाज पढण्याची वेळ झाली म्हणून लोकांस सांगतो.

भक्तिवान लोकांस निमाज पढण्यास बोलावीत होता. तेव्हां परमेश्वराची स्तुति केल्याने तरी ह्या करंडीस गिऱ्हाईक येईल असें मनांत आणून मिहि आंत गेलों आणि सर्वा बरोबर निमाज केला. निमाज झाल्यावर सर्व लोक आपआपले घरीं निघून गेले. मी एकटाच तेथें एक इराणी संभावित पुरुष होता, त्याजपाशीं बसलों. त्याचें नांव सादी.* तो ध्यानांत अगदीं गडून गेला आहे, असें मला भासलें. मग कांहीं वेळानें तो उठून जाऊ लागला, तेव्हां त्यानें माझा चेहरा अगदीं म्लान झालेला पाहून मला विचारलें, कीं मित्रा, तुला मद्यप्राशन करण्याची फार चट लागली आहे तेणेंकरून तुझी प्रकृति बिंबडून गेली आहे, असें दिसतें.

त्यास मी उत्तर केलें, कीं महाराज, मी तर आज पर्यंत कधींही मद्य चाखलें नाहीं. आज दोन दिवस मला खावयास कांहीं एक मिळालें नाहीं ह्यामुळे माझे तोंड सुकून अगदीं कळाहीन झालें आहे. असें बोलून मी आपली हकीगत, आपला धंदा व आपले हाल, हे सर्व त्यास सांगितले. तें ऐकून त्या गृहस्थाचे डोळ्यांस टिपें आलीं. माझे बोलणें संपल्यावर त्यानें मला आश्वासन दिलें, कीं मित्रा, कांहीं काळजी करूं नको. मी तुझे दुःखाचा परिहार करितों. असें बोलून त्यानें एक मोहरांची थैली माझे स्वाधीन केली आणि म्हटलें, कीं ही घे आणि लौकर बाजारांत जाऊन आपणाला व आपल्या कुटुंबाला पुरेल अशी शिधासामग्री घेऊन घरीं जा. हा पैसा तुझे कुटुंबाचे पोषणास वर्ष पर्यंत पुरेल. माझे तुला इतकेंच सांगणें आहे, कीं तूं दरसाल ह्या ठिकाणीं ह्याच तारखेस व ह्याच वेळीं मला भेटत जा. इतकें सांगून तो चालता झाला.

ही गोष्ट अशी अकल्पित घडली, कीं मी तर हें सर्व स्वप्न आहे असें समजलों; परंतु ती थैली खरोखरीच माझे हातीं असल्यामुळे तें स्वप्न नव्हे, खरीच गोष्ट आहे असा माझा निश्चय झाला. नंतर थैलीचें तोंड सोडून पाहूं लागलों तों आंत शंभर मोहरा होत्या; मग त्या घेऊन मी मोठ्या आनंदानें बाजारांत गेलों आणि परोपकारी त्या दात्याच्या अज्ञेप्रमाणें, निर्वाहास अवश्य होता इतकाच सवदा घेतला असें नाहीं, तर पूर्वी माझे घरांत कधींच आली नव्हती अशी मेवा मिठाईही घेतली, आणि ती त्या करंडींत घालून मोठे त्वरेनें घरीं गेलों. मी दरवाज्यापाशीं गेलों,

* सादी हा फारशी भाषेंतला महा विख्यात कवि आहे.

तेव्हां घरांत काय चाललें आहे, ह्याचा कानोसा घ्यावा अशी इच्छा होऊन मी तेथें उगीच उभा राहून कान दिला, तों मुलें मोठा आक्रोश करून रडत होती आणि माझी बायको बाळानो, रडूं नका, उगी रहा, आतां तुमचा बाप कांहीं तरी खावयास खचीत घेऊन येईल; अशी पुनः पुनः त्यांची समजूत करित होती, तें मी ऐकिलें. मग मी आंत जाऊन बोललों, कीं परमेश्वरानें आज आपलें गाऱ्हाणें ऐकून पुष्कळ दिवस पुरे इतकी बेगमी करून दिली आहे; पण बायको ती मोहरांची थैली पाहतांच ह्मणाली, कीं अहो, तुम्ही कोणास मारून किंवा दरवडा घालून तर ही आणिली नाहींना? तसें असल्यास आतां कोतवाल व त्याचे शिपाई येथें चौकशी करण्यास येतील, मग कसें होईल? नंतर मी झालेला सर्व प्रकार सांगितल्यावर तिचें मन स्वस्थ झालें व डोळ्यांस आनंदाश्रू आले, आणि तिनें मोठ्या खुशालीनें माझ्या गळ्यांत मिठी मारली. मग आम्ही सर्व स्वस्थपणें पोटभर जेवलों आणि त्या अनोळखी कल्याणकर्त्यास बहुत प्रकारें दुवा दिला.

ह्या प्रमाणें तें वर्ष आम्ही मोठ्या आनंदांत घालविलें. पुढें त्या गृहस्थानें नेमिलेला दिवस आल्यावरून मी चांगली वस्त्रें नेसून त्या मशीदींत गेलों. इतक्यांत तो इरागी गृहस्थ मजवळ येऊन बसला, आणि निमाज होऊन सर्व लोक आपआपले घरीं गेल्यावर त्यानें मजकडे वळून हसत हसत मला विचारलें, कीं मित्रा, आपली पूर्वी भेट झालेल्या दिवसा पासून तुझे कसें काय चाललें आहे? सर्व यथास्थित आहेना? त्यास मी उत्तर केलें, कीं महाराज, तुमच्या औदार्यामुळे मी तुमचा मोठा आभारी आहे. हें वर्ष मी सुखांत व आनंदांत घालविलें. नंतर त्यानें मला प्रवास करण्याची आवड व धारिष्ठ किती आहे, हें पाहण्या करितां पुष्कळ प्रश्न केले, त्यांचीं मी जीं उत्तरे दिलीं तीं ऐकून त्याचें मन सुप्रसन्न झालें. मग मी त्या गृहस्थास म्हणलों, कीं महाराज, माझे हातून आपली कांहीं चाकरी घडावया सारखी असल्यास कृपा करून मला सांगावी.

त्यानें उत्तर केलें, कीं **नुरेद्दीना**, मला मुशाफरीस जावयाचें आहे, ह्याज करितां मजबरोबर कोणी मनुष्य पाहिजे. तर तुला न्यावें असा माझा हेतु आहे. मी तुला तुझ्या योग्यते प्रमाणेंच काम सांगेन, हलकें

काम सांगणार नाही, आणि तू माझे आज्ञे प्रमाणे वागून आस्थेने माझे काम करशील, तर माझी चाकरी धरल्याचा तुला कधी ही पश्चात्ताप होणार नाही. ही मुशाफरी दोन महिन्यांची आहे. इकडे पहा, ह्या तीस मोहरा अगाऊ घे आणि तू माघारा येशील तों पर्यंत मागे तुझे कुटुंबास कांही अडचण पडू नये अशी घरांत सर्व बेगमी करून ठेव. आज पासून आठवे दिवशीं आपले बायकामुलांचा निरोप घेऊन तुला ह्या ठिकाणी मला भेटलें पाहिजे. वाटेनें पुरण्या जोगे तांदूळ व खजूर बरोबर घे, व चोरांनीं वगैरे आपणांवर हल्ला केल्यास आपला जीव बचावण्या करितां बरोबर एक लांब जंब्या घे.

नंतर मी घरीं जाऊन हा सर्व वृत्तांत आपले बायकोस सांगितला. ती म्हणाली, कीं ज्यापेक्षां त्यानें आपणांवर उपकार केले आहेत, त्यापेक्षां त्याच्या आज्ञेप्रमाणे वागणें हा आपला धर्म होय. ह्या प्रमाणे तिनें सांगितल्यावर मी मागे कुटुंबा करितां व वाटेनें बरोबर नेण्या करितां जिन्नस पान्नसाची सर्व खरेदी आठ दिवसांत केली. मग नेमलेल्या दिवशीं मी बायकामुलांचा निरोप घेऊन मशीदींत गेलों. तेथें तो इराणी गृहस्थ येऊन बसलाच होता. निमाजाची वेळ झाल्यावर आम्हीं निमाज केला. नंतर धन्या बरोबर मी एका ओसाड ठिकाणीं गेलों. तेथें दोन नामी घोडे वर जिनें घालून तयार केलेले होते. ते सोडून व त्यांवर बसून आम्ही वाटेस लागलों.

सतत एक महिना पर्यंत आम्ही रानांतून व डोंगरांतून चाललों. नंतर एक शानदार मैदान लागलें. तेथील जमीन पिकाऊ होती व त्या ठिकाणीं एक सुंदर नदी वाहत होती. तिचें स्थिर व स्फटिका सारखें स्वच्छ उदक त्या मैदानांत चहूंकडे खेळत होतें, व तिचा प्रवाह एका झाडीच्या सभोंवतीं वाहत होता, त्यामुळें तें अरण्य दीपकल्या सारखें दिसत होतें. तेथें एक वाटोळ्या आकाराची इमारत होती. तिचा घुमट उंच असल्यामुळें तो भोवतालच्या झाडीच्या वर दिसत होता व तो सोन्याचा होता त्यामुळें उन्हांत अग्नीच्या ज्वालेसारखा चकाकत असे. तेथें जातांच तो इराणी गृहस्थ मला म्हणाला, कीं रे नुरे-हिना, तू ह्या झाडींत फिरून ये आणि तेथें तुझ्या दृष्टीस काय पडतें तें मला सांग. त्यास मी बरें म्हणून त्या झाडींत शिरलों आणि सुमारे एक

तासपर्यंत फिरलों तों इतक्यांत दोन भयंकर सिव्ह माइया दृष्टीस पडले. त्यांचे अयाळीचे केंस तरारून उभारलेले होते. तें पाहून मी भयभीत झालों आणि मागें फिरलों तों आपल्या धन्यापाशीं पळत पळत व धापा टाकित आलों, आणि तें वर्तमान त्यास सांगितलें. मी इतका भ्यालों असें पाहून तो मला हसून बोलला, कीं हा वेड्या, तूं त्या सिव्हांस उगीच भ्यालास. तर आतां पुनः झाडींत जा; परंतु मीं सांगितलें, कीं मला भय वाटतें, मी तिकडे एकटा जाणार नाहीं. तेव्हां तो निरुपाय होऊन मजबरोबर झाडींत आला. आम्ही त्या सिव्हांपाशीं जातांच माइया धन्यानें कांहीं मंत्र उच्चारून त्यांस असें भारून टाकिलें, कीं ते मेंढरा प्रमाणें अगदीं गरीब होऊन उगीच उभे राहिले. त्यांनीं कांहीं एक उपद्रव केला नाहीं. मग आम्ही किती एक तास त्या रानांत फिरलों. वाटेनें पुष्कळ घोडेस्वार व राक्षस हातांत तरवारी आणि सोडगीं घेऊन आम्हांस मारावयास येत आहेत असें दिसे व त्यांस पाहून माझे मनांत फारच भीति वाटे; परंतु माइया धन्याची व त्यांची नजरानजर होतांच ते सर्व नाहीतसे होईत. शेवटीं आम्ही त्या घुमटाच्या इमारतीजवळ जाऊन पोचलों.

तेव्हां माझा धनी म्हणाला, कीं **नुरेहिना**, तूं जा आणि घुमटाचे इमारतीचे दरवाज्यास लोखंडी सांखळदंड आहे, तो काढ, आणि तूं हें करितोस तों पर्यंत आपण आरंभलेलें कार्य सिद्धीस जावयासाठीं महान पैगंबर जो **सुलिमान** त्याची मी प्रार्थना करितों. मी त्याच्या आज्ञे प्रमाणें जाऊन तो सांखळदंड काढतांच, तो खालीं पडून मोठा भयंकर शब्द होऊन माझे पायांखालीं जमीन हदरली. तेव्हां मी भयानें धन्यापाशीं येऊन मृतप्राय पडलों. मग प्रार्थना झाल्यावर तो एकटाच आंत गेला, आणि सुमारे एक तास गेल्यावर पवित्र भाषेंत लिहिलेलें एक पुस्तक हातीं घेऊन बाहेर आला. नंतर तें आरंभापासून शेवटपर्यंत वाचून झाल्यावर अंतःकरणांतील अतिशय आनंदानें त्याचा चेहरा टवटवीत होऊन त्या हर्षाच्या आवेशांत तो आपणाशींच बोलूं लागला. तो म्हणाला, कीं हे **सादी**, तूं मोठा धन्य आहेस! तूं मोठा भाग्यवान म्हणून आज हें पवित्र पुस्तक तुझे हातीं आलें. हें केवळ ज्ञानाचें सार, सज्जनांचें दर्पण, आणि दुर्जनांचा काळच होय. तर ईश्वर करो आणि मूळच्या सन्मार्गा पासून

भ्रष्ट होऊन कुमार्गास लागलेली जी *आदमाची संतति (मनुष्ये) ती हा †गुलिस्तान नामक ग्रंथ वाचून पुनः सन्मार्गास लागो. असें बोलून तो मला म्हणूं लागला, कीं नुरेहिना, ह्या पुस्तकांत रंका पासून राजापर्यंत लहान मोठ्या सर्व मनुष्यांनीं अनुसरण्यास योग्य असे जे सिद्धांत व उपदेशवाक्ये लिहिलीं आहेत, तीं मी तुला वाचून दाखवितों, ऐक.

१ “जो कोणी ज्ञानाचा मार्ग शिकून त्याप्रमाणें वागत नाहीं, तो जमीन नांगरून तींत बीं न पेरणाऱ्या मनुष्या सारखा होय.”

२ “इह लोकची संपत्ति पुष्कळ मिळविण्यांत थोरपण नाहीं; तर दुसऱ्यांच्या उपयोगीं पडून त्यांवर उपकार करून त्यांचीं मनें आपणाकडे जडवून घेण्यांत खरें थोरपण आहे.”

३ “हतभाग्य जनांचीं दुःखें पाहून जर तुला त्यांचा कळवळा येत नाहीं, तर तुला मनुष्य हें नांव योग्य नाहीं.”

४ “असत्य बोलून बंध मुक्त होण्यापेक्षां सत्य बोलण्यानें पायांत बेडी पडली तरी ती बरी.”

५ “जो दुष्ट मनुष्य तुजवर दुर्व्यसनाचा आरोप आणितो, त्यास त्वां आपला सज्जनपणा व निर्दोषीपणा दाखवून उलटें लाज्जित करावें.”

६ “मनुष्यानें ह्या गोष्टीची आठवण ठेवावी, कीं आपला देह मृत्तिकेचा आहे व कधीं तरी एके दिवशीं आपला मीपणा त्या मृत्तिकेंतच जावयाचा आहे.”

७ “गार चहूंकडे सांपडती आणि हिरा पराकाष्ठेचा दुर्मिल आहे आणि ह्याकारणावरूनच त्या दोहोंच्या योग्यतेत तारतम्य झालें आहे.”

* यज्ञदी लोकांच्या प्राचीन धर्म पुस्तकांत असें सांगितलें आहे, कीं सृष्टीच्या आरंभीं ईश्वरानें एक मनुष्य उत्पन्न केला. त्याचें नांव आदम. त्यापासून सर्व मनुष्ये झालीं. तसेंच त्याच पुस्तकांत असें लिहिलें आहे, कीं मनुष्ये पूर्वी चांगलीं सज्जन असून ईश्वराची आज्ञा मोडल्यामुळे तीं कुमार्गास लागलीं. हेंच मत ख्रिस्ती लोकांनीं व मुसलमान लोकांनीं ग्रहण केलें आहे.

† सादीनें गुलिस्तान (पुष्पस्थान) ह्या नांवाचा बोधपर ग्रंथ केला आहे. तो ग्रंथ मोठा अलौकिक आहे, मनुष्याच्या हातून व्हावया सारखा नाहीं, हें दाखवण्या करितां ही बुबडाची गोष्ट कल्पिली आहे, हें स्पष्ट दिसतें. असल्या प्रकारच्या गोष्टी आपल्या हिंदु लोकांत पुष्कळ आहेत.

८ “ त्याप्रमाणें वागण्या विषयीं जितकें कमी किंवा जास्त झटावें, तितकें कमी किंवा जास्त फल उपदेशापासून होतें.”

९ “ कोंवळें झाड जसें लवंगिलें तसें लवतें. तें निबर झाल्यावर अग्नी खेरीज करून दुसऱ्या कोणाच्यानें तें सरळ होत नाहीं, म्हणजे त्याचा वांकडेपणा जाळल्या वांचून जात नाहीं.”

१० “जळो तो अधिकारी, जो बलात्कारानें लोकांच्या मालमत्तेचें हरण करितो. अशा मनुष्यावर शेवटीं कांहीं तरी मोठें अरिष्ट खचित येऊन कोसळतें.”

११ “पैगंबर असें म्हणतो, कीं धार्मिक दास स्वर्गास जातील आणि कठोर व निर्दय धनी नरकांत जातील. हा भयंकर चमत्कार परमेश्वरापाशीं न्यायाचे दिवशीं दृष्टीस पडेल.”

१२ “आपण पायांखालीं मुंगीस तुडविलें असतां त्यांत कांहीं अपराध आहे काय? असें जर विचारशील तर एकादे हत्तीनें तुला आपले पायांखालीं तुडविलें असतां, त्याचा जितका अपराध आहे, तितकाच त्या मुंगीस चिरडण्यांत तुझा अपराध आहे.”

१३. “दुराचरणास उत्तेजन दिलें असतां, सदाचरणाची हानि केल्या सारखें आहे, आणि दुर्जनाचें पालन करणें म्हणजे सज्जनास पराकाष्ठेची पीडा करणें होय.”

१४ “गैरवाजवी काम करणारा मेला तरी त्याचा दुर्लौकिक जगांत राहतो. आणि वाजवी काम करणारा मेला तरी त्याच्या चांगल्या कृत्याचीं फळें अक्षय मागें राहतात.”

१५ “तूं फकीर असून चिंध्या नेसत ऐस किंवा राजा असून मुगुठ घाल; कसाही असलास तरी तुझीं कृत्यें चांगलीं आहेत, तर त्या कृत्याचें चांगलें फळ तुला येईलच येईल, ही खातरी ठेव.”

१६ “राजा आपली प्रजा जर राजी राखीत आहे, तर त्यास शत्रूं पासून कदापि भीति नाहीं.”

१७. “हे बंधुजनहो, हा संसार खचीत परिणामी आपणास सोडणार, तर विश्वाचा उत्पन्न करणारा जो ईश्वर त्याजकडे आपलीं अंतःकरणें लावा; म्हणजे तुमचें सर्व प्रकारें कल्याण होईल.

१८. “आपणास मरण गोठ्यांत आलें किंवा सिंन्हासनावर आलें तरी, त्यांत काय विशेष आहे?”

१९ “प्रातःकाळच्या व सायंकाळच्या प्रार्थनेच्या समयीं, हे परमेश्वरा, जो तुझा सेवक तुला कधींहि विसरला नाहीं, त्यास तूं विसरूं नको, असें तुला म्हणतां येईल अशी तजवीज ठेव.”

ह्याप्रमाणें वाचणें झाल्यावर तो मला म्हणाला, कीं हें पुस्तक हातीं लागल्यानें मी कृतकृत्य झालों; परंतु अशा प्रकारचा लाभ तुझ्या उपयोगीं नाहीं. तुला पैक्याची गरज आहे. पण तो कोठें सांपडेल हें ही ह्या पुस्तकांत सांगितलें आहे. तर लवकर आपले घोड्यावर बैस आणि **सुलिमान** पैगंबर कृपाकरून नेईल तितकें दूर आपण जाऊं. मग आम्ही आपल्या घोड्यांवर बसून घोडे भरधांव काढले आणि त्या अरण्यांत दोन दिवस व एक रात्र सारखे चाललों.

दुसरे दिवशीं संध्याकाळीं आम्ही एका शहराजवळ पोहचलों. तें शहर उंच डोंगरावर असून त्याच्या सभोंवतीं पांढरा तट होता. तो तट रुप्यासारखा लखलखे. त्या रात्रीं आम्ही तेथेंच जवळचे रानांत एके झाडाखालीं राहिलों. प्रातःकाळीं निमाज केल्यावर शहरांत शिरण्यास मार्ग पाहूं लागलों, तो वेशी बंद असून आंत जिकडे तिकडे सामसूम दिसलें. माझा धनी त्या तटा भोंवतीं फिरून न्याहळून पाहत असतां, एक चिरा त्याचे दृष्टीस पडला. त्यास लोखंडी नथणी अडकाविली होती. आम्ही तो चिरा उखळण्याकरितां पुष्कळ झटलों; परंतु तो उखळेना. तेव्हां माझ्या धन्यानें सांगितलें कीं आपले घोडे दोरांनीं ह्या नथणीस बळकट बांधून त्यांचा जोर लाव. मग तसें करितांच तो चिरा निखळून भुयारांत जाण्याचा मार्ग दृष्टीस पडला. मग माझा धनी बोलला, कीं **नुरेद्दिना**, माझे मागे ये. आपण ह्या वाटेनें शहरांत जाऊं. त्या भुयारांतून आम्ही पलाकडे जातो तो कांहीं शब्द आमचे कानीं येऊं लागला. तो भाते फुंकतांना जसा अवाज निघतो, त्याप्रमाणें होता. त्यावरून आमचे मनांत आलें कीं शहरांत वस्ती आहे. परंतु पुढें पाहतां ज्यांस पंख आहेत, असे दोन साव दृष्टीस पडले. त्यांच्या फुस फुसण्याचा तो भयंकर शब्द होता. ते सर्प आम्हांवर मोठ्या वेगानें चाल करून येत होते. त्यासमयीं माझा धनी तें

पावित्र पुस्तक हातांत घेऊन त्या सर्पावर सरसावला आणि त्यांस पुस्तकाचा स्पर्श होतांच ते सर्प जमिनीवर पडले.

ह्याप्रमाणे हें विघ्न निवारण झाल्यावर आम्ही सर्व शहरांत फिरून मोठमोठाले चौक, घरे, मशिदी आणि महाल पाहून फार आश्चर्य व आनंद पावलों. हें शहर असें उजाड कशानें झालें? का काहीं अनर्थ होऊन येथील सर्व लोक एकदांच मेले किंवा ते निघून गेले? त्यांवर कोणता अनर्थ कोसळला असावा? त्यांनीं असें हें सुंदर शहर सोडून जाण्यास कोणतें बरें कारण झालें असावें? हें शहर असें ओसाड किती वर्षांपासून पडलें आहे? अशा अनेक शंका उत्पन्न होऊन माझें मन तर्कजाळांत गुंतून गेलें. काहीं समजेना. मी आपल्या धन्यास बहुत प्रश्न केले; परंतु त्यानें मला एकाचेंही उत्तर दिलें नाहीं. शेवटीं आम्ही एका मोठ्या व अति सुंदर मंदिरा जवळ उभे राहिलों. त्याचे सभोवतीं बगीचे होते. हें स्थल असें रमणीय होतें, कीं त्याचें सौंदर्य कोणाच्या कल्पनेंत सुद्धां यावयाचें नाहीं. आम्ही त्या बगीच्या भोंवतीं खुला कठडा होता, त्या जवळ उभे राहून पाहूं लागलों तों बगीच्यांत कोठें जाई जुई वगैरे झुडपांच्या जाळ्यांची गर्दी होती; कोठें फुलांनीं भरलेल्या व फळांनीं लवलेल्या झाडांची दाटी होती; कोठें हिरवीं गार कुरणें असून त्यांत चित्र विचित्र रंगांचीं फुलें फुललीं होती, व मधून मधून पाण्याचे सुंदर पाट झुळझुळ वाहत होते; कोठें कोठें तऱ्हे तऱ्हेच्या आकारांचे वाफे करून त्यांत अनेक प्रकारचीं दुर्मिल फुलझाडे लावलीं होती. माझ्या धन्यानें एका झाडा खालीं बसून आपलें पुस्तक वाचण्यास आरंभ केला. वाचणें झाल्यावर त्यानें मला त्या मंदिरांत जा म्हणून सांगितलें. ह्या इमारतींत जाण्यास किती एक पायऱ्या होत्या. तो जिना मनुष्यांच्या हातांनीं झालेला नव्हता. तो कोणी यक्षांनीं बांधलेला असावा, असें मला वाटलें. कारण तो जिना अत्यंत दुर्मिल व अमोलिक अशा संगमरवरी दगडांचा असून, त्याच्या दोहों बाजूंस जे पुतळे होते, तेही तसल्या संगमरवरी दगडाचेच होते, असो. मंदिरांत शिरल्यावर मी मोठमोठे व सुशोभित असे दिवाणखाने पुष्कळ फिरून शेवटीं भुयारांत एक फारच मोठा व सुशोभित असा दिवाणखाना होता, त्यांत गेलों. ह्या ठिकाणीं वर सोन्याचें व जडावाचें काम असल्यामुळे लखलखणाऱ्या अशा स्फटिक पात्रांत मेणवत्तीचे हजारों दिवे

पाजळले होते. तेणें करून सूर्यप्रकाशा पेक्षांही अधिक चकचकाट झाला होता. भोंवतालीं भिंतीवर पुष्कळ चित्रें काढलीं होतीं, व त्यांत सृष्टीचें कल्याण करणारा जो ईश्वर, त्याचा पराभव करण्या कारितां सृष्टीस पीडा करणारा जो सैतान तो झटत आहे, परंतु त्याचें कांहीं चालत नाहीं, असें दाखविलें होतें. तसेंच पूर्वी जे मोठमोठे राजे होऊन गेले व ज्यांची खरोखरी कीर्ति झाली आहे त्यांचे पुतळे त्या ठिकाणीं होते, व त्या काळीं जे राजे जिवंत असून भूमीवर चांगल्या रीतीने राज्य करीत होते, त्यांच्या रिकाम्या चौक्या तेथें होत्या, व त्या चौक्यांवर त्या राजांचीं नांवें लिहिलीं होतीं. ह्या दिवाणखान्याच्या मध्यभागीं रत्न-खचित एक सुवर्णाचें उंच सिंव्हासन होतें. त्याजवर एक द्वातारा पुरुष बसला होता. त्याचें तोंड प्रेतकळा आल्या सारखें पांढरें फटक झालें होतें. परंतु त्याचे डोळे उघडे असून त्यांत कांहीं अलौकिक तेज चमकत होतें. त्या मनुष्यास मी मोठे आदबीनें मुजरा केला; परंतु त्यानें तो घेतला नाहीं. मग मी त्याशीं बोलावयास लागलों; परंतु तो कांहींच उत्तर देईना, असें पाहून माझे मनांत आश्चर्य व भीति उत्पन्न होऊन मी तसाच आपले धन्याकडे परत आलों, आणि त्यास इत्थंभूत वर्तमान सांगितलें. तें ऐकून माझा धनी बोलला, कीं परमेश्वरानें चांगली गोष्ट केली. आतां आपलें कार्य लवकरच शेवटास जाईल. **नुरेहिना**, तूं परत जा आणि अगदीं न भितां त्या म्हाताऱ्या जवळ जाऊन, ज्या पेटीवर त्यानें आपलें डोकें टेकलें आहे, ती पेटी मजकडे घेऊन ये. मनांत काडीमात्र भीति धरूं नको.

त्यावरून मी आज्ञे प्रमाणें पुनरपि त्या सिंव्हासनापाशीं गेलों. त्यास रुप्याच्या तीन पायऱ्या होत्या. मी पहिल्या पायरीवर पाय ठेवितांच तो द्वातारा उठून उभा राहिला. हें पाहून मला आश्चर्य वाटलें. तथापि धैर्य करून मी दुसरी पायरी चढलों. तेव्हां त्यानें हातांत धनुष्य घेऊन त्यास एक तीक्ष्ण बाण लावून मला रोखिलें. त्यासमयीं मी धन्याची आज्ञा कांहींच मनांत न आणितां, मागें उडी मारली आणि पळून धन्याकडे पुनः आलों. मला पाहातांच तो म्हणाला. हा नामर्दा, असेंच कां तूं मला वचन दिलें होतें? बरें चल, आतां मजबरोबर तुला लागेल तितकें द्रव्य देतों. नंतर मी त्यास त्या म्हातारे मनुष्यापाशीं घेऊन गेलों.

सिंहासना जवळ जातांच तो पहिले पायरीवर चढला. तेव्हां म्हातारा उठून उभा राहिला. दुसरी पायरीवर पाय ठेवितांच त्यानें धनुष्यबाण घेतला आणि तिसरीवर पाय ठेवितांच म्हाताऱ्यानें माझ्या धन्यावर बाण सोडला; परंतु धन्यानें तें पवित्र पुस्तक आड धरिलें होतें, त्याजमुळें त्यास लागून तो बाण जसा पोलादी चिलखतावर लागून परतावा तसा परतून मोडून जमिनीवर पडला. असें होतांच तो म्हातारा सिंहासनावर निपचीत उताणा पडला व त्याचे डोळ्यांतलें तेज नाहीसें झालें. मग माझ्या धन्यानें अभुत ती पेटी हातांत घेऊन तीत जी भारलेली किल्ली होती, ती बाहेर काढली, आणि त्या किल्लीनें एक तळघर उघडलें. तेथें हिरे, माणिकें, व मोर्ती ह्यांचे ढीग पडलेले होते. मग त्यांतून लागेल तितकें द्रव्य घेण्या विषयी धन्यानें मला परवानगी दिली; त्यावरून मी आपला पायजमा, झगा, व पागोटें, ह्यांत उत्कृष्ट उत्कृष्ट मोर्ती, हिरे इत्यादि पुष्कळ रत्नें भरून घेतलों. माझा धनी त्या द्रव्याकडे न पाहतां तेथून जाऊं लागला. त्या वेळेस मी त्यास म्हणालों, कीं महाराज, ह्या अमोल रत्नांचा आव्हेर करून, आपण आज पर्यंत इतके श्रम भोगले, त्यांचें सार्थक हें कवडीचा माल पुस्तकच घेऊन झालें असें मानतां हें काय? ह्या पुस्तकाचा, आतां काय उपयोग आहे? ह्यानें शाहणपण येतें म्हणून आपण म्हणतां. पण मी शाहणा नाहीं असें म्हणणारा ह्या दुनयेंत कोण आहे बरें?

माझ्या धन्यानें उत्तर केलें. मुला, आतां मी थोड्या दिवसांचा सोबती आहे. व मी आज पर्यंत आपलें सर्व आयुष्य खरें शाहणपण (सत्यज्ञान) प्राप्त करून घेण्यांत घालविलें आहे. ह्याकरितां जर मी लोकांस शाहणें करण्याविषयी यत्न करणार नाहीं तर परमेश्वरापाशीं गेलों असतां, मला माझे पातकांचीच केवळ झडती द्यावी लागेल इतकें नाहीं; तर जे परोपकार माझे हातून होण्या सारखे असून ते करण्यास मजकडून आळस होईल, त्याजविषयी देखील झडती द्यावी लागेल. आतां तुला बायको व मुलें आहेत. तेव्हां त्यांचा पुढें निर्वाह चालण्यासाठीं काहीं सोय करून ठेवावी म्हणून जी तुझी इच्छा आहे, ती योग्य आहे.

नंतर तें आम्ही भारलेलें शहर सोडून जाऊं लागलों, तेव्हां तेथील आणखी पुष्कळ द्रव्य नेतां आलें नाहीं; म्हणून मला फार वाईट वाटलें. पुढें आम्ही बाहेर पडून मैदानांत आल्यावर मागे त्या शहराकडे व महाला-

कडे पाहूं लागलों तों तीं नाहींतशीं झालीं. हें पाहून मला फार आश्चर्य वाटलें आणि हा चमत्कार कसा झाला म्हणून मी धन्यास विचारूं लागलों असतां, त्यानें उत्तर केलें, कीं **नुरेद्दिना**, तूं ती गोष्ट समजण्याच्या फंदांत पडूं नको. आपण इतका प्रवास ज्या कामां करितां केला, तीं आपलीं सिद्धीस गेलीं, इतक्यांतच समाधान मानून स्वस्थ रहा. ह्याप्रमाणें त्यानें सांगितल्यावर आम्ही **बगदाद** शहराचा मार्ग धरिला. पुढें सांगण्यासारखा कांहीं एक चमत्कार दृष्टीस पडला नाहीं. आम्हीं कांहीं दिवसांनीं आपले गांवास येऊन पोचलों. मी घरीं सुखरूप आलों व मला अकल्पित इतकें द्रव्य मिळालें, हें पाहून माझे कुटुंबास फार आनंद झाला. कांहीं दिवस पर्यंत माझा धनी आमचे घरींच राहिला होता. त्यासमयीं त्यानें तें **गुलिस्तान**चें पुस्तक वाचावें, आणि संसारांत कसें वागावें, ह्या विषयीं मला पुष्कळ उपदेश करावा.

तो मला म्हणे, कीं **नुरेद्दिना**, तूं आतां मोठा श्रीमान झाला आहेस, तर संपत्ति चांगल्या रीतीनें कशी खर्चावी हें नीट समजून घे. पूर्वी त्या मशीदींत मी तुला ज्या दरिद्रावस्थेंत प्रथम पाहिलें होतें, त्या दरिद्रावस्थेची निरंतर आठवण धर. वाईट संगत, कपटी मित्र, आणि आर्जवी लोक, ह्यां पासून फार सावध रहा. कृपणपणा धरूं नको. अनाथांवर दया करित जा. संपत्ति चंचल आहे. ती कधीं सोडील ह्याचा नियम नाहीं. गर्विष्टास व कृतघ्नास परमेश्वर कसें शासन करितो, तें लक्षांत ठेव. अशा रीतीनें त्यानें मला उपदेश करावा व किता घेण्यासारख्या व मनांत ठसण्या जोग्या अनेक गोष्टी ही सांगल्या. त्या पैकीं मी एकच गोष्ट सांगलों. पुष्कळ सांगून तुझाला कंटाळा आणित नाहीं.

अबूनादर दर्वेशी ह्याची गोष्ट.

बलसोरा नामक शहरा बाहेर कोणी एक विधवा स्त्री राहत असे. ती दरिद्रानें फार पिडली होती. तिच्या घरीं एक म्हातारा दर्वेशी दुखण्यांत पडला होता. त्याची त्या बाईनें दुखण्यांत फार चाकरी केली. तिची आस्था व कष्ट पाहून त्याचे मनांत तिजविषयीं फार कळवळा आला. मग तो बरा

झाल्यावर तेथून जाते वेळेस तिला म्हणाला, कीं बाई, जें तूं मिळवितेस, तें तुझ्याच निर्वाहास पाहिजे. त्यांत तुझा पुत्र **मुजाहीद** ह्याचा गुजारा होत नाही. ह्या करितां त्यास तूं माझे स्वाधीन करशील, तर तूं मजवर दुखण्यांत जे उपकार केले आहेस, ते त्या मुलाचे द्वारे फेडण्या विषयीं मी आपल्या हातून होईल तितका प्रयत्न करण्यास कधीं अनमान करणार नाही.

त्या बाईनें मोठ्या आनंदानें हें बोलणें मान्य करून आपला मुलगा त्याचे स्वाधीन केला. मग दव्वेशी मला दोन वर्षे पर्यंत प्रवास करणें आहे, असें बाईस सांगून त्या मुला सहवर्तमान निघून चालता झाला. पुढें निरनिराळे देश फिरत असतां तो मुलगा आपले पालनकर्त्याजवळ मोठे सुखांत असे. त्यास कोणत्याही गोष्टीची कमताई नव्हती. त्या दव्वेशानें त्यास उत्तम प्रकारची विद्या शिकविली. तो मुलगा एक वेळ फार दुखण्यांत पडला असतां, दव्वेशानें पुष्कळ खस्त खाऊन त्यास बरें केलें. सारांश. त्या दव्वेशानें सर्वप्रकारें त्यास पोटाच्या एकुलत्या एक मुला प्रमाणें वागाविलें. हा मनुष्य आपणावर इतकी ममता करितो, हें पाहून **मुजाहीद** ही मजवर तुमचे फार उपकार आहेत, असें त्यास वारंवार म्हणे. अशा प्रसंगां तो दव्वेशी उत्तर करी, कीं मुला, आपण दुसऱ्याचे उपकार स्मरतो, हें आपल्या कृतीवरून समजतें, केवळ बोलण्यावरून समजत नाही. तर योग्य प्रसंग येईल तेव्हां तुला माझ्या उपकारांचें स्मरण कितपत होतें हें मला समजेल.

नंतर वाट चालतां चालतां ते एके ठिकाणीं येऊन पोहचले. हें ठिकाण रस्त्या पासून दूर होतें. तेव्हां दव्वेशी म्हणाला, कीं ***अबदुल्ला**, आतां आपली मजल संपली. ह्यापुढें आपणास जाणें नाही. आतां ही जमीन मी मंत्रसामर्थ्यानें दुभागलों. मग त्या विवरांत तूं प्रवेश कर म्हणजे जमीनींत मोठमोठे निधी आहेत, त्यांपैकीं एक निधी तुला सांपडेल; पण तूं त्या विवरांत उतरून जाण्यास भिणार तर नाहीसना ? **मुजाहीद** बोलला, कीं महाराज, आपण सांगाल त्याप्रमाणें मी लक्ष्यपूर्वक वागेन. ह्या विषयीं आपण पुरा भरंवसा ठेवावा. मनांत तिलमात्र ही शंका आणूं नये. नंतर दव्वेशानें थोडासा विस्तव पेटवून त्यांत उद वातला. नंतर त्यानें काहीं मंत्र

*मुजाहिदाचें दुसरें नांव.

उच्चारतांच तत्काल जमीन उकलिवली. मग तो त्या मुलास झणाला, कां आंत शिरतोस ना? का भितोस? पहा, माझे महत्कार्य होणें तुझ्या हातीं आहे. ह्याजकारितां तूं माझे उपकार विसरला नाहींस, अशी माझी खातरी करण्याचा हाच समय आहे, असा प्रसंग पुनः यावयाचा नाहीं, हें पक्कें ध्यानांत ठेव. जें अपार द्रव्य तुझे दृष्टीस पडेल, त्यास न भुलतां दारा पाशीं एक लोखंडी समई आहे, तीस बारा वातेरीं आहेत, ती समई मात्र उचलून घेऊन ये. **मुजाहीद**, बरें आहे, आपण सांगितल्या प्रमाणें करितों, असें बोलून आंत शिरला; परंतु निधी जवळ गेल्यावर आपणास दर्वेशानें काय आज्ञा केली आहे, तें लक्षांत न ठावितां तेथें जें सोनें व हिऱ्यांचे ढीग पडले होते, त्यांतून काहीं उचलून तो आपले खिसे भरूं लागला आणि त्यानें तसें करितांच ज्या मार्गानें तो खालीं उतरला होता, तो मार्ग बंद झाला. तथापि तो घाबरला नाहीं. त्यानें दर्वेशाच्या सांगण्या प्रमाणें ती समई उचलून हातांत घेतली. तेव्हां भयानें त्याची गठडीच व्हावी. कारणकीं अशा प्रसंगां मोठा धारिष्टवान मनुष्य असता तरी भिऊन जाता; परंतु **मुजाहिदानें** असाही वक्त गुदरला असतां धैर्य सोडलें नाहीं. आपण येथून न सुटल्यास आपली येथेंच समाप्ति होते, असें मनांत आणून तो तेथून निघून जाण्याकारितां इकडे तिकडे मार्ग पाहूं लागला. त्या वेळेस त्याची पुरी खातरी झाली, कीं आपण दर्वेशाची आज्ञा मोडल्या मुळें विवर बुजालें. तसेंच त्या दर्वेशानें आपणास किती ममतेनें वागविलें आणि आपण त्याशीं कसा कृतघ्नपणा केली, असे विचार मनांत येऊन **मुजाहीद** फार पश्चात्ताप पावला. त्याला बाहेर निघण्यास पुष्कळ वेळ मार्ग सांपडला नाहीं. शेवटीं पुष्कळ वेळ सोधल्यावर व बहुत दुःख भोगल्यावर एक लहानशी वाट त्या काळोखानें भरलेल्या भुयारांतून बाहेर पडण्यासारखी त्याच्या दृष्टीस पडली; परंतु त्या वाटेच्या तोंडाशीं पुष्कळ कांटे झाडें होतीं; तथापि तो मोठे आयासानें त्या वाटेनें बाहेर पडला. मग ती समई दर्वेशी याचे स्वाधीन करावी म्हणून त्यास इकडे तिकडे पाहूं लागला; परंतु तो कोठें दृष्टीस पडेना.

तेव्हां आपण कोठें आलों व कोणीकडे जातों हें **मुजाहिदास** काहींच समजेना. मग तो अनमान धक्यानें चालला असतां थोडक्याच वेळांत

आपले आईचे घरापाशीं आला. तें पाहून त्यास मोठें आश्चर्य वाटलें. कारण तो होता त्या ठिकाणापासून आपलें घर फारच लांब राहिलें असें त्यास वाटलें होतें. असो. त्याचे आईनें दवैशी कोठें आहे म्हणून विचार- त्यावर त्यानें कांहीं एक गोष्ट न चोरतां झालेलें सर्व वर्तमान तिला सांगितलें आणि असें म्हटलें, कीं दवैशाच्या छांदिष्टपणानें माझ्या जिवावर येऊन बेतली होती. नंतर त्यानें खिशांत भरून आणिलेलें सर्व द्रव्य आईस दाखविलें. तें पाहून त्याची आई म्हणाली, कीं मला खचित वाटतें, कीं त्या दवैशाच्या मनांत तूं त्याची आज्ञा कशी काय पाळतोस व तुझ्या आंगांत धैर्य कितपत आहे, हें पहावयाचें होतें. त्यामुळे केवळ त्यानें ती गोष्ट तुला सांगितली. व तुझ्या देवानें जें द्रव्य तुला सांपडलें, तें तूं घेतलें, हें नीटच केलें. तूं असेंच करावें असा त्या अवलिध्याचा अभिप्राय होता, ह्या विषयीं मला अगदीं संशय वाटत नाही.

मग उभयतां मायलेंकरें प्रेमानें डोळे भरून पाहत आहेत आणि मोठ्या हर्षानें, अशा रीतीनें तें खर्चूं तशा रीतीनें खर्चूं, म्हणून हजारों बेत मनांत योजीत आहेत, इतक्यांत तें द्रव्य एकाएकीं त्यांच्या डोळ्यां पुढून नाहींसें झालें. तेव्हां मुजाहिदास दवैशाची आज्ञा उलंघन केल्याचा पुनरपि पश्चात्ताप झाला व मी मोठा दुष्ट व कृतघ्न आहे अशी त्यानें आपली पुनः पुष्कळ निंदा करून घेतली. नंतर तो समई कडे पाहून म्हणाला, कीं जें झालें तें यथायोग्य झालें. माझ्या मनांत ज्याचा अपहार करावयाचा होता तें सर्व गेलें. ही समई माझे मनांत दवैशास दावयाची होती म्हणून ती मात्र मजपाशीं राहिली. ह्या वरून असें सिद्ध होतें, कीं ही खचीत त्याची आहे व जें सर्व नाहींसें झालें तें मी अयोग्य रीतीनें मिळविलें होतें. असें बोलून त्यानें ती समई आपले आईचे घरांत मध्यभागीं आणून ठेविली.

रात्र झाल्यावर मुजाहिदानें विचार केला कीं ह्या समईत दिवा लावून हिचा कांहीं तरी उपयोग करावा. मग त्यानें तसें करितांच एक दवैशी उत्पन्न झाला. तो त्या समईस प्रदक्षिणा करून व सोन्याचें एक लहान नाणें टाकून नाहींसा झाला. दुसरे दिवशीं सारा दिवस रात्रीं झालेला चमत्कार मुजाहिदाच्या मनांत घोळत होता. त्यास वाटलें, कीं समईस बारा वातेरीं आहेत, त्या सर्वांत दिवे लावले असतां काय चमत्कार होतो हें पहावें. मग त्यानें तसें केलें. तीं बारा दवैशी उत्पन्न होऊन त्यांनीं समईस

प्रदक्षिणा केल्या आणि प्रत्येकानें सोन्याचें एकेक लहान नाणें टाकिलें आणि सर्व गुप्त झाले. ह्याप्रमाणें **मुजाहीद** प्रत्यही करी आणि प्रत्येक वेळीं त्यास सोन्याचीं बारा लहान नाणीं मिळत. पण ही गोष्ट चोवीस तासांत एक वेळ मात्र होई; तरी त्यास जें सोनें मिळे, तें त्याच्या व आईच्या निवाहास पुरे होई. किती एक दिवस ह्या उत्पन्नावर तो समाधान पावून होता; तथापि पुढें उत्तरोत्तर त्याचे मनांत जमिनींत त्यानें पाहिलेला अक्षय्य निधि; तसेंच आपलें हें खर्चीत झालें, अशा भ्रंवशांनें जें द्रव्य त्यानें त्यांतून आणिलें होतें, तें; व त्यावर हजारों ज्या मौजा मारावयाच्या त्यानें योजिल्या होत्या, त्या मौजा, अशा सर्व गोष्टी गोंधळूं लागल्या; व रात्रंदिवस त्याच गोष्टींचा हव्यास लागून त्यास दुसरें कांहीं सुचेनासें झालें. शेवटीं त्यानें असा निश्चय केला, कीं त्या दैवशाचा शोध लावून तो समई त्याचे स्वाधीन करावी म्हणजे त्याचे आवडीचा पदार्थ त्यास मिळाल्यानें तो अवलिय्या संतुष्ट होऊन आपणास तो जमिनींतला अक्षय्य निधि हस्तगत करून देईल.

दैवयोगानें **मुजाहिदास** दैवशाचें नांव **अबूनादर** व ज्या शहरांत तो राहत होता त्या शहराचें नांव **मग्नेबी**, हीं आठवलीं. मग तो आपले आईस विचारून ती समई बरोबर घेऊन **मग्नेबी** शहरास जाण्या करितां निघाला. त्यास वाटेनें त्या समईच्या योगें करून कोणा पार्शीं कांहीं एक मागण्याची गरज पडली नाहीं. दररोज संध्याकाळीं त्यानें त्या समईत दिवे लावले म्हणजे सोन्याचीं बारा नाणीं त्यास मिळत व तें द्रव्य त्यास खर्चावयास पुरे. पुढें **मग्नेबी** येथें जाऊन पोंहचतांच पाहिल्यानें त्यानें **अबूनादरा**चें घर कोठें आहे म्हणून शोध केला. त्या शहरांत **अबूनादर** आबालवृद्धांस माहित होता, ह्या मुळें ज्या माणसास **मुजाहिदाने** प्रथम विचारलें, त्यानेंच तें ठिकाण त्यास दाखविलें. मग तो वाड्याच्या दरवाज्यांत गेला तो देवडीवर पन्नास चोबदार हातीं सोन्याच्या काठ्या घेऊन पहान्यावर डभे होत व वाड्याचे चौक चाकर माणसांनीं गजबजून गेले होते. सारांश, त्या वाड्यांत जें ऐश्वर्य दिसलें, त्यापेक्षां विशेष ऐश्वर्य सार्वभौम राजाच्या वाड्यांत सुद्धां अढळावयाचें नाहीं. हें सर्व पाहून **मुजाहीद** आपले जागीं दंग होऊन गेला. पुढें जाण्यास त्याचें मन धजेना. तो मनांत विचार करूं लागला, कीं, ज्या मनुष्याची मला गरज आहे, त्याचें नांव वगैरे

सांगतांना मजकडून चूक झाली असावी, किंवा ज्यास मी विचारिले, त्याने मी गैरमाहित नवखा मनुष्य आहे असे समजून माझी थट्टा केली असावी. असा राजमहाल दर्वेशास कोठून असणार? ही हवेली कोणी राजाची असावी.

मुजाहीद असे तर्क करित गोंधळांत पडला आहे इतक्यांत कोणी एक मनुष्य आतून येऊन त्यास ह्मणाला, कीं **मुजाहिदा**, आलास! फार बरे झाले. आमचा धनी **अबूनादर** तुझी फार दिवस वाट पाहात आहे. असे बोलून त्याने ज्या बागेत **अबूनादर** बसला होता तेथे **मुजाहिदास** नेले. ती बाग फार रमणीय होती. **अबूनादराच्या** घरचे ते विलक्षण वैभव पाहून **मुजाहीद** अगदी थक्क झाला आणि त्याचे पायांवर डोई ठेवणार तो **अबूनादराने** त्याचा निषेध केला. मग ती समई त्यापुढे ठेऊन मी मोठ्या प्रयासाने ही वस्तु आपणासाठी आणिली आहे अशी **मुजाहीद** आपली फुशारकी सांगणार इतक्यांत **अबूनादर** त्यास म्हणाला, कीं अरे, तूं अधम व अनुपकारी आहेस. तूं मला फसवितोस! मी तुझे सर्व विचार जाणतो. जर तुला ह्या समईत काय गुण आहे हे समजले असते, तर तूं मला ती कधी आणून दिली नसती. आतां हिच्या आंगी वास्तविक गुण काय आहे, तो मी तुला दाखवितो. असे बोलून त्याने त्या समईच्या सर्व वातेच्यांत दिवे लाविले. तसें करतांच त्यांतून दर्वेशी निघून प्रदक्षिणा करूं लागले. त्यावेळीं **अबूनादराने** प्रत्येकास एक एक छडी मारली, तेणेंकरून त्या समईतून निघालेल्या दर्वेशांच्या सेने, हिरे, मोती, माणके, अशा अमोलिक पदार्थांच्या बारा राशी होऊन पडल्या. मग **अबूनादर** ह्मणाला कीं **मुजाहिदा**, ह्या चमत्कारिक समईचा प्रभाव पाहिलाना! ही समई घरी आणून संग्रहीं ठेवण्यांत माझा इतकाच हेतु होता कीं ही ज्या आवलिय्याने भाळून तयार केली आहे, त्यावर माझी निष्ठा होती. ह्यास्तव त्याने तयार केलेली ही अपूर्व चीज आपणा जवळ असावी व अपणाकडे जे चार लोक येतात, त्यांस हिचा चमत्कार दाखवावा. केवळ आपणास द्रव्य-प्राप्ति व्हावी ह्मणून हिची मी इच्छा केली नव्हती. मी म्हणालों ह्या विषयीं तुझी खातरी न होईल तर मी आपल्या तळघरांच्या किल्ल्या तुझे स्वाधीन करितों. त्या घेऊन तीं उघडून मजपाशीं किती दौलत आहे ती तूं स्वतां जाऊन पहा. इतकी दौलत असूनही मी आणीक

मिळविण्याची आशा धरीन, तर मजसारखा लोभी मनुष्य ह्या पृथ्वीत कोणी नाही असें होईल. नंतर **मुजाहिदानें** किल्ल्या घेऊन नाना प्रकारच्या रत्नांनीं भरलेले बारा जामदारखाने होते ते सर्व पाहिले. ते पाहून तो जगदीं गुंग होऊन गेला. त्यांत विशेष मौल्यवान कोणत्यास ह्मणावें हें त्यास कांहींच समजेना. तेव्हां त्या समईत काय गुण आहे हें पुरें न समजून ती दवैशास आणून देऊन मीं आपल्या हातची घालविली, आतां ती आपणास कोठून मिळणार, असें मनांत येऊन त्यास फारच वाईट वाटलें व तो मोठा खिन्न झाला; परंतु ही गोष्ट **अबूनादरानें** मनांत न आणितां **मुजाहिदाशीं** मोठ्या ममतेनें वागून कित्येक दिवस पर्यंत आपले घरीं त्यास ठेवून घेतलें आणि सर्व चाकर लोकांस आज्ञा केली, कीं ह्याची माझे प्रमाणेंच बरदास्त राखावी, व तो निघून जाण्याचे पूर्व दिवशीं संध्याकाळीं **अबूनादर** त्यास म्हणाला, कीं बेटा, **मुजाहिदा**, मला वाटतें, कीं तुला जी अद्दल घडली, तिनें तुझ्या अंगचा कृतघ्नतेचा भयंकर अवगुण काढून टाकला असावा. जो पदार्थ आपणापाशीं असावा अशी मला इच्छा होती, तो पदार्थ तूं येवढा मोठा प्रयास करून आणून दिला, त्या वरून मी तुझा अभारी आहे. आतां मी तुला फार दिवस ठेवून घेत नाहीं. उदईक माझे वाड्याचे दरवाज्यापाशीं एक माझा घोडा तुला बसण्या करितां तयार असेल, तो तुला बक्षीस आहे. आणि दोन उंटांवर जातील इतकें सोनें वरलें तुला बक्षीस देतो. तें सोनें वरलें तूं स्वतः माझ्या जामदारखान्यांत जाऊन हवीं तीं निवडून घे. ह्या खेरीज वाटेनें तुझी चाकरी करायला तुला एक गुलाम बक्षीस देतो.

त्या रात्री **मुजाहिदा**चें चित्त अगदीं व्यग्र होऊन गेलें होतें. ती समई व तिचें अभुत सामर्थ्य ह्यां खेरीज कांहींच त्याचे चित्तांत येईना. तो मनांत म्हणू लागला, कीं ती समई माझ्या जवळ होती. मी देतोना तर ती **अबूनादरास** कधींही प्राप्त न होती. ती त्या विवरांतून आणण्यास मजवर केवढालीं संकटे गुदरलीं होती; ही लोकोत्तर समई मीं मिळवली असतां तीवर त्याची मालकी काय म्हणून? प्रवासाचीं इतकीं संकटे, श्रम व हाल भोगून मी ती समई इमानानें त्यास दिली म्हणूनना ती त्यास मिळाली? नाही तर कोठून मिळती? अथवा मी इमानी कसला? मी मूर्ख म्हणून ही त्यास आणून दिली. पहा, ही असली अमोलिक जिन्नस मीं त्यास आणून

दिली असतां ती बदल अबूनादर मला सोन्यानें आणि हिज्यांनीं भरलेलीं देान भिकार उंटेंच देणार कीं नाहीं? समई मजपाशीं असती तर तिच्या योगानें एक क्षणांत मला त्याचे दसपट द्रव्य प्राप्त होतें. तर वास्तविक म्हटलें असतां, अबूनादर हाच कृतघ्न आहे, मी अगदीं कृतघ्नपणा केला नाहीं. बरें, मीं ती समई घेतल्यानें अबूनादराचें तरी काय नुकसान आहे? कोणतेंही नाहीं. कारण तो श्रीमान् असून त्यास कोणते गोष्टीची न्यूनता नाहीं.

असे विचार मुजाहिदाचे मनांत येऊन शेवटीं त्यानें निश्चय केला, कीं कसें ही करून ती समई उपटावी. ती गोष्ट करावयास त्यास फारसें कठीणही पडलें नाहीं. कारण ती समई कोठें होती तें त्यास माहीत होतें. मग त्यानें ती चोरून घेऊन एका पोत्यांत तळीं घातली व वर दुसरें सामान भरलें आणि तें पोतें आणि मालाचीं दुसरीं पोतीं अशीं सर्व उंटावर लादलीं. ह्या प्रमाणें त्याचें कार्य झाल्यावर त्यास तेथून निघून जाण्याची मोठी धाई झाली. मग त्यानें मोठ्या लगबगीनें त्या उदार अबूनादराचा निरोप घेतला आणि तो आपला गुलाम व उंट घेऊन चालता झाला.

पुढें मार्ग चालत असतां मुजाहिदास वाटलें, कीं ह्या गुलामास आपले घरीं घेऊन गेलों तर त्यास आपले पूर्वीचें दरिद्र व हल्लींच्या संपत्तीचें मूळ कळेल. तसें न व्हावें म्हणून त्यानें गुलामास वाटेनेंच विकून टाकलें आणि तो दुसरा गुलाम खरेदी घेऊन पुढें चालता झाला. तो कांहीं दिवसांनीं थेट आपले आईच्या घरीं येऊन पोचला. तेव्हां त्यास त्या संपत्तीचें इतकें वेड भरलें होतें, कीं त्यानें आपले आईस देखील न भेटतां आगोदर उंटावरील सामान काढून एका निर्भय जाग्यांत ठेविलें आणि एकदम पुष्कळ द्रव्य पाहून आपले डोळ्यांचें पारणें फेडावें म्हणून तो पराकाष्ठेचा उतावळा होऊन त्यानें लागलेंच त्या समईच्या सर्व वातेऱ्यांत दिवे लावले. तसें करितांच त्यांतून बारा दवेंशी प्रगट झाले. त्यासमयीं मुजाहिदानें प्रत्येकास काठीचा एक एक टोला आपल्या आंगीं सामर्थ्य होतें तितके जोरानें मारला. मनांत भय कीं कमी जोराचा टोला बसला तर कदाचित् कार्यसिद्धि होणार नाहीं; परंतु अबूनादरानें आपले घरीं जेव्हां हें कृत्य करून दाखविलें, तेव्हां काठी त्याचे डोवे हातांत

होती, हे मुजाहिदाचें लक्षांत न राहून त्यानें आपले उजवे हातांत काठी घेउन समईतून निघालेल्या दर्वेशांस मारलें ; त्यामुळें दर्वेशांनीं आपलें स्वरूप पालटून द्रव्याचे ढीग न होतां आपले झग्यांतून भयंकर मोठे सोटे काढले आणि मुजाहिदाचें असें कांडात काढलें, कीं तो अगदीं मृतप्राय होउन पडला आणि ते बारा जण दर्वेशी, दोन उंट, सर्व जवाहीर, घोडा, गुलाम आणि समई ह्या सुद्धां गुप्त झाले.

पहा, योग्य मार्गानें संपादिलेल्या पुष्कळ द्रव्यानें संतुष्ट न होउन मुजाहिदानें आपणास नसत्या दुःखांत पाडून घेतलें. त्यापासून तो पुनः सावरला नाहीं. ही शिक्षा त्याचे कृतघ्नतेस व धनलोभास यथायोग्य झाली.

अशी तो बुरुड आपल्यास धन्यानें सांगितलेली गोष्ट सांगून शेवटीं म्हणाला, कीं तो म्हातारा मनुष्य आमचा निरोप घेउन व सर्व कुटुंबाचे आशीर्वाद घेउन आपलें गांव शिराज येथें निघून गेला.

माझा धनी निघून गेल्यावर त्यानें उपदेश केल्या प्रमाणें माझे हातून वर्तणूक झाली नाहीं. मी एक नवा शानदार वाडा विकत घेउन त्यांत मोठ्या डौलानें व मिजासीनें राहूं लागलों. परमेश्वरानें मजवर हा प्रसाद केला त्या बदल त्याचे उपकार मानावे, ते न मानतां मी मोठा गर्विष्ठ व उन्मत्त झालों. जे चैनबाज मित्र भेटत, त्यांस मी मेजवान्या करीं. मी दान-धर्म केला नाहीं. कोणी एकादा भिकारी माझे दारापासीं आला असतां मी त्यास बाहेर घालवीं. सारांश, त्या अवलिय्याच्या कृपेनें मिळविलेली सर्व संपत्ति मी दुर्व्यसनांत उडवूं लागलों. तेव्हां ती लवकरच कमी होत चालली. तथापि मी सावध न होतां तशीच उधळपट्टी चालविली होती. शेवटीं सर्व संपत्ति नाहींशी झाली आणि पाहतों तों कांहीं दिवस पर्यंत लौकिकावर कर्ज काढून आपला खर्च चालला आहे असें समजण्यांत आलें. तसें ही कांहीं दिवस लोटले, तों माझी खरी स्थिति उघाडिकेस आली आणि देणेंदार पैशा करितां तगादा करूं लागले. तेव्हां मला कर्ज फेडण्याचें सामर्थ्य नाहीं ह्यास्तव माझी सर्व जिनगी विकणें प्राप्त झालें, आणि तसें करूनही मला अगदीं ऋणमुक्त होण्यास थोडासा पैसा पाहिजे होता म्हणून मी माझे जुने मित्रापाशीं तो उसना मागितला; पण कोणी एक तो देईना. पुढें माझे घरदार विकलें; परंतु तेवढ्यानें सर्व कर्जाची फेड होईना म्हणून मला सावकारांनीं

तुरंगांत घातलें. एथें मला तीन वर्षे झालीं माझीं बायका पोरें भीक मागून निर्वाह करितात. सांप्रत जें तुम्हापासून मला सहाय्य मिळालें, तेवढ्यानें माझी येथून सुटका होईल. आतां आजपर्यंत जो माझे हातून मूर्खपणा झाला, तसा पुढें न होण्या विषयीं फार जपावें असा मीं निश्चय केला आहे.

हसन अबदल्ला ह्याची गोष्ट पुढें चालू.

हसन अबदल्ला आपले धन्या बरोबर प्रवास करीत होता, तेव्हां मार्गांत कर्मणूक करण्या करितां ज्या गोष्टी त्याचे धन्यानें सांगितल्या होत्या, त्या पैकीं ही वर सांगितलेली बुरुडाची गोष्ट महंमद पादशाहास सांगून नंतर आपली कथा पुढें सांगूं लागला.

अशा रीतीनें आम्ही मार्ग क्रमीत असतां सहावे दिवशीं प्रातःकाळीं एका मोठे मैदानांत येऊन पोचलों. तेथील जमीन रुप्या सारखी चकाकत असे व त्या मैदानाचे मध्यभागीं कठीण दगडाचा एक उंच खांब उभा असून त्यावर तरुण पुरुषाचा तांब्याचा एक पुतळा होता. त्याचा उजवा हात पसरून पुढें केलेला होता आणि प्रत्येक बोटांत निरनिराळे धातूची एकेक किल्ली अडकाविलेली होती. अशीं कीं, पहिले बोटांत लोखंडाची, दुसऱ्यांत शिशाची, तिसऱ्यांत कांशाची, चौथ्यांत तांब्याची, आणि पांचव्यांत सोन्याची, ह्या प्रमाणें पांच किल्ल्या होत्या.

तो पुतळा कोणी जादुगारानें बनावलेला असून त्याचे बोटांतील प्रत्येक किल्लींत अशी जादू होती, कीं कोणी मनुष्य सहज किंवा मुद्दाम तेथें जाऊन त्या किल्ल्या त्यानें हस्तगत करून घेतल्या असतां त्या प्रत्येक किल्लींत जसजशी वरें किंवा वाईट करण्याची शक्ति होती, त्या प्रमाणें त्या मनुष्यास सुख किंवा दुःख भोगणें पडावें. तें असें कीं, पहिली किल्ली मिळाली असतां, तो ज्यापाशीं असेल त्यावर अरिष्टें येऊन पडावीं. दुसरी मिळाली असतां, शरीरास अनेक प्रकारचे रोग व्हावे. तिसरी मिळाली असतां, मृत्यु यावा. चौथी मिळाली असतां, कीर्ति-प्राप्ति व्हावी; आणि पांचवी मिळाली असतां, ज्ञानप्राप्ति व द्रव्यलाभ हे पडावे. ह्या प्रमाणें किल्ल्यांत निरनिराळे गुण होते.

मला ह्या गोष्टी काहीच माहित नव्हत्या; परंतु माझे धन्यास त्या सर्व हिंदुस्थानांतील कोणी एके विद्वान मांत्रिकानें सांगितल्या होत्या, व आणखी त्यानें असें सांगितलें होतें, कीं त्या किल्ल्या तीर मारून खाली पाडिल्या तरच प्राप्त होतील. नंतर तो अरब त्या खांबा जवळ जाऊन उभा राहिला आणि त्यानें कमट्यास तीर लावून त्या पुतळ्यावर सोडला; परंतु त्याच्या आंगीं कसब नसल्यामुळे असो किंवा, त्यानें दाटून तसें केल्यामुळे असो, तो तीर पुतळ्या पर्यंत उंच न जातां अर्ध्या खांबा इतका जाऊन खाली पडला. नंतर तो मला ह्मणाला, कीं **हसना**, तुला माझे उपकार फेडून दासपणांतून आपली सुटका करून घेण्याचा हाच समय आहे. तूं शरिरानें बळकट असून चतुर आहेस. ह्या करितां हा तिरकमठा घे आणि तिरानें त्या किल्ल्या मला खाली पाडून दे. मग मी तो कमटा हातांत घेऊन पाहूं लागलों, तों त्याच्या घांटावरून तो इराणी कारागिरानें केलला असावा असें मला वाटलें. मी लहानपणीं तीर मारण्याचा अभ्यास करून तिरंदाज असें नांव पावलों होतो. मग आपली करामत दाखवावी असें मनांत आणून मीं तो कमटा मोठे जोरानें ओढून पहिल्या तिरा सरशीच पहिली किल्ली खाली पाडली आणि मीं मोठ्या हर्षानें ती उचलून धन्यास द्यावयास लागलों. तेव्हां तो म्हणाला, कीं ही तुजपाशींच राहूंदे. तुझ्या विद्येचें हें तुला बक्षीस आहे. नंतर मी दुसऱ्या तीरानें शिशाची किल्ली पाडली. तिलाही धनी शिवेना. त्यावरून तीही मीच घेऊन आपले कंबरपट्यांत ठेविली. नंतर पुनः आणखी दोन तीरांनीं तांब्याची व सोन्याची अशा दोन्ही किल्ल्या पाडिल्या. त्या मिळाल्या मुळे धन्यास अतिशय हर्ष झाला आणि तो ह्मणाला, कीं वाहवा! **हसना**, शाबास; ज्यानें तुला तिरंदाजींत प्रविण केलें त्याचें कल्याण होवो. जो हेतु योजून मी घरांतून बाहेर पडलों आहे, तो हेतु सिद्धीस जाण्याचे यत्न अद्यापि चांगले सफळ होत आहेत ! असो.

नंतर मी राहिलेली म्हणजे मृत्यूची किल्ली पाडण्यास नेम धरून आतां तीर सोडणार इतक्यांत धन्यानें किल्ली पाडूं नको असें म्हणून माझे दंडावर चापट मारली. त्यामुळे तो चढविलेला तीर निसटून माझे पायांवर पडून पाउलांत घुसला आणि पायास मोठी दुखापत झाली. मग त्यास आली तशी ती जखम बांधून त्यानें मला उंटावर बसविलें आणि आम्ही पुढें

चालते झालों. नंतर तीन दिवसांनी व तीन रात्रींनी मजल दर मजल करीत व श्रम भोगीत एका लहानसे अरण्याजवळ आल्यावर तेथे रात्र घालवावी असा बेत करून उतरलों. मग आसपास कोठे तरी पाणी आणि खाण्यासारखी आपल्या माहितींतलीं कांहीं फळे मिळालीं तर पहावीं म्हणून त्यांचा शोध करण्याकरितां मी निघालों; परंतु खाण्याचा पदार्थ कांहींच सांपडला नाही. शेवटीं एका खडकाचे भेगेंतून स्वच्छ पाण्याचा लहानसा झरा वाहत होता, तो दृष्टीस पडला तिकडे गेलों, आणि पाणी पिण्याकरितां खालीं वांकतो इतक्यांत “अरे, तें पाणी विषारी आहे, तें पिऊं नको,” असें मोठ्यानें ओरडून माझा धनी बोलला, तो शब्द माझ्या कानां पडला. तेव्हां मी मनांत म्हटलें, कीं हें न प्यावें तरी तृषेनें प्राण जातोच, मग तें पिऊनच कां तो जाई ना ? तो बोलला, कीं हें पाणी पाताळांतून येत असून पृथ्वीचे मध्यभागीं अग्नि उत्पन्न करणाऱ्या गंधक, राळ इत्यादि पदार्थांच्या ज्या खाणी आहेत त्यांमधून हें वाहत आहे, ह्याजकरितां तूं अविचारानें तें पिशील तर बहुतकरून आपल्या जिवास मुकशील.

तें पाणी कडू होतें तरी फारच स्वच्छ व गार असल्यामुळे मी धन्यानें सांगितलेल्या गोष्टीकडे लक्ष न देतां तें थोडेंसें प्यालों. तेवढ्यानें थोडी तहान भागली आणि कांहीं आराम वाटल्यावरून आम्ही पुढें चालते झालों. परंतु शंभर पाउलें गेलों नाहीं तों माझे पोटांत पराकाष्ठेची तिडीक निघाली. तेव्हां मी परमेश्वराचे नावानें हंबरडा फोडला आणि माझा उंट धन्याच्या उंटामागून मोठे झपाट्यानें चालत होता तो हळू चालवूं लागलों. पुढें त्या तिडका अतिशय वाढल्या, त्या सोसवेनात, तेव्हां मी धन्यास ओरडून थांबण्याकरितां विनंति केली. ती त्यानें मान्य केली आणि मी उंटावरून उतरून थोडासा पायीं चाललों. तेणेंकरून कांहीं बरें वाटलें. माझा धनी मी त्याची आज्ञा मोडून पाणी प्यालों म्हणून मला फार रागें भरला. नंतर त्यानें आपले खिशांतून औषधाची एक लहान कुपी काढून तींतून कांहीं औषधाचे थेंब मला पाजले. त्या योगानें थोडकेच वेळांत मी चांगला बरा झालों.

संध्याकाळचे सुमारास एका उंच पर्वताजवळ येऊन तेथें थोडासा विसावा घेण्याकरितां आम्ही राहिलों. तेव्हां अरब म्हणाला, कीं

आज आपणास उपास पडणार नाही. पहा, जेथे तुला केवळ विष वाटेल अशा ठिकाणी, जो शरिरास हितकारक व क्षुधेस उपयोगी असा पदार्थ प्राप्त करून घेण्याचें ज्ञान मला अनुभवानें आलें आहे. असें बोलून तो एका झुडपापाशीं गेला. त्याचीं पानें फार जाड असून त्यांजवर कांटे होते. तीं त्यानें आपले तरवारीनें कापून त्यांजवरचे कांटे चांगले साळून टाकले, आणि तीं पानें पिळून त्यांतून पिवळा अंजिरा सारखा गोड असा रस काढला. तो मी पोटाभर प्यालों तेणेंकरून माझा श्रमपरिहार झाला. मी मनांत म्हटलें, कीं मी आज रात्रीं स्वस्थ झोंप घेईन. इतक्यांत चंद्रोदय होतांच माझा धनी म्हणाला, कीं तुझे हातून मला एक मोठें कार्य करून घेणें आहे ह्यास्तव तूं ह्या पर्वताचे शिखरावर चढून तेथें सूर्योदय होईपर्यंत बस आणि सूर्योदय झाल्यावर पूर्वेस तोंड करून उभा राहून परमेश्वराची प्रार्थना कर. नंतर खालीं उतरून ये. तूं वरतीं गेल्यावर निजूं नको. निजलास तर त्या ठिकाणीं जमिनींतून ज्या वाफा निघतात त्या अतिशय अपकारक असल्यामुळे तुला त्यांपासून मोठा अपाय होईल. मग मी अगदीं थकून गेलों होतो व दुखण्यानें जेर झालों होतो, तथापि धन्यानें माझे मुलां लेकरांस अन्न देऊन वाचविलें होतें, तें स्मरून व जर कदाचित् त्याचे आज्ञेप्रमाणें न वागेन तर तो मला त्या भयंकर अरण्यांतच सोडून जाईल असें मनांत येऊन मी त्याच्या म्हणण्या प्रमाणें तो डोंगर चढूं लागलों, तो मध्यरात्रीच्या सुमारास शिखरापाशीं जाऊन पोचलों. तेथील जमीन वैराण व खडकाळ होती. तेथें एकादें झुडूप किंवा गवताची पात देखील दृष्टीस पडेना. तेथील हवा फार थंड होती. मीही थकलेला होतो, ह्यामुळे मला इतकी सुस्ती आली, कीं तीपुढें माझा इलाज चालेना. तेव्हां निरुपाय होऊन मी लंबडलों असतां तत्काळ मला गाढ झोंप लागली. पुढें सूर्योदय होतांच आपणास धन्यानें ईश्वराची प्रार्थना करण्यास सांगितलें आहे, या वचक्यानें जागा झालों आणि मोठे प्रयासानें उठून उभा राहिलों; परंतु माझे सर्व आंग दुखत होतें ह्यामुळे माझ्यानें शरीर सावरून धरवेना. झोकांडे जाऊं लागले आणि माझे मस्तक शिशा प्रमाणें जड झाल्यामुळे वर उचलवेना. तसेच हातही बाधिर होऊन उचलेनातसे झाले. शेवटीं मोठे अयासानें पूर्वेकडे तोंड करून उभा राहिलों आणि परमेश्वराची प्रार्थना केली. नंतर तेथून खालीं उतरूं

लागली; परंतु माझी ह्या तऱ्हेची दशा झाली होती व डोंगरही फार उतरता होता. ह्यामुळे प्रथम पाऊल टाकतांच माझे शरीराचा थरकांप होऊन माझी झोंकंडी गेली आणि मी मोठ्या झपाट्याने गडबडत पर्वता खाली आलों, तेव्हा वाटेनें दगड व कांटे लागून माझा अंगरखा फाटला आणि शरीर पराकाष्ठेचें ठेंचलें व सर्वांग कांटे लागून रक्तबोंबाळ झालें. त्या वेळीं माझा धनी जमिनीवर पडून तीवर रेघा ओढीत होता व त्यांत त्याचें लक्ष्य इतकें गडून गेलें होतें, कीं मी डोंगरावरून गडबडत त्याचे जवळ येऊन पडलों तरी माझी काय अवस्था झाली आहे तें त्यानें पाहिलें नाहीं. नंतर तो आपल्याच नादांत मोठ्या आनंदानें म्हणाला, कीं ईश्वराची केवढी कृपा सांगावी! आम्ही दोघे (तो व मी) सर्वोत्कृष्ट मुहूर्तावर जन्मलों होतो ह्यांत संशय नाहीं. अद्यापि मजकडे लक्ष्य न देतां तो म्हणाला. अरे हसना, मी तुझाही मोठा आभारी आहे. पर्वताचे शिखरावरून तुझे मस्तकाची छाया खालपर्यंत आलेली मापून पाहतां मला पाहिजे होतें तें समजलें, तर ज्या ठिकाणीं मी आपला भाला रोंवून ठेविला आहे तेथें मला खणूं लाग. असें म्हणून तो आपलें डोकें वर करून पाहूं लागला तो मी जमिनीवर निश्चेष्ट पडलों आहे. हें पाहून तो माझ्याजवळ आला आणि म्हणाला कीं काय हसन, तूं माझी आज्ञा लक्षांत न ठेवितां पर्वतावर झोंप घेऊन तेथील जमिनींतील रोगकारक वाफा आपल्या रक्तांत शिरवून घेतल्याना? बरें असो. तूं कांहीं काळजी करूं नको. मी तुला बरा करितों. असें बोलून त्यानें खिशांतून एक शस्त्र काढलें आणि मी टोंचूं नको म्हणणार इतक्यांत माझे शरीराचे निरनिराळे ठिकाणीं त्यानें फासण्या टाकल्या, तेणेंकरून माझे अंगांतून पुष्कळ रक्त गेलें. नंतर त्यानें माझ्या जखमा व चट्टे नीट बांधिले, त्यामुळं मला कांहींसें बरें वाटलें. मी अशक्त झाल्यामुळे माझ्या हातून मदत होणें नाहीं असें पाहून त्यानें रेखून ठेवलेली जमीन तो आपणच खणू लागला. इतक्यांत तेथें पांढरे संगमरवरी दगडाची एक कबर त्याचे दृष्टीस पडली. ती फोडून पाहूं लागला तो तिजमध्ये मनुष्यांचीं हाडें व हरिणाचे कातड्यावर सोनेरी शार्डेनें लिहिलेले एक पुस्तक सांपडलें.

माझा धनी तें पुस्तक लक्ष लावून वाचूं लागला, तेव्हां चित्तांतील हर्षानें त्याचे तोंडावर टवटवी येऊन डोळेही प्रफुल्लित दिसूं लागले. मग तो मला

म्हणाला, कीं हसन अबदल्ला, ज्या ठिकाणीं आजपर्यंत मनुष्यांचा म्हणून कधींच प्रवेश झाला नाही असें जें खांबावर बांधिलेलें अरम म्हणून अभुत नगर आहे, तेथें जाण्याचा रस्ता ह्या पुस्तकावरून मला कळतो. तर आतां आपण तेथें जाऊं म्हणजे ईश्वरानें उत्पन्न करून जमिनीच्या पोटांत ठेवलेल्या सर्व धातूंची उत्पत्ति कसकशी होते तें आपणास कळेल; तें झालें म्हणजे पृथ्वीवरील सर्व संपत्तीची किल्ली आपल्या हातीं लागली. मग आपणास काय कमी आहे ? तेव्हां मी उत्तर केलें, कीं महाराज, आपणास ज्यांत आनंद त्यांत मला आनंद आहेच आहे. तथापि खरें पुसाल तर ह्या संपत्तींत मला कांहीं सुख वाटत नाही. मी खचीत सांगतो, कीं मी केरो येथें शरिरानें धटाखटा असून दरिद्री असलों तथापि चिंता नाही, परंतु येथें अशीं दुःखें भोगून मला मोठी श्रीमंतीही नको.

हें ऐकून तो म्हणाला, कीं तूं कृतघ्न आहेस. अरे जे मी श्रम करितों ते तुझें व माझें असें दोघांचेंही कल्याण व्हावें म्हणून करित आहे व आजपर्यंत मी जसें केलें तसेंच पुढेंहि ह्या प्रवासापासून झालेलें फल उभयतां वांटून घ्यावें असा माझा हेतु आहे. त्याजवर मी उत्तर केलें, कीं गोष्ट खरी आहे; परंतु सर्व पीडा व अरिष्टें मजवरच गुजरतात, त्यास मी काय करूं ? नंतर त्यानें खातरीच्या पुष्कळ गोष्टी सांगून माझें सांतवन केलें आणि त्याच दिवशीं खाण्याचीं पुष्कळ फळें वगैरे बरोबर घेऊन पुनः आम्ही आपआपल्या उंटावर बसलों आणि पूर्वेकडे चालते झालों. तीन दिवस अहोरात्र चालल्यानंतर चौथे दिवशीं क्षितिजाजवळ मोठा थोरला आरसा असून त्यावर सूर्य किरणें पडून तो चकाकत आहे असा आम्हास भास झाला. त्यावरून तेथें जाऊन पाहूं लागलों, तो ती पाण्याची नदी होती. तिच्या पलीकडे उतरून जाण्याकरितां बिलोरी पूल केला होता, परंतु तो पूल फारच अरुंद असून अगदीं गुळगुळीत होता व त्यास कठारे नव्हते, ह्यास्तव मनुष्यास त्यावरून पैल तीरास जातां येणें फार दुरापास्त होतें. नंतर मला धनी म्हणाला, कीं उंटावरील सामान काढून घेऊन त्यास मोकळें चरूं दे आणि आपणा उभयतां करितां जाड व नरम तळाचे लोंकरी जोडे तयार कर. त्यावरून मी जोडे तयार केले ते आम्ही दोघांनीं पायांत घातल्यावर धनी म्हणाला, कीं तूं उजवेकडे किंवा डावेकडे न पाहतां माझे मागून ये. असें सांगून तो धिमेपणें फाडलें टाकीत टाकीत त्या

पुला पलीकडे निघून गेला व मीही त्याचे मागून कांपत कांपत गेलों. आम्ही नदी उतरून पलीकडे गेल्या नंतर कांहीं तासपर्यंत एका मार्गानें चालल्यावर एका अंधाऱ्या दऱ्याजवळ जाऊन पोचलों. त्या दऱ्या सभोंवतीं लोखंडा सारखा कठीण काळा खडक असून जिकडे तिकडे फार दिवसांचीं मनुष्यांचीं हाडें जमिनीवर पडलेलीं होतीं, व तेथें लहान मोठ्या झुडपांची दाट गर्दी होती. त्याच्या काळा पानाच्या फटींतून मोठाले भुजंग आंत इकडे तिकडे सरपटतांना दिसत होते. हें भयंकर स्थल पाहून मी भयानें दचकून तेथून लागलाच माघारा परतलों ; परंतु ज्या वाटेनें तेथें गेलों ती वाट सांपडेना आणि जिकडे तिकडे तळघराच्या भिंतीसारखे उंच खडक दिसूं लागले. असें पाहून मी रडूं लागलों आणि धन्यास म्हणालों, कीं अशा संकटाचे व दुःखाचे मार्गानें तुम्हीं मला मृत्यूच्या घरीं आणिलें. आतां माझी बायको व मुलें पुनः माझे दृष्टीस कोठून पडतात ? मी दरिद्री होतों खरा, तरी घरीं आपल्या कुटुंबांत सुखाचा होतो. तेथून मला काढून अशा अनर्थांत घातलें, ह्यांत तुमचें हित काय झालें बरें ?

हें ऐकून धनी म्हणाला, कीं हसन, अरे धीर धर. अवसान सोडून असें नामदर्पणाचें भाषण काय करितोस ? घाबरूं नको. आपण ह्या भयंकर जाग्यांतून लवकर बाहेर पडूं. क्षणभर थांब. आपण येथून कसें पार पडावें हें मला ठाऊक आहे. असें बोलून त्यानें खालीं बसून आपलें पुस्तक उघडलें आणि स्वस्थपणें कांहीं पानें उलटून तो वाचूं लागला. त्या स्थलाचें भय त्याला काडीभरही वाटलेंसें दिसलें नाहीं. पुनः थोडके वेळानें मला हाक मारून तो म्हणाला, कीं मित्रा, अवसान धर. तुला एक सोपेंसें काम सांगणें आहे. तूं तिरंदाजींत फार प्रविण आहेस. ह्याकरितां ही तीरकमान हातीं घेऊन ह्या सर्व दरा शोधून पहा. म्हणजे तुला एक काळे डोक्याचा मोठा प्रचंड सर्प भेटेल; त्यास तिरानें मारून त्याचें मस्तक व काळीज मजकडे घेऊन ये. तेव्हां मी रडत रडत म्हणालों, कीं हें काम फार सोपें आहेना ? तर एवढें आपण स्वतांच कां कराना ? हे धीर प्राणी अद्यापि आपणास उपद्रव करित नाहींत, हेंच आपलें मोठें दैव समजून असावें, तें सोडून आपण होऊन त्यांचे वाटेस कशास जावें ? हें माझे भाषण ऐकून माझा धनी मोठे रागानें चवताळून उठला आणि आपली तरवार उपसून मला म्हणाला, कीं हसना, जर तूं मी सांगितलेलें काम

न करशील तर, देवाची शपत, ह्या क्षणीं मी तुला येथेच ठार मारिन-
हीं सर्व हाडे त्यां पाहिलींना ? ज्या ज्या मनुष्यांनीं माझे ऐकिलें नाहीं,
त्यांचे मी येथे प्राण घेतले आहेत, व त्यांचीं हीं हाडे येथे पसरलेलीं
आहेत. हें ऐकून मी भीत भीत तार कमान घेऊन जिकडे सर्प होते
तिकडे गेलों. तेथे बहुत सर्प होते. त्यांत त्यानें सांगितल्या प्रमाणें
एक सर्प दृष्टीस पडल्या वरून मी त्याचे डोक्याचा नेम धरून
जय देवा ! म्हणून तार सोडला. तो त्या सर्पास वमी लागून तो
तेथून उडाला आणि पिळवटून जमिनीवर मरून पडला. नंतर तो खचीत
मेला असें समजल्यावर मी आपल्या सुरीनें त्याचे डोकें व काळीज कापून
घेतलें आणि धन्याकडे परत आलों. तेव्हां त्यास संतोष होऊन तो मला
हसत हसत म्हणाला, कीं **हसना**, मी तुला निष्ठुर भाषण केलें त्याचा
राग मनांत धरूं नको. ह्या संकटांतून सुटून तूं सुखी व्हावें असें माझ्या
मनांत पूर्णपणें वागत असल्या मुळें मी तसें केलें असें पकें समज. हीं
हाडे ज्या मनुष्यांचीं आहेत तीं मनुष्ये आपलेच अपराधानें एथें उपाशीं
मेलीं. कारण कीं त्यामध्ये पुरतेपणीं धारिष्ट नसल्या मुळें त्यांस येथें
मरत टाकून मला एथून निघून जाणें प्राप्त झालें.

बरें तर, चल आतां आपण विस्तव पेटवूं, असें त्यानें म्हटल्या वरून
मी वाळलेलीं पानें व झाडाच्या वाळलेल्या डाहळ्या जमा केल्या. त्यांचा
त्यानें एक लहान ढीग रचून त्यांजवर आपले जवळचा मंत्रिवलेला
हिरा सूर्याकडे धरिला. त्या वेळेस सूर्य मध्यान्हीं होता. त्याचे किरण
हिन्यांतून सर्पणाच्या ढिगावर पडतांच तो सगळा ढीग एकदम भडकन पेटला.
नंतर त्यानें आपले झग्यांतून एक लहान लोखंडी वाटी व तीन कुप्या
काढल्या. पहिली कुपी माणकाची असून तींत वायूचें तत्व होतें. दुसरी
पाचूची होती. तींत चंद्राचा किरण होता. आणि तिसरी सोन्याची होती.
तिजमध्ये एका *फिनिक्स नामक पक्ष्याचें रक्त होतें. त्यानें ते सर्व पदार्थ
त्या वाटींत घालून त्यांत त्या सर्पाचें काळीज व मगज हीं घातलीं आणि
पुस्तक उघडून त्यांतील कांहीं मंत्र वाचून ती वाटी विस्तवावर ठेविली.
त्यानें मंत्र उच्चारला त्याचा मला अगदीं बोध झाला नाहीं. ती सर्व
कृति झाल्यावर त्यानें आपल्या अंगवस्त्राचा पदर त्या वाटींत बुचकळला आणि

* हे पक्षी मेळे तरी पुनः जिवंत होतात अशी दंतकथा आहे.

तो पदर माझ्या हातीं देऊन तो मला म्हणाला, कीं आतां हा वाटींतला पदार्थ माझ्या पाठीस व खांद्यांस चोळ. मग मी चोळूं लागलों तेव्हां त्याच्या पाठीची कातडी फुगून त्यास पंख फुटूं लागले. ते पंख कांहीं वेळांत मोठे वाढून जमिनीवर लोळूं लागले. तेव्हां तो अरब ते पंख पसरून आकाशांत उडून जाण्याच्या डौलांत आला. असें झालें तेव्हां आतां हा उडून जाईल असें समजून हा गेला म्हणजे आपणास येथेंच कोकलत बसावें लागेल म्हणून, मी त्याच्या कंबरेस कांचा बांधलेला होता, त्याच्या पदरास बळकट बिलगलों. मग तो उडाला तेव्हां मीहि त्यास लोंबकळत आकाशांत चाललों. जातां जातां कांहीं थोड्या वेळांत त्या भयंकर दऱ्याचे काळे खडकांतून निघून दूर गेलों. मग आम्ही आकाशांतून चाललों असतां कांहीं वेळानें एका मोठे मैदानावर आलों. त्या मैदानाभोवतीं, ज्यांत अस्मानी व जांबळी रंगाची झांक मारीत होती अशा पांढऱ्या गारेचा उंच तट होता. तेथील माती सोन्याच्या बुकणी सारखी असून तींत खडे होते ते रत्नांसारखे दिसत होते. पुढें पाहतों तों मोठमोठाल्या हवेल्यांनीं व रमणीय बगीच्यांनीं शोभायमान अशा एका शहराचा तट दिसूं लागला. तेव्हां अरबास इतका विस्मय झाला, कीं तो पंख हालविणे विसरला. तेणेंकरून आम्ही धडाडां जमिनीवर पडलों. तेव्हां मी लोंबकळत असल्यामुळें अर्थातच पहिल्यानें जमिनीस टेकलों आणि माझा धनी मजवर येऊन आदळला. नंतर त्याचे पंख लहान लहान होतांना मला दिसले आणि शेवटीं ते अगदीं नाहींतसे झाले. असें होण्याचें कारण काय म्हणून मी त्यास विचारल्यावर त्यानें उत्तर केलें, कीं विद्येचें सामर्थ्यच इतकें. ह्यामुळें असें झालें. ह्या विद्येच्या योगानें मनुष्यास मोठे बळकट पंख फुटतात खरे; परंतु ते फार वेळ पर्यंत राखतां येत नाहींत. ज्या पदार्थाच्या योगानें मी आपणास पंख उत्पन्न केले, ते पदार्थ पैदा करण्यांत मी जातीनें तीस वर्षे घालविलीं, कित्येकांचे प्राणही भरीस घातले, व ह्या पृथ्वीची बादशाही खरेदी करतां येईल इतकें द्रव्य ह्या फंदांत गमाविलें आहे. आतां ह्या साधनानें जे पंख फुटतात, ते थोडा वेळ राहतात खरे, तथापि माझे कार्य साधण्यास त्यांचें तितका वेळ राहणें पुरे आहे. पहा, त्या पंखाच्या योगानें मी आज कीर्ति व संपत्ति ह्यांच्या शिखरांस जाऊन पोचलों. हसना, आतां तूं हर्ष पाव. खांबांवर बांधिलेलें जें अपूर्व अरम शहर तें हेंच होय.

नंतर आम्ही तटाजवळ गेलो. तो तट एक सोन्याची व एक रुप्याची अशा विटांचे थर रचून बांधलेला होता. त्याच्या वरील जंग्यांची भिंत संगमरवरी दगडाची असून ती केवळ अमानुष कृतिच होती. त्या नगरास आठ वेशी होत्या. पहिली रुप्याची, दुसरी सुवर्णाची, तिसरी गोमेदनामक रत्नांची, चौथी पोवळ्यांची, पांचवी मोत्यांची, सहावी पुष्कराजांची, सातवी पांचूंची आणि आठवी माणकांची. माझा धनी म्हणाला, कीं आदाचा पुत्र चिदाद म्हणून जो पूर्वी प्रख्यात मांत्रिक होऊन गेला, त्यानें सृष्टीतील उत्तम सामग्री मिळवून हें शहर बांधिलें. त्यास हें शहर बांधल्यामुळे असा गर्व झाला कीं जगदुत्पादक जो परमेश्वर त्याच्या देखील वैभवावर आपण कडी केली, असें तो मानूं लागला; त्यामुळे परमेश्वरास तें न साहून त्यानें त्यास शिक्षा करावी म्हणून चिदाद आपले कुटुंबासुद्धां मोठ्या समारंभानें ह्या शहरांत प्रवेश करित असतां, त्यावर व त्याचे कुटुंबावर वीज पाडून त्याचा समूळ नाश केला आणि त्या दिवसापासून हें नगर ईश्वराच्या रोषानें अदृश्य होऊन गेलें आहे. तें अद्यापि कोणाच्या दृष्टीस पडलें नाहीं. आपलें भाग्य मोठें म्हणून तें आज आपणास दिसलें. असें आमचें बोलणें झाल्यावर आम्ही परमेश्वराची प्रार्थना करून पुढें चाललों, तो रस्त्याचे दुतरफा संगमरवरी दगडांच्या व रत्नांच्या खांबांनीं सुशोभित असे रमणीय महाल दृष्टीस पडले, व नगरांत सुवासिक पाण्याचे पाट वाहत असत, तेणेंकरून जिकडे तिकडे सुगंध पसरला होता, आणि चोहोंकडे चमत्कारिक चमत्कारिक आकारांचीं झाडे असून त्यांची शीतल व गरद छाया झाली होती. तेणेंकरून सूर्यकिरणांची बाधा तेथें अगदीं नसे. त्या झाडांवर तऱ्हेतऱ्हेचे सुंदर पक्षी बसून सुस्वर व मधूर गायन करित. फार काय सांगावें? तें स्थल असें रमणीय होतें, कीं तेथें क्षणभर बसलें असतां अंतःकरण अगदीं भुलल्या सारखें होऊन जसे आपण स्वर्गाच आहों असें मनुष्यास वाटावें.

धन्यानें माझा हात धरून चिदादाचे महालाकडे नेलें. त्या महालाचें सौंदर्य व त्याच्या बांधणींतली करामत हीं अशीं अद्भुत होती, कीं शब्दांनीं त्याचें वर्णन करितां येत नाहीं. तेथील गच्चा चित्र विचित्र रंगाच्या रत्नांच्या बांधल्या असून त्या सोन्याच्या हजारों खांबांवर सांध-

लेल्या होत्या. महालाचे मध्यभागीं एक रमणीय मोठा बाग होता, त्याचे जमिनीतून कस्तुरीचा सुगंध येत असे. त्या बगीच्यांत नानाप्रकारचीं झाडे, अति सुंदर फुलें व फळें ह्यांच्या भरानें लवलेलीं होतीं. बागे सभोवतीं द्राक्षामद्य, गुलाब पाणी, व मध ह्यांचे पाट वाहत होते; आणि अशा त्या सुंदर बागेच्या मध्यभागीं एक वाटोळा बंगला होता. त्याचा वरचा सगळा घुमट पाचेच्या सबंद एके दगडाचा होता, व त्या बंगल्यांत मोत्यांनीं व माणकांनीं जडित असें एक सुवर्णाचें सिंव्हासन होतें. त्या सिंव्हासनावर एक सुवर्णाची लहान पेटी होती. ती माझे धन्यानें उघडली. तींत तांबडी बुकणी होती. ती पाहून मी म्हणालों, कीं महाराज, ही धूळ फेकून देऊन ह्या सुंदर पेटींत रत्नें भरा. हें ऐकून माझा धनी माझा धिःकार करून बोलला, कीं **हसना**, तूं मूर्ख आहेस. दुनयेंत जी सर्व संपत्ति आहे, तिचें मूळ ही धूळ होय. ही माती नव्हे. हा तांबडा गंधक आहे. अत्यंत निकृष्ट जी धातु असेल, ती जरी घेतली आणि तींत एक चिमूटभर ही बुकणी टाकिली, तर त्या निकृष्ट धातूचें तत्काळ सुवर्ण होतें. ह्या बुकणीच्या योगानें मला मोठमोठे महाल बांधितां येतील, व अत्यंत सुंदर स्त्रिया वश करतां येतील. फारतर काय? मनांत आल्यास सर्व पृथ्वीचा सार्वभौम राजाही मी होऊं शकेन; परंतु इतकें जरी मला सामर्थ्य आलें आहे, तथापि आपल्या आयुष्याचा एक दिवस वाढवीन म्हणें तर ती गोष्ट घडणें नाहीं. ह्यावरून मनुष्याचें सामर्थ्य कितीही वाढलें तरी त्यास मर्यादा आहे. अमर्याद सामर्थ्यवान् व सदोदित असणारा असा एक परमेश्वरच आहे, त्या खेरीज दुसरा कोणी नाहीं.

तो ह्या प्रमाणें बोलण्याच्या नादांत आहे, असें पाहून मी उत्तम उत्तम हिरे व मोती गोळा करून तीं आपला खिसा, कंबरपट्टा, व पागोटें ह्यांत भरून घेऊं लागलों. हें पाहून तो म्हणाला, कीं मूर्खा, तूं हें काय करितोस? असें केल्यानें ईश्वरास कोप येऊन तो तुझा आणि माझा दोघांचा नाश करीलना? ह्या ठिकाणून ही बुकणीची पेटी घेण्यास मात्र आपणास मोकळीक आहे, पण ती खेरीज करून कोणताही दुसरा पदार्थ, फार कशास, ह्या झाडाचें एकादें पान, अगर जमीनी वरील एकादा खडा जर आपण येथून ह्या दऱ्या बाहेर घेऊन गेलों, तर तत्काळ आपणास मृत्यु

येईल. हें ऐकून जमा केलेला सर्व माल मी टाकून दिला आणि धन्याच्या मार्गे चालता झालों. तथापि जिकडे तिकडे अपार द्रव्य पडलें होतें, त्या-जकडे मी मार्गे फिरून फिरून पाहीं. अशा स्थलीं जाऊन तेथून रिकामे हात हालवीत परत येणें फार वाईट वाटलें. माझा हा लोभीपणा माझ्या धन्याच्या लक्षांत येऊन चुकला. कारण न जाणों, मनुष्य आहे, कदाचित् हा येथून कांहीं घेईल, ह्या भीतीनें त्यानें माझा हात धरून मला त्या दऱ्या बाहेर आणिलें. ज्या मार्गानें आम्ही नगरांत प्रवेश केला होता, त्याच मार्गानें हळू हळू चोहोंकडे पाहत बाहेर पडलों. मग आम्ही स्फटिकांच्या खडका पाशीं येतांच, तो दुभागला आणि त्यांतून आम्ही निघून गेलों. बाहेर आल्यावर मार्गे पाहतों तर तें चमत्कारिक मैदान किंवा शहर कांहींच दिसेनासें झालें, आणि आम्ही पूर्वी पाहिलेल्या पाऱ्याच्या नदीच्या काठीं आहों, असें दिसलें. मग त्या पुलावरून आलीकडच्या तिरां आलों तो आमचीं उंटें तेथें मोठ्या आनंदानें चरत होती. तीं पाहून मी आपले उंटापाशीं मोठ्या आनंदानें धांवत गेलों आणि त्यास तयार करून आम्ही उभयतां आपाप-ल्या उंटावर सवार होऊन **मिसर** देशाचा मार्ग धरिला. पुढें त्या देशाची राजधानी जें **केरो** शहर तेथें येण्यास तीन महिने लागले. तो पर्यंत वाटेनें माझे फारच हाल झाले. प्रकृति बिघडून गेली, सर्व प्रकारचीं दुःखें भोगावीं लागलीं; परंतु वाटेनें मलाच इतक्या विपत्ति कां आल्या आणि माझे धन्यास त्या कां झाल्या नाहींत, ह्याचें कारण त्या वेळीं माझे लक्ष्यांत आलें नाहीं. पुढें पुष्कळ वेळानें मला समजलें, कीं मजपाशीं त्या भारलेल्या किल्ल्या असल्यामुळे मला तीं सर्व दुःखें प्राप्त झालीं. आमचा प्रवास संपत आला तेव्हां एके दिवशीं माझ्या धन्यानेंच मजपाशीं कबूल केलें, कीं त्या किल्ल्यांतील सर्व वाईट गुण त्यास पाहिल्या पासून ठाऊक होते व त्यांपासून आपणास पीडा न व्हावी म्हणूनच त्यानें मला विकत घेतलें. हें त्याचें भाषण ऐकतांच मी त्या द्वाड किल्ल्या फेकून देऊं लागलों; परंतु त्यानें माझा निषेध करून सांगितलें, कीं गड्या, धीर धर, उतावळा होऊं नको. कांहीं वेळानें त्या किल्ल्यांतील सर्व वाईट गुण आपाप नाहींतसे होतील. त्या तशाच शेवट पर्यंत जवळ राख. हा माझा उपदेश ऐकशील, तर त्यांत परिणामीं तुझें मोठें कल्याण होईल.

ह्या प्रमाणें त्याचें बोलणें ऐकून मीं किल्ल्या आपल्या जवळ तशाच

राखिल्या. पुढें थोडेच दिसांनीं आम्ही केरो येथें येऊन पोंहचलों. मी लागलाच आपले घराकडे जाऊन पाहतों तों घराचा दरवाजा मोडून पडला होता व आंत कुऱ्यांची वस्ती झाली होती. हें पाहून मी फार आक्रोश करूं लागलों. तें एका शेजारणीच्या कार्नी पडतांच ती आपलें कवाड उघडून बाहेर आली आणि मजकडे पाहून म्हणाली कीं, कोण ? हसन ? केव्हां आलां ? अहो, तुम्ही गेल्या नंतर मागें येथें कसकसा प्रकार झाला हें ऐकिलें तर तुमची छाती फुटेल. तुम्हीं येथून गेल्यावर कांहीं दिसांनीं म्हणजे सुमारे पांच महिन्यांपूर्वी तुमच्या घरांत कोणी घर सांभाळण्या सारखा खबरदार पुरुष नाहीं, असें चोरांस समजल्या वरून ते रात्रीं घर फोडून आंत शिरले आणि बायकांची छळना करून घरांत होतें नव्हतें तें झाडून सर्व घेऊन गेले. नंतर त्या दुःखानें थोडेच दिवसांत तुमची आई आटपली. पुढें येथें अनानगत झाल्यामुळे तुमची बायको आलेग्झांद्रिया येथें आपले भावांकडे कारवान लोकांच्या सोबतीनें जात असतां, मार्गीत त्या कारवान लोकांवर दरवडा पडला व त्यांशीं हणामारी केल्यानें ते दरवडेखोर अरब चवताळून त्यांनीं ते कारवान लोक व त्यांच्या सोबतीनें जाणारे सर्व वाटसरू ह्यांस तरवारीनें कापून काढून त्यांचें सर्वस्व लुटलें, त्यांत तुमची बायकोही कापली गेली.

हें दुःखकारक वर्तमान ऐकून माझे नेत्रांतून पाणी वाहूं लागलें. मग मी धन्यापाशीं परत जाऊन त्यास म्हणालों, कीं माझा सर्वस्वी घात होण्यास तूं कारण आहेस. हें ऐकून तो म्हणाला, कीं बऱ्या किंवा वाईट गोष्टी ईश्वर इच्छेनें घडून येतात, त्यांविषयीं मनुष्यास दूषण लावणें व्यर्थ आहे, असें बोलून त्यानें मला हात धरून घरीं नेलें. त्याच दिवशीं त्यानें आपणास राहण्याकरितां एक मोठा वाडा भाड्यानें घेऊन तेथें मला नेलें व मी नको म्हणत असतां त्यानें जबरदस्तीनें मला घरीं राहून घेवले व माझे समाधान करण्याकरितां तो म्हणाला, कीं जी गोष्ट झाली ती झाली, तिजविषयीं खेद करून कांहीं उपयोग नाहीं, परंतु मजपाशीं विद्यारूप धनाचा जो ठेवा आहे, तो तुला देतो, व हें किमयेचें पुस्तक तुला समजून देतो.

नंतर त्या वाड्यांत आम्ही बहुत दिवस राहिलों. माझा धनी मोठा

खर्चिक होता. त्यास पैक्याची गरज लागली म्हणजे त्याने मणाचे मण शिसें गपचिप् आणून अटावे आणि त्यांत तो तांबडा गंधक वालावा म्हणजे तत्काळ त्या शिशाचें शुद्ध बावनकशी सोने बने. मग द्रव्यास काय तोटा ? असें असूनही माझ्या कपाळचें दुःख सुटेना. मी सतत दुखणेकरी असल्यामुळें मला बसलेल्या जाग्या वरून उठण्यास किंवा जीं भरजरी वस्त्रें व दागिने माझे अंगावर असत, त्यांचा भार सहन करण्यास पुरेसें सामर्थ्य देखील माझ्या आंगां नाहींसें झालें. माझ्या पुढें खाण्याकरतां अत्यंत स्वादिष्ट अन्न व सर्वोत्कृष्ट मद्य आणून ठेवीत; पण तें विषप्राय मला वाटे, व तें पाहून शिसारी येई. सुंदर महालांत चंदनाच्या पलंगावर मखमाली नरम बिछान्यावर मी निजत असें; तथापि एक पळभर देखील मला झोंप येऊं नये. असा मी त्रासून गेलों आणि मृत्यूची बहुत वेळ प्रार्थना केली; परंतु तोही माझ्या धांव्यास उभा राहीना. ह्याप्रमाणें माझी अवस्था झाली. परंतु माझा धनी मोठे ऐषआरामींत होता. त्यानें आपले महाला सभोंवतीं जे बाग केले होते, ते नील नदीच्या किनाऱ्यास जाऊन पोंचले होते, त्यांत पुष्कळ खर्च करून हिंदुस्थान, इराण, चीन वगैरे देशांतून आणि कित्येक द्वीपांतून नाना तऱ्हेचीं अपूर्व झाडे आणून लाविलीं होती. मोठ्या कौशल्यानें यंत्रद्वारा नील नदीचें पाणी चढवून तऱ्हेतऱ्हेच्या कारंज्यांवाटे संगमरवरी दगडाचे हौदांत सोडून दिलें होतें. बागेंत केळी, नारळी, बकुळी, पोफळी, फणस, नारिंगी अशीं अनेकप्रकारचीं फळझाडे फळांनीं लवलीं होती. दवणा, पाच, मरवा अशा सुगंधी वनस्पतींचा चोहोंकडे घमघमाट सुटला होता. जिकडे तिकडे द्राक्षीचे मंडप असून चमेली, गुलाब आदिकरून पुष्पांचा चोहोंकडे सुवास चालत असे. तेथें किनखापाचे डेरे दिले होते. त्या डेऱ्यांचे खांब सोन्याचे होते, व तेथें स्फटिकाचे हंड्यांत दिवे लावले होते, तेणेंकरून जिकडे तिकडे चांदण्यासारखा आल्हादकारक प्रकाश पडत असे.

माझे धन्यानें दररोज रात्री त्या ठिकाणीं आपले मित्रांस बोलावून त्यांस मेजवान्या कराव्या. मोठमोठे पोशाक द्यावे व नेहमीं नाच, रंग, गाणी, बजावणीं होत असावीं. ह्या योगानें जो कोणी त्याजपाशीं येई, तो त्याचा मित्रच होत असे, आणि त्या सर्वांनीं

त्यास महान् व श्रीमान् असे किताब द्यावे. मी अजारी असल्यामुळे मला आपल्या दिवाणखान्यांत कैदी प्रमाणे एकटें रहावें लागत असे. तेथें मला भेटण्याकरितां त्यानें कधीं कधीं यावें. एके दिवशीं रात्रभर चैनबाजी करून पहाटेस तो माझे समाचारास आला. तेव्हां मी त्याकडे पाहिलें तों त्याचें तोंड लालबुंद झालें असून डोळ्यांवर धुंदी चढली होती आणि तो मद्याच्या कैफानें अगदीं गुंग झाला होता. मग तो मजजवळ बसला आणि माझा हात धरून गाऊं लागला. गाणें संपल्यावर डोळे झांकून त्यानें मान टाकली. तेव्हां हा झोंपि गेला असें मला वाटलें; परंतु मनुष्यास गाढ झोंप लागली तरी घोरण्याचा किंवा श्वासोश्वासाचा यत्किंचित तरी शब्द होत असतो. तसें ह्याचें कांहींच नसून तो अगदीं निश्चेष्ट पडला, असें पाहून मी, चपापलों आणि त्याच्या नाकाशीं हात नेऊन पाहतों तों झोंप कसली? तो मेला, असें माझ्या दृष्टीस पडलें. नंतर मी ह्याचा प्राण गेला, आतां उपाय करून कांहीं फळ नाहीं, असें समजून औषधोपचार करण्याच्या भरीस न पडतां ज्ञानाची व सुखाची अशा दोन किल्ल्या त्याजवळ होत्या, त्या सांपडतील ह्या आशेनें त्याचा खि-सा, कंबरपटा व पागोटें हीं चाचपून पाहूं लागलों; परंतु किल्ल्या सांपडल्या नाहींत. मग मी अजारी होतों, तथापि कांहीं विलंब न करितां, उठून ज्या पेटींत किमयाचें पुस्तक व तांबडा गंधक होता, ती पेटी घेतली, आणि धन्याच्या मार्गे मीच पेटीचा वास्तविक मालक झालों, असें समजून ती पेटी घेऊन माझ्या पूर्वीच्या खासगत घरीं गेलों. त्या पूर्वीच मी तें घर नवें बांधून त्यांत सामान सुमान वगैरे सर्व सिद्धता करून ठेविली होती. तेथें मी बंदोबस्तानें पेटी ठेवून मग तसाच परत धन्याच्या वाड्यांत आलों आणि मोठ्यानें आक्रोश करूं लागलों. तेव्हां सर्व गुलाम व चाकर लोक, काय झालें ? काय आहे ? असें ह्मणत ताबड-तोब धांवत आले. नंतर मी त्यांस सांगितलें, कीं ह्या शहरांत जो कोणी चांगला वैद्य असेल त्यास घेऊन या. खासगत पादशाहाचा वैद्य सांपडेल तर त्यास आणा. तो मागेल तो पैसा त्यास देऊं. त्यावरून त्यांनीं अनेक वैद्य आणिले. त्या सर्वांनीं त्यास पाहून स्पष्ट सांगितलें, कीं ह्यास कांहीं आजार किंवा रोग झालेला नसून ह्याचें आयुष्य संपल्यामुळे केवळ हा मरण पावला आहे. त्यावरून मी त्यास मूठ-

माती देण्याची तयारी करण्याविषयीं चाकरांस आज्ञा दिली.

त्याचे प्रेतास मोठीं उंच उंच भरजरी वस्त्रें नेसवून तें सोन्याच्या पत्र्यांनीं आंतून मढविलेल्या चंदनाच्या पेटींत घालून त्या देशांतल्या चाली-प्रमाणें सर्वास दिसण्यासारखें ठेविलें, आणि वरून इराणचे राजाकरितां तयार केलेलें एक भरजरीचें कापड होतें तें घातलें. नंतर पन्नास चाकर त्या प्रसंगास योग्य असा पोशाक करून ती पेटी पाळी पाळीनें खांद्यांवर घेऊन चालले. माझ्या धन्यास सर्व लोक चहात होते, त्यामुळे त्याचें प्रेत चाललें असतां वाटेनें जो जो धार्मिक मुसलमान भेटे, त्यानें त्यानें दोन चार पावलें तरी त्यास खांदा द्यावा. प्रेत जातांना त्याबरोबर शोक करून रडत जाण्याकरितां पुष्कळ स्त्रिया भाड्यानें आणिल्या होत्या. मशिदींत राहणारे लोक (फकीर) कुराणांतील पवित्र वाक्यें गात पुढें चालले होते, व प्रेता मागून चालणाऱ्या हजारों लोकांचे थवेचे थवे “*परमेश्वरा खेरीज दुसरा कोणी थोर नाहीं, तोच एकटा श्रेष्ठ व अमर आहे” ह्या वाक्याचा घोष करीत चालले होते. ह्यां शिवाय माझे धन्यानें आपले औदार्याच्या योगानें हजारों इष्टमित्र संपादिले होते, तेही बरोबर होते. अशा समारंभानें शहराचे दक्षिणेस जी वेस आहे, जीस विजयद्वार असें म्हणतात, तीजवळच्या कबरस्थानांत तो मुरदा नेऊन गाडला. आणि एक हुशार कारागिरास एक मोहरांची थैली देऊन त्यास माझे धन्याचें स्मरणार्थ कबर बांधण्या विषयीं मीं आज्ञा केली, आणि सर्व आम्ही परत आलों.

मग त्याचें सर्व उत्तरकार्य करण्याचा अध्यक्षपणा अर्थातच माझे कपाळीं आला. हें सर्व झालें नाहीं तोंच तेथील पादशाहाचे कामदार येऊन त्यांनीं मला हाकून दिलें, आणि माझे धन्याचा वाडा, महाल, बागबगीचे, वगैरे दरोबस्त जिंदगी जप्तकरून बेवारस माल म्हणून सर्व सरकारांत दाखल केली. तेव्हां मी नेहमीं जो भरजरी पोशाक आंगावर घालीत होतो, त्याशिवाय धन्याचें माझ्या पाशीं दुसरें कांहीं राहिलें नाहीं; असें बाह्यात्कारीं दाखवून तेथून निघालों. परंतु “अंदरकी बात

*हिंदु लोकांत अत्यंत श्रेष्ठ मंत्र जशी गायत्री, तसे मुसलमानांच्या समजुतीनें अत्यंत पवित्र एक वाक्य कुराणांत आहे. त्या वाक्याचा तात्पर्यार्थ हा होय.

राम जाणें" ह्या म्हणी सारखें लोकास काय ठाऊक कीं त्याच्या संपत्तीचा जो मुख्य गड्डा तो म्या पूर्वीच लांबविला होता हें ?

मी आपले घरीं आल्यावर निमुटपणें स्वस्थ राहून विद्याभ्यास करावा, व त्या तांबड्या गंधकाच्या योगानें जें सोने उत्पन्न होईल तें गुप्तपणें परोपकार करण्याकडे मात्र खर्चावें, आणि अशा रीतीनें लोकांत स्फीति न करितां कालक्षेप करावा असा निश्चय केला. पुढें एके दिवशीं संध्याकाळीं दुसऱ्याचें पैशून्य पाहणारा व हेवेखोर अशा एका माझ्या शेजाऱ्यानें माझे घराचे गच्चीवर चढून मला शिशाचें सोने करितांना पाहिलें, आणि हें वर्तमान त्यानें आपले बायकोस सांगितलें. तिनें पाणोठ्यावर हा गोष्ट काढली. एकादी गोष्ट बायकांस समजल्यावर मग काय पहावयाचें आहे ? एकीनें दुसरीस, दुसरीनें तिसरीस, असें होऊन दुसरे दिवशीं सर्व शहरांत सर्वांच्या तोंडीं हेंच झालें कीं **हसन अबदल्ला** ह्याजपाशीं किमया आहे. शेवटीं ती बातमी थेलन् पादशाहाचे कार्नी जा- तांच त्यानें मला बोलावून नेलें आणि तो म्हणाला कीं तुजपाशीं कांहीं किमया आहे, असें मला समजलें आहे. त्यास जर मला ती सांगशील तर मी तुला मोठ्या योग्यतेस चढवून आपल्या बरोबरीचा करून सोडीन. तेव्हां असल्या दुष्ट मनुष्यास असलें अलौकिक ज्ञान द्यावें हें नीट नाहीं असा विचार करून मी त्याचें म्हणणें कबूल केलें नाहीं. अशी गोष्ट झाल्यावर त्यास मोठा राग आला आणि त्यानें माझे पायांत बेड्या ठोकून मला बंदिशाळेंत अंधान्या कोठडींत घातलें. मग माझी गुप्त विद्या प्राप्त व्हावी म्हणून त्यानें पुष्कळ इलाज केले, परंतु तें सर्व व्यर्थ गेल्या मुळें त्यानें माझ्या घरून ती पेटी व पुस्तक हीं आणवून एका विश्वासू मनुष्याच्या स्वाधीन केलीं. बंदिशाळेंत असतां त्यानें माझे सर्व प्रकारचे हाल केले व सर्व प्रकारचीं दुःखें दिलीं. त्यास अशी आशा होती, कीं तसें केलें म्हणजे मी आपल्या जवळची किमया त्यास सांगेन; परंतु मी आपला दृढ निश्चय सोडला नाहीं. तशा दुःखांत मी चाळीस वर्षे काढलीं. पुढें एके दिवशीं माझे हाल होण्याचे बंद झाले त्यावरून तो दुष्ट मरण पावला असें मी अनुमानानें समजलों.

आज सकाळीं निमाज करण्याकरितां मी गुढघे टेंकले, त्या वेळेस माझा हात एका चमत्कारिक व कठीण अशा पदार्थावर पडला तेव्हां तो काय पदार्थ

आहे म्हणून पाहू लागलों तर त्या दुष्ट किल्ल्या माझे दृष्टीस पडल्या त्या मी बंदिखान्यांत जमिनींत बहुत दिवस पुरून ठेविलेल्या होत्या, त्यामुळे त्या जंगाने अगदीं खाऊन टाकल्या होत्या. त्यांवर माझा हात पडतांच त्यांचें पीठ होऊन गेलें. हें पाहून मी मनांत समजलों, कीं आतां ईश्वरास माझी करुणा आली खरी व आतां माझ्या दुःखाचा अंत होतो खरा. मग तो अंत मरण येऊन होवो किंवा दुःख जाऊन होवो. असा विचार करीत आहे इतक्यांत आपणां कडून कामदार येऊन त्यांनीं मला बंधमुक्त केलें.

हे राजा, सर्व राजांमध्ये थोर व न्यायी असा जो तूं त्या त्या मला जवळ केलें येणेंकरून मी इतके दिवस वांचलों, ह्याचें सार्थक झालें. आज मी मोठा धन्य झालों. आज आपण मोठें नीतीचें कृत्य केलें, असें मनांत येऊन **महंमदास** फारच आनंद झाला, व आपणास संपत्तीचें मूळ अकल्पित प्राप्त झालें, असें पाहून त्यानें परमेश्वराचा फार आभार मानिला. मग त्या विद्येचा प्रत्यय पाहण्या करितां हजार मण शिसें आणवून त्याचा एका मोठे कढईत रस करविला आणि त्यांत ती तांबडी बुकणी टाकून त्या म्हाताऱ्यानें सांगितल्या प्रमाणें राजानें मंत्र उच्चारतांच, त्या धातूचें बावनकशी सोनें बनलें. तेव्हां आपणावर परमेश्वर विशेष सुप्रसन्न व्हावा म्हणून राजानें असा निश्चय केला, कीं हें सर्व सोनें खर्च करून अशी अद्भुत एक मशीद बांधावयाची, कीं सुशोभितपणा विषयीं सर्व दुनयेंत दुसऱ्या कोणत्या इमारतीनें तिची बरोबरी करूं नये. मग देशोदेशींचे नामांकित कारागिर बोलावून, ज्या तऱ्हेचें काम करावयाचें होतें, तसा नकाशा काढून त्यांचे स्वाधीन केला आणि सांगितलें, कीं ह्या इमारतीस जें जें सामान लागेल तें सर्व मागून घ्यावें, त्याबद्दल कितीही खर्च लागला तरी चिंता नाही.

नंतर कारागिरांनीं नकाशा पाहून त्याप्रमाणें एक चतुष्कोन पाया घातला. ही इमारत बांधतांना पूर्व वगैरे दिशा बरोबर साधिल्या होत्या. इमारतीच्या चार कोपऱ्यांस चार खूप उंच असून मुख्य इमारतीशीं योग्य प्रमाणांत असे चार मनोरे बांधले होते. मुख्य इमारतीच्या प्रत्येक बाजूस हजार हजार खांबे होते. त्या खांबांवर मोठ्या असून सुबक अशा महिरपा होत्या, व वरतीं गच्चा करून त्यांस भोंतालीं मोठ्या नक्षीचे सोनेरी कठाडे लावले होते. इमारतीचे मध्यभागीं एक मोठें गुमट होतें. तें इतकें उंच केलें होतें कीं तें असमानास

जाऊन पोंचल्या सारखें दिसे. त्या घुमटास आंतल्या आंगून अस्मानी रंगाचा मिना करून त्यावर सोनेरी शईनें तारे काढले होते. त्या इमारतीं-तील भुई अत्यंत दुर्मिल संगमरवरी दगड जोडून बसवून केलेली होती. हिरे, माणिकें, मोती, पाच, नाळ वगैरे अनेकरंगांचीं रत्नें करामतीनें जडवून भिंतीवर, खांबांवर, व महिरपांवर नाना प्रकारची वेलबुट्टी आणि कुराणां-तील वाक्यें दाखविलीं होती. ह्या अद्भुत इमारतीस लाकूड अगदींच न लावल्यामुळे तीस अग्नीचें भय अगदीं नव्हतें. **महंमद** पादशाहास हें सर्व काम पुरें करण्यास सात वर्षे लागलीं व वीस लक्ष मोहरा खर्च झाल्या.

हसन अबदल्ला बंदीतून सुटला तेव्हां उतारवयाचा झाला होता. तरी त्याचे शरिरास पुनः आरोग्य व बळकटी आली. तो पुढें शंभर वर्षांचा होई पर्यंत वांचला. **महंमद** पादशाहही तो मरेतो पर्यंत त्याशीं स्नेह ठेवून त्याचा मान राखित गेला. पादशाहानें बांधलेली मशीद केरो शहरांत अद्याप आहे. तसें दुसरें काम साऱ्या दुनयेंत नाहीं.

ह्या मशीदीचें काम पुरें झाल्यावर पुढें लौकरच एके दिवशीं **महंमद** पादशाह व **हसन अबदल्ला** हे उभयतां तीन दिवस मुशाफरीस गेले. **महंमदाने** त्या जाण्याचा उद्देश काय होता तें मुख्य प्रधाना खेरीज दुसरे कोणास सांगितलें नाहीं. नंतर परत आल्यावर मोठें दरबार भरून सर्वास सांगितलें, कीं आम्ही ती पेटी, पुस्तक, व तांबडी बुकणी, हीं गुप्तपणें पुरून ठेवण्याकरितां आज तीन दिवस गेलों होतो. तीं तीन ठिकाणीं पुरून टाकलीं आहेत. तीं ह्यापुढें मनुष्याच्या हातीं लागणें नाहींत. ह्या अद्भुतनिधीचा उत्तम व्यय व्हावा, ह्या बुद्धीनें मला जें कृत्य वाटलें, तें मीं केलें; परंतु ती अलौकिक वस्तू आपणापाशीं असल्यास चित्तास मोह पडून काय भलतें कृत्य करण्याची बुद्धि होईल कोण जाणें? असा विचार मनांत आणून ती पेटी वगैरे नाहींतशी करून टाकलीं. माझ्याही बुद्धीचा विश्वास मला येईना, मग लोकांचा विश्वास काय धरूं !

गोष्ट दुसरी.

सुलीमान सुभेदार आणि तिघे गोष्टी सांगणारे ह्यांविषयीं.

एके दिवशीं केरो शहरांत **सुलीमान** नांवाचा तेथील सुभेदार रस्त्यानें जात असतां, त्यानें एके काफीच्या दुकानाचे दारापाशीं काफी पीत बसलेले

तीन साधारण मनुष्य पाहिले. त्यांचे मुखचर्येवरून ते * हविषीच्या अमलांत आहेत असा त्यानें तर्क केला. मग त्यानें त्यांकडे न्याहळून पाहून त्यांस सलाम केला, आणि तो पुढें निघून जाणार इतक्यांत समोरून एकामागे एक अशीं उंटे लादलेलीं आल्यामुळे रस्त्यांत दाटी होऊन रीग होईना असें झालें, म्हणून त्यास तेथेंच उभें रहावें लागलें. त्यासमयीं तो सुभेदार दुसरे काम नसल्यामुळे मौजे करितां त्यां अफूबाजांकडे विशेष लक्ष्य देऊन पाहूं लागला. ते तिघे म्हातारे होते. त्यांचा परस्परांमध्ये वाद विवाद चालला होता, व त्या वादाच्या आवेशांत ते वारंवार हात वर करीत, व एकापेक्षां एक मोठमोठ्यानें ओरडत, व तोंडें चमत्कारीक वेडीं वाकडीं करीत, हें सर्व पाहून सुभेदारास मोठी मौज वाटली; परंतु तो दूर उभा होता, ह्यामुळे ते काय म्हणत होते, हें त्यास समजलें नाहीं. मग तो घरीं गेल्यावर त्यांचा कोणत्या प्रकरणां वाद चालला होता, हें समजण्या करितां त्यानें आपले नौकर पाठवून त्या तिघांही बृहस्पतींस बोलावून आणिले.

सुलीमान सुभेदार मोठा विनोदी व धूर्त होता. त्यानें ते भंगट घरीं आल्यावर त्यांस विचारलें, कीं मित्रांनीं, मी तुम्हाजवळून गेलों त्यावेळीं तुमचें कोणते गोष्टी विषयीं भांडण चाललें होतें?

त्याजवरून एकांनें उत्तर केलें, कीं महाराज, परमेश्वर तुमचे आयुष्याची वृद्धि करो. आमचें भांडण ह्याविषयीं चाललें होतें, कीं आपण जो सलाम केला, तो आम्हां पैकीं कोणास केला. कारण कीं मी ह्मणतों आपण मला सलाम केला. हा माझा सोबती म्हणतो, मला केला; व हा माझा दुसरा सोबती म्हणतो, मला केला. हें ऐकून सुभेदारास फार हसूं आलें. मग क्षणभर विचार करून तो म्हणाला, कीं तुम्हां पैकीं ज्यानें अफूच्या अमलांत असतां सगळ्यांत अधिक वेडे वेडे चाळे केले असतील, त्यास मी सलाम केला.

तर तो मीच, असें सर्व एकदांच ओरडून म्हणाले. मग सुभेदार बोलला, कीं थांबा. एकदम बोलून असा गोंगाट करूं नका. अफूच्या अमलांत जे जे वेडे चाळे केले असतील ते आपआपले प्रत्येकांनें अनुक्रमानें

* एक अमलाचा पदार्थ आहे. तुर्कलोक याचें सेवन करीत असतात ; व हा पदार्थ अफूसारखा मादक असल्यामुळे त्यास अफू असें या गोष्टींत झटलें आहे.

सांगावे, म्हणजे तुम्हां पैकीं ज्यानें अति मूर्खपणाचीं कृत्यें केलीं असतील, त्यास माझा सलाम खचीत मिळेल. मग त्यांतून एकाकडे बोट दाखवून सुभेदार म्हणाला, कीं पहिल्यानें तूं आपली हकीकत सांग. त्याजवरून होय सांगतों, असें बोलून एकानें आरंभ केला.

प्रथम गोष्ट सांगणारा.

पहिला गोष्ट सांगणारा बोलला, कीं थोडे दिवसांमागे मजजवळ एक हजार रुपये होते. त्यांत माझा खर्च भागून मी फार संतुष्ट होतों. एके दिवसां मी फिरावयास गेलों होतों, तो परत घरीं आलों, आणि अफूची गोळी तोंडांत टाकून चघळीत बसलों. मग *कावा पिऊन चुट्टा ओढला. पुढें दुसरे एक प्रहरानें माझे मस्तक गुंग होऊन गेलें. त्या धुंदींत मी घरा बाहेर पडून रस्त्यांत फिरत असतां, काफीच्या एका दुकानापुढें पुष्कळ मनुष्ये एका गाणाच्या भोंवतीं जमलीं होतीं, व तो गाणारा त्या वेळच्या त्या वेळेस नवीन कवनें करून गात होता. तें पाहून मीही त्या मेळ्यांत जाऊन बसलों. मग कांहीं काफी पिऊन चुट्टा पेटवून तोंडास लावून दिला, आणि मोठ्या थाटानें गाणें ऐकण्यास आरंभ केला. गाणारा कवि एका तरुण स्त्रीचें वर्णन करून गात होता. अहाहा ! काय त्या स्त्रीचें लावण्य ! तीस पाहून भुलला नाहीं असा पुरुषच नाहीं ! तिच्या पुढें † इलैकेचें स्वरूप जसा सूर्यापुढें काजवा तसें होय. आणि अबलिया तर तिजपुढें कसपटासारखा होय. ह्या प्रमाणें त्या सुंदर स्त्रीचें वर्णन ऐकून मी इतका मोहित झालों, कीं तें गाणें संपलें तेव्हां त्या गाणारास त्या वेळेस जवळ जो पैसा होता, तो सर्व देऊन टाकला.

दुसरे दिवशीं त्याच वेळेस माझे मस्तकांत अफूची गुंगी असतां मी त्याच दुकानाकडे गेलों. तेथें त्या गाणारानें पूर्व दिवसाचेंच गाणें पुढें चालू केलें होतें. ती माझी खपसुरत, हरिदी (हें त्या स्त्रीचें नांव) आपणास प्राप्त व्हावी म्हणून मोठे मोठे योद्धे व राजे ह्यांत मोठमोठे कलह झाले; परंतु ती त्यांतून कोणासही वश झाली नाहीं. असा त्या गाण्यांत अर्थ

* काफी, बुंद.

† अरबी ग्रंथांत सौंदर्या विषयीं इलैका व अबलिया ह्यांची फार प्रसिद्धि आहे.

होता. त्यासमयीं तर मी पूर्वीपेक्षा अधिकच वेडा होऊन गेलों. त्या दिवसीं गाणाऱ्यानें मजपासून अधल्या दिवसाच्या पेक्षां दुप्पट पैसा उपटला. मजजवळ जें कांहीं राहिलें होतें तें सर्व मीं त्यास दिलें.

दुसरे दिवशीं मीं दुकानीं जाऊन आपली जागा धरिली. त्यावेळेस गाणारा आपली सतार मोठे आवेशानें वाजवून हरिदीचें सौंदर्य वर्णू लागला. शेवटीं ती एका हलक्या मनुष्यावर फिदा झाली असा गाण्याचा संदर्भ आला. तें ऐकून माझें अंतःकरण कसें होऊन गेलें तें मला पुरते-पणीं सांगतां येत नाहीं. मत्सररूप सर्पानें माझे काळजास दंश केल्यामुळे माझ्या सर्व शरिरांत त्याचें विष शिरून आंगाची होळी होऊन गेली. माझ्या बुद्धीस भ्रंश होऊन मी अगदीं वेडा झालों; पण त्यानें गातां गातां शेवटीं असें आणलें, कीं हरिदी ज्या पुरुषावर आषक झाली होती त्याची व तिची तुटातुट लौकरच आईबापांनीं केली, ह्यामुळे त्या दोघांस फार दुःख झालें. हें ऐकतांच माझें चित्त स्वस्थ झालें. मग मीं त्या हर्षांत आपला खिसा त्या गाणाऱ्याच्या थैलींत ओतला. हें गाणें बहुत दिवस चाललें होतें व मी तें एकावयास नित्य जात असें. गाण्यांतल्या त्या स्त्रीकडे माझें मन पराकाष्ठेचें जडल्यानें व ती दुसऱ्या कोणाच्या नादीं लागेल कीं काय ह्या घोरानें मला रात्रंदिवस पीडा होई. अफूनें तर माझ्या मनांत अशा चमत्कारिक भ्रांती कराव्या कीं त्या सांगतां पुरवत नाहींत. क्षणांत वाटावें, कीं मी जळत आहे. लागलींच दुसऱ्या क्षणीं वाटावें, कीं मीं बर्फांत पुरला गेलों आहे. अशा मोठ्या हर्षांत असावें; इतक्यांत पराकाष्ठेचें दुःख व्हावें. ह्या व्यसनांत माझें द्रव्य जाऊन मी अगदीं दरिद्री झालों; परंतु त्यामुळे माझें लक्ष्य खाण्यापिण्याकडे लागलें नाहीं. त्याचा लय दुसऱ्याच गोष्टीकडे लागला होता. हरिदी आपणास मिळावी ह्या आशेनेंच काय तो मीं जीव धरला होता. त्या गोष्टी खेरीज दुसरें कांहीं सुचत नसे. माझें द्रव्य सरल्यामुळे मला पोटास मिळेनासें झालें. मग अशा अवस्थेंत मी एके दिवशीं थोडीशी अफू विकत घेऊन काफीच्या दुकानीं गेलों. तों तेथें गाणें चाललें असून गाणाऱ्याचा आवाज कांपरा ऐकूं आला म्हणून मी पुढें होऊन पाहूं लागलों तों तो रडत होता. त्यावरून त्यास दुःख झालें आहे असें उघड दिसलें.

तेव्हां तुला काय झालें म्हणून मी त्यास विचारलें असतां, त्यानें उत्तर केलें, कीं बिचारी हरिदी! मीं विचारलें कीं, मग तिला काय झालें? तो म्हणाला, कीं ती वारली.

तें त्याचें भाषण ऐकून मी रडूं लागलों, आणि त्या दुःखाच्या भरांत आपलीं वस्त्रें फाडून टाकून कोणीकडे तरी पळत सुटलों. मी अफूच्या गुंगीत असल्यामुळे हरिदीचें प्रेत प्रत्यक्ष माझ्या डोळ्यांसमोर दिसूं लागलें. मी वेड्यासारखा रस्तोरस्तीं पळत सुटलों आणि हरिदीचें प्रेत घेऊन लोक माझे मागून येत आहेत असा मला भास होऊं लागला, व भयंकर रडणें ओरडणें मला अधिक अधिक मोठ्यानें ऐकूं येऊं लागलें. शेवटीं मी थकून अगदीं बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडलों. कांहीं वेळानें सावध झाल्यावर पाहूं लागलों तों मी आपले घराचे उंबऱ्या जवळ पडलों आहे असें मला समजलें. नंतर मी तेथून उठून झालेल्या गोष्टींविषयीं स्मरण करूं लागलों, तेव्हां जसजसें मला तें स्मरण झालें, तसतसें माझे मलाच आश्चर्य वाटूं लागलें. ह्याप्रमाणें माझे द्रव्य नाहींसें झालें आणि मी पडलों, त्यावेळेस डोकें फुटून तोंडावरून रक्त वाहात होतें. मग त्या दिवशीं मी घरांतच पडून राहिलों. दुसऱ्या दिवशीं एक लहानशी अफूची गोळी खाऊन शेजारच्या काफीच्या दुकानीं गेलों. दुकानदारानें एक प्याला-भर काफी व एक चुट्टा मला दिला. त्या ठिकाणींच ह्या माझ्या दोघां मित्रांची गांठ पडली व तेथेंच महाराज, आपण मेहरबानीनें मजकडे पाहून मला सलाम केला.

तें ऐकून सुलिमान सुभेदार बोलला, कीं ही तुझी गोष्ट वाईट तर नाहीं. तरी मीं सलाम तुलाच केला असें इतक्यांतच समजूं नको. हे दोघे काय सांगतात तें अधीं मला ऐकूंदे.

दुसरा गोष्ट सांगणारा.

दुसरा गोष्ट सांगणारा म्हणाला, कीं महाराज, मी पूर्वी श्रीमान् व संभावित व्यापारी होतों. मला रूपानें व गुणांनीं चांगली अशी स्त्री प्राप्त झाली होती, आणि माझीं मुलें लेकरेही चांगलीं होती. असा मी मोठ्या थाटांन व सुखानें संसार करीत असतां, मला अफूचें व्यसन लागलें. तेणें

करून माझा सर्व प्रकारें नाश झाला. कोणे एके दिवशीं मी दिवसभर कामांत होतो, त्यामुळे दमलो होतो. मग काम अटपल्यावर संध्याकाळच्या वेळीं एका कोंचावर विश्रांति घेत पडलो होतो. मधून मधून एक काफीचा घोट घेई, व सुगंधी गुडाखूचा झुरकाही ओढीं; परंतु त्या दिवशीं मी ती द्वाड अफू थोडीशी झोंकली होती, तिनें काय अनर्थ केला तो पहा ! मी वर सांगितल्या प्रमाणें मौजेत पडलो आहे व माझी बायको जवळच कशीदा काढीत बसली आहे आणि मुलेंही त्याच खोलींत आमचे भोंवतीं खेळत आहेत, इतक्यांत कांहीं वेळापूर्वीं मी थोडीशी अफू खाल्ली होती, तिचा अंमल चढून एका मागून एक विचित्र कल्पना माझ्या मनांत शेवटीं येऊं लागल्या. एकाएकीं माझी वृत्ति तिरसट झाली. पोरें खेळत होती त्यांचा गलगला सोसेनासा झाला. मी त्यांस गडबड करूं नका म्हणून कितीएक वेळां सांगितलें; परंतु तीं आपले खेळांत गडून गेलीं होती. त्यांनीं माझे सांगण्याकडे लक्ष दिलें नाहीं. शेवटीं मला पराकाष्ठेचा राग येऊन मी काठी घेऊन मोठ्या रागानें जमिनीवर आपटली आणि त्यांस, “कायरे घर डोकीवर घेतलेंत हें ! गपचुप देवा सारखीं एका जागीं बसा, नाहींतर ठोकीन,” म्हणून धमकाविलें. मी इतका रागाच्या आवेशांत आलों असतां एकाएकींच उगीं राहिलों. मी काठी जमिनीवर आपटली असतां कांहीं तऱ्हेचा नाद झाला. मग कैफाच्या योगानें माझ्या चित्तांत अशी कल्पना उत्पन्न झाली, कीं ह्या खोली खालीं भुयार असल्या मुळें असा नाद झाला. तेव्हां तेथें कांहीं द्रव्य लपवून ठेविलेलें असावें. मग मी मनांत म्हणालों, कीं आपण घाई करूं नये. कारण कीं जर हें द्रव्य मी आपल्या बायकोच्या समक्ष काढिलें, तर ती मूर्खपणानें शेजाऱ्या पाजाऱ्यांस सांगेल. ह्याजकरितां तिला बाहेर काढून देण्याचा कांहीं तरी उपाय योजला पाहिजे. काय योजावा बरें ! अंमलानें गुंगलेल्या माणसास कल्पना सुचण्यास वेळ लागत नाहींच. त्याच्या मनांत एकामागे एक कल्पनेचे तरंग उठतच असतात. त्यामुळे मला बायकोस काढून देण्याची युक्ति तत्काल सुचली, आणि मी कोंचावरून उठून तिला बोललों, कीं हे स्त्रिये, मी तुला तीन वेळ काडी मोडून देतो, तूं माझी बायको नाहींस व मी तुझा नवरा नाहीं. तर तूं आतांच्या आतां माझ्या घरांतून निघून जा. असें अकल्पित भाषण एकाएकीं माझे तोंडावाटे निघतांच तिचें तोंड

खरदिशीं उतरलें आणि ती आपले हातांतील काम एकीकडे फेंकून देऊन उभी राहिली, आणि म्हणूं लागली, कीं हे प्राणवल्लभा, असें भलतेंच कां बोलतां! मजकडून अशी चुकी तरी काय झाली! तेव्हां मी म्हणालों, कीं तूं आतां एक शब्द देखील बोलूं नको. ह्या घटकेस आपलीं पोरें घेऊन घरा बाहेर चालती हो.

ती म्हणाली, कीं महाराज, लग्न झाल्या दिवसा पासून आज बारा वर्षेपर्यंत आपण स्वस्थ एकचित्तानें आहों, आणि आजपर्यंत आपण मला मोठे ममतेनें सांभाळिलें, व मला कधींच निष्ठुर शब्द बोललां नाहीं; असें असून आज एकाएकीं आपण मला घराबाहेर लावतां, तर मजकडून येवढा अन्याय तरी कोणता झाला हें समजूं द्या.

मीं उत्तर केलें, कीं आतां कांहींएक अधिक सांगणें नाहीं. हे हजार रुपये तुला देतो व ह्याशिवाय तूं आपले खोलींत जाऊन तुझ्या व मुलांच्या दागिण्यांपैकीं व कापडांपैकीं जें जें पाहिजे तें तें घे आणि आपल्या बापाच्या घरीं निघून जा.

नंतर ती फार दुःखी होऊन आपले कपडेलेत्ते पाहून घेण्या करितां रडत रडत घरांत गेली आणि ति घेतल्या नंतर मुलें बरोबर घेऊन ती घरा बाहेर पडली.

मग मी आनंदानें मनांत ह्मणालों, कीं बरें झालें. आतां बरीक एकांत झाला खरा. इतक्यांत अफूनें मला असा विचार सुचला, कीं अबू-कालिफा, तूं उगाच ऐस; अशी धाई करूं नको. समज, कदाचित ठेवा तुझ्या हस्तगत झाला, पण तुला आपल्या जिवाची अशी खातरी आहे, कीं तूं अफूबाजांच्या मंडळींत गेला असतां, आपणास द्रव्य सांपडलें ही गोष्ट त्यांस सांगणार नाहींस ? तर अर्धी तूं कांहीं तरी उपाय योजून आपली जीभ पुरतेपणीं आपल्या स्वाधीन करून घे, आणि आपण ती गोष्ट कोणास सांगणार नाहीं अशी तुझी पक्की खातरी झाली, म्हणजे मग तो ठेवा बाहेर काढ.

मग ही कल्पना खरी वाटून मी उठलों आणि आपले पेटांतून पांचशें रुपये काढून घेऊन, अपराध्यांस फटके मारण्याचें काम सरकारांतून ज्याकडे होतें, त्याकडे गेलों, आणि त्यास म्हणालों, कीं हा पैका घेऊन मला माझे पायांचे तळव्यांवर कातड्याच्या कोरड्यानें पांचशें फटके मार

आणि दर फटक्यास मला असे सवाल करित जा, कीं तुला कांहीं कोठें वस्तू सांपडली आहे ?

हैं माझें बोलणें ऐकून त्या अधिकाऱ्यास फार आश्चर्य वाटलें. तो माझें म्हणणें कबूल करीना; परंतु त्याजवळ जे लोक बसले होते, ते म्हणाले, कीं शरीर त्याचें आहे, तो आपल्या शरिराचा मुखत्यार आहे, ह्यास्तव तो आपले शरिराचे मनास वाटेल तसे हाल करील. त्यांत तुझें काय गेलें ? घर शोधित आलेल्या लक्ष्मीस नाहीं कां म्हणतोस ? ते रुपये घे आणि तो म्हणतो त्याप्रमाणें त्यास फटके दे.

तेव्हां तो फटके मारणारा हसून म्हणाला. माझें काय जातें ? देतो मी फटके. असें म्हणून तो आपले लोकांस म्हणाला, कीं हूं, काय पाहतां ! पाडा खालीं. त्यानें असा हुकूम देतांच, त्यांनीं मला जमिनीवर पाडून माझे दोन्ही पाय जुळून कचकावून चव्हाटानें आवळले, आणि जोडा काढून टाकिला, आणि फटके मारण्यास सुरवात केली. प्रत्येक फटक्यास मी सांगितल्याप्रमाणें फटके मारणारा मला सवाल करी, आणि मी नाहीं असें म्हणें. ह्याप्रमाणें शेवटपर्यंत नाहींच झणत गेलों. कबूल झालों नाहीं. नंतर पांचशें फटके झाल्यावर त्यानें मला सोडिलें. त्या मारानें मी बेदम होऊन गेलों होतो, उभा राहूं लागलों तर पाय जमिनीवर टेकवेनात, झणून मी खाली पडलों. मग तसाच रांगत रांगत आपले गाढवाजवळ जाऊन मोठे आयासानें त्यावर बसलों आणि घरीं आलों. पुढें कांहीं दिवसांनीं थोडासा बरा झाल्यावर तो ठेवा काढण्याचा विचार मीं मनांत आणला; परंतु माझी उपदेश करणारी अफुबाई, जिचें सेवन करण्यास प्रथम अनुग्रह घेतल्या दिवसापासून मी कधीं पुढें विसरलों नाहीं, ती रुकार देईना. ती म्हणाली. अरे अबू-कालिफा, अजून तूं कसोटीस बरोबर उतरला नाहींस. ठेवा सांपडल्याची ही गुप्त गोष्ट तुला कोणी कांहीं केलें तरी तुझ्या तोंडावाटें कधींही बाहेर पडणार नाहीं अशी तुला खातरी वाटते ? तर मित्रा, माझें ऐक, तूं आपणास आणखी एकवेळ कसोटीस लावून घे. हा उपदेश माझ्या चित्तांत खूब ठसला आणि मी तदनुसार फिरून एकवेळ आपली परीक्षा पाहण्यास सिद्ध झालों. मीं आपली पेटी उघडून हजार रुपये बाहेर

काढिले, आणि *जानिझरीज ह्यांच्या मुख्य अधिकाऱ्याकडे जाऊन त्यास ह्मणालों, कीं हे रुपये घेऊन मला माझे उघडे पाठीवर हजार फटके मार, आणि ते मारते वेळेस मला विचार, कीं तुला कोठें काहीं एकादी वस्तू सांपडली? त्या अधिकाऱ्यानें तर तो सवदा करण्यास अगदीं खळखळ केली नाहीं. मजपासून पैका घेऊन त्यानें मला तिळभर कसर न करितां सडकून सांगितल्या प्रमाणें फटके दिले.

इतके फटके खातांना माझे पाठीच्या चिंधड्या होऊन ती रक्तबोंबाळ झाली, आणि प्राण कंठांत येऊन ते आतां शरिरास सोडतात असें झालें. त्या फटक्यांच्या तडाक्यानें माझे शरिराचा आंकडा वळला. नंतर हजार फटके झाल्यावर मला माझ्या गाढवावर बसवून त्या लोकांनीं घरीं नेऊन सोडिलें. पुढें मी उठून उभा राहण्यासारखा होण्यास बहुत दिवस लागले. थोडासा बरा झालों, तेव्हां त्या दुष्ट कैफाच्या योगानें मीं आपले शरिरास कसकशी दुखापत करून घेतली त्याची मला मुळापासून आठवण झाली, आणि त्याविषयीं मी जसजसा विचार करूं लागलों, तस- तसें अफूच्या अम्मलानें अंतःकरणांत ज्या कल्पना येतात त्यांप्रमाणें वागलें असतां, कसे भयंकर परिणाम होतात हें मला स्पष्टपणें समजून आलें. मग त्या अफूस व तिच्या योगानें चित्तांत आलेल्या कल्पना ह्यांस पुष्कळ शिव्या देऊन मनांत निश्चय केला; कीं आतां पुढें हें व्यसन सोडून चांगला मार्ग धरावयाचा; व बायकोस अन्यायानें मीं घरांतून हांकून दिलें, तिची समजूत करून, तिला घेऊन यावयाची; व होईल तितकें तिला सुख द्यावयाचें; परंतु मन ह्या प्रकारचा निश्चय करीत आहे तोंच माझा हात नेहमींच्या सवईनें आपोआप हळूच उशीखालीं गेला आणि ओळखीची कथलाची डबी घेऊन तींतून थोडीशी अफू बाहेर काढून † त्यानें तोंडांत टाकली, आणि दृढ झालेली सवय व क्षणभर केलेला विवेक ह्यांमध्ये प्रबल कोण हें त्यानें स्पष्ट करून दाखविलें. सारांश, त्या दुष्ट व्यसनाचा संबंध समूळ तोडून टाकण्याचा विचार माझे मन करीत असतां, त्याच वेळेस त्या माझ्या दावेदारणीनें, ह्मणजे अफूनें, चोर जसा दडून येऊन घाला घालतो, तसा मजवर घाला घालून मला पुनः आपल्या तडाक्यांत आणिलें. ती मला

* तुर्कलोकांतल्या शिपायांचें नांव.

† खातानें.

म्हणूं लागली, कीं अबूकालिफा, निजलास काय? ऊठ. ठेवा सांपडला असतां ती गुप्त गोष्ट आपणाकडून फुटूं नये म्हणून त्वां जे तीव्र उपाय योजिले ते पुरे आहेत. आतां तो ठेवा काढण्याच्या कामास लाग. ही संधि फार चांगली आहे. ही वायां जाऊं देऊं नको, जलदी कर. ह्यावेळेस गमशील तर पुढें तूं पस्तावशील. ह्याप्रमाणें ती अफू माझी अंगांत संचार करून बोलूं लागली असतां, तें सर्व बोलणें मला खरें वाटलें आणि तसें केल्यावांचून मला राहवेना. मग माझी पाठ व कुशी पराकाष्ठेच्या दुखत होत्या तरी मी तसाच कण्हत कुंथत बिछान्या वरून उठून अफूनें सुचविलेल्या ठिकाणीं गेलों. तेथें जमिनींत बसवलेली मोठी चीप होती. मग ती तळघरावरच्या तोंडावर बसलेली मोठी चीप मानून अम्मलाच्या भरांत ती चीप उखळण्यास आरंभ केला, व लौकरच ती उखळून एका बाजूस ठेविली. ह्या वेळीं तर कैफाच्या अत्यंत भरांत होतों. नंतर मी त्या खळींत पाय सोडून दोन्ही बाजूंवर हात टेंकून बसलों; परंतु माझ्यानें ओणवून खालीं आंत पहावेना. इतक्यांत कैफाच्या योगानें कोणी मला पुढें ढकलून दिल्या सारखें वाटून मी हात निसटून आंत पडलों. महाराज, मी कशांत पडलों हें विचारूं नका. इतकें सांगतों ह्यावरून तें तुम्हीच समजा, कीं मी आंत पडलों असतां, अगदीं उबून गेलों व त्या घाणेच्या पदार्थांत धब्बिशीं पडून गळ्यापर्यंत बुडालों असतां तो पदार्थ डचमळून आंतून जी दुर्गंधी वाफ निघाली तिच्या योगानें मी अगदीं गुदमरून गेलों. मी मोठ्यानें ओरडूं लागलों; परंतु ऐकणार कोण? शेवटीं मला मूर्च्छा येऊन माझी अगदीं शुद्धि गेली.

अशी अवस्था होऊन अफूच्या अंमलांत त्या घाणींत मी लोळत पडलों असतां, तिकडे बायको कडील मजकूर असा झाला, कीं माझी बायको फार दुःखी होऊन रडत रडत आपल्या बापास म्हणाली, कीं तुमचा जां-वई एकाएकीं भ्रमिष्ट झाला ह्यांत संशय नाही. मला घरा बाहेर घालवून देण्यास व आम्हास विपत्ति प्राप्त होण्यास वास्तविक कारण ती माझी सवत अफूच होय. त्या रांडेनेंच इतकें केलें. तिचें तळपट होवो. माझ्या पतीकडे कांहीं बोल नाही. मजपासून खरोखर कांहीं एक अपराध झाला नाही. ह्यास्तव त्याचे अंतःकरणांत मजविषयीं खचीत माया येईल. तर त्याची काय अवस्था आहे, ह्याचा मी जाऊन शोध

करितें. आपण परवानगी द्यावी. तेव्हां तिचा बाप म्हणाला, कीं मुली, तूं आपल्या नवऱ्याचा हवाल पाहण्या करितां जातेस तर ह्या गोष्टीस मी अडकाठी घालणार नाहीं. तूं खुशाल जा. असें बापाचें अनुमोदन घेऊन ती घरास आली आणि दरवाजा लावला होता म्हणून धके मारून हांका मारूं लागली, परंतु आंतून ओ कोणी द्यावी ? अस्मादिक तर त्या नरकांत गटांगळ्या खात होते. मग तिनें आमचे पुरुष घरांत आहेत काय असें शेजारींपाजारीं विचारिलें. तेव्हां शेजाऱ्यांनीं सांगितलें, कीं आज आठा दिवसांत त्यास कोणी घरांतून बाहेर पडतांना पाहिलें नाहीं. असें समजल्यावर तिनें दरवाजा फोडला आणि कित्येक शेजारणी व शेजारी बरोबर घेऊन मी कोठें आहे म्हणून कोपऱ्यांनीं तिनें सारें घर धुंडिलें ; परंतु माझा घरांत कोठेही पत्ता लागेना. शेवटीं ती त्या घाणेऱ्या पेंवापाशीं येऊन डोंकावते, तों आंत मी अर्ध मेला होऊन गटांगळ्या खात होतो तें तिनें पाहिलें. नंतर बाहेर काढून त्यांनीं मला स्नान घालून निर्मळ केलें आणि दुसरीं वस्त्रें नेसावयास दिलीं. नंतर अमळ उघड्यांत हिंडून हवा खाण्या करितां मी घराबाहेर निघालों. इतकें झालें तरी त्या अफूची छाप मजवरून निघालीच नाही. तिनें मला काफीच्या दुकानाकडे नेलें व तेथें मी बसलों असतां आपण मला सलाम करून माझा सन्मान केला.

ही गोष्ट ऐकून तो सुभेदार पोटा धरधरून हसूं लागला, आणि त्यास म्हणाला कीं मित्रा, थांब थांब. इतका उतावेळ होऊं नको. तुझी गोष्ट ही चांगली आहे खरी; परंतु मी तुलाच सलाम केला असें ठरविण्या पूर्वीं तुझा दुसरा स्नेही आपली हकीकत काय सांगतो, ती मला ऐकूंदे.

तिसरा गोष्ट सांगणारा.

तिसरा अफूखाणारा सांगतो. महाराज, सुमारे आठ दिवसां पूर्वीं मी इतका सुखी होतो, कीं तुम्हीं जरी आपली स्थिति मला देऊन माझी घेण्यास उभें राहिला असतां, तरी मी ती दिली नसती. माझे घरीं सर्व सोई असून द्रव्यास न्यूनता नव्हती. माझी बायको विचाराल तर काय सांगू ! ती स्वरूपानें जशी पुतळीच होती. एके दिवशीं ती मनमोहनी न्हाऊन आली असतां पराकाष्ठेची झुळक

टवटवीत आणि गुलजार भासली; व जी अफू मी सुमारे दीड तासा पूर्वी घेतली होती, तिच्या अंमलाचा भर होता, त्यामुळे तिला पाहून कामज्वराने मी फारच संतप्त झालों, आणि माझी शुद्धि गेली, व जशी कां ती बायको मी त्यापूर्वी पाहिलीच नव्हती, व तेंच मला प्रथम दर्शन झालें, असें वाटून माझे डोळे अगदीं तारवटून गेले. चंद्रोदयीं समुद्रास जशी भरती येते, तसें त्या स्त्रीस पाहून माझ्या अंतःकरणास प्रीतीचा पूर येऊन तें उचंबळूं लागलें.

ही माझी बायको माझ्या चुलत्याची कन्या. तिला मी म्हणालों, कीं प्रिये, आज तूं किती तरी मारू दिसत आहेस ! मी तुझे स्वरूपास अगदीं भुलून गेलों आहे !

इतक्यांत अफूच्या योगानें माझे मनांत अशी लहर आली, कीं हिला काडी मोडून द्यावी आणि हिज बरोबर पुनः नवें लग्न करावें, म्हणजे हिशीं प्रथम समागमाचा सुखसोहळा मला पुनः एकवार लाधेल. असें वाटतांच मीं तिला काडी मोडून दिली आणि बोललों, कीं तूं माझी बायको नव्हेस. दुसरे दिवशीं तिजबरोबर पुनः शादी लावली, आणि लग्नसमारंभ झाल्यावर सोयरे व बऱ्हाडी ह्यांस दरवाज्या पर्यंत बोळवायास गेलों. त्यांस बोळविल्यावर दरवाजा लावून घरांत यावें; परंतु मी बेशुद्ध असल्यामुळे तो उघडाच टाकून माघारा घरांत गेलों. नंतर घरांत ती नवी नवरी व मी नवा नवरा अशीं उभयतांच होतों. तेव्हां नवरी ह्मणाली, कीं अहो, बाहेर जाऊन रस्त्याचा दरवाजा लावा. मीं उत्तर केलें, कीं मी जाऊन दरवाजा लावीन तर मी खचीत वेडा ठरेन. पहा, माझे इतक्यांत लग्न झालें; आंगावर रेशमी पोशाक व शालजोडी आणि हातीं रत्नजडित कटार, हीं अझून तशींच आहेत, आणि अशा सोहळ्यांत असतां मी स्वतः चाकर मनुष्यासारखा जाऊन दरवाजा लावावा हें मला योग्य काय ? प्रिये, हें काम मला सांगतेस ह्यावरून तूं शुद्धीवर नाहीसें दिसतें. तूंच जाऊन दरवाजा लावून ये.

तिनें उत्तर केलें, कीं माही खरोखरी नवी नवरी असून भरजरी रत्न-खचित पोशाक केला आहे आणि मी जाऊन रस्त्याचा दरवाजा बंद करावा काय ? ह्यावरून वास्तविक तुम्हीच शुद्धीवर नाहीसे दिसतां,

मी नीट शुद्धीवर आहे. बरें असो, आपण पैज बांधू या. जो कोणी अगोदर बोलेल, त्यानें जाऊन दरवाजा बंद करावा.

बरें तर फार चांगली गोष्ट आहे, असें बोलून मी लागलाच मुका होऊन बसलों आणि तीही तशीच बसली. आम्हा उभयतांचे अंगावर लग्नाचा पोशाक जसाचा तसाच होता. मग आम्ही दोघे दोन कोंचांवर समो-रासमोर बसलों आणि एकमेकाकडे टक लाविली. ह्याप्रमाणें आम्ही बसलों असतां, एक तास लोटला, दोन तास लोटले, परंतु दोघांपैकीं कोणी बोलेंना व जाग्यावरून हलेंना. इतक्यांत दारावरून चोर जात होते, ते दरवाजा उघडा पाहून आंत शिरले, आणि जें हातीं सांपडलें तें गोळा करूं लागले. आमचे घरांत त्यांचीं पाउलें वाजलेलीं आम्हीं ऐकिलीं, परंतु तोंडांतून कोणीच शब्द काढला नाहीं. शेवटीं ते चोर आमचे खोलींत देखील आले, आणि आम्ही हालत चालत नाहीं, व त्यांजकडे पाहत देखील नाहीं, असें पाहून त्यांनीं आमच्या खोलींतल्या सर्व जिनसानजिनसा गोळा केल्या. फार तर काय त्यांनीं आमच्या पायांखालचे गालिचे देखील ओढून घेतले, व आमचे अंगावर जें नेण्यासारखें होतें तें देखील बुचाडून नेलें; परंतु आम्ही पण हसूं ह्या भीतीनें एकही शब्द बोललों नाहीं.

अशा रीतीनें आमचें घर फस्त करून चोर खुशाल चालते झाले, तरी आम्ही तोंडावोंट एक अक्षर न काढितां आपआपले जागीं स्वस्थ बसलों. पुढें पहाटेस कोतवाल व त्याचे शिपाई गस्त घालीत असतां अपरात्रीं आमचा दरवाजा उघडा आहे असें पाहून ते आंत शिरले, आणि पाहतात तर कोणीच माणूस त्यांच्या दृष्टीस पडेना; म्हणून ते पाहत पाहत, आम्ही बसलों होतो, त्या खोलींत आले आणि तुमचा दरवाजा निखालस उघडा असून घरांत कांहींच चीजबस्त दिसत नाहीं हें काय आहे, म्हणून पुसूं लागले. पण आम्हा उभयतांतून कोणीच उत्तर देईना. तेणेंकरून कोतवालास मोठा राग येऊन त्यानें आमचा शिरच्छेद करण्यास हुकूम केला. पुढें एक शिपाई आपली तरवार उपसून आतां माझा शिरच्छेद करणार इतक्यांत माझी बायको ओरडून म्हणाली, कीं महाराज, हा माझा नवरा आहे. ह्यास मारूं नये. असें ती बोलतांच मला हर्ष होऊन मी मोठ्यानें म्हणलों कीं अगे, तूं पण हरलीस. आतां जाऊन दरवाजा बंद करून ये.

नंतर मी झालेला वृत्तांत कोतवालास सांगितला. तेव्हां तो ना-
इलाजाची गोष्ट असें म्हणून तेथून निघून चालता झाला. मग मी लाग-
लाच काफीच्या दुकानांत गेलों. तेथें आपण मला सलाम करून माझी
मान्यता केली.

ही गोष्ट ऐकून तो सुभेदार प्राण कासाविस होई तोंपर्यंत हसला
आणि म्हणाला कीं शाबास गबरू, शाबासे! ह्यावेळेस त्वां जिंकलें खरें.
खरोखरीं माझे सलामास तूंच योग्य आहेस.

गोष्ट तिसरी.

राजपुत्र खालफ व चीनच्या राजाची कन्या ह्यांची गोष्ट.

नगाई तार्तर लोकांचा तिमूरतष नामें करून एक खान म्हणजे
राजा होता. त्यास खालफ म्हणून एक पुत्र होता. त्या काळच्या इतिहा-
सांत त्या राजपुत्राची अशी कीर्ति वर्णिली आहे, कीं त्या काळीं खालफा
सारखा देखणा, शाहणा व शूर कोणीच राजपुत्र नव्हता, व त्या वेळीं
जे मोठ मोठे विद्वान होते त्यांत त्याचें नांव मोडत असें. कुराणांतील
अति गूढ विषय सुद्धां त्यास अवगत असत. तसेंच मुख्य पैगंबर जो
महंमद त्याच्या सर्व म्हणी त्यास तोंडपाठ येत. सारांश एशिया
खंडांत त्यावेळीं त्यासारखा शौर्य, विद्या आदिकरून गुणांची खाणी
केवळ तोच होता असें लिहिलें आहे.

जसा शरिरांत आत्मा मुख्य असतो त्या प्रमाणें आपला बाप तिमूरतष
ह्याच्या दरबारांत खालफ मुख्य होता. त्यानें एकादी मसलत सांगितली
असतां ती मोठ मोठ्या वाकबगार राज्यकारस्थानी लोकांस सुद्धां मान्य
होऊन त्यांनीं ह्याच्या शाहणपणाचा व धूर्तपणाचा अचंबाच करीत रहावें.
कदाचित् लढाईचा प्रसंग आल्यास तत्काळ त्यानें बापाची सर्व फौज
बरोबर घेऊन शत्रु असेल त्या ठिकाणीं जाऊन तलवार करावी आणि
त्याचे धुडके उडवून द्यावे. अशा प्रकारें खालफानें पुष्कळ लढायांत जय
मिळविला होता, ह्यामुळे आसपासच्या सर्व राज्यांस नगाई यांची अशी
दहशत बसून गेली होती, कीं त्यांशीं कलह करण्यास कोणीही धजत नसे.

अशा रीतीने खानाच्या राज्याचा भरभराट चालला असतां एके दिवशीं करिस्मा येथील सुलतानाचा वकील तिमुरतष ह्याचे दरबारांत येऊन सुलतानाचा निरोप सांगू लागला, कीं नगाई ह्यांनीं आज पासून पुढें आम्हास म्हणजे करिस्माच्या सुलतानास दरसाल खंडणी द्यावी. न दिल्यास आम्ही स्वतः मोठ्या सैन्यानिशीं स्वारी करून तुमचा देश काबीज करून तुम्हास म्हणजे तिमुरतष खानास पदच्युत करूं. हा उर्मटपणाचा निरोप ऐकून घेऊन तिमुरतषानें तत्काळ दरबार भरून मुत्सदी लोकांस मसलत विचारली, कीं करिस्माच्या सुलतानाचा असा निरोप आला आहे, तर त्या सारख्या प्रबळ शत्रूशीं लढाईचा प्रसंग न आणितां मुकाट्यानें त्यानें मागितलेली खंडणी पत्करावी किंवा त्याचें भेडसावणें मनांत न आणितां तो आपणावर चालून आल्यास त्यास धुडकावून लावण्यासाठीं लढाईची तयारी करावी? तेव्हां लढाईच करावी हें बरें असा खालफ व दुसरे पुष्कळ मुत्सदी ह्यांचा अभिप्राय पडला. त्यावरून आम्ही साफ खंडणी देत नाहीं असें सांगून तिमुरतष ह्यानें वकिलास जबाब दिला.

करिस्माच्या सुलतानाचा वकील निघून जातांच तिमुरतष ह्यानें आपल्या भोंवतालच्या राजांस वकिलांहातीं सांगून पाठविलें, कीं सुलतानास आशा फार सुटली आहे तो आम्हापासून खंडणी घेऊं इच्छितो. ती आम्ही देत नाहीं ह्यामुळे तो आमचें पारिपत्य करून आमचें राज्य घेणार आहे. तर आज हा त्याचा मनोदय सिद्धीस गेल्यास उद्यां तुम्हां सर्वांची हीच गति होईल. तर आपण सर्वांनीं मिळून त्याचें पारिपत्य करावें, ह्यांतच तुमचें व आमचें हित आहे. हा निरोप सर्केशिया येथील राजासकट त्या सर्व राजांनीं मान्य करून, आम्ही सर्व मिळून पन्नास हजार फौज तुम्हांस कुमक देतो, म्हणून कबूल केलें. त्यावरून खान आपल्या मुळीं तयार असलेल्या फौजे शिवाय आणखी नवीन फौज ठेवूं लागला. ह्या प्रमाणें नगाई ह्यांची तयारी चालली आहे तोंच करिस्माचा सुलतान दोन लक्ष फौजेनिशीं कोजंद येथें जक्षातिस नदी उतरून इलक आणि सगनक ह्या प्रांतांत अन्न सामग्री रगड असल्यामुळे त्या मार्गानें जंद येथें येऊन थडकला; परंतु सर्केशिया येथील लोक व दुसरी कुमकेस येणारी फौज लवकर न आल्यामुळे खालफाचे ताब्यांतील

खानाचे लष्कराची लढाईस उभे राहण्याची तयारी नव्हती. नंतर कुमक येतांच खालफ जंदा कडे निघाला. तो जैगकेंत् प्रांतापार गेला नाही तो हेरांनीं जाहीर केलें, कीं शत्रु अगदीं जवळ येऊन भिडला व आपणावर हल्ला करण्याची तयारी करित आहे. तेव्हां खालफानें आपली फौज थोपवून लढाईच्या थाटानें उभी केली.

उभयपक्षांही फौजेची संख्या सुमारे सारखीच असून त्यांतील शिपाईही सारखे हिंमतवान व शूर होते. नंतर मोठ्या निकरानें लढाई सुरू होऊन पुष्कळ लोक पडले व रक्ताच्या नद्या वाहिल्या. त्या प्रसंगां लष्करी विद्येत निपुण असा एकादा धुरंधर योद्धा ज्या रितेनें लढतो त्या प्रमाणें सुलतान लढला व इकडे खालफानेंही त्यासारख्या अल्पवयी सेनापतीच्या हातून व्हावयापेक्षां बहुतच अधिक पराक्रम केला. केव्हां केव्हां नगाई लोकांची सरशी होऊन करिस्माच्या लोकांचा पाडाव व्हावा व एकादे वेळेस त्यांची सरशी होऊन नगाई ह्यांचा पाडाव व्हावा. ह्याप्रमाणें होतां होतां रात्र पडण्याचा समय आला. तेव्हां निरुपाय होऊन दोघांनीं आपल्या फौजा परत वळवल्या आणि लढाई तहकूब झाली. ती दुसरा दिवस उजाडतांच पुनः सुरू व्हावयाची होती; परंतु त्या रात्री सर्केशियन लोकांच्या मुख्य सरदारानें चोरून सुलतानाकडे जाऊन बोलणें लाविलें, कीं सर्केशियनांस मी कधीं कोणतीही सबब काढून खंडणीचा उपद्रव लावणार नाहीं अशी शफथ आपण बहाल तर आम्ही नगाई ह्यांचा पक्ष सोडितों. ती गोष्ट सुलतानानें मान्य केली व त्याप्रमाणें तह ठरला आणि सर्केशियनांचा सरदार दुसरे दिवशीं युद्धांत खालफाचे फौजेत आपल्या ठिकाणीं हजर न होतां त्या फौजेतून आपले स्वार निराळे काढून आपल्या मुलखाचा रस्ता धरून चालता झाला.

असा दगा झाल्यामुळें खालफाची फार हानी झाली. आपली फौज अगदीं कमी झाल्यामुळें आपण बलहीन झालों, असें पाहून आपली फौज लढाईतून कांहीं वेळपर्यंत एकीकडे वळवून घ्यावी असें त्याचे मनांत होतें; परंतु तसें करण्यास सवड नव्हती. करिस्माच्या लोकांनीं मोठ्या ओवेशानें हल्ला करावयास पुढें चाल केली व आपल्या फौजेच्या टोळ्या दोन्ही बाजूंनीं लांबवून नगाई लोकांस मध्ये धरलें. ह्याप्रमाणें कुमकेच्या लोकांनीं त्यांस सोडिलें तरी नगाई लोकांनीं धैर्य सोडिलें नाही.

खालफ मोठ्या धैर्याने लढत होता. ते पाहून ते आपल्या फौजेच्या रांगा न फुटू देतां शत्रूचे हल्ले सहनच करित गेले. शेवटीं खालफानें शत्रूंचें निवारण करण्याची आशा उरली नाहीं, असें पाहून तेथून निसटून जाण्याचा बेत केला, तो प्रारब्धवशात् सिद्धीस गेला. खालफ पळून गेला, असें ऐकतांच सुलतानानें त्यास धरण्यासाठीं सहा हजार घोडे-स्वार पाठविले; परंतु खालफ आडवाटेनें निघून गेला. तो त्यास सांपडला नाहीं. मग तो शत्रूस गैरमाहित व अडवळणाच्या अशा वाटांनीं रात्रंदिवस मार्ग क्रमण करून बापाच्या नगरास आला. तेव्हां पराजयाचें वर्तमान ऐकून सर्वास दुःख व भीति उत्पन्न झाली.

खालफाची अशी दशा झाल्यामुळे तिमुरतषास फार दुःख झालेंच होतें. तशांत एक सरदार लढाईतून पळून आला, त्यानें खबर दिली कीं सुलतानानें बहुतेक नगाई लोकांची कत्तल उडविली आणि तो तुमच्या घराण्यांतिल सर्वास मारून तुमचें राज्य आपल्या राज्यास मिळवावें असा पक्का निश्चय करून घे घे करित मोठ्या जलदीनें इकडे येत आहे. तेव्हां तर खानाची पांचावर धारण बसली. आपण खंडणी देण्यास राजी झालों नाहीं, ह्यामुळे ह्या थरास गोष्ट येऊन पोचली, हें मनांत येऊन त्यास फार पश्चात्ताप झाला; आणि “शहराचा नाश झाल्यावर पश्चात्ताप करून फळ काय” अशी अरब लोकांत म्हण आहे. तिचा खरेपणा ह्या वेळीं खानाच्या अनुभवास आला. मग जलदी करून पळून न गेल्यास आपण थोड्या दिवसांत सुलतानाच्या हातीं सांपडतो असा रंग दिसूं लागल्या वरून खान, त्याची स्त्री आलमज आणि पुत्र खालफ, ह्यांनीं जामदारखान्यांतून उंच उंच मोलाच्या कांहीं जिनसा निवडून बराबर घेऊन तीं तिघे माणसें व खालफा बरोबर लढाईतून शत्रूचा घेरा फोडून आलेले स्वार व अशा प्रसंगीं आम्ही खानास सोडून जाणार नाहीं, असा कित्येक खासगी चाकरांचा आग्रह पडला, ते चाकर अशी ती मंडळी खानाची राजधानी अस्त्राकन सोडून बाहेर पडली.

त्यांनीं कोठें तरी एकादे राजाचे दरबारांत आस्त्रा मागावा असा उद्देश धरून बालगारि या शहराचा मार्ग धरला, आणि कांहीं दिवसांनीं ते काकेजज पर्वतापाशीं पोचले. तेव्हां त्या डोंगरांतून एकाएकीं चार हजार दर-वडखोर लोकांची टोळी त्यांचे अंगावर आली. त्या वेळीं खालफापाशीं

पुरे शंभर देखील लोक नव्हते तथापि त्याने चोरट्यांचा हल्ला मोठे धैर्याने सहन केला. त्या झटापटीत कित्येक चोर मेले; परंतु खालफाचे लोक फारच थोडे होते त्यामुळे त्याच्याने फार वेळ टिकाव निघेना. शेवटी चोरट्यांनी त्यापैकी पुष्कळांस ठार मारून बाकीच्यांचा पराभव केला आणि खालफही त्यांच्या हाती सांपडला. तेव्हां कित्येक चोरटे लुटू लागले व कित्येकांनी खानाच्या उरलेल्या लोकांची कत्तल केली त्यांनी त्याप्रसंगी खान, त्याची स्त्री आणि खालफ ह्यांस मात्र जिवे न मारता त्यांच्या जवळून वस्त्रे सुद्धा सर्व लुबाडून घेऊन त्यांस डोंगरांत सोडून दिले. त्यावेळेस त्यांच्या आंगावर फाटके एक एक चिरगूट मात्र उरले होते.

अशी अवस्था झाली त्यासमयी तिमुरतघाला जे दुःख झाले ते सांगता येत नाही. तो म्हणाला की, चोरांनी ज्यांस ठार मारले, ते मोठे भाग्यवान्. हतभाग्याला मला मृत्युसुद्धा पतकरीत नाही. ह्याप्रमाणे निराश होऊन तो जीव देण्यास इलाज करू लागला, तेव्हां राणी फारच आक्रोश करू लागली, आणि तिच्या शोकस्वराने सर्व आकाश भरले. त्याप्रसंगी खालफच होता म्हणून त्याने तो गहजब सोसला. दुसऱ्याच्याने तो सोसवला नसता. त्या राजपुत्राचे धैर्य विलक्षण होते. आई-बापांचा शोक पाहूनच काय ते त्यास वाईट वाटले. त्यास आपणाबद्दल कांही शोक झाला नाही. तो त्यांस ह्मणाला, की बाबा, आई, आपणावर प्रसंग गुदरला आहे खरा; परंतु दुःखाच्या स्वाधीन होऊन धीर सोडू नका. आह्मास अशी अवस्था प्राप्त झाली आहे, ही ईश्वराच्या इच्छे वांचून प्राप्त झाली नाही, हे मनांत आणून निमुटपणे त्यावर भाव ठेवून त्याने दिलेल्या स्थितीस सादर व्हा. असें करणे हाच आपणा मनुष्यांचा धर्म होय. अशी विपत्ति पहिल्याने आम्हावरच आली आहे असें नाही. ह्यापूर्वी पुष्कळ राजे राज्यभ्रष्ट होऊन वर्षांची वर्षे देशांतरीं दीनांप्रमाणे भटकत फिरून शेवटी आपले राज्य पावले आहेत. राज्य हिरावून घेणारा जो परमेश्वर त्यास पुनः ते राज्य देण्याचे सामर्थ्य नाही की काय? तर आपण असा भाव धरावा, की तो परमेश्वर आपणावर दया करून त्यास योग्य वाटेल तेव्हां तो आपली विपत्ति घालवून आपणास पुनः पहिल्या सारखे किंवा त्या पेक्षाही विशेष सुखाचे दिवस दाखवील.

आपले आईबापांचें सांत्वन होण्यासाठीं खालफानें अशा अनेक प्रकारच्या विवेकाच्या गोष्टी सांगितल्या, व त्याहीं करून त्यांच्या चित्तांस कांहींसैं समाधानही वाटलें. खान म्हणाला, कीं मुला, बरें आहे ईश्वराच्याच मनांत आपणास दुःख द्यावयाचें आहे तर आपणासही तें खेद न करितां भोगलें पाहिजे. असें बोलून सर्वांनीं आलेला प्रसंग काढण्यास घट्ट मनें केलीं, आणि चोर घोडे घेऊन गेले होते ह्यामुळें तीं पायींच मार्ग क्रमीत चाललीं. मग रानांत सांपडतील तीं फळें खाऊन पुष्कळ दिवस भटकत फिरतां फिरतां शेवटीं एका उजाड मैदानांत तीं शिरलीं. तेथें उदरनिर्वाहार्थ कांहींच मिळेंना. तेव्हां त्यांचें घैर्य अगदीं खचलें. खान मुळींच वृद्ध असून ह्या तऱ्हेचे हाल होऊं लागले तेव्हां त्याची शक्ति क्षीण होत चालली, व राणी चालण्याच्या श्रमानें अगदीं थकून जाऊन तिला बसल्या जाग्या वरून उठवेनासैं झालें. तसाच खालफही थकला होता, तथापि दुसरा उपाय नसल्यामुळें त्यानें आईस व बापास पाळीपाळीनें आपले खांद्यावर घेऊन चालावें. शेवटीं तिघेही भूक, ताहान आणि चालण्याचे श्रम ह्यांमुळें अगदीं क्षीण होऊन चालतां चालतां एका डोंगराजवळ पोचलीं. तो डोंगर निखालस उभा असून जागजागीं चिरलेला होता, व जिकडे तिकडे भयंकर कडे व खोल दऱ्या होत्या. पलीकडल्या बाजूस मोठें अफाट मैदान आहेसैं दिसत होतें खरें; परंतु तेथें जाण्यास डोंगर वलांडल्यावांचून दुसरी वाट नव्हती. कारण त्या डोंगराच्या दोन्ही बाजूंस अशी दाट कांटे झाडांची गर्दी होती, कीं तींतून माणसास पार जातां येण्याचा संभव नव्हताच. ते तुटलेले कडे व त्या दऱ्या पाहतांच, खालफाच्या आईनें किंकाळी फोडली, आणि खानास दम निवेनासा झाला. तो मोठ्या त्रासानें पुढें होऊन खालफास म्हणाला कीं, मला हें सहन होत नाहीं. ह्या दऱ्यांत माझा शेवट व्हावा असेंच माझ्या कपाळीं खचीत लिहिलें आहे. ह्यास्तव दैवानें ठरवलेल्या गोष्टीस राजी होऊन ह्या दऱ्यांत मी उडी घालितों; म्हणजे सर्व संकटांतून सुटें अशा वांचण्या पेक्षां मरण चांगलें.

ह्याप्रमाणें खान दुःखानें अगदीं वेडा होऊन गेला, आणि एका कड्या वरून उडी घालतो इतक्यांत खालफानें त्यास बिलगून मागे ओढलें. तो बापास म्हणाला, कीं बाबा, हें काय करितां? असें दुःखाच्या स्वाधीन

होऊन धीर सोडूं नका. ईश्वराच्या इच्छेप्रमाणे वागण्याचा जो आपला धर्म आहे, तो असें केल्याने पाळला जातो काय ? स्वस्थ व्हा. असा उतावळेपणा न करितां गंभीरता धरून ईश्वरेच्छेनुरूप जें भोक्तृत्व असेल तें भोगावें, म्हणजे तोच कृपा करील. सांप्रत आपणावर फारच कठीण प्रसंग येऊन गुदरला आहे, हें खरें आहे. ह्या बिकट मार्गानें पलीकडे जाणें हें, मोठें कठीण आहे. येथून जातांना कदाचित् कोणाचा हात किंवा पाय मोडेल, किंवा एकादे जागीं पडून डोसकें फुटेल, असा हा खचरट रस्ता आहे खरा : पण ह्या खेरीज पलीकडे जाण्यास दुसरा रस्ता नसेल कशा-वरून ? आपण सर्वत्र शोध कोठें केला आहे ? तर मी आसपास फिरून दुसरा एकादा सवघड रस्ता सांपडला तर पाहतों. तोंपर्यंत आपण चित्त स्वस्थ करून मातोश्रीपाशीं बसावें मी इतक्यांत परत येतों.

तेव्हां बरें तर जा, आम्ही येथें वाट पाहत बसतों. मी अविचारी-पणा करीत नाहीं. तूं काळजी करूं नको. असें खानानें पुत्रास सांगितलें. मग त्यानें सगळा डोंगर फिरून पाहिला; परंतु सोईचा रस्ता कोठें सांपडेना. त्यामुळे तो फार खिन्न झाला. सरते शेवटीं त्यानें धरणीवर आंग टाकिलें, आणि देवा, नीट वाट दाखीव म्हणून ईश्वराची प्रार्थना केली. मग पुनः उठून आणखी शोधास लागला. तेव्हां अखेरीस त्यास एक वाट सांपडली. मग तो ईश्वराचा आभार मानून त्या वाटेनें एका झाडाखालीं गेला. तेथून पुढें मैदान लागलें. त्या झाडाच्या सावलींत सुंदर स्वच्छ पाण्याचा झरा होता. तेथें आणखी पुष्कळ झाडे होती. व त्यांस भलीं भलीं बताडीं खूप फळें लागलीं होती. हें सर्व पाहून खालफ मोठ्या आनंदानें पळत पळत आईबापांपाशीं आला आणि त्यानें त्यांस हा मजकूर सांगितला, तेव्हां त्यांस तर फारच आनंद झाला, आणि येथून आतां आपणावर परमेश्वराची कृपादृष्टि होण्यास आरंभ झाला असें त्यांस वाटलें.

खालफानें त्यांस त्या झऱ्यापाशीं नेलें. मग सर्वांनीं तोंडें व हात धुवून तान्हेनें जीव व्याकूळ झाला होता ह्यास्तव यथेच्छ उदक प्राशन करून ताहान भागविली. नंतर खालफानें कांहीं फळें गोळा करून आणिलीं, तीं त्यांनीं खालीं तीं त्या भुकेच्या सपाट्यांत मोठीं रुचिकर लागलीं. खालफ आपल्या बापास झणाला, कीं बाबा, आपण विपत्ति बदल देवास दोष लावित

होतों, तो गैरवाजवी होता कीं नाहीं बरें ? आपणास वाटलें होतें; कीं परमेश्वर आपणास विसरला; परंतु आपली समजूत खोटी होती. कारण मी त्याची प्रार्थना करून साहाय्य मागतांच तें त्यानें दिलें. जे संकटांत पडले असतां त्यांवर पूर्ण विश्वास ठेवून त्याचा मना पासून धावां करितात त्यांची हाक त्यानें ऐकिली नाहीं, असें कदापि होत नाहीं.

मग ते थोडासा विसावा घेऊन अंगांत हुशारी येण्यासाठीं दोन तीन दिवस तेथेंच राहिले. नंतर तिवेंही नेववतील इतकीं फळें घेऊन कोठें तरी मनुष्यांची वस्ती लागेल ह्या आशेनें त्या मैदानांतून पुढें चालतीं झालीं. जातां जातां त्यांस लवकरच एक मोठें सुशोभित नगर दूर दृष्टीस पडलें. त्या शहराचे जवळ गेल्यावर त्यांनीं मनांत असा विचार केला, कीं आपलीं अंगें घामानें व धुराळ्यानें भरलीं आहेत, व चोरांचे हातून कांहीं बाकी राहिलेलीं अंगावरील वस्त्रेही प्रवासानें मळकट व खराब झालीं आहेत, व कांट्यांनीं फाटलीं आहेत, ह्यास्तव दिवसां शहरांत न जातां रात्र होईपर्यंत बाहेरच रहावें असा बेत करून, तीं वेशीपासून कांहीं अंतरावर एक झाड होतें; त्या झाडाखालीं थंड सावलींत गवतावर लवंडलीं. तीं तेथें कांहीं वेळ पडून होत आहे तों इतक्यांत त्या शहरांतून एक वृद्ध मनुष्य थंड छायेंत बसण्या करितां त्याच झाडाखालीं आला, आणि मोठ्या आदबीनें सलाम करून तोही त्यांच्या शेजारीं बसला. त्यांनींही सलाम करून ह्या शहराचें नांव काय म्हणून त्यास पुसलें. तेव्हां म्हातारा म्हणाला, कीं हें जैक शहर आहे. येथें इलुजखान नामें राजा राहत असतो. ह्या मुलखाची ही राजधानी आहे. जैक नावाची नदी ह्या शहरांतून वाहते, ह्यामुळे ह्यास जैक शहर म्हणतात. तुम्ही ह्या शहराचें नांव विचारतां ह्यावरून तुम्ही ह्या देशचे नव्हत, परमुलुखचे आहां असें वाटतें. असें म्हातारा बोलल्यावरून खानानें उत्तर केलें, होय. आपण ताडिलें तें खरें. आम्ही फारच दूर देशाहून आलों आहों. आमचा बन्म क्रिस्त्रिया नामक राज्यांत झाला. आम्ही क.स्त्रिशियन समुद्राचे काठीं राहातो. आम्ही व्यापारी आहों. आम्ही व दुसरे पुष्कळ व्यापारी मिळून कपचक प्रांतांतून वाट चालत असतां चोरटे लोकांची एक मोठी टोळी येऊन त्यांनीं आमचे कारवानावर हल्ला करून आम्हास लुटलें. ह्यामुळे आमची अशी दशा झाली. त्यांनीं आम्हांस जिवंत सोडलें हेंच

फार आहे. आम्ही काकेजस पर्वताकडून आलों. इकडला मुलूख आम-
च्या माहितीचा नाही.

त्या ह्याताऱ्याचें अंतःकरण फार कनवाळू असे, ह्यामुळें त्यांची दशा
पाहून त्यास कीं व आली, आणि तो त्यांस म्हणाला, कीं तुम्हावर हा
प्रसंग गुदरला पाहून मला फार वाईट वाटतें. तर माझें तुम्हास म्हणणें
असें आहे, कीं तुम्ही माझ्या घरीं येऊन रहावें. त्या म्हाताऱ्याचा संभावित-
पणा व आपणाविषयींची त्याची आस्था पाहून केवळ मुरवतीदाखलसुद्धां
त्यास नाहीं म्हणणें कठीण होतें, मग खान तर गरजवंतच होता. त्यानें
त्याचें म्हणणें कबूल केलें.

रात्र होतांच तो त्यांस आपल्या घरीं घेऊन गेला. तें घर
लहान असून आंतील सामान वगैरेही साधेंच होतें;
परंतु सर्व वस्तू नीट नेटक्या असून जिथल्या तेथें होण्या. त्यावरून घर-
धनी साध्या चालीचा मनुष्य आहे असें वाटे, भिकारी आहे असें वाटत
नसे. घरीं येतांच म्हाताऱ्यानें आपल्या एका नौकरास हळूच कांहीं सांगून
बाहेर पाठविलें. त्यावरून दोन मुलगे जनानी व मर्दानी तयार केलेले,
पोशाक आणि बायका तोंडावरून घेतात ते बुरखे आणि पागोट्टी व कंबर-
पट्टे वगैरे सामान घेऊन आले. खालफ व त्याचा बाप ह्यांनीं एकेक तुमान
किनखाफी अंगरखा व मलमलीचें पागोटें इतकें घेतलें, व राणीनें एक पोशाक
घेतला. हें झाल्या नंतर घरधन्यानें त्या मुलांस त्या सणगांची किंमत देऊन
निरोप दिला, आणि घरांत जेवणाची तयारी करण्यास चाकरास आज्ञा
केली. मग दोघां चाकरांनीं एक मेज मांडलें, आणि त्यावर एक मोठी परात
मांडून त्यांत चिनी तबकें आणि चंदनी ताटें व अंबराचा सुवास लावलेले
पोवळ्याचे प्याले मांडले. जेवणाचे पदार्थ चांगले जपून केले होते खरे;
परंतु त्यावरून घरधन्याचा मिजासीपणा दिसत नव्हता. घरधन्यानें
पाहुण्यांचा खेद जाऊन त्यांस हुशारी वाटावी म्हणून पुष्कळ खटपट केली;
परंतु त्यांचा दिल खुला होईना असें पाहून तो त्यांस म्हणाला, कीं तुम्हा-
वर गुजरलेल्या अरिष्टाचा विसर अद्यापि तुम्हांस होत नाही, असें मला
स्पष्ट दिसतें. चोरट्यांनीं तुमचें सर्वस्व हरण केल्यामुळें जें तुम्हाला दुःख
झालें आहे, तें विसरण्यास यत्न करा. मुशाफर व व्यापारी ह्यांवर हमेशा
असे प्रसंग गुजरतात मीही एक वेळ मोझलाहून बगदादेस जात असतां

मला रस्त्यांत चोरांनीं लुटलें आणि तुम्हाप्रमाणेंच माझी दशा झाली होती. तेव्हां मी तर प्राणास देखील मुक्त होवें. तुमची इच्छा असल्यास मी आपली सर्व हाकिकत तुम्हास सांगतों. ती एका म्हणजे तुमचे हाल कांहींच झाले नाहींत अशी तुमची खातरी होईल. असें म्हणून त्यानें आपले नौकरांस तेथून निघून जाण्यास सांगितलें आणि आपली कुळकथा सांगण्यास आरंभ केला.

अल् अब्बस राजाची गोष्ट.

तो वृद्ध गृहस्थ म्हणाला, कीं मी मोझलचा राजा बेन्भोर्तोक् ह्याचा पुत्र आहे. मी वीस वर्षांचे उमरांत आलों तेव्हां बापानें मला बगदाद शहरास जाण्यास परवानगी दिली आणि त्या शहरांत माझा राजपुत्राप्रमाणें डौल रहावा म्हणून त्यानें चांगला इतमाम मजबरोबर दिला होता. तो असा कीं त्यानें आपल्या खासगी कारभार्यांपैकीं कांहीं कारभारी व शंभर स्वार मजबरोबर नेमून देऊन खजिन्यांतून चार उंट भरून द्रव्य दिलें.

अशा थाटानें मी मुशाफरीस निवालों आणि कांहीं थोडे दिवस सुरळीतपणें वाट चाललों. पुढें आम्ही एका मुकाबीं रानांतच डेरे देऊन उतरलों असतां, रात्रीं सर्व लोक स्वस्थ निजले होते तों एकाएकीं अरबांची एक मोठी टोळी येऊन त्यांनीं हल्ला केला आणि आमचे बहुतेक लोक मारले. मग हें वर्तमान माझे कार्नी येतांच मी पहिल्यानें घाबरलों; परंतु जे अधिकारी व शिपाई अरबांच्या पहिल्या तडाक्यांतून वांचले होते, ते एकत्र जमवून मी त्या अरबांबरोबर अशा निकरानें लढलों, कीं त्या तडाक्यांत तीनशांवर अरब पडले इतक्यांत दिवस उगवला. तेव्हां आम्ही थोडके लोक असून दरवडेखोरांच्या एवढ्या टोळीबरोबर टकर दिली व ती अद्यापि हटत नाहीं, हें पाहून त्यांस लज्जा वाटली, व दुप्पट संताप आला, आणि ते मोठ्या निकरानें ठोकीत सुटले. आम्हीही प्राणावर उदार होऊन पुष्कळ दांत होट खाऊन लढलों; परंतु अरबाचा जमाव फार मोठा होता. त्यांनीं आम्हास चोहींकडून वेढिलें, तेणेंकरून आमचा सर्व पराक्रम व्यर्थ जाऊन शेवटीं आम्ही त्यांच्या हातीं सांपडलों. त्यांनीं

आमचे खवाटे धरून आमचीं वस्त्रें लुबाडून घेतलीं. इतक्यावर तरी त्यांनीं आम्हास गुलाम करून ठेवावयाचें होतें, किंवा अत्यंत दीन समजून जाऊं तरी द्यावयाचें होतें ; पण तसें काहीं न करितां आम्हीं त्यांचे लोक मारले होते, तो सूड उगविण्याच्या हेतूनें आम्हांस ठार मारण्याचा निश्चय करून त्यांच्या हातीं सांपडलेल्या माझ्या लोकांची त्यांनीं कत्तल केली. ज्यास आपला बचाव करितां येत नाहीं, त्यावर शस्त्र घालणें हें खऱ्या शिपाईपण्यास बट्टा आहे; परंतु त्या दुष्ट अडाणी लोकांस ह्या थोरपणाच्या गोष्टी काय ठाऊक? ह्याप्रमाणें माझ्या सर्व लोकांस ठार मारून मलाही ठार करितात असें झालें. तेव्हां मी आपलें नांव, गांव, व कूळ त्यांस सांगून जरबून बोललों, कीं दुष्टहो, खबरदार हें राजबीज आहे. पहा, मोझलच्या बेनअतीक नामक पराक्रमी राजाचा पुत्र अल् अब्बस म्हणूक जो म्हणतात तो हा आहे व बापाच्या मागें हाच तत्ताचा मालक आहे. हें ऐकून दरवडेखोरांचा नाईक म्हणाला, कीं तूं कोण आहेस हें समजल्यानें मला संतोष झाला. आज पुष्कळ वर्षे तुझ्या बापाशीं आमचें हाडवैर आहे. आमचे जे लोक त्यांच्या हातीं सांपडले, त्या सर्वांस त्यानें फाशींच दिलें आहे, तर तुझीही आम्ही तीच दशा करितों.

मग त्यांनीं मला बांधून टाकीलें आणि माझ्या सर्व सामानाच्या वांटण्या करून घेतल्या. नंतर त्यांनीं मला एक जंगलांत डोंगरकटारीस नेलें. तेथें पुष्कळ राहुट्या दिलेल्या होत्या. ती त्या दरवडेखोरांची छपून तळ देऊन राहण्याची जागा होती. त्यांच्या मुख्य जमादाराची राहुटी दुसऱ्या राहुट्यांपेक्षां मोठी उंच होती. त्या ठिकाणीं मला ठेविलें. तेथें मी सारा दिवस होतों. रात्र झाली तेव्हां त्यांनीं मला नेऊन एका झाडाशीं बांधलें आणि सारे जण माझ्या भोंवतीं जमले, व नाना तऱ्हेचे वेडे वाकडे शब्द बोलून माझी हेलणा करूं लागले असतां, माझ्या आयुष्याचा शेवट केव्हां होतो ह्मणून मी वाट पाहूं लागलों.

मी फार वेळ पर्यंत तसाच होतों आणि मृत्युही समीपच आला असें मला भासत होतें. इतक्यांत त्यांचा एक पाळत्या भरपळा घोडा टाकीत टाकीत तेथें आला. त्यानें बातमी दिली, कीं तेथून सुमारे दहा अकरा कोसांवर फलाण्या ठिकाणीं चांगली शिकार साधण्याची संधि आली आहे तेथें उद्यां संध्याकाळीं पुष्कळ कारवान येऊन उतरणार आहेत. हें ऐकतांच

त्या टोळीच्या मुख्य नायकाने स्वारीची तयारी करावी म्हणून सर्वास सांगितले आणि ते लवकर सिद्ध होऊन घोड्यावर बसून चालते झाले. मी झाडाशी बांधलेला तसाच राहिलो. त्यांच्या मनांत असे होते, कीं आम्ही माघारे येऊं तोंपर्यंत हा खचित मरून जाईल; परंतु ईश्वरीसंकेतापुढे मनुष्याचे बेत काय चालतात? मी तितक्या लहान वयांत मरावे असा त्याचा संकेत नव्हता. त्या नायकाच्या बायकोस माझा कळवळा आला, असे वाटते. ती रात्री अंधारांत पाडले वाजूं न देतां गुपचीप, मला बांधले होते त्या झाडाजवळ येऊन झगली, कीं मुला, तुझे दुःख पाहून मला फार वाईट वाटते. मी तुला ह्या अरिष्टांतून सोडवण्याकरितां तयार आहे; पण मी तुला झाडापासून सोडविले तर येथून पळून जाण्यास तुझ्या आंगां धमक आहे? तेव्हां मी उत्तर केले, कीं ज्याने तुला संकटांतून माझी सुटका करावी अशी सुबुद्धि दिली, तोच ईश्वर मलाहि चालण्यास सामर्थ्य देईल. मग तिने मला सोडून आपल्या नवऱ्याची एक जुनी कफणी मला दिली, आणि वाट दाखवून झगली, कीं ह्या रस्त्याने जा झगजे तुला लवकरच गांव लागेल, मी तिचा आभार मानून नीट तिने दाखविलेला रस्ता धरून सारी रात्र चाललो.

दुसऱ्या दिवशीं एक मनुष्य दोन मोठाले गळे घोड्यावर लादून घोडे हाकीत रस्त्याने चाललेला मला दिसला. त्यास मी गांठून म्हणालो, कीं मी गरीब दूरदेशीचा मुशाफर आहे. मला ह्या मुलखाची माहिती नाही. वाट चुकून येथे आलो आहे; तर तुम्हाला कोठे जाणे आहे? त्याने उत्तर केले, कीं मी हा माल विकण्याकरितां बगदादास जात आहे, व येथून दोन दिवसांत तेथे जाऊन पोचेंन असे वाटते. तेव्हां मीही त्या बरोबरच चाललो. मग त्या शहरांत शिरल्यावर त्यास सोडून दिले आणि तो आपल्या कामाकरितां निघून गेला. मी एका मशीदींत जाऊन तेथे दोन दिवस व दोन रात्री राहिलो. माझ्या गांवच्या कोणी लोकांनीं मला पाहिले, तर ओळखतील, ह्या लाजेनें मला गांवांत जाण्याची इच्छा होईना. शेवटीं भुकेनें माझी लज्जा नाहीशी झाली. दैव जेव्हां उघडेल तेव्हां उघडो, परंतु तूर्त तर भिक्षा मागून पोटा भरावे, असा मी निश्चय केला, आणि एका मोठ्या हवेलीच्या दारापुढे उभा राहून मोठ्याने ओरडून भिक्षा मागितली. तेव्हां एक म्हातारी दासी हातांत भाकर

घेऊन मला देण्या करितां आली. भाकर घेण्यास मी पुढें झालों. इतक्यांत दैवयोगानें वारा येऊन त्या दाराचा पडदा वर उडाला आणि माझी नजर आंत पोंचली, तों तेथें एक तरुण स्त्री अति सुंदर होती, ती माझे दृष्टीस पडली. तेव्हां वीज चमकली म्हणजे जसे डोळे दिपतात, त्या प्रमाणें तिचें अप्रतिम लावण्य पाहून मी दिपून गेलों. मी भाकर घेतली ; परंतु मी काण व कशाकरितां येथें आलों, हें मला कांहींच भान न राहून भिक्षा घेतल्यावर “अबाद रहो अल्ला भलाकरे माई” वगैरे कांहींच दुवा न देतां मी उगींच वेड्या सारखा त्या म्हातारीच्या पुढें उभा राहिलों.

त्या स्त्रीचें रूप पाहून मी देहभान अगदीं विसरून गेलों, व भ्रमिष्ठा सारखा टकमक पाहूं लागलों, त्यावरून हा कोणी वेडा आहे, असें समजून ती म्हातारी घरांत निघून गेली. तरीही मी तसाच उभा राहून उगींच त्या दाराकडे टक लावून पाहत उभा राहिलों; परंतु पुनः वाराच आला नाहीं. मग पडदा कोठून उडणार ? एखादी तरी वाऱ्याची आणखी झुळक येईल म्हणून वाट पाहत मीं सर्व दिवस तेथेंच घालविला. निखालस रात्र पडे पर्यंत तेथून जाण्यास माझें मन घेईना. मी तेथून निवणार इतक्यांत एक म्हातारा त्या वाटेनें चालला होता, त्यास मीं हा वाडा कोणाचा आहे म्हणून पुसलें. त्यानें उत्तर केलें, कीं ही हवेली **अब्दन** ह्याचा पुत्र **मुयाफक** ह्याची आहे. तो बडा लोक असून श्रीमंत व संभावित आहे. कांहीं दिवसां पूर्वी हा येथचा सुभेदार होता ; परंतु काजीचें व ह्याचें वांकडें आल्यामुळें त्यानें ह्याच्या विषयीं पादशाहाचे मनांत वैमनस्य आणिलें, त्यामुळें त्याचें काम निघालें.

ही गोष्ट ऐकिल्या नंतर मी तेथून निघालों खरा ; परंतु माझें अंतःकरण त्या सुंदर स्त्रीकडे लागलें होतें. मग मीं शहरा बाहेर कबरस्तानांत जाऊन तेथेंच रात्र घालवावी असा निश्चय केला. मी फार वेळ पासून उपाशीं होतों, तेव्हां क्षुधा चांगली लागावी ; परंतु ती न लागतां मी तशीच अळें बळें थोडीशी भाकर खाल्ली आणि विटांच्या ढिगावर उसें देऊन एका कबरे जवळ पडून राहिलों. **मुयाफका**ची कन्या माझ्या अंतःकरणांतून हलेना. तिचे सौंदर्याची मला सतत आठवण होऊन नाना प्रकारचे तरंग मनांत उठूं लागले. पोटांत भाकर गेली नव्हती ह्यामुळें स्वस्थपणें झोंप येईना. अशी तळमळ करितां करितां शेवटीं डोळ्या लागला;

परंतु झोंप मला फार वेळ आली नाही. कारण एकाएकी कबरेच्या आंत मोठा गलबला झाला, त्यामुळे मी लागलाच जागा झालों.

मी घाबरून दचकून उठलों आणि कोणत्या ठिकाणी व कशामुळे गलबा होतो ह्याचा विचार न करितां पळूं लागलों. तेव्हां कबरेच्या दारांत दोघे मनुष्य उभे होते, त्यांनीं मला थांबविलें आणि विचारिलें, कीं तूं कोण आहेस ? व येथें काय करितोस ? त्यांस मी सांगितलें, कीं मी विदेशी भिकारी आहे. मी भीक मागून खातो. मला गावांत जागा नाही, ह्यामुळे मी एथें रात्र काढावी म्हणून आलों होतो. तेव्हां एक जण म्हणाला, कीं तूं भिकारी आहेस आणि तुझा आमचा गांठ पडली हा तुझ्यावर दैवानें मोठाच उपकार केला आहे असें समज. आम्ही तुला मिष्ट भोजन देतो, चल. असें बोलून त्यांनीं मला खेचून पुनः कबरेंत नेलें. तेथें त्यांचे चौघे सोबती गाजरें आणि खजूर खात व दारू पीत बसले होते.

त्यांनीं मला एक लांब शिळेवर आपल्या शेजारीं बसायास जागा घेतली. मग मला मुरवतीदाखल त्यांबरोबर कांहीं खाणेंपिणें भाग पडलें. हे खचीत चोर असतील असा माझ्या मनांत अंदेशा आला. त्यांच्या बोलण्यावरून पाहतां तो तर्क खराच झाला. त्यांनीं नुकतीच एक मोठी चोरी केली होती, त्याबद्दल गोष्टी चालविल्या आणि मोठी मोठ्या आनंदानें त्यांच्या मंडळींत मिळून असें समजून तूं आमच्या टोंळींत ये असें मला ते ह्मणूं लागले. त्यांचें ह्मणणें ऐकून मी मोठ्या पंचाडतींत पडलों. घरधनी (अल् अब्बस) आपल्या पाहुण्यांस म्हणतो, कीं चोरटे लोकांत मिळण्यास माझी खुशी नव्हती, ही गोष्ट तर खरीच ; परंतु त्या वेळेस मी त्यांस नाही म्हणतो तर ते लोक मजवर संतपतील, ह्या भयानें मी घाबरलों ; मला उत्तर सुचेना ; परंतु इतक्यांत काजीचा नायब पंचवीस तीस तिरंदाज शिपायां-निशीं एकाएकीं तेथें आला. त्यामुळे मी त्या संकटांतून सुटलों. त्यानें मलाही चोरांबरोबर धरून कैदखान्यांत नेलें. तेथें आम्ही सारी रात्र होतो. दुसऱ्या दिवशीं काजी येऊन चौकशी करूं लागला. तेव्हां चोरांनीं गुन्हा कबूल केला, व मीही आपला मजकूर जो होता तो न्यायाधीशास जाहीर केला, व चोरांनींही त्याप्रमाणेंच सांगितलें. तेव्हां मला कैदी इसमांतून वेगळें काढून एकीकडे बसविलें. काजी म्हणजे न्यायाधीश, ह्याच्या

मनांत मला एकांतीं कांहीं विचारावयाचें होतें, तें विचारून नंतर सोडावें असें होतें, म्हणून तो लागलाच मजकडे येऊन म्हणाला, कीं तूं कब-
रस्थानीं सांपडलास, तर तेथें कशासाठीं गेला होतास ? व तूं ह्या शह-
रांत कसा काळ घालवितोस ? असें त्यानें हजारों प्रश्न केले. त्यांचीं
उत्तरे मीं वास्तविक जीं होतीं तीं दिलीं; परंतु मी राजवंशाचा आहे
ही गोष्ट मात्र त्यास कळविली नाहीं. सारांश, मी आपला इत्थंभूत मज-
कूर वास्तविक होता तसा त्यास सांगत असतां, **मुयाफक** याच्या घरीं
भिक्षेस गेलों होतो, तेथें दैवयोगानें दारांतून एक तरुण व सुरेख
स्त्री पाहून मोहित झालों ही गोष्ट देखील मीं त्यास सांगितली.

मुयाफक याचें नांव घेतांच त्या काजीच्या मनाची कांहीं चमत्कारिक
वृत्ति झाली असावी, असें त्याच्या चेहऱ्यावरून भासलें. कांहीं थोडा
वेळ तो स्तब्ध राहून गाढ विचार करितो असें दिसलें. इतक्यांत मोठा
संतोष झाल्या सारखें दाखवून तो म्हणाला, कीं मित्रा, काल तूं जें रत्न
पाहिलें तें तुला प्राप्त होणें तुझ्या हातीं आहे. **मुयाफकाची** लेंक फार
सुंदर आहे म्हणून ऐकण्यांत आहे. तेव्हां ती तीच असेल, ह्यांत संशय
नाहीं. तूं दरिद्री आहेस खरा; पण सगळ्या दुनयेंत ज्या सारखा दुसरा
कोणी कंगाल नाहीं असा जरी तूं असलास, तरी ज्या स्त्रीवर तुझें मन
बसलें आहे, ती तुला प्राप्त करून देण्याच्या युक्ति मजपाशीं आहेत.
तर तूं हें काम मजवर सोंपोव, म्हणजे हर युक्ति करून तुझा मनोरथ सफळ
करतो. काजीचा वास्तविक उद्देश माझ्या लक्षांत आला नाहीं. मी
त्याचें बोलणें खरें समजून आपला माझ्यावर मोठा उपकार झाला असें मी
त्यास बोललों. नंतर त्याच्या हुकमावरून खोजांचा जमादार आला
त्यानें मला बंधमुक्त करून स्नानशाळेंत नेलें.

मी स्नान करीत असतां, काजीनें दोन शिपायां हातीं **मुयाफकास**
सांगून पाठविलें, कीं कांहीं मोठें जरूरीचें काम आहे, तर तुम्हीं उभाउर्भा
येऊन जावें. हा निरोप पोंचतांच **मुयाफक** त्यां शिपायांच्या बरोबरच
येऊन दाखल झाला. त्यास दाराशीं पाहतांच काजी मोठ्या लगबगीनें
त्यास सामोरा गेला आणि सलाम करून त्यानें त्याचे पुष्कळ मुके* घेतले.

* कोणी जिवलग स्नेही किंवा आप्त भेटला असतां त्या लोकांत मुकें घेण्याची
चाल आहे.

काजीला असा अपूर्व स्नेहाचा पान्हा आला हें पाहून मुयाफकास फार आश्चर्य वाटलें.

तेव्हां मुयाफक त्यास म्हणतो, कीं अरे, हें काय ? जो तूं मला रात्रंदिवस पाण्यांत पाहणारा, ज्या तुझा माझा बारावा बृहस्पति, तो तूं एकाकीं मला बोलावून माझ्याशीं इतकें प्रेम दाखवितोस, तेव्हां ह्यांत कांहीं गूढ बीज असलें पाहिजे. हा आज पश्चिमेस सूर्योदय झाला तरी कसा ? काजी त्यास म्हणाला, कीं अरे जिवलग मुयाफका, ह्या पुढें आपणांत वैर रहावें हें परमेश्वरास आवडत नाहीं. इतके दिवस आपणांत वैमनस्य येऊन आपली फार ताडातोड झाली. तर वैमनस्य नाहींसें करण्याची देवानें चांगली संधि आणिली आहे. असा समय पुढें येणार नाहीं. बोझरा येथील राजाचा पुत्र तुझे कन्येचें अति-लावण्य रूप ऐकून इतका मोहित झाला, कीं बापास देखील न विचारतां तुजपाशीं तिला मागण्या करितां काल रात्रीं तो येथें येऊन पोंचला आहे. त्यानें हें काम माझ्यावर सोंपविलें आहे, व ह्या निमित्तानें तरी तुझी माझी पुनः मैत्री होईल असें मनांत आणून मींही हें लग्न जमवून देण्याचें पत्करिलें आहे.

मुयाफक म्हणाला, कीं बोझरा येथील राजाचा पुत्र मजसारख्या कमी पदवीच्या मनुष्याची कन्या करूं इच्छितो आणि तो दुसरे सर्व लोक सोडून माझा प्रसिद्ध हाडैवरी जो तूं, त्या तुला ह्या कामांत मध्यस्थी करण्यास योजितो, ही गोष्ट पाहून मला फार अचंबा होतो. कारण राजा राजाची कन्या वरील. तो माझ्या सारख्या गरिबाची कशासाठीं करील ? आणि करणार झाला तरी ज्याशीं माझें पूर्ण वैर, त्या तुला मध्यस्थी करण्यास कशास घालील ? हें मला समजत नाहीं. त्यास काजी म्हणतो, कीं आतां गत गोष्टी काढूं नको. मागें आपण एकमेकांस उपद्रव करण्यासाठीं ज्या ज्या गोष्टी केल्या असतील, त्या सर्व तुझ्या कन्येचा राजपुत्राशीं विवाह होत आहे, ह्या आनंदांत विसरून जाऊं आणि आपलें उरलेंलें आयुष्य मित्रपणानें घालवूं.

काजी जितका स्वभावानें कपटी व दुष्ट होता, तितकाच मुयाफक सज्जन व भोळा होता. त्यामुळें काजीनें साखर पसरली तेणेंकरून तो पावळला. मग त्यानें बाह्यात्कारी मैत्री दाखविली, ती खरी मानून

मुयाफक पूर्वीचा जन्माचा द्वेष विसरला, आणि दोघे एकमेकांच्या गळां पडले, व ही मैत्री कधीं मोडावयाची नाही अशा आणा शपथा करित आहेत, इतक्यांत माझें स्नान आटपून, सुंदर पोशाक तयार करून ठेविला होता, तो घालून, मलमलीचें पागोटें डोकीस घातलें होतें, त्याचा जरीचा समला कानापर्यंत लटकावित मोठ्या थाटानें खोजांच्या जमादाराच्या मागून मी तेथें दाखल झालों. त्या वेळीं माझा चेहरा काजीच्या म्हटल्या प्रमाणें हुबेहूब राजपुत्राच्या सारखाच बनून गेला होता.

मला पाहतांच काजी उभा राहून मोठ्या नम्रतेनें म्हणाला, कीं महाराज, आपण ह्या बगदादेस येऊन माझ्या घरीं पायधूळ झाडिली, तेणेंकरून मीं आज मोठा धन्य झालों. आपण मला मान देऊन जो उपकार केला, तो ह्या जिऱ्हेनें मला वर्णवत नाही. हा माझा मित्र मुयाफक. ह्यास मीं आपला येथें येण्याचा उद्देश विदित केला. आपली कन्या महाराजांस देण्या विषयीं त्याचा रुकार आहे. ती मुलगी नक्षत्रासारखी आहे. नंतर मुयाफक मला मोठ्या अदबीनें खुरनीशा करून म्हणाला, कीं हे राजाधिराज, आपण माझ्या कन्येस इतका मोठेपणा देऊं इच्छितां, यें केलून आपला मजवर पर्वता एवढा उपकार झाला आहे. महाराजांनीं माझ्या कन्येला आपल्या जनानखान्यांतील बटीक जरी केली तरी ती आपणास मोठी धन्य मानील; मग आपली लग्नाची बायको केल्यावर तिच्या हर्षास काय विचारावयाचें आहे ?

म्हातारा पाहुण्यांस म्हणतो, कीं मुयाफकाचें तें भाषण ऐकून मला केवढा आचंबा झाला असेल ह्याचा तुम्हीच विचार करा. मला त्याच्या भाषणावर काय उत्तर द्यावें हें सुचेना. मीं मुयाफकास सलाम मात्र केला. तेव्हां आमची फेपडी गुंग झाली असें काजीनें पाहून विचार केला, कीं ह्याचा मुखरस पाघळला तर आपला सगळा बेत ढासळेल, असें त्यास भय वाटून तो आपणच बोलला; कीं योग्य साक्षीदारां समक्ष विवाहपत्र जलदीनें होईल तितकें चांगलें. असें बोलून त्यानें साक्षीदारांस बोलावणें पाठविलें, आणि लागलेंच विवाहपत्र लिहून साक्षीदार येतांच त्यांस वाचून दाखविलें. त्यावर प्रथम मीं सही केली. नंतर मुयाफकाची झाली, आणि शेवटीं काजीनें केली. नंतर साक्षीदारांस निरोप देऊन काजी मुयाफकाकडे वळून त्यास म्हणाला, कीं गरीब लोकांच्या

आणि थोर लोकांच्या लग्न करण्याच्या रिती एकसारख्या नसतात, हे तुला ठाऊकच आहे. ह्याशिवाय ह्या लग्नांत तर गपचीपपणा व जलदी ह्यांची फारच गरज आहे. ह्याचें कारणही तुमच्या मनांत येऊन चुकलेंच असेल. राजपुत्र येथें जो आला आहे, तो बापास न विचारतां चोरून आला आहे. तर नवरानवरीची गांठ पडण्याची तजवीज लवकर करा. जांवयाच्या योग्यतेनुसार सर्व गोष्टींची यथायोग्य तयारी ठेवण्या विषयीं मात्र फार काळजी असूं द्या.

मग **मुयाफका** बरोबर मी काजीचे घरांतून निघालों. दरवाज्यापाशीं आलों तों आम्हा करितां दोन खेचरें चांगलीं जिनें घालून तयार होती. त्यांजवर बसण्यास काजीनें आम्हास मोठा आग्रह केला. नंतर **मुयाफका** आपले घरीं मला घेऊन गेला. अंगणांत जाऊन पोंचतांच तो प्रथम आपण उतरला आणि माझी रिकीबी धरूं लागला. तेव्हां मला त्यास निषेध करितां येईना. मग त्यानें माझा हात धरून मला आपले कन्येकडे नेलें आणि काजीचे घरीं झालेलें वर्तमान सांगून तिजपाशीं मला सोडून आपण निघून गेला.

बापानें बोझरा येथील राजपुत्रा बरोबर आपलें लग्न करून दिलें असें समजून जेमरुदीनें पतित्व बुद्धीनें माझा अंगिकार केला. तिला वाटलें, कीं ह्याच्या योगानें मला राज्यपद प्राप्त होईल. मग मला त्या प्रसंगीं असें वाटलें, कीं ह्या त्रिभुवनांत मजसारखा सुखी पुरुष दुसरा कोणीच नसेल. मीं तो सारा दिवस तिजपाशींच घालविला, आणि मजवर तिची प्रीति जडावी म्हणून तिजबरोबर मी मोठे ममतेनें व स्नेहानें वागलों व माझे इच्छे प्रमाणें गोष्ट घडून येण्याचा चांगला रंग मला लौकरच दिसूं लागला. मी तरुण, सुरेख व मायाळू आहे असें पाहून तिचाही थोडा थोडा प्रीतीचा डोळा मजकडे दिसूं लागला, आणि अशी गोष्ट समजतांच माझा हर्ष दुनयेंत मावेना. मग मीही पहिल्या पेक्षां पुष्कळ तिचें मनोरंजन करूं लागलों, आणि क्षणोक्षणीं तिचाही लोभ मजवर अधिक अधिक वाढत चालला.

इतक्यांत आपले कन्येच्या लग्न सोहाळ्याकरितां **मुयाफकानें** शानदार मेजवानीची तयारी केली. तेव्हां त्याचे सोयरे धायरे पुष्कळ आले होते. या समयीं त्या नवरीचें लावण्य असें उत्कृष्ट दिसूं लागलें, कीं तीपुढें

स्वर्गाच्या अप्सरा सुद्धां तुच्छ वाटूं लागल्या. माझे अंतःकरणांत तर ती विषयीं मुळीं प्रेमतरंग उचमळत होतेच, त्यांमुळे तर तिचें सौंदर्य मला क्षणोक्षणीं अधिकाधिक भासूं लागलें.

दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं कोणी माझे खोलीचे दारावर थाप मारीत आहे असें मी ऐकिलें. तेव्हां उठून कवाड उघडून पाहतों तों काजीचा चाकर वस्त्रांचें एक मोठें गांठोडें घेउन दारापाशीं उभा होता. मला वाटलें, कीं कदाचित् काजीनें माझ्या व माझ्या स्त्रीच्या सन्मानार्थ पोशाक पाठविले असतील; परंतु मी फसलों. तो चाकर मर्मभेद करणाऱ्या स्वरानें उपहास करून बोलला, कीं भिक्षाधिपति महाराज, काजीनीं आपणास फार फार सलाम बोलून सांगितलें आहे, कीं काल बोरसरा येथील राजपुत्राचें सोंग घेण्याकरितां तुम्हास जो पोशाक दिला होता, तो परत द्यावा; व आपल्या ह्या जुन्या लकृत्या घ्याव्या. त्या तुमच्या खऱ्या योग्यतेस नीट आहेत.

हें भाषण ऐकून मी फारच चकित झालों, आणि काजीचें पूर्वदिवशींचें सर्व कपट माझ्या नजरेस तेव्हांच आलें. मग त्या क्षणींच अंगावरचा पोशाक उतरून त्या चाकराचे स्वाधीन केला व आपली जुनी फाटकी कफणी घातली. जेमहदीनें आमचें भाषण कांहींसें ऐकिलें होतेंच. मग माझे अंगावर चिंध्या पाहून ती म्हणाली, कीं या अल्ला! हें काय हो? तो तुम्हाशीं काय बोलत होता?

मी उत्तर केलें, कीं प्राणप्रिये, येथील काजी फार लुच्चा आहे; परंतु त्याच्या दुष्टबुद्धीने तोच फसला गेला. तो समजतो, कीं एका अत्यंत हलक्या भिकार्याशीं तुझें लग्न लागलें; परंतु मी सांगतो, कीं तूं खचित राजपुत्राची स्त्री आहेस. तूं बोरसरा येथील राजपुत्राशीं आपलें लग्न लागलें म्हणून समजतेस, तर मी त्या पेक्षां कमी आहे असें समजूं नको. मीही बोरसरा येथील राजपुत्राच्या तोलाचाच आहे. कारण, कीं मी मोझल येथील राजाचा एकुलता एक पुत्र आहे. माझें नांव अल् अब्बस. महा प्रतापी जो बेन ओर्तीक तो माझा बाप. त्याच्या मागे मीच राज्याचा वारस आहे. असें सांगून मी आपली सर्व हकीकत तिला सांगितली; कांहीं एक चोरलें नाहीं. माझें बोलणें संपल्यावर ती स्त्री म्हणाली, कीं महाराज, मी आपणास खचित सांगतें, कीं आपण राजपुत्र नसतां तरी माझी

आपणावरील प्रीति तिळमात्रही कमी होती असें आपण मनांत आणूं नये. आपण राजपुत्र आहां म्हणून मला जो आनंद आहे, तो केवळ बापाच्या संतोषाकडे लक्ष देऊन आहे. कारण त्यास असल्या गोष्टींत फार मोठेपणा वाटतो. माझी स्वतांची इच्छा पुसाल तर इतकीच आहे, कीं मज एकटीवरच प्रीति ठेवणारा मला पती असावा, त्यानें माझ्या उरावर सवती करून माझे मातेरें करून नये, म्हणजे त्यांत मला सर्व सुखें मिळालीं.

मीं तिला शपथ वाहून सांगितलें, कीं माझ्या जिवांत जीव आहे तो पर्यंत तुझ्या वांचून दुसरी स्त्री मी मनांत देखील आणणार नाहीं. असें खातरीचें भाषण ऐकून ती फारच आनंद पावली. नंतर एका दासीस हाक मारून तीस ती म्हणाली, कीं जलद चाट्याच्या दुकानीं जाऊन तयार असतील त्यांतून सर्वोत्कृष्ट एक मर्दानीं पोशाक गुप्तपणें विकत घेऊन ये. तिनें जाऊन ताबडतोब अति उत्कृष्ट झगा, मलमलीचें पागोटें, भरगच्ची शानदार शेला, तुमान वगैरे पोशाक आणिला. हा पोशाक तर मीं अदल्या दिवशीं घातला होता, त्याच्याही तोडांत मारील असा नामी होता. ह्या प्रमाणें मला सजलेलें पाहून जेमरूद म्हणाली, कीं अहो प्राणनाथ, काजीनें आपणाकडून मोठी हिकमत केली, पण तिचा काय परिणाम झाला? त्या मेल्यानें आमची छी थू व्हावी म्हणून करतांना कपट केलें, पण देव आमच्या बऱ्यावर म्हणून त्यानें त्या दुष्टाच्या मसलतीपासूनच आम्हास उलटा लाभ करून दिला. तो समजत असेल, कीं आम्ही लज्जासागरांत बुडालों असूं; परंतु आम्हावर अपकार करण्याचा त्याचा मतलब असतां, उपकार झाला असें समजल्यावर त्यास किती खेद होईल? हें त्या बच्चाजीस माहितच नाहीं. असो, परंतु तुमचें कूळ त्यास समजण्यापूर्वीं त्यानें केलेल्या कृत्रिमाबद्दल त्यास शिक्षा झाली पाहिजे; व ती होण्याकरितां कांहीं तरी हिकमत लढवली पाहिजे. हें काम मी पत्कारितें. ह्या शहरांत एक रंगान्याची मुलगी फार भेसूर आणि अत्यंत कुसूप आहे—इतकें बोलून अहं पुढें सांगत नाहीं. आतांच सर्व सांगेन तर अनुभवास आल्यावर तुम्हास तितकी मोज वाटणार नाहीं; परंतु एवढें मात्र सांगतें, कीं मी एक अशी हिकमत योजिली आहे, कीं तिच्या योगानें काजीस वेड लावून दरबारांत आणि सर्व शहरांत त्याची फटफजीती होऊन रेवडीच उडेल.

नंतर तिने साधा पोशाक करून जाड बुरखा तोंडावर घेऊन बाहेर जाण्यास मला आज्ञा मागितली. त्यावरून मीही जा म्हणून सांगितलें. मग ती काजीच्या घरीं एकटीच जाऊन ज्या दिवाणखान्यांत त्याची कचेरी होती, तेथें एका कोपऱ्यांत निमूट बसली. तिजकडे काजीची नजर जातांच तिची सुंदर आकृति पाहून तो फार विस्मित झाला आणि एका शिपायास म्हणाला, कीं ती कोपऱ्यांत बसलेली स्त्री कोण आहे, आणि कशासाठीं आली हें तिला विचार. तेव्हां तो शिपाई येऊन विचारूं लागला. त्यास तिने उत्तर केलें, कीं मी एका रंगान्याची लेंक आहे. मला काजी साहेबांशीं कांहीं मोठी गुप्त गोष्ट बोलावयाची आहे. हें त्यानें काजीस सांगतांच काजीनें तिला खुणेनें जवळ बोलावून, कचेरीच्या बाजूस एक एकांताची खोली होती, तेथें जाण्यास सांगितलें. तेव्हां ती मोठ्या नम्रतेनें त्या खोलींत गेली, आणि तेथें कोंच होतें, त्यावर बसून तिनें तोंडावरचा बुरखा वर सारला. काजीही तिच्या पाठोपाठ जाऊन तिच्या शेजारीं बसला, आणि तिचें सौंदर्य पाहून थक झाला.

तो तिला ममतासूचक स्वरानें म्हणाला, कीं मुली, माझ्या हातून तूं कोणती सेवा घेणार? तिनें उत्तर केलें, कीं धनी महाराज, कायद्याप्रमाणें सर्वांस वागविण्याचा अधिकार आपणाकडे आहे. आपण श्रीमान् व गरीब ह्या दोघांचाही पक्षपात न करितां एकसारखा इनसाफ करितां. ह्यास्तव मेहरबानीनें माझी फिर्याद ऐकून घेऊन मज दीनाला दुःखांतून काढावें असा माझा अर्ज आहे. तिला पाहून काजीचें मन अर्धीच चंचल झालें होतें. मग तिचें तें नम्रपणाचें भाषण ऐकून तो म्हणाला, कीं तुझी फिर्याद काय आहे, ती पाहिल्यानें सांग. मी आपल्या गळ्याची आण वाहून सांगतों, कीं गोष्ट व्हावयासारखी मात्र असावी, ती करण्याविषयीं मजकडून काढीमात्र आळस व्हावयाचा नाही. फार काय सांगूं? गोष्ट होण्यासारखी नसली तरी ती मी तुझ्या करितां करीन.

जेमरूद म्हणाली, कीं बरें तर महाराज, ऐकावें,— परमेश्वरानें मला असें सौंदर्य दिलें असतां घरीं मला एकांतीं अंधार कोठडींत रात्रंदिवस बसावें लागतें. मला पुरुषांचें दर्शन नसेल तर नसो; परंतु बायकांस देखील मी पाहूं नये, व त्यांशीं बोलूं नये, अशा मला बंदी आहे. मला कोणी नवरा आला नाही असें नाही, पुष्कळ आले; पण माझ्या बापाची

मोठी द्वाड खोड आहे. तो जो कोणी मजबरोबर लग्न करण्याचें विचारिल, त्यास सरसकट नकार सांगतो. तसें नसतें तर कधींच माझें लग्न झालें असतें. तो एकास म्हणतो, कीं माझी मुलगी वठलेल्या झाडासारखी सुकट आहे. दुसऱ्यास सांगतो, कीं मुलीला मांदें फार येऊन ती अगदीं भप्प लडदू होऊन गेली आहे. ह्याला बोलतो, कीं पोरगी पांगळी व लुली आहे. त्याला म्हणतो, कीं ती खुळी आहे, तिच्या पाठीवर हडया व्रण आहे, आणि तिला कोड फुटलें आहे, व जलोदर झालें आहे. सारांश, तो लोकांस असें भासवितो, कीं माझी मुलगी अगदीं टाकाऊ आहे. त्यानें सर्व लोकांना असें सांगून सांगून माझें कोणी नांव काढीनासें केलें. सर्व लोक माझी निंदा करितात. आतां पुरुष सुखा वांचून सारा जन्म काढणें माझ्या नशीबीं आलें आहे. इतकें बोलून ती रडूं लागली. सारांश, तिनें घेतल्या सोंगाची अशी बरोबर बतावणी केली, कीं तेणें करून तो काजी अगदीं चकून गेला.

काजी तिला विचारतो, कीं अप्सरे, बाप तुझें लग्न होऊं देत नाहीं, ह्यांत त्याचा हेतु काय असावा बरें ? त्यास जेमरूद म्हणाली, कीं महाराज, त्याचा काय हेतु असेल, तो मला काय ठाऊक ? तो त्याच्या जिवास ठाऊक. पण महाराज, मी आपणास खचीत सांगतें, कीं मला तर आतां धीर धरवत नाहीं; आणि माझ्यानें ह्या उपर असें दिवस काढणें ही होत नाहीं. मी आपलें दुःख निवारण व्हावें म्हणून मोठ्या प्रयत्नानें घरांतून निघून आपल्या पायांपाशीं आलें आहे, आणि पदर पसरून मागतें, कीं माझी करुणा येऊंदा आणि आपल्या अधिकारानुरूप माझा न्याय करा. नाहीं तर मी आपल्या जिवास काय करीन हें माझ्यानें सांगवत नाहीं.

तेव्हां तो म्हणाला, कीं छिः छिः वेडये, पण तुला मरूं कोण देतो ? व असली रसरसीत भरज्वानी तरी दुःखांत व झुरण्यांत कोण घालवूं देतो ? पहा, असे हे तुझे सौंदर्यादि गुण अंधेरांत पडले आहेत, ते उघाडीस आणून आजच्या आज बगदाद शहराच्या न्यायाधीशाची भार्या होणें ही केवळ तुझ्या हातची गोष्ट आहे. कारण, हे सुंदरी, तुझा रुकार मात्र पाहिजे. माझ्या कडून मी तुला वरण्यास एका पायावर उभा आहे.

मग जेमरूद म्हणाली, कीं महाराज, आपणाला हा प्रतिष्ठित न्यायाधीशाचा हुदा नसता तरी वलाय गेली. आपल्या सारखा देखणा व मन

मिळाऊ पति मिळाल्यावर मला दुसरें काय पाहिजे ? पण ही गोष्ट कसली घडते ? आपल्या सारख्याशीं सोयरीक होणें ह्यांत मोठी प्रतिष्ठा आहे खरी, तथापि माझा द्वाड बाप ह्या गोष्टीस रुकार कोठला देणार आहे ? न्यायाधीशानें उत्तर केलें, कीं त्या गोष्टीची चिंता तूं कां करतेस ? तें काम मजकडे लागलें. तुझ्या बापाच्या रुकाराविषयीं तूं निवोर ऐस. इतकेंच, कीं तुझा बाप कोणत्या गल्लींत राहतो, त्याचें नांव काय, व तो काय धंदा करीत असतो, तें तूं सांग म्हणजे पुरे.

जेमरूदीनें उत्तर केलें. त्याचें नांव उस्ता उमार, तो रंगारी आहे. तैग्रीस नदीच्या पूर्वेकडील धक्यावर त्याचें घर आहे, आणि त्याच्या दरवाज्या पुढें पुष्कळ फळें आलेलें खजुराचें झाड आहे. काजी म्हणाला. पुरे, आतां तूं आपल्या घरीं जा. मी लवकरच तुला निरोप पाठवितों. माझे बोलण्यावर तूं पूर्ण विश्वास ठेव.

मग त्याच्या तोंडाकडे पाहून आदा करून ती गालांत हसली, आणि पुनः घुंगट घेऊन तेथून निघून माझ्याकडे परत आली. ती मोठ्यानें हसून झणाली, कीं आपला सूड उगवला. आपल्या दुसमानानें सर्व लोकांनीं आपला तमाशा पाहवा झणून योजिलें होतें ; परंतु आतां त्याचाच तमाशा लोक पाहतील.

इकडे काजीनें जेमरूद निघून गेल्यावर लागलाच आपला एक माणूस उस्ता उमाराकडे पाठविला. त्यानें जाऊन सांगितलें, कीं काजीला तुझ्या बरोबर कांहीं बोलावयाचें आहे, झणून तुला घेऊन यावें असा त्याचा हुकूम आहे, तर लवकर चल. हें ऐकतांच रंगाऱ्याचें तोंड उतरलें. त्यास वाटलें, कीं माझ्यावर कोणी तरी फिर्याद केली असावी, त्यामुळें हा मला घेऊन जाण्याकरितां आला आहे. असा भयाभीत होऊन तो मुकाट्यानें उठून त्याच्यामार्गे चालता झाला.

तो येतांच काजीनें जेमरूदीची जेथें भेट घेतली होती, त्याच खोलींत त्यास जाण्यास सांगितलें, आणि त्याच कोंचावर बसविलें. हें आदरातिथ्य पाहून रंगाऱ्यास विलक्षण विस्मय झाला. त्यास काजी म्हणाला कीं तुझी भेट झाल्यानें मला फार आनंद झाला. आज पुष्कळ दिवस झाले, सर्व लोकांच्या मुखानें तुझा भलेपणाच ऐकतों. तुझी वर्तणूक फार चांगली असून तूं नियमानें यथाकालीं दररोज पांच वेळा निमाज पढतोस,

व दर शुक्रवारी बड्या मशिदीस जाण्याचा तुझा नेम कधी टळत नाही. ह्या शिवाय डकराचें मांस किंवा दारू ह्या निषिद्ध पदार्थांस तूं कधी शिवत नाहीस. तूं काम करितांना देखील एकाद्या गुमास्त्याकडून कुराण वाचवून तें ऐकत असतोस, हेंही माझ्या कानीं आलें आहे.

हें ऐकून रंगान्यानें उत्तर केलें, कीं ती सर्व गोष्ट खरी आहे. मला पैगंबराच्या सुमारे चार हजार ह्मणी तोंडपाठ आहेत आणि मक्केस यात्रे करितां जाण्याची मी तयारी करीत आहे. तेव्हां काजी म्हणाला, कीं हें सर्व ऐकून मला फार संतोष झाला. कारण कीं स्वधर्मानें वागणारे मुसलमान लोक मला फार आवडतात. मी आणखी असेंही ऐकिलें आहे, कीं तुला उपवर झालेली एक कन्या आहे, ती तूं कोणाच्या दृष्टीस पडूं देत नाहीस. ही गोष्ट खरी आहे ?

उस्ता उमारानें उत्तर केलें, कीं न्यायाधीश महाराज, ह्या संसारांत जे अनाथ व दीन लोक दुष्टापासून पीडा पावतात, ते आपणास शरण आले असतां त्यांस दाद मिळते, असा आपला थोर अधिकार, तेव्हां आपणाजवळ खोटें कशास बोलूं ? आपण ऐकिली ती गोष्ट खरी आहे. आतां केवळ वयाच्या मानानें म्हटलें तर माझी कन्या उपवर आहे खरी. तिची उमर तीस वर्षांवर आहे; परंतु ती कोणास दाखविण्यासारखी नाही. तशांत आपल्या सारख्या थोर गृहस्थानें तर ती अगदींच पाहण्यास योग्य नाही. ती फारच कुरूप, भेसूर, लंगडी, सर्व अंगावर क्षतें पडलेली व वेडी अशी आहे. सारांश, ती मनुष्यांच्या पोटीं जन्मली ह्मणून मात्र तिला माणूस म्हणावयाचें. तिला मी जन्म दिला हें मी आपलें मोठें दुर्दैव समजतों.

काजी म्हणाला, कीं रंगारी बाबा, आपण असें बोलाल, हें मला पूर्वीच वाटलें होतें. आपण आपल्या कन्येची याचप्रमाणें स्तुति कराल अशी माझी खातरीच होती; परंतु मित्रा, जाण कीं, अशीं क्षतें पडलेली, वेडी, लंगडी, कुरूप, किंबहुना ती साक्षात् हडळ जरी असली तरी, जो पुरुष तिला वरण्यास इच्छितो, त्यास ती उर्वशीच आहे. असा मनुष्य कोण म्हणशील तर “मीच” आहे.

हें बोलणें ऐकून रंगान्यास वाटलें, कीं मी झोपेंत तर नसेनना? त्यानें आपल्या अंगास चिमटा घेऊन व डोळे चोळून काजीच्या तोंडाकडे नीट

न्याहाळून पाहिलें, आणि तो म्हणाला, कीं महाराज, जर आपणास माझ्या लेकराची थट्टा करण्यांत मौज वाटत असेल, तर आपण धनो आहां; पाहिजे तशी थट्टा करावी. काजीनें उत्तर केलें, कीं छे छे, मी थट्टा करीत नाहीं. मी तुझ्या कन्येवर फार आषक आहे. तिचें माझें लग्न लावून दे हे शब्द ऐकून रंगाऱ्यास हसें कोसळलें. मग तो म्हणाला, कीं महाराज, आपणास कोणी तरी फसवीत आहे. मी शपथ वाहून आपणास सांगतो, कीं माझ्या मुलीचे हात गेले आहेत, ती लंगडी आहे, व तिला जलोदर आहे. न्यायाधीशानें उत्तर केलें, कीं मला तें सर्व माहीत आहे, तिच्या ह्या वर्णनावरून मी तिला जाणतो, मनुष्याची रुचि भिन्न भिन्न असते. मला तर अशा प्रकारच्या स्त्रिया पराकाष्ठेच्या आवडत.त.

रंगाऱ्यानें मोठी पराकाष्ठा करून सांगितलें, कीं माझी लेकर तुमच्या योग्य नाहीं. आणखी एक वेळ सांगतो, आपण आग्रह धरूं नये. तिचें नांव “ह्या युगांतली राक्षसी” असें आहे आणि हेंच नांव तिला योग्य आहे. काजी अगदीं उतावळा होऊन मोठ्या रागानें म्हणाला, कीं बरें बरें, आतां पुरें. ह्या सर्व तक्रारीचा मला त्रास आला आहे. उमार साहेब, ती राक्षसी असो, किंवा कशीही असो. जशी असेल तशी ती मला मुकाट्यानें द्या. आतां एक अक्षर अधिक बोलूं नका.

काजीचा दृढ निश्चय पाहून रंगाऱ्याचा मनाची खात्री झाली, कीं ह्यास कोणीतरी थट्टेखोरानें माझी लेकर फार सुंदर आहे असें खोटेंच सांगून चढीस दिल्यामुळे हा तिच्यावर फारच आषक झाला आहे. तर आपण कन्ये करितां मोठें आंदण मागावें, म्हणजे तरी ह्याच्या डोक्यांतलें वेड कदाचित् निघेल. असा विचार करून तो काजीस म्हणाला, कीं महाराज, मी आपली आज्ञा मान्य करण्यास सिद्ध आहे; परंतु एक हजार मोहरा अगोदर घेतल्या शिवाय मी आपली कन्या देणार नाहीं. काजी बोलला, कीं ही रकम तर फार मोठी आहे, तथापि मी देतो. नंतर त्यानें एक मोठी मोहरांची थैली आणविली, आणि तींतून एक हजार मोहरा मोजून रंगाऱ्यास दिल्या. रंगाऱ्यानें त्या पारखून घेतल्यावर काजीनें लग्नाचा करारनामा लिहिण्यास सांगितलें. तो तयार झाल्यावर रंगारी म्हणाला, कीं महाराज, कायद्यांत चांगले वाकबगार असे किमानपक्ष शंभर लोक साक्षीदार असल्या शिवाय मी त्याजवर सही घालणार नाहीं.

काजी म्हणाला, कीं अरे, तूं फारच संशयखोर आहेस; परंतु चिंता नाही. तुझी कन्या माझ्या हातून जाऊं नये असें माझे मनांत आहे. ह्यास्तव तुझे इच्छे प्रमाणें झालें पाहिजे. मग त्यानें लागलेच आसपासचे विद्वान गृहस्थ मुह्ला, मशिदींचे अधिकारी, आणि दरबारचे लोक, असे बोलाविले. तेव्हां रंगान्यास पाहिजे होते, त्यापेक्षां ज्यास्तच लोक आले. ह्या प्रमाणें सर्व साक्षीदार आल्यावर उत्सा उमार बोलला, कीं महाराज, काजीसाहेब, ज्यापेक्षां माझ्या कन्येशीं लग्न लाविण्याचा तुमचा आग्रहच आहे, त्यापेक्षां ती मी तुम्हांस देतो; परंतु ह्या सर्व गृहस्थां समक्ष आपणास सांगतो; कीं पाहिल्यावर जर आपणास ती पसंत झाली नाही आणि आपण तिला काडी मोडून देऊं लागलां, तर जशा मी एक हजार मोहरा हल्लीं घेतल्या आहेत, तशा तितक्याच आणीक मोहरा तिला आपणास द्याव्या लागतील. पहा, ही गोष्ट आपण कबूल करित असलां तर मी तिला तुमच्या स्वाधीन करितों. काजी म्हणाला, कीं फार चांगलें. तसें करण्यास मीं ह्या सर्व लोकां समक्ष कबूल आहे. आतां तर तुझे समाधान झालेंना? तेव्हां रंगारी झणाला, होय झालें. आणि आतां नवरी पाठवून देतो; असें सांगून तो निघून गेला.

तो गेला न गेला इतक्यांत त्या उल्लू झालेल्या काजीनें आपल्या नव्या नवरी करितां एक खोली उत्तम रीतीनें तयार करण्यास सांगितली. तींत मखमालीचे गालिचे पसरून नवे पडदे बांधले. तसेच भिंतीशीं कोंचा मांडल्या. त्यांवर सोनेरी रुपेरी कलाबतूची वेलबुटी काढलेले असे रेश्मी सरपोस घातले, आणि सर्व खोलीभर नानाप्रकारचे सुगंधिक पदार्थ ठेवून जिकडे तिकडे धमधमाट करून दिला. शेवटीं सर्व तयारी झाल्यावर काजी, नवरी केव्हां येते झणून उतावळा होऊन वाट पाहत बसला; परंतु ती मनमोहिनी लवकर येईना; झणून तो चाकरास हांक मारून म्हणाला, कीं माझी प्राणसखी ह्या वेळेस यावी; पण ती अझूनकां येत नाही बरें? तिला बापाच्या घरीं काय हरकत झाली असावी? मला एक एक क्षण युगासारखा जात आहे. माझी प्राणप्रिया केव्हां येते कोण जाणे? शेवटीं तो इतका अधीर झाला, कीं त्याच्यानें धीर निघेना आणि तो उत्सा उमाराच्या घरीं आपला चाकर पाठविणार, इतक्यांत एक मनुष्य हिरव्या तापत्याचा सरपोस घातलेली एक पेटी घेऊन आला.

त्यास काजीने पुसलें, कीं मित्रा, हें काय आणलें त्वां ! त्यानें ती पेटी जमीनावर ठेवून उत्तर केलें, कीं महाराज, ही आपली नवरी आहे. हा सरपोस काढून पहावें ह्मणजे ती कशी आहे ती समजेल. काजी वस्त्र काढून पाहूं लागला तों त्या पेटींत साडे तीन फुट उंचीची एक मुलगी होती. तिच्या खप्पड तोंडावर चट्टे पडले असून डोळे खोल व विस्तवा प्रमाणें लाल होते ; नाकाचा तर पत्ताच लागेना ; तोंडाच्या वरल्या बाजूस सुसरी प्रमाणें दान मोठीं भेसुर नाकपुड्यांचीं भोंकें मात्र होती. असें तें अकाबाईचें रुपेंडें पाहून काजीचा मटकाच बसला ; आणि तेंच वस्त्र वरतीं टाकून चाकरास ह्मणाला, कीं अशा अवदसेस घेऊन काय करावें ? तो म्हणाला, कीं महाराज, ही उमारसाहेब रंगान्याची कन्या आहे. त्यांनीं मला सांगितलें, कीं आपण तिला पसंत करून तिच्याशीं लग्न लाविलें आहे. काजी म्हणाला. काय ? अशा हडळी बरोबर कोण लग्न लावील ? इतक्यांत कसा काय चमत्कार होतो, तो पहावा ; ह्मणून तो रंगारीही तेथें आला. त्यास पाहतांच काजी बोलला, कीं लुच्चा, तूं आपले मनांत मी कोण म्हणून समजतोस ? माझी अशी थट्टा करावी इतका उन्मत्त कशानें झालास ? अरे, शत्रूचा सूड घेण्याचें माझ्या अंगीं सामर्थ्य किती आहे हें तूं जाणत असतां, माझ्याशीं असें कपट करण्यास तुला धारिष्ट तरी कसें झालें ? माझ्या मनांत आल्यास क्षणांत तुझ्या सारख्यास बेड्या घालिन. माझा राग तुला ठाऊकच नाही. तर ही अवदसा घेऊन जा आणि दुसरी छानदार छबकडी तुझी लेंक आहे, ती आतां ह्या पाउलींच आणून दे ; नाहीतर काय करितों तें पहा.

उमार म्हणाला कीं, महाराज, कृपा करावी, संतापूं नये. हीं भेडसावणीं आपणापाशींच ठेवावीं. मी जगत्प्रकाशक ईश्वराची शपथ करितों मला कन्यारत्न काय तें हें एकच. मला दुसरी कन्या नाही. मी आपणास हजार वेळां विनंती केली ; कीं माझी कारटी तुम्हासारख्याच्या उपयोगीं नाही ; परंतु तें आपणास खरें वाटेना. मग आतां माझ्याकडेस काय दोष आहे ? हे शब्द ऐकतांच काजी मनांत चरकला, आणि रंगान्यास म्हणाला, कीं उमारसाहेब, आज प्रातःकाळीं कोणी एक अति सुंदर स्त्री येथें येऊन सांगूं लागली, कीं मी उमारसाहेबाची कन्या आहे,

माझा बाप सर्व लोकांस मी अत्यंत कुरूप आहे, असें सांगतो, ह्यामुळे मला कोणीही वरण्यास इच्छित नाही.

रंगारी बोलला, कीं महाराज, त्या स्त्रीनें तुम्हास फर्शी पाडावें म्हणून हें कृत्य केलें असावें, आणि हें कोणी तरी दावेदाराचें काम आहे. काजी खालीं मान घालून कांहीं वेळ मोठ्या विचारांत पडला. नंतर म्हणाला, कीं माझ्या प्रारब्धी जें होतें तें झालें. आतां बोलून फळ काय ? उगीच असावें हेंच चांगलें. तूं आपली छकडी आतां बरीं घेऊन जा. ज्या तुला हजार मोहरा दिल्या आहेत, त्या तुला बक्षीस आहेत. जर माझा स्नेह रहावा असें तुझ्या मनांत असेल, तर अधिक मागूं नको.

मुलगी काजीच्या मनास न येऊन त्यानें तिचा त्याग केला तर आणखी एक हजार मोहरा द्याव्या असा करारनामा शेंकडों लोकांच्या साक्षी-निशीं व शपथेवर काजीनें लिहून दिला होता खरा; परंतु रंगार्यानें विचार केला, कीं हा मोठा खुनशी व सत्ताधारी आहे. तेव्हां ह्यास सताविलें तर एका क्षणांत कांहीं तरी वड्याचें तेल वांग्यावर काढून आपला सूड उगवील; ह्यास्तव साधलें तें साधलें; फार अशा उपयोगीं नाही; असें समजून त्यानें पुढें द्रव्याचें नांव काढलें नाही. मग तो काजीस म्हणाला, कीं आपण जी आज्ञा कराल ती मला मान्य आहे. मी लेंकीस घेऊन जातो; परंतु आपण कृपा करून काडी मोडून द्यावी. काजी म्हणाला बरें, माझ्या कडून काय ना आहे ? ही घे. असें म्हणून नायबास बोलाविलें आणि शिरस्त्या प्रमाणें सांडखत करून दिलें. त्यानंतर रंगारी काजीची आज्ञा घेऊन, पोरगी घरीं घेऊन चल म्हणून हमालास सांगून निघून गेला.

पुढें लौकरच हें वर्तमान सर्व शहरांत ज्याच्या त्याच्या तोंडीं झालें. सर्व लोकांनीं म्हणावें, कीं हा, हा, हा, भली केली. कोणीं तरी खूब फसविलें. असें सगळें शहर काजीचा उपहास करूं लागलें. त्यास इतकें करून तरी आम्ही सोडलें कीं काय ? नाही आणखीही हात चालविलाच. मी मुयाफकाच्या सांगण्यावरून राजाधिराज जो खलीफ त्याची भेट घेऊन त्यास आपलें नांव आणि सर्व वृत्तांत सांगितला. काजीच्या दुष्टपणाची व लुच्चेगिरीची गोष्टही सांगितली, हें तर

तुम्हांस सांगावयासच नको. ती गोष्ट तर अशी सांगितली, कीं तीवरून तो काजी पराकाष्ठेचा खराब मनुष्य आहे अशी पादशाहाच्या मनाची पूर्ण खात्री होऊन गेली. मग पादशाहानें सर्व लक्षपूर्वक ऐकून घेऊन माझें मोठें आगतस्वागत केलें, आणि तो म्हणाला, कीं राजपुत्रा, तूं पूर्वीच कां मला भेटला नाहींस ? तुला आपल्या स्थितीची लज्जा वाटली असेल खरी ; परंतु तशा भिकारीपणानेंच, कांहीं लाज न धरतां मजकडे तुला येण्यास कांहीं चिंत्ता नव्हती. सुख किंवा दुःख मनुष्याच्या स्वाधीन आहे काय ? प्रारब्धाचा नियंता एक ईश्वरा खेरीज दुसरा कोणी नाहीं, हें तूं जाणत नाहींस ? आगतस्वागत होणार नाहीं म्हणून भ्यालास वाटतें ? परंतु मजविषयीं अशी शंका घेणें योग्य आहे काय ? तुझा पिता बेनओर्तोक् ह्याशीं माझें किती रहस्य आहे, व त्यास मी किती थोर मानतों, हें तुला माहीत असेलच. माझ्या घरीं येण्यास तुला संकोच करण्याचें कारण नव्हतें. येथें तुला कांहींएक इजा झाली नसती.

नंतर पादशाहानें मला आलिंगन दिलें, आणि सन्मानार्थ एक पोशाक देऊन आपल्या हातांतील एक सुंदर हिऱ्याची अंगठी दिली. त्यानें मला उत्तम सर्वत पिण्यास दिलें. नंतर मी सासऱ्याच्या घरीं येतों तों पादशाहानें इराणी कलाबतूच्या कापडाचे सहा गेठे व एक उत्कृष्ट इराणी घोडा उंची सामानासुद्धां मी येण्याचें पूर्वीच तेथें पाठवून दिला होता. ह्याशिवाय मुयाफकास बगदाद येथील सुभेदारी पुनः दिली, आणि काजीनें जेमरूद व तिचा बाप ह्यांस फसविण्याकरितां लुच्चोगिरी केल्या बद्दल त्यास शिक्षा असावी ह्मणून जन्मठेप दिली, आणि त्यांस पराकाष्ठेचें दुःख व्हावें म्हणून त्याची माणसखी रंगान्याची लेंक हिलाही त्यापाशींच ठेविलें.

माझें लग्न झाल्यावर थोडक्याच दिवसांनीं, मी घराहून निघालों, त्या दिवसापासून कसकसें वर्तमान झालें, तें सविस्तर बापास कळविण्यासाठीं, व मी खचीत लवकरच स्त्रीसहवर्तमान माघारें येतों, असें सांगण्या करितां, एक जासूद मोझलास पाठविला, आणि तो माघारा येण्याची मोठ्या उत्कंठेनें वाट पाहत होतों; पण त्यानें वर्तमान आणिलें तें फारच दुःखाचें ; जासुदानें येऊन सांगितलें कीं तुझावर चार हजार दरबडेखोर अरबांनीं हल्ला करून तुमच्या रक्षणार्थ जे शिपाई व स्वार

होते, त्यांचे तुकडे केले, हें वर्तमान बेनओर्तोक् ह्याच्या कानावर गेलें; तेव्हां त्यांत तुमचाही काळ झाला असें वाटून तुमच्या पित्याच्या अंतःकरणास असें दुःख झालें, कीं तेणेंकरून त्याचा शेवट झाला आणि तुमचा चुलत बंधु **अमदेहीन जिंग्वी** हा गादीवर बसला आहे. व मोठ्या नीतीनें राज्य करीत आहे, लोकांची त्यावर प्रीति आहे, तरी तुम्ही जिवंत आहां असें कळतांच त्यास फार आनंद झाला. असें सांगून जासूदानें राजपुत्र **अमदेहीन** ह्याचें पत्र माझ्या हातांत दिलें. त्यांत मजकूर असा होता, कीं मी आपल्या आगमना विषयीं फारच उत्सुक आहे; आपण आलां म्हणजे आपलें राज्य आपणास देऊन मी तुमच्या राज्यांत पाहिल्या प्रतीचा रयत होऊन राहण्यास खुषी आहे.

हें वर्तमान समजतांच मीं लवकर **मोसलास** निघून जाण्याचा निश्चय केला आणि पादशाहाचा निरोप घेतला. त्यानें मी आपल्या राज्यांत पोचेंपर्यंत संरक्षणार्थ तीन हजार घोडेस्वारांचा रिसाला माझ्या बरोबर दिला. मग मी **मुयाफक** व त्याची स्त्री ह्यांस आर्लिगन देऊन बगदाद येथून माझी जिवलग **जेमरूद** हिला घेऊन निघालों. त्या वेळेस आईबापांचा वियोग होतो हें पाहून **जेमरूदीस** असा शोक झाला, कीं त्या शोकानें तिचा प्राणच जावा; परंतु तिची प्रीति माझ्यावर बसल्यामुळें तो शोकावेश कांहींसा शांत झाला. मग जातां जातां सुमारें **मोझल** शहरची अर्धी वाट क्रमिली, तों स्वारांची एक टोळी आम्हाकडे येत आहे, असें आमच्या आघाडीच्या स्वारांच्या दृष्टीस पडलें. तेव्हां ते दरवडेखोर **अरब** आहेत असें समजून मी त्या क्षणींच आपले लोक सिद्ध करून त्यांवर हल्ला करण्यास तयार झालों. इतक्यांत हेरांनीं बातमी आणली, कीं जे आपण चोरटे व शत्रु म्हणून समजलां, ते **मोझल** येथील स्वार आहेत. त्यांत **अमदेहीन** मुख्य असून ते सर्व आपणास सामोरे येत आहेत.

तो राजपुत्रही आम्ही कोण आहों ही खबर त्यास कळतांच थोडे स्वार व आपले मुख्य मुख्य सरदार बरोबर घेऊन मला भेटावयास पुढें आला. ज्या ठिकाणीं मी त्याची मार्गप्रतीक्षा करीत होतों, तेथें आल्यावर त्यानें पत्रांत लिहिल्या प्रमाणें मोठ्या नम्रतेनें व अदबीनें माझ्याशीं भाषण केलें. तसेंच त्या बरोबर आलेल्या सरदारांनींही आम्ही इमानानें व

एकनिष्ठपणानें सर्वकाळ सरकारची चाकरी करूं म्हणून मजपार्शी आण-
भाक केली. मग त्यांच्या शब्दावर आपण विश्वास ठेवितों असें त्यांस
दाखविणें अवश्य आहे असें मनांत आणून माझ्या संरक्षणार्थ जे पादशा-
हाचे लोक आले होते, त्यांस मी परत जाण्याचा निरोप दिला. हा
रिसाला बगदादास माधारा पाठविल्यापासून मला कांहीं एक दगा फटका
झाला नाही. **अमदेद्दीन** दगा फटका करण्याची कांहीं एक मसलत
न करितां तो इमानानें व प्रेमानेंच सर्वकाळ मजशीं वागत गेला.

आम्ही सुरक्षित मोझलास पोचलों, ही मोठी आनंदाची गोष्ट झाली
असें समजून शहरांतील लोकांनीं पुष्कळ दानधर्म केला. गरिबांस खैरात
वांटली. तसेंच सरकारी वाड्यांत व बागांत चमत्कारिक चमत्कारिक रंगांचीं
चिरकदानें लावून रोशनाई केली. शहरांतील सर्व लोकांस मी परत आल्याचा
हर्ष होऊन जिकडे तिकडे आनंदाचा गजर होऊं लागला. सर्व लोक तीन
दिवस पर्यंत आनंदांत अगदीं निमम होऊन गेले होते. व्यापारी, उदमी,
सावकार वगैरे लोकांनीं आपआपलीं दुकानें शृंगारून रात्रीस दिवे लावून
मोठी आरास केली. दिवे मोठ्या कसबानें मांडून त्यांहींकरून **कुराणां**-
तील वाक्यें दाखविलीं होतीं, व प्रत्येक दुकानांनीं निरनिराळीं वाक्यें अस-
ल्यामुळे त्यावेळीं कोणी सर्व शहर फिरता तर त्यास दिव्यांनीं लिहिलेलें
समग्र **कुराण** वाचावयास सांपडतें. देवदूत **गब्रियेल** ह्यानें तेजोमय
अक्षरांनीं लिहिलेलें **कुराणाचें** पुस्तक पैगंबरास दिलें होतें, तसेंच
दुसरें पुस्तक जगांत आलें कीं काय असें त्या प्रसंगां वाटलें.

ह्या प्रमाणें आरास करून प्रत्येक दुकानापुढें नाना प्रकारच्या रंगांचीं
तबकें मनोऱ्यां प्रमाणें मांडलीं होतीं. आणि जाणाऱ्या येणाऱ्या लोकांस
पाजण्याकरितां सर्वत व डालिंबाचा रस ह्यांचे मोठमोठाले हांडे भरून
ठेविले होते. शहरांतील सर्व चवाठ्यांवर नाच, तमाशे व वाद्यें ह्यांची
गर्दी होऊन गेली होती. सर्व व्यापारी लोक एकत्र जमून रथांवर आप-
आपल्या व्यापाराचीं यंत्रें व कलाबतूचे रंगीत झेंडे मांडून वाद्यें वाजवीत
शहरांतील मुख्य रस्त्यांनीं मिरवून शेवटीं मी व **जेमरूद** ज्या
महालांत खिडक्यांशीं बसलों होतो त्यांपुढें आले आणि आम्हास मुजरा
करून म्हणाले, कीं परमेश्वर आमच्या राजास व राणीस सुखी राखो;

त्यांस अक्षर्यां जय असो, असें मोठ्यानें ललकारून त्यांनीं आम्हास आशीर्वाद दिले.

असा सर्व लोकांनीं माझा व मुयाफकाच्या कन्येचा सन्मान केला ; परंतु तितक्यानें माझी तृप्ति झाली नाही. मी तिच्या मनोधारणाविषयीं होईल तितका प्रयत्न नेहमीं करीत असें. तिचे महाल मोठे दुर्मिल व नेत्रांस आनंदकारक अशा पदार्थांनीं सुशोभित केले होते. माझ्या बापाच्या जनानखान्यांत ज्या पंचवीस सर्केशिया येथील दासी होत्या त्या साऱ्या तिच्या सेवेस दिल्या. त्यांत कित्येक गाण्यांत मोठ्या प्रविण होत्या; व कित्येक नृत्यकला उत्कृष्टपणें जाणत होत्या. कितीएक सारंगी, सतार वगैरे वाद्ये वाजवण्याच्या कामांत अप्रतिम असत. तसेंच मनोरंजन करण्याची कळा पूर्णपणें जाणणारे असे बारा खोजे व त्यांचा नाईक असे तिच्या तैनातीस दिले होते.

अशा प्रकारें मी इमानी व एकनिष्ठ अशा प्रजेचें पालन करीत असतां दिवसानुदिवस आम्हा उभयतांत अधिक अधिक प्रेम वाढत गेलें असा मी मोठ्या आनंदानें काल क्रमण करीत असतां एके दिवशीं एक देवशी राजवाड्यांत आला. तो प्रथम मुख्य मुख्य सरदार लोकांकडे जाऊं लागला. तो बोलून चालून फार मिठा असे. व त्याची वृत्ति मनमिळाऊ असे. तसेंच तो मोठा चतुर व धूर्त असून समयोचित व सुरस भाषण करी. ह्या सर्व गुणांनीं त्यानें त्या सरदार लोकांचें सख्य लौकर संपादिलें. त्यानें त्यांच्या बरोबर शिकारीस जावें, व त्यांच्या सर्व प्रकारच्या खेळांत मिसळावें. जेव्हां जेव्हां ते ख्यालीखुशाली किंवा चैनबाजी करीत, तेव्हां हा आपला नेहमीं तेथें आहेच. पुढें माझ्या दरबारी लोकांत कोणीना कोणी तरी दररोज त्या दरवेशाच्या बोलण्या चालण्याच्या शैलीची व त्याच्या मिठ्या स्वभावाची तारीफ मजपाशीं करावी. ह्या प्रमाणें नित्य त्याची अशी वाखाणणी ऐकिल्यानें त्यास बोलावून आणून त्याशीं भाषण करावें अशी माझ्या चित्तांत इच्छा उत्पन्न झाली. मग मी त्यास बोलावून आणून पाहतों तर लोकांनीं वर्णन केलें होतें, त्यापेक्षां देखील तो विशेष गुणसंपन्न आहे असें मला भासलें. त्याच्या भाषणानें माझें अंतःकरण मोहित होऊन गेलें. मोठमोठ्या पुष्कळ लोकांची अशी समजूत असते, कीं चतुर, रसिक व उदार अंतःकरणाचे असे लोक

दरबारा खेरीज दुसऱ्या ठिकाणी असत नाहींत, आणि माझीही तशीच समजूत होती; परंतु हा मनुष्य पाहिल्यावर ती समजूत अगदी खोटी आहे अशी माझी खात्री झाली. त्याच्या संगतीने मला फार आनंद झाला आणि तो मोठी मोठी कामे करण्यासारखा आहे अशी माझी बालोबाल खात्री झाली; तेणेकरून मी त्यास दिवानगिरीची वस्त्रे दावीं असें योजिलें; परंतु त्यानें माझा आभार मानून सांगितलें, कीं कोणतेंही सरकारी काम पतकरूं नये अशी मी शपथ वाहिली आहे. स्वतंत्रपणें राहणें मला फार चांगलें वाटतें. अधिकार आणि संपत्ति हीं मला तुच्छ वाटतात. जो ईश्वर किडामुंगीचें देखील रक्षण करितो तो माझेंही करील, असें समजून मी माझ्या हल्लींच्या स्थितींत संतोष मानितों. असे त्याचे संसारी लोकांच्या विचारांपेक्षां पोक्त विचार पाहून मी थक् झालों, आणि तेव्हां पासून पुढें त्याचा मोठा मान ठेवूं लागलों. तो ज्या ज्या वेळेस दरबारांत येई, तेव्हां तेव्हां मी मोठ्या आनंदानें त्याची भेट घेई. तो दरबारी लोकांच्या दाटींत दूर असला तरी माझी दृष्टि त्याजवरच पोंचून त्यालाच मी हांक मारीं. असें होतां होतां माझी मर्जी त्यावर फारच बसली. ती इतकी, कीं त्यावांचून मला अगदीं चैन पडेनासें झालें.

एके दिवशीं मी शिकार करित असतां बराबरच्या लोकांची व माझी चुकामुक पडली, आणि एकटा दवेंशी मात्र माझ्या बरोबर राहिला. हा अल्पवयी होता, तरी त्यानें बहुत मुलुख पाहिले होते. त्यामुळे त्यानें आपल्या मुशाफरीच्या गोष्टी काढल्या. त्यानें हिंदुस्थानांत पाहिलेले पुष्कळ चमत्कार सांगितले. त्यांत त्यानें एक गोष्ट अशी सांगितली, कीं त्या देशांत माझी व एक वृद्ध ब्राह्मणाची ओळख पडली. तो ब्राह्मण मोठा समर्थ होता. त्यापार्शीं एकापेक्षां एक वरचढ असे अनेक यलम होते. ह्या सृष्टीतील अमुक एक यलम ह्मणजे त्याला ठाऊक नाहीं असें नव्हतें. सर्व कांहीं त्यास माहीत होतें. तो ब्राह्मण मरणकाळीं माझ्या मांडीवर उसें देऊन मरण पावला. तो प्राणोत्क्रमण समयीं मला ह्मणाला, कीं मुला, तुला माझे स्मरण राहण्यासाठीं तुला एक गुप्त विद्या सांगावी असें माझ्या मनांत आहे; परंतु तूं ती दुसऱ्या कोणास सांगणार नाहींस, ह्मणून वचन देशील तर सांगतों.

त्यास मी उत्तर केलें, कीं बरें आहे. मी आपल्या आज्ञेचें कदापि उलंघन करणार नाहीं. तेव्हां त्यानें मला एक विद्या सांगितली.

असें दरवेशाचें बोलणें ऐकून मी म्हणालों. असें काय ? पण ती विद्या कोणत्या प्रकारची आहे ? किमया करण्याची कीं काय ? दर्वेशी ह्मणाला, नाहीं महाराज. ती विद्या किमयेपरीस मोठी आहे. तिला मृतसंजीवनी विद्या म्हणतात. त्या विद्येनें गेलेला प्राण पुनः आणून शरिरांत घालतां येतो असें तर नाहीं, कारण ती शाक्ती ईश्वराशिवाय दुसऱ्या कोणाच्या हातीं नाहीं; परंतु मी आपला प्राण काढून भलत्या एकाद्या प्राण्याच्या मढ्यांत घालून तें उठवीन. आपण आज्ञा कराल तेव्हां आपणास त्याची प्रचीती दाखवीन. ह्या विद्येस परकायप्रवेश विद्याही ह्मणतात.

तें ऐकून मी म्हटलें, कीं तो चमत्कार पाहण्याविषयी मी फार उत्सुक आहे. तुझी इच्छा असल्यास आतांच तो करून दाखीव. तेव्हां बोलाफुलास गांठ म्हणतात तसें झालें. अकस्मात् एक हरिणी जवळच चालली होती, तिला मी तीर मारिला आणि ती मरून पडली. मग दर्वेशास म्हणालों, कीं हूं पाहूं बरें, हें हरण कसें उठवितोस तें ? दर्वेशी म्हणाला, महाराज, आतां चमत्कार दाखवितों. मी काय करितों इकडे पुरें लक्ष द्या. अशीं अक्षरें बोलतो इतक्यांत त्याचें शरीर धाडकर बमिनीवर प्रेत होऊन पडल. तेव्हां माझ्या पोटांत धस्स झालें. मी इकडे हरिणीकडे पाहतों तर ती ताडकर उठली. तेव्हां मला केवढें आश्चर्य झालें असावें हें तुम्हीच पहा ! ही गोष्ट मी प्रत्यक्ष आपल्या डोळ्यांनीं पाहिली, तेव्हां संशय कोठें राहिला ! तथापि मला माझ्या दृष्टीचा विश्वास पटेना. तें जनावर माझ्या जवळ येऊन बागडूं लागल आणि पुष्कळ उड्या मारून पुनरपि मरून पडलें आणि दर्वेशाचें शव माझ्या पायाशीं पडलें होतें तें तत्काळ सजीव होऊन उठलें.

ही लोकोत्तर विद्या पाहून मला फारच आनंद झाला. आणि ती मला सांग म्हणून मी त्यास फारच गळ घातली. तेव्हां तो म्हणाला, कीं महाराज, आपण गोष्ट सांगावी आणि मी नाहीं म्हणावें, ह्याचें मला फार वाईट वाटतें; परंतु काय करूं उपाय नाही. ही विद्या कोणास सांगणार नाहीं असें त्या ब्राह्मणाशीं त्याच्या मरणसंमयीं माझे वचन गुंतलें आहे. तें मला मोडवत नाहीं. ह्याप्रमाणें दर्वेशी जसजसे

बहाणे करूं लागला, तसतशी मला ती विद्या समजून घेण्याची माझी उत्कंठा अधिक अधिक वाढत चालली. मी ह्मणालों. तुला देवाची शपथ आहे, तूं मला ही गोष्ट नाही म्हणूं नको. मी ती विद्या कोणास सांगणार नाही व वाईट कामास लावणार नाही. अशी मी देवाची शपथ करितों. दर्वेशानें क्षणभर विचार केला आणि माझ्याकडे वळून तो म्हणाला, कीं हे राजा, आपल्या प्राणापेक्षां देखील मी तुजवर प्रेम करितों. ह्यास्तव तुझ्या इच्छेस माझ्यानें प्रतिकूल होववत नाही. आतां तूं म्हणतोस, तसें करितों. खरें म्हणाल तर मी ही विद्या दुसऱ्यास सांगणार नाही म्हणून ब्राम्हणापाशीं शपथ केलेली नाही; कोणास सांगणार नाही म्हणून नुसतें बोललों मात्र होतों. तर मी आपणास ती सांगतों. त्यांत कांहीं विशेष नाही. दोन शब्द आहेत, ते ध्यानांत ठेवावे आणि शव उठवा-वयाचें असल्यास ते मनांत जपावे म्हणजे झालें.

नंतर त्यानें दोन शब्दांचा मंत्र मला सांगितला. तो शिकतांच त्याचा प्रत्यय घेण्याविषयीं मी पराकाष्ठेचा उत्कंठित होऊन त्याच हरिणीच्या प्रेतांत आपला जीव शिरावा अशी इच्छा मनांत आणून तो मंत्र जपला. असें करतांच तत्क्षणीं माझे रूप पालटून मी हरण झालों. ह्याप्रमाणें मंत्राची प्रचीती आल्यावरून ती अद्भुत विद्या आपणास साध्य झाली ह्या गोष्टीचा मला मोठा आनंद होत आहे, इतक्यांत तो सर्व आनंद जाऊन मोठें भय उत्पन्न झालें. तें असें, कीं माझा जीव माझ्या शरिरांतून निघून हरिणाच्या शवांत शिरतांच दर्वेशानें आपला जीव माझ्या देहांत वातला आणि तो लागलाच उठून माझ्या धनुष्यास तीर लावून माझ्यावरच टाकणार इतक्यांत ह्या दुष्टानें विश्वासघात केला, आतां हा आपला प्राण घेणार असें मी पाहून तेथून भरधांव पळालों, ह्यामुळे योजिलेला तीर तर चुकवला; परंतु त्यानें बरोबर शिस्त धरून दुसरा तीर सोडला, तो माझ्या खांद्यास चाटून गेला.

असें झालें तेव्हां मी जंगली व डोंगरी जनावरांत रहावें अशी माझी अवस्था झाली. माझा मनुष्यदेह गेला, त्याबरोबरच माझी ज्ञान-शक्तिही जाऊन मी निखालस पशूच झालों असतों, तर मी आपणास विशेष दैववान मोजलें असतें. कारण पूर्वीची स्मृति व ज्ञान नाहीसें झाल्यानें, ह्यावेळीं हजारों दुःखकारक विचार जे मनांत येईत ते न येते.

मी रानांत दुःखाचे दिवस काढीत असतां दर्वेशी माझ्या तक्तावर बसून मोझलचें राज्य करूं लागला; परंतु त्याची ती मृतसंजीवनी विद्या मला प्राप्त झाली होती, तेव्हां मी एखाद्या उपायानें राजवाड्यांत जाऊन सूड उगवीन, ह्या भयानें ज्या दिवशीं त्यानें माझे तक्त बळकाविलें, त्याच दिवशीं त्यानें मला हरणांचा त्रास झाला आहे, तर राज्यांतील सर्व हरणांचा संव्हार करून बीबूड करावें असा सर्व राज्यांत हुकूम फिरविला. फार तर काय; तो मला मारून टाकावें म्हणून इतका उतावळा झाला, कीं पहिल्या शिकारीहून माघरा आला नाहीं तोंच, पुनः सरसगट एकंदर हरणें मारून टाकावीं असा निश्चय करून तो पुष्कळ लष्कर घेऊन पुनः शिकारीस निघाला.

मोझल येथील लोक बक्षिसाच्या आशेनें आपआपले धनुष्यबाण घेऊन जिकडे तिकडे रानोमाळ पसरले. त्यांनीं डोंगरानडोंगर रानानरान धुंडून सांपडलीं, तितकीं हरणें व सामरें मारून टाकिलीं; परंतु त्या प्रसंगीं मला त्यांचें किमपि भय नव्हतें. कारण कीं हरणांचा संव्हार होऊं लागण्याच्या पूर्वीच मी एका झाडाखालीं एक बुलबुलपक्षी मारून पडला होता, तो पाहून हरिणाच्या शरिरांतून प्राण काढून त्या पक्ष्याच्या शरिरांत घातला, आणि राजवाड्याकडे उडून जाऊन बागेत एका झाडावर पानांच्या दाटीत दडून बसलों. तें झाड राणीच्या खोली पासून जवळच होतें. झाडावर बसून मी त्यावेळचीं आपलीं दुःखें मनांत आणून मंजूळ व करुणास्वरानें गात असें. एके दिवशीं पाहोटेस नुकतांच सूर्योदय होऊन त्याचे कोमल किरण झाडांच्या शेड्यावर पडत आहेत, व सृष्टीतील सर्व विषय प्रसन्न व टवटवीत दिसताहेत; तसेच कित्येक पक्षी हर्ष पावून आपआपल्या स्वरांनीं आनंद प्रगट करीत आहेत; ह्याप्रमाणें जिकडे तिकडे आनंद चालला असतां, मी मात्र एकटा दुःखित होत्सातां आनंददायक विषयांकडे लक्ष न देतां जेमरूदीच्या महालाकडे डोळे लावून मोठ्या दुःखानें व मोठ्या उदास स्वरानें विलाप करूं लागलों. तेव्हां त्या स्वरांनीं जेमरूदीचें अंतःकरण आकर्षित होऊन ती खिडकींत आली, आणि माझ्याकडे पाहूं लागली तेव्हां तर मी अधिक अधिकच टाहो फोडूं लागलों. आपल्या स्वरांनीं तिचें चित्त वेधून टाकावें म्हणजे तिला आपण शोक करतो हें समजेल

म्हणून मीं फार यत्न केला. पण पहा दैवगति ! माझा विलाप ऐकून तिला माझा कळवळा न येतां मोठी मौज वाटून, तिच्या बरोबर खिडकींत एक बटीक माझा स्वर ऐकत उभी होती, तिच्याशीं ती हंसली मात्र. हें पाहून मला फार वाईट वाटलें.

त्या दिवसा पासून पुढें कित्येक दिवस मीं तो बाग सोडला नाहीं. मी दररोज प्रातःकाळीं त्याच झाडावर बसून विलाप करीं. जेमरुदही नित्य त्या खिडकींत बसून माझें गाणें ऐके. शेवटीं ईश्वरकृपें करून, हें पाखरूं आपणा जवळ असावें, असें तिचे मनांत आलें. एके दिवशीं प्रातःकाळीं ती आपले दाशींस म्हणाली, कीं तो बुलबुल पक्षी धरावा असें मला फार वाटतें. तर पारधी लोकांस बोलावा आणि त्यास तो धरावयास सांगा. जो तें पाखरूं धरील, त्यास मी मोठें बक्षीस देईन. तो पक्षी मला फार आवडतो. त्यावर माझें मन बसलें आहे. तेव्हां राणीची आज्ञा मान्य करून दाशींनीं मोठे चतुर पारधी लोक बोलावून आणिले. त्यांनीं मजवर जाळीं घातलीं. त्या समयीं, मला राणीच्या स्वाधीन करण्या करितां ते धरितात, इतकाच त्यांचा हेतु आहे असें पकें समजून मी उडून जाण्यास यत्न न करितां त्यांचे हातीं सांपडलों. मला घेऊन जातांच जेमरुदीनें मोठ्या आनंदानें आपल्या हातांत घेतलें आणि माझे आंगावर हात फिरवून म्हणाली, कीं अरे, माझ्या जिवलगा, माझ्या झबड्या, बुलबुला, मला आपली *गुलाबाची कळी समज. मला तूं फार आवडतोस. माझे अंतःकरणांत तुझी फार ममता येते. इतकें बोलून तिनें माझा मुका घेतला. मींही आपली चोंच हळूच तिचे ओठास लाविली. तेव्हां ती हसून बोलली. अरे लुच्चा ! माझें बोलणें तुला समजलें वाटतें ? मग मज बरोबर पुष्कळ खेळून तिनें मजकरितां एक सोन्याच्या तारांचा पिंजरा आणवून त्यांत मला ठेविलें.

दररोज ती सकाळीं जागीं झाल्याबरोबर मीं गाणें गायस आरंभ करावा; आणि जेव्हां जेव्हां ती मला कुरवाळण्या करितां किंवा चारा घालण्या करितां पिंजऱ्यापाशीं येई, तेव्हां तेव्हां मला आनंद झाला आहे, असें मीं तिला दाखवावें. मीं आपले पंख पसरावे, आणि तिच्यापुढें चोंच उघडावी.

*गुलाबाच्या कळीस बुलबुल पक्ष्याची नवरी झणण्याचा कवींचा संप्रदाय आहे.

मी थोड्या दिवसांत फारच माणसाळलें हें पाहून तिला फार आश्चर्य वाटलें. कधीं कधीं तिनें मला पिंजऱ्या बाहेर काढून खोलींत उडूं द्यावें. तिनें आंगांस प्रेमानें कुरवाळावें म्हणून मीं वरचेवर तिजपाशीं जावें. जर कोणा एकादी तिची दासी मला धरण्यास आली तर मीं तिला मोठ्यानें चोंची मारावी. अशा रीतीनें जेमरुदीची प्रीति मजवर इतकी बसली, कीं तिनें वारंवार असें ह्मणावें, कीं ह्या पाखरावर माझा फारच जीव बसला आहे. कदाचित् हें मेलें तर मला मरे तोंपर्यंत ह्याची आठवण बुजणार नाही व चैन पडणार नाही.

जेमरुदीच्या खोलींत तिचा आवडता एक लहान कुतरा होता. एके दिवशीं तो कुतरा व मी असे दोघेच खोलींत असतां तो कुतरा मरण पावला. तेव्हां त्या संजीवनी विद्येची तिसऱ्यानें परीक्षा पहावी असें माझ्या मनांत आलें. मला वाटलें, कीं त्या कुतर्याच्या शरिरांत आपला प्राण घालावा, आणि तिचा आवडता बुलबुलपक्षी मेल्यानें राणीच्या अंतःकरणास कसें काय वाटतें तें पहावें. ही बुद्धि मला कोठून आठवली असेल ती असो. कुतर्याच्या शरिरांत प्रवेश केल्यानें पुढें काय होईल, हें मला समजलें नव्हतें; परंतु परमेश्वरानेंच मला ती बुद्धि दिली असें समजून काय होईल तें होवो, असें म्हणून मी कुतर्याच्या शरिरांत प्रवेश केला.

मग जेमरुद खोलींत येतांच प्रथम ती माझ्या पिंजऱ्यापाशीं आली आणि बुलबुल मेलेली पाहून मोठ्यानें ओरडली. तेव्हां सर्व दासी घाबऱ्यां घाबऱ्यां धांवत तिजपाशीं आल्या, आणि बाईसाहेब, आपणास काय झालें? असें पुसूं लागल्या. राणीनें रडत रडत उत्तर केलें, कीं माझी सर्वस्व हानि झाली. माझा जिवलग बुलबुल मेलाला! अरे, माझ्या लाडक्या पाखरा! माझ्या चिमण्या प्रिया! तूं मला सोडून इतके लवकर कसारे गेलास? आतां तुझे मंजुळ स्वर कोठून माझ्या कानीं पडणार? इतक्यावर तुझी गांठ पडणें कोठलें? असा मीं काय अपराध केला होता म्हणून परमेश्वरानें माझ्यावर ही एकाएकीं आग पाखडली!

तिचें सांतवण करण्याकरितां दासींनीं पुष्कळ यत्न केला; परंतु तो सर्व व्यर्थ झाला. त्यासमयीं तो दवेंशी नुकतांच शिकार करून परत आला होता, त्यास राणीची अशी अवस्था झाली आहे म्हणून कळवि-

ण्याकरितां एक दासी धांवत गेली. मग तो लागलाच येऊन तिला म्हणू लागला, कीं छीः वेडये, पाखरा साठीं इतका शोक करावा कीं काय! एक मेलें तर मेलें, दुसरें मिळेल! तुला बुलबुलाचीच आवड असल्यास इतक्यांत दुसरा आणून देईन. ह्या सर्व समजुतींनीं तिचें समाधान न होतां, त्या त्याच्या त्याजपाशींच राहिल्या.

मग जेमरूद म्हणाली, कीं तुझी उर्गीच हैराण होऊं नका. तुमच्या हातून माझ्या दुःखाचा परिहार होणें नाहीं. पाखरा करितां खेद करणें हा मोठा वेडेपणा आहे, हें मलाही समजतें, तथापि मला सांप्रत जें दुःख झालें आहे, तें साहवत नाहीं, मला तो पक्षी फार आवडत होता, मी त्यास कुरवाळूं लागलें म्हणजे त्यास तें समजून त्यानेंही तसेंच करावें. तें पाहून मला फार आनंद व्हावा. जर कोणी दासी त्या जवळ गेल्या तर त्यानें रागवावें व त्यांचा तिटकारा करावा. परंतु मी हात पुढें केला म्हणजे त्यानें नेहमीं मोठ्या उत्कंठेनें त्यावर येऊन बसावें. त्याच्या अंतःकरणांत मजविषयीं प्रीति बोलून दाखविण्याची शक्ति नसल्यामुळे तो मोठा लाचार होऊन काकुळूतवाणी नजर माझ्याकडे लावी, त्यावेळेस त्याच्या मनांतील मजविषयींचें प्रेम नेत्रांवाटे जणूं बाहेरच कां येतें असें भासे. असें पाखरूं गेल्यानें माझा सर्वस्वी घात झाला. अशी ती विलाप करित असतां तिच्या डोळ्यांतून अश्रूंचा पूर लोटला. तिच्या त्या दुःखाचें निवारण होण्याचा कांहीं मार्ग दिसेना.

जसजसा ती अधिक शोक करूं लागली तसतसें मला शुभचिन्ह दिसूं लागलें. मी खोलीच्या एका कोपऱ्यांत बसलों होतों. तेथून मी त्यांच्या दृष्टीस न पडतां तीं काय करित होतीं तें पाहिलें, आणि त्यांचें जें जें बोलणें झालें तें सर्व ऐकिलें. मला असें वाटूं लागलें, कीं तो दवैशी राणीचें सांतवन करण्याकरितां आपली विद्या खर्चील, आणि पुढें तसेंच झालें. राणीची कांहीं केल्यानें समजूत होईना, आणि तो तर तिजसाठीं फार मोहित होऊन गेला होता, त्याजमुळे तिचा त्यास फार कळवळा आला. मग उपदेश करून कांहीं फळ नाहीं असें पाहून, त्यानें दासींस तेथून जाण्यास सांगितलें, आणि आपण एकटाच राणीपाशीं राहिला. मग आपलें बोलणें कोणास ऐकूं येत नाहीं असें समजून तो तिला म्हणूं लागला, कीं प्रिये, तुझा बुलबुल मेला म्हणून तुला इतका शोक झाला आहे,

तर तो जिवंत केला पाहिजे. बरें तर उगी. रडूं नको. तूं त्याला जिवंत पाहशील. मी त्यास जिवंत करीन असें माझे वचन घे. तूं उद्यां सकाळीं जागीं होतांच त्याचे मंजूळ स्वर ऐकशील आणि त्यास गोंजारून संतोष पावशील.

जेमरूद बोलली, महाराज, मी आपलें बोलणें समजतें. आपण मला वेडी असें समजून माझ्या दुःखाचें सांतवन करितां. उद्यां माझा बुलबुल जिवंत होऊन माझ्या दृष्टीस पडेल अशी माझी ह्यावेळेस समजूत काढतां. मग उद्याचें परवांवर आणि परवांचें तेरवांवर ढकलतां ढकलतां मला ह्या पाखराचा विसर पडेल. तसें न झाल्यास दुसरा एकादा बुलबुल धरून आणून पिंजऱ्यांत घालावा आणि मला फसवावें अशी आपली हिकमत दिसते.

दर्वेशानें उत्तर केलें, कीं जो पक्षी मरून पिंजऱ्यांत पडलेला आहे तोच पक्षी जिवंत होईल. ज्या भाग्यवंत बुलबुला विषयीं तूं इतका शोक करीत आहेस, तोच गाऊं लागेल. मी त्यांतच नवीन जीव घालीन आणि मग तूं पुनः त्यास गोंजारशील. तेणेंकरून त्यासही मोठा आनंद होईल, आणि तुझें समाधान करण्यास तो पूर्वीपेक्षां फार उत्सुक होईल, असें समज. कारण कीं, तुझा लाडका पक्षी मीच होईन, दररोज प्रातःकाळीं तुला खुश करण्या करितां मीच आपला जीव त्याच्या शरिरांत घालीन. मला ही अद्भुत विद्या येत आहे आणि तिच्या योगानें मी हा चमत्कार करूं शकतो. जर तुला संशय असेल अथवा बुलबुल आतांच जिवंत व्हावा म्हणून तूं फार उत्कंठित असशील तर मी ह्यावेळेसच त्यास ताबडतोब जिवंत करितों.

जेमरूदीनें हें ऐकून कांहींच उत्तर दिलें नाहीं, तेव्हां दर्वेशी समजला, कीं मी गप्पा मारतो असें हिच्या मनांत आलें, तस्मात् आतां हयगई करूनये, म्हणून तो पलंगावर जाऊन बसला आणि मंत्रसामर्थ्यानें आपल्या अथवा खरोखरी म्हटलें असतां माझ्या शरिरांतून निघून बुलबुलाच्या कुडींत शिरला. मग तो पक्षी पिंजऱ्यांत गाऊं लागला असें पाहून जेमरूदीस फारच विस्मय झाला ; परंतु तें गाणें बहुकाळ राहणारें नव्हतें. कारण, कीं तो गाऊं लागला न लागला इतक्यांत मी कुतऱ्याच्या शरिरांतून निघून आपल्या शरिरांत शिरलों, आणि विलंब न करितां

पिंजऱ्याजवळ धांवत जाऊन त्या पक्ष्यास बाहेर ओढून काढलें, आणि त्याची मुंठी मुरगाळून टाकिली. हें पाहून राणी बोलली, कीं महाराज, हें काय केलें ? माझ्या बुलबुलास कशाकरितां मारिलें ? जर तो जिवंत नसावा असें तुमच्या मनांत होतें, तर त्यास जिवंत तरी कां केलें ?

त्या घातकी दवैशाचा सूड घेण्यांत माझे चित्त इतकें व्यग्र होऊन गेलें, कीं मीं जेमरुदीचे बोलण्याकडे लक्ष्य न देतां, मोठ्यानें आरोळी दिली, कीं हे परमेश्वरा, मी तुझा मोठा आभारी आहे. आतां माझा जीव गार झाला. शेवटीं त्या दुष्टाचा मीं सूड घेतला. त्याच्या अपराधास ह्यापेक्षाही मोठें शासन हावें होतें.

जेमरुदीस आपला पक्षी जिवंत झाला ह्मणून जसें आश्चर्य झालें तसेंच ते माझे क्रोधावेशाचे शब्द ऐकूनही झालें. ती म्हणाली, कीं महाराज, हा इतका राग कोठून आला ? आतां आपण जें बोललां ह्याचा अर्थ मला समजत नाहीं. त्या वेळेस मीं आपला सर्व वृत्तांत तिला सांगितला, तेव्हां मी खरोखरी अल् अब्बस आहे अशी तिची खातरी झाली. कारण कीं त्या दवैशाचा मुडदा रानांत सांपडला असें पूर्वीच तिच्या कानांवर आलें होतें आणि सर्व हरणें मारून टाकण्याविषयीं त्यानें आज्ञा केली होती, तेंही तिला माहित होतें; परंतु माझ्या पतीविषयीं जी माझी प्रीति एकसारखी चालली होती, तींत त्या दुष्टानें कपट करून खंड पाडला अशी गोष्ट त्या बिचाऱ्या राणीच्या मनांत येऊन जो धसका बसला, त्यापासून ती सांवरलीच नाहीं. पुढें थोडक्याच दिवसांनीं ती दुखण्यानें पडली आणि आपल्या पातिव्रत्याचा भंग झालाच होता; परंतु नशिबानें तो अनर्थ टळला, अशा विचारानें जी प्रीति तिला एक वेळ जडली, तींतच तिचा अंत झाला. मग मीं पुष्कळ शोक करून तिच्या स्मरणार्थ एक मोठी शोभायमान कबर बांधिली, आणि माझे चुलतबंधु अमदेद्दीन ह्यास बोलावून ह्मणालों, मला मूलबाळ नाहीं. ह्याजकरितां हें राज्य तुला देतों. मी ह्या राज्यवैभवाचा त्याग करून स्वस्थ एकांतवास करून आपले राहिलेल्या आयुष्याचा काळ घालवावा असें माझ्या मनांत आलें आहे. अमदेद्दीन ह्याची मजवर खरी प्रीति असल्यानें मी वैताग घेऊं नये ह्मणून त्यानें होईल इतकें माझे सांतवन केलें, परंतु मीं त्यास सांगितलें, कीं माझा निश्चय कोणत्याही

उपायानें टळणार नाहीं. माझा निश्चय पक्का झाला आहे, मी आपला अधिकार तुला देतो. तूं माझ्या तक्तावर बसून माझ्या परीस सुखी हो. तुझे गुण व तुझ्या अमलाचें सुख सर्व लोकांस माहीतच आहे. तर त्या लोकांचें तूं यथान्याय पालन कर. मला ह्या ऐश्वर्याचा कंटाळा आला. ह्यास्तव मी दूरदेशीं जाऊन एकांतवास करितों. म्हणजे तेथें राज्याची काळजी दूर होऊन जेमरुदी बरोबर सुखांत जे दिवस गेले, त्यांचें स्मरण करून तिच्या चिंतनांत उरलेलें आयुष्य घालवीन.

नंतर मी अमदेहीन ह्यास मोझलचे राज्यावर बसवून कांहीं चाकर व पुष्कळ संपत्ति बरोबर घेऊन बगदादेस निघून गेलों. तेथें सुरक्षित पोंचतांच मुयाफकाच्या घरीं गेलों. सासरा व सासू त्यांनीं मला पाहून फार आश्चर्य केलें. मग तुमच्या आवडत्या कन्येचा काळ झाला असें मी त्यांस सांगितलें, तेव्हां त्यांनीं फारच शोक केला. हें वर्तमान सांगतांना माझ्या दुःखाचा खजीना फुटून माझ्या नेत्रांतूनही अश्रुधारा चालल्या. मी बगदाद येथें फार दिवस राहिलों नाहीं. पुढें लवकरच कोणी कारवान यात्रेकरितां जाण्यास निघाले, त्यांच्या समागमें मी मक्केस गेलों आणि यात्रा केल्यावर तार्तरीहून दुसरे लोक यात्रेकरितां तेथें आले होते त्यांची सहज गांठ पडल्यावरून त्यांच्या टोळींत मिळून त्यांजबरोबर ह्या देशांत आलों. येथें हें शहर पाहिलें तें फार रमणीय वाटलें म्हणून आज सुमारे चाळीस वर्षे येथेंच राहिलों आहें. मला येथें सर्व लोक असें समजतात, कीं मी पूर्वी व्यापारी होतो आणि आतां आपला काळ विद्याभ्यासांत व विचारांत घालवितों. मी अक्षयी एकांत-वास करतो. लोकांस प्रायः भेटत नाहीं. जेमरुदी विषयीं माझ्या अंतःकरणांत निरंतर विचार येतात, तिच्या सद्गुणांची आठवण करूनच मी आपलें समाधान करीत असतो.

राजपुत्र खालफ व चीनच्या राजाची कन्या ह्यांची गोष्ट पुढें चालू.

ह्याप्रमाणें आपली गोष्ट संपवून अल् अब्बस पाहुण्यांस बोलला, कीं ह्याप्रकारें माझा वृत्तांत आहे. आपणा उभयतांवर जीं अरिष्टे

गुजरलीं, त्यांवरून पहा, कीं मनुष्याची स्थिति किती अशाश्वत आहे ! त्यास दुर्दैवाची चपेट बसली, म्हणजे तो निखालस जमीनदोस्त होतो. मी तुम्हास खरोखर सांगतो, कीं मी ह्या शहरास आल्यापासून माझा काळ स्वस्थपणांत व सुखांत गेला. मीं राज्यत्याग केल्याचा मला किमपि खेद वाटत नाही. कारण कीं सांप्रतच्या स्थितींत मला जें सौख्य व स्वस्थता आहेत, हीं मीं पूर्वी कधींच अनुभविलीं नव्हतीं. ही गोष्ट ऐकून पाहुण्यांनीं त्याची फार स्तुति केली. एकांतवास घडावा व आपण कोण आहों हें लोकांस समजूं नये म्हणून राज्यसुखांस देखील त्यानें लात मारली आणि देशांतरीं येऊन परकी लोकांत राहिला, हा त्याचा दृढ निश्चय पाहून खानानें मोठें आश्चर्य केलें. जेमरूदीच्या मरणा विषयींचें त्याचें दुःख व तिजीवषयीं तिच्या मागेही त्याचें अखंड प्रेम ह्यांचा अल्माज राणीस मोठा आचंबा वाटून तिनें त्यास फारच वाखाणलें. आणि खालफ म्हणाला, कीं महाराज आपण संकट समयीं जसें धैर्य दाखविलें, तसेंच सर्व लोक धरतील, तर किती चांगलें होईल ! पुढें निद्रेचा समय होई पर्यंत ते संभाषण करित होते. नंतर अल् अब्बसानें आपल्या चाकरांस हांक मारली. ते मेणबत्या लावून घेऊन आले, आणि खान, त्याची स्त्री व पुत्र ह्या त्रिवर्गांस त्यांनीं दोन खोल्यांत पोंचविलें. त्या खोल्याही घरांतल्या इतर जाग्यां प्रमाणें साध्या असून सर्व सामान जेथल्या तेथें नीट ठेविलें होतें. तिमूरतष आपल्या स्त्री सहवर्तमान एका खोलींत गेला आणि खालफ दुसऱ्या खोलींत जाऊन निजला. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं तीं उठतांच अल् अब्बस येऊन म्हणाला, कीं ह्या जगांत केवळ तुझीच दुर्दैवीं मनुष्ये आहांत, असें नाही. कारिस्माचे सुलताना कडून काल अस्तमानीं ह्या शहरांत एक वकील आला. त्यानें ह्या शहराचा राजा इलूजखान ह्यास सुलतानाच्या तर्फेन विनंती केली, कीं नगाई लोकांच्या खानास आपण आश्रय देऊं नये, आणि तो आपल्या राज्यांतून जात असेल तर त्यास धरावें, अशी बातमी आहे. आणि तो खान आपण सुलतानाच्या हातीं सांपडूं नये ह्मणून आपलें राज्य सोडून कुटुंबा सुद्धां पळून गेला आहे, असें ही ऐकतो. हें वर्तमान ऐकतांच तिमूरतष व खालफ ह्यांचीं तोंडे उतरलीं आणि राणीस तर मूर्च्छाच आली.

तेव्हां अल्माज हिच्या मुच्छें वरून व त्या पिता पुत्रांच्या उघड दुःखावरून हे पाहुणे व्यापारी नाहींत असा अल् अब्बसास लागलाच संशय आला, आणि तो राणी सावध होतांच ह्मणाला, कीं नगाईच्या पादशाहाची विपत्ति ऐकून तुम्हांस फार कळवळा आला असें दिसतें ; परंतु माझ्या मनांत जी गोष्ट आली आहे, ती बोलण्यास मला आज्ञा द्याल तर बोलतों. मला खचीत वाटतें, कीं सुलतानाचे शत्रु तुम्हीच आहां.

तिमूरतषानें उत्तर केलें, कीं महाराज आपण खरें ताडलें. सुलतान नाशाविषयीं हात धुवून ज्यांच्या पाठीस लागला आहे ते आम्हींच आहों. मी नगाई लोकांचा खान ही माझी स्त्री, व हा पुत्र आहे. आपण आढ्यास आश्रय देऊन आमचा मोठा आदर सत्कार केला व विश्वासानें आपली खरी हाकीगत कळविली. आम्ही त्या आपणाशीं प्रतारणा करून खरा मजकूर न सांगूं तर आढ्याकडे मोठा कृतघ्नपणा येईल. आतां जें संकट आम्हावर येऊन पडलें आहे, त्यापासून आमची निभावणी होईल, अशी आपणच एखादी मसलत काढाल अशी मला आशा आहे.

मोझलच्या राजानें उत्तर केलें, कीं तुम्हावर प्रसंग तर मोठा बिकट आहे. मला इलूजखानाची चांगली माहिती आहे. तो कारिस्मा येथील सुलतानास फार भिऊन आहे. ह्यास्तव त्याची मर्जी प्रसन्न करण्याकरीतां खचीत तो तुमचा सर्व ठिकाणीं शोध करील. ह्या शहरांत माझ्या घरीं किंवा दुसऱ्या ठिकाणीं तुमचा निभाव लागणार नाहीं. तुम्हीं होईल इतकी त्वरा करून जैक मुलखांतून पार व्हावें, आणि इरतिष नदी उतरून रात्रीचा दिवस करून घे घे करीत बर्लस लोकांच्या मुलखाची शींव गांठावी. ह्या शिवाय दुसरी तोड नाहीं.

ही मसलत तिमूरतष, त्याची स्त्री व पुत्र ह्या त्रिवर्गींस मानवली. मग अल् अब्बसानें लागलेंच तीन घोडे तयार करविले, आणि वाटेचें साहित्य व मोहरांचा एक तोडा त्यांच्या स्वाधीन करून ह्मटलें, कीं आतां ताबडतोब वाट धरा. वेळ घालवूं नका. उद्यां इलूजखान निःसंशय सर्व ठिकाणीं तुमचा शोध करील.

मग त्या वृद्ध राजाचा (अल् अब्बसाचा) मोठा आभार मानून त्यांनीं

बैकाचा देश सोडला. पुढें इरतिष नदी उतरल्यावर त्यांस एक उंटवाला भेटला. त्याचा व ह्यांचा रस्ता एकच होता, ह्मणून त्याच्या सोबतीने जात असतां कित्येक दिवसांनीं ते बर्लस लोकांच्या मुलखांत सुखरूप पोचले. तेथें त्यांस प्रथम ज्या लोकांची गांठ पडली, त्यां समागमेंच त्यांनीं आपलें बिऱ्हाड केलें, आणि आपलीं घोडां विकून जवळचा पैसा संपे पर्यंत स्वस्थ राहिले. पैसा संपल्यावर खान पुनरपि चिंतेंत पडून खेद करूं लागला, कीं मी अजून जीवंत कां राहिलों ? अशीं निरंतर दुःखें व हाल भोगून जिवाची ओढाताण करितां मी आपल्या राज्यांत राहूनच नाशास प्रवृत्त झालेल्या शत्रूशीं राजधर्मा प्रमाणें युद्ध करून त्यांत कां मेलों नव्हतों ? असें निमुटपणें दुःख काढण्यांत काय फळ आहे ? आझी ईश्वरावर भरवसा ठेवून त्यानें आणलेली विपत्ति सहन केली तरी आमचे दुःखाचे दिवस जाऊन आझास पुनरपि सुखाचे दिवस येणें नाहींत.

खालफ म्हणाला, महाराज, धीर सोडूं नका, आपल्या दुःखाचा शेवट होईल, ह्यांत संशय नाहीं. ज्या परमेश्वरानें आपणावर हीं संकटें आणिलीं, तोच त्यांच्या निवारणाचा उपाय योजीत असेल, ह्यांत संशय नाहीं ; परंतु तो कोणता उपाय आहे, हें मात्र आपणास समजत नाहीं. आतां आपण बर्लस लोकांची मुख्य छावणी आहे, तेथें जाऊं या. तेणें करून आपलें दैव उघडेल असें मला वाटतें.

मग ते त्रिवर्ग जेथें बर्लसचा खान राहात होता, तेथें गेले. तेथें परस्थ गरीब लोकांस राहण्याकरितां एक मोठा तंबू दिला होता. त्यांत ते शिरले. ते प्रवासाच्या श्रमानें थकून गेले होते, ह्यास्तव अंमळ विसावा घेत बसले. काहीं वेळानें आतां पुढें पोटापाण्याची तजवीज काय करावी असा त्यांस विचार पडला. तेव्हां खालफ आईबापांस तेथेंच ठेवून, आपण हळूच तंबूबाहेर निघाला आणि जाणारे येणारे लोकांजवळ भिक्षा मागूं लागला. संध्याकाळ पर्यंत भिक्षा मागून, जो थोडा पैसा मिळाला, त्याची त्यानें शिधासामग्री आणून आपल्या आईबापांस दिली. पुत्रानें खरोखरी भिक्षा मागितली हें कळतांच आईबापांच्या नेत्रांतून अश्रुधारा वाहूं लागल्या. तेव्हां खालफास त्यांच्या दुःखाचा कळवळा येवून तो त्यांचें सांतवन करण्या करितां बोलला, कीं

आपण आज पर्यंत जीं संकटें भोगलीं, तीं ह्या भीक मागून पोटा भर-
ण्याच्या दुःखापुढें कांहींच नाहींत, असें मलाही वाटतें. कारण भीक
मागणें मोठ्या शरमेची गोष्ट आहे; परंतु सांप्रत दुसऱ्या कोणत्याही
उपायानें उपजीविका होत नाहीं, तेव्हां अपमान सहन करून भीक
मागून तुमच्या पोटास घालावें हा माझा धर्म होय. इतक्यांत एकाएकीं
त्यास एक विचार सुचला. तो ह्मणाला, कीं अजूनही एक उपाय आहे.
तो असा, कीं तुम्ही मला गुलाम म्हणून विकलें असतां त्या पैशानें
तुमचा चरितार्थ पुष्कळ दिवस चालेल.

हे शब्द ऐकतांच तिमूरतब ह्मणाला, कीं बाळा, हें काय बोल-
तोस ! तुला गुलाम करून त्याजवर आम्ही निर्वाह करावा काय ? हरहर !
तसें करण्यापेक्षां आपण सांप्रतचें दुःख भोगावें हें चांगलें; परंतु आप-
णांपैकीं कोणाएकास विकण्याचाच प्रसंग आल्यास मी आपणासच विकून
घेईन. तुम्हां उभयतां करितां गुलामगिरी करण्यास मी कबूल आहे.
खालफानें उत्तर केलें, कीं महाराज, मला एक दुसरी युक्ति सुचली आहे.
उद्यां प्रातःकाळीं मी हेलकरी लोकांत जातो, म्हणजे दैववशात् कोणीतरी
मला ओझें घेण्याकरितां बोलावील आणि ह्या प्रमाणें दररोज करून आ-
पण निर्वाह करूं. ह्या गोष्टीस त्यांनीं अनुमोदन दिलें. मग दुसरे दिवशीं
हा राजपुत्र हेलकरी लोकांत जाऊन कोणी ओझें घेण्याकरितां बोलावील
म्हणून वाट पाहात बसला; परंतु नशीब खोटें ह्यामुळें त्यास कोणीच
बोलाविलें नाहीं. यास्तव कांहीं न मिळतां अर्धादिवस तसाच गेला,
असें पाहून त्यास फारच वाईट वाटलें. तो मनांत ह्मणाला; कीं जर
ह्यांत देखील मला यश न येईल, तर मी आपल्या आईबापांचा कसा
निर्वाह करावा ?

आपणास कांहींतरी मजुरी लागेल ह्या आशेनें तो हेलकरी लोकांत
बसून वाट पाहतां पाहतां थकून गेला. नंतर उपजीविका करण्यास
पुढें काय तजवीज करावी ह्याचा स्वस्थपणें विचार करण्याकरितां गदीं-
तून उठून फिरत फिरत, तेथून जवळच एक मैदान होतें, तेथें गेला.
तेथें त्यानें एका झाडाखालीं बसून ह्या संकटसमयीं कृपा करावी म्हणून
ईश्वराची प्रार्थना केली. नंतर त्यास झोंप लागली. पुढें जागा होऊन
पाहतो तो एक अति सुंदर ससाणा जवळच बसला होता. त्याच्या

डेकीवर चमत्कारिक पिसांचा तुरा होता, व त्याच्या गळ्यांत एक नवर-
लाचा हार होता, असें त्याच्या दृष्टीस पडलें. **खालफास** ससाणे
धरण्याची युक्ति चांगली माहीत होती. त्यानें आपली मूठ त्याच्या
पुढें करितांच तो पक्षी त्याच्या मनगटावर येऊन बसला. तेव्हां **खाल-**
फास फारच आनंद झाला. तो म्हणाला, कीं बरें आतां ह्यांत काय
निष्पन्न होतें तें पाहूं. हा पक्षी दिसण्यांत तर येथल्या राजाचा असावा
असें दिसतें. पुढें त्याचा तर्क खराच झाला. **बर्लसचा** खान **अल-**
मगीर ह्याचा तो लाडका ससाणा होता, व तो अधले दिवशीं उडून
गेल्या होता, यामुळें पारधी लोक फार झटून त्याचा सर्व ठिकाणीं शोध करीत
होते. कारण कीं राजाचा त्यावर फार लोभ होता ह्यास्तव त्यानें पारधी
लोकांस ससाणा धरल्या वांचून माघारे आलां तर मोठी शिक्षा करीन
म्हणून ताकीद केली होती.

खालफा ससाणा घेऊन लष्करांत येतांच तेथील लोक मोठ्यानें
ह्मणालें, कीं वाहवा ! राजाचा ससाणा सांपडला. आतां ह्या मुलानें
ससाणा धरून परत आणून राजाच्या जिवास संतोष केला, ईश्वर ह्याचें
बरें करो. मग **खालफा** तो पक्षी घेऊन राजाच्या तंबूपाशीं येतांच
राजास अतोनात आनंद झाला. त्यानें धांवत धांवत येऊन आपल्या
पक्ष्याचे पुष्कळ मुके घेतले. नंतर तो कोठे सांपडला ह्मणून **खालफास**
विचारतां त्यानें अमुक ठिकाणीं सांपडला ह्मणून सांगितलें. त्यास
राजा म्हणाला, कीं तूं परमुलुखाचा दिसतोस, तुझी जन्मभुमी कोणती व
तूं येथें काय उद्योग करून असतोस ! **खालफानें** राजाच्या पायांवर
डोई ठेवून उत्तर केलें, कीं महाराज, मी **वलगरिया** येथील श्रीमान
व्यापाऱ्याचा मुलगा आहे. माझा बाप मोठा श्रीमंत होता. कांहीं
दिवसां पूर्वी मी, माझा बाप, व आई अशीं जैकचे मुलखांत प्रवास
करीत असतां चोरट्यांनीं आम्हास लुटलें आणि जीवमात्र न घेतां आम्हास
सर्वपरी नागविलें, म्हणून अगदीं कंगाल होऊन आम्ही येथें आलों.

राजा म्हणाला, माझा ससाणा तुला सांपडला येणेंकरून मला मोठा
संतोष झाला. कारणकीं जे कोणी माझा पक्षी आणून देईल, त्यास
दोन देणग्या देईन म्हणून मीं प्रतिज्ञा केली आहे. तर आतां तुला काय
मागणें असेल तें बोल. मजपासून काय घेण्याची तुझी मर्जी आहे, तें

सांग. मागितलेली गोष्ट मिळेल किंवा नाही असा संशय बाळगू नको. त्याजवरून खालफ म्हणाला, कीं दोन गोष्टी मागण्यास मला परवानगी आहे, तर प्रथमतः माझे आईबाप धर्मशाळे दाखल जो तंबू आहे, त्यांत राहिले आहेत, त्यांस आणवून सरकारच्या तंबूपैकीं जो खासगत तंबू असेल, तो त्यांस रहावयास द्यावा, व ह्यांच्या जिवांत जीव आहे तोपर्यंत त्यांचा उदरनिर्वाह सरकारांनीं चालवावा. तसेंच सरकारी खासगी लोकांतून कांही लोक त्यांच्या सेवेस द्यावे. दुसरें मागणें, कीं मी मुशाफरीस जावें म्हणून योजिलें आहे, ह्याजकरितां सरकारच्या पागेंतून एक उत्तम घोडा व एक मोहरांनीं भरलेली थैली मला द्यावी. **अलमगिरानें** उत्तर केलें, कीं तुझ्या इच्छेनुरूप होईल. तूं आपल्या आईबापांस घेऊन ये ; आजपासून पुढें तूं सांगितल्या प्रमाणें मी त्यांस बाळगीन. तसेंच उदईक माझ्या पागेंतून एक उत्तम घोडा उंची सामान घातलेला तुला मिळेल, त्यावर बसून तुला जिकडे जाणें असेल तिकडे जाण्यास परवानगी आहे. तुझा भिडस्तपणा, तुझे चित्तांत ठसलेली मातापितरांची प्रीति, तुझें तारुण्य, आणि तुझी मौढपणाची ढब, हीं सर्व पाहून मला फार संतोष झाला. तूं माझा पाहुणा होऊन मला पंक्तीचा लाभ दे, म्हणजे **अरबस्थान** येथील एक गोष्टी सांगणारा येथें आहे त्याच्या गोष्टी ऐकशील. त्याचें ज्ञान व कल्पनाशक्ति अद्भुत आहेत, त्याच्या गोष्टींनीं माझे लोकांस उपदेश व मनोरंजन होतें.

मग तो राजा व **तिमूरतषाचा** पुत्र असे उभयतां जेवायास बसले. जेवायास नानाप्रकारचीं फळें, फुलें, व मिठाई हाती. तसेंच **अलमगीर** राजास पारधीचा फार नाद असून तो त्या कामांत फार चतुर होता, त्यामुळे स्वतः शिकार करून आणलेल्या अनेक जातींच्या श्वापदांचीं व पक्ष्यांचीं मासे तयार करून वाढलीं होतीं. एक **अरब** राजाजवळ बसला होता, तो राजाच्या मुखांतून, हूं केव्हां निघेल म्हणून वाट पाहत होता. शेवटीं राजा त्याकडे वळून म्हणाला, कीं **मुस्तफा**, तुझें ज्ञान व चातुर्य ह्यांची मी आपल्या पाहुण्यापार्शीं मोठी तारीफ केली आहे. ह्या स्तव मीं यथार्थ सांगितलें अशी त्याची खातरी होऊं दे. हा तुला जो विषय सांगेल त्याचें तूं अशा रीतीनें प्रतिपादन कर, कीं तेणेंकरून तुझी वाहवाच व्हावी. राजपुत्र झणाला, कीं मला **चीन** देशाविषयीं

कांहीं गोष्टी ऐकण्याची फार इच्छा आहे, त्या मोठे राज्यांत राज्य-
कारभार कसा चालतो, व तेथील लोकांच्या रीतीभाती कशा आहेत,
ह्या प्रकरणीं कांहीं गोष्टी सांगा.

अरबांनं क्षणभर विचार केला आणि प्रथमतः प्रस्तावने दाखल कांहीं
साधारण गोष्टी बोलून, ज्या राज्यांत अत्यंत प्राचीन काळापासून विद्येचा
व कलाकौशल्याचा प्रसार होऊन गेला आहे, अशा त्या चीनच्या राज्याचें
वैभव व थोरपणा वर्णन करण्यास आरंभ केला. अरब सांगतो, कीं पृथ्वी-
च्या वसलेल्या भागांच्या अर्ध्या हिस्स्या येवढा एकट्या चीनच्या राज्या-
चा विस्तार आहे. तेथें लोकसंख्या म्हटली तर कोट्यावधी होईल.
तेथील एकेक शहराचें उत्पन्न पाहिलें तर एखादे राज्याच्या वसुलापेक्षां-
ही अधिक भरेल. तसेंच तेथें एक एक कालवे असे बांधले आहेत, कीं
इतर देशांतल्या अत्यंत मोठमोठ्या ज्या नद्या त्यांच्या सारखी त्या काल-
व्यांची रुंदी व लांबी आहे. ह्याप्रकारचें तें विस्तीर्ण राज्य आहे म्हणून
त्यानें सांगितलें. त्यानें असें एक भविष्य सांगितलें, कीं ज्या तार्तरी
योद्ध्यांचे भीतीस्तव त्या देशांतली प्रसिद्ध मोठी भिंत बांधली आहे,
तेच लोक एके दिवशीं त्याच भिंतीस शिड्या लावून तो संपत्तिवान देश
जिंकतील, असें सांगून त्यानें एक गोष्ट सांगण्यास आरंभ केला.

लिनीन ह्याची गोष्ट.

क्यंगनन प्रांती चंगचू शहराखालीं एक बुसी म्हणून कसबा असे.
तेथें कोणी तीन बंधु एकत्र राहत होते. ते फार गरीब नव्हते व फार
श्रीमंतही नव्हते. मध्यमप्रतीचे होते. त्यांपैकीं वडील भावाचें नांव
लिनीन, दुसऱ्याचें नांव लिन्पव व धाकट्याचें लिन्चीन होतें. लि-
न्चीन लहान असल्यामुळें त्याचें लग्न झालें नव्हतें. दुसऱ्या दोघांचीं
लग्नें झालीं होती, वडील भावाच्या बायकोचें नांव वंग, व दुसऱ्याचे बाय-
कोचें नांव यंग होतें, आणि दोघाही रूपानें चांगल्या असत.

लिन्पव मोठा जुवेबाज व दारूबाज होता. सद्दासना म्हणून
त्याचे आंगीं मुळींच नव्हती. त्याच्या बायकोचा स्वभावही त्या सार-
खाच असे. ती गैरचालीची होती. तिची जाऊ तीपेक्षां फार निरा-

ळ्या प्रकारची असे. वंगही मोठी योग्य बायको असून फार साध्वी होती. त्या दोघी शेजारीं शेजारीं राहत होत्या, तथापि मनांतून त्यांचें परस्पराशीं सौरस्य नव्हतें. वंग हिला हिंएरल नामें पुत्र होता. त्याचें वय सुमारे सहा वर्षांचें होतें. एके दिवशीं हिंएरल दुसरे मुलां बरोबर रस्त्यांत मौज पाहण्या करितां गेली असतां, गर्दीत कोठें चुकून गेला, तो संध्याकाळ झाला तरी परत आला नाहीं.

मुलगा चुकून गेला ह्यामुळे त्याचे आईबापांस अतिशय दुःख झालें. त्यांनीं सर्व ठिकाणीं जाहिरनामे लाविले व शोधही केला; परंतु तो कोठें सांपडेना, व त्याचा पत्ता देखील लागेना. आवडतें व एकुलतें एक मूल नाहींसें झाल्यामुळे लिनीनास चैन पडेना. घरांत कोणत्याही वस्तूकडे नजर गेली असतां मुलाची आठवण होऊन त्याच्या अंतःकरणास असह्य वेदना व्हावी. मग त्या पुत्रशोकांनं गांजला जाऊन त्यानें घर सोडून कांहीं वेळ कोठें तरी बाहेर जाण्याचा निश्चय केला आणि आपल्या एका मित्रा पासून कांहीं भांडवलास पैका उसना घेऊन तो त्या गांवाचे आसपास व जवळच्या खेड्यांत लहान लहान व्यापार करण्या करितां निघाला; मनांत हें कीं इकडे तिकडे फिरण्यांत कोठें तरी मुलाचा शोध लागला तर बरेंच झालें.

ह्याप्रमाणें त्याचें सर्व लक्ष मुलाकडे लागल्यामुळे, व्यापारांत पुष्कळ नफा झाला तरी त्यास आनंद झाला नाहीं. त्यानें घरापासून फार दूर न जातां पांच वर्षेपर्यंत तसाच व्यापार चालविला. त्यानें आठ माहिने बाहेर राहून पावसाळ्यांत दरसाल घरीं जाऊन रहावें. असा क्रम कित्येक वर्षे चालला; परंतु मुलाचा शोध कांहींच लागेना. तेव्हां आपलें लेंकरूं ह्या जन्मांत आपल्या दृष्टीस पडत नाहीं, व आपली बायको वंग हीस ह्यानंतर मुलें होण्याचें चिन्हही दिसत नाहीं, असें पाहून, व तितक्या काळांत व्यापार चांगला चालल्यामुळे त्याजवळ भांडवलही बरेंच जमलें होतें, म्हणून, कोठेंतरी दूरदेशीं जाऊन व्यापार करावा, असा त्यानें निश्चय केला, आणि तो निघून चालता झाला. मार्गानें एक श्रीमान व्यापाऱ्याची व त्याची सहज गांठ पडली. तेव्हां त्या व्यापाऱ्यानें ह्याची व्यापाराच्या कामांत वाकबगारी व हुशारी पाहून ह्याशीं पाती ठेवण्याचें बोलणें लाविलें, व ह्यास नफ्याचा पुष्कळ अंश देऊं केला,

त्यासमयीं आपण श्रीमान व्हावें अशी ह्यास इच्छा होऊन हा आपलें दुःख विसरून गेला. त्याचें सर्व लक्ष्य व्यापाराकडे लागलें. नंतर तेशान्सी प्रांतीं गेल्यावर थोडकेच दिवसांत सर्व गोष्टी त्याचे इच्छेनुरूप घडून आल्या. त्यांचा माल लवकर विकून त्यांत त्यांस फार नफा झाला; परंतु त्या देशांत अवर्षण पडून दुष्काळ पडल्यामुळें व लिनीन पुष्कळ दिवस दुखण्यास पडल्यामुळें सर्व पैका हातीं येण्यास सुमारें दोन वर्षे लागलीं. त्या प्रांतांत ते एकंदर तीन वर्षे राहिले. नंतर लिनीनाची प्रकृति बरी होऊन सर्व पैका हस्तगत झाल्यावर तो स्वदेशास परत जाण्याकरितां निघाला.

वाटेनें चालत असतां थकल्यामुळें चार दिवस विश्रांती घेण्या करितां त्यानें चिनल्येवू नामें गांवांत चार दिवस मुक्काम करून तो राहिला. तो एके दिवशीं गांवचे आसपास रपेट करीत फिरत असतां, अकस्मात् एक जांबळ्या रंगाच्या कापडाचा कसा सहज त्याचे दृष्टीस पडला. मग तो उचलून पाहतो तों जड लागला. तेव्हां त्यानें एकांत स्थानीं जाऊन तो कसा सोडून पाहिला, तों त्यांत दोनशें मोहरा होत्या. तें द्रव्य पाहतांच त्याचे अंतःकरणांत अनेक प्रकारचे विचार आले. तो मनांत म्हणाला, कीं मी दैववान् म्हणून हें द्रव्य माझे हातीं लागलें. हें मीं बळकाविल्यास माझें कोण काय करणार आहे? ह्याचा वाटेल तसा खर्च मला करतां येईल. बरें, पण ज्या मनुष्याची ही थैली असेल, त्यास ती आपणा पासून गमावली असें समजल्यावर केवढें दुःख होईल व तो कसा घाबरा होऊन तिचा शोध करीत फिरूं लागेल बरें? आमचे वाडवडील अशा रीतीनें सांपडलेल्या पैक्यास स्पर्श देखील करीत नव्हते, आणि जर त्यांनीं कदाचित् तो उचलून घेतला तर त्याचे मालकास तो परत द्यावा ह्या हेतूनेंच घेत असत, असें सांगतात. ही जुनी चाल मला फारच स्तुत्य दिसते. तर त्या चालीस अनुसरून वागावें हें मला चांगलें वाटतें. त्यांत मी वृद्ध होत चाललों आहे, व मला पोटी संतानही नाहीं. तेव्हां मीं तर द्रव्याचा अभिलाष कदापि करूं नये. अन्यायानें जोडलेल्या पैक्यापासून मला कोणता फायदा होणार ?

असा विचार करीत करीत ज्या ठिकाणीं पैसा सांपडला होता, तेथून तो कांहीं पाउलें दूर गेला होता; परंतु पुनः त्या ठिकाणीं परत येऊन

त्या कशाचा कोणी मालक शोध करीत आल्यास हा पैका त्याच त्यास द्यावा ह्या हेतूने अस्तमान पर्यंत तेथेच तो वाट पाहत बसला ; परंतु कोणी एक आला नाही. तेव्हां रात्री आपल्या बिऱ्हाडास गेला आणि दुसऱ्या दिवशी त्या मुकामाहून निघून चालता झाला. तो सहावे दिवशी संध्याकाळी नूनसुचू ह्या गावी पोचला, आणि एका सराईत कांहीं व्यापारी लोक उतरले होते, तेथे आपणही उतरला. ते व्यापारी लोक एकत्र बसून इकडल्या तिकडल्या गोष्टी करीत असतां, व्यापारापासून कोणकोणते फायदे होतात, ह्याविषयांवर सहज बोलणे आले. त्या वेळी त्यांतील एकजण म्हणाला, कीं आज पांच दिवस झाले मी चिन्लयेवू येथे उतरलों असतां, तेथे माझ्या जवळ दोनशें मोहोरांचा कसा होता, तो हारवला. यास कारण असें झालें, कीं मी तो कसा जवळ घेऊन निजलों होतो. इतक्यांत तिकडून एका बडेलोकाची स्वारी आली. तेव्हां मी न उठलों तर त्याची बेआदबी होईल, ह्या भीतीने मी तेथून लगबगीने उठून एकीकडे झालों आणि त्या धांदलींत कसा तेथेच विसरलों. पुढे रात्री निजाव-याच्या वेळेस पोशाक काढतांना कसा गमावला असें मला समजलें ; परंतु तो हजारों लोक जाण्यायेण्याच्या रस्त्यावर विसरलों होतो ; ह्यास्तव कोणी तरी तो तेथून घेऊन गेला असेल, तेव्हां त्याच्या शोधास लागून आपल्या दहापांच पुढल्या मजला बुडवाव्या हें व्यर्थ आहे असें समजून मी निमुटपणे चुरमुरत बसलों.

अशी मोठी त्याची नाहाबी झाली, हें ऐकून सर्वास वाईट वाटलें लिनीनानें त्याचें नांव व राहण्याचें ठिकाण विचारिलें. त्यानें नम्रतेने उत्तर केलें, कीं महाराज, माझे नांव चीन होय. मी यंगचिबू येथे राहत असतो. तेथे माझे दुकान व मोठी वखार आहे. त्या व्यापाऱ्यानें ही लिनीनास नांव, गांव, ठावठिकाण विचारल्या वरून लिनीन आपलें नांव सांगून म्हणाला, कीं मी तुसी येथील राहणारा आहे. माझे गांवाचा रस्ता यंगचिबू वरूनच आहे ; ह्यास्तव तुमची खुशी असल्यास आपण मिळूनच जाऊं. म्हणजे तेथपर्यंत मला तुमच्या सोबतीचा लाभ होईल.

चीनानें नम्रतेने उत्तर केलें, कीं फार चांगली गोष्ट आहे ; आपण सोबतीनेच जाऊं. आपल्या सारख्याची सोबत मिळाल्यानें मी आपणास मांठे दैव-

वान समजतों. तें गांव फार लांब नव्हतें म्हणून ते लवकरच यंगचिन्तू येथें पोचले. मग चीनानें मोठा आदर सत्कार करून आपणाबराबेर मुशाफरी करणारे मित्रास आपले घरीं बोलाविलें आणि तो येतांच त्यानें जेवण्याची तयारी करण्यास सांगितलें. पुढें जेवते वेळेस गोष्टी सांगतां सांगतां लिनीनानें युक्तीनें हारवलेल्या पैक्याची गोष्ट काढून घरधन्यास विचारिलें, कीं पैक्याची जी तुमची थैली गेली ती कोणते रंगाची व कशाची होती? चीनानें सांगितलें, कीं जांबळ्या कापडाची होती, थैलीच्या शेवटावर पांढऱ्या रेश्मानें माझें नांव घातलें होतें. ह्या माझ्या खुणा आहेत, असें सांगतांच, हाच थैलीचा खरा धनी आहे, अशी लिनीनाची खातरी झाली आणि तो ह्मणाला, कीं मी इतक्याकरितां खोदखोदून विचारितों, कीं तुम्ही सांगतां, त्याच मासल्याचा एक कसा चिनल्येवू येथें असतां मार्गावर मला सांपडला आहे. असें बोलून त्यानें तो कसा दाखविला, आणि विचारलें, हा तुमचाच काय? तेव्हां होय तोच माझा कसा असें चीनानें सांगितल्यावरून लिनीनानें तो त्याच्या स्वाधीन केला.

मग आपणावर ह्यानें मोठा उपकार केला असें समजून चीन त्यांतील निमे पैका काढून लिनीनास फार आग्रहानें देऊं लागला; परंतु त्यानें घेतला नाहीं. तेव्हां चीन म्हणाला, कीं तुम्ही मजवर मोठा उपकार केला. असा भलेपणा व औदार्य कोठें दृष्टीस पडणार? नंतर त्यानें मोठ्या मेजवानीचा थाट केला, आणि लिनीन जेवीत असतां अनेक प्रकारें भाषण करून त्यांनीं एकमेकास मित्रत्व दाखविलें.

चीन मनांत म्हणाला, कीं ह्या लिनीना सारखा भला मनुष्य कधीं कोठें आढळणार आहे? ह्या काळांत अशीं मनुष्यें दुर्मिल आहेत. ह्यानें मजवर जो एवढा उपकार केला, हा माझे हातून फिटण्यास काय तजवीज करावी? बरें, असो, आतां मला एक बारा वर्षांची कन्या आहे. ह्याजकरितां ती देऊन अशा भल्या मनुष्याची सोयरीक जोडावी; परंतु ह्यास पुत्र आहे कीं नाहीं कोण जाणे? बरें, ह्यास विचारून तर पाहूं. असा विचार करून तो लिनीनास म्हणाला, मित्रा तुझ्या मुलास वय किती आहे?

तो प्रश्न ऐकतांच लिनीनाच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा चालल्या. त्यानें

उत्तर केलें, कीं मला एकच मुलगा होता. तो माझा फार लाडक होता; परंतु तो एके दिवशीं रस्त्यांत मौज पाहण्याकरितां गेला असतां गर्दीत चुकून नाहीसा झाला. त्या गोष्टीस आज आठ वर्षे झालीं. त्या दिवसापासून हा कालपर्यंत मी त्याचा बहुत शोध केला; परंतु त्याचा कांहींच पत्ता लागला नाही. त्या मुलाच्या पाठीवर मला दुसरें कांहीं मुल बाळही झालें नाहीं, ह्यामुळें मी फार दिलगीर आहे. माझे मन संसारांत लागत नाहीं.

चीनानें हें ऐकून कांहीं विचार करून लिनीनास पुसलें, कीं मित्रा तुझा मुलगा गेला त्या वेळेस त्याचें वय किती होतें? व त्याचें नांव काय? लिनीनानें उत्तर केलें. तेव्हां तो सहा वर्षांचा होता, आणि त्याचें नांव **हिएरल** म्हणून होतें. त्यास देवी देखील येऊन गेल्या होत्या; परंतु त्याच्या आंगावर एक वणही राहिला नाहीं. त्याचा चेहरा लाल असून त्यावर डाग वगैरे अगदीं नाहींत.

ही गोष्ट ऐकून चीनास मोठा आनंद झाला, व तो आनंद त्याच्या अंतःकरणांत न मावून तोंडावरही दिसूं लागला. त्यानें आपल्या एका चाकरास हांक मारून त्याचे कानांत कांहीं सांगितलें. आणि तो चाकर होय महाराज, असें म्हणून तसाच माधारा घरांत गेला. हें सर्व पाहून लिनीन फार चकित झाला, आणि ह्याचे कारणा विषयीं तो आपल्या मनांत अनेक प्रकारचे तर्क बांधीत आहे, तों त्यानें सुमारे चवदा वर्षांचा मुलगा चांगला पोशाक पेहरलेला त्या खोलींत येतांना पाहिला. त्याचा तो सुंदर बांधा, मोठे मोठे पाणीदार डोळे, काळ्याभोर व कमाणदार भुवया, शानदार आयट व चालण्याची ढब, व सुरेख चेहरा, हीं सर्व पाहून लिनीनाचें मन गार होऊन त्या मुलाकडे वेधून गेलें.

त्या मुलानें हा कोणी परका ग्रहस्थ बसला आहे असें समजून लिनीना कडे वळून मोठ्या नम्रतेनें लवून त्यास मुजरा केला, आणि चीना जवळ उभा राहून त्यास पुसलें, कीं पित्या **हिएरलास** कां हांक मारली? काय आज्ञा आहे? चीन म्हणाला, कीं मुला, कां हांक मारिली तें सांगतों अमळ मजपाशींच उभा रहा.

मुलानें आपलें नांव **हिएरल** म्हणून घेतलें, हें ऐकून लिनीनाचे अंतःकरणांत अधिकच संशय उत्पन्न झाला. तसेंच त्या मुला विषयीं

त्याचे मनांत अपत्यप्रीतिही उत्पन्न झाली. मग त्याने आपल्या हरवलेल्या मुलाचा बांधा, तोंडवळा, चालण्याची वगैरे ढब ही मनांत आणिली आणि पाहतो तो ती सर्व चिन्हे ह्या मुलांत आहेत ; परंतु हा मुलगा आपलाच असावा असा निश्चय करण्यास बाधक एक गोष्ट होती. तिच्या योगाने मात्र तो गोंधळांत पडला. ती गोष्ट ही, कीं मुलाने चीनास बाप म्हटले. आतां हा तुमचाच खरोखर मुलगा आहे कीं कसें म्हणून चीनास विचारावें तर ती गोष्ट सभ्यपणास नीट दिसेना. तो मनांत म्हणाला. कदाचित् तो त्याचाच मुलगा असेल, व दोन मुलगे एका नांवाचे असून एकमेकासारखे नसतातच असेंही नाही.

आशा विचारांत लिनीनाचें अंतःकरण निमग्न होऊन गेल्यामुळे तो पुढील जेवण सुद्धां विसरला. चीनाने त्याचे चर्येवरून, तो कोणत्या गोंधळांत पडला आहे, हें तत्काळ ताडलें. कांहीं अवर्णनीय मोह चित्तांत उत्पन्न होऊन लिनीनाचें अवघें लक्ष त्या मुलाकडे लागून गेलें. त्याची दृष्टि त्यावरून हलेना. तसेंच तो मुलगाही अल्पवयामुळे भिडेस्तव लाजाळू होता तरी त्यासही लिनीनाकडे पाहिल्या वांचून रहावेना. जशी काय पितृप्रीति त्याचे अंतःकरणांत त्यास न कळतां उडवून त्यास आपला बाप ओळखावयास शिकवीत होती. शेवटीं लिनीनास त्या पुत्रप्रेमाचा उद्गार आवरून धरवेनासा झाला. तेव्हां त्यानें सभ्यपणाची रीत विसरून चीनास पुसलें, कीं हा वास्तविकच आपला मुलगा आहे कीं कसें?

चीनाने उत्तर केलें, कीं मी त्यास आपल्या मुला प्रमाणेंच मानितों; परंतु तो माझा खरा मुलगा नव्हे. सुमारे आठ वर्षांपूर्वीं कांणीएक मनुष्य ह्या शहरांतून ह्या मुलास घेऊन जात असतां, सहज त्याची माझी गांठ पडली, आणि तो मला म्हणाला, कीं मी मोठ्या संकटांत पडलों आहे, तर मला आपण कृपा करून साह्य करावें, माझी बायको मेली. हें एक मूल मात्र राहिलें आहे. कांहीं दुर्दैवाने माझा व्यापार बसल्यामुळे मला स्वदेश सोडून होएंगन येथें माझे सगे सोयरे आहेत, त्यांकडे जाणें अवश्य आहे. कारण त्यांकडून मला कांहीं पैका मिळण्याची आशा आहे. तो आला असतां पुनः व्यापार करावा असें माझ्या मनांत आहे; परंतु तेथपर्यंत जाण्यास मजपाशीं वाटखर्ची देखील नाही. ह्यास्तव

कृपाकरून मला तीन मोहरा उसनवार द्याल, तर मोठे उक्कार होतील. मी परत येतांच आपली फेड करीन. तोंपर्यंत पैशाबद्दल हा माझा एकुलता एक लाडका मुलगा तुम्हापार्शीं गहाण ठेवितों. मी होऐंगन येथें जाऊन लागलाच परत येईन, आणि आपला मुलगा सोडवून नेईन.

त्यानें आपणावर असा भरवसा ठेविला पाहून मी मोठ्या संतोषानें त्यास मागितलेला पैका उसना दिला. त्यानें जातेसमयीं डोळ्यांस पाणी आणलें आणि मुला करितां आपण मोठा कष्टी झाला असें दर्शविलें; परंतु मुलानें आपला बाप जातो म्हणून कांहींच शोक केला नाहीं. तें पाहून मला मोठें आश्चर्य वाटलें, तथापि तो ढोंगी बाप परत आला नाहीं, त्यावरून हा मुलगा कोणाचा असावा, ह्याविषयीं मला मोठा संशय आला, आणि तो दूर करण्याविषयीं मी फार काळजींत पडलों. मी ह्या मुलास पुष्कळ प्रकारें विचारलें, त्यावरून समजलें, कीं त्याचा जन्म वुसी येथें झाला, व तो एके दिवशीं रस्त्यांत मौज पाहण्याकरितां गेला असतां आपल्या घरापासून फार दूर गेला, आणि वाट चुकला. तेव्हां कोणी मनुष्यानें त्यास फसवून नेलें. त्यानें आपल्या आईबापांचीं नावेही सांगितलीं. त्यावरून तो खरोखरी तुमचाच मुलगा असावा असें स्पष्ट दिसतें. ज्या मनुष्यानें त्यास मजपार्शीं आणिलें, तो त्याचा बाप नव्हे, तो कोणी लुच्चा होता, त्यानें त्या बापड्यास चोरून आणून पैका उपटला, असें समजल्यावर मला ह्या मुलाची फार काकळूत आली आणि त्याची चांगली वर्तणूक पाहून त्यावर माझी पराकाष्ठेची ममता जडली आणि तेव्हांपासून मी त्यास आपल्या मुलाप्रमाणें समजून विद्याभ्यास करण्याकरितां माझे मुलाबरोबर शाळेंत पाठवूं लागलों. मी ह्याचे घराचा शोध करण्या करितां वुसी येथें जावें म्हणून बहुत वेळ बेत केला; परंतु कांहींना कांहीं काम मध्येच येऊन तो योग घडण्यांत आला नाहीं. तथापि तो बेत अद्यापि माझ्या मनांतून गेला नव्हता. असो आतां दैव-योगानें तुम्हीच आपल्या मुलाविषयीं गोष्ट काढली, तेणेंकरून मला संशय आला आणि तुमच्या गोष्टीस व माझ्या माहितीस चमत्कारिक मेळ पडल्यावरून तुम्ही ह्या मुलास ओळखाल तर पहावें म्हणून मी त्यास बोलविलें.

हें ऐकून हिएरल व लिनीन ह्या उभयतांच्या डोळ्यांतून आनंदाश्रू

चालले. **लिनीन** म्हणाला, कीं माझे मुलाचे आंगावर एक खूण होती. ती पाहिली म्हणजे हा मुलगा तोच किंवा दुसरा ह्याचा निश्चय होईल. त्याचे डावे गुडघ्यावर जन्मापासून एक काळा तीळ होता तो पहावा. त्यासमयीं **हिएरलाने** आपली इजार वर साखून तो दाखविला. **लिनीनाने** तो पाहतांच धांवत जाऊन त्या मुलास उचलून पोटाशी धरिले, आणि मोठ्या प्रेमाने त्याचे पुष्कळ मुके धेऊन तो त्यास म्हणाला, कीं हे लाडक्या, आज इतके वर्षांनीं तुला पाहून मला जो हर्ष झाला आहे, तो त्रिभुवनांत मावत नाही !

त्यासमयीं उभयतां पितापुत्रांस किती आनंद झाला हें सांगणें नको. **लिनीनाने** पुत्रास बहुत वेळ आलिंगन दिल्यावर त्यास एकीकडे करून मोठे नम्रतेनें **चीनास** मुजरा केला, आणि तो त्यास म्हणाला, कीं मित्रा, माझे मुलास तूं आपले घरीं ठेवून त्यास फार काळजीनें वागविलें, हा मजवर तुझा किती मोठा उपकार झाला आहे, हें मला सांगतां येत नाही. आज हा तूच दिला. तूं जर असें न करितास तर माझी व ह्या पुत्राची गांठ कदापि न पडती. **चीनाने** उत्तर केलें कीं मित्रा, त्यां माझ्या दोन हजार मोहरा परत दिल्या, हा उपकार त्यां मजवर निष्काम-बुद्धीनें केला, ही तुझी उदारता पाहून ईश्वर प्रसन्न होऊन त्यास तुझी दया आली, आणि त्यानें तुला माझ्या घरीं येण्याची बुद्धि दिली, व ज्या मुलाचा शोध पुष्कळ करून करून थकला होतास, तो तुझा मुलगा आज तुला त्यानें भेटविला. ईश्वराने तुझे सद्वासनेचें तुला फल दिलें, ह्यांत मीं कांहीं केलें नाही. हा तुझा मुलगा आहे हें मला आतांच समजलें, त्यामुळे मीं करावें तसें त्याचें लालन केलें नाही, असें मनांत येऊन मला फार वाईट वाटतें.

नंतर **लिनीनाने** आपले पुत्रास **चीनाचे** पायां पड, आणि ह्या उदार कल्याणकर्त्याचा आभार मान म्हणून आज्ञा केल्यावरून मुलाने त्यास मुजरा केला. त्यास **चीन** ही मुजरा करूं लागला असतां **लिनीनाने** निषेध केला. मग परस्परांनीं एकमेकाची स्तुति केल्यावर **चिनाने** **हिएर-**लास बापाजवळ बसविलें आणि तो पाहिलें बोलणें पुढें चालवून **लिनीनास** बोलला, कीं मला एक बारा वर्षांची कन्या आहे. ती तुमच्या पुत्रास देऊन आपला स्नेह दृढ करावा असें मीं योजिलें आहे. अरब सांगतो,

कीं चीनाचा खरा मित्रभाव व उत्कंठा पाहून लिनीनास वाटलें, कीं आतां आपण लौकिक रीती प्रमाणें नाहीं ह्मणणें योग्य नाहीं ह्यास्तव कांहीं ओढून न धरितां त्यानें चीनाच्या म्हणण्यास तत्काळ रुकार दिला.

हा सर्व प्रकार संपला तों पुष्कळ रात्र झाली होती. मग ते निजावयास गेले. हिएरल आपले बापाचे खोलींत निजला. मग त्या रात्री उभयतां पितापुत्रामध्ये कशीं ममतेचीं व लडिवाळपणाचीं भाषणें झालीं असतील हें वर्णावयास नको. वाचणारास त्या गोष्टीचें सहज अनुमान होईल. असो दुसरे दिवशीं लिनीन जाण्याविषयीं निरोप मागूं लागला ; परंतु चिनानें फार फार आग्रहांनें आज रहाच ह्मणून गळ घातली. तेव्हां त्यास राहणें प्राप्त झालें. मग तिसरे दिवशीं चिनानें आपले पुढें होणारे व्याह्यास व जावयास ते जाणार म्हणून मोठ्या थाटानें मेजवानी केली. जेवण व नाच रंग झाल्यावर चिनानें आपले खिशांतून वीस मोहरा काढल्या आणि लिनीनाकडे पाहून ह्मणाला, कीं माझा लाडका जावई इतके दिवस मजपाशीं होता, तेव्हां त्याच्या नाखुशीच्या गोष्टी मजकडून पुष्कळ झाल्या असतील, ह्यास्तव माझी ममता फार त्यावर आहे हें पुढें त्यास कळेल तोंपर्यंत मी हें त्यास लहानसें बक्षीस देतो. ह्यास होय नाहीं ह्मटल्यास मी ऐकणार नाहीं.

लिनीन बोलला, कीं एवढी मोठी सोयरीक करणें आहे, तेव्हां लोक रीती प्रमाणें मीं आंदण द्यावें तें मी प्रवासांत असल्यामुळें तुर्त होत नाहीं, असो; परंतु उलटें तुझीच आम्हास बक्षिसें देऊन ओझें करितां हें काय ? ही गोष्ट माझ्यानें करवत नाहीं. मला लाज वाटते.

चीनानें उत्तर केलें, कीं ही अशी हलकी देणगी मी तुम्हास स्वप्नांत देखील देणार नाहीं. ही मी जावयास देतो. मुलीचे सासऱ्यास देतो असें नाहीं. आणि ही तुझी न ध्याल तर माझी सोयरीक तुमच्या मनास येत नाहीं असें मी समजेन. तेव्हां लिनीनास वाटलें, कीं आतां नाहीं म्हणून उपयोग नाहीं. मोहरा घेतल्याच पाहिजेत, असें समजून त्यानें त्यांचा स्वीकार केला, आणि मुलास उठवून चीनास मोठ्या नम्रतेनें मुजरा करण्यास सांगितलें. त्यावरून चीन म्हणाला, कीं मीं कांहीं मोठे बक्षीस दिलें नाहीं, आणि त्यासाठीं मोठा उपकार मानणें नको. नंतर

हिएरल आपले सासूच्या पायां पडावयास घरांत गेला. ह्या प्रमाणें सारा दिवस जेवणाखाणांत व आनंदोत्साहांत गेला. मग रात्र झाली तेव्हां सर्व आपआपल्या ठिकाणीं जाऊन निजले.

लिनीन आपल्या खोलींत जाऊन बिछान्यावर पडल्यावर त्या सर्व गोष्टीचा विचार करूं लागला. तो मनांत म्हणाला: कीं मी सांपडलेल्या दोनशें मोहरा परत ज्याच्या त्यास दिल्या ह्या कृत्यानें ईश्वर प्रसन्न होऊन त्याच्या कृपेनें माझा मुलगा सांपडला, आणि प्रतिष्ठावह अशी सोयरीक-ही होत आहे; तर सुंदर रेश्मी कापडावर कलाबतूचीं फुलें काढलीं असतां जशी अधिक शोभा येते, त्याप्रमाणें ह्या गोष्टींमुळे मला आनंद झाला आहे. ह्यावरून परमेश्वराचा मजवर किती उपकार आहे बरें? ह्या वीस मोहरा मला चिनांनें दिल्या आहेत, तर त्या कोणी गरीब व धार्मिक अशा मनुष्यास धर्म केल्या असतां, फार चांगलें होईल. कारणकीं तसें केलें तर भावी कल्याणाचेंच आपण शेत पेरल्या सारखें होईल.

दुसरे दिवशीं जेवण झाल्यावर उभयतां पितापुत्रांनीं तयारी करून घरधन्याचा निरोप घेतला. मग ते बंदराचे धुक्यावर गेले आणि एक नांव भाड्यानें करून आपल्या गांवांस जाण्यास निघाले. सुमारे एक कोस गेले नाहींत, तो मोठा भयंकर चमत्कार त्यांचे दृष्टीस पडला. एक नांव उतारून मनुष्यांनीं भरलेली नुक्तीच बुडून माणसें नदींत बुडूं लागलीं होती; व त्यांच्या अरे धांवा रे धांवा ! बुडालों ! मेलों ! अशा हृदयाचें विदारण करणाऱ्या आरोळ्या चालल्या होत्या. त्या घोरप्रसंगीं किनाऱ्यावरील लोक आसपासचे नांवाड्यांस त्वरेनें होड्या नेऊन तीं माणसें वांचवा म्हणून मोठ्यानें ओरडून सांगत होते; परंतु ते पाषाण-हृदयी आणि स्वार्थी नावाडी म्हणाले, कीं आम्हांस पुष्कळ पैका देण्या बदल कोणी हमी घेतल्याशिवाय आम्ही आपल्या नावा हलवणार नाहीं. अशा संकट समयीं लिनीनाची होडी तेथें जाऊन पोंचली व त्यानें तो आकांत पाहतांच मनांत विचार केला, कीं गरिबांस खाऊं घालणें किंवा देवाल्यास शोभवणें ह्यापेक्षांही बुडत्या मनुष्याचा जीव वांचविणें फार श्रेयस्कर आहे; अशा सत्कृत्यास ह्या वीस मोहरा लावून हीं अनाथ मनुष्ये बुडतात, त्याचे प्राण वांचवावे हें फार योग्य दिसतें. मग त्यानें आरो-

ळी देऊन सांगितलें, कीं जे कोणी आपल्या नावांत ह्या बुडणारे लोकांस घेतील, त्यांस मीं वीस मोहरा देईन.

हें नावाड्यांनीं ऐकतांच त्यांनीं एकदम चहूंकडून नावा घातल्या. तसेंच किनाऱ्यावरील लोकांत जे पोहणारे लोक होते, त्यांनींही भराभर पाण्यांत उड्या घातल्या, आणि हां हां म्हणतां बुडत होते ते सर्व लोक बाहेर काढले. कोणा एकास सुद्धां बुडूं दिलें नाहीं. मग लिनीनानें बोलल्या प्रमाणें त्या नावाड्यांस वीस मोहरा वांटून दिल्या.

मग मृत्यूच्या भयंकर मुखांतून ओढून काढलेले ते लोक आपल्या प्राणदात्यास दुवा द्यावा व त्याचा उपकार मानावा म्हणून सर्व जमून लिनीना जवळ आले. त्यांतून एक मनुष्य लिनीना कडे न्याहाळून पाहून एकाएकीं मोठ्यानें म्हणाला, कीं कोण ? दादा तुम्ही ! केवढें तरी माझें नशीब ? तुम्ही हो इकडे कोणीकडे ? लिनीन त्याकडे वळून पाहतो तों त्याचा धाकटा भाऊ लिनचीन त्याचे दृष्टीस पडला. मग मोठ्या हर्षानें टाळ्या वाजवून तो ह्मणाला, कीं वाहवा ! ईश्वराच्या घरची योजना अगाध आहे ! पहा ह्या ठिकाणीं भावाचा प्राण वांचविण्या करितां त्यानें मला अवचित् आणलें ! नंतर त्यानें लागलेंच आपल्या भावाचा हात धरून त्यास आपल्या नावेत घेतलें आणि त्याचे अंगावरील ओलीं वस्त्रें काढून दुसरीं दिलीं.

लिनचीन स्वस्थ होतांच त्यानें वडील भावाच्या पायांवर डोसकी ठेविली. लिनीनानें त्यांस उचलून पोटाशीं धरिलें आणि हिएरल नावे-वरच्या कोठडींत होता, त्यास हांक मारून हा तुझा चुलता, ह्याच्या पायां पड म्हणून सांगितलें. नंतर झालेलें सर्व वर्तमान वडील भावाच्या तोंडून ऐकून धाकट्या भावास मोठा चमत्कार वाटला. नंतर लिनीनानें विचारिलें, कीं पण लिनचीन, तूं ह्या मुलखांत येण्याचें कारण काय ?

लिनचीनानें उत्तर केलें, कीं माझ्या प्रवासाचें कारण थोडक्यांत सांगण्यासारखें नाहीं. तुम्ही घराहून निघालां ह्यास आज तीन वर्षे होत आलीं. मध्यें दुखणें लागून तुमचा शेवट झाला अशी दुःखकारक बातमी आझास येऊन पोचली. तेव्हां आपल्या मधल्या भावानें पुष्कळ शोध केला. शेवटीं ती बातमी खरी आहे, अशी त्याची खातरी

झाली. हें वर्तमान वहिनीस तर केवळ वीज कोसळल्या सारखेंच झालें. तिनें शोक करून आकांत मांडला. कांहीं केल्यानें तिचें शांतवन होईना. मला तर हें वर्तमान खरें वाटलें नाहीं. कांहीं थोडे दिवस लोटल्यावर आपल्या वडील भावानें पुनर्विवाह करण्याविषयीं वहिनीस फार आग्रह केला; परंतु तिनें एकच उत्तर केलें, कीं ही गोष्ट मजकडून कदापि होणें नाहीं. शेवटीं तिनें चनसीस जाऊन तेथें तुमचा शोध घ्यावा म्हणून मला फार गळ घातली. त्यावरून मी तिकडे जात असतां वाटेनें बुडून मरत होतो; इतक्यांत दैवयोगानें अवचीत तुम्हीच येऊन माझा प्राण वांचविला.

हें केवढें अकल्पित सुदैव आहे? ही परमेश्वराची कृपा नव्हे काय? बरें आतां विलंब करूं नये, फार त्वरेनें घरीं जाऊं या, म्हणजे वहिनीचें दुःख निवारण होईल. विलंब केला तर एखादें काय अरिष्ट होईल तें कळब नाहीं.

हें सर्व वर्तमान ऐकून लिनीनास फार वाईट वाटलें. त्यानें लागलेंच नावाड्यांस बोलाविलें आणि संध्याकाळ होत आला होता तरी नांव हाकारून रातोरात निघून जाऊं असा बेत करून तो निघाला.

इकडे त्याची स्त्री वंग हीस मोठें दुःसह दुःख झालें. तें सांगतां पुरवत नाहीं. कित्येक गोष्टीं वरून आपल्या भ्रताराचा मृत्यु झाला नाहीं, असें तिला वाटत होतें; परंतु आपला वडील बंधु मेला अशा बातमी वरून आपणच आतां घरांत मुख्य झालों असें समजून लिनपव ती बातमी खोटी नव्हे अशी तिची फार खातरी करून सांगे, त्यावरून तिलाही तें वर्तमान खरें वाटूं लागलें, आणि ती विधवेचीं चिन्हे धारण करूं लागली. लिनपव मोठा दुष्ट होता. कितीही वाईट व अधमपणाचें कृत्य असलें तरी स्वार्थ साधत असल्यास तें करण्यास तो मागे पुढें पाहत नसे. तो मनांत म्हणाला, कीं आपला वडील बंधु तर मरण पावला ह्यांत कांहींच संशय नाहीं, आणि भावजय ज्वान व खुबसुरत आहे. आतां तिला आपल्या वांचून कोणाचा आधार नाहीं. ह्याजकरितां तिचें बबरीनें कोणाशीं तरी लग्न लावून द्यावें, म्हणजे आपणास पुष्कळ पैका मिळेल.

मग त्यानें हा बेत आपली बायको वंग हिला सांगून तो सिद्धीस जाण्याकरितां कोणाची तरी योजना करावी म्हणून सांगितलें; परंतु वंग ही

अगदीं ऐकेना. तिनें शपथ घेऊन सांगितलें, कीं मीं मरेंतों विधवा राहणार. आपलें अंतःकरण एक वेळ ज्यास दिलें त्यास दिलें. तें आतां दुसऱ्या पुरुषास प्राप्त होणें नाहीं. तिचा हा निश्चय लिनचीनासही पसंत पडला. तेव्हां लिनपव व त्याची बायको ह्या उभयतांच्या मसलती अर्थातच व्यर्थ झाल्या. तसेंच तीं दोघें दुष्ट स्त्रीपुरुषें त्या अनाथास वारंवार दुसरें लग्न करण्याकरितां आग्रह करीत, त्यावरून तिच्या मनांत अंदेशा येई, कीं आपला नवरा मेल्याचें जें वर्तमान हीं सांगतात, तें कदाचित खोटें असेल. शेवटीं ती आपल्या मनांत म्हणाली, कीं मनुष्ये मेल्याच्या खोट्या कंड्या नेहमीं उठतात, आणि मला तर खरें वर्तमान कळलें पाहिजे. आतां ही गोष्ट माझा पति होता, त्या गावीं गेल्या शिवाय होणार नाहीं. तें ठिकाण येथून दिडशें कोसांवर दूर आहे खरें, तरी लिनचीन भाउजी सज्जन आहेत. त्यांस माझी दया येईल व मजकरितां ते चनसीस जाऊन खरी बातमी आणतील, आणि माझ्या मनांतील दुःख दूर करतील. कदाचित् बातमी खरी असली तर भ्रता-राच्या अस्थी तरी घेऊन येतील.

मग तिनें लिनचीनास पतीच्या शोधार्थ जाण्याविषयीं सांगतांच तो किमपि मार्गें पुढें न घेतां त्याक्षणींच चालता झाला ; परंतु तो गेल्यानें लिनपव ह्यास आपला मतलब साधण्यास विशेष उमेद आली. कारण तो होता तों त्याची भीति होती. तसेंच त्यानें जुवा खेळण्यावर धडाका उडविला. त्यांत तो भिकारी झाला होता म्हणून त्यास पैक्याची फारच चणचण झाली होती, व तो कसा मिळेल ह्याविषयींही त्यास कांहीं युक्ति सुचेना. ह्या वेळेस त्याची व क्यंगसी येथील एका व्यापाऱ्याची गांठ पडली. त्या व्यापाऱ्याची बायको नुकतीच मेली होती व तो दुसरी शोधीत होता. तेव्हां लिनपवानें ती संधि पाहून त्यास आपली भावजय देण्याचें बोलणें लावलें. व्यापाऱ्यासही गुप्तपणें ती स्त्री सुरेख व तरुण आहे अशी बातमी लागल्यावरून तें बोलणें त्यानें मान्य केलें आणि करार न फिरावा म्हणून लिनपवास त्यानें तीस मोहरा विसारा बदल दिल्या.

लिनपवानें त्या मोहरा हातीं पडल्यावर व्यापाऱ्यास सांगितलें, कीं माझी भावजय फार गर्विष्ठ व मगरूर आहे. ती सुधेपणीं घरांतून

निघणार नाही, व तिला जबरदस्तीने न्यायास तुम्हाला फार श्रम पडतील, तर मी एक तजवीज सांगतो ती तुम्हीं करावी. तुम्हीं आज सायंकाळी काळोख पडतांच आमच्या दरवाज्यापाशी एक पालखी चांगल्या मजबूत भोयांसुद्धां तयार करून आणावी आणि गलबल न करितां गुपचुप दरवाज्यापाशी येऊन उभे रहावे. मग आंतून विधवेचा पोषाक घातलेली तरुण स्त्री दरवाजापाशी येईल, ती माझी भावजय. मग तुम्हीं तिशीं कांहीं एक न बोलतां व तिचे बोलण्याकडे लक्ष न देतां तिला उचलून पालखीत घालावे, आणि तेथून नेऊन तिला एकदम नावेवर चढवून नाव झपाट्याने हकारावी म्हणजे झाले. ही युक्ति त्या सावकारास पसंत झाली. तो म्हणाला, कीं अं: ह्यांत काय अवघड आहे ? ह्याप्रमाणें मी सहज करीन.

ही तजवीज सांगून लिनपव घरीं गेला. आणि तो हा बेत भावजयीस कळूं नये म्हणून जसा काय त्या गांवाचा नव्हेच, असें अगदीं दाखवून तो गुपचुप राहिला. मग भावजय कांहीं कामा करितां बाहेर जातांच त्यानें आपला बेत आपल्या बायकोस सांगितला आणि भावजयीस उद्देशून धिक्कारानें म्हणाला, कीं ती दुपायी जिनस (भावजय) आज रात्रीं घरांतून काढली पाहिजे. तिचें रडणें ओरडणें ऐकूं न यावे म्हणून मी अगोदरच बाहेर निघून जातो. काळोख होतांच क्यंगसी येथील व्यापारी येऊन तिला पालखीत घालून नेईल आणि तो तिच्यासुद्धां नावेत बसून पार होईल.

त्याचें बोलणें पुढेही चाललें असतें; परंतु त्यास दाराबाहेर माणसाचीं पाउलें वाजलेलीं ऐकूं आल्यावरून तो लागलाच बाहेर निघाला. त्या घाईत तो विधवेच्या पोषाकाची गोष्ट मात्र बायकोस सांगण्यास विसरला. ती विस्मृति त्यास केवळ परमेश्वरानेंच पाडली ह्यांत संशय नाही; हीं जीं पाउलें वाजलीं तीं वंगेचीं होती. तिला बोलण्याच्या स्वरावरून समजलें, कीं लिनपवास खचीत आणखी कांहीं बोलवयाचें होतें; परंतु त्यानें दाराबाहेर आपली चाहूल ऐकतांच एकाएकीं बोलणें बंद केलें. तेव्हां त्यांत कांहीं तरी कृत्रिम आहे असा तिनें तर्क केला. तिनें जितकें ऐकलें, तितक्यांतच तिचें कार्य झालें. कारण, कीं तो घरांत आला, त्यावेळेस त्याच्या मनांत कांहीं गुह्य गोष्ट बायकोस सांगावयाची होती, असें तिनें त्याच्या चर्येवरून ताडून ती खोली बाहेर निघून जाऊन

खिडकी खाली बोलणें ऐकत उभी राहिली होती, व “ते तिला धरून पालखीत घालून घेऊन जातील” हे शब्द तिनें अगदीं स्पष्ट ऐकिले होते.

ते शब्द ऐकतांच त्याहीं करून तिच्या अंतःकरणांतला संशय दृढ झाला. मग जो निश्चय करावयाचा तो करून ती खोलीत गेली आणि तिनें यंग हिजपाशीं जाऊन फारच शोक चालविला. तिला ती म्हणाली, कीं जाऊ बाई मी अनाथ, दीन, रांडमुंड आहे. मी पदर पसरून तुम्हांस विचारतें कीं आजपर्यंत कृत्रिम न करितां तुम्हाशीं स्नेहभावानें वागलें तो स्नेह मनांत आणा, व मज दुबळीवर दया करून मला सांगा, कीं बलात्कारानें माझे दुसरें लग्न करून मला बट्टा लावावा असा अद्यापि भावोजींचा आग्रह आहे कीं काय?

यंग तें ऐकून प्रथम तर गांगरल्या सारखी दिसली, आणि तिची चर्या बदलली; परंतु ती लागलीच सावरून ह्मणाली, कीं असें भलतें भलतें काय मनांत आणतेस? वेड्या सारख्या ह्या कल्पना तुझ्या मनांत येतात तरी कोठून? पहा, जर तुझे लग्न करून देण्या विषयीं कांहीं बेत असता तर असें करण्यास आश्वास कोणती अडचण आहे असें तुला वाटतें? जहाज खरोखरी फुटण्यापूर्वी पाण्यांत उगीच उडी वेड्या सारखी घालावी ह्यांत काय फळ?

हा जहाजाचा दृष्टांत ऐकतांच दिरानें आपल्या बायकोस कोणती गुह्य गोष्ट सांगितली तें वंग हिला स्पष्टपणें कळून आलें. तिच्या मनांत फारच वाईट संशय आला आणि ती मोठा शोक करूं लागली. तिनें आपल्या खोलीत जाऊन तें संकट आपणावर गुजरणार ह्मणून फार आक्रोश केला. ती ह्मणाली, कीं माझ्या नवऱ्यास काय झालें हें मला कळत नाहीं. तस्मात् मी मोठी दुर्दैवी आहे. माझा सर्व भरवसा माझा ममताळू दीर लिनचीन ह्यावर होता. तोही ह्यासमयीं येथें नाहीं, माझी आईबापें व सोयरे धायरे येथून फार दूर पडले. हीं दुष्ट एकाएकीं माझा घात करूं लागलीं तर ही गोष्ट मी त्यांस कशीं कळवूं! आसपासच्या शेजाऱ्यांकडून देखील माझे रक्षण होणें कठीण, कारण कीं लिनपवास ह्या महत्यांतील सर्व लोक थरथर भितात, व तो मोठा लुच्चा दुष्ट आहे, असें त्यांस माहीत आहे. अरेरे! काय हा अनर्थ मजवर गुदरला आहे! माझी ह्या संकटापासून कशी निभावणी होईल! आज जरी मी

त्यांचे हातीं लागलें नाहीं, तरी उद्यां किंवा पुढें लौकरच ते माझा घात करतील ह्यांत संशय नाहीं. माझें त्यांच्या पुढें किती वेळ चालणार आहे?

असें बोलून तिनें धरणीवर धाडकर अंग टाकलें. तेणेंकरून व तिच्या आक्रोशानें मोठा गलबला झाला तो ऐकून यंग मोठ्या लगबगीनें खोलीकडे धांवत आली; परंतु दारास आंतून कडी लावली आहे असें पाहून तिला वाटलें, कीं रात्रीचा बेत तडीस जाऊं नये ह्मणून हिने असें केलें असावें. मग तिनें तेथें एक लोखंडाची पहार पडली होती ती घेऊन दार उखळलें आणि ती खोलींत गेली, तेथें काळोख पडला होता, ह्यामुळें तिचे पाय वंगेच्या वस्त्रांत अडकून ती अडखळून पडली आणि तिच्या डोकीची टोपी दूर उडाली. तेव्हां तिला भयानें आणि पडल्यामुळें मूर्च्छा आली. मग ती सावध झाल्यावर उठून दिवा आणून पाहते तों वंग जमिनीवर अगदीं निश्चेष्ट पडली आहे.

मग यंग दुसरे कोणास तरी हांक मारावी असें मनांत योजून बाहेर पडणार इतक्यांत तिला दरवाज्यावर कोणी थाप दिली असें ऐकूं आलें. तेव्हां तिला वयंगसी येथील व्यापारी आपली खरेदी केलेली बायको नेण्याकरितां आला असेल असें वाटून, वंग अशी बेशुद्ध होऊन पडली आहे हें त्यास आंत आणून दाखवावें म्हणून ती धांवत दरवाज्याकडे जाणार, इतक्यांत तिला आपल्या डोकीस टोपी नाहीं ह्याचें स्मरण झालें, आणि उघडे डोकीनें परक्यापुढें जावें हें प्रशस्त नाहीं, असें मनांत आणून ती, गडबडीनें वंगेची टोपी पायांपाशीं पडली होती, तीच घालून दरवाज्यापाशीं गेली.

दाराशीं वयंगसी येथील व्यापारी खरोखरीच आपल्या बायकोस नेण्याकरितां आला होता. त्यानें संकेता प्रमाणें आपणा बरोबर पालखी आणिलीच होती व तिचे सभोंवतीं मशाली व वाजंत्रीही होते. त्यानें सर्वास गुपचूप रस्त्यांत उभें केलें आणि दारास थाप मारली. मग दरवाजा उघडतांच कांहीं मशाली बरोबर घेऊन तो घरांत शिरला. तेव्हां यंग दृष्टीस पडली आणि तिच्या डोसकीस झाल्या संकेता प्रमाणें विधवेची टोपी पाहून जसा एखादा भुकेलेला गिधाड चिमणीवर झडप घालतो, त्याप्रमाणें त्यानें तिजवर झाप टाकली. इतक्यांत त्याचे चाकरही आंत घुसले आणि तिला उचलून पालखी तयार होतीच तींत घातलें. तिनें पाहिजे तितका पांचजन्य केला, कीं तुम्ही चुकलां; जी स्त्री तुम्हास

पाहिजे ती मी नव्हे; परंतु तिचें बोलणें ऐकतो कोण? तिला उचलून पालखींत घालते वेळेस वाजंय्यांनीं एकच गर्दी केली, ह्यामुळें तिचे शब्द कोणास ऐकूं आले नाहींत, आणि भोयांनीं तर तेव्हांच धांव मारली आणि पालखी नावेपाशीं दाखल केली.

हें सर्व चाललें होतें इतक्यांत वंग हळूहळू सावध झाली आणि दरवाज्यापाशीं मोठा गलबा झाला, तो ऐकून फारच घाबरली; परंतु एकाएकीं झालेला गलबा व वाद्यांचा नाद दूर जातजात अगदीं ऐकूं येईनासा झाला; तेव्हां तिला कांहींसें धैर्य आलें, आणि बाहेर जाऊन काय गलबा झाला होता ह्याचा शोध घ्यावा म्हणून ती दारापाशीं आली. तिनें आपल्या जाऊस दोन तीन हांका मारिल्या; परंतु ती हांक देईना. तेव्हां गलब्याचें खरें कारण तिच्या लक्षांत आलें, आणि ती अमळ विचार करून पाहते तों तिला वाटलें कीं व्यापाऱ्यानें चुकून आपली जाऊ नेली. परंतु तिच्या पोटांत नवीन दुसरी एक काळजी उत्पन्न झाली, कीं आतां लिनपव घरीं आल्यावर त्यास ही गोष्ट कळली म्हणजे तो काय अनर्थ करील नकळे. ह्या धाकानें तिनें खोलींत जाऊन दार लावून टाकलें आणि डागिनें जमीनीवर पडले होते ते सर्व गोळा करून ती मोठी चिंता करीत पलंगावर जाऊन पडली. झोंप लागावी म्हणून तिनें हरएक यत्न केले; परंतु त्या रात्रीं तिचा डोळा लागला नाहीं.

मग प्रातःकाळ होतांच ती उठली आणि तोंड धुवून दुसरीं वस्त्रें नेसली. नंतर आपली टोपी पाहूं लागली इतक्यांत कोणी खोलीचें दार मोठ्यानें वाजवून “लवकर कडी काढ” म्हणून मोठ्यानें हांक मारली. तेव्हां त्या हांके वरून लिनपव आला म्हणून तिनें ओळखलें; परंतु त्यास ओ देऊं नये, तसेंच दार वाजवीत बसवावें, असा तिनें निश्चय केला. त्यानें मोठमोठ्यानें हात पाय आपटले आणि घसा बसेपर्यंत तो कोकळा. शेवटीं वंगेनें दार न उघडितां आड उभी राहून “दार कोण वाजवितें तें? कोण एवढ्यानें हांका मारतें?” म्हणून पुसलें. लिनपवानें भावजयीचा शब्द ओळखला. तेव्हां तर तो फारच मोठ्यानें ओरडूं लागला; परंतु तशा ओरडण्यानें ती कांहीं कवाड उघडीत नाहीं असें पाहून त्यानें एक हिकमत करून दार उघडविलें. ती हिकमत अशी, कीं तो भावजयीस म्हणाला. वाहिनी, मी सुवार्ता घेऊन आलों

आहे. माझा कनिष्ठ बंधु लिनचीन माघारा आला व आमचा वडील भाऊ खुशाल आहे. लवकर लवकर कडी काढ.

हे शब्द कानी पडतांच वंगेस मोठा आनंद झाला आणि तिने चांगला पेहराव करून घाईघाईने जाऊची काळी टोपी घालून कवाड उघडले ; परंतु पाहते ती तिचा जिवलग मित्र लिनचीन दृष्टीस पडेना, लिनपवा शिवाय दुसरे कोणीच नव्हते. त्याने घरांत येऊन चौकीकडे पाहिले ; परंतु बायको कोठे दिसेना, आणि भावजयीच्या डोईस काळी टोपी पाहून तर त्यास फारच संशय आला.

त्याने तिला दरडावून विचारले, कीं बरे, तुझी जाऊ कोठे आहे ? वंग हिने उत्तर केले, कीं ही सर्व उत्तम मसलत आपलीच होती. तेव्हां ती कोठे गेली हे आपणालाच माहित असेल. तें मला काय ठाऊक ? लिनपवाने पुसले, कीं तुझा सुतको पोशाक काय झाला ? त्यां सुतक विसर्जन केले काय ? मग ती तो घरांतून गेल्यावर मागे काय वर्तमान झाले तें सर्व त्यास सांगू लागली.

इतक्यांत त्याने खिडकीतून कोणी चारपांचजणे मोठ्या घाईने आपल्या घराकडे येत आहेत असे पाहिले. मग तीं जवळ जवळ आलीं तीं आपला वडील भाऊ लिनीन, कनिष्ठ भाऊ लिनचीन आणि हिएरल पुतण्या व ओझ्याचे दोन गडी येत आहेत, असे दृष्टीस पडतांच तो भीतिने व आश्चर्याने अगदीं स्तब्ध झाला आणि त्यांच्या समोर जाण्यास त्यास तोंड नव्हते म्हणून तो एका क्षणांत परसदाराने तिरा सारखा यःपलाय करून कोणीकडे नाहींसा झाला.

आपला पति आला हे पाहून वंगेस अत्यानंद तर झालाच, पण इतक्या वर्षे हरवलेला, मुलगाही सांपडला हे समजून तिला जो हर्ष झाला, तो त्रिभुवनांत मावेना. तो मुलगा इतका उंच व देखणा झाला होता, कीं तिला तो ओळखूं देखील आला नाहीं. ती पतीस म्हणाली, कीं कोणत्या भाग्याने हे माझे लाडके सांपडले बरे ? मला तर वाटले होते, कीं आपण ह्यास निखालस मुकलों. मग लिनीनाने झालेली सर्व हकीकत सांगितल्यावर, तिनेही लिनपवाने आपणास कसकसे गांजले, तें सर्व लिनीनास सांगितले.

लिनीनाने आपल्या बायकोचे पातिव्रत्य पाहून तिची फार फार

स्तुति केली. नंतर ज्या गोष्टींमुळे सर्वांच्या भेटी झाल्या, त्या गोष्टी मनांत आणून तो मोठा गाहिंवरून म्हणाला, कीं मी द्रव्यलोभामुळे दोन-शें मोहरांचा अभिलाष करून बसतो तर आमचा लाडका पुत्र कसा भेटता? तसेंच नदींत बुडत होते त्या लोकांचा प्राण वांचविण्या करितां द्रव्यलोभ धरून वीस मोहरा खर्च केल्या नसत्या तर माझा भाऊ बुडाला असता, व तो पुनः माझ्या दृष्टीस पडताना; आणि त्याचा भेट न होती, तर घरांत चाललेला गोंधळ व छळणूक मला कळून त्यांपासून जो अनर्थ होता तो टाळण्या करितां मी वेळेवर कसा येऊन पोचलों असतो? प्रिये, मीही दोन सत्कृत्ये केलीं नसतीं, तर आपणा सर्वांची भेट होऊन हा सोन्याचा दिवस खचित आपल्या दृष्टीस पडला नसता. ह्यावरून हें सर्व दयाळू परमेश्वराचेच विशेष दयेनें घडून आलें ह्यांत संशय नाहीं. आतां माझे भावाविषयीं म्हणशील, तर तो मोठा दुष्ट होय, व त्यास बंधु शब्द साजत नाहीं. त्यानें न समजून आपलीच बायको विकून आपणास शिक्षा करून घेतली. ही देवानेच त्याच्या दुष्टपणा बदल त्यास शिक्षा केली. परमेश्वर मनुष्याच्या कर्मानुसार फळ देतो. ईश्वर न्यायास चुकेल ही गोष्ट कधीं होणार नाहीं.

ह्या वरील गोष्टी वरून सदाचरण केलें असतां त्याचा परिणाम कसा हितावह होतो, हें सहज कळून येतें.

पुढें योग्य कालीं चीनाचे मुली बरोबर हिएरलाचें मोठ्या समारंभानें लग्न झालें. त्यांस कित्येक मुलें व नातवंडेही झालीं आणि तीं मोठीं विद्वान होऊन त्यानीं मोठी कीर्ति मिळविली.

राजपुत्र खालफ व चीनचे राजाची कन्या ह्यांची गोष्ट.

(पुढें चालू)

खालफानें ही गोष्ट ऐकून गोष्ट सांगणाराची फार स्तुति केली. जेवण झाल्यावर तो राजास पुनः साष्टांग नमस्कार घालून आपला मजवर मोठा उपकार झाला असें बोलून अल्माज् व तिमुरतष ही त्याची वाट पाहत बसलीं होतीं, तेथें गेला आणि त्यांस म्हणाला, कीं मी शुभव-

तमान घेऊन आलों आहे. आतां आमचें दैव खास, उघडलें. नंतर त्यानें झालेलें सर्व वर्तमान त्यांस सांगितलें. तें ऐकून त्यांसही मोठा आनंद झाला व आपला विपत्तिकाल संपून उदयकाळास आरंभ झाला असें त्यांसही वाटलें. मग तीं खालफाबरोबर मोठ्या खुशीनें राजाच्या तंबूंत गेलीं. राजानें त्यांचें आगत स्वागत करून मी खालफास वचन दिल्या प्रमाणें तुमचा बंदोबस्त ठेवितों म्हणून सांगितलें, आणि तदनुसारच वर्तणूक चालविली. त्यानें त्यांस एक खासगी तंबू दिला. तसेंच कांहीं नौकर व कामदार त्यांकडे नेमून माझ्या प्रमाणेंच ह्या स्त्रीपुरुषांचा इतमाम ठेवावा म्हणून त्यांस आज्ञा केली.

दुसरे दिवशीं खालफानें चांगला उंच पोशाक केला. राजानें त्यास एक रत्नजडित कबजाची तरवार व मोहरांचा एक तोडा दिला. तसाच एक सुंदर घोडाही त्याचे स्वाधीन केला. खालफानें सर्वां समोर घोड्यावर स्वार होऊन आपल्या आंगीं घोडा फेरण्याचें कसब पुरें आहे हें त्यांस कळावें म्हणून तेथेंच घोडा फेरण्याची सर्व कर्तबगारी करून दाखविली. ती पाहून राजा व दरबारी लोक ह्या सर्वास मोठा संतोष झाला.

मग खालफानें राजाचा आभार मानून त्याचा निरोप घेतला आणि भलमाज व तिमुरतष यांकडे येऊन त्यांस इकडच्या तिकडच्या गोष्टी सांगून, नंतर फार दिवसांपासून आपल्या मनांत जो बेत घोळत होता, तो त्यांस सांगण्यास आरंभ केला. तो ह्मणाला, कीं माझे मनांत एकदा चीनचें विस्तीर्ण राज्य पहावें असें फार आहे. ह्याज-करितां तिकडे जाण्यास मला अनुमोदन असावें. मला माझी मन-देवता असें सांगते, कीं मी तेथें कांहीं तरी अलौकीक कृत्य करून कीर्ति व त्या सार्वभौम राजाचा स्नेह संपादीन. तुम्ही ह्या ठिकाणीं स्वस्थ रहावें. एथें तुम्हांस कोणतेंही भय नाहीं व कोणतेही गोष्टीची निवंता पडणार नाहीं. मला चीन देशांत जाण्याची बुद्धि झाली आहे ही ईश्वराचीच प्रेरणा आहे. आणि तीप्रमाणें वागलें असतां त्यांत आपलें कल्याण खचीत होईल.

तिमुरतषानें उत्तर केलें, कीं मुला, फार चांगली गोष्ट आहे, तुझ्या मनांत ही प्रेरणा झाली आहे, तर ती प्रमाणें खुशाल जा. ईश्वर

तुला विजयी करो, जो उदय पुढें व्हावयाचा तो पराक्रमानें लवकर करून घे, किंवा तरवार गाजवून मरण पावून कीर्तिमान व प्रतापी राजांच्या माळेंत आपलें नांव पडेल असें कर.

ह्याप्रमाणें बापाची परवानगी मिळाल्यावर खालफ आईबापांस आलिङ्गन करून तेथील राजाचा निरोप घेऊन घोड्यावर बसला. इतक्यांत अलमाज राणी त्याच करतां डेऱ्याबाहेर आली होती, तिच्या हातांतून चाली प्रमाणें मद्याचा पेला घेऊन तें प्राशन करून तो मुशाफरास निघाला. वाटेनें सांगण्यासारखा कांहींच चमत्कार झाला नाहीं. मग तो जातां जातां लवकरच पेकीन शहरास पोचला. तेथें वेशीजवळ एक विधवा स्त्री राहत होती. तिचे घरापाशीं घोड्यावरून उतरला. मग घोडा हातीं धरून दारापाशीं गेला इतक्यांत ती बाईही आली. तिला तो म्हणाला, कीं बया मी परदेशी मुशाफर आहे. मला उतरण्यास आपल्या घरांत कृपा करून जागा देतेस ? मजकडून तुला कांहीं उपद्रव लागणार नाहीं. त्या बाईनें त्यास न्याहाळून पाहिलें आणि त्याच्या चर्येवरून व पोशाकावरून हा कोणी मोठा गृहस्थ आहे असें ताडून ती त्यास नम्रपणें म्हणाली, कीं महाराज, हें घर आणि ह्यांत जें आहे तें सर्व आपलें आहे. आपण येथें खुशाल उतरावें.

खालफ म्हणाला बरें तर बाई, येथें घोडा बांधण्याची सोय आहे ? तिनें होय आहे, असें बोलून आपल्या चाकरास हांक मारतांच त्यानें घोडा धरला आणि घरामागे एक लहानसा तबेला होता, तेथें नेऊन तो बांधला. खालफास फार भूक लागली होती. त्यानें तिला म्हटलें, कीं बाई कोणास तरी बाजारांत पाठवून कांहीं खाण्याकरितां आणवाल तर बरें होईल. ती बोलली कीं थांबा, माझी एक दासी आहे. ती तुम्हास पाहिजे तें आणून देईल. नंतर खालफानें आपल्या थैलींतून एक मोहर काढली, आणि दासीच्या हातीं देऊन तिला बाजारांत पाठविलें.

ती येई तोंपर्यंत खालफानें त्या बाईस शहरांतील लोकांची रीतभात कशी आहे ? येथें किती घरे आहेत ? अशा हजारों गोष्टी विचारून शेवटीं बोलतां बोलतां चीनचे राजाची गोष्ट काढली, आणि तो विचारूं लागला, कीं एथील राजा स्वभावानें कसा आहे ? तो उदार आहे ? जर कोणी दूर देशी मनुष्य त्याच्या लष्करांत नौकरीस राहून जिवाकडे लक्ष न देतां

इमानानें त्याची चाकरी करील, तर त्याची यथेच चहा होईल? मोघम कशास पाहिजे? इतकेंच सांगा कीं मजसारख्यानें ज्याची एकनिष्ठपणें चाकरी करावी अशा प्रकारचा थोर मनुष्य तो आहे? बाईनें उत्तर केलें, कीं ह्यांत काय संशय? राजा फारच चांगला आहे. तो आपल्या प्रजेस चाहतो, व प्रजाही तशीच त्यास चाहते. ह्या अलतूनखान राजाची न्याय व औदार्य ह्यांची कीर्ति फार लांबवर गेली असून ही गोष्ट तुला माहीत नाहीं, हें मला मोठें आश्चर्य वाटतें.

खालफ म्हणाला, कीं तूं वाखाणतेस ह्यावरून तर मला वाटतें कीं ह्या राजासारखा सुखी व भाग्यशाली राजा ह्या भूमंडळावर दुसरा कोणी नसावा. बाई म्हणाली. कीं तेवढें मात्र बोलूं नको. खरेंच म्हणशील तर ह्या राजासारखा हतभाग्य व दुःखी राजा कोणीच नसेल. प्रथम तर ह्याच्या मागें गादी चालविण्यास त्याला पोटी पुत्र नाहीं पुत्रा करितां राजा व प्रजा पुष्कळ दान धर्म वगैरे करितात; परंतु पुत्रसंतान त्याचे देवीच नाहीं, मग तें कोठून होणार? परंतु त्यास पुत्र नसल्याचें दुःख कांहींच नाहीं. ह्यापेक्षांही त्यास दुसरें एक मोठें दुःख आहे. त्याची एकुलती एक कन्या तुरंदोक्ती म्हणून आहे. तीच काय ती त्याचे दुःखास कारण आहे. खालफानें पुसलें, कीं कन्येमुळें कसलें दुःख? बाई म्हणाली. सांगतें, एक. मी सांगतें ही गोष्ट सप्रमाण आहे. माझी मुलगी राजकन्येच्या दासी पैकींच आहे. ती मला राजकन्येच्या गोष्टी नेहमी सांगते.

मग त्या बाईनें राजकन्येची कथा सुरू केली. ती म्हणाली, ही तुरंदोक्ती राजकन्या हल्लीं एकुणिस वर्षांचे वयांत आहे. तिचें सौंदर्य तर असें आहे, कीं देशोदेशच्या मोठमोठ्या ज्या ज्या नामांकित चितान्यापुढें आपली तसबीर उतरविण्यास ती बसली, त्या सर्वांनीं तसबिरींत असें सौंदर्य दाखविणें ही मोठी असंभविक गोष्ट आहे. आम्ही प्रथम तसबीर काढण्यास लागलों, ह्याचीच आतां आम्हाला शरम वाटते, असें कबूल केलें. तसेंच पृथ्वीतील उत्कृष्ट व नामांकित तसबिरींस रंग भरून चेहऱ्यांतील खुब्या तसबिरींत दाखविणाऱ्या लोकांच्या हातून ह्या राजकन्येच्या चेहऱ्यावरील मोहकता दाखविणें झालें नाहीं. तसें आहे तरी तिच्या तसबिरी अनेक उतरल्या आहेत, व त्या तसबिरींत आणि तिच्या

वास्तविक लावण्यांत जमीन असमानासारखा फरक आहे, तथापि त्या तसबिरीवरून देखील पराकाष्ठेचे अनर्थ घडले आहेत.

इतकें तिचें सौंदर्य असून तिच्या आर्गां विद्याही बहुत आहे. स्त्रियांस जें साधारण ज्ञान असतें, तें सर्व तिला असून जीं केवळ पुरुषांस मात्र माहित असतात, त्या शास्त्रांतही ती पराकाष्ठेची प्रविण आहे. ती अनेक भाषा व लिपी जाणते, व लिहिते. तिला गणित, भूमिति भूगोलविद्या, कायदे, न्यायशास्त्र, वगैरे सर्व माहित आहेत. फार काय सांगूं. तिला ईश्वरविषयक शास्त्राचें देखील ज्ञान आहे. सारांश, हल्लींचे सर्व पंडित एकीकडे व ती एकीकडे आहे. आतां इतकी ज्ञानसंपन्न असून तिचें अंतःकरण फार कठोर आहे. ह्यामुळे तिचे हे सर्व गुण मातीस मिळून सर्व तिची दुष्टपणाबद्दल निंदा करितात.

आज सुमारे दोन वर्षे होत आलीं. तिबेट येथील राजाचा पुत्र ह्या राजकन्येची तसबीर पाहून अगदी मोहित झाला. तेव्हां त्या राजानें ही कन्या आपल्या पुत्रास द्यावी म्हणून अलतूनखानास मागणें केलें. तेव्हां आपली त्या राजाशीं सोयरीक होणार म्हणून अलतूनखानास मोठा हर्ष होऊन त्यानें कन्येस सांगितलें, कीं तुला तिबेटच्या राजाच्या राजपुत्रास द्यावी असें मीं योजिलें आहे. तुरंदोक्ती आपल्या सौंदर्यामुळे इतकी चढून गेली आहे, कीं तिला सर्व पुरुष कस्पटासारखे तुच्छ दिसतात. तिनें मगरुरीनें बापाच्या बोलण्याचा धिःकार करून मी त्यास वरणार नाहीं म्हणून सांगितलें. त्यावरून राजा फार रागावून म्हणाला, कीं माझी आज्ञा तुला मानली पाहिजे. तेव्हां तिनें कन्याधर्माप्रमाणें इच्छेस अनुसरावें तें सोडून, बाप आपणावर त्या राजपुत्रास वरण्या विषयीं बलात्कार करील असा रंग दिसल्यावरून बाप आपला सर्वस्वी घात करूं पाहतो असें वाटून, तिनें उकसाबुकसीं रडून मोठा आक्रांत मांडिला. तिच्या चित्तांत ह्या गोष्टीचा इतका त्रास झाला, कीं तेणेंकरून तिला मोठें दुखणें आलें. त्यासमयीं वैद्यांनीं रोगाचें निदान करून अलतूनखानास असें सांगितलें, कीं जर आपण हिला तिबेटच्या राजाच्या पुत्रास देण्याचा आग्रह धराल, तर आमचीं औषधें चालणार नाहींत, आणि राजकन्या खचीत मरेल.

आतां कशी झाली तरी ती लाडकी लेंक ! तेव्हां वैद्यांचें बोलणें ऐकून

अरेरे ! कन्या हातची जाते कीं काय ! म्हणून राजा फारच भ्याला, आणि तिच्या समाचाराला गेला. त्याने कन्येस सांगितलें, कीं तूं त्रास करूं नको. मी आपली कन्या देत नाहीं म्हणून सांगून तिबेटच्या वकिलांस खचीत निरोप देतो. कन्येनें उत्तर केलें, कीं महाराज, एवढ्यानें माझे समाधान होत नाहीं. मी जें मागतें तें न दिल्यास मी आपला खचीत प्राण त्याग करणार. ह्यास्तव मी वाचावें असें आपल्या मनांत असेल तर, मी तुला अमुक पुरुषाशीं लग्न कर, असा आग्रह कदापि करणार नाहीं, अशी शपथ आपण करावी आणि असा एक जाहिरनामा प्रगट करावा कीं ज्या राजपुत्रास माझे कन्येस वरण्याची इच्छा असेल, त्यानें सभेंत येऊन या शहरचे पंडितां समोर जे ती प्रश्न करील, त्यांचीं तत्काळ समर्पक उत्तरें द्यावीं, म्हणजे ती त्यास संतोषानें वरील, आणि प्रश्नांचीं उत्तरें त्यानें न दिल्यास ह्या राजवाड्याच्या चौकांत त्याचा शिरच्छेद केला जाईल. ही प्रतिज्ञा जे राजपुत्र ह्या नगरांत येतील त्यांस कळवीत जावी, व तसें केलें असतां कोणी मजबरोबर लग्न करण्यास धजणार नाहीं, आणि मला एवढेंच पाहिजे. कारण माझ्या मनांत लग्न करावें असें नाहीं. मला पुरुषजातीचा पराकाष्ठेचा तिरस्कार वाटतो.

राजानें पुसलें, कीं मुली, पण कोणी दैववशात् तसाच एखादा हरीप येऊन त्यानें तुझ्या प्रश्नांचीं उत्तरें दिलीं तर मग कसें करशील ? कन्या लागलीच झणाली, कीं अँ ! तें भयच नाहीं. मी प्रश्न असें करीन कीं मोठमोठे पंडित देखील गोते खातच राहतील. त्याची चिंता सोडा आणि इतकें असून कोणी उत्तरें दिलींच तर मी त्यास वरीन, मग झालें. कीं नाहीं ?

अल्तूनखानानें ह्या गोष्टीचा विचार करून मनांत म्हटलें, कीं हिच्या मनांतून मुलींच लग्न नसावें असें उघड दिसतें, आणि अशी प्रतिज्ञा प्रगट केली म्हणजे सर्वास दहशत बसावी हाच तिचा हेतु आहे ह्यास्तव तिच्या इच्छे प्रमाणें करण्यास कांहीं अडचण दिसत नाहीं; व त्यापासून कांहीं वाईट परिणाम होईल असेंही वाटत नाहीं. कारण अशा संकटांत बळें पडेल इतका भूर्ख कोण आहे ?

शेवटीं ह्या जाहिरनाम्या पासून कांहीं एक वाईट परिणाम होण्याचा

संभव नाही, असें राजास वाटल्यावरून व तसा जाहिरनामा प्रगट केला तरच आपली कन्या वांचते असें जाणून त्याने तो प्रगट करण्याचें कबूल केलें आणि तदनुसार तंतोतंत चालेन म्हणून शपथ केली. त्याजवरून तुरंदोक्तीची खातरी झाली, कीं आतां आपला बाप शपथ मोडणार नाही मग ती लवकरच बरी झाली.

असा जाहिरनामा प्रगट केला असतांही, हिचे सौंदर्याची कीर्ति ऐकून कित्येक राजपुत्र एथें आले, त्यांस ह्या जाहिरनाम्याचा प्रकारही राजानें सांगितला; परंतु त्यांनीं तें ऐकिलें नाहीं. तशांत राजपुत्रांस तर आपल्या विद्येचा मोठा अभिमान असतो. त्यामुळे ते सर्व धिटार्ईनें राजकन्येच्या प्रश्नांचीं उत्तरे देण्याकरितां सभेंत गेले आणि तिच्या प्रश्नांचा गूढार्थ न उमगल्यामुळे त्यांनीं एकामागें एक आपला नाश करून घेतला.

हे असे अनर्थापात होतात, हें पाहून राजाचें अंतःकरण फारच दुःखित आहे. शपथ केल्याचा त्यास आतां मोठा पश्चात्ताप होतो, आणि त्याची कन्येवर फार प्रीति आहे, तथापि असे अनर्थ होतात त्यां पेक्षां तिलाच त्यावेळेस मरूं दिली असती तर बरें होतें, असें त्यास वाटतें. हे अनर्थ न व्हावे म्हणून तो आपल्या कडून होईल तितका प्रयत्न करितो. जर कोणी राजपुत्र तो जाहिरनामा न जुमानून राजकन्येचा अभिलाष धरून आला, तर त्यास तूं ह्या फंदांत पडूंनको म्हणून राजा पुष्कळ सांगतो. तेंही न ऐकून जर कोणी आग्रहासच पेटला तर त्यास रुकार देणें त्याचे जिवावर येतें. अविचारी तरुण पुरुषांस किती कान उघडून सांगितलें तरी ते उमजत नाहींत. ते त्या राजकन्येच्या रूपानें अगदीं वेडे होतात, त्या योगानें ती प्राप्त होण्याच्या अडचणी त्यांस दिसतनाशा होतात.

अशा दुर्दैवी राजपुत्रांचा नाश होतो ह्यामुळे राजास अत्यंत दुःख होतें खरें, परंतु त्याच्या त्या निर्दय कन्येस ह्याविषयीं कांहींच वाटत नाहीं. तिच्या सौंदर्यामुळे अपार रक्तश्राव झाल्यानें तिला मोठें भूषण वाटतें. तिला इतका गर्व आहे, कीं कोणी राजपुत्र कसाही विद्वान असला तरी तो माझ्या योग्य नाहीं. आणि असें असतां तो उद्धटपणानें मजवर डोळा ठेवितो, ह्यास्तव त्याच्याच अविचारीपणामुळे जी त्यास मृत्यूची शिक्षा होते, ती त्यास यथायोग्य आहे असें ती समजते.

परंतु इतके राजपुत्र आजपर्यंत मेले तरी ह्या दुष्ट राजकन्येचे लोभाने नवे नवे राजपुत्र नेहमीं येतातच ही केवढी दुःखाची गोष्ट आहे बरे ! नुकता परवा एक राजपुत्र राजकन्येच्या प्रश्नांची उत्तरे देण्यासारखे मला ज्ञान आहे, असा मोठ्या वीरश्रीने आला आणि प्राणास मुकला. आणि सध्या राजाचे दरबारांत पराजय पावलेला एक राजपुत्र आहेच. त्यास आजच रात्री सुळी देणार आहेत.

खालफाने बाईची सर्व गोष्ट नीट लक्ष देऊन ऐकिली. तिचे बोलणे संपल्यावर तो म्हणाला, कीं ही राजकन्या वरावी ह्मणून जे जे राजपुत्र येतात, त्यांत कोणासच विचार नसतो असें कसें होतें, हें मला समजत नाही. ती प्राप्त होण्यास ज्या अडचणी आहेत त्यांचा विचार केला असतां तिच्या प्राप्तीची आशा अगदीं मनांत राहूं नये अशा भयंकर त्या अडचणी खरोखरीच दिसतात. असें असतां नवे नवे राजपुत्र येतात हें मोठें आश्चर्य आहे. ज्या कारागिरांनीं तिच्या तसबिरी काढल्या, ते तसबिरीपेक्षांही तिचे सौंदर्य फार उत्कृष्ट आहे ह्मणून सांगत असतील तर असोत ; परंतु मला खचीत वाटतें, कीं त्यांनीं तिचे सौंदर्य आपल्या कसबाने फारच अधिक करून तसबिरींत दाखविलें असावें, आणि त्यामुळे असे अनर्थ होतात. वस्तुतः तूं सांगतेस इतकें तुरंदोक्तीचें लावण्य असेल असें मला वाटत नाही.

बाईनें उत्तर केलें, कीं बाबा, मी सांगितलें ह्यापेक्षांही ती अति सुंदर आहे. मी पुष्कळदां जनानखान्यांत आपल्या पोरीकडे गेलें आहे, आणि राजकन्या आपल्या डोळ्यांनीं पाहिली आहे. तूं आपली कल्पना चालेल तितकी चालवून सौंदर्याची एखादी मानसिक पुतळी उभी केली तरी ती ह्या राजकन्ये सारखी खुबसुरत बनूं सक्षम नहीं अशी पक्की खातरी ठेव. तिचे सौंदर्य कल्पनांच्या बाहेर आहे !

खालफाचा बाईच्या बोलण्यावर विश्वास बसेना. तिच्या सांगण्यांत अतिशयोक्ति आहे असें त्यास वाटलें; परंतु हा संवाद चालला असतां त्याच्या मनांत मात्र मोठा उल्हास झाला. त्याचें कारण त्यास समजेना. त्यानें बाईस पुसलें, कीं बया, राजकन्या जे प्रश्न करिते त्यांचीं सभेंतील मध्यस्थ पांडितांस पटेत अशीं उत्तरे कोणासही देतां येऊंच नयेत इतके ते प्रश्न अवघड असतात काय ? माझे बुद्धीस तर

असें वाटतें, कीं ज्या राजपुत्रांस तिच्या प्रश्नांचीं मर्म समजलीं नाहींत, ते कदाचित् निखालस मूर्खच नसतील, पण ते कम अकलेचे तर खरेच बाईनें उत्तर केलें, कीं छे छे! बाबा, तिचीं कूटच मोठीं बिकट आहेत आणि त्यांचीं उत्तरें देणें खरोखरीच अशक्य आहे.

ह्याप्रमाणें **तुरंदोवनी** व तिजवर आषक झालेले राजपुत्र ह्यांच्या गोष्टी चालल्या होत्या, इतक्यांत ती मुलगी बाजारांतून खाण्याचे पदार्थ घेऊन आली. मग घराच्या मालकिणीनें ताट वाढल्यावर **खालफानें** भुकेनें अतिकाळलेल्या माणसाप्रमाणें यथेच्छ खाऊन घेतलें. त्याचें जेवण होतां होतां रात्र पडली. इतक्यांत शहरांत झांकटीचा गजर ऐकूं आला. त्यावरून **खालफानें** हें काय वाजतें म्हणून विचारलें. बाई म्हणाली, कीं आज कोणा एकास सुळीं देत आहेत तें सर्वास कळावें म्हणून हा गजर होत आहे. जो राजपुत्र हल्लीं दरबारांत आहे म्हणून मी तुला बोललें, त्यासच राजकन्येच्या प्रश्नांचीं उत्तरें न झाल्यामुळे आतां सुळीं देत आहेत. साधारणपणें अपराध्यांस शिक्षा देणें ती दिवसास देण्याचा प्रघात आहे; परंतु आपल्या कन्येवर प्रीति ठेवणारांस अशी शिक्षा देण्याचा राजास मनापासून मोठा त्रास आहे; ह्यामुळे हें निर्दय कृत्य सूर्यानें पाहूं नये म्हणून त्यानें हें रात्रीं करण्याचा पाठ घातला आहे.

खालफाच्या मनांत आलें, कीं या देशांत सुळीं कसें देतात तें आपण पहावें म्हणून तो घराबाहेर पडला आणि पुष्कळ तमासगीर हा चमत्कार पाहण्या करितां जात होते, त्यांत मिसळून राजवाड्याचे चौकांत, जेथें हें दुःखकारक कृत्य होणार होतें, तेथें गेला. चौकाच्या मध्यभागीं एक उंच लांकडी बुरुज होता; त्याचे बाहेरील बाजूस *सुरूच्या झाडाच्या डाहळ्या लाविल्या होत्या, आणि पुष्कळ दिवे रांगेने लावून सर्व अंगणांत जिकडे तिकडे चक्रचकाट केला होता. त्या बुरुजापासून पंधरा हातावर एक पहाड बांधिला होता. त्यावर पांढरे †अतलशीचें कापड घातलें होतें व त्या सभोंवतीं त्याच रंगाच्या तापत्याचे

* आंब्याचीं पानें वगैरे जशीं आपल्या लोकांत शुभस्मृचक आहेत, तशीं सुरूच्या फांद्या इंग्रज वगैरे लोकांत शोकस्मृचक आहेत.

† इंग्रजांत काळा रंग जसा शोकस्मृचक आहे, तसा चीन लोकांत पांढरा रंग शोकस्मृचक आहे.

तेवू पहाडाकडे तोंडें करून दिले होते. तंबूच्या मागल्या बाजूस अलतून-खानाचे खासगी पहाऱ्याचे दोन हजार शिपाई हातांत नागव्या तरवारी व परस घेऊन एकसारखे दुहेरी ओळीने उभे राहिले होते, व त्यांच्या पलीकडे सर्व तमासगीर उभे होते. खालफ तें सर्व मोठें लक्ष देऊन पाहत असतां एकाएकी त्या शोककारक कृत्यास आरंभ झाला. प्रथम वाद्यांचा मोठा गजर होऊं लागला. इतक्यांत वीस कोतवाल व तितकेच न्यायाधीश पांढरे पायघोळ झगे घालून राजवाड्यांतून बाहेर पडले आणि ते पहाडा भोंवतीं तीन प्रदक्षिणा करून एका तंबूंत जाऊन बसले.

नंतर फुलांच्या व सुरूच्या पाल्याच्या माळा घालून तो पराजित राजपुत्र आला. त्याचे मस्तकावर अस्मानी रंगाच्या कापडाचा पट्टा बांधला होता. साधारण गुन्हेगारांच्या डोक्यावर जसा तांबडा पट्टा बांधतात तसा नव्हता. त्याचें वय अठरा वर्षांचें होतें. त्यास एका कोतवालानें हातीं धरून आणिलें. त्यांच्यामागें मारेकरी होता. मग कोतवाल, राजपुत्र, आणि मारेकरी, असे त्या पहाडावर चढतांच वाद्यें बंद झालीं. नंतर सर्व लोकांस ऐकूं जाण्यासारखें कोतवाल राजपुत्रास बोलला. हे राजपुत्रा, राजकन्येशीं विवाह करावा ह्या इच्छेनें सभेंत येण्यापूर्वी तुला जाहिरनामा दाखविला होता कीं नाहीं? व तूं आपला आग्रह सोडावा म्हणून राजानें स्वतां तुला पुष्कळ बुद्धिवाद केला कीं नाहीं? राजपुत्रानें ह्या सर्व गोष्टी खऱ्या आहेत म्हणून उत्तर केलें. मग कोतवाल पुनः म्हणाला, कीं तर मग आज तूं आपला प्राणघात करून घेतोस हा तुझाच अपराध आहे. त्याचा दोष राजा किंवा राजकन्या ह्यां पैकीं एकाकडेही नाहीं असें तुला कबूल केलें पाहिजे.

राजपुत्रानें उत्तर केलें, कीं मी त्यांस दोष लावीत नाहीं. माझ्या मृत्यूस मीच कारण आहे व माझ्या घाताचा दोष त्यांकडे अगदीं नाहीं.

इतके शब्द त्याच्या मुखांतून निघताहेत तों मारेकऱ्यानें त्याचें मस्तक, तरवारीच्या पहिल्या हातास उडविलें आणि वाद्यें वाजण्यास आरंभ झाला. नंतर बारा कोतवालांनीं तें प्रेत एका हस्तिदंताचे पेटांत घातलें आणि ती पेटा एका डोलींत घालून सहाजणांनीं आपल्या खांद्यांवर घेऊन सिरैल नामक बगीच्यांत नेली. तेथें एक पांढऱ्या संगमरवरी दगडाचा घुमट, जे राजपुत्र अशा रितीनें मरण पावतील, त्यांचे मुद्दे ठेविण्या करितां

मुद्दाम तयार करविला होता. त्यांत ती पेटी नेऊन ठेविली. त्या थडग्या पाशी आपल्या कन्येचे क्रूरतेचे प्रायश्चित्त करण्यासाठी राजा बारंवार येऊन शोक करीत असे. राजपुत्राचे प्रेत कोतवालांनी घेऊन गेल्यावर सर्व सभासद व तमासगीर लोक, राजाने कन्येसाठी केवढी ही क्रूर प्रतिज्ञा केली, आणि शपथ काय करून घेतली ! हे किती मूर्खपण केले ! अशी निंदा करीत आपआपले घरी निघून गेले. ह्या गोष्टीच्या अवलोकनाने खालफ भ्रमिष्टासारखा होऊन राजवाड्याच्या अंगणांत स्तब्ध उभा राहिला. तेथे त्याच्या जवळच एक मनुष्य फारच शोक करीत उभा होता, त्यास पाहून हा कोणी तरी आतां शिरच्छेद केलेल्या राजपुत्राचा फार कळवळा वागविणारा आहे, असा तर्क करून त्या विषयी आपणास कांहीं विशेष माहिती व्हावी म्हणून, त्याशी तो बोलू लागला.

खालफ त्यास म्हणाला, कीं तुझे दुःख पाहून मला फार वाईट वाटते, व ज्या राजपुत्राचा नुकता शिरच्छेद झाला, त्याचा व तुझा अत्यंत स्नेह असावा असें मला खचीत भासते. हे ऐकून त्या मनुष्यास दुःखाचा नवीन हुंदका येऊन त्याने उत्तर केले, कीं मी त्याचा गुरूच आहे. तेव्हां खरोखरी त्याची माहिती मला विशेष आहे. अरेरे ! हे समरकंदच्या राजा, तुझ्या पुत्राचा असा चमत्कारिक अंत झाला, हे समजल्यावर तुझी काय अवस्था होईल ! आणि तुला हे वर्तमान तरी कोणाच्याने सांगवेल ?

खालफाने पुसले कीं समरकंदचा राजपुत्र चीन येथील राजकन्येवर इतका आषक तरी कसा झाला ? शिक्षकाने उतर केले, कीं तें कसें झालें तें मी सांगतो, आणि सांगितले असता तुम्हास आश्चर्य झाल्यावांचून राहणार नाही. हा राजपुत्र आपल्या बापाच्या घरी मोठे सुखांत होता. सर्व दरबारांतील लोक हा आपला एके दिवशीं राजा होईल म्हणून राजाप्रमाणे त्याची मर्जी राखीत असत. त्याने शिकार करण्यांत व अनेक प्रकारच्या खेळांत दिवस घालवावा, आणि रात्र झाली म्हणजे आपले तरुण स्नेही बोलावून मद्य प्राशन करावे. कधीं कधीं सुंदर स्त्रिया आणून नाच गाणे करावे. सारांश, ह्याने मोठ्या आनंदाने दिवस घालविले.

एके दिवशीं समरकंद येथे एक नामांकित चितारी आला. त्याने

अनेक देशच्या राजकन्यांच्या तसबिरी आणल्या होत्या. त्या सर्व आमचे राजपुत्रास दाखविल्या. राजपुत्रानें प्रथम दाखविलेल्या सर्व तसबिरी पाहिल्या आणि तो त्या चिताऱ्यास ह्मणाला, कीं ह्या फार सुंदर आहेत खऱ्या; पण मला खचीत वाटतें, कीं ह्या तजबिरी ज्यांच्या आहेत, त्या सर्व राजकन्या आपणास विशेष सौंदर्य दिल्या बदल तुझा फार आभार मानीत असतील. कां खरें कीं नाहीं मी ह्मणतो तें? चिताऱ्यानें उत्तर केलें, कीं महाराज, त्या राजकन्यांस गोड वाटण्या करितां ह्या सर्व तसबिरींत मूळच्या पेक्षां सौंदर्य विशेष दाखविलें आहे ही गोष्ट मी कबूल करतो; परंतु मजपाशीं दुसरी एक तसबीर आहे. ती तर ह्या सर्वां पेक्षां फारच उत्कृष्ट आहे, आणि असें असून ती ज्या राजकन्येची आहे, तिचें वास्तवीक सौंदर्य त्या तसबिरींत कांहींच आलें नाहीं. असें बोलून त्यानें पेटांतून **चीन** देशाच्या राजकन्येची तसबीर बाहेर काढली.

ती पाहून माझा यजमान म्हणाला, कीं असें सौंदर्य ह्या सृष्टींत कोठें तरी असेल कीं काय? देवास तरी असें सौंदर्य करितां येईल? अशी अतिलावण्यवती स्त्री ह्या पृथ्वींत कोठेंच नाहीं. ह्या तसबिरींत तर दुसऱ्या तसबिरी पेक्षांही फारच हस्तकौशल्य आहे. वास्तविक अशी स्त्री कोठेंच नसेल. चिताऱ्यानें प्रतिज्ञापूर्वक सांगितलें, कीं सरकार म्हणतात तसें नाहीं. **तुरंदोक्तीचें** सौंदर्य व मारूपण तसबिरींत कलमानें दाखविणें अशक्य आहे. अशी त्यानें खातरी केल्यावरून माझे यजमानानें ती तसबीर विकत घेतली आणि ती राजकन्या त्याचे अंतःकरणांत इतकी ठसली, कीं त्यानें तत्काळ बापाचें दरबार सोडून जाण्याचा निश्चय केला, आणि आपला बेत कोणास न कळूं देतां, मला एकट्यासच बरोबर घेऊन **चिनेस** येण्याकरितां **समरकंद**ाहून तो निघाला. आम्ही येथें येऊन पांचल्यावर तो **अलतूनखान** ह्याचे पदरीं राहिला. पुढें त्यानें राजास कन्ये विषयीं विचारलें. तेव्हां लग्नसंबंधी जी राजाची प्रतिज्ञा होती, ती त्यानें आश्वास कळविली; परंतु राजपुत्र त्या प्रतिज्ञेस कांहीं एक न भितां उलटा हर्ष पावला, आणि म्हणाला, कीं **तुरंदोक्तीचे** प्रश्नांचीं उत्तरें देण्या पुरतें माझे अंगीं ज्ञान व चातुर्य नाहीं कीं काय? मी तिला खचीत जिंकीन.

मग पुढें काय झालें तें सांगण्याची गरज नाहीं. कारण, कीं आजचा दुःखकारक प्रसंग दृष्टीस पडला ह्यावरून तुम्हास कळतच आहे, कीं

समरकंदच्या राजपुत्रास वाटलें होतें, त्याप्रमाणें त्याच्यानें त्या निर्दय राजकन्येच्या प्रश्नांची उत्तरे देववलीं नाहींत. आजपर्यंत बहुत राजपुत्र तिच्यापार्थी प्राणास मुकले, आणि त्यांत तिला मोठा आनंद वाटतो. मरणा पूर्वी राजपुत्रानें ह्या कठोरहृदय राजकन्येची तसबीर माझे स्वाधीन केली आणि सांगितलें, कीं ही तसबीर मी तुझे स्वाधीन करितों. ती तूं फार जपून ठेव, व ज्या वेळेस हें दुःखकारक वर्तमान माझ्या बापास कळविशील, त्यावेळेस त्यास ती दाखीव, म्हणजे मजपासून हा मोठा अविचार घडला आहे खरा, परंतु पित्यानें हें अलौकिक लावण्य पाहिलें म्हणजे तो मला त्या अपराधाची क्षमा करील ह्यांत संशय नाहीं. आतां ही दुःखाची बातमी त्याचे बापास कोण कळवील ती कळवो. मी तर एथून व समरकंदा पासून फार दूर देशीं जाऊ न तेथें माझा प्रिय शिष्य राजपुत्र त्याविषयीं शोक करीत उरलें आयुष्य घालविणार. तुम्हीं विचारल्यावरून तुम्हास ही पहिल्या पासून शेवट पर्यंत सर्व हकीगत सांगितली. असें बोलून त्यानें खिशांतून तसबीर काढून रागाच्या झपाट्यांत जमिनीवर फेकली आणि म्हटलें, कीं हीच ती द्राड तसबीर. हीच माझ्या राजपुत्राच्या नाशास कारण झाली. हे घाणेरडे तसबिरे ज्यावेळेस तूं माझ्या यजमानाच्या हातीं पडलीस, तेव्हां तो माझ्या डोळ्यांनीं तुजकडे पाहता, तर असा अनर्थ कशास होता? हे दुष्ट राजकन्ये, जसा हल्लीं तुजविषयीं माझ्या मनांत तिरस्कार आला आहे, तसाच ह्या पृथ्वींतील सर्व राजपुत्रांचे मनांत येवो, म्हणजे ते तुजवर आषक न होतां तुझा निरंतर तिठकारा करतील. इतकें बोलून समरकंदाच्या राजपुत्राचा तो गुरू खालफाशीं पुढें कांहीं एक अक्षर न बोलतां मोठ्या रागानें निघून गेला. खालफानें ती तुरंदोक्तीची तसबीर लागलीच उचलली, आणि आपल्या बिऱ्हाडीं जावें म्हणून निघाला; परंतु तो अंधारांत वाट चुकून भडकत भडकत शहराबाहेर गेला. राजकन्येचें सौंदर्य पाहण्या विषयीं तो फार उत्कंठित झाल्यामुळें त्याला केव्हां उजडेल असें झालें होतें. मग पहाट होऊन थोडेसें दिसूं लागतांच आपली इच्छा तृप्त करण्या करितां त्यानें तसबिरीचें वेष्टन काढिलें.

परंतु तो तिजकडे पहावें किं न पहावें ह्मणून गुटमळूं लागला. तो मनांत ह्मणाला कीं “अरे, हें मी काय करितों? इतकें मोहक लावण्य

पाहणें मला नीट आहे ? हे खालफा, ह्या तसबिरीपासून किती भयंकर पीरणाम घडून आले ह्याचा विचार कर. समरकंद येथील राजपुत्राच्या शिक्षकानें जें नुकतेंच भाषण केलें, तें सर्व इतक्यांत तूं विसरलास काय ? ह्या तसबिरीकडे पाहूं नको. ती पाहण्याची जी तुला वेड्यासारखी उत्कंठा झाली आहे, ती आवर, आणि ह्यावेळेस ती तुला सहज आवरतां येईल. पहा, जोंपर्यंत तुझी बुद्धि विचारक्षम आहे, कामाधीन झाली नाही, तोंपर्यंत आपला बचाव करतां येईल. ही तसबीर पाहून एक वेळ तूं कामाच्या फाशांत सांपडलास ह्मणजे तुझा खचीत नाश झाला असें समज." असें मनाशींच बोलून तितक्यांत शुध्दीवर आल्या सारखें करून तो ह्मणतो "अरे, मी काय बोलतों ? हे इतक्या भित्रेपणाचे विचार माझ्या मनांत कोठून आले ? राजकन्येचा आषक मला लागावा असें जर माझ्या नशिबींच लिहिलें असलें, तर मी टाळून तें काय टळणार आहे ? मला तर वाटतें, कीं कितीही सुंदर जरी ही तसबीर असली तरी पाहण्यास काय भय आहे ? केवळ रंगाची रचना (तसबीर) पाहून जो भुलतो, तो मनाचा फारच हलका समजला पाहिजे. असो भ्यावें कशाला ? ज्याच्या योगानें इतके राजपुत्र जिवास मुकले, तें अद्भुत लावण्य अंतःकरणास कांहीं एक विकार न होऊं देतां आज मी पाहणार, आणि नुसतें पाहणार इतकेंच नाही, तर मी त्यांत उलटीं व्यंगें काढणार, व जिच्या सौंदर्याची कीर्ति सर्व दुनयेंत गाजत आहे, तिच्या चेहऱ्यांत कमी काय व ज्यास्त काय हें विवेचन करण्याचें सूख मी आज घेणार. तसेंच खालफानें माझी तजबीर स्वस्थपणें पाहिली व पाहून त्याच्या मनाला तिळभर देखील विकार झाला नाही, असें वर्तमान लावण्यमदानें चढून गेलेल्या त्या राजकन्येस कळून तिचा गर्व उतरावा असें माझ्या मनांत फार आहे."

मग ती तसबीर उदासीन वृत्तीनें पहावी असा मनांत पक्का निश्चय करून त्यानें त्या तसबिरी कडे डोळे लाविले. मग तो ती नीट न्याहाळून पाहूं लागला तों हात, पाय, नाक, डोळे, तोंड आदि करून सर्व अवयव असावे तसे अत्यंत परिपूर्ण दिसले. मग ही सर्व अवयवांची पूर्णता पाहून त्यास फार आश्चर्य वाटलें आणि जरी तो सावधपणानें पाहत होता, तरी नकळत मोहित झाला. तसें न होण्याविषयीं

तो यत्न करीत असतांही त्याच्या मनांत विलक्षण तळमळ उत्पन्न झाली ; व त्याच्या मनोवृत्ति त्यासच कळेनाशा झाल्या. तो म्हणाला, कीं माझ्या अंतःकरणांत एकाएकीं ही काय अपूर्व वृत्ति उद्भवली ! ह्या तसबिरीकडे पाहतां माझें अंतःकरण असें चंचल कां होतें ? हे परमेश्वरा, जे कोणी ही तसबीर पाहतात, त्या सर्वांनीं ह्या क्रूर राजकन्येविषयीं मोहित व्हावेंच असा तुझा संकेत आहे काय ? हाय ! हाय ! **समरकंदाच्या** राजपुत्रा सारखा मीही हिजविषयीं वेडा झालों ! हिच्या ज्या मोहक गुणानें त्याचा प्राण घेतला, त्याचेच तावडींत खचीत मी ही सांपडलों ह्यांत संशय नाही. कारण त्याचा भयंकर परिणाम मी पाहिला असतांही माझ्या मनांत कांहीं एक भीति न येतां त्यासारखें आपणही मरावें असें मला वाटतें. परमेश्वरा, केवढा हा माझ्या अंतःकरणांत विपर्यास झाला ! नुकतांच किंरे मी म्हणत होतों, कीं राजाचा जाहिरनामा इतका कडक असतां हे लोक तो मनांत देखील आणीत नाहीत, इतके मूर्ख ते कसे होतात ? आणि सांप्रत त्याच मला त्या जाहिरनाम्याचें कांहींच भय वाटत नाही ! माझी ती सर्व भीति गेली तरी कोठें ? एकूण कामदेवाचें सामर्थ्य लोका-त्तर आहे ! त्याचा अंत कोणासही लागावयाचा नाही.

तो पुनः प्रेमभरित दृष्टीनें त्या तसबिरीकडे न्याहाळून पाहून म्हणतो. “ हे अप्रतिम राजकन्ये, तूं फार निर्दय आहेस, तथापि माझें मन तुजवर जडलें ; तें आतां कितीही अडचणी असल्या तरी त्यांच्या विचारानें हलणें नाही. माझ्या दैवीं होतें त्याप्रमाणें माझा हेतु तुजवर बसला. तर आतां मीं तुझी प्राप्ति होण्या विषयीं यत्न करणार, आणि ह्या व्यवसायांत माझा नाश झाला तरी तुझी प्राप्ति झाली नाही इतकेंच काय तें दुःख वाटेल, ह्याखेरीज दुसरें कांहीं एक वाईट वाटणार नाही.

शेवटीं राजकन्येचा पण जिंकून तिला वरावी असा निश्चय करून, खालफ जिच्या घरीं उतरला होता त्या बाईच्या घरीं आला. ती बाई मोठी सज्जन व ममताळू होती. ती त्यास पाहतांच म्हणाली, कीं मुला, तुला पाहून मला फार आनंद झाला. तूं रात्रीस आला नाहीस त्यामुळे तुझी मला मोठी काळजी लागली होती. तुजवर कोठें कांहीं अरिष्ट आलें कीं काय अशी मला भीति उत्पन्न झाली होती. बरें तूं रात्रीं कां आला नाहीस ? त्यानें उत्तर केलें, कीं बया, मी रात्रीं काळोखांत

रस्ता चुकलों त्यामुळे असें झालें. नंतर ज्या राजपुत्राचा शिरच्छेद केला त्याच्या शिक्षकाची कशी गांठ पडली व त्यानें काय काय सांगितलें तें सर्व वर्तमान खालफानें त्या बाईस सांगितलें. आणि तो तिला तुरंदोक्तीची तसबीर दाखवून म्हणाला, कीं बया, ही तसबीर राजकन्येचीच काय? ही बरोबर आहे कीं नाही? मला तर वाटतें कीं ही अगदीं बरोबर असावी. कारण हीत नांव ठेवण्यास कोठेंही जागा नाही.

बाई ती तसबीर पाहून म्हणाली, कीं ह्या तसबिरी पेक्षां राजकन्या हजारपट अधिक देखणी आहे. तूं तिला पाहशील तर मी म्हणतें तें खरें अशी तुझी खातरी होईल आणि तूं म्हणशील, कीं ह्या पृथ्वीतील सर्व कारागिर मिळून, राजकन्या खरोखरी जशी आहे तशी हुबेहू तसबीर काढूं म्हणतील, तरी त्यांस कधीं ती काढतां यावयाची नाही. फार काय सांगूं? मनी नामक जो मोठा नामांकित कारागिर आहे, त्यासही तें साधावयाचें नाही.

खालक बोलला, कीं तुरंदोक्तीचे सौंदर्या पुढें सर्व कारागिरांची विद्या लटपटते असें सांगून तूं मला फारच आनंदवितेस. तूं तिच्या सौंदर्याविषयीं जें खातरी करून सांगितेस तेणेंकरून तिला वश करण्याविषयीं माझा निश्चय दृढ होतो, आणि तें साहस कृत्य करण्यास मला अधिक अधिक उत्तेजन येतें. अहाहा! मी केव्हां त्या राजकन्येसमोर जाईन? मी समरकंदच्या राजपुत्रा पेक्षां दैववान आहे, कीं नाही ह्याची प्रचीति केव्हां घेईन असें मला झालें आहे.

हें ऐकून बाई चपापून म्हणाली, कीं मुला, तूं हें काय बोलतोस? तूं कोणतें साहस कृत्य करण्याचें वेडेपणानें योजिलें आहेस? तसल्या कामांत तुला यश येईल असें तुला खरोखरी वाटतें काय? खालफ बोलला, कीं बया, राजकन्येच्या प्रश्नांचीं उत्तरें देण्यास आजच राजसभेंत जावयाचा मी निश्चय केला आहे. मी अलतूनखानाचे पदरीं चाकरीस रहावें ह्याच हेतूनें येथें आलों खरा, परंतु त्याचे सैन्यांत बारगिरी किंवा सरदारी करण्यापेक्षां त्याचा जावई व्हावें, हें अधिक चांगलें नाही बरें?

तें ऐकून बाईच्या नेत्रांतून अश्रुधारा चालल्या. ती बोलली. अरे वेड्या, तूं हा अविचार करण्याचे भरीस पडूं नको. राजकन्ये बरोबर विवाह

करण्याची उमेद धरशील तर त्यांत तुझा खचीत नाश आहे. तिच्या पायां आजपर्यंत फार अनर्थापात झाले आहेत, ह्यास्तव तूं तिच्या सौंदर्यास भुलूं नको. पहा बरें, तुझ्या मरणाची बातमी तुझ्या आईबापांस कळली ह्मणजे त्यांस किती दुःख होईल ! हें मनांत आणून तरी तूं राजकन्येचा पण जिकण्याचा नाद सोड. ही गोष्ट मी तुजपुढें पदर पसरून मागतें. तर नाही म्हणूं नको.

खालफानें उत्तर केलें. बया, मी तुमच्या पायां पडून भीक मागतों, कीं कळवळा आणणाऱ्या गोष्टी बोलून माझें मन फिरवण्यास तुम्ही झटूं नका. मी ह्या यत्नांत मेलों असतां तें वर्तमान ऐकून माझ्या आईबापांस फार दुःख होईल. कदाचित् ती पुत्र शोकामुळे प्राण त्याग देखील करतील. इतकें त्यांचें प्रेम मजवर आहे हें सर्व मी समजतों ; परंतु काय करूं ? माझ्या मनांत जी अनिवार्य प्रेरणा झाली आहे, तीपुढें माझा इलाज नाही. बया, आणखी मी तुम्हाला सांगतों, कीं मी ह्या संकटांत जीव घालीत आहे, हा एका प्रकारें माझ्या आईबापांस सुख व्हावें म्हणूनच घालीत आहे असें तुम्हीं खचीत समजा. कारण हा माझा यत्न सिद्धीस गेल्यास त्यांत त्यांचें पराकाष्ठेचें हित आहे. तसेंच माझी खातरी आहे, कीं माझा बाप ह्यासमयीं येथें असता तर माझ्या मसलतीस कांहीं हरकत न करितां उलटें ती त्वरेनें सिद्धीस नेण्या विषयीं त्यानें मला निःसंशय उत्तेजन दिलें असतें. माझा तर निश्चय झाला आहे. तर तुम्ही उगींच शिकवणीच्या गोष्टी सांगून माझें मन फिरविण्याचा प्रयत्न करूं नका. मी जो निश्चय केला आहे तो कशानेही ढळावयाचा नाही.

खालफ आपलें ऐकत नाही हें पाहून त्या बाईस फारच दुःख झालें. ती ह्मणाली, कीं मुला, तुझी शंभर वर्षे एकून भरलीं ! तुला आपल्या बऱ्याची गोष्ट ऐकणें नाही ; पण असें जर होतें तर देवानें तुला माझ्याच घरीं कां उतरावयाची बुद्धि दिली ? मी तरी तुजपाशीं तुरंदोक्तीची गोष्ट कां बोललें ? मी जर त्या द्वाड राजकन्येचें सौंदर्य न वाखाणतें, तर तूं कशाला मोहित होतास ? म्या पापिणीनें तुझा घात केला ! पण झाल्या गोष्टी बदल आतां बोलून काय फळ ?

राजपुत्र बोलला, कीं बया, तुम्ही आपणाला उगींच काय म्हणून बोल लावतां ! राजकन्येवर माझें मन जडवें, असें माझ्याच नशिबीं होतें.

त्या प्रमाणें घडलें ; त्यांत तुम्हांकडे दोष कसला ? बरें, माझ्यानें तिच्या प्रश्नांचीं उत्तरें होणारच नाहींत हें तरी तुम्ही कशावरून म्हणतां ? मी केवळ मंदबुद्धि आहे असें नाहीं. मींही पुष्कळ विद्याभ्यास केला आहे. येथील राजास दुःखापासून मुक्त करण्याचें यश परमेश्वराचे मनांत कदाचित् मलाच द्यावयाचें नसेल कशावरून ? असें बोलून आपली मोहरांची थैली काढून तो ह्मणाला, कीं बया, मला उमेद मोठी आहे खरी, तरी हें काम संशयाचें आहे. माझी फते झाली तर चांगलेंच आहे ; पण कदाचित् मला मरावेंच लागलें, तर माझ्या मरणानें तुला दुःख होईल, तें कमी व्हावें म्हणून ह्या सर्व मोहारा मी तुला बक्षीस करितों. तसेंच मला अलतूनखानाची कन्या मिळो, अगर ह्या साहस कृत्यांत माझा मृत्यु होवो, कसें झालें तरी मला पुढें घोड्याचा उपयोग नाहीं. तर हा विकून जो पैका येईल तोही तूं घे.

बाई खालफा पासून मोहरांची थैली घेऊन त्यास म्हणाली, कीं मुला, तुझ्या मरणानें झालेलें माझें दुःख ह्या मोहरा घेऊन कमी होईल अशी तुझी समजूत असल्यास ती चूक आहे. मी ह्या द्रव्याचा चांगले कामांत उपयोग करीन, ह्या पैकीं कांहीं मोहरा गरीब लोकांस देईन. कारण कीं ते आपलीं दुःखें ईश्वरावर हवाला देऊन समाधानवृत्तीनें सोसतात व तेणेंकरून देव त्यांनीं केलेली प्रार्थना प्रेमानें ऐकतो. बाकी राहिलेल्या उपाध्यांस देईन, म्हणजे ते परमेश्वराची आराधना करतील ; तेणेंकरून तुझें कल्याण होईल. आतां तुजपाशीं मला मागणें इतकेंच आहे, कीं तूं राजकन्येच्या प्रश्नांचीं उत्तरें देण्यास आज न जातां उद्यांपर्यंत, धीर धर. कशा करितां म्हणशील तर आज धार्मिकजनां कडून तुला यश यावें म्हणून ईश्वरप्रीत्यर्थ मी अनुष्ठान करवितें. ह्याज करितां कसेंही करून मला इतकें मागणें दे, आणि आपला स्नेह जमला आहे व तुझ्या मरणानें मला फार दुःख होणार ह्यास्तव एवढी माझी गोष्ट ऐकणें तुझा धर्म आहे असें मला वाटतें.

खालफाची मुद्राच तशी होती, कीं कोणी त्याकडे पाहिलें असतां पाहणाऱ्याचे मनांत त्याविषयीं प्रेमभाव उत्पन्न व्हावा. त्याचें सौंदर्य असें होतें, कीं त्यासारखा देखणा पुरुष त्यावेळीं जगांत दुसरा नव्हता, व त्याची बोलण्या चालण्याची ढब अशी होती, कीं त्यास कोणी पाहिलें

असतां तत्काळ त्याचा लोभ त्यावर जडावा. बाईस आपला फार कळकळा येतो असें पाहून खालफास मोठा गहिवर आला. मग तो तिला म्हणाला, कीं बया, मी तुमच्या इच्छेनुरूप करितों. मी आज जाण्याचें करित नाहीं, परंतु मी तुम्हाला आपल्या मनांतील गोष्ट खचीत सांगतों, कीं कोणी कांहीं जरी उपदेश केला तरी मी आपला निश्चय सोडावयाचा नाहीं.

दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं खालफाचा राजकन्येस मागण्याचा फारच निश्चय दिसला. तो बाईचा निरोप घेते वेळेस तिला म्हणाला, कीं बया, मजकरितां तुम्हाला फार श्रम झाले, हें पाहून मला फार वाईट वाटतें, परंतु तुम्हाला इतकें कष्टी होण्याची गरज नव्हती. कारण कीं मी तुम्हाला कालच सांगितलें होतें, कीं माझे मन कशानेंही फिरावयाचें नाहीं. इतकें बोलून तो बाईच्या घराबाहेर पडला, तेव्हां बाईस पराकाष्ठेचें दुःख झालें. ती आपलें तोंड गुडघ्यांत घालून शोक करित बसली.

मग पाहणाऱ्यांस चंद्राप्रमाणें आल्हादकरणारा असा तो खालफ मोठा थाट करून राजवाड्याकडे गेला. दरवाज्याशीं गेला तो तेथें पांच हत्ती उभे होते, व प्रत्येक बाजूस दोन दोन हजार शिपाई चिलखतें घालून व हतांत हत्यारें घेऊन पहारा करित होते. त्यांतील जमादारानें खालफास पाहून हा कोणी परदेशचा मनुष्य आहे असें त्याच्या चर्येवरून वळखिलें आणि त्यास हटकून राजवाड्यांत तुमचें काय काम आहे म्हणून विचारिलें.

खालफानें उत्तर केलें, कीं मी दूरदेशचा राजपुत्र आहे, मला राजकन्येच्या प्रश्नांचीं उत्तरें देण्यास परवानगी मिळावी म्हणून मी राजास भेटावयास आलों आहे. हें भाषण ऐकून त्या अधिकाऱ्यांस मोठें आश्चर्य वाटलें. ते त्यास म्हणाले, कीं राजपुत्रा, तूं आपला मृत्यु शोधित येथें आला आहेस हें तुला माहीत आहे ? ज्या हेतूनें तूं येथें आला आहेस तो मनांत न आणितां तूं आपल्या देशीं स्वस्थपणें राहतास तर त्यांत विशेष शाहणपण होतें. तर तूं आतां आल्या पावलीं माघारा जा. ती निर्दय राजकन्या जिंकण्याची व्यर्थ अशा धरूं नको. तुला वाटत असेल, कीं मी शास्त्रांत बहुत अभ्यास केला आहे व मी मोठा पंडित आहे,

तरी आझीं तुला खचित सांगतों, कीं तिच्या द्वयर्थीं मश्रांचा गूढ भावार्थ तुझ्या कदापि मनांत यावयाचा नाही.

खालफ बोलला, कीं तूं बुद्धि सांगतोस त्याविषयीं मी तुझा फार आभारी आहे; परंतु तुझी पकें समजा, कीं मी इतका दूर रिकामा परत जाण्याकरितां आलों नाहीं. तर मग तुझी मर्जी. तुझें आयुष्यच संपलें असलें तर खुशाल जा, असें जमादारानें सांगून **खालफास** आंत सोडलें. मग तो जमादार एका शिपायाकडे वळून म्हणाला, कीं हा राजपुत्र किती सुंदर व सुकुमार आहे पहा. हा अशा अल्पवयांत मरेल, ह्मणून मला फार वाईट वाटतें.

खालफ कित्येक महाल वलांडून शेवटीं ज्या दिवानखान्यांत राजा बसला होता तेथें गेला. त्या ठिकाणीं **अलतूनखान** भरजरी आबाशाई पोशाक करून रत्नखचित सिंहासनावर बसला होता. त्यानें कितीएक लोकांचे अर्ज ऐकून घेतल्यावर मंडळींत **खालफ** उभा होता, त्याकडे त्याची सहज दृष्टि गेली, आणि **खालफाचे** चर्येवरून व पोशाकावरून हा कोणी मोठ्या कुळांतला आहे असें त्यास वाटलें. नंतर हा कोण आहे व दरबारांत कशाकरितां आला आहे हें विचारावें ह्मणून त्यानें **खालफाकडे** बोट दाखवून आपल्या एका अधिकाऱ्यास खुणविलें. तेव्हां त्या अधिकाऱ्यानें **खालफापाशीं** येऊन पुसलें, कीं तुम्ही कोण आहां? तुमचा कांहीं अर्ज आहे कीं काय? हें तुझाला पुसण्याकरितां मला महाराजांची आज्ञा झाली आहे. **खालफानें** उत्तर केलें, कीं आपण महाराजांस जाऊन कळवावें, कीं मी एक राजाचा एकुलता एक पुत्र आहे, व मी आपला जावई होण्याविषयीं यत्न करण्याच्या हेतूनें येथें आलों आहे.

असें **खालफाचें** उत्तर ऐकतांच **अलतूनखानाचें** तोंड उतरलें, आणि त्यानें दरबार बरखास्त करण्याचा हुकूम सांगितला. मग सिंहासनावरून उतरून **खालफाजवळ** आला, आणि त्यास म्हणाला, कीं हे अविचारी मुला, माझा जाहिरनामा किती कडक आहे, व ज्यांनीं आज पर्यंत माझी कन्या जिंकण्याविषयीं प्रयत्न केले त्यांचा कसा नाश झाला हा तुला ठाऊक आहे?

खालफानें उत्तर केलें, कीं होय महाराज, मला तें सर्व माहीत आहे.

आपण **समरकंद** येथील राजपुत्रास जी योग्य व तीव्र शिक्षा दिली ती मी आपल्या डोळ्यांनी पाहिली; परंतु आजपर्यंत ज्या साहसिक राजपुत्रांनी **तुरुंदोक्ती** प्राप्त होण्याची उमेद धरली, त्यांचे भयंकर परिणाम पाहून आपली कन्या जिंकण्याची माझी उमेद कमी न होता उलटी विशेष वृद्धिंगत होत आहे.

राजा ह्मणाला कीं कायहो हा वेडेपणा ! एक राजपुत्रानें आपला प्राण घात करून घेतला नाहीं तों दुसरा जीव देण्यास तयार आहेच ! प्राण देण्यास त्यांस काय तरी हुरूप येतो हा ! हें केवढें अंधत्व ! राजपुत्रा, तूं ह्या गोष्टीचा पुनः विचार कर आणि आपला नाश करून घेऊं नको. आजपर्यंत मृत्यूच्या मुखांत शिरण्याकरितां जे राजपुत्र येथें आले, त्या सर्वांत मला तुझी कीं व फार येते. ह्यास्तव तुझा नाश न होवो ह्मणून जितकें माझ्यानें होईल, तितकें करावें असें माझ्या मनांत येतें. तर माझें ऐकशील तरतूं आपल्या बापाचे राज्यास परत जा. आपला एकुलता एक पुत्र परदेशांत अपमृत्यूनें मरण पावला, असें दुःखकारक वर्तमान तुझ्या बापास तिन्हाइताकडून कळून त्यानें दुःख पावूं नये हें मला नीट दिसतें.

खालफाने उत्तर केलें, कीं महाराज, मी आपल्या प्रेमास पात्र झालों असें आपल्या तोंडून ऐकून मला मोठा आनंद होतो, व तेणेंकरून माझें पुढें कल्याण होईल असें मला खचीत वाटतें. महाराज, राजकन्येच्या सौंदर्यानें आजपर्यंत जे अनर्थ घडले, तसे ह्यापुढें न घडावे, व आपण आपलें राहिलेलें आयुष्य सुखांत घालवावें म्हणूनच कदाचित् ईश्वरानें मला अशी बुद्धि दिली नसेल कशावरून ? बरें, आपली कन्या जे प्रश्न करील त्यांचीं उत्तरें माझ्यानें देववणार नाहींत असें तरी आपणास कशावरून वाटतें ? व माझा खचीतच नाश होईल हा तरी निश्चय कशावरून ? **तुरुंदोक्ती**च्या गूढ प्रश्नांचा इतरांस उलगडा झाला नाहीं म्हणून मलाही होणार नाहीं असा तर्क करणें तरी बराबर आहे ? महाराज, आपला जावई होण्याविषयीं जी मला इच्छा झाली आहे, ती आजपर्यंत पुष्कळ लोकांचे नाश झाले तसा आपलाही होईल अशा विचारांनीं माझ्या अंतःकरणांतून दूर होणार नाहीं.

हें त्याचें बोलणें ऐकून राजाच्या डोळ्यांस पाणी आलें. तो म्हणाला, कीं अरे दुर्भाग्या राजपुत्रा, तूं मृत्यूच्या दाढेंत खचीत शिरत आहेस.

आज पर्यंत जे राजपुत्र आले ते सर्व माझ्या कन्येचे प्रश्न ऐकण्या पूर्वी असें बोलत होते. त्यांस वाटे, कीं आपण तिच्या प्रश्नांचा उलगडा करूं; परंतु तें एकाच्यानेंही झालें नाहीं. तूं उगींच मापणा मिरवूं नको. तूं ह्यांत फसशील. मुला, मी आणीक एक वेळ तुला चांगली बुद्धि सांगतो, तूं ह्या फंदांत पडूं नये हें मला बरें दिसतें. मला तुझा कळवळा येतो. तुझा नाश न व्हावा ही माझी इच्छा आहे. तर तूं हट्ट घेऊन माझें मन मोडूं नको. तुला वाटत असेल, कीं सभेमध्ये राजकन्या जे प्रश्न करील त्यांचीं उत्तरें तत्काळ माझ्यानें देववतील; परंतु ती आशा व्यर्थ आहे. तुला उत्तरांचा विचार करण्यास नियमा प्रमाणें पाव घटकेची फुरसत मिळेल; पण तितक्या अवकाशांत तूं मध्यस्थीस नेमलेल्या सर्व पंडितांस पसंत पडण्या जोगीं उत्तरें न देशील तर ते त्याक्षणींच तुझा शिरच्छेद करण्याचा ठराव करतील. ह्यास्तव राजपुत्रा, आतां तूं माघारा जा आणि आपण काय करीत आहों ह्याचा पुरता विचार कर. कोणी एखाद्या शाहण्याची मसलत घे आणि मग तुझा काय निश्चय होईल तें मला येऊन उद्यां सांग. इतकें बोलून त्यानें खालफास परत जाण्यास आज्ञा दिली. तेव्हां आजची गोष्ट उद्यांवर गेली येणेंकरून खालफाचें मन फार खट्टू झालें. मग तो निरुपाय होऊन राजवाड्यांतून त्या बाईच्या घरां गेला, आणि त्यानें राजवाड्यांत झालेंलें सर्व वर्तमान तिला सांगितलें. तेव्हां तिनें खालफास आणखी निषेध केला; परंतु त्यास तिची शिकवणी अगदीं ठसेना. शेवटीं जसजसा निषेध करावा, तस तसें ह्यास अधिकच फुरण येतें असें पाहून निषेध करण्यांत कांहीं फळ नाहीं असें ती समजली.

दुसरे दिवशीं खालफा पुनः राजवाड्यांत गेला. तें वर्तमान कळतांच राजानें त्यास एकांती नेऊन पुसलें, कीं राजपुत्रा, तुझ्या येण्यापासून मला संतोष होईल, कीं दुःखच होईल? तुझा काय निश्चय झाला? खालफानें उत्तर केलें, कीं माझा निधार् काल होता तोच आहे. मी सरकारासमोर येण्यापूर्वीच ह्या गोष्टीविषयीं पुष्कळ विचार केला आहे व ते विचार माझा फिरला नाहीं. मला वाटतें, कीं ह्या कामांत मला यश येईल; पण तसें न झाल्यास इतरांची जी वाट झाली ती माझीही होईल. त्या गोष्टीस मी भीत नाहीं. हे शब्द ऐकून राजानें कपाळावर हात मारून

घेतला व दुःखानें हात पाय अपटले. तो म्हणाला, कीं मी मोठा हतभाग्य आहे; मला ह्याची इतकी ममता कां येते? मला ह्याची कळकळ वाटते, ह्याच्या निमे देखील इतरांकरितां वाटली नाही. तो खालफास पोटाशीं धरून कळवळ्यानें बोलला, कीं मुला, माझ्या युक्तींनीं तुझे मन फिरत नसल्यास माझे दुःख पाहून तरी हा आग्रह सोड. तुझा प्राण गेला असतां माझाही जगणें कठीण असें मला वाटतें. ह्याकरितां मी तुला शपथ घालून सांगतो, कीं तूं ही माझी द्वाड कारटी मिळवण्याची आशा करूं नको. तुला अनायासानें व मानमान्यतेनें पाहिजेत इतक्या राजकन्या मिळतील. माझी ही दुष्ट कन्या तुला कधींच मिळावयाची नाही. ती विषयीं तूं इतका कां झटतोस! तुझी मर्जी असल्यास माझ्या दरबारांत रहा म्हणजे मी आपल्या सारखीच तुझी योग्यता ठेवीन. तुला अत्यंत देखण्या हजारों स्त्रिया मिळतील. तूं जाशील तिकडे तुला राजविलास अनुसरतील. सारांश, मी तुला आपल्या पुत्रासारखा बाळगीन. तूं तुरुंदोक्तीचें नांव काढूं नको. ह्या दुष्ट कन्येच्या हातून एखादा तरी मनुष्य वांचवण्याचें सुख मला घेऊं दे.

अलतूनखानाचें आपणाविषयींचें प्रेम इतकें पाहून खालफास फार गाहिवर आला. तथापि त्यानें उत्तर केलें, कीं महाराज, मी संकटांत उडी घालित आहे खरा; परंतु माझे पदर पसरून मागणें हेंच आहे, कीं आपण ह्या प्रसंगीं माझा निषेध करूं नये. तें संकट जसजसें भयंकर भासतें, तसतसें त्यांत उडी घालण्याचा उत्साह मला अधिक वाटतो. मी खचीत सांगतो, कीं राजकन्येची अशी क्रूरता मनांत येऊन मला तिला वरण्या विषयीं अधिक हुरूप येतो. मीं ह्या रूपमत्त सुंदरीस जिंकविं असा ईश्वरी संकेत आहे अशी माझी मनोदेवता मला वारंवार सांगते. तर माझ्या अंतःकरणांत जी गोष्ट आली आहे ती करण्यास आपण मला अगदीं निषेध करूं नये. तुरुंदोक्तीस जिकल्या शिवाय खरोखरी मला चैन पडणार नाही. फार तर काय, ही गोष्ट न केल्यास मी फार दिवस वाचणें सुद्धां अशक्य आहे.

शेवटीं खालफ आपलें ऐकत नाही असें पाहून अलतूनखानास फार वाईट वाटलें. तो बोलला, कीं अरे अविचार्या, तूं अजूनही माझ्या कन्येविषयीं आग्रह सोडीत नाहीस, त्यापेक्षां तुझी शंभर वर्षे

पुरीं झालीं असें तूं पकें समज. तुला शुद्धीवर आणण्या करितां मीं आपणाकडून तर पराकाष्ठा केली, हें परमेश्वर जाणत असेल; परंतु माझी मसलत न ऐकतां तूं आपला नाश करून घेण्यास इच्छितोस, त्या अर्थी आतां अधिक बोलण्याची मला गरज नाही. तुझ्या वेड्या हृद्याचें तुला बक्षीस खचीत मिळेल. तुह्मंदोक्तीच्या प्रश्नांचीं उत्तरे देतो म्हणून म्हणतोस, तर फार बरें आहे; परंतु मजबरोबर सोयरीक करावी म्हणून जे राजपुत्र इच्छितात, त्यांस प्रथम जो सन्मान द्यावयाचा तो तुला दिला पाहिजे असें बोलून त्यानें चाकरांस हाक मारली, आणि खालफास कन्येच्या महालांत न्यावें व निरंतर त्याचे सेवेत दोनशें गुलाम द्यावे म्हणून त्यांस आज्ञा केली.

मग त्या चाकरानें खालफास राजकन्येच्या महालांत नेलें. तेव्हां तेथील मुख्य अधिकारी येऊन त्यांनीं मोठ्या नम्रतेनें खालफास मुजरा केला आणि त्यास कांहीं नजराणा देऊन तसेच परत गेले.

खालफा विषयीं राजाच्या अंतःकरणांत पराकाष्ठेचा स्नेहभाव उत्पन्न झाला होता. ह्यास्तव त्यानें लागलेच विद्यालयांतील एका महान पंडितास बोलावून आणून सांगितलें, कीं आज एक नवीन राजपुत्र माझी कन्या मागण्या करितां आला आहे. मी आपणाकडून तर त्यानें आपला उद्देश सोडावा म्हणून पराकाष्ठा केली; परंतु तो माझें ऐकत नाही. ह्याजकरितां त्यानें नीट शुद्धीवर यावें ह्मणून तुम्हीं आपलें कांहीं वक्तृत्व खर्च केल्यास बरें पडेल. मग आज्ञे प्रमाणें करितों असें त्या पंडितानें सांगितलें, आणि तो तसाच उठून खालफा कडे गेला. त्यानें फार वेळ पर्यंत खालफा बरोबर संभाषण केलें. नंतर तो अलतूनखानाकडे परत येऊन म्हणाला, कीं महाराज, राजपुत्रास बुद्धि सांगून त्याचें अंतःकरण फिरवणें अशक्य आहे. तो एकतर राजकन्येस जिकणार किंवा मरून जाणार. या समयीं त्यास बोध करून त्याचा निश्चय ठळवणें दुर्घट आहे असें दिसलें, तेव्हां हा राजकन्येवर आशक होऊनच इतका अग्रहास पेटला आहे किंवा दुसरें कांहीं कारण आहे, हें काढण्याच्या बुद्धीनें त्यास निरनिराळ्या विषयांवर पुष्कळ प्रश्न केले. त्यांचीं उत्तरे त्यानें अशीं समर्पक दिलीं, कीं त्याची विद्वत्ता पाहून मला फार आश्चर्य झालें. तो जातीचा मुसलमान आहे, व त्यास त्या धर्माची तर

पूर्ण माहिती आहे. खरें पुसाल तर मला वाटतें, कीं राजकन्येच्या प्रश्नांचीं उत्तरे झाल्यास ह्या राजपुत्रासच होतील. दुसऱ्यास होणें नाहींत.

राजा म्हणाला, कीं हे पंडिता, तुझे भाषण ऐकून मला मोठा संतोष झाला. ईश्वर करो, कीं तो माझा जावई होवो. त्यास पाहिल्यापासून मला त्याची फार ममता लागली आहे. जे राजपुत्र आजपर्यंत आपला प्राण देण्यास येथें आले, त्यांपेक्षां ह्यास विशेष यश येवो म्हणजे झालें. नंतर अलतूनखानानें खालफाची कार्यसिद्धी व्हावी म्हणून पुष्कळ अनुष्ठानें करविलीं, व देवतांस बळी दिले, आणि खालफास त्यानें निरोप पाठविला, कीं तुरुदाक्तीच्या प्रश्नांचीं उत्तरे देण्यास उद्यां तुम्हीं तयार असावे. योग्य समयीं सभेंत येण्याकरितां तुम्हास बोलावणें येईल व सभेंतील सर्व पंडित व सभासद ह्यांसही त्या वेळेस हजर असावे म्हणून हुकूम दिला आहे.

प्रश्नांचीं उत्तरे देण्यास जावयाचा त्याचा पक्का निश्चय झाला होता तथापि त्यास त्या रात्रीं स्वस्थ झोंप आली नाहीं. त्यास एकदां वाटे, कीं आपण आपल्या बुद्धीच्या बळानें खचीत राजकन्येच्या प्रश्नांचीं उत्तरे देऊं. पुनः दुसरे वेळीं त्याचें अगदीं धैर्य खचे, आणि पंडितांस आपलीं उत्तरे मान्य न पडलीं तर मग केवढी फजिती होईल, अशी भीति त्याच्या मनांत उत्पन्न होई. केव्हां केव्हां आईबापांची आठवण होऊन खालफ म्हणे, कीं ह्या कामांत फसून कदाचित् माझा मृत्यु झाल्यास मग त्यांची काय दशा होईल बरें!

ह्याप्रमाणें अनेक कल्पनांचे तरंग त्याच्या अंतःकरणांत उठावे व मावळावे असें चाललें असतां पाहाट झाली. इतक्यांत त्यानें घांट वाजतांना ऐकिली. मग त्या दिवशीं सकाळीं सभेंत हजर होण्याकरितां ज्या लोकांस आज्ञा होती, त्यांस बोलाविण्यासाठीं ती वाजत असेल असें अनुमान करून खालफ बिछान्यावरून उठून निमाज करावयास बसला व त्यानें आपल्या धर्मातील मुख्य पैगंबर जो महंमद त्याची प्रार्थना केली, कीं हे पैगबरा, सांप्रत मी कोणत्या संकटांत आहे तें तुला ठाऊकच आहे. मीं त्या राजसभेंत जावें, किंवा प्रश्नांचीं उत्तरे माझ्यानें देववतील कीं नाहीं, ह्याचा निश्चय न झाल्यामुळे मला सभेस जाण्यास भीति वाटते, असें राजास सांगून

पाठवावें, हें माझ्या बुद्धीस प्रेरणा करून मला कळीव. हे शब्द तोंडांतून निघतांच खालफाची सर्व भीति उडाली, आणि त्यास प्रश्नांचा उलगडा आपण करूंच करूं असा भरवंसा आला. मग अलतूनखानानें पाठविलेला भरजरी पोषाक आंगावर घालून तो तयार झाला.

खालफ तयार होतांच सहा कोतवाल किरमेजी रंगाचे मोठमोठे झगे घातलेले त्याच्या खोलींत आले आणि मुजरा करून म्हणाले, कीं आम्ही राजाज्ञेवरून आपणास सभेंत नेण्या करितां आलों आहों. तें ऐकून खालफ लागलाच उठला आणि त्यांच्या बरोबर चालता झाला. नंतर सभेंत जाऊन पाहतो तों सभा थाट बसली होती. सभागृहास निरनिराळ्या रंगाचीं छतें दिलेंलीं होती. एक बाजूस मोठमोठाले मुत्सदी व दुसऱ्या बाजूस विद्यालयांतील गुरू व मोठमोठाले पंडीत बसले होते. सभेच्या मध्य भागीं दोन सोन्याचीं सिंहासनें होती. खालफ सभेंत बातांच मानकरी लोकांनीं व पंडितांनीं कांहीं एक शब्द न बोलतां त्यास आदबीनें मुजरा केला आणि सर्व लोक राजा येण्याची वाट पाहत बसले. ह्यावेळीं सूर्योदयाचा समय झाला होता. मग सूर्याच्या प्रथम किरणांची लंकेर पडतांच, त्या सभेच्या एका बाजूस एक पडदा पडलेला होता तो दोघा चाकरांनीं उचलला, आणि आंतून अलतूनखान तुरंदोक्ती नामक कन्येसहित सभेंत आला. राजकन्येचा पोशाक रेशमी असून त्यावर बरीचें काम होतें. तिनें तोंडावर बुरखा घेतला होता. राजा व राजकन्या हीं उभयतां सिंहासनांवर बसल्यावर दोघांच्याही बाजूस एक एक दासी उभी राहिली. त्या दासी जनानखान्यांतील होत्या. त्याही फार खूप सुरत असून त्यांच्या अंगावर पुष्कळ जवाहीर होतें. राजा व राजकन्या जें सांगतील, तें लिहिण्याकरितां त्यांनीं कागद व लेखण्या हातांत घेतल्या होत्या. त्यांच्या तोंडावर बुरखे नव्हते.

अलतूनखान कचेरींत येतांच सर्व लोक मोठ्या आदबीनें उठून उभे राहिले. खालफाचें सर्व लक्ष त्या राजकन्येकडे लागलें व तिचा थाट पाहून त्यास फारच विस्मय झाला.

नंतर राजानें कोतवाल व पंडित ह्यांस बसावयास सांगितलें. मग ज्या सहा मानकऱ्यांनीं खालफास सभेंत आणिलें त्यांतून एक जण उठला. त्यानें सिंहासना पासून पंधरा हातांवर दूर उभें राहून राजकन्येस

वरण्याचा खालफाचा अभिप्राय आहे असा त्याचा अर्ज राजास वाचून दाखविला, व राजास तीन वेळ मुजरा करावा म्हणून खालफास सांगितलें, त्यावरून खालफानें अशा डौलानें मुजरा केला, कीं तें पाहून राजास फार आनंद झाला.

नंतर दुसरा एक प्रधान उभा राहिला. त्यानें कोणी राजपुत्र राजकन्येच्या प्रश्नांचीं समर्पक उत्तरे न देतां तिला वरण्यास इच्छील, तर त्याचा शिरच्छेद होईल, अशा अर्थाचा राजाचा जाहिरनामा मोठ्यानें वाचून दाखवून खालफास म्हटलें, कीं राजपुत्रा, ज्या पणानें राजकन्या जिंकावयाची तो तूं ऐकलास, ह्यास्तव मरणास भिऊन जर तूं आपला निश्चय अद्यापि फिरवशील तर आजून पर्यंत तुला मोकळीक आहे.

खालफ म्हणाला, कीं छी, छी, माझा निश्चय कधीं ढळणार नाही. मी हें अमोलिक रत्न भिऊन दवडूं कीं काय? मग प्रश्नांचीं उत्तरे देण्यास खालफ सिद्ध आहे असें पाहून अलतूनखान कन्येकडे वळून तिला म्हणाला, कीं मुली, आतां बोलावयाची तुझी पाळी आहे. जे प्रश्न तूं तयार केले असशील ते ह्या राजपुत्रास विचार आणि मी ज्या देवतांस बळी दिले त्यांच्या कृपेनें ह्यास तुझ्या प्रश्नांचा उलगडा होवो.

मग तुरुंदोक्तीनें बोलण्यास आरंभ केला. ती म्हणाली, कीं माझ्या प्रश्नांचीं उत्तरे देण्यास तयार होऊन आजपर्यंत अनेक राजपुत्र नाश पावले, हें पाहून मलाही जें दुःख होतें, तें परमेश्वर जाणत आहे. लोक मला वरण्याच्या भरीस कां पडतात? ते मला गोवून घेण्याच्या फंदांत न पडतां स्वस्थ कां रहात नाहीत? नंतर ती खालफास बोलली, कीं हे साहसिका राजपुत्रा, तूं ह्या फंदांत पडूं नको; ह्यांत तुझा मृत्यु होईल, हें मी खचीत सांगतें ह्याउपर तुझी मर्जी. आतां मजकडे दोष नाही. मला जिंकण्याच्या उद्देशानें जे जे येथें आले, त्यांची काय दशा झाली, हें तुला समजलेंच असेल. तुझ्या नाशास तूच कारण आहेस. मला जिंकून वरावें असा मी कांहीं तुजवर बलात्कार करीत नाही.

खालफानें उत्तर केलें, कीं हे सुंदरी, तूं बोललीस तें सर्व मला

माहीत आहे. तर आतां कृपा करून तुझे प्रश्न काय आहेत ते बाहेर निघूंदे. त्यांचा उलगडा करण्यास माझा कांहीं प्रयत्न चालला तर पाहतो.

तुरुंदोवती बोलली, कीं बरें तर. असें वस्तु कोणतें आहे, कीं जें सर्वत्र असून ह्या पृथ्वीस अत्यंत हितकारक आहे, व ज्या सारखें दुसरें वस्तु कोठें त्रिभुवनांत नाही ?

खालफानें तत्काळ उत्तर केलें, कीं सुंदरी, तें वस्तु सूर्य होय. तेव्हां वाहवा ; उत्तर बरोबर झालें, असें वस्तु सूर्यच खरा, असें सर्व पांडित एकदम मोठ्यानें बोलले.

राजकन्येनें दुसरा प्रश्न केला, कीं आपलीं लेकरें मोठीं झाल्यावर आपणच खाते, अशी आई कोणती ?

खालफानें उत्तर दिलें, कीं आपल्या पाण्या पासून होणाऱ्या नद्यांस पुनः आपणच गिळतो ह्यास्तव समुद्रास तशी आई ह्मणावें.

खालफानें दोन्हीं प्रश्नांचीं उत्तरें यथायोग्य दिलीं. तेव्हां राजकन्येचा उपमर्द झाल्यामुळे तिला इतका संताप आला, कीं तिनें **खालफा**चा नाश करण्या विषयीं बुद्धि चालेल तितकी चालवावी असा निश्चय करून सर्व शहाणपण खर्चून तिसरा प्रश्न केला, कीं तें झाड कोणतें आहे, कीं ज्याचीं पानें एका बाजूस पांढरीं व एका बाजूस काळीं असतात ? हें कोडें घालून थांबली नाही, तर तिनें आपल्या तोंडावरचा बुरखा एकाएकी काढला. हें करण्यांत तिचा आशय असा होता, कीं आपलें सुंदर मुखकमल एकाएकीं **खालफा**च्या दृष्टीस पडलें ह्मणजे तो मोहित होऊन त्यास उत्तर सुचूं नये. मग त्याप्रमाणेंच झालें. तिचें लावण्य लोकोत्तर होतें त्यांत क्रोधावेशामुळे तर तिचा चेहरा फारच खुलून गेला होता. तिच्या मस्तकीं फुलें मोठ्या कसबानें गुंफलीं होती. तिच्या डोळ्यांत तर नक्षत्रा सारखें पाणी असे. मेष मंडळांतून स्वच्छ व पूर्ण चंद्रबिंब जसें एकाएकीं बाहेर पडतें, तसें तिचें तें लोकोत्तर स्वरूप पाहतांच **खालफा**ची बुद्धि गुंग झाली, आणि तो स्तब्ध उभा राहिला. तें पाहून काळजी करणारे सर्व सभासद भयभीत झाले. राजा तर निस्तेज होऊन गेला. त्यास वाटलें, कीं आतां हा राजपुत्र माणांस मुक्तो.

परंतु खालफ सावध होऊन लागलाच तुरुंदोक्तीस बोलूं लागला तेव्हां सर्वास धैर्य आलें. तो म्हणाला कीं राजकन्ये, मी उत्तर न देतां उगीच राहिलों ह्याची मला क्षमा कर. असें हें अप्रतिम सौंदर्य पाहून कोण गडबडणार नाहीं? प्रश्नाची देखील मला स्मृति राहिली नाही. तर कृपा करून तो प्रश्न आणखी एक वेळ बोलावा.

राजकन्या म्हणाली, कीं राजपुत्रा, मीं तुला पुसलें, कीं असा वृक्ष कोणता आहे, कीं ज्याचीं पानें एका बाजूनें पांढरीं व दुसऱ्या बाजूनें काळीं असतात?

खालफ म्हणाला, कीं तो वृक्ष कोणता म्हणशील तर वर्ष होय. दिवस रात्र हीं त्यांचीं पानें होत.

हेही उत्तर सर्वास मान्य पडून खालफाची पराकाष्ठेची वाहवा झाली. पंडितांनीं तें उत्तर यथायोग्य आहे म्हणून खालफाची फार स्तुति केली. अलतूनखान म्हणाला, कीं मुली, आतां ह्यानें तुला जिंकलें असें कबूल कर, आणि ह्याला वरण्यास रुकार दे. ह्यामागे कोणीही राजपुत्रानें तुझ्या एका प्रश्नाचें देखील उत्तर दिलें नाहीं; परंतु हल्लीं ह्या राजपुत्रानें तुझ्या सर्व प्रश्नांचीं समर्पक उत्तरें दिलीं, तेव्हां ह्यास वरणें तुला भाग आहे.

तेव्हां तुरुंदोक्तीस वाईट वाटलें आणि आपली फजीती झाल्यामुळें गंगायमुनाही आल्या, हें कोणास कळूं नये ह्मणून तिनें तोंडावर पुनः बुरखा घेतला आणि मोठ्या रागानें म्हटलें, कीं अजून काय झालें? एवढ्यानेंच त्यास जय मिळाला कीं काय? मला आणखी प्रश्न विचारावयाचे आहेत; पण ते मी उद्यां विचारीन. राजा बोलला, कीं आतां मी तें अगदीं ऐकणार नाहीं. तूं हजारों प्रश्न करणार कीं काय? तुझी मजी असल्यास आणखी एक प्रश्न विचारण्याची परवानगी देतो, व तो आतांचे आतां विचारला पाहिजे.

तें तुरुंदोक्ती ऐकेना, ती बापास आग्रह करून म्हणाली, कीं हल्लीं विचारले एवढेच मजपाशीं प्रश्न तयार होते आणखी विचारावयाचे ते उद्यां विचारीन. ह्या गोष्टीस मला परवानगी असावी.

अलतूनखान फार रागावून बोलला कीं तशी गोष्ट तर होणारच नाही. तुझ्या मनांत ह्या राजपुत्रास घोटाळ्यांत पाडावें असें आहे. जी

मुखपणानें शपथ केली होती तिजपासून मी मोकळा झालों. अरेरे, तूं मोठी चांडाळीण आहेस. तुला लोकांचे प्राण घेण्याची फार आवड. तुजवर आशक होतील त्यांचा हरतऱ्हांनीं प्राण घेण्याचा तुला फारच आनंद आहे. तुझ्या ह्या दुष्टपणानें आरंभीं जे अनर्थ घडले, ते तुझ्या आईस न साहून आपल्या पोटीं असली चांडाळीण निपजली ह्या दुःखानेंच ती मरण पावली, आणि तुझ्या ह्या दुष्ट स्वभावाचें मला किती दुःख होतें, हेंही तुला माहीतच आहे. तुझ्या ममतेत गुंतून असे दुःखकारक परिणाम पाहणें माझ्या नशीबीं आलें. आज परमेश्वरानें मजवर पराकाष्ठेचा उपकार केला, कीं ह्यापुढें माझ्या वाड्यांत कोणाचा शिरच्छेद होण्याचा प्रसंग यावयास नको. अजूनही मी तुझ्या नादीं लागलों तर माझ्या नांवास अक्षय्य कलंक लागेल. ह्या राजपुत्रानें तुझ्या प्रश्नांचीं बरोबर उत्तरे दिलीं. आतां तूं ह्यास मुकाट्यानीं वरावें कीं नाहीं, हें मी सर्व सभासदांसच विचारतों.

त्यासमयीं सारे लोक आपापणांत गुणगुणूं लागले, कीं आतां राजकन्येनें मुकाट्यानें खालफास वरावें. मग प्रधान उठून बोलला, कीं महाराज, प्रतिज्ञाभंग होऊं देणार नाहीं म्हणून जी आपण शपथ केली होती ती आपण पार पाडली. आतां बाईनीं आपल्या प्रतिज्ञेप्रमाणें वागावें हा त्यांचा धर्म आहे. त्यांचा पण असा होता कीं जो कोणी आपल्या प्रश्नांचीं बरोबर उत्तरे देईल त्यास त्यांनीं माळ घालावी. सांप्रत ह्या राजपुत्रानें सर्व सभेस मान्य होईतशीं त्यांच्या प्रश्नांचीं उत्तरे दिलीं. आतां त्यांनीं आपलें वचन राखावें हें नीट दिसतें. तसें न झाल्यास खोट्या शपथा करणाऱ्यांस शासन करणाऱ्या देवतांचा त्यांवर क्षोभ होईल.

राजकन्येनें तें सर्व मुकाट्यानें ऐकून घेतलें. ती मान खालीं घालून फार खेद करूं लागली. तें पाहतांच खालफानें राजास नमस्कार घातला आणि म्हटलें, कीं राजाधिराज, दासाची एक विनंती मान्य करावी. मी उत्तरे दिल्यामुळे आपल्या कन्येस फार दुःख झालें असें दिसतें, तिच्या मनांत खचीत माझा प्राण घ्यावा असें होतें. ज्या पेक्षां ती माझा इतका तिरस्कार करते आणि आपल्या पणाप्रमाणें झालें असतांही मला वरण्यास नाखुश आहे, त्यापेक्षां मी तिला एक

प्रश्न विचारतो, त्याचें तिनें बरोबर उत्तर दिल्यास मी तिजवरचा हक्क अगदीं सोडून देतो.

तें ऐकून सर्व सभा अगदीं चकित झाली. सर्व आपंआपल्यांत म्हणूं लागले कीं जिच्यासाठीं हा प्राणावर उदार होऊन येथें आला. तिला हा आतां हातची दवडतो, ह्याला वेड लागलें कीं काय? तुहंदोक्तीच्यानें उत्तर होणार नाहीं असा कोणता प्रश्न हा विचारणार बरें? ह्यास खरोखरी भ्रम झाला असावा. खालफाची विनंती ऐकून अलतूनखानासही फार आश्चर्य वाटलें. तो म्हणाला, कीं राजपुत्रा, जीं अक्षरें आतां तुझ्या तोंडांतून निघालीं, त्यांविषयीं तूं पुरतेपणें विचार केला!

खालफानें उत्तर केलें, कीं होय महाराज, मीं नीट विचार केला आहे आणि हा माझी विनंती आपण कसेंही करून मान्य केलीच पाहिजे. राजा म्हणाला, फार चांगलें आहे. मी ती मान्य करितों. मुली, तुला खचीत सांगतो, कीं आतां माझी शपथ सुटली आणि आजपासून पुढें मी राजपुत्रांचा कधीं वध करणार नाहीं.

मग खालफ राजकन्येस म्हणाला, कीं हे सुंदरी, मी आतां काय बोललों तें तूं ऐकलें असेल. आतां जरी ह्या सभेच्या ठरावावरून मी तुला जिंकिलें आणि तूं माझी अंकित झाली आहेस, तथापि मी एक प्रश्न करितों त्याचें तूं त्वरित उत्तर देशील तर मी तुजवर हक्क करणार नाहीं. तुजसारखें हें अमोलिक रत्न हातीं आलें आहे, तथापि तें मी टाकून देईन. परंतु तुला ही शपथ केली पाहिजे कीं माझ्या प्रश्नाचें उत्तर न झाल्यास त्यां पूर्ण संतोषानें मला वरून सुखी करावें. तुहंदोक्ती म्हणाली, कीं राजपुत्रा, मी ह्या सर्व सभेसमक्ष शपथ घेऊन सांगतें, कीं तुझी अट मला मान्य आहे. नंतर खालफ काय प्रश्न करितो म्हणून मोठ्या उत्कंठेनें सर्व पंडित तटस्थ होऊन बसले व आतां ह्याच्या वेडेपणानें राजकन्या ह्याचे हातून जाते अशी प्रत्येकास हळहळ लागली. तसेंच त्याचें धैर्य पाहून त्यांस मोठें आश्चर्यही वाटलें. इतक्यांत खालफ बोलला, कीं हे राजकन्ये, ज्या राजपुत्रानें सहस्रावधि दुखें भोगून शेवटीं भिक्षाही मागितली व जो ह्यासमयीं कीर्तीच्या व आनंदाच्या अत्युच्च शिखरास चढला आहे त्या राजपुत्राचें नांव मला सांगावें?

तुरुंदोक्ती म्हणाली, कीं ह्या प्रश्नाचें आतां ह्या ठिकाणींच उत्तर देणें मला अशक्य आहे ; परंतु त्या राजपुत्राचें नांव मी तुला उद्यां सांगेन. खालफ बोलला, कीं राजकन्ये, पहा, तुझ्या प्रश्नांचीं उत्तरे देतांना विचार करण्यास मी अगदीं फुरसत मागितली नव्हती. तेव्हां ती तुला देणें बरोबर नाही ; तथापि तुझ्या मर्जीसाठीं मी तुला उद्यां पर्यंत फुरसत देतो. आतां ह्यापुढें तरी तूं मजवर कृपादृष्टि ठेवून मला वरण्यास असंतोष दाखवूं नको.

अलतूनखान म्हणाला, कीं जर तिच्यानें प्रश्नाचें उत्तर देववत नाही तर तिनें तुझें म्हणणें पतकरण्यास सिद्ध झालें पाहिजे. आतां तिनें दुखणें घेऊन किंवा दुसरें कांहीं निमित्त काढून ह्यापासून आपली सुटका होईल असें अगदीं समजू नये. माझ्या प्रतिज्ञेप्रमाणें तर ती खालफास देणें अवश्यच आहे व जाहिरनाम्यांतल्या करारावरून तिला खालफासच वरलें पाहिजे ; परंतु तसें नसतें तरी मी त्यास विमुख दवडला नसता. असा योग्य वर हिला दुसरा काढून मिळणार आहे ! इतकें बोलून राजा उठला आणि दरबार बरखास्त झालें. अलतूनखान कन्येसहित जनानखान्यांत गेला. मग तेथून कन्याही आपल्या महालांत निघून गेली.

राजा समेंतून उठून गेल्यावर सर्व मानकरी लोकांनीं व विद्वान लोकांनीं खालफाची बुद्धीविषयीं व चातुर्याविषयीं फार स्तुति केली. एक म्हणाला, कीं आपली शीघ्र कल्पना व समयसूचकता पाहून मला फार आश्चर्य वाटतें. दुसरा बोलला, कीं आपल्या सारखी तीव्र बुद्धि मोठ-मोठ्या पांडितांसही नसेल. आजपर्यंत पुष्कळ राजपुत्र आले ; पण त्यांत आपणासारखा गुणी एकही आढळला नाही ; आपणास यश आलेलें पाहून माझ्या अंतःकरणांत फार आनंद झाला आहे. खालफानें त्या सर्वांचा मोठा आभार मानला. शेवटीं सहा कोतवालांनीं खालफास ज्या महालांतून आणिलें होतें, तेथें पोचविलें ; व सर्व पांडित लोक वगैरे आपआपल्या घरीं निघून गेले ; परंतु उदईक राजपुत्राचें वरचस्व होतें कीं नाही ह्याविषयीं त्या सर्वांस फार काळजी लागली.

राजकन्या तुरुंदोक्ती आपले महालांत आली व तिचे मागून तिच्या दोन विश्वासू दासीही आल्या. राजकन्येनें खोलींत जातांच आपला

बुरखा फेंकून दिला आणि ती एका पलंगावर पडून मोठ्याने रडू लागली. तिचे मुख फजीतीच्या दुःखाने म्लान झाले. तिच्या नेत्रांतून अश्रुधारा चालल्या. तिने आपल्या मस्तकांतील शोभायमान फुले सर्व काढून टाकली आणि केश मोकळे सोडून दिले. दोघी दासींनी तिची पुष्कळ समजूत केली; परंतु तिचे सांतवन होईना. ती इतकेच म्हणाली, कीं तुम्हीं माझे नांव काढू नका. माझी निराशा झाली, ह्यास्तव मला एकटीच बसून शोक करू द्या. अरेरे, उद्यां सभेत सर्व मोठमोठाले पंडितां समोर मला प्रश्नाचे उत्तर सुचत नाही म्हणून कबूल करावे लागेल ना? त्या वेळेस माझी केवढी फजीती होईल? ते म्हणतील, कीं अरे, ह्या राजकन्येस कसेही कठीण कूट असले तरी त्याचा उलगडा करणे अत्यंत सुलभ आहे असा लौकिक पराकाष्ठेचा होता, व आपल्या विद्येचा तर हिला आतोनात अभिमान होता, आणि असे असतां हिची हीच का ती विद्या? पहा, त्या सर्वांस त्या राजपुत्राचा पक्ष फार आहे. ज्यासमयीं तो मला पाहून भांबावला आणि प्रश्न देखील विसरला, तेव्हां सर्व पंडितांचीं तोंडे काळजीने उतरून गेलीं तें मी पाहिलें; आणि त्यानें प्रश्नाचे उत्तर देतांच त्यांस मोठा आनंद झाला तेंही पाहिलें. उद्यां माझीही त्याच्याप्रमाणे अवस्था होऊन मी हरलें म्हणून कबूल केल्यावर तर त्यांस फारच हर्ष होईल. तर ह्या गोष्टींत माझा केवढा अपमान आहे पहा बरे.

त्यावरून एक दासी बोलली, कीं बाईसाहेब, उद्यां फजीती होईल म्हणून उगीच रडत बसून काय फळ? फजीती न होई असा कांहीं तरी उपाय करावा हें चांगलें. राजपुत्रानें तुम्हांसही उत्तर देतां येऊं नये इतका अवघड प्रश्न केला आहे? तुम्ही इतकीं चतुर असूनही त्याचे उत्तर देणें आपणास होणार नाही?

राजकन्या म्हणाली, कीं त्याचे उत्तर सांगणें अगदीं अशक्य आहे. त्याचा प्रश्न असा आहे, कीं ज्या राजपुत्रानें सहस्रावधी दुःखें भोगून शेवटीं भिक्षाही मागितली व जो ह्यासमयीं कीर्तीच्या व आनंदाच्या अत्युच्च शिखरास चढला आहे त्या राजपुत्राचे नांव सांगावे. मला खचीत वाटतें, कीं असा राजपुत्र तोच असावा; परंतु त्याची माहिती मला नाही. तेव्हां त्याचे नांव कसे सांगतां येईल!

पुनः तीच दासी बोलली, कीं बाईसाहेब, आपण त्या राजपुत्राचे नांव

उद्यां सांगण्याचा करार केला आहे. तेव्हां तुम्हीं काहीं तरी उपाय योजला असेलच. राजकन्येने उत्तर केलें, कीं काहीं नाहीं. आपली फजीती कबूल करून त्या राजपुत्रास वरण्या पेशां दुःखांत मरावे हें चांगलें, असा हेतु धरूनच मी उद्यांची फुरसत मागितली.

हें ऐकून दुसरी दासी म्हणाली, बाईसाहेब, हा आपला निर्धार तर मोठा कडक दिसतो; परंतु मी पकें जाणतें, कीं आपल्या योग्यतेचा तर कोणीच पुरुष नाहीं, परंतु ह्या राजपुत्रांतही फार विलक्षण गुण आहेत. ह्याचें सौंदर्य, संभावितपणा व चातुर्य हीं पाहून तरी तुमची त्यावर कृपा असावी.

राजकन्या बोलली, कीं तें मी कबूल करितें. ह्या पृथ्वींत जर कोणी राजपुत्र माझ्या योग्यतेस साजेल, तर हाच साजेल, यांत संशय नाहीं. खरोखरी मी सांगतें, कीं प्रश्न विचारण्यापूर्वी मला त्यासाठी फार वाईट वाटलें; त्यास पाहतांच मला दुःखाचा उसासा आला, आणि खरें म्हणशील तर असें मला ह्या पूर्वी कोणत्याही राजपुत्राविषयी झालें नव्हतें. तसेंच ईश्वर करो आणि हा माझे प्रश्नांचीं यथायोग्य उत्तरे देवो असें ही मला वाटलें. फार तर काय सांगूं? आपलें मन पुरुषास पाहून इतकें चंचल झालें ह्या गोष्टीची माझी मला सुद्धा त्यावेळीं लज्या वाटली. परंतु पुढें त्यानें यथायोग्य उत्तरे देऊन माझा अगदीं मानभंग केला तेणें करून माझे मनांत त्याचा द्वेष उत्पन्न झाला, आणि सर्व पंडितांनीं त्याची मोठी स्तुति केली त्यामुळे तर मला इतकें वाईट वाटलें कीं, माझ्या मनांत त्याजविषयी जो द्वेष उत्पन्न झाला आहे तो अजूनही आहे तसाच आहे. मग ती आपणासच म्हणाली, कीं हे हतभाग्ये **तुसंदोक्ती!** तुझा पाणउतारा करून आपली स्त्री करून घेणार असा तरुण पुरुष भेटला; तर आतां तूं आपला प्राण द्यावा हेंच फार चांगलें दिसतें. त्यां आतां लोकांत तोंड दाखवावें हें बरोबर नाहीं.

इतके शब्द बोलून तिनें अधिकच रडण्यास आरंभ केला, आणि त्या रागाच्या झपाट्यांत आपले केश तोडले व वस्त्रें फाडून टाकलीं. आपली सर्व अप्रतिष्ठा होण्यास मुख्यत्वे करून हे आपले गालच कारण आहेत असें समजून ती आपलीं गालफाडे फाडूं लागली आणि फडाफड तोंडांत मारून घेऊं लागली. तेव्हां दासी जवळच होत्या.

त्यांनीं तिचे हात धरले आणि समजूत काढावी म्हणून त्यांनीं पुष्कळ प्रयत्न केला तरी तिने ऐकिलें नाहीं. ह्या प्रमाणें राजकन्या मोठ्या दुःखांत असतां इकडे खालफास आपणास यश आलें व उद्यां आपण रूप व विद्या ह्यांनीं संपन्न अशी स्त्री जिंकूं असें मनांत येऊन अतिशय आनंद झाला.

राजा दरबारांतून उठून आपल्या महालांत गेल्यावर त्यानें त्या दिवशीं दरबारांत ज्या ज्या गोष्टी झाल्या त्याबद्दल एकांतीं बोलावें म्हणून खालफास बोलाविलें, आणि तो येतांच राजा मोठ्या ममतेनें त्याचे गळां पडून म्हणाला, कीं पुत्रा, मला आतां काळजींतून लवकर मुक्त कर. माझी कन्या तुझ्या प्रश्नाचें उत्तर देईल कीं काय ह्याची मला भीति पडली आहे. तुझ्या प्रीतीचा पदार्थ घालविण्याच्या घोरांत तूं कशा करितां बरें, वेड्या, पडलास !

खालफानें उत्तर केलें; कीं महाराज, आपण त्या गोष्टीबद्दल तिळ-मात्रही काळजी करूं नये. मी ज्या राजपुत्राचें नांव विचारलें आहे. तो राजपुत्र मीच होय; व माझें नांव ह्या आपल्या दरबारांत कोणा-एकास सुद्धां ठाऊक नाहीं. तेव्हां तें तिच्यानें कसलें सांगवतें? हें ऐकून राजास पराकाष्ठेचा हर्ष झाला आणि तो म्हणाला, कीं आतां मला धोर आला. मला तुझी खरोखरी मोठी काळजी होती. कारण कीं तुरुंदोवती फार चतुर व धूर्त आहे, ह्यामुळे मला भीति पडली होती; परंतु आतां माझा संशय गेला. ती कशीही चतुर असली तरी तिच्यानें तुझें नांव सांगवणार नाहीं हें खरें आहे. आतां मी तुला हूडपणाचा दोष देत नाहीं, व माझ्या कन्येस तुला न वरण्याविषयीं कांहीं एक निमित्त राहूं नये, म्हणून तूं ही फार चांगली युक्ति काढली.

ह्या प्रमाणें उभयतांचें संभाषण झाल्यावर राजानें शिकारीस जाण्याची तयारी केली, व आपण चांगला पोशाक करून सर्व मानकन्यांस बरोबर येण्यास आज्ञा केली, व खालफाकडे शिकारीचा घालण्याचा एक पोशाक पाठवून दिला. मग जेवण झाल्यावर ते राजवाड्यांतून निघाले. सर्व मानकरी त्या मुलखाच्या रिवाजा प्रमाणें सोनेरी मुलाम्याच्या हस्तीदंतो पालख्यांत बसले होते व प्रत्येक पालखी पुढें हातांत कोरडे घेऊन दोन दोन शिपाई चालत होते. तसेंच राजा व खालफ हे उभयतां एका

तांबडे चंदनाच्या पालखींत बसून ती फौजेतील वीस सरदारांनी आपल्या खांद्यावर घेऊन चालविली होती. त्यांचे पोशाकावर कशिद्यांत राजाचे किताब व विशेष चिन्हें काढलीं होती. **अलतूनखाना**च्या पालखीचे दोहों बाजूंस दोन सेनापति हातांत अबदागिन्या घेऊन चालले होते व स्वारी बरोबर तीन हजार पायदळ होते.

मग ज्या ठिकाणी पारधी लोक शिकारी ससाणे घेऊन राजाची वाट पाहत होते, तेथे स्वारी गेल्यावर **अलतूनखान** संध्याकाळ पर्यंत शिकार खेळला आणि अस्तमान होतांच उभयतां राजा व **खालफ** मोठ्या थाटाने आपल्या महालास आले. येण्यापूर्वीच दिवानखान्यांत नानाप्रकारचे पक्वान्नाची सिद्धता करून ठेविली होती. नंतर राजाने **खालफ** व मानकरी ह्यांस बराबर घेऊन प्रथम मद्यप्राशनास आरंभ केला. मद्यप्राशन झाल्यावर सर्वांनी भोजनें केलीं. भोजनें झाल्यावर **अलतूनखानाने खालफास** एका रंगमहालांत नेले. तेथे जिकडे तिकडे दिव्यांचा चकचकाट केला होता. मागून मानकरी आल्यावर त्यांस राजाने योग्य ठिकाणी बसवून **खालफास** आपल्या जवळ सिंहासनावर बसविले.

सर्व मंडळी बसल्यावर तऱ्हे तऱ्हेचीं वाद्ये वाजवून गवयांनी गायनास आरंभ केला. राजास गायनाची फार आवड असे. त्याने वारंवार **खालफास** विचारावे, कीं राजपुत्रा, ह्या देशाचे गायन कसे आहे ! हें तुला आवडतें ! **खालफाने** संभावित चालीप्रमाणें उत्तर केले, कीं मला वाटतें ह्या मासल्याचें गायन सगळ्या पृथ्वींत दुसरे कोठेंच नसेल. गायन आटोपल्यावर गवईलोक निघून गेले. इतक्यांत एक कळसूत्री हत्ती तेथे आला. त्याच्या पोटांतून चमत्कारिक उड्या मारणारे सहा असामी बाहर पडले. त्यांनीं कांहीं वेळपर्यंत चपळाईच्या व आंग लवण्याच्या चमत्कारिक करामती करून दाखविल्यावर ते पुनः हत्तींत शिरून हत्ती आपोआप सभेंतून निघून गेला. ह्याप्रमाणे गाणीं बजावणीं व नाच तमाशे होतां होतां पुष्कळ रात्र झाली. तेव्हां **अलतूनखान** व **खालफ** आपापल्या खोलींत निजावयास गेले.

रात्र केव्हां उजाडेल व मी केव्हां सभेंत जाईन म्हणून **खालफ** फार उतावळा झाला होता ; परंतु कांहीं झोंप आली तर पहावी म्हणून तो खोलींत जाऊन पाहतो तो तेथे एक तरुण स्त्री भरजरी पोशाक

करून व अंगावर नानाप्रकारचे जडावाचे डागिने घालून बसली होती. तिने गुलाबी रंगाच्या रेश्मानें गुंफलेली मोत्यांची जाळी डोकींत घातली होती, व तिच्या बाहेर तिचे काळे व कुरळे केश आलेले शोभत होते. तिचें लावण्य असें होतें, कीं **तुरुंदोवती** खेरीज करून तशी देखणी स्त्री जगांत दुसरी नव्हती. मध्यरात्रीच्या समयीं अशी रूपवती एकटी स्त्री आपल्या खोलींत पाहून **खालफास** मोठें आश्चर्य वाटलें. त्यानें **तुरुंदोवती**स पाहिलें नसतें तर ह्या स्त्रीविषयीं त्याच्या मनांत कामवासना तत्काळ उत्पन्न झाली असती; परंतु त्या अप्रतिम राजकन्येवर त्याचें मन बडल्यामुळें त्यास इतर स्त्रिया तृणप्राय झाल्या होत्या.

ती **खालफास** पाहतांच उठून उभी राहिली आणि मुरका मारून बुरखा सरसावून तिनें मोठ्या झोकांनें **खालफास** मुजरा केला आणि म्हटलें, कीं राजपुत्रा, मला ह्यासमयीं येथें पाहून तुम्हांस मोठा अचंबा वाटत असेल ह्यांत संशय नाही. कारण कीं ह्या जनानखान्यांतील स्त्रिया व पुरुष ह्यांची परस्पर गांठ पडूं नये म्हणून पराकाष्ठेचा बंदोबस्त असतो हें तुम्हांस माहीतच आहे; परंतु मला एक मोठी गुह्य गोष्ट तुम्हास सांगावयाची आहे, त्याकरितां मी तीं सर्व भयें एकीकडे ठेवून येथें आलों आहे. मीं मोठ्या युक्तीनें तुमच्या चाकरांस अनुकूल करून घेतलें व मीं मोठी दैववान म्हणून सर्व भयांतून पार पडून येथें पोहचलें. असो, आतां मी ज्या उद्देशानें आलों ती गोष्ट सांगतें, ऐकावी. **खालफास** तिचा उद्देश ऐकण्याची पराकाष्ठेची उत्कंठा झाली होती. त्यास वाटलें, कीं ज्यापेक्षां ही आपल्या जीवाची देखील भीति सोडून येथें आली आहे, त्यापेक्षां हिला कांहीं तरी फार गुप्त गोष्ट बोलावयाची असेल ह्यांत संशय नाही. नंतर त्यानें तिला आपल्या शेजारीं पलंगावर बसवून बोलण्याविषयीं विनंती केल्यावरून तिनें आपली गोष्ट सांगण्यास आरंभ केला.

ती म्हणाली, कीं महाराज, मी मुळा पासून आपली हकीगत आपणास सांगतें. **अलतूनखाना**च्या एका मांडलिक राजाची मी कन्या आहे. कांहीं वर्षां पूर्वी माझा बाप आपण मोठे शूर आहों व आपली फौज बलाढ्य आहे असें समजून ह्या **अलतूनखाना**स नेहमी प्रमाणें खंडणी देईनासा झाला, तेव्हां **अलतूनखाना**स माझ्या बापाच्या मगरूरीमुळें मोठा क्रोध येऊन त्यानें मोठे हुशार सरदार बरोबर देऊन फौजा

माझ्या बापावर पाठविल्या. माझ्या बापाची फौज फार थोडी होती, तथापि तो अलतूनखानाच्या लष्करावर चढून गेला तेव्हा एका नदीच्या कांठी मोठी निकराची लढाई होऊन माझ्या बापाचा मोड झाला. त्यास पुष्कळ जखमा लागून तो मरण पावला. त्यानें मरते वेळीं आपली बायका पोरें शत्रूच्या हातीं न लागावी म्हणून त्यास नदींत बुडवून टाकावें अशी आज्ञा केली होती. मग ज्यास हें काम सांगितलें होतें, त्यांनीं तिळमात्र अनमान न करितां मी, माझी आई, व दोघे धाकटे भाऊ, ह्या सर्वास नदींत बुडवून टाकलें; परंतु इतक्यांत त्या ठिकाणीं अलतूनखानाचा सेनापति आला. त्यास आमचें दुःख पाहून मोठी दया आली. त्यानें ह्या बुडणाऱ्यांस जो काढील त्यास मोठें बक्षीस देऊं केल्यावरून कितीएक घोडेस्वारांनीं आम्हांस काढण्या करितां नदींत घोडे घातले; परंतु त्यास कोणी माझ्याखेरीज जिवंत सांपडलें नाहीं. मला बाहेर काढलें तेव्हां मला श्वासोच्छ्वास मात्र होता. शुद्ध नव्हती. मग सेनापतीनें मला नीट करण्यास पुष्कळ मेहनत घेतली, कीं हिला कैदीकरून नेलें म्हणजे आपली विशेष वाहावा होईल असें वाटून त्यानें मला शहरांत आणून राजापाशीं नेलें, आणि त्यास सर्व वर्तमान सांगितलें. नंतर अलतूनखानानें आपल्या कन्येपाशीं मला ठेविलें ती मजपेक्षां दोन तीन वर्षांनीं लहान आहे.

मी लहान होतें तरी मी मनांत विचार केला, कीं आपणास हा जो दुर्दैवानें बटिकपणा आला आहे त्यास अनुसरूनच आपली वागणूक ठेवली पाहिजे. मग माझी धनीन तुरुंदोक्ती हिचा स्वभाव ओळखून मी तिची इतकी मर्जी संपादिली, कीं मी तिची जिवलग मैत्रीण झालें. मग त्या दिवसापासून मी व मजसारखाच कुलीन, परंतु दुर्दैवानें बटिकपणा पावलेली, अशी एक राजकन्या ह्या दोघीपाशीं ती आपलें सर्व हितगुज सांगते. आम्हास ठाऊक नाहीं अशी तिची एक देखील गोष्ट नाहीं.

महाराज, जो हेतु धरून मी येथें आलों आहे त्यास व जी गोष्ट हल्लीं मी सांगितली तीस कांहींच संबंध नाहीं खरा; तथापि ही गोष्ट इतक्या करितां सांगितली, कीं मी कुलीन आहे, मी लबाड बोलणारी नव्हे, हें आपल्या लक्षांत यावें. पुढें जी गोष्ट मी आतां सांगणार ती अशा तऱ्हेची आहे, कीं ती एकादे साधारण बटकीनें सांगितल्यास अप-

णास कदाचित खरी वाटणार नाही. आतां मी कुलीन राजकन्या आहे खरी; परंतु आपण माझे बोलणें खरें मानाल कीं नाही हें कोणास ठाऊक? आपण तुह्मंदोक्तीवर फार आशक आहां, तेव्हां तिचा द्वाडपणा कोणी आपल्या पाशां सांगितल्यास तें आपणास खरें वाटेल काय? ह्याप्रमाणें ती बोलत असतां खालफ अत्यंत उतावेळपणानें मध्येच ह्मणाला, कीं हे राजकन्ये आतां मला उगीच फार वेळ दुग्ध्यांत पाडूं नको. तुझ्या धर्मेनिबद्दल जें तुला बोलणें असेल तें बेघडक बोल; पण लौकर बोल. मी तें ऐकण्यास फार उतावळा झालों आहे मला धीर निघत नाही.

ती स्त्री ह्मणाली, कीं महाराज ह्या दुष्ट तुह्मंदोक्तीनें घाला घालून तुमचा प्राणघात करण्याचा बेत केला आहे. हे शब्द ऐकतांच खालफास फार भय व अचंबा वाटून तो क्षणभर पलंगावर सुन्न होऊन पडला. तें पाहून ती म्हणाली, कीं राजपुत्रा अशी भयंकर गोष्ट ऐकिल्यानें तुझी अशी अवस्था झाली ह्यांत मला आश्चर्य वाटत नाही व ही गोष्ट तूं खरी मानणार नाहीस असें मला पूर्वीच वाटलें होतें.

खालफ शुद्धीवर येतांच बोलला, कीं रे भगवान ? मी झोपेंत किंवा भ्रांतींत तर नाही ना ? ती राजकन्या असें घोर पातक करण्यास प्रवृत्त होईल? अशी अधमपणाची गोष्ट तिच्या मनांत तरी कशी आली असेल?

त्या स्त्रीनें उत्तर केलें कीं राजपुत्रा, हा दुष्ट बेत तिच्या मनांत कसा आला तें मी तुला सांगतें, ऐक. आज प्रातःकाळी ती सभेंतून आली तेव्हां तिला फारच संताप आला. ती तशीच मोठ्या रागानें आपल्या खोलींत गेली. नंतर तिनें तुम्हीं विचारलेल्या प्रश्नांचा फार वेळ विचार केला; परंतु कांहीं यथायोग्य उत्तर सुचेना. तेव्हां निराश होऊन ती रडूं लागली. मग तिला न्हांऊं घालीत असतां तिचा क्रोध शांत व्हावा म्हणून मी व तिच्या कृपेंतील दुसरी एक दासी आहे, तिनें मिळून पुष्कळ इलाज केला, आणि तुम्हांस वरावें हें फार चांगलें आहे असें तिच्या अंतःकरणांत ठसवून देण्याविषयीं पुष्कळ सांगितलें. तुमच्या स्वरूपाचें व बुद्धीचें आम्ही पुष्कळ वर्णन केलें. तसेंच असा शोक व खेद करणें नीट दिसत नाही म्हणूनही सांगून पाहिलें. असा आम्हीं पुष्कळ तऱ्हेनें तिला बोध केला; परंतु तिनें आम्हास शिव्यांची लाखोली वाहून सांगितलें, कीं तुम्ही उगीच बसा, इतःपर ह्याविषयीं तोंडावाटें एक शब्द

काढला तर माझे कामास पडणार नाही. कोणी पुरुष कितीही सुरूप असो किंवा कुरूप असो, मला त्याशीं काय करावयाचें आहे ? पुरुष कसेही असले तरी मला त्याचा वारा देखील नको. त्यांतूनही आज सभेंत जो आला होता, त्याचा तर मला पराकाष्ठेचा तिटकारा आला आहे. त्याची आठवण झाली म्हणजे माझ्या सर्व शरीरास विस्तव लागतो आणि दुसऱ्या उपायांनीं त्याच्या हातून माझी सुटका झाली तर बरेंच आहे, आणि न झाली तर मारेकऱ्यांकडून घाला घालवून त्यास ठार मारवीन.

तेव्हां हा दुष्ट बेत करूं नये. ह्याचे परिणाम फार वाईट आहेत वगैरे मीं पुष्कळ सांगितलें. ह्या गोष्टीनें तूं आपणास पीडा करून घेशील ; राजास अक्षय शोक होईल ; चिरकाळ जग तुझी निंदा करील ; हें देखील मी बोललें. ह्याप्रमाणें मीं सांगितलें, त्यास दुसऱ्या दासींनीं अनुमोदन दिलें ; परंतु राजकन्येस आमचा बोध उपातिष्ठला नाही. तिनें आपल्या विश्वासू सेवकांस सांगून ठेविलें आहे, कीं तुम्ही (खालफ) उद्यां सभेंत जाऊं लागलां म्हणजे एकाएकीं तुमच्या आंगावर वारकरून तुमचा प्राण घ्यावा.

हें ऐकून राजपुत्र बोलला, कीं हे दुष्टे, निर्दये, राजकन्ये, तिमुरतषाच्या हतभाग्य पुत्रावर तूं अशीच प्रीति करणार काय ? असें घोर पाप केल्या बदल आपली अपकीर्ति झाली तर पत्करली ; पण ह्याची बायको होणें नको असा तिटकारा घेण्याजोगा खालफ वाईट आहे काय ! विधीनें माझ्या कपाळां काय तरी अकल्पित गोष्टी लिहिल्या आहेत कोण जाणें ? एके समयीं मला असें सुख होतें, कीं त्यासाठीं मोठमोठ्या लोकांनीं देखील जिभल्या चाटीतच रहावें, व दुसरे वेळीं पहावें तों मी केवळ दुःख समुद्रांत बुडून जातो.

दासी बोलली, कीं महाराज, तुझीं दुःखें काढावीं असा परमेश्वराचा नियम खरा ; परंतु जीं संकटें तुम्हांवर येणार तीं पूर्वीं समजतात. तस्मात् त्या संकटांत तुमचा चुराडा व्हावा असा त्याचा हेतु नाही. राजपुत्रा, तूं ह्या संकटांतून पार पडावें, ह्या उद्देशानेंच खरोखरी मला परमेश्वरानें तुजकडे येण्याची बुद्धि दिली आहे, ह्यांत संशय नाही. पहा, तुमचे प्राणास धोका आहे इतकेंच सांगण्यास मी येथें आले आहे, असें नाही.

तर तुम्ही ह्या संकटांतून पार पडाल अशी युक्तिही आपणास सांगत आहे. मी पहाऱ्यावरील शिपायांस फिताविले आहे. ते तुम्हांस ह्या जनानखान्यांतून पळून जाऊं देतील. तुम्ही गेल्यावर मी येथे राहिल्यास मी तुम्हांस पळवून लाविले असें शोधाअंती समजल्यावांचून राहाणार नाही. ह्याजकरितां मीही तुमच्या बरोबर पळून जावं असा निश्चय केला आहे. ह्या बंदीचा मला फार त्रास आला आहे, आणि ह्यापुढे मला तर येथे रहातांच येत नाही. ह्यास्तव आतां कांहीं एक विलंब न करितां निघून चालते होऊं, आणि उद्यांच्या सूर्योदयापूर्वी ह्या पेकीन शहरा पासून दूर जाऊं. मी शहरांत एके ठिकाणीं घोडे तयार करून ठेविले आहेत. आपण उद्यां आटोपल्यास बर्लस प्रांतांत जाऊं. तेथील राजा माझा आस आहे.

खालफानें उत्तर केलें, कीं राजकन्ये, तूं मला संकटांतून वांचविण्याची इच्छा धरून येथे आलीस, हा तुझा मजवर मोठा उपकार आहे. आतां मी तुझा उतराई होण्यास माझ्या हातून झाल्यास तुला बंधमुक्त करून बर्लसचा राजा तुझा आस आहे, त्याच्या घरीं पोंचवीन व तसें करण्यास मला किती संतोष आहे हें तुला काय सांगूं? बर्लसच्या राजाचे मजवर-ही पुष्कळ उपकार आहेत. तेही ह्या योगानें फेडल्या सारखे होतील; परंतु राजकन्ये, मी तुला पुसतों, कीं अल्तूनखानास न कळवितां पळून बावें हें मला उचित आहे! तो आपल्या मनांत मला काय म्हणेल बरें! त्यास वाटेल, कीं मी तुला त्याच्या दरबारांतून काढून नेण्यासाठींच येथे आलों होतों. आतां मी पळून गेल्यानें त्याच्या कन्येच्या हातून घोर पातक होण्याचें बंद होईल खरें; परंतु ही गुप्त गोष्ट राजास कोठून समजणार? तो असें समजेल, कीं मी त्याच्या घरीं राहून अधमासारखा त्याचा विश्वासघात करून गेलों. राजकन्ये, तूं मला खचीत मूर्ख ह्मणशील; पण मी तुझ्यापाशीं कबूल करतो, कीं तुहंदोक्ती इतकी निर्दय आहे तथापि माझ्या ह्या वेड्या अंतःकरणांतील तिजविषयीचें प्रेम कमी होत नाही. मजवर कितीही संकटे येणार असली तरी भित्या सारखें पळून जाणें माझ्यानें होणार नाही. अशा बिकट प्रयत्नांनीं तुला काढून नेण्यासारखें तुझें सौंदर्य आहे आणि तुझ्या समागमानें मी मोठ्या सुखांत राहीन ह्यांत संशय नाही परंतु माझ्या प्रारब्धी तें सुख नाही. तुहंदोक्ती

वरच आशक होऊन रहावे असें माझे दैवीं लिहिले आहे. ती माझा तिरस्कार करिते द्वाणून मी निघून जाईन तर मला दुःखांत सर्व आयुष्य काढावे लागेल.

हें ऐकून त्या स्त्रीस फार राग आला. ती म्हणाली, कीं तूं कृतघ्न आहेस. बरे तर रहा. तुला सुख कोठलें ? तुझा ह्या ठिकाणींच शिरच्छेद व्हावा असा तुझा दैवयागेच दिसतो. असो. इतकें बोलून ती निघून गेली.

नंतर खालफ पलंगावर बसून मोठ्या पंचाइतीत पडला. तो मनांत म्हणाला, कीं मी ऐकिलें हें खरेंच असेल काय ? राजकन्या इतका निर्दयपणा करील ? त्या दासीच्या मुद्रेवरून तर तिनें सांगिलेली गोष्ट खरी असावी असें वाटतें. यजमानिनीच्या अधमपणाचा त्रास जो तिच्या बोलण्यांत दिसला, तो स्वाभाविक दिसला, लबाडीचा दिसला नाही. तसेंच ही गोष्ट खोटी असती तर ती दासी आपला जीव धोक्यांत घालून येथें कशास येती ? व तिला मजविषयीं पराकाष्ठेचा कळवळा आला होता हें तर स्पष्ट दिसलें. ह्या सर्व गोष्टीं वरून ती बोलली हा मजकूर खरा, ह्यांत संशय नाही. अशा अतिसज्जन बापाच्या पोटीं अशी अतिनिर्दय लेंक तूं जन्मलीस ! असो. परमेश्वरानें तुला जे गुण दिले त्यांचा हाच उपयोग काय ? हे ईश्वरा, अशा ह्या चांडाळिणीस इतकें सौंदर्य कशा करितां त्वां दिलें बरें ?

सर्व रात्र खालफास निद्रा आली नाही, तो दुःखकारक कल्पनांनीं अगदीं वेडा होऊन गेला. शेवटीं सूर्योदय झाला आणि घंटांचे नाद ऐकूं आले. नंतर लागलेंच पूर्व दिवसाप्रमाणें सहा अधिकारी त्यास नेण्याकरितां आले. तो दरबारांत जात असतां ज्या ठिकाणीं शिपायांच्या रांगा उभ्या केल्या होत्या तेथें आला. तेव्हां ह्याच ठिकाणीं माझा मृत्यु आहे, हे मारेकरी उभे केले आहेत, असें त्यास वाटलें. मग खालफ कांहीं एक सावधगिरी न करितां जसा एकादा मनुष्य प्राण देण्यास जातो त्याप्रमाणें चालला, आणि अद्यापि हे कां वाव घालीनात ? कां उशीर लावितात, म्हणून मनांत म्हणूं लागला ; परंतु कांहीं एक अपाय न घडतां तेथून तो पुढें जाऊन सभेच्या पहिल्या दालनांत पोचला. त्या समयीं त्यास वाटलें, कीं आतां येथें राजकन्येचा हुकूम

अमलांत यावयाचा असेल ह्यांत संशय नाही. तो चहूंकडे पाहू लागला तो त्यास सर्व मारेकरीच भासू लागले ; परंतु तेथेही काहीं न होता तो सभेंत पोंचला.

तेथे सर्व पंडित व मानकरी आपआपल्या स्थानीं येउन बसून अलतूनखानाची वाट पाहत होते. खालफ मनांत म्हणाला, कीं राजकन्येचा काय उद्देश असेल बरें ? माझे मरण डोळ्यांनीं पहावें, व मला बापासमक्ष मारवावें, अशी तिची इच्छा असेल काय ? ह्या कृत्यास राजाही सामील असेल ? मी काय तरी समजावें ? अलतूनखानाच्याच चित्तास विपर्यास होउन त्यानें मला मारण्याविषयीं आज्ञा केली असेल काय ?

असा खालफ विचारांत पडला आहे, इतक्यांत आंतील महालाचा दरवाजा उघडला आणि राजा तुरुदोक्तीस बरोबर घेउन सभेंत आला आणि सिंहासनावर बसला. खालफ पूर्व दिवसा प्रमाणें त्याच्या समोर उभा राहिला.

राजा बसल्यानंतर प्रधान उठून म्हणाला, कीं राजकन्या आपल्या प्रश्नाचें यथायोग्य उत्तर देईल तर तिजविषयीं आपला हक्क सोडून देण्याची आपली प्रतिज्ञा आहे. तिचें आपणाला स्मरण आहेना ? खालफानें होय, म्हणून उत्तर केलें. नंतर प्रधान तुरुदोक्तीकडे वळून बोलला, कीं बाईसाहेब, जा आपण शपथ केली आहे ती व ज्या राजपुत्राचें नांव आज सांगावयाचें आहे तें न सांगितल्यास जी शिक्षा ठरली आहे ती आपणाला पक्की माहीत आहेना ?

हिला खालफाच्या प्रश्नाचें उत्तर देववणार नाहीं असें राजास वाटल्यावरून तोही तिला म्हणाला, कीं मुली, प्रश्नाचा विचार करण्यास तुला पुष्कळ वेळ दिला ; परंतु मला वाटतें, कीं तूं वर्षभर विचार केला तरी शेवटीं, तूं इतकी चतुर व धूर्त आहेस पण तुला देखील त्याचें उत्तर सुचत नाहीं असें कबूल करावें लागेल. ह्यास्तव ह्या तरुण पुरुषावर दिल लाव आणि ह्याची स्त्री हो, म्हणजे माझी इच्छा आहे ती पूर्ण होईल. हा तुझ्या योग्य आहे. हा माझ्या मागें तुजसहवर्तमान ह्या विस्तीर्ण राज्याचें पालन करण्यासारखा आहे.

राजकन्येनें उत्तर केलें, कीं महाराज, ह्या राजपुत्राच्या प्रश्नाचें

उत्तर माझ्याने सांगवणार नाहीं असें आपण कशावरून समजलां ? मला तर तें कांहींच कठीण वाटत नाहीं. काल माझी फजिती झाली खरी; पण आज माझा जय होईल अशी मला उमेद आहे. मी निर्बुद्धि आहे असें ह्यास वाटतें; परंतु मी आतां त्याची अकलच गुंग करतें, पहा. त्यानें आतां प्रश्न करावा म्हणजे मी त्याचें उत्तर दतें.

तेव्हां खालफ म्हणाला, कीं सुंदरी, मी विचारतो, कीं ज्यानें सहस्रावधी दुःखें भोगून शेवटीं भिक्षाही मागितली व जो सांप्रत कीर्तीच्या व आनंदाच्या अत्युच्च शिखरास चढला आहे, त्या राजपुत्राचें नांव सांगावें.

राजकन्येनें उत्तर केलें कीं त्या राजपुत्राचें नांव खालफ; तो तिमुर-तषाचा पुत्र.

हें ऐकतांच खालफ फिका पडला, डोळ्यांपुढें अंधारी येऊन त्यास मूर्च्छा आली आणि तो धाडदिशीं खालीं पडला. हें पाहून तुहदो-क्तीनें त्याचे प्रश्नाचें बरोबर उत्तर दिलें असें राजास व सर्व पंडितांस वाटलें व तेणेंकरून तेही चकित झाले. मग त्यांनीं उठून खालफास सावध केलें, तेव्हां तो म्हणाला, कीं राजकन्ये, माझ्या प्रश्नाचें यथायोग्य उत्तर दिलें असें तूं समजत असशील तर ही तुझी चूक आहे. कारण कीं, तिमुरतषाचा पुत्र सांप्रत कीर्तीच्या व आनंदाच्या अत्युच्च शिखरास न चढतां उलटा लज्जेच्या व दुःखाच्या समुद्राच्या तळीं गेला आहे.

राजकन्या म्हणाली, कीं गोष्ट खरी; परंतु प्रश्न करतेवेळीं तूं कीर्तीच्या व आनंदाच्या शिखरास चढला होतास कीं नाहीं? आतां तूं पोकळ तक्रार करूं नको. माझ्यावर तुझा किमपि हक्क राहिला नाहीं असें कबूल कर. माझ्या मर्जीस येईल तर मी तुझ्या बरोबर लग्न करीत नाहीं असें म्हणण्याचें व आपल्या गर्वानें हातची शिकार गमावली अशी जन्माची चटपट तुझ्या जिवास लावण्याचें आज माझ्या हातीं आहे. असो. परंतु आतां मी ह्या सर्व सभे समक्ष कबूल करितें, कीं तुजविषयीं पाहिल्यानें जसा माझ्या चित्तांत निष्ठुरपणा होता तसा आतां नाहीं. माझ्या पित्याची ममता तुजवर जडली आहे, व मलाही तुझी योग्यता समजली आहे; ह्यास्तव तुला वरावें असा मी निश्चय केला आहे.

तें ऐकतांच सर्व सभासदांस इतका आनंद झाला, कीं ते राजसभेंत

बसण्याची आदब विसरून वाहवा वाहवा ! शाबास शाबास ! असें म्हणून मोठ्यानें टाळ्या वाजवूं लागले. सर्व पंडितांनीं व मानकन्यांनीं राजकन्येची फार प्रशंसा केली. राजानें उठून तिचा लडिवाळपणानें मुका घेतला. आणि तो म्हणाला कीं बेटा, ह्यासमयीं तूं जे शब्द बोललीस ते माझ्या कानांस अमृताही पेक्षां मधुर लागले. तूं मोठी द्वाड व कठोर आहेस असें जें आजपर्यंत सर्व लोकांस वाटलें होतें, तें सर्व तुझ्या ह्या कृत्यानें आज नाहीसें झालें. तूं जो आज आपल्या बापास आनंद दिला तसा आनंद आज आलीकडे बहुत वर्षे त्यास झाला नव्हता. पहा, कीं तूं लमाचा तिरस्कार करीस हें पाहून तुला पुत्र होऊन माझ्या दृष्टीस पडण्याची किमपि अशा मला राहिली नव्हती. आतां सर्वांच्या भाग्यानें तुला लग्न करण्याची बुद्धि झाली आहे, व ज्यास तूं वरणार हा राजपुत्रही शूर आहे व हा तुझ्या मनांत भरला, व मलाही हा जांवई आवडतो. तर सर्व गोष्टी यथायोग्य जमून आल्या ह्मणून मला फारच आनंद झाला आहे. बरें पण बेटा, ह्या राजपुत्राचें नांव तुला माहीत नसतां तें त्वां कसें सांगितलें ?

तुरुंदोक्ती म्हणाली, कीं महाराज, माझ्या जवळ जादू आहे असें नाही. मी एका युक्तीनें ह्याचें नांव ह्यापासून काढून घेतलें. मी एका दासीस ह्याकडे पाठविलें व तिनें आपल्या हिकमतीनें तें समजून घेतलें. मी त्यास चकविलें ह्याची मात्र त्यानें मला क्षमा करावी. कारणकीं मी नांव समजून घेऊन त्याचा कांहीं घात केला नाही.

तें ऐकून खालफ बोलला, कीं हे सुंदरी, तुझी मजवर एवढी मेहरबानी आहे तर मग तूं मला दुःखसागरांतून काढून सुखपर्वताच्या शिखरावरच बसविलें. अरेरे ! मी किती कृतघ्न व अन्यायी आहे ? मला सुख द्यावें असें तुझ्या चित्तांत असतां तूं मोठी पराकाष्ठेची घातकी आहेस असें मी समजत होतो. तुजविषयीं मी खोट्या भयंकर गोष्टी ऐकून आपल्या बुद्धीस भ्रंश करून घेतला, आणि तूं माझ्या कल्याणाचा विचार करीत असतां मी तुजविषयीं भलते भलते संशय मनांत आणले. त्यामुळे आतां मला मोठा पश्चात्ताप होतो.

अल्तूनखानानें खालफ व तुरुंदोक्ती ह्या उभयतांच्या लमाची तयारी करण्याविषयीं आज्ञा केली व हें वर्तमान खालफाचे बापास सांगून त्यास सकुटुंब लमास घेऊन यावें म्हणून त्यानें आपले वकील बर्लसास पाठविलें.

सर्व तयारी झाल्यावर लम मोठ्या थाटानें झालें. अलतूनखानानें खालफास आपल्या दरबारांत पहिल्या प्रतीचा मानकरी करून, त्यावर आपला लोभ किती आहे हें दर्शविण्या करितां सर्व लोकांस जाहिरात दिली, कीं जो मानपान राजकन्येस करावयाचा, तो सर्व जांवयास करावा. नंतर एक महिना पर्यंत राजवाड्यांत व शहरांत मेजवान्या, नाचरंग वगैरे मोठा उत्साह चालला होता.

तुरुंदोबती प्राप्त झाल्यानें तीवरील खालफाची प्रीति कमी न होता ती अधिकच वाढत गेली, राजकन्येसही पूर्वी पुरुषाचा तिरस्कार होता, तथापि असा योग्य पति मिळाल्यानें तिचेंही पराकाष्ठेचें प्रेम त्यावर बसलें. लम झाल्यावर कांहीं दिवसांनीं बर्लसास गेलेले वकील परत आले. त्याबरोबर खालफाचीं आईबापें आलीं व अलमगीर राजाही आपले मानकरी घेऊन आला.

खालफास आईबाप आल्याचें वर्तमान समजतांच तो त्यांस भेटावयास सामोरा गेला. त्या समयीं त्यांची भेट राजवाड्याचे दरवाज्यापाशीं झाली. खालफास आईबापांची भेट झाल्यावर मग त्याचा आनंद गगनीं सामोवेना. त्या तिवांच्या नेत्रांतून पाणी आलेलें पाहून चीन व तार्तरी येथील जे लोक तेथे होते, त्यांच्याही डोळ्यांतून पाणी आलें.

खालफा आईस व बापास कडकडून भेटल्यावर बर्लसच्या खानास मुजरा करून म्हणाला, कीं माझ्या आईबापांस घेऊन आपण जातीनें आलां ही आम्हावर आपली केवढी ममता म्हणावी? अलमगीरानें उत्तर केलें, कीं तिमुरतष व अल्माज ह्यां उभयतांची योग्यता माहित नसल्यामुळे आम्हापासून व्हावा असा त्यांचा सन्मान झाला नाहीं तर ह्या गोष्टीचा दोष कमी व्हावा ह्याकरितां त्यांबरोबर येथें येणें अवश्य वाटल्यावरून तसें केलें. बर्लसचे खानानें आपणावर फार ममता केली म्हणून तिमुरतषानें व त्याचे स्त्रीनें त्याचे मोठे उपकार मानले. अलतूनखानास भेटण्या करितां सर्व राजवाड्यांत गेले. अलतूनखान पहिल्याच महालांत वाट पाहत होता. त्यानें सर्वास आलिंगन देऊन त्यांचा सत्कार केला; नंतर त्यांस आपल्या महालांत नेलें. अलतूनखान बोलला, कीं आपली भेट झाली त्यामुळे मला फार संतोष झाला.

कारिस्माचे सुलतानानें तुम्हास इतकें छळलेंना ? बरें काय चिंता आहे ? पाहून घेईन. इतकें बोलून त्याने त्याच दिवशीं प्रांतांतील सरदारांस आपले लष्करांनिशीं बलतजुत नामक तलावावर तळ द्यावा, म्हणून हुकूम पाठविले आणि तेथें सर्व लष्कर जमावें असा संकेत ठरविला.

ही लढाई होणार हें बलसच्या खानानें पूर्वीच ताडलें होतें, व तिमुरतषास फिरून आपल्या गादीवर बसवावें असा त्याचाही मानस होता ; त्यावरून त्याने बलस येथून निघण्यापूर्वीच आपली सर्व फौज जमाकरून तयार असण्यास आपल्या सेनापतीस हुकूम केला होता. मग त्याने त्या सेनापतीस फौजेसुद्धां ताबडतोब त्या तलावावर दाखल व्हावें म्हणून आज्ञा केली.

अलतूनखानाचें सैन्य राज्यांत चोहोंकडे पसरलें होतें तें सर्व जमून फौजेचे सरदार व शिपाई संकेतस्थानीं जाऊन पोंचेत पर्यंत इकडे अलतूनखानानें आपल्या पाहुण्यांचें आदरातिथ्य करण्यांत किमपि न्यूनता पडूं दिली नाहीं. त्याने प्रत्येकास निरनिराळे महाल व पुष्कळ चाकर नेमून दिले. तसेंच त्याने त्यांच्या कर्मणुके करितां दररोज कांहीं नवीनच चमत्कारिक खेळ व तमासे करवावे व ज्या गोष्टीने त्यांस संतोष होईल ती करण्याकडे फार लक्ष पुरवावे. खालफास दररोज हजारों कामें असत, परंतु तो त्या म्हातारीस विसरला नाहीं. तिने आपली केवढी कळकळ केली ह्याचें स्मरण धरून त्याने तिला राजवाड्यांत बोलाविलें आणि तिला तुहंदोक्तीच्या तैनातीस ठेवून दिलें.

अलतूनखानाच्या योगानें आपणास पुनः राज्य प्राप्त होईल असें दिसूं लागल्याने तिमुरतष व अल्माज आपलीं पूर्वीचीं दुःखें अगदीं विसरलीं. पुढें तुहंदोक्तीस कांहीं दिवसांनीं सुंदर पुत्र झाल्यावर तर त्यांचे आनंदास पारच नाहींसा झाला. मुलाचें “चीनचा राजपुत्र” असें नांव ठेविलें. ह्या प्रसंगां त्या विस्तीर्ण राज्यांतील शहरोशहरींच्या व गावों गावींच्या प्रजेनें आनंदोत्साह केला. इकडे अशी आनंदाची गर्दी चालली असतां लष्करी सरदारांकडून जासूद आले. त्यांनीं सांगितलें, कीं बलजुत तलावावर राज्यांतील सर्व फौजा व बलसच्या खानाचें लष्कर हीं जमा झालीं आहेत. मग तिमुरतष, खालफ व अलमगीर हे

तिथे जण सात लाख फौज घेऊन कडेकोट तयारीनिशीं कोतनच्या रस्त्यानें रशरास गेले, आणि तेथून चाल करीत करीत शेवटीं कारिस्मा येथील सुलतानाच्या राज्यांत शिरले.

सुलतानास आपल्या राज्यावर हल्ला आला अशी बातमी हद्दीवरच्या सुभेदारां कडून समजतांच त्यानें कांहीं एक भीति न धरितां मोठ्या धैर्यानें लढाईची तयारी केली आणि चार लक्ष फौजेनिशीं तो जातिनें निघाला. नंतर कोजंडी येथें उभय सैन्यांची गाठ पडली. तेव्हां दोन्ही लष्करें लढाईच्या थाटानें उभीं राहिलीं. चीनेच्या लष्करांत तिमुरतष उजवे बाजूस, अलमगीर डावे बाजूस व खालफ मध्य भागीं झाला. शत्रुदळांत, सुलतानानें आपल्या सैन्याचा उजवा भाग आपले अत्यंत शूर सेनापतीच्या ताब्यांत दिला, मध्य भागीं आपला मुलगा उभा केला, व निवडक सरदारांनिशीं आपण जातिनें डाव्या बाजूस तिमुरतषाच्या समोर झाला. बर्लसचे खानाच्या सैन्यानें प्रथम हल्ला सुरू केला आणि मोठ्या निकरानें लढून शत्रूंच्या फौजेचा उजवा भाग मागे हटविला; परंतु त्यावर जो सरदार होता त्यानें पुनः सरसावून तडाखा चालविला. तिमुरतषाच्या ताब्यांतील फौजेवर सुलतानानें हल्ला करून चीन लोकांस तो पळवून लावणार इतक्यांत हें वर्तमान खालफास समजतांच त्यानें आपली फौज चीनच्या एका शूर सेनापतीच्या स्वाधीन केली आणि बापास साह्य करावें म्हणून कुमक घेऊन तिकडे धांवला. त्यानें थोडक्याच वेळांत सुलतानाच्या फौजेस हटवून तिची अगदीं दाणादाण केली. तेव्हां त्या लोकांनीं पळ काढला. ह्या प्रसंगीं सुलतानानें जय मिळवावा किंवा मरून जावें असा निश्चय करून पुनः आपली फौज जमविण्याकरितां पराकाष्ठेचा यत्न केला; परंतु तिमुरतष व खालफ ह्या उभयतांनीं त्यास कांहीं फुरसद न देतां चहूंकडून वेढा घातला. इकडे अलमगिरानेंही आपल्या पुढील बाजूचा पराजय केला. अशी लढाई होतां होतां शेवटीं चीनचे फौजेस जय आला.

तेव्हां सुलतानास फौजेंतून पळून जाऊन परमुलखांत आपला बचाव करावा इतकाच काय तो उपाय राहिला होता; परंतु त्यानें आपला, पराजय झाला आतां लोकांत तोंड न दाखवितां प्राणत्यागच करावा हें बरें असा निर्धार करून तसाच गर्दीत त्यानें प्रवेश केला, आणि मोठ्या

निकरानें लढून शत्रूचे हजारों घाव घेऊन शेवटीं तो पडला; व त्याच्या पुत्राची ही तशीच अवस्था झाली. सुलतानाची दोन लक्ष फौज मेली; कितीएक पकडले गेले; व बाकीचे सर्व पळून गेले. चीन लोकही पुष्कळ पडले. ही लढाई मोठ्या निकराची झाली खरी; परंतु तिचा शेवट चांगला झाला. **तिमुरतषानें** जय येतांच ईश्वराचा आभार मानिला आणि चीनच्या राजास तें आनंदाचें वर्तमान समजण्या करितां पेकीनास एक सरदार पाठविला. नंतर त्यानें **सगतैस** जाऊन सुलतानाचें कारिस्मा हें शहर आपल्या स्वाधीन करून घेतलें.

त्यानें त्या राजधानींत असा जाहीरनामा प्रगट केला, कीं कोणाच्या मालमत्तेस आम्ही हात लावणार नाहीं, किंवा कोणास गुलामही करणार नाहीं. परमेश्वरकृपेनें शत्रूचा पराजय झाला, ह्यास्तव त्याचें राज्य मात्र ताब्यांत घेतलें आहे. तर आजपासून पुढें **सगतै** व दुसरे देश जे पूर्वी सुलतानाचे अंमलाखालीं होते, त्या सर्वांनीं राजपुत्र **खालफास** आपला राजा स्वीकारावें.

कारिस्मियन लोक सुलतानाच्या जुलमामुळें अगदीं त्रासलेलेच होते. तेव्हां **खालफ** फार सौम्य आहे असें जाणून त्यांनीं ती गोष्ट लागलीच मान्य केली आणि **खालफाचे** सद्गुण सर्वांस चांगले माहीत असल्यामुळें चहूंकडे **खालफ** राजा झाला असें सर्वांनीं प्रसिद्ध केलें. नंतर **खालफ** तेथें आपला अंमल बसवूं लागला आणि **तिमुरतष** चीनची फौज बराबर घेऊन आपल्या राज्यास मोठ्या त्वरेनें निघून गेला. त्यासमयीं **नगाई** लोक मोठे इमानी होते, त्यांनीं त्याचा फार सत्कार केला. त्यांस आपला जुना राजा आला हें पाहून फार आनंद झाला. **तिमुरतष** आपलें राज्य पुनः मिळालें इतक्यानेंच संतुष्ट झाला नाहीं. त्यानें जेंद येथें **सरकाशियन** लोकांनीं **खालफाशीं** विश्वासघात केला होता, ह्यास्तव त्यांजवर हल्ला करणें आहे अशी जाहिरात दिली. तेव्हां ते लोक शरण न येतां आपली फौज जमा करून लढाईस सिद्ध झाले. मग त्यांवर हल्ला करून **तिमुरतषानें** बहुतेकांस ठार मारलें आणि आपण तेथील राजा होऊन ती गोष्ट चहूंकडे प्रसिद्ध केली आणि **सगतै** तेथें तो परत आला. इतक्यांत **अलतूनखानानें** **अल्माज** व **तुरुंदोक्ती** ह्या

उभयतांस मोठा लवाजमा देऊन कारिस्मा येथें पाठविलें होतें, त्या तेथेंच होत्या त्यांची गांठ पडली.

अशा प्रकारें खालफाच्या विपत्तींचा शेवट झाला. त्यानें सद्गुणांच्या योगें करून कारिस्मा येथील लोकांचे प्रीतीचें संपादन केलें, आणि बहुत दिवस स्वस्थतेनें राज्य केलें. तुसंदोक्तीवरील त्याचा प्रेमा होता तसाच शेवट पर्यंत होता. तिला दुसरा एक पुत्र झाला. त्यास कारिस्मा येथील राज्यावर बसविलें. अलतूनखानानें खालफाचा प्रथम पुत्र चीनचा राजा ह्यास आपल्या गादीवर बसविलें, आणि तिमुरतष व अल्माज ह्या उभयतांनीं आस्त्राखान येथें मरे तोंपर्यंत राज्य केलें. त्यांनीं व त्यांच्या मुलालेंकरांनीं बर्लस येथील खानाच्या औदार्याचा मोठा उपकार मानून शेवट पर्यंत त्याचा मोठा सन्मान केला. मग आपली फौज घेऊन तो आपल्या देशास निघून गेला.

गोष्ट चौथो.

शाहण्या सुभेदाराची गोष्ट.

अल्जैर्स एथील सुभेदार मरण पावला असतां तेथील तुर्की शिपायांनीं कोणीतरी नवा सुभेदार नेमावा म्हणून विचार केला. त्यांचा हेतु असा होता, कीं कोणी सुस्त अशक्त व आळशी असा मनुष्य नेमावा, ह्मणजे आपणच धनी होऊं आणि त्याचें कांहीं चालणार नाहीं. आपण मर्जीस येईल तसा न्याय किंवा आन्याय केला तरी चालेल. मग त्यांनीं रस्त्यांत हज्जी अहंमद ह्या नांवाचा एक पोक्त वयाचा मनुष्य आपल्या दरवाज्यांत फार लक्ष लावून स्वस्थपणें आपला फाटका जोडा नीट करीत बसला होता, त्यास पाहिलें, तेव्हां हा मनुष्य आपणास पाहिजे त्या मासल्याचा आहे असें त्यास वाटलें. त्यास भासलें, कीं हा मनुष्य कोणाच्या कारभारांत पडणार नाहीं; ह्यास सुभेदार केलें ह्मणजे आपणांस इच्छे प्रमाणें वागण्यास नीट पडेल. हा नांवाचा मात्र सुभेदार असेल. असें योजून त्यांनीं लागलेंच त्यास

बळाकारानें ओढून सभेंत नेऊन तो नको नको म्हणत असतां त्यास सुभेदारीची वस्त्रें दिलीं.

हज्जीअहंमदानें लोकांनीं बळेंच आपणास अधिकार दिला असें पाहून त्या हुद्याच्या कामांचा सूक्ष्म दृष्टीनें व मोठ्या शाहणपणानें विचार केला, आणि तो फाटके जोडे नीट करण्याचें पूर्वीचें नीच काम जशा मेहनतीनें व उत्कंठतेनें करित होता, तसेंच हें सुभेदारीचेंही काम करण्यास त्यानें आरंभ केला. त्यानें देशकल्याणाकडे व इनसाफाकडे फार लक्ष पुराविलें. तो कोणाचीही वाईट कृत्यें आढळल्यास त्यांस योग्य शिक्षा करूं लागला. तसेंच एकादी हलकट किंवा दुष्ट गोष्ट दृष्टीस पडली ह्मणजे तर त्यानें फारच संतापावें, आणि रागानें डोळे लाल करावे. अशी गोष्ट होऊं लागली, तेव्हां त्या तुर्कीस व कितीएक सभासदांस तें फार वाईट वाटलें. त्यासमयीं हज्जीअहंमदाची नाचकी जेणेंकरून सर्व लोकांत होईल अशी कांहीं युक्ति काढावी ह्मणून सभेंतील चौघांजणांनीं मसलत केली. ह्या सुभेदारास स्वतां इनसाफ करण्याची फार आवड असे. त्यानें लोकहिताच्या लहान सहान गोष्टींची देखील आपणच स्वतः चौकशी करावी. एके दिवशीं ह्या लोकांनीं मनांत आणलें, कीं एवढ्या मोठ्या न्यायाधीशानें स्वतः पाहण्यास अयोग्य असे क्षुल्लक चार तेंटे त्यापाशीं इनसाफा करितां न्यावे, ह्मणजे त्यांत त्याची खचीत फजीती होईल, असें वाटून त्यांनीं तो उद्योग आरंभिला.

नंतर एकजण सुभेदाराजवळ गेला आणि म्हणाला, कीं महाराज, हा गुन्हेगार आणला आहे. ह्याचा इनसाफ आपणाशिवाय व्हावयाचा नाही. हा तूनिस् येथील व्यापारी आहे. ह्यानें मसीदी जवळ बझून नांवाच्या रस्त्यांत दुकान घातलें आहे. पहिल्यानें ह्यानें भलेपणानें व्यापार चालविला होता; परंतु पुढें हा ठक आहे असें कळलें. ह्यानें पुष्कळ गिराहिकांस खोट्या वजनांनीं तोलून खराब जिंस ज्यास्त किंमतीनें विकून ठकविलें आहे. अशा प्रकारच्या गुन्हेगारास कायद्याप्रमाणें कान कापण्याची शिक्षा आहे, हें आपण जाणतच आहां. पुढें ह्या मनुष्यास धरून कोतवालापाशीं नेलें. तेव्हां ह्याची दगलबाजी अगदीं उघडपणें दिसून आल्यामुळें ह्याचा डावा कान कापावा म्हणून काजीनें हुकूम केला, व ह्यानंतरही असें काम करील तर त्याचा उजवा कान कापावा असें ठरविलें. नंतर त्याचें पागोटें काढून

पाहिलें तों डावा कान कापलेलाच होता. तेव्हां उजवा कान कापावा म्हणून न्यायाधीशानें आज्ञा केली, परंतु गुन्हेगारानें आपला हात उजवे कानावर ठेविला होता, तो काढून पाहतां त्यास उजवाही कान नव्हता. हें वर्तमान काजीनें मला कळविलें. अशा बिकट खटल्याचा इनसाफ करण्याची आपणास फार आवड आहे ; ह्या करितां हा मुकदमा आपणाकडे आणला आहे. आपण ह्याचा योग्य न्याय करावा.

ही गोष्ट ऐकून हज्जीअहंमदास फार क्रोध आला, आणि तो त्या अपराध्याकडे डोळे वटारून पाहून म्हणाला, कीं ज्यापेक्षां तूं फार ठक आहेस व कोणत्याही उपायानें तुला ताळ्यावर आणतां येत नाहीं, त्यापेक्षां तुला हीच शिक्षा देतो, कीं तूं मरेपर्यंत आपले कापलेले कान पागोटें घालून किंवा दुसरें कांहीं डोईस घालून कधींही झाकूं नये. जो शाहणा म्हणून आहे, तो तुझे कान कापलेले आहेत असें बघून तुझ्या दुकानीं येणार नाहीं. कारण ज्या दुकानदारास कान नाहींत तो ठक आहे, हें सर्वास ठाऊक आहे. हा ठराव ऐकून तो अपराधी खिन्न होऊन चालता झाला. सर्व लोकांस कापलेले कान दाखविणें आतां त्यास प्राप्त झालें. त्यास वाटलें, कीं ह्या शिक्षेपेक्षां मला पांचशें कान असते, व ते सर्वही कापले असते तरी बरें होतें.

हा ठराव होतांच दुसरा मनुष्य उभा राहून सुभेदारास म्हणाला, कीं महाराज, हे दोघेजण एका गोष्टीविषयीं भांडत आहेत, व तिचा निवाडा आपल्या शाहणपणावांचून होणार नाहीं. ह्या दोघांपैकीं एकास फार सुंदर व चांगला होतकरू असा एक मुलगा आहे, व त्यास त्यापरीस वडील असे आणखी दोन मुलगे होते. सुमारें दहा वर्षां पूर्वीं एके दिवशीं ह्याचा शेजारी इब्राहिम ह्यास कांहीं संतान नसल्या मुळें तो त्यास झणाला, कीं शामील, तूं आपला धाकटा मुलगा मला देशील तर मी त्यास दत्तक घेईन, आणि त्यास माझ्या सर्व संपत्तीचा वारस करीन. पाहिजे तर ह्या मुलाबद्दल बुजारी येथील मी आपला हवाशीर बंगला तुला देतो.

ही गोष्ट शामिलास मान्य पडली. त्यानें पुत्र देऊन बंगला आपल्या स्वाधीन करून घेतला. नंतर त्याचा मुलगा आर्मद इब्राहिमापाशीं रहावयास गेला आणि लवकरच त्या उभयतांचा लोभ परस्परावर जडला. नंतर शामिलाचे दोन्ही वडीलपुत्र मरण पावले, व तो मोठा

श्रीमंत झाला आहे, ह्यामुळे दिलेला पुत्र आर्यद ह्यास परत घ्यावे अशी त्यास इच्छा झाली आहे. ह्याचें म्हणणें, कीं हा माझा औरस पुत्र आहे ह्यापासूनच माझा वंश पुढें चालणार. ह्याजकरितां ह्यास मी आपल्या जिनगीचा वारस करणार. इकडे इब्राहिमाचा निमे दौलत गमावून तो खालावला आहे; पण त्याची दत्तपुत्रावरची माया कमी न होतां उलटी वाढत आहे व तो मुलगा अत्यंत सज्जन असल्यामुळे इब्राहिमास तो फार चाहतो, व त्याचा बाप तर आपला मुलगा मागतो. तर आतां आर्यदानें पहिल्या बापापार्शीं रहावें किंवा दुसऱ्या बापापार्शीं रहावें ह्याचा निर्णय आपण करावा.

त्याजवरून हज्जीअहंमदानें शामिलास विचारलें, कीं तुझी दौलत काय आहे? शामिलानें सांगितलें, कीं माझा वाडा आहे, कित्येक बाग बगीचे आहेत, जहाजें आहेत, आणि व्यापाराचा माल आहे. हज्जीअहंमदानें पुसलें, कीं ह्या वस्तू जशाच्या तशा एका ठिकाणून दुसऱ्या ठिकाणीं नेतां येतील कीं नाहीं? शामिलानें उत्तर केलें, कीं कांहीं वस्तू नेतां येतील व कांहीं येणार नाहींत. हज्जीअहंमद ह्मणाला, कीं बरें, ज्या वस्तू दुसऱ्या ठिकाणीं नेतां यावया जोग्या नाहींत, त्या विकून गरज पडण्यास त्या पैक्यानें आणखी दुसऱ्या तुला विकत घेतां येतील किंवा नाहींत? त्याजवरून शामिलानें होय ह्मणून उत्तर केलें. सुभेदारानें आणखी विचारलें, कीं जे तुझे दोन पुत्र मेले त्यांवर जी तुझी प्रीति असे, ती तुला इतर मुलांवर ठेवतां येईल कीं नाहीं? शामिलानें उत्तर केलें, कीं महाराज, तशी गोष्ट कशी करतां येईल? हज्जीअहंमद ह्मणाला, कीं तर मग ह्यावरून प्रीति एका ठिकाणाहून काढून दुसऱ्या ठिकाणीं बसवणें किंवा तिची अदलाबदल करणें घडत नाहीं, कारण प्रीति ह्मणजे अंतःकरणाचा धर्म आहे, म्हणून तिचें महत्त्व सर्व जडपदार्थांपेक्षां अधिक आहे. कां असें आहे कीं नाहीं? शामील बोलला, कीं महाराज, होय. सरकार म्हणतें तसेंच. सुभेदार म्हणाला, कीं तर मग असें झालें, कीं आपण एकादे मनुष्यास तूं आपला माल वाक किंवा सोड म्हणून हुकूम केला तर तो साजेल, कारण ती गोष्ट करतां येते; परंतु ज्यावर तो प्रीति करितो, त्याजवर ती तूं करूं नको, असें त्यास सांगणें हा केवळ मूर्खपणा आहे. कारण ती गोष्ट त्याच्या हातची नाहीं, आणि ह्यास्तव शामीला, जे तुझे दोन पुत्र

मेले त्यांवर तुझी प्रीति होती, तेव्हां तूं कनिष्ठ पुत्र स्वसंतोषानें इब्राहिमाच्या स्वाधीन केला व त्याजवर त्याची प्रीतिही आहे. ह्यासाठी त्यास तुला इब्राहिमापाशींच ठेविलें पाहिजे. आतां तुझी माल मिळकत आहे ती तुझे मर्जीस येईल त्यास दे. कारण कीं, संपत्तीचा उद्भव अंतःकरणापासून नसल्यामुळे ती हवी त्यास देतां येते.

शामील म्हणाला, कीं ह्या पुत्रावर माझी प्रीति आहे, ह्यासाठी मी त्यासच आपला वारस करणार. **हज्जीअहंमदानें** उत्तर केलें, कीं तुझी पुत्रावर प्रीति असेल; परंतु तुझे वडील दोन पुत्र जीवंत होते, तेव्हां तूं कनिष्ठावर प्रीति असल्याचें कांहींच लक्षण दाखविलें नाहीं; व तूं पुत्र देऊन घरही घेतलें आहे. ह्यावरून तूं पुत्राचा विक्रय केला असें स्पष्ट होतें. **शामील** बोलला, कीं त्यासमयीं माझी फार गरीबी होती, ह्मणून मी तसें केलें.

सुभेदार ह्मणाला, कीं ही सबब पोकळ आहे. जगांत श्रीमंतापेक्षां गरीबच पुष्कळ आहेत; पण गरीबी आहे ह्मणून पोटचीं पोरें कोणी विकतात कीं काय? **शामील** ह्मणाला, कीं नाहीं नाहीं. मी आपला पुत्र विकत दिला नाहीं तो माझाच आहे. **सुभेदार** बोलला कीं ही गोष्ट होणें नाहीं. तो आतां तुझा पुत्र नव्हे. घर घेऊन ज्या मनुष्यास तूं आपला पुत्र दिला त्यानें आज दहा वर्षे पर्यंत त्याचें पाळण पोषण केलें. त्यावर त्याची प्रीतिही बसली आहे. ह्यास्तव तो मुलगा त्यापासून घेऊन तुला द्यावा हें योग्य नव्हे. तो त्याजपाशींच राहिला पाहिजे; परंतु ह्या पुत्राशिवाय दुसऱ्यास आपला वारस करावयाचा नाहीं असें तूं ह्मणतोस, त्यास मी असा ठराव करतो, कीं तुझी जिनगी जी असेल, ती तुझ्या मागें ह्या पुत्रासच प्राप्त व्हावी. हाच ह्या ठिकाणीं यथायोग्य न्याय आहे.

इतक्यांत **इब्राहीम** ह्मणाला, कीं महाराज, मला व **आमैदास** **शामिला**च्या द्रव्याची गरज नाहीं. परमेश्वरानें जें आह्मास दिलें आहे तितकें आह्मास पुष्कळ आहे. ह्यास्तव **शामिला**ची इच्छा असेल तर त्यानें दुसरा एकादा अनाथ किंवा गरीब मुलगा पाहून त्यास दत्तक घेऊन आपला वारस करावें, म्हणून त्यास मोकळीक द्यावी. **सुभेदारानें** उत्तर केलें, कीं तसें होणार नाहीं. कारण कीं जो मनुष्य आपला पोटचा

पुत्र विकावयास चुकला नाही, त्याची ममता दुसऱ्याच्या मुलावर कधीच जडावयाची नाही. तर केलेला ठराव बदलण्यास मला कांहींच कारण दिसत नाही. **आमंदे**दास मानलेल्या बापापासून लोभ व खऱ्या बापापासून दौलत अशी दोघांपासून दोन मिळावीं हें योग्यच आहे.

असा इनसाफ झाल्यावर **शामिला**स मोठा संताप येऊन तो निघून गेला. त्यास तो न्याय यथायोग्य वाटला नाही; परंतु सर्व लोकांस तो इनसाफ प्रसंत झाला.

त्या नंतर तिसरा एक मनुष्य उठला आणि **हज्जीअहंमद**ाची फार स्तुति करून म्हणाला, कीं महाराज, ह्या स्त्रीची फिर्याद आहे, कीं माझा नवरा मला पोषीत नाही, उपाशी मारतो. ह्याजकरितां त्याकडून मला अन्नवस्त्र मिळावें. नवऱ्याचें म्हणणें असें आहे, कीं ती म्हणते तें सर्व खोटे सांगते. मी तिला खावयास पुष्कळ देतो. ती मोठी खादाड आहे, किती खाऊं घातलें तरी ही लठ्ठ न होतां नेहमी अशीच रोड व अशक्त असते.

हें ऐकून सुभेदारास फार राग आला. तो नवऱ्यास म्हणाला, कीं **महंमद**, तूं आपल्या बायकोस पोटभर खावयास देतोस ही गोष्ट सत्य आहे? **महंमद**ानें उत्तर केलें कीं होय महाराज, सत्य आहे. नंतर त्यानें त्या स्त्रीस पुसलें, कीं तुझा नवरा तुला पोषीत नाही, असें तुझें अजून म्हणणें आहे? तेव्हां त्या उपास काढणाऱ्या स्त्रीनें आपले रोडके हात वर करून अशक्त स्वरानें उत्तर केलें कीं होय महाराज, मला तो पोषीत नाही. त्याजवरून त्यानें पुनः **महंमद**ास विचारलें, कीं कारे, तूं फार गरीब आहेस? त्यानें उत्तर केलें, कीं नाही महाराज, मला पुष्कळ बायका पोसण्याचें सामर्थ्य असतां मला एवढी एकच बायको असून मी तिला खावयाला न घालीन असें कसें होईल? तें ऐकून सुभेदार बोलला, कीं पुष्कळ बायका पोसण्याचें तुला सामर्थ्य आहे अँ? मग ह्या एकटीला कां पोटभर खावयास घालीत नाहीस? मोठी खादाड असली तरी एकटी किती खाणार आहे? **महंमद** म्हणाला, कीं मी तिला कोणत्याही गोष्टीचें न्यून पडूं देत नाही. हें त्याचें भाषण ऐकून त्या स्त्रीनें दुःखाचा उसासा टाकला.

ह्याप्रमाणें दोघांचें बोलणें ऐकून सुभेदार म्हणाला, **महंमद**, तूं

संपन्न असून उदार आहेस असें असतां बायकोला उपाशीं मारतोस असा जो तुझ्यावर आळ आला आहे, हा तुझ्या मोठ्या अप्रतिष्ठेस कारण आहे. तर हा आळ घालविण्याची एक युक्ति सांगतो. ती एक. तुझ्या बायकोला मी आपल्या जनानखान्यांत एक वेगळी खोली देऊन तेथें ठेवतो. तेथें ती असतां तिच्या खाण्यापिण्याचा बंदोबस्त करून दे; आणि ह्या रीतीनें ती तेथें एक वर्ष राहिल्यावर ही जर अशीच अशक्त व रोड राहिली; तर हिला कांहीं अनिवार्य रोग आहे, असें समजून मी हिला तुझ्याकडे पाठवून देईन, परंतु ती जर चांगली धष्ट पुष्ट झाली, तर नवऱ्यानें स्त्रीचें योग्य रीतीनें पोषण करावें असा जो नियम आहे, तो तूं मोडून माझ्याशीं लबाडी बोललास हें उघड दिसेल, आणि तसें झाल्यास मी तुला खचीत फांशीं देईन.

असें सुभेदाराचें भाषण ऐकून महंमद दरबारांतून निघून गेला. यास वाटलें, कीं मला आजपासून वर्षानें खचीत फांशीं जावें लागतें.

नंतर सुभेदारानें आणखी कोणाची कांहीं फिर्याद असल्यास आणावी असें म्हटल्यावरून चौथा माणूस भीत भीत उठून बोलला, कीं महाराज, आणखी एक चमत्कारिक फिर्याद आहे. तिचा इनसाफ आपणाशिवाय होणार नाही.

हे दोघेजण जुळे बंधु आहेत, त्यांची एकमेकावर प्रीति असून ते कधींच विभक्त झाले नाहीत. त्यांचा बाप मरून थोडेच दिवस झाले. बाप मेल्यावर ते एकमेकास म्हणाले, कीं आजपर्यंत आपण एका घरांत एका विचारानें राहिलों, आणि पुढें असेंच राहूं. पण आधीं बापाचीं हत्यारें, वस्त्रें, अलंकार वगैरे संपत्ति आहे, ती गोडीगुलाबिनें सारखी वांटून घेऊं. नंतर ते वांटणी करीत असतां एक वस्तू अशी आली, कीं तिचा विभाग करतां येत नाही, व तिची किंमत करून देखील ती वांटून घेतां येत नाही. त्यांजपाशीं एक भारलेला तारित आहे. त्यांत गुण असा आहे, कीं जो कोणी तो तारित गळ्यांत घालतो त्यास शाहणपण येतें. आतां ह्या दोघांसही शाहणपणाची सारखीच इच्छा असल्यामुळे, बापानें ठेविलेला तारित आपणास मिळावा असें प्रत्येकास वाटतें.

अशी फिर्याद ऐकून सुभेदारानें त्यांतून एकजणास पुसलें, कीं मोझा, तारित बापानें ठेविला आहे तो आपणास मिळावा अशी तुझ्या भावाची

फार इच्छा आहे, तर तो त्यास देण्यास तूं खुषी आहेस कीं नाहीस ? मोड्यानं उत्तर केलें, कीं माझ्या भावापेक्षां मी कमी श्रीमंत असलों तरी चिंता नाही ; परंतु त्यापेक्षां मी कमी शाहणा असण्यास खुषी नाही. नंतर सुभेदारानें दुसऱ्या भावास पुसलें, कीं फरजान, तुझ्या भावाची ताईत आपणापार्शीं असण्याची फार इच्छा आहे, तर तो ताईत त्यास देण्यास तूं राजी आहेस ? फरजान झणाला, कीं महाराज, ज्याच्या आंगीं शाहणपण आहे, त्यास पृथ्वी वरील पाहिजे तें सुख प्राप्त होतें, इतकेंच नाही, तर परलोकचेंही हवें तें सुख त्याच्या हस्तगत होतें. ह्यास्तव शाहणपण संपादण्याची माझी फार इच्छा आहे.

इतकें ऐकून सुभेदारानें मोड्यास तो ताईत आपल्या गळ्यांत घालण्यास सांगितलें ; आणि तो त्यानें घालतांच त्यास तो म्हणाला, कीं द्रव्यापेक्षां शाहणपण तूं विशेष चाहतोस हें पाहून मला फार संतोष झाला ; परंतु आपल्या भावाबरोबर नीट सलोख्यानें रहावें, ह्यांत शाहणपण आहे ; व तो सलोखा राहण्याकरतां आपला कितीही मोठा तोटा असला तरी तो सोसावा, ह्यांत मोठें शाहणपण आहे ; असें तुला वाटतें कीं नाही ? आपल्या भावाचें मनोधारण करणें ह्यांत सर्व शाहणपण आहे व जो तें मनोधारण करतो तोच खरा शाहणा. ह्याजवरून मला वाटतें, कीं हा ताईत तूं आपल्या भावास मोठ्या संतोषानें देशील. मोड्यानं उत्तर केलें, कीं महाराज, घर, जवाहीर, गुलाम ; फारतर काय माझी सर्व दौलत भावास त्याच्या मनोधारणाकरितां देईन ; परंतु हा ताईत स्वसंतोषानें कधीं देणार नाही, कारण कीं हा पदार्थ मला प्राणापेक्षांही प्यारा आहे. सुभेदार म्हणाला, कीं तर मग तूं आपला हट्ट सोडीत नाहीस ? बरें तर, तो ताईत मजजवळ दे, तेव्हां मोड्यानं मोठ्या नाखुषीनें ताईत सुभेदाराच्या स्वाधीन केला. पुढें सुभेदारानें फरजानास तो ताईत गळ्यांत घालण्यास सांगितलें. त्यानें तो घालतांच त्यास इतका उल्हास झाला, कीं त्या अवेशांत तो आपल्या भावास कडकडून भेटलाच असता ; परंतु तो आपणावर रागावलेला पाहून त्यानें तसें केलें नाही, असो. त्याची वृत्ति आनंदमय होऊन गेली, हें पाहून त्यास सुभेदार म्हणाला, कीं फरजान, ह्या ताईताचा गुण तुला आलासें दिसतें. तुझ्या अंतः-

करणांत शाहणपणाचा उदय झाला खरा. आतां तूं मूर्खासारखा भांडणार नाहीससें वाटतें. कां मी म्हणतो हें खोटें? बरें तर हा ताईत तुझ्या भावाजवळ असावा अशी त्याची फार इच्छा आहे व त्याच्या आंगीं शाहणपण नसल्यामुळे त्यास त्याची गरजही खरी. तर तो तूं त्यास देतोस कीं नाहीस? फरजानानें उत्तर केलें, कीं कोण? मी! प्राण गेला तरी हा बापाचा ताईत मी कधीं देणार नाहीं, आणि कोणी मजपासून हा हिरावून घेवूं लागेल, तर हीच कटार त्याच्या उरांत भोसकीन. मग तो कोणी केवढा मोठा कां असेना; मी मागें पुढें पाहणार नाहीं.

सुभेदार झणाला, कीं ह्या ताईतापासून शाहणपणा प्राप्त होतो झणून तुम्ही म्हणतां; परंतु खरोखर पाहतां त्याच्या आंगीं तो गुण मुळींच नाहीं, ह्या विषयीं माझी खातरी झाली. उलटा कज्जा लावण्याचा गुण मात्र ह्यांत आहे खरा. कारण तो तुम्हीं प्रत्येकानें गळ्यांत घातला असतांही तुमचें वैमनस्य जात नाहीं आणि मूर्खाप्रमाणें भलत्या गोष्टी साठीं एकमेकाशीं व्यर्थ भांडण मात्र करितां. तर ह्या ताईताची वास्तविक शक्ति आज कोणासच समजत नाहीं. ह्यास्तव तो मी आपल्या महालांत ठेवितों, आणि दहा वर्षेपर्यंत तुम्हा पैकीं जो कोणी विशेष सदाचरणाची वर्तणूक करून दाखवील त्यासच तो परत मिळेल.

असा ठराव झाल्यावर उभयतां बंधु मोठे दुःखित होऊन निघून गेले. ते राजवाड्यांतून बाहेर पडतां व त्या उभयतांचा स्नेह जमला आणि सुभेदारानें यथायोग्य इनसाफ केला असें त्यांस वाटलें. त्या दिवसापासून ते एक विचारानें सुखांत वागूं लागले.

सुभेदार असे चार निरनिराळे इनसाफ केल्यानंतर समेंतील लोकांस म्हणाला कीं आतां जे इनसाफ झाले त्यांतील तंटे क्षुल्लक गोष्टीविषयीं होते, तथापि त्या कामांत जो माझा काळ गेला, तो मोठ्या आनंदांत गेला; आणि ह्या पेक्षांही अधिक क्षुल्लक गोष्टी असल्या तरी त्याचा इनसाफ करण्यांत काळ घालवण्याचें मला दुःख वाटणार नाहीं. ज्या प्रजांचा मला ईश्वरानें राजा केलें आहे, त्यांतून एकाद्याच्याही कल्याणाची कांहीं गोष्ट असली तरी ती मी महत्वाची समजतों. तुझ्या माझी वर्तणूक आवडत असेल यांत संशय नाहीं आणि प्रजेचे उपयोगी

पडण्यासाठी जशी मला हौस आहे, तशी तुम्हीही ठेवावी. तुम्ही स्तुति करितां ह्यावरून माझी रीत तुम्हांस मान्य आहे असें सिद्ध होतें; परंतु मी समजतो, कीं तुम्हासारख्या मनुष्यांनीं आपली उत्कंठा तोंडानें बोलून दाखविण्यापेक्षां कृतीतें दाखवावी हें विशेष उत्तम आहे. ह्यास्तव माझ्या प्रजेपैकीं जे अत्यंत दुर्दैवी लोक आहेत, त्यांच्या कल्याणार्थ एक महत्वाची गोष्ट करण्याचें काम तुम्हावर सोपावें असें मी योजिलें आहे. **रमदन** मशिदी समोर गरीब म्हातारे पुरुष व अनाथ विधवा ह्यांस चार गोण्या तांदूळ वांटोवे असा माझा बेत आहे; परंतु कोणी अडाणी मनुष्यानें तांदुळाच्या ह्या गोण्या भरते समयीं त्यांत बाजरी मिसळली आहे. आतां तसले तांदूळ त्यांस दिल्यास ते मनांत म्हणतील कीं आम्ही गरीब म्हणून सुभेदारानीं आम्हास असे मिसळ तांदूळ दिले. त्यांस आमची पर्वा कशास असेल ? तर त्यांनीं तसें म्हणूं नये, ह्याकरितां ती बाजरी निवडून काढून तांदूळ नीट करावे असें माझ्या मनांत आहे. तर कोणी सज्जन मनुष्य लक्ष्य देऊन हें काम करतील, तर चांगलें असें मला वाटतें. तर हें काम तुम्हांवरच टाकतों. तुम्ही माझ्या दिवाणखान्यांत बसून तें करावें. माझी आज्ञा पालन करणें व लोकांस उपयोगी पडणें ह्याविषयीं तुमची किती उत्कंठा आहे, तें मी आतांच पाहण्यास मला फुरसत नाहीं. तरी तुमचें काम संपण्यापूर्वीं मी तुम्हांकडे येईन.

इतकें बोलून सुभेदाराने त्या चौघांस त्या दिवाणखान्यांत नेऊन काम दाखविण्या करितां पाहरेकरा लोकांस सांगितलें. त्या महालांत तांदुळाच्या चार गोण्या व कित्येक टोपलीं होती, तीं त्या चौघांस वाटून दिलीं. हें काम नीट न झाल्यास आज आपलीं डोकीं खचीत जातात ह्या भीतीनें तांदूळ निसण्याचें काम त्यांनीं निमुटपणें केलें. तांदूळ निसण्याचें काम चाललें असतां दिवाणखान्याच्या दरवाज्यापाशीं पाहरेकरा उभेच होते. ते लोक तांदूळ निवडीत असतां मनांत पुष्कळ चडफडले, व संधि सांपडली असतां ह्या सुभेदाराचा सूड घ्यावयाचा त्यांनीं निश्चय केला. मग संध्याकाळीं सुभेदार तेथें आला आणि त्या चौघांपैकीं एकांनें तिघां पेक्षां कमी काम केलें असें पाहून तो त्यास म्हणाला, कीं तुम्हीं इतरां पेक्षां कमी मेहनती आहां असें मी म्हणत नाहीं. कारण आपणास काय पाहिजे व आपणास कोणती गोष्ट करण्याचें सामर्थ्य आहे, हें मनुष्यास

सर्व काळ कळत नसतें. असो. मी तुम्हास मदत करूं लागलों. असें बोलून त्या चौघा जणां बरोबर तो आपणही तांदूल नीट करूं लागला.

तें काम पुरें झाल्यावर तांदुळाच्या चार गोण्या भरल्या. नंतर सुभेदारानें त्या चौघांचा फार आभार मानून त्यांस मोठ्या सन्मानानें त्या पाहरेकऱ्यां कडून राजवाड्याच्या दरवाज्या पर्यंत पोचतें करविलें. त्या समयीं त्यांस आप आपणांत भीति व लज्जा प्राप्त झाली आणि ते म्हणाले. कीं अहो, आपण ह्या सुभेदाराची फजीती करण्यास प्रवृत्त झालों होतो; पण त्यानेंच आम्हांस फजीत केलें. तर अतःपर त्याच्या इनसाफांत चुका काढण्याच्या भरीस न पडतां त्याचा सूड घेण्याविषयी योजना करण्याच्या कामास लागलें पाहिजे, परंतु त्यांस तशी संधि सांपडली नाहीं. हज्जी अहंमद हा पूर्वी जुने जोड्यांस थिगळें लावण्याचा धंदा करीत असतां आपलें काम जीव लावून व जपून करण्याची जी सवय त्यास लागली होती, ती सवय राज्य प्राप्त झालें तरी त्यानें सोडिली नाहीं. आणि त्या सवयीच्या कारणानें त्यानें शेवट पर्यंत मोठ्या दक्षतेनें राज्य केलें. त्या काळच्या सुस्त सुभेदारां प्रमाणें दग्यानें किंवा विषप्रयोगानें तो मारला गेला नाहीं. तर पुष्कळ वर्षे वांचून मोठ्या समाधानानें तो आपल्या महालीं मरण पावला.

गोष्ट पांचवी.

तूनिस येथील सिद्धाची अथवा आयुष्य वाढविणाऱ्या

चूर्णाची गोष्ट.

सेलिमबेनफूबी ह्या नांवाच्या कोणी एका गृहस्थानें वीस वर्षेपर्यंत व्यापार केला. पुढें त्यास त्याच्या इच्छेच्या पेक्षां पराकाष्ठेची अधिक अशी दौलत मिळाली; परंतु त्याचीं सर्व पोरें लेकरें मेलीं होती; ह्यामुळें इतकी संपत्ति मिळूनही त्यास सुख वाटेना. तो म्हणें, कीं हें सोनें, हिरे, व माणकें ह्यांचें काय करावें हें मला कळत नाहीं. हें बाळगण्याची मात्र व्यर्थ दगदग आहे. तो मनांत म्हणें, कीं हल्लीं माझें वय पन्नास वर्षांचें आहे, आणि जरी मी शंभर वर्षे वांचलों,

तथापि माझ्या द्रव्यांतून निमें देखील खर्च होणें कठीण ; व मी एकवेळ एक जेवण जेवीन, एक पोषाक घालीन, व एक वेळ एका बिछान्यावर निजेन. ह्याहून माझ्यानें काय अधिक उपभोग घेववणार आहे ? मी मोठी हवेली बांधून राहिलों, पाहिजे तसें खाल्लें, किंवा इष्टमित्रांस मेजवाऱ्या केल्या म्हणजे झालें. याखेरीज दुसरा कोणता खर्च मला करितां यावयाचा आहे ? तर आपण जीवंत आहों तोंपर्यंत ह्या संपत्ती पैकीं निमें लोकांस वाटून टाकावी आणि आपण केलेल्या परोपकाराचीं फळें आपल्या डोळ्यांनीं पाहून समाधान पावावें हेंच योग्य आहे.

असा उदारपणाचा निश्चय तर त्यानें केला ; परंतु त्याच्या मनांत असें आलें, कीं आपले दोन मित्र आहेत. त्यांचा सल्ला घ्यावा आणि नंतर ह्याप्रमाणें करावें. मग बुद्धाशीं येथें तो राहत होता, तेथून निघून तो आल्दगेझैर येथें गेला. तेथें एका बागेत मोठी मशीद होती. त्या मशीदींत कोणी मोठा अवलिया राहत असे. तेथें जाऊन डालिंबाचे झाडाखाली तो अवलिया बसला होता त्याच्या शेजारीं हा बसला. मग त्यानें त्या सिद्धास मोठ्या नम्रपणानें मुजरा करून म्हटलें, कीं महाराज, आपणास कांहीं मनांतील गुह्य गोष्ट सांगून तीविषयीं आपला बुद्धिवाद घ्यावा असा हेतु धरून मी आपल्या भेटीस आलों आहे. मला एका-एकीं पुष्कळ संपत्ति मिळाली हें आपणास ठाऊकच आहे ; परंतु त्या दौलतीस वारस होण्यास माझ्या पोटीं संतान नाहीं. मी एकटा जीव. मी इतकी संपत्ति घेऊन काय करावें तें आपण मला सांगावें.

सिद्धानें उत्तर केलें, कीं परमेश्वरानें जें दिलें आहे, त्याचा अव्हेर कधींही करूं नये. **सेलिम** म्हणाला, कीं मी संपत्तीचा अव्हेर करीत नाहीं ; परंतु मी वांचेन तोंपर्यंत मला पुरेल इतका तिचा अंश ठेवून बाकीची वाटून टाकावी असें मी योजिलें आहे. सिद्ध बोलला, कीं तुझें आयुष्य अमुकच राहिलें आहे म्हणून तुला कसें समजलें ? **सलिम** म्हणाला, कीं शंभर वर्षे म्हटलीं म्हणजे मनुष्याच्या आयुष्याची सीमा झाली. शंभर वर्षांवर मी वांचेन असें आपणास वाटतें ? सिद्ध ह्मणाला, कीं आयुष्यमर्यादा एक परमेश्वरास ठाऊक. ती दुसऱ्यानें काय सांगावी ? **सेलिम** म्हणाला. बरें तर पांचशें वर्षे कां होईनात ; ह्यांवर तर मी खचीत वांचणार नाहीं ? ह्यास्तव मी आपली संपत्ति

दडवून ठेवावी आणि गरीबांनीं माझा मत्सर करावा किंवा घातकी जनांस धनलोभ सुटावा, ह्यापेक्षां तिचा सद्व्यय होईल तर चांगलें नव्हे काय? मुफतीनें उत्तर केलें, कीं हो, कदाचित् तसें आहे. **सेलिम** म्हणाला, कीं तर मग माझी योजना चांगली असेल? मुफतीनें उत्तर केलें, कीं योजना चांगली असेल; परंतु तशी कृति करूं गेलें असतां ती चांगली होईल कीं नाहीं, हें माझ्यानें सांगवत नाहीं. शाहणपणाचे विचार करणारे पुष्कळ आहेत; परंतु त्यांप्रमाणें वर्तणूक करणारे फार थोडे. **सेलिम** म्हणाला, कीं महाराज, मला कांहीं तरी उपदेश आपण करावा. म्हणजे मी त्यांप्रमाणें वागून लोकांचे कल्याणाची गोष्ट करीन.

मुफतीनें विचार करून उत्तर केलें, कीं प्रथमतः तूं ह्याच गोष्टी विषयीं निदान एक वर्षपर्यंत विचार कर; कारणकीं काळरूप सूर्य मनुष्याचे विचार पक्क करतो. कोणतीही गोष्ट करण्या पूर्वी तिचा पक्का विचार केला असला म्हणजे मग कदापि पश्चात्ताप होत नाहीं. विचारावांचून तो झाली म्हणजे मात्र वारंवार पश्चात्ताप होतो. ह्यासाठीं अगोदर विचार कर, आणि नंतर माझी सल्ला घे.

सेलिम मशीदींतून निघून आपल्या दुसऱ्या मित्राच्या घरीं गेला. तो आफ्रिकेंतील लोकांत व्यापार करून त्यावर आपला निर्वाह करित असे. त्यापाशीं जाऊन म्हणाला, कीं मित्रा, आज दहा वर्षांपासून आपला स्नेह आहे. ह्यास्तव मी तुला एक प्रश्न विचारतो, कीं कोणी मनुष्य द्रव्यवान् व परोपकारी असल्यास त्यानें उत्तम प्रकारें त्या द्रव्याचा कसा खर्च करावा? व्यापाऱ्यानें उत्तर केलें, कीं हा तुझा प्रश्न मोठा चमत्कारिक आहे. कारण जर मनुष्यास आपलें द्रव्य देण्याची वास्तवीक इच्छा असेल तर त्यास तसें करण्यास कांहीं अडचण पडेल असें माझ्या मनांत सुद्धां येत नाहीं. त्यानें मशीद बांधावी; म्हाताऱ्या पुरुषांस किंवा अनाथ विधवा स्त्रियांस पोसावें; किंवा आपले स्नेही असल्यास त्यांस सधन करावें. आणि जो द्रव्यवान आहे त्यास स्नेह्यांस काय तोटा?

सेलिम म्हणाला, कीं पण जर तुम्हापाशीं कांहीं द्रव्य धर्म करण्या सारखें असतें तर तुम्ही काय करतां तें सांगा. त्यानें उत्तर केलें, कीं कोण

मी? बाबा, मजपाशीं धर्म करण्या सारखें कांहीं आहे असें मला वाटत-
च नाही. कारण कीं मला ह्या दुकानचें भाडें देखील फिटत नाही. मग
यांत तांदुळाच्या गोण्या किंवा बुंद सांठवून ठेवणें हें तर दूरच आहे. जर
मजपाशीं पैकाच असता तर मी पहिल्यानें घर घेऊन त्यांत निर्वाहाची
बेगमी करून ठेविली असती. मजसारख्या गरीबास, तूं कोणास धर्म
करितोस, हें विचारणें व्यर्थ आहे; परंतु मी तुला पुनरपि सांगतो, कीं
करूं लागल्यास चांगलीं कृत्यें थोडीं आहेत असें नाही. त्या पैकीं कोण-
ती करावीं इतकाच विचार ज्यास कर्तव्य आहे, सामर्थ्याचा विचार कर्तव्य
नाहीं, तो पुरुष परम धन्य समजावयाचा.

मित्रा, तुझे ह्मणणें खरें आहे, असें बोलून सेलिम तेथून बुदझारे येथें
आपल्या बरीं परत येऊं लागला. तेव्हां वाटेंत त्याचा शेजारी आप्पेत
ह्याची गांठ पडली. त्याशीं कांहीं बोलावें ह्मणून थांबवून तो त्यास म्हणाला,
कीं मित्रा, तूं वयानें वृद्ध आहेस, ह्याजकरितां संसारसंबंधी सर्व गोष्टींची
तुला वाकबगारी आहे, तर मला सांग, कीं जो द्रव्यवान् असून ज्याच्या
पोटीं संतान नाही, त्यानें आपण जिवंत आहों तोंपर्यंत आपला चांगल्या
रीतीने निर्वाह होण्याकरितां निमे संपत्ति जवळ ठेवून बाकी निमे दुसऱ्यास
धर्म केली तर त्यानें चांगलें केलें, कीं कसें? अहंमदानें उत्तर
केलें, कीं जें द्रव्य तुला परमेश्वरानें दिलें आहे, तें तूं दुसऱ्यास द्यावें
किंवा जवळ ठेवावें, ह्या पैकीं त्यास कोणतें विशेष आवडतें, तें माझ्यानें
सांगवत नाही. मजपाशीं तर देण्यास कांहींच नाही. माझी संपत्ति थोडी
असून मला मुलेंही फार आहेत; परंतु मला वारस नसता आणि मी
द्रव्यवान् असतो तर इतर लोकांस देण्यापेक्षां मी आपलें द्रव्य पुरून
ठेवितों. कारण कीं बहुतकरून सर्व लोक दुष्ट व कृतघ्न असतात. आतां
ज्या कोणास श्रीमंत करावें असें परमेश्वराच्या मनांत असेल त्यास तें
पुरलेलें द्रव्य मागे पुढें कधीं तरी खचीत सांपडेल. असें करून तें अपात्रीं
देण्याचा दोष मी आपणाकडे येऊं दिला नसता.

सेलिम म्हणाला, कीं ही कल्पना केवळ वाईट नाही, बरी आहे, व
मी हीविषयीं विचार करीन. ह्याप्रमाणें त्या उभयतांचें भाषण होत आहे
इतक्यांत तूनीस येथील एक गृहस्थ तेथें आला. त्याचें नांव हसेनमले
असें होतें. व हा तूनीस येथील हकीम असे. हा वयानें वृद्ध असे,

व तो मोठा विद्वान आहे अशी लोकांत त्याची कीर्ति होती; परंतु त्या जवळ पैका नव्हता. सेलिमानें त्यास आपल्या घरीं उतरावयास बोलाविलें आणि त्यानें तें आमंत्रण मान्य केल्यावरून तो अहमदास सलाम करून त्या पाहुण्यास घेऊन घरीं आला. सेलिमाचा वाडा मोठा रमणीय होता. तेथें एका शानदार दिवाणखान्यांत त्यानें त्यास नेलें. हसेनमले उन्हांत चालल्यामुळें थकून गेला होता. तो खाली बसल्यावर त्यास सेलिमानें खावयास पुष्कळ फळें व प्यावयास काफी दिली आणि तो कांहींसा स्वस्थ झाल्यावर त्यास स्नेहभावानें तो म्हणाला, कीं आपण माझे घरीं आलां येणेंकरून मला फार संतोष झाला. कारण, कीं आपण मोठे विद्वान आहां व औषधिक्रियांमध्ये आपला मोठा लौकिक आहे. आपण पुष्कळ मुलुख फिरलां आहां; ग्रंथही बहुत वाचले आहेत; व संसारसंबंधी नानातऱ्हेच्या गोष्टीही आपल्या पाहण्यांत आल्या आहेत. तर मी एक विचार मनांत आणिला आहे त्याविषयीं आपला कसा काय अभिप्राय आहे, तो समजण्याची मला इच्छा आहे. मला पुष्कळ द्रव्य मिळालें आहे, परंतु माझ्या पोटीं संतान नसल्यामुळें मी जिवंत आहे, तोंच माझ्या द्रव्याचा पुष्कळ हिस्सा खर्च करावा असें माझ्या मनांत आहे. ह्या करितां हें द्रव्य कोणीकडे खर्च करावें, ह्याविषयीं आपला काय विचार आहे, तो मला सांगावा.

हें ऐकून हसेनमले मोठ्या आश्चर्यानें सेलिमाच्या तोंडाकडे पाहूं लागला आणि म्हणाला, कीं तूं आपली संपत्ति दुसऱ्यास धर्म करणार ही गोष्ट मला मोठी अद्भुत वाटते. बाबा, तूं म्हणतोस त्या प्रमाणें मी पुष्कळ देश फिरलों; ग्रंथही बहुत वाचले; व संसारांतील अनेक तऱ्हा माझ्या पाहण्यांत आल्या खऱ्या, परंतु जिवंत असतां आपली संपत्ति दुसऱ्यास देणारा असा कोणीच मनुष्य माझ्या ऐकण्यांत देखील आजपर्यंत आला नाहीं. सेलिम बोलला कीं नसेल आला; पण तसें करणें वाईट आहे कीं काय? हा प्रश्न ऐकून तो मोठ्या गूढ विचारांत पडला, व ध्यानग्रस्त झालें असतां कोणी लोक वर आकाशाकडे टक लावतात, तसें न करतां त्यानें जमिनीकडे डोळे लावून संशयिता प्रमाणें हळू उत्तर केलें, कीं कोण जाणें, बाबा? ती गोष्ट चांगली कीं वाईट हें माझ्यानें कांहींच सांगवत नाहीं. सेलिमानें कांहीं वेळ थांबून त्यास

पुनः पुसलें, कीं आपण इतका विचार कसला करीत आहां? तो म्हणाला. मी का? मी-मी-असा विचार करीत होतो, कीं मनुष्याचें आयुष्य जर पुष्कळ असतें तर शास्त्राभ्यास करणारे व धनवान ह्यांस फार बरें होतें. तसेंच गरिबांचेही त्यांत कल्याण झालें असतें. कारण कीं तेही धनवान होण्या करितां श्रम घेते आणि त्यांच्या श्रमाचीं फळे कधीं तरी त्यांस प्राप्त होण्याची अशा असती.

सेलिम म्हणाला. जी गोष्ट मनुष्यानें कितीही अकल खर्चिली तरी सिद्ध होणे नाही, तीविषयी इतका खोल विचार करून कोणता फायदा आहे? त्यानें उत्तर केलें, कीं माणसाचें आयुष्य वाढविणें अशक्य आहे असें मी समजत नाही. आजपर्यंत वैद्यांनीं जे जे यत्न केले, त्याहीं करून तें कमी कमीच झालें आहे; परंतु ही त्यांच्या अज्ञाना पासून झालेली चूक दुरुस्त करावी असा माझा बेत आहे. माझी उमेद आहे, कीं शेंकडों वर्षे पर्यंत वांचविण्याची युक्ति मी शिकविल्यामुळे जगाचा शेवट होई तोपर्यंत मनुष्यजाती माझे उपकार स्मरतील असें करावयाचें.

सेलिम म्हणाला, कीं काय? आपण वस्तुस्वभाव पालटून सृष्टिक्रम फिरविण्याची उमेद बाळगतां? त्यानें उत्तर केलें, कीं आपण साठ किंवा ऐंशी वर्षांच्या वयांत मरतो हा सृष्टीचा क्रम वास्तविक होय असें माझे मन घेत नाही. कारण कीं पूर्वी मनुष्ये शेंकडों वर्षे पर्यंत वांचत होती. माझी खातरी आहे, कीं आपण आतां वांचतो ह्यापेक्षां पुष्कळ पुष्कळच अधिक वर्षे वांचावें असा ईश्वराचा संकेत आहे, आणि मनुष्याचें आयुष्य कशानें वृद्धि पावेल ती युक्ति शोधून काढून सर्वास विदित करावी आणि जशीं पूर्वी मनुष्ये शंभरावे वर्षे लम करूनही आपल्या नांतवांचीं लमें झालेलीं पाहत, तशी स्थिति पुनः जगांत चालू करावी. ह्या कामाकडे मी आपलें सर्व आयुष्य घालवून त्या विषयाचा विचार चालविला आहे. मी मनांत वारंवार विचार करतो, कीं रानांतील अंबा किंवा सर्प किंवा गिधाड ह्यापेक्षां माणसाचें आयुष्य कां कमी असावें?

सेलिम म्हणाला, कीं आपण आढ्यांच्या झाडा इतके वाचलों तरी वड पिंपळ वगैरे कितीएक झाडे आपणा पेक्षां अधिकच वांचतील. त्यानें उत्तर केलें, कीं तुम्ही माझी थट्टा करितां; परंतु ही वेळ थट्टेची नव्हे. मला खरोखरी जें वाटतें तें मी तुम्हास सांगत आहे. तुलाच विचारतों. तूं

सांग कीं, शेकडों वर्ष वांचून आकाशांतील व पृथ्वी वरील असंख्य चमत्कार तुला पहावयाचा हर्ष वाटणार नाहीं काय ?

सेलियानें अमळ विचार करून म्हटलें, कीं मनुष्यास मरण आवडत नाहीं हें खरें आहे; तथापि तुम्हास वाटतें तितकें वाचण्यांत त्यास सुख आहे असें मला भासत नाहीं. हसेन म्हणाला, कीं तर मग तुमचें आयुष्य वृद्धिंगत व्हांवें अशी तुझी इच्छा नाहीं. असो. माझी तर इच्छा फार आहे. ह्यास्तव माझा हेतु सिद्धीस जाण्या करितां जे जे शोध मला लागतील ते मी रात्रांदिवस करित आहे आणि मला त्याविषयीं कांहींसा मागही लागला आहे; परंतु मजपाशीं पैका नाहीं व तुम्हास तर पैक्याची पर्वा नाहीं व त्याचा व्यय कसा करावा हें सुद्धां सुचत नाहीं; तर तो पैका मजपाशीं असता तर तेणेंकरून मी पुढें होणाऱ्या असंख्य मनुष्यांचें कल्याण केलें असतें. पैक्याचा काय काय म्हणून उपयोग सांगावा? पैका असला म्हणजे अमौल्य पुस्तकें विकत घेतां येतात. तारागण मापतां येतें. पृथ्वीतील धातु खणून काढतां येतात. पदार्थांचें पृथक्करण करतां येतें. सारांश, त्याचा योगानें होत नाहीं अशी वस्तूच नाहीं. फार काय सांगूं? ज्याच्या योगानें त्याचे मालकाचें आयुष्य एक दिवस किंवाहुना एक तासभर सुद्धां वाढत नाहीं, तोच पैका मजपाशीं असता तर मी त्याच्या योगानें अशी अद्भुत युक्ति सिद्ध केली असती, कीं तिच्या योगानें मनुष्याचें आयुष्य हजारों वर्षे वाढवितां येतें. व ती युक्तिही मी गुप्त न ठेवितां सर्वास कळविली असती. ती युक्ति ज्या मनुष्याच्या पैक्याचे साह्यानें मला लाभेल, त्यास मी ती अगोदर कळवीन.

सेलिम म्हणाला, कीं पण माझे आयुष्य शेकडों वर्षपर्यंत वाढविण्याची युक्ति तुम्हीं काढली तर मग निमे देण्या सारखी अधिक माझी संपत्ति कोठें होणार आहे? मग हें सर्व द्रव्य मलाच पुरणार नाहीं. वैद्यानें उत्तर केलें, कीं ह्या पृथ्वीतील सर्व संपत्ति पेक्षां आपणास जीव अधिक प्रिय आहे. कां आहे कीं नाहीं? पहा जर ह्या समयीं तुला कोणी छणेल, कीं तुझी सर्व संपत्ति दे, नाहीं तर तुला मारून टाकतों; तर तूं कटारिनें किंवा बंदुकीच्या गोळीनें आपला प्राणघात न व्हावा म्हणून आपली सर्व संपत्ति देशील कीं नाहीं?

सेलिम म्हणाला, कीं ह्यासमयीं आपण मला गोंधळांत घातलें खरें

परंतु अशा प्रसंगी प्राण वांचविण्या करितां मी संपत्ति देईन असें मला वाटतें. वैद्य बोलला, कीं तर ह्यावरूनच पहा, कीं जीव गरिबास देखील प्यारा आहे. ह्यास्तव तूं आपलें आयुष्य वाढविण्याविषयी प्रयत्न कां करीत नाहीस ? माझी युक्ति लक्षवांट्यांनीं सिद्ध होईलच. पण कदाचित न झाली तरी तुला मरे पर्यंत चरितार्थास पुरेसें द्रव्य तुझ्या जवळ राहीलच. ह्याप्रमाणें वैद्याचें भाषण ऐकून **सेलिमा** मोठ्या विचारांत पडला. इकडे वैद्यही मनन करूं लागला. ह्याप्रकारें ते दोघेही एकमेकाशीं न बोलतां पुष्कळ वेळ पर्यंत उगींच स्तब्ध होऊन बसले होते. इतका खोल कसला विचार करीत होते, तो एका ईश्वरास ठाऊक. नंतर कांहीं वेळानें **सेलिमा** वैद्यास म्हणाला, कीं तुमची भेट होण्यापूर्वीं आपलें अर्धे द्रव्य गरिबांस देऊन त्यांस सुखी करावें असा माझा मनोदय होता. पण तुम्ही तरी मनुष्याचें आयुष्य वाढविण्याचा उपायच शोधित आहां. तेव्हां तुम्हास त्या शोधाकडे खर्चण्याकरितां पैका दिला तरी माझा मूळचा उद्देश बदलत नाही. कारण ह्यांतही लोकांचें कल्याण आहेच. ह्यासाठीं, **हसनमले**, तुम्हाला पाहिजे तो पैका मी देतो. चला उठा.

तें ऐकून त्या वैद्यास तर आनंद झालाच ; परंतु आश्चर्य विशेष वाटलें. मग तो **सेलिमा** बरोबर त्याच्या दुसऱ्या खोलींत गेला. **सेलिमानें** त्यास एक मोहरांनीं भरलेली पिशवी देऊन सांगितलें, कीं यांचा चांगल्या रीतीनें खर्च करून मग काय होईल तें मला कळवा. **हसनमले**नें उत्तर केलें, कीं फार बरें आहे. मी तें आपणाला कळविल्या शिवाय राहणार नाहा.

हसनमले ती पिशवी पोटाशीं धरून आपणाशीं बोलला, कीं आतां ज्ञान संपादण्याची हौस पुरवण्यास व जेणेंकरून माणसांचें आयुष्य पहिल्या सारखें वाढेल अशा साधनाचा शोध लावण्यास कांहीं अडचण नाही. सामग्री मिळाली. पुनः तो **सेलिमा**स म्हणाला, कीं तुम्ही मला द्रव्य दिलें हें पुण्यकर्मच केलें ; परंतु मी पुढें करणार त्या उद्योगापासून माझ्या प्रमाणें तुमचेंही हित आहे. ह्यास्तव मजवर तुमचा उपकार झाला असें म्हणण्याची खरोखरी गरज नाही. तथापि मी तुमचा मोठा उपकार मानतो. इतकें बोलून तो चालता झाला.

तो निघून गेल्यावर अल्प आयुष्य व दीर्घ आयुष्य ह्यांविषयी व

विद्येच्या अद्भुत प्रभावा विषयीं **सेलीम** पुष्कळ विचार करीत असतां शेवटीं त्याच्या मनांत आले, कीं आपण बागेतील त्या साधूच्या भेटीस जाणार आहों, तर तेथें गेलें असतां त्या साधूस आपण माणसांचें आयुष्य शेंकडों वर्षे वाढविण्याची युक्ति काढण्याचे नार्दी लागून **हसेनमले** ह्यास पैसा दिला ही गोष्ट कळवावी कीं नाहीं. अखेरीस त्यानें निश्चय केला कीं ही गुप्त गोष्ट सध्यां आपण कोणासही कळवूं नये. तर आपला नवा स्नेही जो **हसेनमले** वैद्य ह्याच्या यत्नांपासून काय चमत्कार निष्पन्न होतो तो निमुटपणें पहावा.

पुढें कितीएक महिने लोटल्यावर वैद्यराज परत आले. तेव्हां ते अगदीं शुष्क व निस्तेज होऊन गेले होते. त्यांस उभें राहण्याचें देखील सामर्थ्य नव्हतें. असें पाहून **सेलिमानें** त्यांस पुसलें, कीं वैद्यबाबा, आपली अवस्था अशी काय झाली? आपली प्रकृति बिघडली आहे कीं काय? किंवा आपण उपाशीं मरूं लागलां म्हणून परत आलां! तो बोलला; कीं नाहीं नाहीं. तसें काहीं नाहीं. दिवसास उन्हांतून व रात्रीं अंधेरांतून फिरावें लागतें; व विद्येच्या व्यासंगांत एकदां गडल्यावर भूक आणि तहान ह्यांचें भान कोणास राहतें? **सेलिम** बोलला, कीं बरें, इतकें करून शेवटीं निष्पन्न तरी काय झालें? वैद्य म्हणाला, कीं माझ्या मनासारखें अद्यापि झालें नाहीं; परंतु मी आपलें आयुष्य पन्नास वर्षे वाढविण्याजोगें एक चूर्ण मिळविलें आहे. इतकें बोलून त्यानें छाती बडवून घेतली, आणि म्हणाला, कीं हा शोध लागल्यानें इतरांस खर्चात आनंद होईल; परंतु मला त्यांत काहीं ज्यास्ती वाटत नाहीं. पन्नास वर्षे ज्यास्त वांचलें म्हणून त्यांत काय विशेष आहे? **सेलिम** म्हणाला, कीं तरी चिंता नाहीं; पण पन्नास वर्षे वाढण्यास काय करावें लागतें तें मला सांगतां काय? वैद्य म्हणाला. सांगतां काय म्हणून काय विचारतां? त्यासाठींच तर मी येथें आलों. हें पहा चूर्ण. हें एक वर्ष, तीन महिने, एक आठवडा आणि एक दिवसपर्यंत सतत दररोज सकाळीं उपाशीं पोटीं घ्यावें. **सेलिम** म्हणाला, कीं हें लिहून घेतलें पाहिजे. असें बोलून त्यानें एका कागदावर तें लिहून ठेविलें. तो वैद्यास म्हणाला, कीं ही युक्ति सांपडली. येवढ्यानें संतोष मानून नवीं हीं पन्नास वर्षे मुखांत जावया करितां नीट खाऊन,

पिऊन व झोंप घेऊन तुम्ही आपली प्रकृति आतां सुधारीत नाहीं काय ?

त्यानें उत्तर केलें, कीं हा प्रयत्न सोडून द्यावा असें मला अद्यापि वाटत नाहीं. साठ किंवा ऐंशी वर्षे माझे आयुष्य होतेंच ; त्यांत आणखी पन्नास वर्षे अधिक झालीं ह्यांत मोठेंसें काय झालें ? तीं तेव्हांच निघून जातील. निदान दोनशें वर्षे तरी आयुष्य झालें पाहिजे. तर माझ्या श्रमाचें कांहींसें सार्थक होईल, व मुला बाळांस मागें द्रव्य ठेवावयास सांपडेल. पन्नास वर्षांनीं काय होणार आहे ? हें चूर्ण मिळण्यास फार मेहनत पडली आहे. हें आरंभों लोकांस फुकट देतां उपयोगीं नाहीं. ह्या चूर्णावर आपण लक्षाधीश होऊं. ह्यासाठीं तूं हें चूर्ण पुष्कळ पैका घेतल्या वांचून कोणास देऊं नको, व मीही तसेंच करीन. शेवटीं आपणांस वांचण्याचा वाट आला म्हणजे आपणा मागें आपण हें चूर्ण प्रसिद्ध करून ज्याला पाहिजे त्यास फुकट मिळेंसें करूं.

सेलिम म्हणाला कीं हा बेत ठीक आहे, परंतु चूर्ण विकावें असें माझ्या मनांत नाहीं माझे एक दांवे भले मनुष्य स्नेही आहेत, त्यांस मी हें फुकट देणार. वैद्य बोलला, कीं नको नको. इतक्यांतच आपण ह्याची परिस्फुटता करूं नये. माझा यत्न सिद्धीस जाऊन ही युक्ति मला पुरी साधूं द्या अर्धी. मग तसें करा. **सेलिम** म्हणाला बरें आहे. पण तुम्ही रोड व निस्तेज झालां. हें पाहून मला वाईट वाटतें. वैद्यानें सांगितलें, कीं कांहीं चिंता नाहीं. ह्या देहाचें काष्ट करीन ; परंतु हा उद्योग शेवटास नेईन. रोड झाल्याची कांहीं चिंता करूं नका. माझे कार्य झालें म्हणजे मी तेव्हांच लाल बोका बनेन. माझ्या प्रकृतीचें मला कांहीं वाटत नाहीं. हल्लीं मला काळजी म्हणून इतकीच आहे, कीं हा उद्योग पुढें चालविण्यास मजपाशीं द्रव्य राहिलें नाहीं. ह्या घोरानें मी झुरत आहे. **सेलिमानें** पुसलें, कीं पैसा तुम्हास पुष्कळ लागेल कीं काय ? **हसेनानें** मोठा सुसकार टाकला आणि म्हटलें, कीं होय, पुष्कळ तर लागेल खरा ; पण पैसा न मिळाल्यास पन्नास वर्षे ज्यास्ती वांचण्यापरीस मी उपास करून किंवा घरांतिल विहिरींत उडी टाकून मध्येंच प्राण देईन. **सेलिमानें** सांगितलें, कीं तसें करूं नका हो ! मी तुम्हाला आणखी द्रव्य देतो, तें पहिल्यानें खर्चा, आणि तितकें न पुरल्यास आपल्या शोधाचा खर्च भागण्या करितां कोणा

एकाद्या श्रीमान मनुष्यास आपलें चूर्ण विकून पैका करा म्हणजे झालें. हसेनमले, सेलिमाचें बोलणें न एकल्या सारखें करून कपाळास हात लाऊन मोठ्या गूढ विचारांत पडल्या सारखा बसला; परंतु खरोखरी सेलिमाचे बोलण्याकडे त्याचें चांगलें लक्ष होतें असें वाटतें. असो.

सेलिमा पुनः बोलला, कीं हसेन, हसेन, माझे बोलण्याकडे तुमचें चित्त नाहींसें दिसतें. मी आतां तुम्हास आणखी थोड्याशा मोहरा देतो; परंतु पुढें मात्र कांहीं एक अधिक मजकडून मिळणार नाहीं. कारण असें केलें तरच मला वांचण्याची इच्छा आहे तितके दिवस पर्यंत पुरेल इतकें द्रव्य मजपाशीं राहील. तुम्हीं चूर्ण दिलें हा मजवर तुमचा उपकार आहे. आतां तुम्हाला पुढें ह्याही पेक्षां विशेष प्रभावाचें रसायन सांपडल्यास निदान मजपुरतें तरी मला तुम्ही द्यालच; कां द्याल कीं नाहीं?

हसेनमले एकाएकीं शुद्धीवर आल्या सारखें करून बोलला, कीं अहाहा; मी ज्याचे विचारांत होतो, तो जिनस लक्षांत आला. एकच वनस्पति आतां कमी आहे; ती ह्या पृथ्वीच्या शेवटास असली तरी मी शोधून काढीन, आणि आज तीस वर्षे जो यत्न चालविला आहे तो सिद्धीस नेईन. सेलिमा, तुझ्यानें ह्या परोपकाराचे कामांत घालवेल तितका पैसा घाल. पुढें होणारीं सर्व मनुष्यें सतत तुझे उपकार गातील व तुला दुवा देतील ही गोष्ट तुला मी खचीत सांगतो. हीवर भरवसा ठेव. सेलिमानें उत्तर केलें, कीं मला त्या दोन्ही गोष्टींची गरज नाहीं. माझे मनांत इतकेंच आहे, कीं अल्प स्वल्प परोपकार आपल्या हातून व्हावा आणि हा माझा हेतु सिद्धीस गेला म्हणजे मीं मिळविलें. ज्या शोधानें लोकांचें कल्याण न होतां त्यांस उलटा अपाय होण्याचा संभव आहे, अशा शोधाकडे पैका लाविला असें मनांत येऊन मला आलीकडे पश्चात्ताप वाटूं लागला आहे. कारण कीं ह्या पृथ्वींत हल्लींच लोक पुष्कळ आहेत आणि ते शेंकडों वर्षे वांचूं लागतील तर त्या पासून काय परिणाम होईल? ते जाग्या करितां एकमेकांचा प्राण घेतील. असें होणार नाहींका? हें ऐकून हसेनमलेस हसूं आलें आणि तो ह्मणाला, कीं आतां लोक एकमेकांस मारीत नाहींत काय? तर पुढें अमुक होईल म्हणून आतां घोर करणें वेडेपण होय. दैवयोगानें तुला जी युक्ति प्राप्त झाली आहे, तिच्या योगानें आपलें आयुष्य वाढवून घेऊन स्वस्थ ऐस.

इतकें बोलून सेलिमानें दिलेल्या दुसऱ्या मोहरांची पिशवी बगलेंत मारून तो म्हणाला, कीं मला एशिया खंडांत जाणें आहे. तेथें हिंदु-स्थानांत हिमालय म्हणून एक उंच पर्वत आहे. तो तुला माहित आहे? सेलिम म्हणाला, कीं मला माहित नाही. तेव्हां त्यानें सांगितलें कीं मलाही माहित नाही; परंतु त्याच्या शिखरावर निरंतर बर्फ असतें. तेथें एक वनस्पति उगवते. ती प्राप्त होण्याकरितां मी तिकडे जातो. त्या वल्लीच्या योगानें माझी युक्ति सिद्ध होईल. सेलिम म्हणाला, मला वाटत होतें, कीं पर्वतांच्या ज्या शिखरांवर निरंतर बर्फ असतें त्या ठिकाणीं वनस्पति मुळींच उगवत नसतात. हसेनानें उत्तर केलें. तेथें दुसऱ्या कोणत्याच वनस्पति उगवत नाहीत खऱ्या; परंतु मला जीची गरज आहे ती मात्र तेथें उगवते. मी परत आलों म्हणजे ती तुला दाखवीन. सेलिमानें बरें आहे म्हणून सांगितलें आणि हसेनमले निघून गेला.

सेलिमानें तें चूर्ण एका लहान डब्यांत घालून ठेविलें आणि त्यानें दुसऱ्याच दिवसापासून तें घेण्यास आरंभ केला. सेलिमाचें नशीब कीं त्यास खातांना घाणबीण येत नसे. असो. वैद्यबावा आपलें कुटुंब व मुलें, व कित्येक पेट्या (ज्यांत बहुत करून त्यांच्या पोथ्या भरलेल्या असाव्या) असें घेऊन आल्दगेझैरी येथून निघून गेले. ते पुनः सेलिमाच्या दृष्टीस पडले नाहीत. त्यानें तीन, पांच, दहा वर्षे पर्यंत त्यांची परत येण्याची वाट पाहिली, तथापि ते आले नाहीत, तेव्हां सेलिमास वाटलें, कीं एक तर वैद्यबावांचा काळ झाला असावा, किंवा ते माझा भोळेपणा व आज्ञान पाहून माझ्या हातावर तुरी देऊन गेले असावे. ह्याप्रमाणें त्याच्या मनांत विचार येऊं लागले. तों इतक्यांत गांवांत पटकी उठली आणि सेलिमाचाही वाखा झाला. त्यासमयीं त्यानें महापुरुष मुफती जिवंत होता त्यास सांगून पाठविलें, कीं आपण एक वेळ येऊन मला भेटून जावें, तो आल्यावर सेलिमानें त्यास हसेनमलेचा सर्व वृत्तांत सांगितला. तेव्हां मुफती म्हणाला, कीं तुला त्या उपट्यानें फसविलें. तूं त्या ठकास आपले उदार विचार कळविले हा त्यां वेडेपणा केला. मी तुला एके दिवशीं म्हटलें होतें, कीं चांगला उद्देश मनांत असला तरी अकल जर न खर्चिली तर आपल्या हातून मूर्खपणाची कृत्ये घडतात. हें माझे म्हणणें ह्या तुझ्या गोष्टी वरून खरें झालें.

ते ऐकून सेलिम पश्चात्ताप पावून म्हणाला, कीं प्रथमतः माझे अंतः-
करणांत जी गोष्ट आली होती ती मी आपल्याच मतान केली नाही
म्हणून हा माझा घात झाला. माझ्या मनांत कांहीं तरी परोपकाराचें
कृत्य करावें असें वास्तविक होतें ; परंतु दुसऱ्याची मसलत घेतल्यामुळे
असा ठकलों. मुफतीनें उत्तर केलें, कीं होय खरेंच, तूं आपल्या मना
प्रमाणें वागतास तर चांगलें होतें. किंवा माझ्या उपदेशा प्रमाणें
पुरा विचार करतास तरी तूं आपलें द्रव्य असे ठकास देऊन लोकांनीं
हसण्यासारखी गोष्ट तुजकडून न होती. सेलिमानें आपली चूक
कबूल केली आणि तो म्हणाला, कीं एकाद्याच्या सांगण्या प्रमाणें आपणास
वागणें नसेल तर त्यास मुळींच मसलत विचारूं नये. मग त्यानें
भक्तिपूर्वक ईश्वरास नमस्कार केला. पुढें तो लवकरच बरा होऊन
त्यानें आपल्या द्रव्यांतील पुष्कळ पैक्याचा गरीबांस दानधर्म केला.
हिमालय पर्वतावरील वल्ली येऊन तिच्या योगानें आपण शेकडों वर्षे
पर्यंत वांचूं किंवा दीर्घायुष्याचे त्या चूर्णानें आपली आयुष्य वृद्धि होईल
अशी त्यास अगदीं भ्रांति राहिली नाही.

गोष्ट सहावी.

द्रव्याचा वास समजणाऱ्या नाकाची गोष्ट.

अहंमद व युसफ ह्या उभयतांचा जन्म आल्हगेझैरी येथें झाला.
त्यांचा लहानपणापासूनच एकमेकांशीं स्नेह पडला होता आणि ते जस-
जसे मोठे होत गेले तसतसा त्यांचा स्नेह वाढत गेला. त्यांची परस्प-
रांवर ममता व मैत्री असल्यामुळे त्यांची आब्रू वाढली व त्यांस सुखही
पुष्कळ झालें. कारण हलकट मनुष्यांची मैत्री झाली तरी ती सतत राहत
नाहीं ही गोष्ट जनविख्यात आहे. महंमद व युसफ ह्यांचा त्या
शहरांत मोठा लौकिक झाला व सज्जनपणाविषयीं लोक त्यांचा दाखला
देऊ लागले. दोघेजण मिळून बाहेर जाऊं लागले म्हणजे त्यांस पाहून
गांवकऱ्यांनीं संतोष पावावा. ते वस्तुतः मोठे द्रव्यवान नव्हते, तथापि
सर्वांनीं हे केव्हाडे भाग्यवान आहेत असें म्हणावें.

महंमद व युसफ ह्यांचा पोशाक बहुतकरून एकसारखाच असे. आणि ते आपली उपजीविकाही एकच प्रकारच्या व्यापाराने करीत असत. ह्या जगांत मनुष्यास कांहीं तरी निरंतर दुःख असतें. त्याप्रमाणें ह्या उभयतांसही एक दुःख होतें. तें हेंच कीं ज्या दुकानांत हे असत, तीं दुकानें दूर दूर असल्यामुळे संध्याकाळ झाला म्हणजे जरी त्यांची नेहमीं गांठ पडे, तरी तितक्याने त्यांस संतोष होईना. पुढें उभयतांनीं परस्पर नातेवाईक मुली पाहून त्यांशीं लमें केलीं व एकजण आपलें कुटुंब घेऊन एक घराच्या खालच्या मजल्यांत राहिला व दुसरा त्याच घराच्या वरच्या मजल्यांत राहिला. ह्याप्रमाणें त्यांनीं एकसारखा परस्परांत लोभ ठेवून आनंदांत बहुत काळ घालविला.

त्यांनीं वारंवार म्हणावें, कीं तारुण्य, विवाह, व व्यापार, ह्या तिन्ही गोष्टींनींही आपले स्नेहांत अंतर आलें नाहीं, ह्यास्तव आतां पुढेंही तें पडणें नाहीं. वृद्धपणीं तर आपली प्रीति एकमेकांवर अधिकच वाढेल. आपणाप्रमाणेंच आपलीं कुटुंबेही परस्परांशीं वागतील आणि तेणेंकरून आपलीं मुलें देखील अशींच एकमेकांशीं स्नेह ठेवितील. कदाचित् असेंही होऊं सकेल, कीं परमेश्वरास आपल्या इहलोकच्या मित्रत्वाचा संतोष वाटून तो स्वर्गीं देखील आपणास एकत्र ठेवील, आणि तेथें आपण एकत्र राहून सुख भोगूं, हें पुढील भविष्यही ते एकमेकांस वारंवार मोठ्या आवडीनें सांगत व आपलें मित्रत्व अखंड चालेल असें मनांत आणून अतिशय आनंद पावत.

ते दोघे सुमारे तीस वर्षांच्या वयांत आले, तेव्हां त्यांचे अंतःकरणांत जी निरंतर इच्छा होती, कीं आपलीं उभयतांचीं दुकानें शेजारीं शेजारीं असावीं, ती इच्छाही पूर्ण झाली. कोणी एका यहूद्याचीं दोन दुकानें होती. त्यांत तो वीस वर्षे राहत होता. त्यास बायका मुलें कोणी नव्हतीं. एका दुकानांत त्यानें खावें व निजावें आणि दुसऱ्यांत व्यापाराचें नाना प्रकारचें सामान विकण्या करितां मांडावें. तो यहूदी मोठा लोभी असे व आपला माल फार महाग विकी. महंमद व युसफ त्या दुकानांत विव्हाड घेऊन मोठ्या आनंदानें जाऊन राहिले, व तीं दुकानें आपल्या हस्तगत व्हावीं अशी त्यांस फार अशा होती; परंतु ते मोठे सज्जन होते व त्यांस वाईट गोष्टीचा तिरस्कार होता,

ह्यामुळें तो म्हातारा यहूदी मरावा असें त्यांनीं कधीं इच्छिलें नाहीं. पुढें तो यहूदी मेल्यामुळें ह्यांनीं त्याची जगा आपल्या हस्तगत करून घेण्यांत कांहीं अनुचित नाहीं असें पाहून तो जागा घेतली आणि ह्या गोष्टीनें आपलें सुख आतां पूर्ण झालें असें त्यांस वाटलें; परंतु एखादी गोष्ट खरोखरी चांगली किंवा वाईट हें ईश्वरा वांचून कोणासही कळत नाहीं. अमक्या गोष्टीचा अमुक परिणाम होणार हें त्यास मात्र कळतें. मनुष्यास कळत नाहीं.

एके दिवशीं दोन दुकानांच्या दरम्यान भिंत होती तीस महंमद खिळा ठोकित असतां भिंत पोकळ असून आंत कांहीं तरी धातूचे तुकडे असावे असें त्यास भासलें. तेव्हां प्रथम त्याच्या मनांत आलें, कीं आपल्या भिंतींत सोने किंवा रुपें आहे असें युसफास हांक मारून सांगावें; परंतु पुनः त्यानें मनांत आणिलें, कीं अगोदर भिंतींत काय आहे तें पहावें आणि वास्तविकच कांहीं द्रव्य सांपडल्यास त्यांतील विभाग घेण्यास युसफास हांक मारावी, म्हणजे तेणेंकरून त्यास फार आश्चर्य होईल. मग तो युसफ बाहेर गेला म्हणजे खणून पहावें म्हणून तो जाण्याची संधी शोधूं लागला; परंतु कित्येक दिवस पर्यंत युसफ बाहेर पडला नाहीं. नंतर महंमद एक दिवस त्यास ह्मणाला, कीं रात्रीं माझ्या दुकानांतून कोणी कांहीं चोरून नेलें असें मला वाटतें. ह्याकरितां तो चोरटा फिरून आला तर पकडावा ह्मणून आज रात्रीं मी दुकानांच निजतों. घरीं येत नाहीं. युसफ ह्मणाला, कीं मीही तुझ्या शेजारीं आपल्या दुकानां निजतों. महंमदानें युसफाचा तो निश्चय पालटवण्या करितां पुष्कळ बाहणे केले; परंतु तो ऐकेना. असे कितोएक दिवस लोटले; पण महंमदास दुकानां एकटा असण्याची संधिच सांपडेना. पुढें दिसानुदिवस महंमद फार चिंताक्रांत व दुःखी दिसूं लागला. तेव्हां तर युसफ त्यास क्षणमात्र देखील विसंबेना व त्यांचा खरा स्नेह असल्यामुळें मोठ्या ममतेनें त्यानें महंमदास पुसलें, कीं तूं फार दिलगीर दिसतोस. तुझी बायको अगर मुलां पैकीं कोणी अजारी तर नाहींना? किंवा तुझ्या दुकानांत चोरी झाली म्हणत होतास ह्यामुळें तर तूं इतका खेद करित नाहींसना? तसें असल्यास काय नुकसान झालें तें सांग. मी भरून देतो. मजपाशीं जें आहे तें सर्व तुझें आहे. महंमदानें त्याचा आभार

मानून उत्तर केलें, कीं युसफ, तूं स्वस्थ ऐस. मला कांहीं दुःख नाही ; पण तुला चोरून माझे गुप्त कांहीं नाही असें त्यास ह्या प्रसंगीं म्हणवेना. कारण तसें म्हणण्यास त्यास तोंड नव्हतें. शेवटीं एकदां मनाची हुरहूर दूर करावी ह्मणून महंमद युसफास चोरून एके रात्री आपल्या दुकानीं गेला आणि जलदी जलदीनें भिंतीचे दोन तीन दगड काढून पाहतो तो शंभरावर मोहरा सांपडल्या. ह्याप्रसंगीं तर महंमदास केवळ मोठा निधिच सांपडलासें झालें. कारण आजपर्यंत त्याला अर्धी झोंपडी व दुकानांत विक्रीसाठीं मांडलेल्या जिनसा ह्यां खेरीज जन्मांत कांहींच मिळालें नव्हतें. मग तो आपल्या मनांत म्हणाला, कीं आम्ही आतां द्रव्यवान् झालों. युसफ व मी नेहमीं बेत करीत असतो त्याप्रमाणें समुद्रकांठीं एक महाल आम्ही खरेदी करूं. त्या महालांत आमच्या बायका व मुलें आमच्या समोर खेळतील. माझा लाडका मुलगा अल्ली बागेत मोठ्या आनंदानें उड्या मारिल व झाडावर चढेल. अहा, आतां माझ्या सुखास पार नाही ; केवढा मी दैववान !

अशा कल्पना करीत करीत महंमदानें सर्व द्रव्य काढलें आणि भिंत घाई घाईनें लिपवेल तशी लिपून घेऊन तो घरीं गेला. मग त्याचा आनंद काय विचारावा ; समुद्रकांठीं महालांत आपला पुत्र अल्ली खेळतो आहे असेंच त्याच्या दृष्टीस दिसूं लागलें. पुढें आतां सांगेन अमळशानीं सांगेन असें करून दोन दिवस पर्यंत त्यानें तो मजकूर युसफास कळविला नाही. ह्या दोन दिवसांत त्याच्या मनांत अनेक प्रकारच्या कल्पना आल्या. तो मनांत ह्मणूं लागला, कीं हें द्रव्य युसफास न देतां आपल्या पुत्रासच ठेविलें तर त्यांत अन्याय होईल काय ? बरें पण खरोखर पाहिल्यास मित्रापेक्षां पुत्र जास्ती नव्हे काय ? पुत्र जास्त खरा ; परंतु ह्या सांपडलेल्या द्रव्यावर माझ्या प्रमाणें युसफाचाही हक्क आहे. कारण ज्या भिंतींत हें होतें, ती भिंत आमच्या दोघांच्याही दुकानांची समायिक आहे.

त्या द्रव्यांतून अर्धें युसफास देण्यास महंमदाची छाती होईना व त्याचा अभिलाषही त्याच्यानें करवेना. त्यानें तें आपल्या निजावच्या खोलींत दडवून ठेविलें आणि मनाचा एक निर्धार होई पर्यंत तें तसेंच राहूं द्यावें, पुढें करणें असेल तसें करूं, असा निश्चय केला.

परंतु नुस्ता विचार करण्यास काय बाध आहे असें म्हणून तो विचार करण्याच्या घोंटाळ्यांत पडला. द्रव्य अर्ध युसफास देण्याचें प्रथम त्याचे मनांत आलें होतें, त्या सद्दासनेस अनुसरून तो वागला नाहीं. ज्या मित्रत्वानें त्याचा मोठा एवढा लौकिक झाला, त्यास इतकें सुख दिलें, व त्यापासून पुढेंही उत्तम प्रकारचें सुख प्राप्त होण्याचा उत्कृष्ट संभव होता, त्या मित्रत्वाच्या बुद्धीचा लोभानें ह्या वेळीं पराभव केला. असो. पुढें एके दिवशीं महंमद विचार करीत दोन प्रहरीं उन्हाच्या वेळेस दुकानीं चटाईवर डोळे झांकून झोंपेचें मिष करून पडला असतां, युसफास आपल्या मित्रास झोंप लागली आहे असें वाटून त्याची झोंप मोडूं नये म्हणून तो त्यास वारा घालीत बसला. व त्याचें सर्व मन त्या मित्राकडे लागून त्यास कोणत्या गोष्टीनें सुख होईल ह्या विचारांत निमग्न झालें होतें. इतक्यांत तेथें एक म्हातारा यहूदी आला. त्याचें कुबड निघालें असून नाक मोठें विशाल होती. त्यानें युसफास सलाम केला आणि पुसलें, कीं आज दोन वर्षीं मागें ह्या दुकानांत नाथन कोहन बिन दाविद ह्या नांवाचा यहूदी रहात असे नाहीं बरें? युसफ बोलला, अरे, हळू बोल, माझ्या मित्राची झोपमोड होईल. मग तो यहूदी युसफाच्या चवरंगास टेंकला आणि त्यानें पुनः हळूच तेंच विचारलें. युसफानें उत्तर केलें, कीं होय. नाथन कोहन येथेंच राहत होता. तेव्हां तो यहूदी नाकपुड्या फुगावून बोलला, कीं हं हं. मला तसें वाटलेंच होतें. तरीच मला येथें पुरलेल्या पैक्याचा वास येतो. युसफास त्याचें तें बताडें नाक एवढें ज्ञानी असेल असें वाटेना. मग थट्टेनें हसत हसत तो त्या म्हतान्यास म्हणाला; कीं तुझे नाकच तसें मोठें आहे. तेव्हां तुला सोन्या रुप्याचा वास येतो म्हणतोस तें खरें असेल; पण मला वाटतें, कीं तुझ्या नाकानें ह्या ठिकाणीं तुला फसविलें. कारण ह्या घरांत सोनें व रुपें कधीं दृष्टीस सुद्धां पडत नाहीं.

यहूद्यानें उत्तर केलें, कीं येथें सोनें, रुपें दृष्टीस पडत नाहीं, हें मला पुरें ठाऊक आहे. मी सांगतो, कीं त्याचा आवाज सुद्धा येथें ऐकूं येत नसेल. खरेंच आहे जें जमिनींत पुरलें आहे तें दिसेल कसें व वाजेल कसें? पण तें उकरून त्यावरची माती काढून टाका म्हणजे तें तुमचे डोळे कसें दिपवतें व त्याचा नाद कानास कसा मोहतो तें समजेल. युसफ

थेटें हसत हसत म्हणाला, कीं तुम्ही बातमी तर फार मोठी सांगितली, ह्याबद्दल आपणास बक्षीस काय असावें बरें? नाकाड्या म्हणाला, कीं मला द्रव्याचा वास येतो, हा अलौकिक गुण ईश्वरानें मला दिला आहे. तर ह्या गुणाच्या योगानें ह्या घरांत जें द्रव्य निघेल त्यांतून निमें त्यां मला दिलें पाहिजे. **युसफ** बोलला, कीं तूं निमे घेणार? निमें तर कधीं देणार नाहीं. जर दैववशात् काहीं द्रव्य सांपडलें तर मी माझा स्नेही **महंमद** ह्यास आगोदर निमें देईन. नाकाड्या बोलला, कीं पण मी जागाच न दाखविली तर मुळीं तुलाच मिळणार नाहीं. मग मित्रास काय देशील? **युसफ** बोलला, कीं तुझ्या नाकाचा प्रभाव खरा मानून मी हें सगळें दुकान उलथें पालथें केलें, सगळी जमीन खटली, व साऱ्या भिंती पाडल्या, तर माझा हात कोण धरणार आहे? आणि इतकें केल्यावर द्रव्य सांपडेल कीं नाहीं? हें भाषण ऐकून नाकाड्या **यहुदी** दुकान व दुकानाच्या भिंती सावकास न्याहाळून पाहूं लागला आणि लावून बोलला, कीं आपण आपली ही थोर हवेली पाडली असतां मोठें नुकसान होईल असें तर नाहीं खरें; पण सारें घर खणीत बसण्यापेक्षां मी दाखवीन तेवढी जागा उकरून जें सांपडेल त्याचा तृतीयांश मला द्यावा हें नीट नव्हे काय? दोन तृतीयांश राहतील ते ग्राहणा असतील तर तूंच घे; पण मूर्खच असल्यास त्यांतून निमे मित्रास दे म्हणजे झालें.

युसफ म्हणाला, कीं ज्यास द्रव्यापरीस मित्र आवडतो तो मूर्ख असें तुझ्या सारखा जो असेल तोच झणेल; पण तूं कितीही सांगितलें तरी माझें मन फिरावयाचें नाहीं. ह्या पृथ्वीतील सर्व द्रव्यापरीस मला **महंमद** अधिक आहे. **यहुदी** म्हणाला, कीं बरें तुझी मर्जी; तसें समज. पण **महंमद**ाची समजूत तुझ्या सारखीच आहे कीं नाहीं ह्याविषयी मला अंदेशाच आहे. **युसफ** बोलला, कीं त्याचा संशय मला काडी मात्र देखील नाहीं. तें ऐकून **यहुदास** हंसूं आलें. तो बोलला, कीं मला तर फारच संशय आहे, फार तर काय? तूं आतां इतक्या आवेशानें बोलत आहेस खरा, परंतु तुझी देखील बुद्धि पुढें कशी होईल ह्याचा सुद्धां मला संशयच आहे. **युसफा** बाबा, सोन्याची ती चकाकी जोंपर्यंत पाहिली नाहीं तोंपर्यंत हा निस्पृहपणा व हें ब्रम्हज्ञान आहे. ती पाहिली म्हणजे तिच्या प्रभावानें माणसाची अकल गुंग होऊन

जाते. सोनें दृष्टोस पडून तें अमुक उपायानें आपणास मिळेल असें समजलें म्हणजे पुरे. मग त्या मनुष्यास दुसरा विचार कदापि सुचणें नाहीं. सोनें ! अहा ! त्यासारखी उत्तम वस्तू जगांत आहे कोणती ? ज्यापाशीं सोनें आहे, त्यास कोणतें म्हणून सुख दुर्मिल आहे ? उत्कृष्ट वाडे, सुंदर स्त्रिया, मजेदार बगीचे, उत्तम प्रकारचे पोषाक, दागिने, घोडे, गाड्या, चाकर, फार काय सांगूं ? जो पाहिजे तो सुखाचा पदार्थ धनवंतानें इच्छित्या बरोबर तयार आहे.

युसफानें उत्तर केलें, कीं तूं म्हणतोस तें सर्व खरें आहे. सुवर्णानें बहुत गोष्टी मिळतात ; परंतु तारुण्य, खरी मैत्री, आनंदवृत्ति, फार काय ! चांगली क्षुधा, विनघोर झोंप, हीं सुद्धां द्रव्यानें प्राप्त होत नाहींत. तर ठेव सांपडण्याच्या गोष्टी सांगून माझें कपाळ उठवूं नको. तुला सोन्याचा वास समजतो ह्मणतोस, तर आपण ज्याशीं बोलणार त्यास आपली गोष्ट रुचेल कीं नाहीं ही पारख पहिल्यानें शीक म्हणजे बरें होईल ; नाहीं तर भलत्यास भलती गोष्ट सांगून आतां सारखें उगींच हिरमुष्ट मात्र व्हावें लागेल. यहूद्यानें विचारलें, तर तिसराही हिस्सा देण्यास तूं कबूल नाहींस एकूण ? युसफ बोलला. खरोखरीच नाहीं. मी अशीं ढोंगें खरीं मानीत नसतो. तशांत तुझी माझी ओळख नसून मीं आजपर्यंत तुला कोठें पाहिलें देखील नाहीं. ह्या करतां तुजवर माझ्यानें भरंवसा ठेववत नाहीं.

यहूदी म्हणाला, कीं मी आजपर्यंत दूरदेशीं मुशाफरीस गेलों होतों तिकडून नुकतांच आलों. माझें नांव इब्राहिम आहे. मी येथून गेलों तेव्हां तूं सोळा वर्षांचा होतास. माझा स्नेही नाथनकोहन तेव्हांच फार ह्यातारा होता. तो मरून दोन वर्षे झालीं ह्मणून सांगतात. त्यास युसफ मस्करानें म्हणाला, कीं तूं ह्या ओळखीच्या ठिकाणीं द्रव्याचा वास घेण्यासाठीं परत आलास वाढतें ? बरें, तूं मित्राची आठवण धरून येथें आलास. पहा. ह्यावरूनच मित्रपणांत कांहीं थोडी तरी शक्ति आहे असें सिद्ध होतें कीं नाहीं ? यहूदी ह्मणाला, कीं छीः मागल्या स्मरणामुळें मी येथें आलों नाहीं. पुढील आशेस्तव आलों आहे. स्नेही जिवंत आहेत तोपर्यंतच त्यांपासून उपयोग होण्याचा

संभव आहे; आणि ही तरी गोष्ट सर्वदां होणें कठीणच. पण ते मेल्या-
वर त्यांस आठवून काय फायदा आहे?

युसफ त्याशीं बोलतां बोलतां कंटाळून त्यास म्हणाला, कीं बस, बस, पुरे आतां ही वटवट, तूं येथून चालता हो कसा. तुझ्या बोलण्यानें माझा मित्र जागा होईल. मग त्यास झोप येणार नाही. त्यास उन्हाच्या वेळीं निजण्याचा फार छंद आहे. त्यास निजुंदे. **यहुदी** म्हणाला, अहो, त्यास जागा करण्याची गरज नाही, पण तुम्ही जेथे बसलां आहां ही जमीन आपण खणूं आणि द्रव्य सांपडलें म्हणजे जें माझा उपकार स्मरून तूच समजून देशील तें दे. असें बोलून **यहुद्यानें** बगलेंतून एक कुदळ काढिली आणि **युसफ** बसला होता तेथे खणलें. द्रव्य काढण्याच्या आवेशानें त्यानें नाक खूप फेंदारलें होतें तें पाहून **युसफास** हसूं आलें. थोडेंसें खणतांच **युसफास** द्रव्य दिसूं लागलें. तेव्हां खरोखरीच **यहुद्यानें** वासानें द्रव्य काढलें अशी त्याची खातरी झाली. **यहुदी** म्हणाला, कीं आतां आपण ह्या मोहरा व रुपये मोजूं. नंतर त्यांनीं मोजून पाहिलें तों पांचशें मोहरा व कांहीं रुपये होते. तेव्हां **युसफास** इतका अचंबा वाटला, कीं तें खरें द्रव्यच आहे किंवा मला स्वप्न पडतें आहे असें त्यास झालें.

यहुदी म्हणाला, कीं आतां कसें ? मी तुम्हाशीं लबाड बोलून तुम्हास फसविलें तर नाहीना ? बरें तर आतां मला काय बक्षीस देतां तें पाहूं ? **युसफ** बोलला, कीं मी **महंमदास** जागा करतो. आम्हा उभयतांच्या विचारानें जें बक्षीस देणें तें देऊं. तेव्हां **यहुदी** **युसफाचा** हात ओढून त्यास म्हणाला, कीं अरे, त्यास जागा करूं नको. कांहीं विचार कर. तूं अगदीं वेडा दिसतोस. पहा, हें द्रव्य तूं आपणच घेऊन मुलां बाळांकरितां ठेवशील तर त्यांत तुझें विशेष कल्याण नाही काय ? मित्रापेक्षां मनुष्यास मुलें अधिक प्यारीं आहेत. **युसफानें** उत्तर केलें, कीं त्याला मुलें नाहीत कीं काय ? माझीच काय ज्यास्ती आली आहेत ? मुलें होण्याच्या पूर्वीचा आमचा स्नेह आहे, मुलांचें कल्याण करावया करितां मित्राशीं कपट करणें अवश्य आहे अशी आमची समजूत नाही.

त्या वेळ पर्यंत **महंमद** झोपेचें सोंग घेऊन पडला होता. तो जसें एखाद्या माणसास झोपेंत हजारों डांस एकदम चावले म्हणजे तें जागे

होतें, त्याप्रमाणें एकाएकींच खडबडून उठला. युसफाचे शेवटचे हे शब्द ऐकून त्यास मोठा पश्चात्ताप झाला. तो युसफास ह्मणाला, कीं युसफ, मी सर्व ऐकलें. ह्या काळीं ह्या द्रव्याच्या योगानें तुझ्या अकृत्रिम स्नेहाची परीक्षा झाली, ह्यास्तव ह्या तुझ्या स्नेहापुढें पृथ्वीतील सर्व द्रव्य मला तुच्छ आहे. तुझ्या स्नेहाखेरीज मला दुसऱ्या कशाची गरज नाही. युसफानें उत्तर केलें, कीं तूं स्नेहाचा भुकेला आहेस हें मला पूर्वीपासून माहीत आहे. परंतु आपणास द्रव्यवान करावें असें ईश्वराच्या मनांत येऊन त्यानें हा प्रसाद केला आहे, तर ह्याचा अनादर करूं नये. हें द्रव्य आपणास सांपडावें म्हणूनच देवानें हीं लहान दुकानें विकत घेण्याची आम्हास बुद्धि दिली व त्यानेंच यहुद्यास येथें पाठविलें. तर आपण ह्या प्रसंगीं परमेश्वराचा उपकार मानावा व ह्या इब्राहिमाच्या मेहनतीप्रमाणें ह्यास बक्षीस द्यावें हेंच आपणास उचित आहे.

महंमद बोलला, कीं मी ही सर्व गोष्ट तुजकडे सोपवितों. तूं धार्मिक व नीतिमान् आहेस व तुझें चित्त निर्मळ आहे. ह्यास्तव तूं जें करशील तें ईश्वरास विशेष आवडेल ह्यांत संशय नाही. युसफ महंमदानें केलेल्या स्तुतीकडे लक्ष न देतां हसत हसत म्हणाला, कीं तूं मला मुक्त्यारी देतोस तर माझा निश्चय असा आहे—इतकें बोलून इब्राहिमाकडे वळून त्यास म्हणाला, कीं इब्राहिम, मी तुला एक प्रश्न करतो, त्याचें उत्तर निष्कपटानें देशील, तर मी तुला चांगलें बक्षीस देईन. पहा, तूं माझ्या प्रश्नाचें खरें उत्तर दे बरें, मी तुला पुसतों. खरेंच सांग, कीं जमिनींत किंवा अन्यस्थलीं धातू असल्यास तिचा वास येऊन ती अमुक धातू असून फलाण्या ठिकाणीं आहे असें तुला वास्तविकच समजतें? यहुदी बोलला, होय समजतें ह्यांत संशय काय? हा अलौकिक गुण माझ्या नाकांत खराच आहे. ह्याची तुम्हाला आणखी प्रचीत दाखवतों. पहा, ह्या समोरच्या भिंतींत त्या ठिकाणीं आणखी मोहोरांचा व रुपयांचा मला वास येत आहे, आतां ते किती असतील हें मात्र समजत नाही, ते आहेत खरीत.

तें ऐकतांच महंमद अगदीं उतरला आणि म्हणाला, कीं काय ह्या भिंतींत आहेत? यहुद्यानें उत्तर केलें होय, ह्याच भिंतींत आहेत. पाहिजे तर मी येथेंच ह्या खिळ्यानें भोंक पाडतों म्हणजे मी म्हणतों तें खरें कीं खोटें

ह्याचा तुम्हास प्रत्यय येईल. युसफ म्हणाला, बाबा, तुला पाहिजे त्या ठिकाणी खण. एकदां प्रचीत आल्यावर तुला नको म्हणण्याचा अधिकार आम्हास राहिला नाही. मग यहुद्यानें भिंतीस भोंक पाडलें. ती पोकळ होती, पण आंत द्रव्य नव्हतें. तें पाहून यहुद्यास फार नवल वाटलें व त्याचा चेहरा उतरून गेला. मग फजितीनें त्याचें तोंड मूर्खासारखें झालें हें पाहून युसफास मोठें हसें कोसळलें, आणि तो त्यास म्हणाला, कीं अरे, इतका खजील कशास होतोस ? नाकानें एक वेळ फसविलें तर फसविलें, उमेद कां सोडतोस. नाथनाचा स्नेही असल्यामुळें त्यानें पैका पुरून ठेवलेल्या जागा मला माहीत आहेत, असें पहिल्यानेंच जर मला सांगतास, तर तुला सांपडलेल्या द्रव्याचा चौथा हिस्सा मी दिला असता; परंतु त्वां अद्भुत प्रभाव बाळगणारें आपलें नाक पुढें आणून मिरविलें ह्मणून ह्या ढोंगानें तूं बुडालास. आतां मी तुला फार थोडें देईन. शिवाय पुरलेल्या सोन्याच्या वास येणारें नाक ज्यापाशीं आहे, त्याला द्रव्याला काय तोटा आहे ? त्याला आम्हीच कशाला द्यावयाला पाहिजे ?

यहुदी हात जोडून म्हणाला, कीं महंमद म्हणतो कीं, तूं मोठा दयाळू व नीतिमान आहेस, तर माझ्या दरिद्राकडे पाहून मजवर दया कर. तुझ्याशीं मी लबाडी केली खरी. मी आपली चूक पदरांत घेतों. माझ्या नाकाचा आकार विलक्षण आहे खरा; पण इतर नाकांपेक्षां त्याचे ठायीं विशेष गुण नाही. मी आपली लबाडी पहिल्यानेंच कबूल केली नाही ह्याची मला क्षमा कर आणि तूं पहिल्यानें जें देणार होतास तें दे. युसफानें महंमदास कसें करावें म्हणून विचारल्यावरून त्यानें उत्तर केलें, कीं तूं शाहणा, नीतिमान व धार्मिक आहेस. तुला वाटेल तसें कर. मग युसफानें सांपडलेल्या द्रव्याची चवथाई त्या म्हाताऱ्या यहुद्यास दिली आणि त्यास जन्मभर सुखी केलें. तो निघून गेल्यावर युसफ तेथें तिसरें कोणी नाही असें पाहून त्या द्रव्याचे सारखे दोन वांटे करूं लागला, तें पाहून महंमद त्यास म्हणाला, कीं युसफ, मला कांहीं देऊं नको. मी तुझ्या स्नेहास योग्य नाही. युसफ बोलला, कीं अरे, हें काय बोलतोस ? तुला वेड लागलें कीं काय ? महंमद म्हणाला, मी म्हणतो ही गोष्ट दुःखाची खरी; परंतु सत्य आहे. तुझ्यासारखें माझे अंतःकरण उदार नाही.

भिर्तीत सोने व रुपें आहे म्हणून यहुद्याने सांगितलें तें मी पूर्वीच उकरून नेलें ; परंतु जसा तूं हल्लीं वांटे करण्यास सिद्ध आहेस तसें तें द्रव्य निमें तुला देण्यास माझी छाती झाली नाही. देऊं का नको, देऊं का नको, अशी मी चालढकल चालिलेली. युसफा, मी तुझ्या स्नेहास योग्य नाही. मी मोठा करंटा आहे. हें ऐकून युसफ क्षणभर उगाच राहिला ; परंतु लवकरच त्याची मुद्रा पुनः प्रसन्न होऊन हसून तो बोलला, कीं सर्वथैव ज्याने अंतःकरण जिंकलें आहे असा कोण मनुष्य आहे ! तुला द्रव्य सांपडलें तें तूं मला कळवण्यास विलंब केला झणतोस, तर तसेंही झालें असेल ; परंतु शेवटीं ती गोष्ट मला सांगितल्यावांचून तुझ्यानें कधीं राहिलें नसतें. मी दरिद्री असून तूं द्रव्यवान असो आणि मी शिळे तुकडे खाऊन निर्वाह करीत असतां, तूं पकानें खावीं असें तुझ्यानें कधीं करवतेंना. इतकेंच कीं तुझे मन तुला समजलें नाही. खरें सुख कशांत आहे तें तुला एकदम कळलें नाही, ही काय ती तुझी चूक. त्यामुळेच तुला दुःख झालें ; परंतु आतां तें सर्व संपलें. आतां त्याचा विचार कशास पाहिजे ? आपल्या मैत्रीची सुवर्णानें परीक्षा झाली हें चांगलें झालें. तर आतां आपल्या भाग्यानें जें मिळालें आहे, त्याचा आपण उपभोग घेऊं. आपण सुज्ञ मनुष्या प्रमाणें वर्तणूक करून, परमेश्वरानें जें दिलें आहे, त्यांतून अंशतः गरीब लोकांस देऊं.

ह्याप्रमाणें उभयतांचा एक विचार होऊन त्यांनीं गरीब लोकांस धर्म करण्या करितां शंभर मोहरा काढून ठेविल्या. मग सुंदर बंगला समुद्रकाठी विकत घेऊन तेथें ते दोघेजण आपापलीं बायका मुलें घेऊन राहिले. त्यानंतर त्यांनीं पुष्कळ वर्षे अकृत्रिम स्नेहाचे सुखांत घालविलीं. सांगण्यास कारण, कीं एकाएकीं पुष्कळ द्रव्य मिळालें असतांही त्यांनीं दरिद्री लोकांचा कधींही तिस्कार केला नाही, व ते दुसऱ्याचें दुःख सर्वदां जाणत असत.

गोष्ट सातवी.

बसरा येथील ठेव्याविषयीं गोष्ट.

सर्व इतिहासकर्ते कबूल करितात, कीं पूर्वी हरुनलरशीद नामें कळून जो परम विख्यात पादशाह होऊन गेला, तो अत्यंत पराक्रमी व

प्रतापशाली होता. आणि त्याच्या आंगां जे दोन दुर्गुण होते ते नसते तर त्यास सर्वगुणपरिपूर्णच म्हणावे लागते. ते दुर्गुण हे, कीं तो मोठा रागीट असे व त्यास पराकाष्ठेचा अभिमान असे. त्यानें वारंवार ह्मणावे कीं ह्या पृथ्वीत मजसारखा उदार राजा कोणाच नाही. त्याचा मुख्य प्रधान जाफर, ह्यास राजाच्या तोंडची स्वस्तुति ऐकून ऐकून कंटाळा येऊन तो एक दिवस बोलतां बोलतां म्हणाला, कीं राजाधिराज, बंदा बोलतो ह्याची क्षमा असावी. आपण नेहमी आपल्या मुखानेंच आपली स्तुति करितां, हें आपणास उचित नाही. आपल्या प्रजेनें व दरबारांत जे परमुलखचे हजारों लोक येतात, त्यांनीं आपली स्तुति केल्यास भुषण आहे. आपण इतकाच संतोष मानून स्वस्थ असावे, कीं आपली प्रजा ह्या राज्यांत जन्मल्या बदल ईश्वराचा आभार मानते, तसेंच अन्य देशचे लोक आपला देश सोडून ह्या राज्यांत आल्यामुळे फार आनंद पावतात. हें भाषण ऐकून राजास फार क्रोध आला आणि प्रधानावर डोळे वटारून तो ह्मणाला, कीं प्रधाना, मज सारखें औदार्य कोणांत आहे तें सांग बरें पाहूं.

जाफरानें उत्तर केलें, कीं महाराज, बसराशहरांत अबूलकासम म्हणून एक गृहस्थ आहे. त्याच्या हातीं राजसत्ता वगैरे कांहीं नसतां तो मोठमोठ्या राजांपेक्षांही अधिक थाटानें राहतो. त्याच्या औदार्याची बरोबरी तर कोणत्याही राजाच्यानें, फार तर काय आपणाच्यानें सुद्धां, होणार नाही. हें ऐकून तर राजा फारच तापला आणि रागानें डोळे फाडून बोलला, कीं अरे, जो मनुष्य आपल्या यजमानापाशीं धिटाईनें लबाडी सांगतो, त्यास मृत्यूची शिक्षा आहे, हें तुला ठाऊक आहेना? प्रधानानें उत्तर केलें, कीं मी जें बोलतों हें सत्य आहे. मी मागे बसल्यास गेलों होतों, त्यासमयीं अबूलकासमाची भेट झाली आणि मी त्याच्याच घरीं राहिलों होतों. तेव्हां मीं जरीं सरकारचें ऐश्वर्य पाहिलें होतें, तथापि त्याची संपत्ति पाहून मी सुद्धां चकित झालों व त्याचें औदार्य पाहून तर माझी बुद्धि अगदीं गुंग होऊन गेली.

तें ऐकून तर राजास अतिशयच क्रोध चढला. तो म्हणाला, कीं तूं सामान्य मनुष्याची व माझी बरोबरी करतोस, तस्मात् तूं फार उद्धट आहेस, अशी बेअदबी करणारास शासनच झालें पाहिजे. इतकें बोलून त्यानें जमादारास हांक मारली आणि प्रधानास कैद कर म्हणून हुकूम

केला. मग आपणही उठून राणीच्या महालांत गेला तेव्हां राणी पादशाहाची क्रोधमुद्रा पाहून फार भयभीत झाली. तिने पुसलें, कीं महाराज, काय झालें ? सरकारची मर्जी इतकी खप्पा कां झाली ? त्यासमयीं राजानें तिला झालेलें सर्व वर्तमान सांगितलें. त्यावरून पादशाहाची वजिरावर फारच इतराजी झाली होती ती तिला कळली. ती राणी फार चतुर होती. तिने सांगितलें, कीं आपण राग कमी करावा. जाफराचें म्हणणें खरें किंवा खोटें हें पाहण्यास कोणास तरी बसऱ्यास पाठवावें आणि तो उगाच गप्पा मारतो असें शाबीत झाल्यास त्यास शिक्षा करावी. प्रधानाची गोष्ट खरी असेल असें माझें तर मन घेत नाहीं; तथापि ती सत्य असल्यास त्यास कैद करणें हा अन्याय आहे. ह्याप्रमाणें तिचें भाषण ऐकून राजाचा क्रोध शांत झाला.

तो म्हणाला कीं प्रिये, तुझी मसलत योग्य आहे. जाफरा सारख्या प्रधानास न्याय केल्यावांचून शिक्षा करणें गैर वाजवी खरें; पण मी ज्यास पाठवीन त्याचा व प्रधानाचा कदाचित् द्वेष असला तर तो प्रधानाचें वाईट व्हावें अशा मतलबानें खोटाच मजकूर मला येऊन सांगेल. तर असें होऊं नये म्हणून मीच बसऱ्यास जाऊन, ज्या गृहस्थाच्या औदार्याची प्रधानानें इतकी प्रशंसा केली आहे, त्याची ओळख करून खरें वर्तमान घेऊन येतों. जर प्रधानानें सांगितलेली गोष्ट सत्य ठरली, तर स्पष्ट बोलल्या बदल त्यास शिक्षा न देतां खरें बोलण्या बदल बक्षीस देईन. परंतु ही गोष्ट खोटी झाल्यास त्याचा शिरच्छेद केल्या वांचून कदापि राहणार नाहीं.

ह्याप्रमाणें राजाचा निश्चय होतांच त्या प्रमाणें करण्या विषयीं तो इतका उतावेळ झाला, कीं त्यास दुसरी कांहीं गोष्ट सुचेनाशी झाली. मग तो एके दिवशीं रात्री गुप्तपणें राजवाड्यांतून निघाला. तेव्हां राणीनें एकटें न जाण्या विषयीं फार फार विनविलें; परंतु तो कोणास बरोबर न घेतां घोड्यावर बसून एकटाच चालता झाला. तो नीट बसऱ्यास गेला. शहरांत शिरल्यावर पहिल्यानेंच जी धर्मशाळा लागली, तेथें तो उतरला. त्या ठिकाणीं त्यास कोणी एक भला वृद्ध मनुष्य भेटला. त्यास राजानें पुसलें, कीं बाबा, ह्या शहरांत अबूलकासम नामें करून कोणी गृहस्थ आहे, तो मोठा उदार असून त्याचें ऐश्वर्य राजापेक्षांही अधिक आहे म्हणून ऐकतों. तर ही गोष्ट खरी आहे ?

म्हाताऱ्यानें उत्तर केलें, कीं होय महाराज, खरी आहे. त्याचीं उदार कृत्यें इतकीं आहेत, कीं मला शंभर तोंडें असून दर एक तोंडांत शंभर जिभा असल्या, तरी माझ्यानें त्या सर्वांचें वर्णन झालें नसतें. राजा थकला होता ह्यामुळे तो कांहीं थोडेसें खाऊन निजला. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं उठून सूर्योदय होई पर्यंत इकडे तिकडे फिरला. नंतर एक शिंपी आपल्या दुकानांत बसला होता त्यास अबूलकासमाचें घर कोणतें ह्मणून त्यानें पुसलें. शिंप्यानें त्यास उलट विचारलें, कीं तुम्ही कोणत्या देशांतून आलां ? तुम्ही अबूलकासम कोठें राहतो ह्मणून विचारतां, ह्यावरून तुम्ही ह्या मार्गे येथें कधीं आलेला नाहीं असें वाटतें. त्याचें घर तर राजाच्या वाड्या पेशां देखील प्रख्यात आहे.

पादशाहानें उत्तर केलें, कीं मी दूरदेशचा आहे. त्या शहरांत माझी कोणाची ओळख नाही ; ह्यास्तव तूं मला अबूलकासमाच्या घरीं घेऊन जाशील तर मजवर मोठे उपकार होतिल. त्याजवरून त्या शिंप्यानें आपल्या एका चाकरास तें घर दाखविण्यास सांगितल्या वरून तो चाकर पादशाहास तेथें घेऊन गेला. अबूलकासमाचा वाडा मोठा चिरेबंदी होता व त्यास संगमरवरी दगडाचा दरवाजा होता. राजा वाड्यांत शिरला आणि पाहतो तो पुष्कळ चाकर व खुले केलेले गुलाम देवडीवर बसले होते, त्यांत एका चाकरापाशीं जाऊन बादशाहा ह्मणाला, कीं मित्रा, मजकरितां तसदी घेऊन अबूलकासमा कडे जा आणि कोणी दूर देशांचा मनुष्य आपल्या भेटीस आला आहे म्हणून त्यास वरदी दे. त्या चाकरास ह्याच्या चर्ये वरून हा कोणी मोठा मनुष्य आहे असें वाटलें ह्मणून त्यानें पळत पळत जाऊन आपल्या धन्यास तो निरोप कळविला. त्यासमयीं अबूलकासम बाहेर आला आणि पादशाहाचा हात धरून त्यास एका सुंदर दिवाणखान्यांत घेऊन गेला. त्यास खालीफ म्हणाला, कीं आपली कीर्ति मी पुष्कळ ऐकिली. ह्यास्तव एक वेळ आपली भेट घ्यावी असें मनांत येऊन तेथें आलों. हें ऐकून अबूलकासमानें त्या पाहुण्यास एका कोंचावर बसविलें आणि विचारलें, कीं आपण कोण व कोठून आलां व गावांत कोठें उतरलां आहां ?

खालीफानें उत्तर केलें, कीं मी बगदादाहून आलों; मी व्यापारी आहे. व या शहरांत मी वेशीपाशीं धर्मशाळेंत उतरलों आहे. ह्याप्रमाणें कांहींवेळ

पर्यंत त्यांचे संभाषण होत आहे. तों बारा हुजरे हातांत उत्तम प्रकारच्या मद्याने भरलेले रत्नखचित प्याले घेऊन आले आणि त्यांचे मागून बारा सुंदर दासी नानाप्रकारचीं सुगंधिक फुलें, फळें, व मिठाई सोन्याच्या नकशीदार तबकांत घालून घेऊन आल्या. हुजऱ्यांनीं ते मद्याचे प्याले खालीफा पुढें आणून ठेविले. ते प्राशन करतांच त्यास असें वाटलें, कीं आपण नेहमी उत्तम उत्तम मद्य पितों खरें; परंतु हें मद्य त्याहूनही उत्तम आहे. नंतर भोजनाचा समय होत आला, तेव्हां अबूलकासमानें पाहुण्यास दुसऱ्या दिवाणखान्यांत नेलें. तेथें मेज मांडलें होतें व त्यावर नानाप्रकारचीं पकानें सुवर्णाच्या ताटांत भरून ठेविलीं होती. तेथें जेवण झाल्यावर अबूलकासम खालीफास तिसऱ्या दिवाणखान्यांत घेऊन गेला. ती जागा पहिल्यापेक्षांही विशेष शृंगारली होती. त्या ठिकाणीं पुनः चाकरांनीं उत्तम प्रकारचीं व दुर्मिल मद्यें जडावाच्या प्याल्यांत घालून आणलीं आणि उभयतां तीं पीत असतां गवई व बजवय्ये लोकांनीं येऊन गायनास व मधुर वाद्यें वाजविण्यास आरंभ केला. तें गायन ऐकून खालीफ फार खुष झाला आणि मनांत म्हणाला, कीं माझ्या घरीं मोठमोठे गवई व बजवय्ये आहेत; परंतु ह्यांची सर त्यांस येणार नाही. हा गृहस्थ सुखवस्तू असतां ह्याचा डौल व बडेजाव एवढा कसा चालतो हें मला समजत नाही.

त्या गवय्यांत एकाचा कंठ पराकाष्ठेचा मधुर असल्यामुळे पादशाहाचें चित्त तिकडे अगदीं वेधून गेलें. इतक्यांत अबूलकासम उठून बाहेर गेला आणि एका हातांत एक छडी आणि दुसऱ्या हातांत एक लहानसें झाड घेऊन परत आला. त्या झाडाचा बुंधा रुप्याचा होता. व त्याच्या फांद्या व पानें पाचेचीं होती आणि फळें माणकाचीं होती. त्या झाडाच्या शेड्यावर एक सोन्याचा सुरेख मोर बसविला होता. त्या मोराच्या पोटांत उंची उंची सुवासिक पदार्थ भरले होते. तें झाड अबूलकासमानें खालीफा पुढें ठेविलें. आणि मोराच्या डोकीवर छडी मारली. तेव्हां तो मोर पंख व पिसारा पसरून दोहीं आंगांवर नाचूं लागला आणि त्या खोलींत जिकडे तिकडे सर्वोत्कृष्ट सुगंध सुटला. तो चमत्कार पाहून खालीफास इतकें आश्चर्य व आनंद झाला, कीं तो त्या झाडाकडेसच पाहत राहिला. तो हा काय चमत्कार आहे

असें म्हणणार इतक्यांत अबूलकासमानें तें झाड उचलून बाहेर नेलें. तेव्हां खालीफास मोठा राग आला. तो मनांत म्हणाला, कीं ह्यास काय म्हणावें? हा मनुष्य मोठा प्रशंसा करण्यासारखा आहे, असें मला वाटत नाही. तें झाड व मोर ह्यांकडे माझे लक्ष लागलें असें पाहतांच त्यानें झाड उचलून नेलें. तेव्हां कदाचित मी तें मागेन अशी ह्यास भीति पडली असेल असें वाटतें. जाफर ह्यास उदार गृहस्थ ह्मणतो ती त्याची चूक आहे. असा खालीफ मनांत विचार करतो आहे इतक्यांत अबूलकासम एक लहान हुजऱ्या आपल्या बरोबर घेऊन आला. त्या मुलाचे अंगावर भरजरी पोशाक व जडावाचे दागिने होते. तसेंच त्याच्या हातांत संबंध एका माणकाचा केलेला एक प्याला उत्तम प्रकारच्या मद्यानें भरलेला होता. त्या मुलानें खालीफा पुढें जाऊन त्यास मुजरा केला, आणि प्याला त्याचे हातीं दिला. खालीफ तें पिऊन पेला परत देऊं लागला तों पुनः तो प्यालो मद्यानें जशाचा तसा भरला आहे, तें पाहून खालीफ फारच विस्मित झाला. मग पुनः तेंही मद्य प्राशन करून प्याला परत देतो तों प्याला आणखी भरलाचा भरलाच आहे असें त्यानें पाहिलें. तेव्हां त्यास तर अतिशयच आश्चर्य झालें. त्यासमयीं खालीफ तें झाड व मोर हीं विसरून गेला. त्यानें प्याला आपाप कसा भरतो ह्मणून पुसलें. त्याजवरून अबूलकासम म्हणाला, कीं प्राचीनकाळीं कोणी एक सिद्ध होता, त्यानें हा मंत्रानें तयार केला आहे. ह्यामुळे तें असें होतें. इतकें बोलून तो हुजऱ्याचा हात धरून लागलाच तेथून निघून गेला. तें पाहून खालीफास फारच संताप आला. तो म्हणाला, कीं मी समजलों. हा मनुष्य अगदीं मूर्ख आहे. पहा, कीं आपणच बाहेर जातो आणि न सांगतां ह्या चमत्कारिक चमत्कारिक वस्तू घेऊन येतो, व त्या पाहून मला आश्चर्य झालें असें समजलें ना समजलें कीं त्या लागल्याच परत घेऊन जातो. असा माझा अपमान कधीं कोणीच केला नाही. हे जाफर प्रधाना, मला वाटलें, होतें कीं तुला मनुष्याची पारख चांगली असेल. अरे, अशास तूं उदार म्हणतोस काय? हा मूर्खा!

ह्याप्रमाणें त्यांनीं सूर्यास्त होईपर्यंत कर्मणूक केली. नंतर खालीफ म्हणाला, कीं अहो अबूलकासमजी, आपण मोठे उदार आहां. आपण

माझे आदरातिथ्य फार चांगलें केलें. आतां मला जाण्यास परवानगी असावी. **अबूलकासमा**सही वाटलें कीं पाहुण्यास फार तसदी देऊं नये. मग त्यानें **खालीफा**स सलाम करून त्यास दरवाज्या पर्यंत पोचविलें आणि तो त्यास बोलला, कीं महाराज, आपल्या योग्यतेप्रमाणें आदरातिथ्य माझ्या हातून झालें नाहीं, ह्याची मला क्षमा असावी. **खालीफ** बिन्हाडीं जातांना मनांत झणाला, कीं **अबूलकासमा**चें ऐश्वर्य बरीक राजाही पेक्षां जास्त आहे खरें; परंतु औदार्याविषयीं त्याची बरोबरी प्रधानानें मजशीं लाविली ही मात्र त्याची चूक आहे. मी भेटण्यास गेलों असतां त्यानें मला कोणतें बक्षीस दिलें? मी तें झाड, प्याला, व हुज-या ह्यांची फार वाहवा केली आणि त्यांतून एखादा तरी जिन्नस **अबूलकासम** मला देईल असें वाटत होतें; पण तो तें कसलें करतो? तो मनुष्य केवळ दौलत्या आहे. आपली दौलत दुसऱ्यास दाखवावी, आणि लोकांनीं आपणास दौलतदार म्हणावें, इतक्यांतच त्यास भूषण वाटतें. वस्तुतः तो कृपण आहे. **जाफरा**नें उगीच गप्पा मारून मला फसविलें. मी त्यास अगदीं क्षमा करणार नाहीं. अशी प्रधानाची निंदा करित करित **खालीफ** बिन्हाडीं आला, तों तेथें रेश्मी गालीचे, मोठ मोठ्या डेर राहूट्या, पुष्कळ चाकर लोक, घोडे, व उंटें, ह्यांची गर्दी झाली होती. तेथें मोरासुद्धां तें झाड व तोच प्याला हातांत घेऊन **अबूलकासमा**च्या घरीं पाहिलेला हुज-या अशीं सर्व **खालीफा**ची वाट पाहत बसली होती. तें सर्व पाहतांच **खालीफा**स केवढें आश्चर्य झालें असावें बरें? **खालीफ** येतांच त्या सर्व चाकरांनीं त्यास मुजरा केला आणि एक रेश्माचे कागदाचा लखोटा त्याच्या पुढें ठेवला. **खालीफा**नें तो फोडून वाचला. त्यांत मजकूर असा होता, कीं माझ्या प्रिय पाहुण्या, तुझा सत्कार जसा व्हावा तसा झाला नाहीं. आपल्या आदरोपचारांत मजकडून जें न्यून पडलें असेल, त्याची मला क्षमा असावी आणि मी ही थोडी आपणास नजर पाठविली आहे, हीचा स्वीकार करावा म्हणजे माझा हिरमोड होणार नाहीं. तें झाड, मोर, व हुज-या हीं तुम्हांस आवडलीं तेव्हांच तीं तुमचीं झालीं. जी वस्तू माझ्या पाहुण्यास आवडते, ती मी त्यास देतो. तें पत्र पाहून **खालीफा**नें **अबूलकासमा**च्या औदार्याचा मोठा विस्मय केला आणि आपण त्या गृहस्थास नाहक

नावें ठेविलीं, हें स्मरण होऊन तो म्हणाला, कीं माझ्या जाफर प्रधानाचें कल्याण असो. त्यानें माझी भ्राति दूर केली. मला वाटत होतें, कीं माझ्या सारखा श्रीमान व उदार कोणीच नाही; परंतु माणसानें असा अभिमान धरूं नये. अबूलकासम माझ्या रयतेपैकींच आहे; पण त्यानें मला हटविलें. बरें पण हा सुखवस्तू असून ह्यास एवढालीं बक्षिसें देण्याचें सामर्थ्य कोठून? इतकें ऐश्वर्य ह्यानें कसें मिळविलें? हें त्यास विचारायाचें होतें, तें राहिलें. तर मी ह्याचा पक्का शोध काढल्या वांचून येथून जाणार नाही. त्याची पुनः भेट घेऊन सर्व पुसतपास केली पाहिजे.

असा विचार मनांत आणून खालीफ त्या नव्या चाकरांस धर्मशाळेंत ठेवून आपण लागलाच अबूलकासमाच्या वाड्यांत गेला, आणि त्यास म्हणाला, कीं मित्रा, तूं मला ज्या अमोलिक जिनसा पाठविल्या त्यांचा स्वीकार करणें मला उचित दिसत नाही. तूं स्वभावाचा उदार म्हणून देतोस खरा; पण घेतांना मला कांहीं विचार केला पाहिजे कीं नको? तर मला त्या जिनसा परत पाठविण्याची परवानगी दे. ही माझी विनंती तूं ऐकिल्यास मी संतोष पावून बगदादास जाऊन हें तुझें औदार्य सर्वास जाहीर करीन. अबूलकासम खिन्न मुद्रा करून झणाला, कीं महाराज, मी पाठविलेल्या नजरांचा स्वीकार आपण करीत नाही, त्यापेक्षां माझीं कित्येक कृत्ये आपणास आवडलीं नाहीत असें दिसतें. कारण मी केलेलें आतिथ्य आपणास पसंत पडतें, तर आपण मी पाठविलेल्या वस्तूंचा असा अनादर न करतां, हें खचित आहे. खालीफ म्हणाला, कीं तसें कांहीं नाही. मी देवाची शफथ वाहून सांगतो, कीं तुमच्या आदर सत्कारानें मी फारच संतुष्ट झालों आहे; परंतु तुम्ही पाठविलेल्या नजरा फारच मोलाच्या आहेत. अशा जिनसा राजाच्यानें सुद्धां नजर देवणार नाहीत. माझ्या मनांत जें आलें आहे, तें मीं तुम्हाला सांगतो. तुम्ही आपली दौलत अशा धौतालपणानें खर्चू नये. कारण असें केल्यास ती फार दिवस टिकणार नाही.

हें ऐकून अबूलकासमास हसूं आलें आणि तो म्हणाला, कीं महाराज, एकूण आपला अपराध कांहीं मजकडून घडला त्याची मला शिक्षा व्हावी म्हणून आपण माझ्या नजरांचा स्वीकार करीत नाही असें नाही. हें

जाणून मी फार आनंदी झालों आहे, परंतु त्यांचा आपण स्वीकार करावा म्हणून मी आपणास सांगतो, कीं मला कांहीं अडचण न होतां दररोज असल्या किंवा ह्यांहून अधिक देखील नजरा देण्याचें माझ्या आंगीं सामर्थ्य आहे. असें देणें पाहून आपणास फार नवल वाटत असेल; परंतु माझे सर्व वृत्त आपण ऐकाल तर आपणास इतकें आश्चर्य होणार नाही. ह्यास्तव ती गुप्त गोष्ट मला आपणास सांगितली पाहिजे. नंतर त्यानें खालीफास एका महालांत नेलें. ती जागा तर इतर सर्व जागां पेक्षां फारच शोभायमान होती. तेथें जिकडे तिकडे सर्वोत्कृष्ट सुगंध पसरून गेला होता, आणि तेथें एक सुवर्णाचें सिंव्हासन होतें, व त्यावर उत्कृष्ट गालीचे पसरले होते. तें पाहून खालीफास आपण आपल्या रयतेच्या घरीं आहों असें न समजतां आपणाहून संपन्न अशा कोणी एका बलाढ्य राजाच्या घरीं आहों, असें समजला. अबूलकासमानें त्यास आपणा जवळ सिंव्हासनावर बसवून त्यास आपली कथा सांगण्यास आरंभ केला.

अबूलकासमाची गोष्ट.

अबूलकासम सांगतो, कीं माझा बाप अबदेला जीज हा केरो शहरांत जवाहिराचा व्यापार करीत असे. तो मोठा संपन्न होता, ह्यामुळे त्यास वाटलें कीं कधींना कधीं तरी कांहीं निमित्त करून मिसर देशचा पादशाह आपणास लुटील. मग त्या भीतीनें त्यानें तें शहर सोडलें आणि बसव्यास येउन येथें वस्ती केली. ह्या शहरांत कोणी एक अत्यंत मोठा सावकार होता, त्यास एकच कन्या होती. ती त्यानें माझ्या बापास दिली. पुढें कांहीं दिवसांनीं मी झालों. माझ्या पाठीवर दुसरें भावंडच झालें नाही. ह्यामुळे आई बाप मेल्यावर त्यांच्या द्रव्याचा मी एकटाच मालक झालों. मग मी जवानीच्या बहरांत आलों तेव्हां तें सर्व द्रव्य ख्याली खुशालींत उधळून टाकून तीन वर्षांच्या आंत बोऱ्या होऊन बसलों. नंतर पश्चात्ताप पावून ह्यापुढें तरी चांगली वर्तणूक ठेवावयाची असा मी निश्चय केला.

मी बसरा शहरांत मोठ्या डामडौलानें वागलों होतो, तेव्हां हें शहर सोडून अनोळखीच्या ठिकाणीं राहिलों तर तादृश दुःख होणार नाही,

असा विचार करून रातोरात्र घरदार वगैरे सर्व विकून या शहरांतून मोठ्या पाहटेस निघून चालता झालों. मग जातां जातां उजाडलें, तेव्हां व्यापाऱ्यांच्या एक तांडा भेटला. त्यांत मिळून मी सुरक्षितपणें बगदादास पोचलों. मग जवळ होती ती एक मोहर मोडून रुपये केले. त्यांची मेवा मिठाई व कांहीं सुगंधी फुलें खरेदी करून एक टोपलींत घातलीं आणि तीं विकून कांहीं नफा मिळेल त्यावर पोट चालवावें असा बेत करून मी ती टोपली घेऊन एका व्यापाऱ्याच्या घरीं गेलों. तेथें पुष्कळ मोठ मोठे लोक जमून गोष्टी सांगत होते. त्या गृहस्थांपुढें टोपली केली असतां त्यांनीं माझ्या पार्शीं होतें त्या पैकीं पाहिजे तें घेतलें व मला त्याची पुष्कळ किंमत दिली. मग मी नित्य त्याप्रमाणेंच करून आपला गुजारा करूं लागलों. एके दिवशीं मी नित्या प्रमाणें त्या घरीं फुलें विकण्यास गेलों, तों तेथें एका कोपऱ्यांत एक ह्यातारा माणूस बसला होता. त्याकडे माझी नजर गेली नाहीं. तेव्हां त्यानें मला हांक मारली आणि ह्मटलें, कीं गड्या, तूं सर्वांपुढें आपली मिठाई नेतोस आणि मजकडे आणीत नाहींस, तर मी अप्रमाणिक किंवा भिकारी आहे असें समजतोस ?

मी उत्तर केलें, कीं महाराज, मला क्षमा करावी, जें मजपार्शी आहे तें हजर आहे. हें घेऊन त्याजबद्दल मला कांहीं देऊं नये. असें बोलून मी ती टोपली त्याच्या पुढें ठेवली. त्यानें तीतून कांहीं सुवासाचे जिन्नस घेतले आणि मला आपणाजवळ बसवून तूं कोण व तुझे नांव काय वगैरे मला पुष्कळ प्रश्न केले. मी उत्तर केलें, कीं महाराज, हें मला आपण विचारूं नये. कारण कीं तें सर्व सांगण्यानें मला फारच दुःख होईल. हल्लीं मला नुकतासा दिवसानुदिवस त्याचा विसर पडत चालला आहे. इतकें बोलल्यावर त्या म्हाताऱ्यानें त्याविषयीं मला अवाक्षर पुसलें नाहीं. त्यानें दुसऱ्याच गोष्टी काढल्या. मग पुष्कळ वेळ भाषण झाल्यावर शेवटीं मी जाऊं लागलों, तेव्हां त्यानें मला दहा मोहरा काढून दिल्या. तें त्याचें औदार्य पाहून मला फार आश्चर्य वाटलें. कारण कीं बहुत दुसऱ्या श्रीमंत लोकांपुढें दररोज मी आपली टोपली करीत असें ; पण त्यांपैकीं एकांनें सुद्धां मला कधीं एक देखील मोहर दिली नाहीं. मग ह्यानें एकदम दहा मोहरा काय म्हणून दिल्या असाव्या म्हणून मी पुष्कळ विचार केला; परंतु तें मला समजेना. पुनः दुसरे दिवशीं मी त्या व्यापाऱ्याच्या घरीं

गेलों. तेव्हां पुनः त्या म्हाताऱ्याची गांठ पडली. नंतर पुष्कळ दिवस
 पर्यंत तो मला तेथे भेटत असे. एके दिवशी त्याने माझ्या टोपलीतून कांहीं
 जिन्नस खरेदी केल्या नंतर त्याने मला जवळ बसवून घेतले, आणि तूं
 आपली हकीकत सांग म्हणून इतका आग्रह केला की मला त्यास नाहीं
 म्हणवेना. शेवटी माझी सर्व हकीकत ऐकिल्यावर तो मला म्हणाला
 की अरे, तुझा बाप माझे ओळखीचा होता. मीही बसरा येथीलच
 व्यापारी आहे. माझ्या पोटी संतान नाहीं; व तुजवर माझा लोभ जडला
 आहे. ह्यास्तव मी तुला दत्तक घेतों. आतां आपल्या विपत्ति संपल्या असें
 समजून स्वस्थ हो. अबदेलाझीजापेक्षां अनेकपट श्रीमंत असून
 त्याप्रमाणें ममता करणारा बाप तुला मिळाला असें समज. मग मी
 त्याचा आभार मानून तो उठल्यावर त्याच्या मागे चालता झालों. त्यानें
 मजकडून तें टोपलें फेकून देविलें आणि मला एका मोठ्या वाड्यांत
 नेले. तेथें त्यानें मला राहण्यास एक मोठा महाल दिला आणि चांगला
 पोशाक आणून माझ्या स्वाधीन केला. तसेच कित्येक चाकर माझ्या सेवेत
 राहण्याकरितां दिले. त्या वेळेस माझा बाप अबदेलाझीज जसा काय
 मेलाच नाहीं, व मलाही दुःख कधींच झालें नाहीं, अशी माझी एका-
 एकी स्थिति झाली. पुढें त्या व्यापाऱ्यानें बरोबर आणलेला सर्व माल
 बगदादेस विकल्यावर आम्ही उभयतां बसऱ्यास जाण्यास निघालों. मी
 पुनः दृष्टीस पडेन असें माझे मित्रास वाटलें नव्हतें, त्यामुळे मला पाहून
 व मोठ्या श्रीमंत व्यापाऱ्यानें मला दत्तक घेतलें हें ऐकून, त्यांस फारच
 आश्चर्य झालें. ह्या म्हाताऱ्याचा संतोष राखण्याकरितां मी अगदीं अळस
 करित नसें, व माझी वर्तणूक पाहून त्यासही आनंद होई. त्यानें वारं-
 वार म्हणावें, कीं अबूलकासम, बगदादांत तुझी माझी गांठ पडली हें फार
 चांगलें झालें. मीं तुझ्या बऱ्याकरितां जें जें केलें, त्यास तूं योग्य पात्र
 आहेस. त्याची अशी ममता पाहून मलाही कळवळा येई. त्या
 माझ्या कल्याणकर्त्यास जेणेंकरून संतोष होईल, तसाच मी सर्वकाळ
 वागत गेलों. मी समवयी मित्रांत गप्पा मारीत न बसतां नेहमीं त्यापार्शीं
 हजर असें. त्यास सोडून कधीं कोठे गेलों नाहीं. शेवटीं तो म्हातारा
 दुखण्या पडला. आणि तो आतां वांचत नाहीं म्हणून वैद्यांनीं सांगितलें
 पुढें ह्याचा अंतकाळ समीप आला, त्या वेळेस त्या सर्वास बाहेर

घालवून आपणाजवळ मला एकट्यास त्याने बसवून घेतलें, आणि तो म्हणाला, कीं पुत्रा, तुला अत्यंत गुप्तगोष्ट सांगण्याचा हाच प्रसंग आहे. जर हें घर व ह्यांतिल संपत्ति इतकीच तुला ठेविली असती, तर मी तुला मोठासा श्रीमान केलें असें न होतें. मी आपल्या आयुष्यांत जी काय दौलत मिळविली आहे, ती एकाद्या व्यापाऱ्यास मोठी आहे खरी, तथापि मी एका गुप्त ठिकाणी जें द्रव्य पुरून ठेविलें आहे, व ज्याविषयी मी तुला आतां कांहीं सांगणार, तें पाहिलें, तर मग वर आहे हें द्रव्य कांहींच नाही. तें द्रव्य कोणी, कशा रीतीने व किती वर्षांपूर्वी संपादिलें, तें मला माहीत नाही. इतकें मात्र ठाऊक आहे, कीं तें माझ्या आजानें मरते समयीं माझ्या बापास सांगितलें व त्यानें मरण्या पूर्वी कांहीं दिवस मला सांगितलें; परंतु ह्यापुढें तूं मात्र मी सांगतो त्या प्रमाणें वर्तणूक ठेव. तूं स्वभावानें उदार आहेस, ह्यास्तव कोणती गोष्ट तुझ्या मनासारखी तूं करूं लागलास म्हणजे तुझ्या हातून बहुत खर्च होईल ह्यांत संशय नाही. कोणी पाहुणे तुझ्या घरीं आले तर तूं त्यांचा आदर सत्कार मोठ्या थाटानें करून त्यांस बक्षीस देशील. तसेंच जे कोणी तुजकडे याचनेस येतील, त्यांचे मनोरथ पूर्ण केल्यावांचून तूं रहाणार नाहीस. बेतानें राहशील तर तूं याच प्रमाणें वागावें असें मलाही आवडतें, परंतु आवडून उपयोग काय ! ह्या वागण्यानें खर्चीत परिणामी तुझा नाश होईल. तुझे ऐश्वर्य पाहून येथील (बसऱ्यांतील) राजाच्या मनांत मत्सर व त्याचें प्रधानाच्या चित्तांत अपहारबुद्धि ही उत्पन्न होतील. तूं द्रव्य पुरून ठेविलें आहे असा संशय त्यांस येऊन ते त्याचा शोध लावितील, व तुला कैदेत ठेवतील. ह्यासाठीं तूं माझ्या प्रमाणें वागशील तरच तुला तीं संकटे येणार नाहीत. मी, माझा बाप व आज्ञा ह्या तिघांनीं नेहमीं आपला व्यापार करून कांहीं थाट न करितां ह्या द्रव्याचा उपभोग देतला आणि लोकांस संशय येण्यासारखा कधींच उधळपणा केला नाही. तसें त्वांही करावें असें माझे तुला सांगणें आहे.

नंतर मी त्या म्हातान्यास वचन दिलें, कीं मीही आपणा सारखीच शाहाणपणाची वर्तणूक ठेवीन. मग त्यानें द्रव्य कोठें होतें तें मला सांगितलें आणि माझी खातरी केली, कीं तें द्रव्य इतकें आहे, कीं त्याची कल्पना देखील तुझ्यानें पाहिल्या वांचून करवणार नाही. शेवटीं म्हाता-

याचा काळ झाला ते समयी त्याचा वारस म्हणून जो विधि करावयाचा तो सर्व मी केला आणि अवधी त्याची जिनगी ताब्यांत करून घेऊन तें द्रव्य पहावयास गेलों. महाराज, मी खरेंच सांगतों, कीं तें पाहून मी अगदीं गुंग होऊन गेलों. मला वाटलें, कीं हें द्रव्य अपार आहे, आणि अपार नसलें तरी मी कसेंही खर्चिलें व मी मनुष्यांचे हयातीपेक्षां ज्यास्त वांचलों तरी तें माझ्या हातून संपणें अशक्य आहे. ह्याप्रमाणें माझी खातरी होताच मी म्हातान्यास दिलेंलें वचन एकीकडे ठेवून धौतालपणानें वागण्याचा निश्चय केला. माझा ह्यांतच थोरपणा आहे, कीं ह्या बसरा शहरांत माझ्या औदार्यानें ज्याचें कल्याण झालें नाहीं असा एकही मनुष्य धुंडल्यानें मिळावयाचा नाहीं. ज्या कोणास गरज लागेल त्यानें माझ्या घरीं यावें, आणि संतुष्ट होऊन परत जावें असा मीं क्रम ठेविला आहे. द्रव्यास स्पर्श करणें नसल्यास तें जवळ असून काय उपयोग आहे ? औदार्य व दानधर्म करून गरीबांचा सांभाळ करावा व आल्या गेल्याचें आदरातिथ्य करावें ह्यापेक्षां आणखी द्रव्याचा चांगला खर्च तो काय ? माझा खर्च पाहून लोकांस वाटूं लागलें, कीं मी पुनरपि भिकेस लागेन. ते म्हणूं लागले, कीं अबूलकासयास सार्वभौम राजा खालीफ ह्याचीही संपत्ति मिळाली तरी ती तो उधळून टाकील.

परंतु दिवसानुदिवस माझी धांदल न होतां भरभराटच होत चालला हें पाहून लोकांस फारच आश्चर्य वाटलें. मी इतका खर्च करीत असतांही माझी संपत्ति कशी वाढते ह्याची त्यांस कल्पना होत नाहीं. पुढें त्या म्हातान्याच्या भविष्या प्रमाणें लोकांत मजविषयीं मत्सर उत्पन्न झाला. मला मोठा गुप्त ठेवा सांपडला अशी चहूंकडे वदंता उठली. तेणेंकरून लोभी लोकांचें लक्ष्य त्या द्रव्याकडे लागलें. एके दिवशीं ह्या शहरचा कोतवाल मला भेटावयास आला आणि म्हणाला, कीं मी दरोगा आहे. ज्या ठेव्याच्या भोगानें तूं अशा थाटांत राहतोस, तो कोठें आहे तो सांग. हे शब्द ऐकून मला भीति पडली आणि मी स्तब्ध राहिलों. त्याजवरून त्यानें ताडलें, कीं मला ठेवा सांपडला ही लोकांतली वदंता खरी आहे. मग तो मला इतकेंच बोलला, कीं आम्ही सरकारी कामगार खरे; परंतु आम्हास विचार समजतो. तर महाराज, आपण मला कांहीं बक्षीस दिल्यास मी आपल्या गुप्त गोष्टीची कदापि वाच्यता करणार नाहीं. मी

पुसलें, कीं तुला किती बक्षीस पाहिजे ? त्यानें उत्तर केलें, कीं दररोज मला दहा मोहरा द्याव्या म्हणजे झालें. मी म्हटलें कीं, तूं कांहींच मागितलें नाहींस. मी शंभर देत जाईन. तूं दररोज किंवा दर महिन्यास मजकडेस यावें म्हणजे माझ्या खजीनदारा कडून त्या तुला मिळत जातील.

हें ऐकून कोतवालास फारच आनंद झाला, तो म्हणाला कीं महाराज, आपणास असेच पुष्कळ ठेवे सांपडोत. आपण आपल्या संपत्तीचा स्वस्थपणें उपभोग घ्यावा. आपणास मजकडून कधींही उपद्रव लागणें नाहीं. नंतर मजकडून पुष्कळ द्रव्य आगाऊ घेऊन तो चालता झाला. पुढें थोडे दिवसांनीं अबूलफत्तेबक्षी नामक प्रधानानें मला बोलावूं पाठविलें, त्यावरून मी त्याच्या घरां गेलों. तो मला एकांतीं नेऊन म्हणाला, कीं अबूलकासम, तुला ठेवा सांपडला आहे म्हणून मी ऐकलों. तुला माहितच आहे कीं सांपडलेल्याचा पंचमांश ईश्वराचा होय. तर तो तूं राजास द्यावा. पांचवा भाग देशील तर बाकीचे चार हिस्सांचा उपभोग तुला निर्वध घडेल. मी उत्तर केलें, कीं महाराज, मला ठेवा सांपडला आहे खरा; परंतु जरी माझे तोडून तुकडे तुकडे केले, तरी मी ती गोष्ट प्रसिद्धपणें कबूल करणार नाहीं. तर वजीर साहेब, आपण मला स्वस्थ राहूं द्याल तर मी तुम्हास दररोज एक हजार मोहरा देत जाईन. तेव्हां कोतवालाप्रमाणें वजिराचीही समजूत झाली. त्यानें आपला एक विश्वासू चाकर पाठवून दिला आणि पहिल्या महिन्या बदल त्यास माझ्या खजीनदारानें तीस हजार मोहरा दिल्या; पुढें त्या प्रधानास अशी भीति पडली, कीं ही गोष्ट कदाचित् राजाच्या कानांवर जाईल, ह्यास्तव पहिल्यानें आपणच सांगावें हें चांगलें आहे. असें वाटून त्यानें राजास सांगितलें. राजानें त्याचें बोलणें फार लक्ष लावून ऐकिलें, आणि चौकशी करावी असें त्याच्या मनांत येऊन त्यानें मला बोलावयास पाठविलें. मी जातांच राजानें माझा चांगला सत्कार केला, आणि म्हटलें, कीं अबूलकासम, इकडे ये आणि मी विचारलों त्याचें उत्तर मला दे. तूं आपला ठेवा मला कां दाखवित नाहींस ? मी तो तुज पासून घेईन इतका अप्रमाणिक आहे असें तुला वाटतें काय ?

मी उत्तर केलें, कीं राजाधिराज, आपल्या आयुष्याची वृद्धि असो, आपण तापलेल्या सांडसांनीं माझ्या आंगाचें मासानमास तोडलें तरी

मी आपलें द्रव्य दाखविणार नाहीं. मी आपणास दररोज स्वसंतोषानें दोनहजार मोहरा देत जाईन. ही गोष्ट मान्य न होऊन मला मारावें असेंच नोट वाटत असल्यास तशीच आज्ञा व्हावी. मी द्रव्याचें ठिकाण न सांगतां ज्या मला यातना होतील, त्या सर्व सहन करण्यास सिद्ध आहे. हें माझें बोलणें ऐकून राजानें प्रधानाकडे पाहिलें, आणि त्याचा अभिप्राय विचारला. प्रधान बोलला, कीं महाराज, जी रकम देण्यास तो कबूल आहे ती पुष्कळ आहे. ठेवा हातीं लागून तरी अधिक नफा कोणता आहे ? तर ह्यास माघारा जाऊं द्यावें. इतकेंच, कीं ह्यानें आपल्या कबुलातींत मात्र चुकूं नये म्हणजे झालें.

ही सल्ला राजाचे पसंत पडली. तो मला कडकडून भेटला. आणि त्या दिवसा पासून मी करार केल्या प्रमाणें दरसाल राजास, प्रधानास व कोतवालास दहालक्ष साठहजार मोहरापेक्षांही ज्यास्त देत असतों. महाराज, हेंच काय तें आपणास सांगावयाचें होतें. आतां मी तुम्हांस बक्षीस दिलें हें फार आहे, असें तुम्हास आश्चर्य होणार नाहीं.

बसरा येथील द्रव्याविषयीं गोष्ट.

(पुढें चालू.)

अबूलकासमाचें आपला सर्व वृत्तांत सांगितल्यावर तें द्रव्य आपण पहावें असी अनिवार इच्छा खालिफास उत्पन्न झाली. तो म्हणाला, कीं तुमच्या अशा उधळखोरीनें देखील संपणार नाहीं इतकें ह्या पृथ्वीत तरी द्रव्य असेल काय ? मला तुमचें बोलणें खरें वाटत नाहीं. महाराज, जें द्रव्य तुम्हापाशीं आहे तें मला दाखविल्यानें, तुमचें काहीं नुकसान होत नसेल, तर तें मला दाखवावें. मी ही गोष्ट फोडणार नाहीं, हें शपथ घेऊन सांगतों. असें खालिफाचें बोलणें ऐकून अबूलकासमास फार वाईट वाटलें. तो म्हणाला, कीं महाराज, ही हौस आपणास झालीं येणेंकरून मला फार दुःख होतें. कांकीं आपली ही वांछा पूर्ण व्हावयास आपणास प्रशस्त न वाटण्यासारख्या एक दोन गोष्टी कराव्या लागतील.

राजा म्हणाला, कीं चिंता नाहीं. सांगाल त्या गोष्टी करण्यास मी कबूल आहे. अबूलकासम बोलला, कीं मला तुमचे डोळे बांधून

तुम्हास बिनहत्यार व बोडके करून न्यावें लागेल, व माझ्या हातीं नागवी तरवार असेल, व कांहीं गडबड केल्यास मी तुमचे तत्क्षणींच तुकडे तुकडे करून टाकीन. आतां अशा अटीनें तरी तुम्हास होय म्हणतों हा माझा वेडेपणाच आहे; परंतु तुमच्या वचनावर माझा भरवसा आहे, ह्यास्तव आपणा सारख्या पाहुण्यास नाखूष करून माघारें लावावें हें मला नीट दिसत नाही, ह्यास्तव मी हो म्हणतों. **खालीफ** म्हणाला, कीं तर मग मजवर दया करून माझी इच्छा लवकर पूर्ण करावी. **अबूलकासमानें** सांगितलें, कीं ती गोष्ट आतांच होणार नाही. तुम्ही आजरात्रीं येथें रहावें. अमळशानीं माझ्या घरांतिल चाकर माणसें निजून जिकडे तिकडे सामसुम झालें म्हणजे मी तुमच्या खोलींत येऊन तुम्हास घेऊन जाईन.

नंतर त्यानें आपल्या चाकरांस हांक मारली आणि मेणबत्या लावण्यास सांगून त्या उजेडानें तो **खालीफास** एका मोठ्या खोलींत पोंहचून लागलाच आपल्या खोलींत निघून आला. चाकरांनीं **खालीफाचा** पोशाक उतरला. व त्याच्या उशाशीं व पायात्याशीं सुगंधिक मेणबत्या लावून ते तेथून निघून गेले. **खालीफास** झोंप आली नाही. तो **अबूलकासमाची** मार्गप्रतिक्षा करीत बसला. नंतर मध्यरात्रीच्या सुमारास **अबूलकासम** येऊन म्हणाला, कीं महाराज, माझे सर्व चाकर निजले आहेत. आतां घरांत जिकडे तिकडे सामसुम झालें आहे. तर मी सांगितल्या प्रमाणें तुम्हास माझे द्रव्य दाखवितों. **खालीफ** म्हणाला, कीं बरें तर चला. मी तुमच्या मागे येतों आणि पुनः शपथ घेऊन सांगतों, कीं तुम्ही माझी इच्छा पूर्ण करितां ह्याचा तुम्हास कधीं पश्चात्ताप होणार नाही. नंतर **अबूलकासम** त्याचे डोळे बांधीत असतां म्हणाला, कीं ही गोष्ट करतांना मला वाईट वाटतें; परंतु तुमच्या चर्येवरून तुम्ही भरवसा ठेवण्या सारखे दिसतां; पण ह्याप्रमाणें तो बोलत असतां **खालीफ** मध्येच म्हणाला, कीं तुम्ही हा बंदोबस्त करतां हें नीट आहे. त्यापासून मला यत्किंचित् देखील वाईट वाटत नाही, हें तुम्हाला मी खचीत सांगतों.

मग **अबूलकासमानें** त्यास एका नागमोडी जिन्यानें खालीं उतरवून एका मोठ्या बगीच्यांत नेलें, आणि पुष्कळ गरके घेऊन ज्या गुहेत द्रव्य

होतें तींत त्यास तो घेऊन गेला. ती गुहा खोल व मोठी होती व तिचें द्वार दगड लावून बंद केल्लें होतें. मग तें द्वार वलांडल्यावर ते एका काळोख्या व अवघड बोळांत शिरले. बोळाच्या शेवटास एक महाल होता, त्यांत माणकांचा जिकडे तिकडे चकचकित प्रकाश पडला होता. तेथें जातांच अबूलकासमानें खालीफाचे डोळे सोडले. तेव्हां त्यास आपल्या समोरचा सर्व चमत्कार पाहून फार आश्चर्य झालें. त्या हवेलीच्या मध्यभागीं एक संगमरवरी दगडाचें कुंड होतें, त्याचा परिघ पसतीस हात होता, व खोली वीस हात होती. तें कुंड कांठोकांठ मोठमोठ्या मोहरांनीं भरलें होतें, आणि त्याच्या सभोवतीं बारा सुवर्णाचे स्तंभ होते, एक एक स्तंभावर अत्यंत सुंदर एक एक रत्नाची मूर्ति होती. अबूलकासमानें खालीफास त्या कुंडाच्या कांठीं नेलें आणि म्हटलें, कीं हें कुंड वीस हात खोल आहे. आतां ह्यांत मोहरा किती आहेत त्या पहा. अजून दोन बोटे देखील त्या कमी झाल्या नाहींत. तर ह्यावरून हें सर्व माझ्या हातून लवकर खर्चून जाईल असें तुम्हास वाटतें काय ? खालीफानें तें कुंड नीट न्याहाळून पाहिलें आणि उत्तर केलें, कीं हें द्रव्य पुष्कळ आहे हें मी कबूल करितों; परंतु तुम्हीं खर्चूच लागला तर हें तुम्हास संपवितां येईल. अबूलकासम म्हणाला, कीं बरें. हें कुंड रिकामें झालें तर आणखी मी तुम्हास दाखवितों, तें खर्चू लागेन.

नंतर त्यास दुसऱ्या जागेंत नेलें. ती पहिल्या जागेपेक्षां फारच लखलखीत होती. तींत पलंगावर मोती व हिरे ह्यांच्या राशींच्या राशी पडल्या होत्या. आणि तेथेंही संगमरवरी दगडाचें दुसरें कुंड होतें. तें मोहरांच्या कुंडाएवढें मोठें किंवा खोल नव्हतें; पण माणकें पुष्पराग, पांच, आदिकरून नानाप्रकारच्या रत्नांनीं तें भरलें होतें. तें पाहून तर खालीफास अतिशयच आश्चर्य वाटलें. त्यास आपण जागृत आहों असा भरवसा येईना. तें नवीन कुंड पाहून ही कांहीं बाद् असावी असा त्याचा ग्रह झाला. त्याकडे त्याचे डोळे खिळून गेले. इतक्यांत अबूलकासमानें त्यास सुवर्णाचे एका सिंहासनावर दोन मनुष्ये बसलीं होती तीं दाखविलीं, आणि सांगितलें, कीं हीं ह्या द्रव्याचीं मूळ मालक आहेत. त्यांच्या मस्तकांवर हिऱ्याचे

भुगूट आहेत. तीं राजा व राणी आहेत. तीं जणूकाय जिवंतच आहेत अशीं दिसत होती. त्यांचीं मस्तकें परस्परांकडे वळलीं होती. त्यांच्या पायांखालीं एक शिसवी चवरंग होता. त्यावर सोनेरी शार्डें असें लिहिलें होतें, कीं “बहुत वर्षे यत्न करून हें सर्व द्रव्य मीं संपादिलें आहे. मीं कित्येक शहरें व किल्ले लुटले; राज्यें जिंकलीं; व शत्रूंचा पराभव केला. मीं ह्या पृथ्वींत अत्यंत बलाढ्य राजा होतों; परंतु एवढा पराक्रमी मी असतां माझे शौर्य मृत्यू पुढें कांहींच चाललें नाहीं. ह्यास्तव जो कोणी मला ह्या अवस्थेंत पाहील, त्यानें त्या बदल विचार करावा. त्यानें ध्यानांत ठेवावें, कीं मी कोणी एक काळीं जीवंत होतों; पण पुढें जसा मला मृत्यु आला तसा त्यासही तो खर्चात येईल. ही संपत्ति खर्च करण्यास त्यानें अगदीं दिकत धरूं नये. कारण, कीं हिचा कधीं क्षय होणार नाहीं. हें द्रव्य खर्चून त्यानें इहलोकीं व परलोकीं मित्र जोडण्या विषयीं यत्न करावा. तोही शेवटीं मरणार ह्यास्तव त्यानें औदार्य व दानधर्म ह्यांत आपला काळ घालवावा. कितीही संपत्ति असली तरी मृत्यु कोणास चुकत नाहीं”. खालीफानें हें सर्व वाचून पाहिलें आणि तो अबूलकासमास झणाला, कीं अतःपर तुमची वर्तणूक मी नापसंत करणार नाहीं. सांप्रत ज्या थाटानें तुम्ही राहतां, तोच यथायोग्य आहे, त्या म्हाताऱ्या व्यापाऱ्यानें जी तुम्हास मसलत सांगितली ती खरीच नापसंत आहे; परंतु ह्या राजाचें नांव समजेल तर बरें होईल. कोणत्या राजापाशीं इतकी संपत्ति असावी बरें! ही गोष्ट ह्या लेखांत नाहीं, तेंगेकरून मला फार वाईट वाटतें.

अबूलकासमानें खालीफास आणखी दुसऱ्या खोलींत नेलें. तींत नानाप्रकारचे दुर्मिल व अमोलिक पदार्थ होते. त्यांत खालीफास दिल्या सारखीं कित्येक झाडे व मोरें होती. त्या भुयारांतील सर्व चमत्कार पाहण्यांतच खालीफानें शेष राहिलेली सर्व रात्र घालविली असती; परंतु आपले चाकर जागे होतील ही अबूलकासमास भीति पडून आल्याप्रमाणेंच लवकर उजाडण्यापूर्वीं परत जावें असें त्यास वाटलें. नंतर ते त्याच बागेतून त्या नागमोडी जिन्न्यानें चढून ज्या खोलींत खालीफ पाहिल्यानें निजला होता तेथें आले. तेथें मेणबत्या जळतच होत्या. तेथें ते सूर्योदय होईपर्यंत गोष्टी सांगत बसले. खालीफानें आपलें आदरा-

तिथ्य चांगलें झाल्यामुळें अबूलकासमाचा फार आभार मानला आणि धर्मशाळत परत जाऊन अबूलकासमाकडून आलेले सर्व चाकर व नजराण्याच्या जिनसा घेऊन तेथून निघून तो बगदादेस चालता झाला.

खालीफ निघून गेल्यावर दोन दिवसांनीं अबूलफत्ते प्रधानानें पूर्वी पासून ऐकिलेंच होतें, कीं अबूलकासम जो कोणी देशांतरचा गृहस्थ त्यास भेटावयास येतो, त्यास पुष्कळ देणगी देतो. ह्याशिवाय राजास व कोतवालास व आपणास जें द्यावयाचें तें अगदीं नेमानें देतो. ह्या वरून त्यापार्शीं अपार द्रव्य आहे असा तर्क बांधून तें कोठें आहे ह्याचा शोध लावण्याची कांहीं तरी युक्ति काढावी असा त्यानें निश्चय केला. हा प्रधान इतका दुष्ट व अधम होता कीं आपलें कार्य साधण्याकरितां कशीही वाईट गोष्ट असली तरी ती करण्याचा त्यास विधिनिषेध नसे. त्यास आठरा वर्षांची एक अतिरूपवती व सर्वगुणसंपन्न अशी बाल्किस नामें करून कन्या होती. बसरा येथील राजाचा पुतण्या अल्ली नामें राजपुत्र असे. तो तिला पाहून तिजवर आशक झाला होता. व त्यानें मागणी वातल्यावरून उभयतांचें लवकरच लग्न होणार होतें. एके दिवशीं त्या प्रधानानें कन्येस बोलाविलें, आणि सांगितलें, कीं मुली, मोठ्या जरूरीचें एक काम तुला सांगावयाचें आहे. माझी इच्छा अशी आहे, कीं आज संध्याकाळीं तूं उत्तम पोशाक करून अबूलकासमाच्या घरीं जावें आणि अनेक उपायांनीं त्यास मोहित करून त्याचा द्रव्याचा ठेवा कोठें आहे ह्याचा शोध घेऊन यावें.

ते शब्द ऐकतांच ती कन्या कापूं लागली. तिचें मुख म्लान झालें. ती म्हणाली, कीं महाराज, अशी गोष्ट मला कशी सांगतां ? मी आपली लेकर ना ! मी एकांतीं परपुरुषाकडे गेल्यानें तुमच्या नावांस बद्दा लागेल, व राजपुत्र अल्ली मोठा गहजब उसळवील, ह्या गोष्टी लक्षांत आणा. प्रधानानें उत्तर केलें, कीं मी त्या सर्व गोष्टींचा विचार केला आहे. आतां माझा निश्चय कशानेंही ढळणार नाही. माझी आज्ञा तुला मान्य केली पाहिजे. हें ऐकतांच बाल्किस रडूं लागली आणि त्यास ह्मणाली, कीं बाबा, द्रव्यलोभ इतका धरूं नये. त्या गृहस्थाचे द्रव्यावर वांकडी नजर आपण कां ठेवितां ? त्यास आपल्या संपत्तीचा उपभोग स्वस्थपणें घेऊं द्यावा हें मला नीट दिसतें. त्यावरून प्रधानास फार राग आला

आणि तो बोलला, कीं दांडगे पोरी, मला दोष ठेवणें तुला उचित नव्हे. मला जबाब देऊं नको. मी तुला अबूलकासमाचे घरीं जावयास सांगतो तिकडे जा आणि त्याची संपत्ति पाहिल्या वांचून परत येशील तर मी खर्चात तुझा प्राण घेईन.

ही भयंकर गोष्ट ऐकून बाल्किस फार दुःखाक्रांत होऊन आपल्या खोलींत निघून गेली. तिनें दासींस हाक मारून त्यांकडून उत्तम तऱ्हेचीं वस्त्रें व अलंकार आपल्या आंगावर धालविले. खरोखरी म्हटलें असतां तिच्या आंगां इतकें लावण्य होतें, कीं तिला नटण्याची कांहींच गरज नव्हती. सुरेख दिसून दुसऱ्यास मोहित करावें हें तिच्या अंतःकरणांत कधींही वागत नसे. राजपुत्र अल्ली ह्यास खेरीज करून दुसऱ्या पुरुषास आपण सुंदर दिसावें असें तिला कदापि वाटलें नाहीं.

शेवटीं रात्र होतांच प्रधानास वाटलें, कीं आपल्या कन्येची जाण्याची वेळ झाली. मग त्यानें कोणास न समजूं देतां तिला बरोबर घेऊन अबूलकासमाच्या दरवाज्या पाशीं सोडून दिलें आणि आपण माघारा जाऊं लागला तेव्हां तिला म्हणाला, कीं पहा, जर अपेश घेऊन येशील तर तुझा प्राणच घेईन. तिनें भीत भीत दरवाज्यास थाप मारून मला अबूलकासमा बरोबर कांहीं बोलावयाचें आहे म्हणून सांगितलें. तेव्हां एका चाकरानें दरवाजा उघडून तिला, ज्या खोलींत त्याचा धनी होता, तिकडे नेलें. तो एका कोचावर आपल्या गेलेल्या आयुष्यांत जी उलटा पालट झाली तीबद्दल विचार करीत पडला होता. बाल्किस येतांच अबूलकासमा उठून तिला सामोरा गेला. त्यानें तिला मुजरा करून तिचा हात धरून कोचावर बसविलें. नंतर आपला एथें येण्याचा उद्देश काय आहे म्हणून पुसलें. तिनें उत्तर केलें, कीं तुमचा आनंदी स्वभाव ऐकून एक रात्र आपणासमागमें घालवावी अशी मला इच्छा झाली म्हणून मी एथें आलें आहे.

तो म्हणाला, कीं हे सुंदरी, तूं ही मेहरबानी केली, ह्यावरून आज माझा मोठा भाग्योदय झाला असें वाटतें. माझ्या मनांत जो हर्ष झाला आहे, तो मला सांगतां येत नाहीं. कांहीं वेळ बोलणें झाल्यावर जेवणाची तयारी झाली. तेव्हां एक मेज मांडून त्यावर उत्तम प्रकारचीं पकानें ठेविलीं त्यासमयीं ही स्त्री कोणाच्या दृष्टीस पडूं नये म्हणून अबूल

कासमानें आपल्या चाकरांस बाहेर जाण्यास सांगितलें व आपण एकटाच राहिला. त्यानें तिच्या हातांत मद्यानें भरलेला एक रत्न-खचित प्याला दिला; परंतु हे आदरोपचार पाहून ती संतुष्ट न होतां अधिक अधिक खिन्न होत चालली आणि शेवटीं आपल्या कन्यात्वाचा भंग होतो अशी भीति तीस उत्पन्न होऊन तिचें तोंड अगदीं निस्तेज होऊन डोळे पाण्यानें भरले. हें पाहून अबूलकासमास नवल वाटलें आणि तो म्हणाला, कीं बाई, तुम्हाला काय झालें? एकाएकीं तुम्हाला इतकें दुःख होण्याचें कारण काय? तुमच्या नेत्रांतून पाणी येण्या सारखी मजक-डून कोणती गोष्ट घडली? तर तुमच्या दुःखाचें कारण काय तें मला कृपा करून सांगावें.

बाल्किस बोलली, कीं हे देवा, माझ्यानें आतां पोटांत कपट ठेववत नाहीं. जें सोंग मीं आणलें आहे त्याची बतावणी माझ्यानें तडीस नेववत नाहीं. अबूलकासम, मीं तुम्हास फसविलें, मीं जारिणी नव्हे; मी कुलीन स्त्री आहे. तुम्हापाशीं मोठा ठेवा आहे हें माझ्या बापास समजल्या वरून त्याचा शोध लावावा असें त्याच्या मनांत येऊन त्यानें मला इकडे पाठविलें आणि हरएक उपायांनीं तो ठेवा पाहून येण्याविषयीं त्यानें मला आज्ञा केली आहे. मी ही गोष्ट माझ्या हातून होणार नाहीं म्हणून त्यास सांगितलें; परंतु माझ्या इच्छेनुरूप न वागशील तर तुझा प्राण घेईन अशी त्यानें शपथ वाहून, मला धमकी दिल्या वरून निरुपाय होऊन मी येथें आलों. हाय हाय! मी केवढी दुर्दैवी पहा! एका राजपुत्रानें मजवर आशक होऊन मला वरण्याचा निश्चय केला आहे. असें जर झालें नसतें तर माझ्या बापाच्या ह्या घोर प्रतिज्ञेला मी काडीमात्र सुद्धां भ्यालें नसतें. ह्याप्रमाणें प्रधान कन्येचें बोलणें ऐकून अबूलकासम म्हणाला, कीं बाई, ही गोष्ट तुम्ही मन मोकळें करून सांगितली, तेणेंकरून मला फार संतोष झाला, आतां कांहीं चिंता नाहीं. तुम्ही स्वस्थ असा. रडूं नका. माझा ठेवा तुमच्या दृष्टीस पडेल. व तुम्ही आपल्या भावाच्या जवळ आहां असें समजा.

तें भाषण ऐकून बाल्किस झगली, कीं महाराज, आपण अत्यंत उदार आहां अशी जी आपली जगांत चहूंकडे कीर्ति झाली आहे, ती खोटी नाहीं. आपली थोरपणाची वर्तणूक पाहून मी अगदीं दंग झालें

आहे, व आपला उपकार मी जाणते असे आपणास दाखविण्याचा प्रसंग येई पर्यंत माझे अंतःकरण स्वस्थ होणार नाही. नंतर जी खोली खाली-फास दिली होती त्याच खोलीत त्याने तिला नेले आणि जिकडे तिकडे घरांत सामसुम होई पर्यंत उभयतां तेथेच बोलत बसली. पुढे बाल्-कीसचे डोळे बांधते समयीं अबूलकासम तीस ह्मणाला, कीं बाई, मला क्षमा करा. ही माझी प्रतिज्ञा तुम्हाला कबूल असेल तरच मी आपले द्रव्य तुम्हास दाखवीन. तिने उत्तर केले, कीं तुमच्या मर्जीस येईल तसे करावे. तुमच्या प्रामाणिकपणावर माझा भरंवसा आहे. तुम्ही जिकडे न्याल तिकडे मी मागे येते. आतां मला काळजी इतकी आहे, कीं तुमचे हे पर्वताहून मोठे उपकार झाले, ह्याची मी उतराई कशी होईन कोण जाणे ?

अबूलकासमाने तिचा हात धरून त्या नागमोडी जिन्याने तिला बगी-च्यांत नेले व तेथून त्या भुयारांत शिरून तिच्या डोळ्याचा पडदा काढला. सुवर्णाचे व रत्नाचे जे ढीग पाहून सर्वभौम राजा जो खालोफ तो सुद्धा चकित होऊन गेला होता, ते ढीग पाहून बाल्किस आश्चर्य पावली ह्यांत काय नवल आहे ? त्या ठिकाणचे सर्वच जिनस अद्भुत होते खरे ; परंतु त्यांतही द्रव्याच्या मूळच्या मालकांकडे तिचे फारच लक्ष वेधून गेले. त्या राणीच्या गळ्यांत जो हार होता, त्याची मोती खबुतराच्या अंड्या एवढी होती. मग तिने ती मोती नावाजल्यावरून अबूलकासमाने तत्काळ तो हार राणीच्या गळ्यांतून काढून बाल्किसच्या गळ्यांत घातला, आणि म्हटले, कीं ह्या हारावरून तूं माझे द्रव्य पाहिले अशी तुझ्या बापाची खातरी होईल. आणखी कांहीं जवाहीर ती नको नको म्हणत असतां मोठ्या आग्रहाने त्याने तिला दिले.

मग प्रधानकन्या हे सर्व चमत्कार पाहतच बसली तर तेथे उजाडून जाईल अशी अबूलकासमास भीति पडून त्याने पुनः तिचे डोळे बांधले आणि तो तिला पहिल्या महालांत परत घेऊन आला. तेथे ती उभयतां सूर्योदय होई पर्यंत होती. नंतर प्रधानकन्येने जाण्या विषयीं अबूलकासमाची आज्ञा घेतली व तिने त्यास खातरी करून सांगितले, कीं तुमचे उपकार मी कदापि विसरणार नाही. मग तिने बापाकडे जाऊन झालेले सर्व वर्तमान सांगितले. प्रधान आपल्या कन्येची वाट पाहतच

बसला होता. त्यास काळजी होती, कीं अबूलकासमास हिच्याने मोहित करवते कीं नाही, कोण जाणे ; परंतु त्याने दिलेला हार व जवाहीर पाहून त्यास आतोनात हर्ष झाला.

नंतर त्याने तिला पुसलें, कीं मुली, तें द्रव्य तुझ्या दृष्टीस खरेंच पडलें? तिने उत्तर केलें, कीं होय महाराज, पडलें. तें किती आहे ह्याची अटकळ तुम्हास व्हावी म्हणून सांगतें, कीं ह्या पृथ्वीतील सर्व राजांचें द्रव्य एकत्र केलें तरी तें द्रव्य अबूलकासमाच्या खजीन्याच्या पासंगास देखील पुरणार नाही. त्या गृहस्थाची अद्भुत संपत्ति मी पाहिली खरी ; पण त्याच्या संपत्ति पेक्षांही त्याचा सभ्यपणा व औदार्य पाहून मला पराकोष्ठेचेंच आश्चर्य वाटलें. त्याचा थोरपणा त्याच्या दौलती पेक्षांही अद्भुत आहे. नंतर तिने तेथें झालेलें सर्व वर्तमान बापास सांगितलें.

इकडे हरूनलवशीद बगदादास जाऊन आपल्या वाड्यांत पोंचतांच त्याने जाफर प्रधानास कैदेतून सोडवून त्यावर पहिल्याप्रमाणेंच बहाल मर्जी ठेविली. त्याने झालेलें सर्व वर्तमान प्रधानास सांगितलें आणि शेवटीं विचारलें, कीं जाफर, अबूलकासमानें माझा फार सत्कार केला. त्याचे उपकार माझ्या हातून कसे फिटतील ? मी राजा आहे आणि राजांस कोणी संतुष्ट केल्यास त्या संतुष्ट करणारास त्या संतोषापेक्षां मोठी देणगी त्यांनी दिली पाहिजे. मी त्यास कितीही दुर्मिल व मौल्यवान पदार्थ दिले तरी त्याने दिलेल्या नजराण्यावर त्या पदार्थांचें तेज पडणें नाही. तेव्हां माझ्या औदार्याची त्याजवर कशी कडा चढावी ? प्रधान ह्मणाला कीं महाराज, सरकार थोरपणा देऊन दासाची मसलत विचारतें, त्यापेक्षां अशी विनंती करतो मी आतांच्या आतां बसऱ्याचे राजास हुकूम लिहितों, कीं तुम्ही देखत हुकूम आपलें सर्व राज्य अबूलकासमाच्या सुपूर्द करावें. हा हुकूम आपण ताबडतोब हरकऱ्यापाशीं देऊन तिकडे पाठवावा आणि थोड्या दिवसांनीं मागून मी स्वतां बसऱ्यास जाऊन अबूलकासमास राज्याची सनद देईन. ही मसलत खालीफास पसंत पडली. तो प्रधानास ह्मणाला, कीं तुझी मसलत चांगली आहे. अबूलकासमाचे उपकार फेडण्यास ह्याखेरीज दुसरा मार्ग नाही. तसेंच बसऱ्याचा राजा व त्याचा दुष्ट प्रधान ह्यांनीं मला चोरून त्या गृहस्थापासून पुष्कळ पैका धमकी देऊन उपटला आहे, त्याबद्दल त्यांचे-

ही परिपत्य केल्यासारखें होईल. त्यांनीं त्याजवर जो जुलूम चालविला आहे, त्यास हें योग्य शासन आहे. ते राज्य करण्याचे कामास अगदीं नालायक आहेत.

मग प्रधानांनै लागलाच हुकूम लिहून हरकारा रवाना केला. नंतर खालीफांनै राणीकडे जाऊन तें सर्व वर्तमान तिला सांगितलें आणि अबूलकासमानें नजर दिलेला हुजऱ्या, तें झाड, व मोर हीं तिला दिलीं, व अबूलकासमानें दिलेली बटीकही त्यानै तिच्या तैनातीस दिली. ती बटीक पाहून राणीस फारच आनंद झाला. ती खालीफास हसत हसत बोलली कीं, मला तुमच्या इतर सर्व बक्षिसांपरीस ही दाशीच फार आवडतें. राजानें रत्नब्रडित प्याला मात्र आपणास ठेविला आणि बाकीचें सर्व जाफर प्रधानास दिलें. मग त्या प्रधानांनै लागलीच संकेता प्रमाणें बसऱ्यास जाण्याची तयारी केली.

खालीफाच्या जासुदानें बसऱ्यास पोंचतांच तो लखोटा ताबडतोब त्या राजास दिला. तो हुकूम पाहतांच बसऱ्याचा राजा मोठ्या काळजीत पडला. त्यानै आपल्या प्रधानास बोलावून तो हुकूम त्याचे हातीं दिला, आणि सांगितलें कीं आपला धनी सार्वभौम व धर्मसंरक्षक जो खालीफ त्याचा हा हुकूम आला आहे. हा पहा, हा आपणास अमान्य करवेल ! प्रधान म्हणाला, कीं होय करवेल तर काय झालें. महाराज, आपण स्वस्थ असावें. गडबडूं नये. आपण अबूलकासमासच येथून नाहींसा केला पाहिजे. खरोखरी त्याचा जीव न घेतां तो मेला असें सर्व लोकांस वाटेल अशी तजवीज मी करितों, व त्यास अशा ठिकाणीं नेऊन घालतों, कीं तो पुनः कोणाच्या दृष्टीसच पडूं नये. ह्या उपायानें तुम्ही निरंतर गादीवर राहून त्याचें द्रव्यही तुम्हास प्राप्त होईल. कारण कीं तो आपल्या स्वाधीन झाला म्हणजे त्याचा गुप्त ठेवा तो दाखवी पर्यंत ह्याचे हाल करतां येतील. राजानें उत्तर केलें, कीं तुझ्या मजीस येईल तसें कर. पण तूर्त आपण खालीफास जबाब काय पाठवावा ? प्रधान बोलला, कीं तें मजकडे लागलें. खालीफ झाला म्हणून काय झालें. इतरां प्रमाणें त्यासही आपल्या अकलेनें कसा फसवतों तो पहा. मी जी हिकमत योजिली आहे, ती एकदां सिद्धीस जाऊं द्या, आणि ती एकदां साधली म्हणजे आपणास कोणाचेंही भय नाहीं.

नंतर प्रधान कांहीं दरबारचे लोक बरोबर घेऊन अबूलकासमास भेटावयास गेला. दरबारी लोकांस प्रधानाचा काय उद्देश आहे ते माहीत नव्हते. अबूलकासमाने त्या सर्वांच्या योग्यते प्रमाणे त्यांचा सत्कार करून खुश केले. प्रधानास मुख्य स्थानी बसविले आणि त्याच्या कपटाचा त्यास कांहींच सुगावा नसल्यामुळे त्याने त्यास पुष्कळ नजरा दिल्या. सर्वजण मद्य प्राशन करीत असतां ह्या घातकी प्रधानाने अबूलकासम मृतप्राय होऊन झोंपेत असल्याप्रमाणे धुंद पडावा अशा गुणाची कांहीं भुकणी कोणास समजूं न देतां त्याच्या प्याल्यांत घातली. अबूलकासमाने तो प्याला तोंडास लावितांच त्यास मूर्च्छा आली. त्यासमयीं त्यास सांवरून धरण्याकरितां त्याचे चाकर धांवले; परंतु त्याजवर प्रेतकळा आल्यामुळे तो मेला असे समजून त्यांनीं त्यास एका कोचावर निजविले, आणि ते पुष्कळ शोक करूं लागले. हा आकस्मिक अनर्थ पाहून सर्व मंडळी भयाने व आश्चर्याने अगदीं स्तब्ध झाली. प्रधानाने तर फारच सोंग आणले. त्याने अतिशय शोक करून आपलीं वस्त्रे देखील फाडलीं. नंतर त्याने तो मुर्दा ठेवण्याकरितां एक हस्तीदंती संदूक तयार करण्यास सांगितली, आणि ती तयार होई पर्यंत अबूलकासमाची सर्व मालमत्ता गोळा करून राजवाड्यांत नेऊन ठेविली. तेव्हां अबूलकासमाच्या मरणाची बातमी चहूंकडे पसरली. शहरांतील सर्व अबालवृद्ध त्याच्या दरवाज्यापाशीं येऊन शोक करीत बसले. त्याचे मरणाने लहान मोठे श्रीमंत व गरीब ह्या उभयतांसही सारखेंच दुःख झाले. श्रीमंत लोकांस इतक्यासाठीं दुःख झाले कीं तो स्नेही असून निरंतर आपला सत्कार करीत असे व गरीबांस तर तो अन्नदाताच होता. सारांश, ह्याचे मरणाने सर्वांस चिंता प्राप्त झाली.

पेटी तयार होतांच अबूलकासमास त्यांत घातले, आणि प्रधानाच्या आज्ञे वरून सर्व लोकांनीं जमून त्यास स्मशानांत नेले. तेथे पुष्कळ थडगीं होती. त्यांत ज्या थडग्यांत प्रधानाचा बाप व कुटुंबांतील दुसरीं मनुष्ये पुरलीं होती, त्यांत ही पेटी नेऊन ठेविली. त्यासमयीं त्या कपटी प्रधानाने आपला ऊर बडवून पुष्कळ शोक केला, व लोकांनीं त्याचे पुष्कळ सांतवन केले तरी तो उगा राहीना. रात्र झाल्यावर सर्व लोक शहरांत परत आले; परंतु प्रधान दोन चाकर घेऊन थडग्यांतच राहिला. त्यानें

थडग्याचें दार लावून घेऊन कुलपें लाविलीं. नंतर त्यांनीं विस्तव पेटवून एका रुप्याच्या भांड्यांत पाणी तापविलें आणि अबूलकासमास पेटांतून काढून स्नान घातलें. तेणेंकरून तो येत येत शुद्धीवर आला, आणि प्रधाना कडे पाहून त्यास लागलेंच ओळखून म्हणाला, कीं महाराज, आपण कोठें आहों व माझी अशी दशा कशानें झाली ?

प्रधानानें उत्तर केलें, कीं मुखी, हें तुजवर अरिष्ट आणण्यास मीच कारण आहे. तुला हस्तगत करण्याकरतांच मीं येथें आणलें आहे. जर तूं आपलें द्रव्य न दाखविशील तर तुला सहस्र यातना करून छळीन. तुला चाप लावीन, दररोज नवे नवे हाल करून प्राण जातील तर बरें असें वाटायला लावीन. सारांश, ज्या संपत्तीच्या योगानें तूं राजा पेक्षांही अधिक थाटानें राहतोस, ती दाखविल्या वांचून तुला छळावयास मी कमी करणार नाहीं. ही खूप खातरी ठेव. अबूलकासमानें उत्तर केलें, कीं तुमच्या इच्छेस येईल तसें करा. मी आपलें द्रव्य कदापि दाखविणार नाहीं. हे शब्द त्याच्या तोंडावाटे निघतांच त्या दुष्ट प्रधानानें अबूलकासमास खमाटून धरण्याविषयीं आपल्या चाकरांस आज्ञा केली, आणि त्यानें सिंहाचे कातड्याचा वळीव कोरडा खिशांतून काढून त्यास पुष्कळ कोरडे रगडून ओढले. शेवटीं अबूलकासमास मूर्च्छा आली. अशी त्याची अवस्था प्रधानानें पाहून त्यास पुनः पेटांत घालण्यास सांगितलें, व त्यास थडग्यांत नीट बंदोबस्तानें ठेवून तो वाड्यांत आला.

दुसरे दिवशीं प्रधानानें राजा जवळ जाऊन आपण केलेलें सर्व कृत्य त्यास सांगितलें, आणि म्हणाला, कीं महाराज, अबूलकासमाचा निश्चय मोडण्या करितां काल रोजीं मी प्रयत्न केला ; परंतु तो सर्व व्यर्थ झाला. तथापि मला वाटतें, कीं आज हाल करण्याची मी नवीन युक्ति योजिली आहे. ती केली असतां तो खचीत सांगेल. राजाही प्रधाना प्रमाणेंच दुष्ट होता. तो म्हणाला, कीं प्रधाना, तूं केलें तें सर्व मला मान्य आहे. आतां तें द्रव्य आपणास लवकरच सांपडेल ह्यांत संशय नाहीं ; परंतु जासूद लवकर परत पाठविला पाहिजे. मी खालीपास काय उत्तर लिहावें बरें ? प्रधान म्हणाला, कीं महाराज, त्यास असें लिहून पाठवावें कीं आपणास राज्य मिळालें असें ऐकतांच अबूलकासमास इतका हर्ष झाला, कीं त्यास तत्काळ हर्षवायु होऊन तो एकाएकीं मरण पावला.

ही गोष्ट राजास मान्य झाली. त्यानें लागलेंच खालीफास त्या प्रमाणें लिहून जासूद रवाना केला. अबूलकासमावर जुलूम करून त्याचें द्रव्य लुटावें असें मनांत आणून प्रधान शहराबाहेर निघाला व त्यानें असा निश्चय केला, कीं आज त्याचें द्रव्य कोठें आहे तें पाहिलेंच पाहिजे. तो न दाखवील तर त्याचा प्राण तरी घ्यावा; परंतु तो थडग्यापाशीं येऊन पाहतो तो दार उघडें होतें. तेव्हां तो मनांत चरकला. मग आंत पेटांत अबूलकासम नाहीं हें पाहून तर प्रधानाची भयानें कंबरच बसली. त्यास कांहींच सुचेनासें झालें. नंतर त्यानें राजवाड्यांत जाऊन ती गोष्ट राजास सांगितली. राजाही तें वर्तमान ऐकून अतिशय घाबरला आणि म्हणाला, कीं आतां आपली गत कशी होईल ? हा मनुष्य पळून गेला ह्यावरून आपला खचीत नाश होतो. तो बगदादिस जाऊन हें सर्व वर्तमान खालीफास सांगेल ह्यांत संशय नाहीं. हातांतून पारध निघून गेली ह्याचें प्रधानास फारच दुःख झालें. मग व्यर्थ पश्चात्ताप पावून तो राजास म्हणाला, कीं मीं कालच त्याचा प्राण घेतला असता तर हें दुःख आपणास होतें ना. असो. झाल्या गोष्टीस उपाय नाहीं. असें झालें तरी आपण धीर सोडूं नये. तो पळाला असल्यास अजून फार दूर गेला नसेल. तर मीं कांहीं शिपायो बरोबर घेऊन शहरचे आसपास सर्व ठिकाणीं त्याचा शोध करितों. म्हणजे कदाचित तो अजूनही सांपडेल.

ही तजवीज राजास पसंत पडली. त्यानें शिपायांस बोलावून त्यांच्या दोन टोळ्या केल्या, व एका टोळीवर प्रधानास नेमून, दुसरीवर आपण मुख्य झाला, आणि ते दोघेही राज्यांत चहूंकडे अबूलकासमाचा शोध लावावा म्हणून सर्व तयारी करून निघाले. नंतर गांवोगांव, रानोरान अबूलकासमाचा शोध करीत ते चालले. इकडे जाफर प्रधान बसरा येथें येण्या करितां निघाला होता, त्याची व जासुदाची वाटेत गांठ पडली. त्यानें सांगितलें, कीं महाराज, जर अबूलकासमाकरितांच स्वारी जात असेल तर जाण्याची तस्ती घेण्याची गरज उरली नाहीं. कारण कीं त्या गृहस्थास देवाज्ञा झाली. त्याचे कांहीं दिवसांपूर्वीं दफन देखील झालें, तें मीं आपल्या डोळ्यांनीं पाहिलें.

अबूलकासमाची भेट घेऊन त्यास राज्याच्या सनदा सादर कराव्या

अशा मोठ्या उमेदीने जाफर प्रधान निघाला होता. त्यास ती बातमी ऐकतांच फार दुःख झाले. ते शोककारक वर्तमान ऐकून त्याच्या नेत्रांस अश्रू आले, आणि आतां पुढें जाऊन कांहीं उपयोग नाही असें वाटून तो मार्गे परतला. बगदादेस पोहचतांच तो व जासूद मिळून राजवाड्यांत गेले. प्रधानाचें मुख म्लान पाहून पादशाहास वाटलें, कीं हा कांहीं तरी दुःखकारक वर्तमान घेऊन आला आहे. राजानें त्यास पुसलें, कीं जाफर, तूं लवकर परतलास ? इतक्या लवकर परतण्याचें कारण ? प्रधानानें उत्तर केलें, कीं राजाधिराज, जें वर्तमान मी सांगणार तें वर्तमान आपल्या ध्यानीं मनीं सुद्धां नसेल. महाराज, अबूलकासम मरण पावला. आपण बसरा सोडून येथें आल्याचे पाठीमार्गे त्याचा काळ झाला. हे शब्द ऐकतांच पादशाहास मूर्च्छा येऊन तो सिंव्हासनाखाली पडला, आणि सुमारे अर्ध घटिके पर्यंत तसाच निश्चेष्ट होता. नंतर सावध होऊन पाहूं लागला तों जासूद त्याच्या दृष्टीस पडला. त्यानें त्यास लखोटा कोठें आहे म्हणून पुसलें. मग जासुदानें पत्र दिलें. तें राजानें फार लक्ष लावून वाचलें. त्यानें प्रधानास एकांतीं बोलावून तें पत्र दाखविलें. तें पुनः पुनः पुष्कळ वाचून पादशाह म्हणाला, कीं प्रधाना, ही गोष्ट स्वाभाविक घडली असेल असें मला वाटत नाही. बसरा येथील राजा व प्रधान ह्या उभयतांनीं माझा हुकूम अमलांत न आणितां अबूलकासमास ठार मारलें असा मला संशय येतो. प्रधान बोलला, कीं महाराज, मलाही तोच संशय येतो, ह्याजकरितां पहिल्यानें त्या उभयतांस धरून कैद करावें असें माझ्या मनांत आहे. खालीफानें सांगितलें, कीं माझाही तसाच अभिप्राय आहे. तर तूं दहा हजार घोडेस्वार घेऊन बसऱ्यास जा आणि त्या दोघां दुष्टांस धरून मजकडे घेऊन ये, म्हणजे त्या उदार गृहस्थास मारल्या बदल त्यांचें चांगलें पारिपत्य करतों.

आतां इकडे अबूलकासम त्या प्रधानास थडग्यांत सांपडला नाही. त्याचें कसें काय झालें तें सांगणें अवश्य आहे. अबूलकासम फार वेळ पर्यंत बेशुद्ध पडून नुकताच सावध होऊं लागला होता, इतक्यांत कोणी एका बळकट मनुष्यानें आपणास पेटींतून बाहेर काढून जमिनीवर ठेविलें असें त्यास वाटून तो मनांत म्हणला कीं, तो प्रधान व त्याचे चाकर मला पुनः धरावयास आले असावे; आणि त्या भ्रांतीनें तो बोलला कीं हे माझ्या-

क-यानों, माझा एकदांच प्राण घ्या. मला अशा व्यर्थ यातना कां देतां ? मी तुम्हास एकंदरच सांगतो, कीं तुम्ही पाहिजे तेवढे हाल केले तरी मी आपला गुप्त ठेवा तुम्हास कधीही सांगणार नाही. ही पक्की खातरी समजा. तेव्हां ज्यांनी त्यास पेटीबाहेर काढलें त्यांतून एकांने उत्तर केलें कीं मित्रा, भिऊं नको. तुला यातना द्यावयाकरितां आम्ही आलों नाही. तुझ्या उपयोगी पडण्याकरितां आम्ही येथें आलों आहों. हे शब्द कांहीं पडतांच अबूलकासमानें डोळे उघडले आणि आपल्या तारकांकडे पाहूं लागला. तो पूर्वी ज्या तरुण स्त्रीस त्याने आपलें द्रव्य दाखविलें होतें, ती त्याचे दृष्टीस पडली. तिला त्याने ओळखिलें. मग तो तिला म्हणाला कीं आहा ! बाई, माझा प्राण वांचवणाऱ्या आपणच झालांना ?

बाल्किसने उत्तर केलें, कीं होय महाराज, मी व माझा वाणिनें वरलेला पति राजपुत्र अल्ली ह्या उभयतांस ईश्वरानें हें यश दिलें. मी तुमच्या उदार वर्तणुकी विषयीं त्यास सांगितल्यावरून तुमची उतराई होण्याविषयीं मला मदत करण्याची फार उत्कंठा त्यानें प्रकट केली. राजपुत्र अल्ली म्हणाला, कीं तुम्हा सारख्या उदार पुरुषाचा प्राण वाचविण्याकरितां मी आपला प्राण सहस्र वेळा संकटांत घालीन. मग त्या उभयतां स्त्री पुरुषांनीं अबूलकासमास कांहीं चमत्कारिक औषध पाजलें. तेणेंकरून तो अगदीं चांगला झाल्यावर त्यानें त्या स्त्रीचा व राजपुत्राचा फार उपकार मानिला, आणि त्यांस पुसलें, कीं मी जीवंत आहे हें तुम्हास कसें समजलें ?

बाल्किस बोलली, कीं महाराज, मी अबूलफत्ते प्रधानाची कन्या आहे. तुमच्या मरणाच्या खोटे अवाईनें मी फसलें नाही. त्या कामांत माझ्या बापाचा मला संशय आला, आणि मी त्याच्या एका चाकरास लांच देऊन हें सर्व वर्तमान त्यापासून काढिलें. जे दोन चाकर माझ्या बापा बरोबर थडग्यांत आले होते, त्यांतलाच हा एक चाकर होता. आणि त्यापाशीं कुलुपाची किल्ली होती, ती त्यानें कांहीं तास पर्यंत मजजवळ दिली. हें वर्तमान मी राजपुत्र अल्ली ह्यास सांगतांच तो आपल्या घरांतील विश्वासूक चाकर घेऊन मजबरोबर आला. आम्हीं इकडे येण्यास पराकोष्ठची त्वरा केली. तेणेंकरून ईश्वर कृपेनें वेळेवर येऊन पोचलों.

हैं एकून अबूलकासम ह्मणाला, कीं हे देवा, इतक्या अयोग्य व दुष्ट बापास अशी कन्या ! एकून तुझी करणी अगाध आहे ! इतक्यांत राजपुत्र ह्मणाला, आतां आपण निघून जाऊं या. ही वेळ फार अमोलिक आहे. उद्यां प्रधानास तुम्ही पळून गेलां हैं समजल्यावर तो सर्व ठिकाणीं तुमचा शोध करील ह्यांत संशय नाही. मी आपल्या घरीं तुम्हास घेऊन जातो. तेथें तुम्हास अगदीं भय नाही. कारण कीं मी तुम्हास आश्रय देईन अशी शंका कोणाच्या ध्यानीं मनीं सुद्धां यावयाची नाही.

नंतर त्यांनीं अबूलकासमास दासाचा पेहराव देऊन तीं थडग्यांतून सर्वजण निघून गेलीं. बाल्किसनें आपल्या बापाच्या घरीं जाऊन ती किल्ला गुलामाच्या स्वाधीन केली. व राजपुत्र अल्लीनें अबूलकासमास आपल्या महालांत नेऊन अशा ठिकाणीं लपवून ठेविलें, कीं त्याच्या शत्रूंंस त्याविषयीं अगदींच मागमूस लागूं नये. पुढें कांहीं दिवस तो राजपुत्राच्या घरीं राहिला. व राजपुत्रानें त्यास फारच ममतेनें बाळगिलें. पुढें राजा व प्रधान ह्या उभयतांची अबूलकासमाचा शोध लावण्याबद्दल अगदीं निराशा झाली व त्यांनीं पुढें शोध करणे सोडून दिलें. असें झाल्यावर राजपुत्रानें त्यास एक सुंदर घोडा व पुष्कळ सोने व जवाहीर देऊन सांगितलें, कीं तुम्ही आतां निरभयपणें निघून जावें. सर्व रस्ते मोकळे आहेत व तुमची काय अवस्था झाली त्याचा पत्ता तुमच्या शत्रूंंस अगदीं नाही ह्यास्तव जें ठिकाण तुम्हास निर्भय वाटत असेल तेथें त्वरेनें जावे.

ह्या आदरातिथ्याबद्दल राजपुत्राचा अबूलकासमानें फार आभाव मानिला, आणि खातरी केली, कीं तुमचे उपकार मी कधींच विसरणार नाही. अल्लीनें त्यास आलिंगन दिलें आणि मार्गानें तो सुरक्षित जावा म्हणून ईश्वराची प्रार्थना केली. थोडक्याच दिवसांनीं अबूलकासम बगदादेस सुखरूप जाऊन पोचला. शहरांत जातांच प्रथम ज्या ठिकाणीं व्यापारी जमत असत तिकडे गेला. त्याच्या मनांत कीं कोणी तरी आपला जुना मित्र भेटेल, त्यास आपली अवस्था सांगावी; परंतु तें ठिकाण त्यास कोठें सांपडेना. तो सर्व शहरांत फिरला. रस्त्यानें जे लोक भेटत, त्यांत कोणी एकही ओळखीचा आढळेना. शेवटीं तो थकून गेला आणि थोडासा विसावा घ्यावा म्हणून खालीफाच्या वाड्या समोर बसला. त्यासमयीं त्यानें खालीफास नजर दिलेला हुज्या एका खिडकींत उभा होता. दैव-

वशात त्या मुलाची नजर त्याकडे जाऊन त्यानें अबूलकासमास तत्काळ ओळखिलें. मग तो मुलगा तसाच खालीफाकडे धांवत धांवत गेला आणि पादशाहास म्हणाला, कीं महाराज, मीं आतांच बसरा येथील माझा जुना धनी पाहिला.

ती गोष्ट पादशाहास खरी वाटली नाहीं. तो म्हणाला, कीं मुला, अबूलकासम कोठें आहे ? तो मरून पुष्कळ दिवस झाले. तुला भ्रांत पडली. कदाचित् त्या सारखा दुसरा कोणी मनुष्य तुझ्या दृष्टीस पडल्यावरून तोचसा तुला भास झाला असेल. मुलगा म्हणाला, कीं नाहीं नाहीं महाराज. मी खचीत सांगतों, कीं तो अबूलकासमच आहे. तें खालीफास खरें वाटेना. तथापि मुलगा इतक्या खातरीनें सांगतो तर पहावें असें मनांत आणून त्यानें त्या मुलाबरोबर एक कामगार पाठविला. मग ते जाऊन पाहूं लागले तों तो तेथेंच उभा होता. कारण अबूलकासमासही आपला लहान हुजऱ्या ओळखिल्या सारखा भास होऊन पुनः तो खोडकींत येईल ह्मणून वाट पाहत तेथेंच तो उभा होता. मग जवळ आल्यावर आपण फसलों नाहीं, अशी मुलाची खातरी होतांच, त्यानें अबूलकासमाच्या पायांवर डोई ठेविली. अबूलकासमानेही त्यास उठवून विचारलें, कीं मुला, तूं खालीफापाशीं असतोस काय ?

मुलानें उत्तर केलें, कीं होय महाराज. धर्मसंरक्षक राजाधिराज खालीफ ह्यांपाशींच असतो. त्यांसच आपण बसरा येथें मेजवानी करून मला नजर केलें. बरें तर महाराज, आतां मजबरोबर चलावें. तुम्हास पाहून पादशाहास फार हर्ष होईल. तें ऐकून अबूलकासमास पराकाष्ठेचें आश्चर्य झालें. मग त्या मुलानें व कामदारानें त्यास राजवाड्यांत पादशाहापाशीं नेलें. पादशाह आपल्या महालांत एका कोंचावर बसला होता. अबूलकासमास पाहतांच त्यास फार गहिवर आला आणि इतका आनंद झाला कीं त्यानें लवकर उठून त्यास कडकडून आलिंगन देऊन कितीएक वेळ घट्ट पोटाशीं धरलें. मग तो म्हणाला, कीं हे मित्रा, मजकडेस नीट पहा. तूं आपल्या पाहुण्यास ओळखतोस काय ? माझाच तूं फार आदर सत्कार करून मला अशा नजरा दिल्या, कीं तशा मोठ्या राजांच्यानें सुद्धां देववणार नाहींत. अबूलकासमासही मोठा गहिवर आला होता व त्यानें लाजून तोंड झांकून घेतलें होतें. मग त्यानें खालीफाचें बोलणें

ऐकतांच तोंडावरचे पांघरूण काढून वर पाहिलें आणि ह्मणाला, कीं राजा-धिराज, दुनयेचे मालक, ह्या दासाच्या घरीं आपलेंच येणें झालें होतें काय ? असें बोलून त्यानें पादशाहास साष्टांग नमस्कार घालून त्याच्या पायांपुढील जमीनीचें चुंबन केलें.

राजानें त्यास उठवून कोंचावर बसविलें आणि पुसलें, कीं तूं अजून जिवंत आहेस हें कसें झालें ? माझ्यामागे झालेली सर्व हकीकत मला सांग. नंतर त्यानें अबूलफत्ते प्रधानानें आपले कसकसे हाल केले व त्याच्या तडाक्यांतून आपला कसा बचाव झाला हें सर्व खालीफास निवेदन केलें. खालीफानें सर्व हकीकत चित्त देऊन ऐकून घेतली आणि ह्मटलें, कीं अबूलकासम, तुझ्या विपत्तीस मूळ मीच कारण झालों. मी बगदादिस परत आल्यावर तुझा उपकार फेडावा असें मनांत आणून बसरा येथील राजाकडे जासूद पाठविला व राज्य तुझ्या सुपूर्द करावें असा त्यास हुकूम लिहिला. त्या राजानें माझा हुकूम अमलांत न आणतां तुझा प्राण घेण्याचा बेत केला व त्याच्या प्रधानाच्या मनांत हाल केले ह्मणजे तूं आपलें द्रव्य दाखवशील, असे वाटून तितक्याचसाठीं त्यानें तुझा जीव घेण्यास विलंब केला, परंतु त्यांनीं तुला मारलें असतें तरी त्यांचा सूड घेण्याचा मी निश्चय केलाच होता. माझा वजीर जाफर पुष्कळ घोडे-स्वार बरोबर घेऊन बसरा शहरास गेला आहे आणि मी त्यास अशी आज्ञा केली आहे, कीं त्या दोघांही दुष्टांस धरून मजकडे घेऊन यावें. ह्याजकरितां तो येई पर्यंत तूं येथेंच रहा. तुझी बरदास्त ठेवण्याकरितां मी कांहीं माणसें तुझ्या तैनातीस देतो. ते मजसारखें तुझें तारतम्य राखतील.

इतकें बोलून त्यानें त्याचा हात धरिला आणि त्यास बागेत नेलें. तेथें अनेक प्रकारचीं सर्वोत्कृष्ट व अत्यंत दुर्मिल अशीं फुलझाडे होती. तसेंच निरनिराळे रंगांच्या संगमरवरी दगडांचे हौद असून त्यांत तह-तहेचे सुंदर मासे खेळत होते. त्या बगीच्याचे मध्यभागीं संगमरवरी दगडाचे बारा खांबांचा एक बंगला होता. त्या बंगल्याचे घुमट चंदनाचे होते, व खांबांच्या मध्यें सोन्याच्या जाळ्या बसविल्या होत्या. ह्या बंगल्यांत तहतहेचे रावे, मैना, चंडोल, कोकिला, बुलबुल वगैरे हजारों पक्षी ठेविले होते. त्या सर्वांचे मधुर स्वर एकवट होऊन कानास फार

सुख देत. ह्या बंगल्यांतच शिकारखाना करून त्यांत नाना प्रकारचे पक्षी ठेविले होते, व त्यांतच पादशाहाची स्नानाची जागा असे. तेथे उभयतांनी स्नान केली. खालीफाच्या चाकरांनी अबूलकासमास उंच वस्त्रे नेसावयास दिलीं. नंतर भोजन करण्याच्या ठिकाणी नेले. तेथे तऱ्हेतऱ्हेची पकाने सिद्ध करून वाढून ठेविली होती. तशींच अनेक देशांतिल नामांकित फळे आणविली होती. उभयतांचे भोजन झाल्यावर खालीफ अबूलकासमास आपल्या राणीच्या महालांत घेऊन गेला. त्यासमयी राणी सुवर्णाच्या एका सिंहासनावर बसली होती, व सभोवती तिच्या दासी बसून कोणी गात होत्या, व कोणी वीणा, सारंग्या, पखवाज, वगैरे वाद्ये वाजवीत होत्या. त्या सर्वांत एकीचा आवाज इतका मधुर असे, कीं तिला केवळ कोकिलेचीच उपमा द्यावी. खालीफ व अबूलकासम आले हें पाहतांच राणी त्यांच्या सत्कारार्थ सिंहासनावरून खाली उतरली.

पादशाह म्हणाला, कीं प्रिये, बसरा येथे ज्या गृहस्थाकडे गेलों होतो, तो हा गृहस्थ तुला भेटवायास आणिला आहे. अबूलकासमाने राणीस साष्टांग नमस्कार केला. इतक्यांत अबूलफत्ते प्रधानाच्या मुसक्या बांधून घोडेस्वारांसहित जाफर आल्याचे वर्तमान समजले. बसरा येथील राजा तर अबूलकासम कोठे सांपडेना ह्या भीतीने व दुःखाने व्याकूळ होऊन बसरा येथे मरत पडला होता, ह्मणून त्यास आणिले नाही. जाफराने सर्व हकीकत सांगितल्यावर खालीफाने राजवाड्यासमोर त्या दुष्ट प्रधानाचे डोकें मारण्याविषयी आज्ञा केली आणि अबूलफत्तेस त्या ठिकाणी नेले. ह्या प्रधानाचा दुष्टपणा सर्वास माहित होता; म्हणून लोकांस त्याचा कांहीं कळवळा आला नाही. व त्याचे डोकें केव्हां मारतात ते पाहण्या करितां ते फार उतावीळ झाले. डोकें मारणारा मांग तर त्याचे मस्तक उडविण्याकरितां हातांत तरवार घेऊन तयारच होता. त्यासमयी अबूलकासम खालीफास साष्टांग नमस्कार घालून म्हणाला, कीं हे धर्मसंरक्षक राजाधिराज, माझी विनंती इतकीच आहे, कीं सरकारांनी अबूलफत्तेस जीवदान द्यावे. तो जिवंत राहून माझे सुख व आपली मजवर कृपा ही पाहील, तर तीच त्यास रगड शिक्षा होईल.

खालीफ बोलला, कीं अबूलकासम, तुझ्यांत अलौकिक औदार्य आहे ! तुला राज्य पदवी योग्य आहे. तूं बसण्याचा राजा होणार तेव्हां तेथील प्रजा खरोखरी धन्य आहे. अबूलकासम म्हणाला, कीं महाराज, माझी आणखी एक प्रार्थना आहे. ती ही, कीं ती राज्यपदवी आपण मला न दतां ती राजपुत्र अल्ली ह्यास द्यावी, व ज्या स्त्रीने आपल्या बापाच्या क्रोधा पासून माझा मोठ्या औदार्याने सांभाळ केला, तीसहित राजपुत्रानें राज्य करावें. ह्या उभतांचा जोडा त्या पदवीस यथायोग्य आहे. मजविषयी विचाराल तर सद्धर्म प्रतिपाळक राजाधिराज खालीफांनीं मला आपलें म्हणविलें व लोभ केला, तेणेंकरून मी राजापेक्षां मोठा झालों. आतां मला राज्यपदवीची गरज नाही.

ही गोष्ट खालीफानें मान्य केली व राजपुत्र अल्ली ह्यानें अबूलकासमावर जो उपकार केला तो फेडावा म्हणून त्यानें त्या राजपुत्राच्या नांवें सनदा व वस्त्रें पाठवून त्यास बसरा येथील राजा केलें, आणि अबूलफत्तेनें अतिशय मोठा गुन्हा केला होता, ह्यास्तव त्यास कांहीं शिक्षा नसणें योग्य नाही असें जाणून, त्यास जन्म पर्यंत एका किल्ल्यावर अंधार कोठडींत कैद करून ठेविलें. त्या दुष्टास अबूलकासमानेंच जीवदान दिलें, हें बगदाद येथील लोकांस समजतांच त्यांनीं त्या सत्पुरुषाची फार वाहवा करून बहुत दुवा दिला. नंतर अबूलकासम खालीफाचे खासगी स्वार व सरदार बरोबर घेऊन बसरा शहरास निघून गेला व त्यानें आपलें राहिलेलें आयुष्य मोठ्या सुखांत व आनंदांत घालविलें.

गोष्ट आठवी.

एका म्हाताऱ्या उंटाविषयीं.

मिलियन नामक शहरांत इगादी बिन युसफ ह्या नामेंकरून कोणी एक व्यापारी होता, त्याची कमाईवर फार नजर असे. त्यानें दानधर्म कधींच केला नाही. तो पाषाणहृदयी होता, त्याच्या अंतःकरणास करुणाद्रव म्हणून कधीही आला नाही. त्यानें सगळ्या जन्मांत

गरीबास एक कवडो सुद्धां कधीं दिली नाहीं. सर्वकाळ द्रव्य जमवावें ह्याकडेसच त्याचें लक्ष असे; परंतु त्यापार्शीं द्रव्य तरी किती होतें असें म्हटल्यास तें कोणास ठाऊक नव्हतें. कारण तो तें गुप्त ठिकाणीं पुरून ठेवी. एके दिवशीं त्याचा एक उंट मेला. त्यासमयीं त्यानें, कोणी एक गरीब चटया विकणारा **अल्लीबेनाला** म्हणून होता. त्याजपार्शीं एकच उंट होता, तो खरेदी केला. **अल्ली**चा बाप मेला त्यासमयीं त्यास बापाची जिंदगी काय ती मिळून हा उंट मात्र, मिळाला होता. त्यानें तो उंट फारच स्वस्त विकला. **इगादी** सौदा करण्याच्या कामांत मोठा सराईत असे. त्यानें हा तुझा उंट अगदीं म्हातारा आहे व ह्यास दुसऱ्या पुष्कळ खोडी आहेत वगैरे गप्पा मारून **अल्ली** पासून तो फार कमी किमतीला विकत घेतला.

पुढें एके दिवशीं तो खेप करण्यास निघाला. तेव्हां त्यानें तो नवीन घेतलेला उंट आपल्या कारवानांत सामिल केला आणि वाट चालूं लागला. जातां जातां तो नवीन उंट एके ठिकाणीं रस्त्याच्या बाजूस दूर एका खडकामागे एक जागा होती, तिकडे लवकर लवकर जाऊन तेथें पोचतांच मेटें मोडून खालीं बसला आणि ओझीं काढण्याची वेळ आली म्हणजे उंटें जशीं ओरडतात त्याप्रमाणें ओरडूं लागला. हें पाहून **इगादी**स फारच आश्चर्य वाटलें. मग त्याच्या मागे एक शिद्द्यानें जाऊन त्यास वळवून परत आणिलें. पुढें थोड्याच दिवसांनीं **इगादी**नें त्याच मार्गानें दुसरी खेप केली. तेव्हांही ती जागा येतांच **अल्ली**चा उंट पूर्वी प्रमाणें कळप सोडून त्याच ठिकाणीं गेला आणि खालीं बसून ओरडूं लागला. ह्यावेळीं **इगादी** त्याच्या पाठीमागे गेला आणि पाहतो तो पूर्वी कधीं कोण्या व्यापाऱ्यानें त्या जागीं तळ दिला होता असें काहींच त्याच्या दृष्टीस पडलें नाहीं. तेणेंकरून त्यास फारच विस्मय झाला. मग त्या गोष्टीचा त्यानें फार वेळ विचार करून शेवटीं निश्चय केला, कीं आपण ह्या उंटास घेऊन येथें एकटें यावें. कदाचित् ह्यास पूर्वीची कांहीं आटवण असेल त्या योगानें कांहीं तरी चमत्कार अथवा पुरलेला पैका येथें आपल्या दृष्टीं पडेल.

पुढें एके दिवशीं **इगादी** त्या रानांत गेला. त्यानें जातेसमयीं एक कुदळ व खोरें अशीं बरोबर नेलीं होती. मग त्या कुदळीनें, तो उंट नेमानें

ज्या जागेवर बसत असे, ती सर्व जागा त्यानें खणली. सुमारे अर्ध घटका त्यानें ती मेहनत केली नाहीं तों ती जागा त्यापूर्वी खणल्याचीं चिन्हे त्याच्या दृष्टीस पडलीं. मग तर त्यास अधिकच उमेद येऊन तो अधिकच खणीत चालला. नंतर कांहीं वेळ खणतांच त्यास कांहीं मोहरांच्या थेंब्या सांपडल्या व त्या मागून मोठी मजबूद एक संदूक लागली. तेव्हां त्यास वाटलें, कीं ह्या पेटींत मोठ्या किमतीच्या जिन्नसा असाव्या. मग त्यानें अगोदर ते तोडे उंटावर लादले. त्या बापड्या उंटास पाठीवरचें ओशें दुणावलें एवढाच काय तो मोठा नफा झाला. मग इगादीनें त्या संदुकीवर तशीच माती लोटून तेथेंच ती दाबून टाकली. तो म्हणाला, कीं आणखी एक खेप करून संदूक घेऊन जाऊं, व तींत काय असेल तें पाहूं. ह्यावेळीं हें द्रव्य घरीं नेतांना इगादीच्या मनांत संशय आला, कीं हें द्रव्य अल्लीच्या बापाचें तर नसेल ना ? हा संशय वरचेवर त्याच्या मनांत येऊन त्यास डांचे; तेणेंकरून मोठा ठेवा सांपडला तरी व्हावें तसें सुख त्याच्या जिवास होईना. इगादीस द्रव्याचा लोभ पराक्रांष्टेचा होता खरा, तथापि त्या वेळपर्यंत पैक्या करतां अनाथ रांडमुंड किंवा पोरकीं पोरें ह्यांस त्यानें लुटलें नव्हतें. मनुष्य दुष्ट मार्गांत प्रथमच जेव्हां शिरतो, त्या वेळेस त्यास ती गोष्ट कठीण वाटते, व मनास खाते, हा जो सिद्धांत आहे हा खरा आहे, हें ह्या वेळेस इगादीच्या प्रत्ययास आलें ; आणि असें झालें तरी तो लोभाच्या स्वाधीन होऊन आपल्या मनाचें असें समाधान करूं लागला, कीं ज्या उंटाच्या योगानें मला हें द्रव्य मिळालें, तो उंट मी त्या गरीब अल्ली पासून रास्त किंमत देऊन विकत घेतला आहे ; आणि हा उंट माझा आहे, तर त्या उंटाच्या योगानें सांपडलेल्या पैशावर त्याची काय सत्ता आहे ? ह्याप्रमाणें तो आपल्या मनाचें समाधान करी ; परंतु तें न होतां त्याचें मन वारंवार खाईच.

मग खडकामागें जी संदूक राहिली होती, ती आणावयास जाण्या पूर्वी तो इगादी, ज्या दुकानांत अल्ली चटाया विकीत असे, तेथें गेला, आणि त्यास म्हणाला, कीं अल्ली, तुझ्या बापाजवळ पुष्कळ द्रव्य असल्याचें सांगतात. असें असतां त्यानें एक म्हातारा उंट व मोडकें हें घर ह्यां खेरीज तुला कांहींच दुसरें द्रव्य ठेवलें नाहीं, हें कसें झालें ? अल्लीनें उत्तर केलें, कीं माझा बाप गरीबांस फार चांगला होता, तो त्यांस आपल्या

भावांप्रमाणें समजत असे, व त्यांचा आपल्याकडून होईल तितका समाचार घेत असे. मलाही केव्हां केव्हां वाटतें, कीं माझ्या बापानें कांठें तरी आपलें द्रव्य पुरून ठेविलें असावें, व तें मरण्या पूर्वी माझ्या स्वाधीन करावें असें त्याच्या मनांत खचीत होतें. ही कल्पना माझ्या मनांत येण्याचें कोणतें कारण झालें, तें मी तुला सांगतों. माझा बाप मरावयास टेंकते समयी मला जवळ बोलावून म्हणाला, कीं मुला, कांहीं तुजपाशीं गुप्त गोष्ट सांगावयाची आहे. ह्यास्तव मजजवळ ये, म्हणजे मी जें सांगेन तें दुसऱ्या कोणास ऐकूं यावयाचें नाहीं; परंतु मुला, तें आपलें भाषण होण्या पूर्वी, जें उत्तम तें आम्हास दे म्हणून ह्या प्रसंगीं परमेश्वराची प्रार्थना पहिल्यानें आपण करूं. ह्या प्रमाणें बोलून आम्ही प्रार्थना केली; परंतु ती संपत आहे तोंच माझ्या बापाचा काळ झाला. मला खचीत वाटतें कीं गरीबींत रहावें, यांतच माझे कल्याण आहे, असें समजून परमेश्वरानें असें केलें व तो सर्वज्ञ, दयाळू आहे, ह्यास्तव त्याचें करणें मला शिरसा मान्य आहे.

अल्लीचा हा साधुपणा व परमेश्वरावरील दृढ विश्वास पाहून इगादी मनांत फार चरकला. त्यास वाटलें, कीं असल्या सज्जन मनुष्याच्या द्रव्याचा अपहार केल्यास ईश्वर आपलें बरें करणार नाहीं. मग तो त्यास झणाला, कीं बरें तर, अल्ली, तुला पुष्कळ द्रव्य मिळालें तर तुला त्याचा चांगल्या प्रकारें खर्च करतां येईल? अल्लीनें उत्तर केलें कीं परमेश्वर जाणे मला श्रीमान करावें असें त्यास योग्य दिसलें तर माझ्या हातून द्रव्याचा चांगला खर्च व्हावा ह्याविषयीही तोच कांहीं तरी तजवीज करील. माझ्यानें तर बाबा, ह्या दरिद्राचेंच निवारण करवत नाहीं. मी निरंतर खपत असतो; परंतु मला बरकत येत नाहीं. माझे बैल ओढयांतून पलीकडे जातांना वाहून गेले. माझ्या सामानाची विकरी होत नाहीं आणि तें खराब होऊन जातें. ह्या जगांत ह्या भिकार झोंपडी खेरीज मजपाशीं कांहीं असावें असें माझ्या नशिबीच दिसत नाहीं; परंतु काय चिंता आहे? शास्त्राप्रमाणें वर्तणूक माझ्या हातून घडली म्हणजे झालें. माझे परलोकचें तर सुख कोणी नेलें नाहीं! मला ह्या पोरांकडे पाहून मात्र दरिद्र वाईट असें वाटतें. कारण ह्या दरिद्री घरावर छावणी नाहीं. ह्यामुळे उघड्यावर उन्हांत व पावसांत रहावें लागतें. असो. ईश्वराची मर्जी.

इगादी बोलला, कीं तुजसारख्या भल्या मनुष्यानें अशा दरिद्रावस्थेंत रहावे हें खरोखरी यथान्याय नाही. अल्लीनें उत्तर केलें. कसें यथान्याय नाही ? पुष्कळ भले मनुष्य मजपेक्षांही दरिद्री आहेत. इगादी ह्मणाला. असतील; परंतु तुझा बाप श्रीमान होता तेव्हां तूंही श्रीमान असावे व तूं खुषी असल्यास आपण दोघे मिळून सरकत करूं. असें तुला विचारण्याकरितां मी आलों आहे. ह्या गांवाबाहेर माझीं दोन घरे आहेत. त्यांत एका घरांत तूं आपल्या मुलामाणसांसुद्धां रहावे; एकांत मी राहतों. आपण एकमेकांशीं बंधुत्वानें वागूं व आपल्या मुलांच्या एकमेकांशीं सोयरिका करूं.

इगादी सारखा कवडी चुंबक, त्यांतून त्याचा व आपला कधीं स्नेह नाही असें असून तो आपली एवढी कळकळ करितो हें पाहून अल्लीस मोठें आश्चर्य वाटलें; आणि तो त्या गोष्टीस हो किंवा ना कांहींच न बोलतां, आपल्या घरांतिलच चटायांकडे नजर लावून उगीच भ्रमिष्टासारखा बसला. मग आपण बाहेरून उदारपणाचा डौल घालून गुप्तपणें त्या गरीब मनुष्यास लुटीत आहों, असें मनांत येऊन इगादीस लाज वाटली; तथापि ती झांकून तो त्यास ह्मणाला. अरे अल्ली, तूं कांहींच उत्तर देत नाहीस ? अल्ली बोलला, कीं कोणत्याही गोष्टीचा निश्चय करण्यापूर्वी माझा बाप देवाची प्रार्थना करीत असे, तशीं करण्यास मला फुरसत दे. कारण कीं मी हल्लीं आहे ह्या स्थितींतच स्वतंत्रपणें रहावे, किंवा तुझ्या संपत्तीचा आश्रय करून निरंतर तुझी ताबेदारी करावी ह्या गोष्टी ईश्वरच जाणतो. तशांत सरकती करितां जो हिस्सा घ्यावयाचा तो माझ्या दोन हातांखेरीज दुसरा कांहीं नाही. तेव्हां रिकाम्या हात मी सरकतीत येणारा जो मी, त्या मला तूं जें जें म्हणशील, त्यास रुकार द्यावा लागेल. न देईन तर कृतघ्नपणा मजकडे येणार नाही ?

अल्ली भिकारी होता खरा; परंतु शाहणा व प्रमाणिक होता. तो तें भाषण करीत असतां इगादीस वर पाहवेना. मग तो त्यास पुनः म्हणाला, कीं बरे आहे. तूं ह्याविषयीं नीट विचार कर आणि उद्यां प्रातःकाळीं माझ्या घरासमोर जीं ताडाचीं झाडे आहेत, तेथें येऊन मला भेट. मी तेथें तुझी वाट पाहत बसतों. असें बोलल्यावर इगादी निघून गेला. त्या दिवशीं अल्ली मशीदींत जाऊन निमाज करीत बसला असतां,

त्यास आपला बाप बोलल्या सारखे हे पुढील शब्द ऐकू आले. मुला तू आपल्या बरोबरीचा व नीट मार्गाने चालणारा, अशा मनुष्या खेरीज दुसऱ्या कोणाची संगत धरू नको. दगलबाज व कृपण ह्यांचे संगतीने धर्मशील मनुष्य देखील बिघडतो. आपल्यापेक्षा चांगल्याच्या देखील संगतीने दगलबाज व कृपण नीट होत नाहीत. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं इगादीच्या घरापुढे ताडाचीं झाडे हातीं तेथे अल्ली गेला. तेथे इगादी त्याची वाट पाहतच बसला होता. त्याचे मनास वाईट कृत्य केल्या-बदलची टोंचणी असल्यामुळे त्यास रात्रभर झोप आली नव्हती. उभयतांचा मुजरा झाल्यावर श्रीमंत इगादीस अल्ली म्हणाला, कीं मित्रा, तुला चांगलीं घरे, द्रव्य, व व्यापार इतक्या गोष्टी अनुकूल असतां तुझा चेहरा असा म्लान कां दिसतो ? मला तर कांहीं नाहीं असें असून मी प्रातःकाळीं मोठ्या आनंदाने उठून आपल्या लहानशा दुकानाच्या उंबऱ्यावर खुशाल चुट्टा पीत सगळा दिवस समाधानांत घालवितों.

इगादीने उत्तर केलें, कीं कामाच्या रगड्यामुळे मी अगदीं ग्रासलों आहे. ह्याजकरितां मला कोणीतरी मदतनीस पाहिजे. अल्ली म्हणाला, कीं असें आहे तर व्याप कमी करून जिवाला स्वस्थता करावी हें बरें नव्हे काय ? त्याने उत्तर केलें, कीं तसें कसें होईल ? देव घेव करून लागलें झणजे त्यांत इयत्ता राखतां यत नाहीं. एकाद्या धंद्यांत नफा झाला तर दुसऱ्यांत तोटा येतो, त्या करतां अनेक धंदे चालवावे लागतात, तेव्हां एकंदरीत फायदा होतो. पैसा मिळवण्याचा म्हटला म्हणजे दगदगीकडे पाहतां उपयोगीं नाहीं. दगदग सोडली म्हणजे पैसाही सोडावा लागतो. पण ही गोष्ट असूंदे आतां. काल तुला बोललों होतो, त्याचा निश्चय काय तू ठरविला ? मजबरोबर सरकत तू करतोस, कीं नाहीं ?

अल्ली म्हणाला, कीं मी त्याजविषयीं विचार करून परमेश्वराची प्रार्थना केली. माझ्या बऱ्याची ही गोष्ट तू मला सांगतोस म्हणून मी तुझा फार उपकारी आहे. परमेश्वर तुला ह्याचें फळ खचीत देईल; परंतु आपण सरकत करण्याचे भरीस पडूं नये असें माझ्या बुद्धीस येतें. जो कोणी मज सारखाच गरीब असेल, त्याजबरोबर मी सरकत करीन, तुजसारख्या श्रीमंता बरोबर तीं करणें मला नीट वाटत नाहीं. इगादी म्हणाला, कीं हं असें काय ! अल्ली, तुला श्रीमंत होण्याची वेळ आली असून तू माझे

सांगणें ऐकत नाहींस, त्या पेक्षां अतःपर तूं आपल्या दरिद्रावस्थेचें आश्चर्य मानूं नको. जो कोणी वाटसरू वोटें प्रथमच जीं छायेचीं झाडें लागतात, त्यांखालीं उभा राहत नाहीं, त्यास सगळ्या रस्त्यावर पुनः दुसरें झाड न लागतां कदाचित् सर्व प्रवास छायेवांचून करावा लागतो. मग तशा मनुष्यानें रस्त्यांतील तामलेल्या धुळीबद्दल किंवा कडकडीत उन्हा बद्दल कुरकुरणें योग्य नाहीं, हें मनांत नोट आण.

अल्लीनें उत्तर केलें, कीं मी कुरकुर कधींच केली नाहीं. मी तर उलटें तुला सांगतों, कीं मी स्वस्थ आनंदांत खाऊन पिऊन निद्रा घेतों. इगादीचा त्या वेळपर्यंत डोळा लागला नव्हता. तो म्हणाला, कीं बरें तर तुझी मर्जी. तूं आहेस असाच रहा. मोहरा नको म्हणतोस, तर तुझ्या छपरांतून पाउसाचे जे थेंब घरांत येतील ते घे; आणि तेणेंकरून तुला संतोष होऊं दे. भाकर मिळाली तर खा, नाहीं तर उपाशी रहा. त्यांत माझें कांहींच खर्चत नाहीं. शेवटीं इगादी मनांत म्हणाला कीं आतां ह्यापुढें ह्या मनुष्याच्या दरिद्राविषयीं आपण काळजी करणें हा मूर्खपणा आहे. नंतर इगादीस आपल्या उत्तम वाड्याचे व तेथील अनेक प्रकारच्या पक्वान्नांचें स्मरण झालें. मग घरीं गेला तों जेवणाची सर्व तयारी झाली होती. मग तो आपल्या मुलांस जवळ घेऊन जेवायास बसला. जेवण झाल्यावर हात व तोंड धुवून बायका व मुली ह्यांस त्यानें जेवावयास सांगितलें, आणि म्हणाला कीं मुलांनो, मला आणखी एक सफर करणें आहे. माझ्या मागें अमुक अमुक गोष्टींची देखरेख ठेवा, व माझ्या आज्ञेचा विसर पडूं देऊं नका, म्हणजे तुम्ही दरिद्री होणार नाहीं. “चटईवाल्या अल्ली प्रमाणें दरिद्री,” हे शब्द त्याच्या मुखांतून निघणार होते; परंतु त्याच्या नांवाची आठवण होतांच इगादीच्या मनांत चरका बसला, ह्याजमुळें तें नांव त्याला तोंडावाटें काढवलें नाहीं.

इगादी सुग्रास जेवला होता, तथापि अल्ली दरिद्री आहे, त्याचा बाप श्रीमंत होता, व मीं त्याचे द्रव्याचा अन्यायानें अपहार केला, हे सर्व विचार त्याच्या अंतःकरणांत वारंवार येईत त्यामुळें त्यास चैन पडेना. असें असून इगादीला आपल्या मनाची समजूत करण्यास एक थोडीशी जागा होती. ती ही, कीं जें द्रव्य त्यास सांपडलें होतें, तें खरोखरी अल्लीच्याच बापाचेंच आहे असा त्याचा अद्यापि निर्णय झाला नव्हता.

मग त्यानें मनांत आणिलें, कीं त्या खडकामागे जी संदुक राहिली आहे ती काढावी, म्हणजे हें द्रव्य कोणाचें आहे हें कदाचित् समजेल. व तें अल्लीच्या बापाचें तें नव्हे असा निर्णय झाल्यास दुसऱ्याच्या द्रव्याचा अभिलाष केल्याची मनाची खुरखुरही नाहीशी होईल. असा विचार करून तो लागलाच त्या संदुकेच्या शोधार्थ गेला. त्यानें ती उघडून पाहिली ती आंत पुष्कळ द्रव्य होती. तें पाहून त्यास आनंद व्हावा खरा पण इतक्यांत त्याच पेट्यांत एक चर्म पत्राचा ताव निघाला. त्यांत खाली लिहिल्या प्रमाणें मजकूर स्पष्ट अक्षरांनीं लिहिला होता.

“ह्या ठिकाणीं जें द्रव्य पुरून ठेविलें आहे, तें मी म्हणजे **मस्ताफा सेलिम** ह्यानें न्यायानें मिळविलें आहे, व कांहीं वारसपणानें मजकडे आलें आहे. मी तें माझा एकुलता एक मुलगा **अल्ली** ह्यास देतो. ह्याची ईश्वरावर पूर्ण निष्ठा आहे व त्यानें माझी आज्ञा कधीं मोडली नाही. ह्या द्रव्याचा त्यानें व त्याच्या मुलांनीं व नातवांनीं उपभोग घ्यावा. त्यास माझा पूर्ण आशीर्वाद आहे.”

हे शब्द वाचून तर इगादी फारच खिन्न झाला, कारण त्याची पत्नी खातरी झाली कीं हें द्रव्य **अल्ली** करितां त्याच्या बापानें ठेविलें आहे. आणि जर मी हें घेईन तर त्या गरिबास लुटल्याचें पाप मला खचीत लागेल. तें द्रव्य अमक्याचें आहे असें न कळतां हें बिनवारशी आहे, हें ईश्वरानें प्रसन्न होऊन मला दिलें, असें म्हणून जर त्यास मनाचे समाधान करतां येतें, तर त्यास मोठा हर्ष होता. आजपर्यंत इगादीच्या हातून कांहीं पापकृत्यें घडलीं नव्हतीं तरी ईश्वरानें त्यावर कृपा करावी अशी चांगली कृत्येही त्यानें केलीं नव्हतीं. त्याची अशी खातरी झाली कीं **अल्ली**च्या ह्या द्रव्याचा मी अन्यायानें अपहार करीन तर मजवर परमेश्वराचा क्षोभ खचीत होईल, आणि अशी खातरी झाली तरी लोभा-मुळें त्यास तें द्रव्य सोडण्याची वासना होईना. नंतर त्यानें ती संदुक आपल्या घरी नेली, व अंतःकरणांत तो विचार करूं लागला, कीं त्या द्रव्याचा कसा व्यय करावा व हें कोणत्या कारणास लावावें, कीं जेणेंकरून **अल्ली**चा घात केला असें माझ्या अंतःकरणांत येऊन टोंचतें, तें टोंचणें बंद होईल ?

घरी येऊन पांचल्यावर तें द्रव्य एका पेट्यांत घालून ती पेटि त्यानें

आपल्या निजावयाचे खोलींत ठेविली. दिवसाचा तो बहुत करून तिज-
वरच बसत असे. तो दररोज पेटी उघडून आंत द्रव्य जशाचें तसेंच
आहे कीं नाहीं हें पाहत असे. त्यानें ती पेटी पुष्कळ कुलपें लावून फार
जतन करून ठेविली होता, व तिची किल्ली निरंतर तो आपणापाशीं
ठेवीत असे. इगादीनें शेंकडों वेळ टक लावून श्रमा वांचून प्राप्त झालेल्या
त्या धनाकडे पाहत बसावें. आतां हें धन मिळाल्या घटके पासून त्याच्या
जिवाची स्वस्थता नाहींशी झाली, तेव्हां जिवाची स्वस्थता जाऊन जें
मिळालें तें खरोखरी पाहतां श्रमावांचून मिळालें असें म्हणतां येत
नाहीं. असो. त्यानें त्या द्रव्याकडे दृष्ट लावली असतां त्यास “परमेश्वर
तुला खचीत योग्य फळ देईल” हे अल्लीचे शब्द अठवावे, आणि त्याचे
मनांत यावें, कीं माझ्या कृत्यांचें योग्य फळ म्हटलें म्हणजे ईश्वर मजवर
मोठीं संकटें आणिल, ह्यांत संशय नाहीं.

चांगलें कुटुंब व संपत्ति हीं दोन्ही अनुकूल असतां, ह्या द्रव्यापहारा-
मुळें ईश्वर आपणास मोठें शासन करील अशी इगादीच्या मनांत दहशत
बसून, त्यानें देशांतरीं जाण्याचा निश्चय केला. कारण त्या ठिकाणीं
अल्ली व त्याचें मोडकें घर आणि भिकार दुकान हीं निरंतर त्याच्या दृष्टीस
पडत, व तीं पाहून त्याचें मन त्यास फार खाई. मग त्यानें आपल्या
घरची सर्व व्यवस्था करून आपला देशांतरीं जाण्याचा बेत आपल्या मुलांस
व चाकरांस सांगितला ; परंतु ऐहिक व पारलौकिक सर्व गोष्टी परमेश्वराच्या
स्वाधीन आहेत ; ह्यास्तव इगादी अंतःकरणांतील दहशतीमुळें फार लव-
कर निघून जाण्याची तयारी करीत असतां, त्यास एकाएकीं अतिशय ज्वर
येऊन भ्रम झाला, आणि त्या भ्रमांत अल्लीचा उंट, पुरून ठेविलेलें द्रव्य,
व परमेश्वराचा कोप, ह्यांविषयींच तो नेहमीं बरळूं लागला. त्यासमयीं
सल्मनशर नामेंकरून कोणी यहूदी वैद्य इगादीस औषध देत असे.
त्यानें त्याचें असें संदर्भविरुद्ध बरळणें ऐकून लागलाच तर्क बांधला, कीं
पूर्वीं मनांत मोठी दहशत असल्यामुळें हें दुखणें ह्यास आलें आहे. तो
म्हातारा यहूदी वैद्यशास्त्रांत निपुण असे, व तो मोठा धूर्त व लोभी होता.
त्यानें सहज ताडलें, कीं ह्या रोग्यानें कांहीं अन्यायानें द्रव्य संपादन केल्याचें
गुप्त चिन्ह दिसतें. तर ह्या प्रसंगीं आपण तरी हात मारण्यास कां कमी
करावें ?

मग त्या वैद्यानें कांहीं सबब सांगून सर्व मनुष्ये त्या रोग्याच्या खोलींतून घालवून दिली आणि आपण एकटाच त्याची प्रकृति पाहण्याच्या मिषाने त्यापाशी बसला. मनांत कीं रोगी पश्चात्तापाने पिडला आहे, तर योग्य संधि साधून त्याच्या मनांतील गुप्त गोष्ट काढून घ्यावी म्हणजे आपले काम सांघले. शेवटी ती संधि आली. इगादीचा भ्रम उतरला आणि जसा कोणी झोपेत भयंकर स्वप्न पडून जागा होतो, त्या प्रमाणे इगादी जागा होऊन त्याने मोठा सुसकारा टाकिला. व इकडे तिकडे तो पाहू लागला. वैद्य ही संधि पाहतच होता. तो म्हणाला, कीं इगादी, इगादी, तुम्ही मुसलमान लोक, ईश्वर थोर आहे म्हणून बोलतां मात्र; परंतु तशी तुमची निष्ठा नाही. कारण कीं निष्ठा असती तर तो गरीब मनुष्य व त्याची मुलें ह्यांस बुडवून तूं आपणच तळीराम गार करून बसतास काय ? इगादी, तूं द्रव्यवान आहेस व अल्ली दरिद्री आहे.

हें ऐकताच इगादीस ती स्मृति झाली. तो भीतीने आपले डोळे फाडून झणाला, कीं अरे हें तूं काय बोलतोस ? वैद्याने उत्तर केले. माझे झणणें असें आहे, कीं जें द्रव्य तुला सांपडेल आहे, तें तुझे नव्हे, त्यामुळे तुला ज्वर आला आहे. तर मी आपले चातुर्य खर्चून तुझा प्राण जर न वाचवीन तर तूं खर्चात मरशील; ह्यासाठीं आपला प्राण वाचविण्यास तुला द्रव्य खर्चिलें पाहिजे. तूं मजसारखे गरीब यहुद्यांस हें द्रव्य देऊन कल्याण करशील, तर कदाचित् ईश्वर तुजवर कृपा करील ; पण तूं एक कवडी देखील खर्चित नाहीस. पहा बरें, मेहनत घेऊन तुला बरें करण्यांत मला कोणता विशेष कायदा आहे ? आतां तूं बरा झालास तर कदाचित् थोड्याशा मोहरा देशील; इतकेंचना ! उं: त्या तर तूं मेलास तरी तुझी पोरें मला देतील. त्यांनीं सुखाने न दिल्यातर कोतवालाकडे नेल्यावर तर देतील कीं नाही ? तूं वाच किंवा मर त्यांत माझे कांहींच नफा नुकसान नाही ; पण तुला सांगतों, कीं मी मनावर घेईन तर तुला सहज बरा करीन, व तूं फार दिवसपर्यंत वांचशील ह्यांत संशय नाही ; पण ह्यांत मला काय प्राप्ति होईल ती सांग. इगादी बोलला, कीं वैद्यबावा, मला बरें करा, जें तुम्हास माझ्या मुलांकडून मिळावयाचें त्यापेक्षांही मी ज्यास्त देईन. कदाचित् मी मेलों आणि मुलांनीं तुम्हांस कांहीं न दिलें तर जें तुम्हास कोतवालाकडून मिळेल, त्यापरीस देखील मी ज्यास्त

देईन. मी तुम्हास वीस मोहरा देईन. तेवढ्यानें तुमचा संतोष होत नसल्यास पन्नास देईन. तर तुम्हाला रगड झाली कीं नाहीं ?

वैद्य त्यास टोंचून म्हणाला, कीं मला रगड होईल म्हणतोस, पण मजपेक्षां तुझे नाहींका त्यांत विशेष कल्याण होणार ? पहा, तूं ह्या दुखण्यानें मेलास तर तुला तुझ्या मोहरांपासून कोणता उपभोग होणार आहे ? मी खडखडीत सांगतो, कीं तुला बरें करण्यास आतां रोख पांचशें मोहरा घेईन ; पण एक घटका जाऊं देऊन मग विचारावयास लागशील तर मग एकहजार पडतील. आणि ह्या पेक्षां अधिक वेळ विचार करीत बसशील, तर रोग असाध्य होऊन बरें करण्याचें माझ्या हातीं कांहींच राहणार नाहीं. दुखणेकरा म्हणाला, कीं काय ? तुला एक हजार मोहरा देऊं ? च्छीः च्छीः तें होणें नाहीं. मी पांचशें देखील द्यावयाचा नाहीं. तूं झणतोस त्या प्रमाणें खरोखरी मी दोषी जरी असलों, तरी तुला पांचशें मोहरा दिल्यानें म्हणजे परमेश्वर मला क्षमा करील असें नाहीं. वैद्यानें उत्तर केलें, कीं तर मग तूं खचीत मरतोस.

ज्या खोलींत इगादी दुखणाईत होऊन पडला होता, तेथें एका कापऱ्यांत मात्र एक लहानसा दिवा अंधक जळत असल्यामुळे बाकीच्या जाग्यांत अंधार पडला होता. तापाची घाण व औषधांचा उग्र वास हीं जिकडे तिकडे झालीं होती, व त्यावेळेस रात्र झाली होती व बाहेर कोल्हीं व कुत्रां रडत होती, तीं ही ऐकूं येत होती. तसाच तेव्हां वाराही फार सुटला होता. त्या सर्व गोष्टीमुळे इगादीच्या अंतःकरणांतील धैर्य अगदीं खचून गेलें. मग तो भिऊन त्या खोलींत इकडे तिकडे पाहत असता त्याची दृष्ट सहज ह्या म्हाताऱ्या यहुद्याकडे लागली. तो वैद्यही कानाडोळा करून ह्याजकडे पाहत होता. ह्या म्हाताऱ्याचें उंच नाक, फिकट चेहरा, लांब व किडाकिडीत हात, आणि मलीन पोशाक, हीं पाहून माझ्या अपराधाबद्दल मला अक्षयीं नरकांत ओढून नेण्याकरितां हें सैतान तर येथें आलें नसेलना ! असें त्यास वाटलें. तथापि इगादी जेमतेम करून बिछान्यावर उठून बसला आणि मोठें धैर्य करून त्यास म्हणाला, कीं वैद्यराज, मी निर्णय केला. तर मला वांचविण्याकरितां जो उपाय करणें असेल तो करा.

वैद्यानें उत्तर केलें, कीं तर मग प्रथम पांचशें मोहरा मोज. दुखणाईत

हणाला, कीं पण त्या मजपार्शी येथें नाहींत. तो बोलला, कीं तर कोठें आहेत तें मला सांग. मी जाऊन घेऊन येतो. इगादीनें उत्तर केलें, कीं तसें होणें अशक्य आहे. तर बंकाला म्हणून माझा गुलाम आहे, त्यास बोलावून आणा. तो माझी संदुक व तिची किल्ली आणील. त्या पेटीतच माझे सर्व द्रव्य आहे. वैद्यानें बरें म्हणून बंकालास बोलावून आणलें. तो येतांच इगादीनें त्या वैद्यास न समजे अशा भाषेनें त्यास कांहीं सांगितलें व तो निघून गेला. नंतर लोकरच तो आणखी दोन नौकर बरोबर घेऊन आला आणि त्यानें त्यांस आपल्या धन्याच्या बिछान्याजवळ पाहरेकन्यांसारखें बसविलें. त्यावरून वैद्य म्हणाला, कीं त्यांस बाहेर घालवून द्या. इगादीनें उत्तर केलें, कीं त्यांची गरज आहे. बंकालानें किल्ली आणली म्हणजे हे जाऊन ती पेटी घेऊन येतील. पेटी कोठें ठेविली आहे तें बंकालास व मला असें दोघांस मात्र माहीत आहे. बरें आहे, असें बोलून तो यहूदी इगादी व ते दांवे चाकर ह्यांकडे पाहत उगोच बसला. इगादी वैद्यास म्हणाला, कीं वैद्यबाबा, मला नीट करण्यास तुम्ही कोणता उपाय करणार ? त्यानें उत्तर केलें, कीं कोणता करितों तें तुला समजेलच. इतकें बोलून ते उभयतां बंकाला परत येण्याची वाट पाहत बसले, व दोघांसही तो केव्हां येतोसें झालें होतें. तो परत येण्यास बराच उशीर लागला ; पण तो परत आला त्या समयीं गरीब चटया विकणार अल्लीही त्याच्या मागोमाग आला. त्या चाकरानें अल्लीच्या घरीं जाऊन त्यास सांगितलें, कीं चल उठ लवकर. माझा धनी इगादो ह्यानें देवाची शपथ घालून तुला ताबडतोब बोलाविलें आहे. तो मरावयास टेंकला आहे, व मरण्या पूर्वीं तुझी भेट घ्यावी अशी त्याची फार इच्छा आहे. तेव्हां अल्ली बरें हणून तसाच निघाला. त्यास पाहतांच वैद्य बाबा घाबरले ; परंतु इगादीस तसें न होतां फारच आनंद झाला, व त्याच्या आंगांत हुशारी आली.

इगादो हणाला, कीं अल्ली, इकडे ये ; मजजवळ बस. मी अपराधी आहे खरा ; परंतु मला पश्चात्ताप झाला आहे. तुझा सज्जनपणा पाहून मी चांगल्या रीतीनें वागूं लागों खरें ; पण मजकडून तसें घडलें नाहीं. संकट पडल्यावांचून मझे डोळे उघडूं नयेत असाच कांहीं योग होता ; पण ईश्वरानें हें संकट माझ्यावर आणिलें, हा त्याचा मी मोठा उपकार मानतो.

अल्ली, जो उंट तुझ्या बापानें तुला दिला होता, तो मी तुजपासून खरेदी घेतला, हें तुला आठवत असेल. तुझ्या बापानें पुष्कळ द्रव्य संपादून तुला देण्यासाठीं पुरून ठेविलें होतें. तें द्रव्य त्या उंटावर घालून पुरावयाच्या ठिकाणीं नेलें होतें ह्यांत संशय नाही. कारण त्या उंटाच्या योगानें ती जागा मला समजून तें द्रव्य मी काढलें ; परंतु न्यायानें पाहतां तें तुला द्यावें ; तसें न करून त्याचा अभिलाष करण्याची पापबुद्धि मला उत्पन्न झाली. तुझी दरिद्रावस्था माझ्या दृष्टीस पडून व तुझ्या बापाची स्मृति वारंवार होऊन माझें मन मला नेहमीं खाई. तसें न व्हावें म्हणून मी हा देश सोडून जाण्याचें योजिलें ; परंतु ईश्वरानें मला भयंकर रोगाची व त्या रोगाहूनही अतिभयंकर ह्या वैद्याची गांठ घालून मला योग्य शिक्षा केली. हा जो तुझ्या समोर यहूदी बसला आहे, हाच वैद्य. ह्यास माझें पाप समजल्यावरून ह्यानें हें अन्यायानें मिळविलेंलें द्रव्य ज्याचें त्यास परत द्यावें असा योग्य बुद्धिवाद मला न सांगतां, आपण त्यांतील हिस्सा उपटण्याची दुर्बुद्धि धरली, व हिस्सा न देशील तर वांचणार नाहीस, अशी मला हा भीति घालीत आहे.

ह्याप्रमाणें त्याची दुष्टबुद्धि, द्रव्यलोभ व निर्दयपणा हीं पाहून माझ्या अंतःकरणांत फारच त्रास उत्पन्न झाला ; व द्रव्यावर अतिशय लोभ ठेविला असतां त्यापासून कसे परिणाम होतात, हें मला कळून आलें. ह्यावरून माझ्या पापाबद्दल मला अनुताप होऊन मी त्यांतून मुक्त व्हावें असा निश्चय केला, आणि ह्या शाहण्या मनुष्यास फसवून मी तुला बोलावून आणलें. आतां ह्यासमक्षच मी सांगतो, कीं ज्या पेटीवर हे वैद्यराज बसले आहेत, त्या पेटींतील सर्व द्रव्य तुझें आहे. तें मी मोठ्या आनंदानें तुझ्या स्वाधीन करतो.

हे शब्द ऐकतांच तो वैद्य दचकून उठला आणि मनांत म्हणाला, कीं अरे मी प्रत्यक्ष ह्या द्रव्यावर बसलों असतां मला तें समजेल नाहीं. केवढा मी मूर्ख !

इगादी आणखी म्हणाला, कीं अल्ली, आतां ह्या यहूद्यास यथायोग्य बक्षीस कोणतें द्यावें ह्याचा तूंच विचार कर. त्यानें मला वांचविण्या करितां पांचशें मोहरा मागितल्या होत्या, व त्या एक तासांत न देईन तर एक हजार द्याव्या लागतील म्हणून तो म्हणाला होता. मला वाटतें, कीं त्यास

पांचशें मोहरा बदल चाबकाचे पांचशें फटके द्यावे; परंतु ह्या जगांत दुसऱ्याचा इनसाफ करून त्यास शिक्षा ठरवण्याची योग्यता मला राहिली नाही; ह्याजकारितां तुला जसे नीट दिसेल तसे कर. इतकेंच, कीं कृपाकरून माझ्या अपराधाची मात्र मला अर्धी क्षमा कर.

हें सर्व ऐकून अल्लीस ही फारच आश्चर्य वाटलें. नंतर तो अंमळ विचार करून ह्मणाला, कीं इगादी बेनयुसफ, मी तुझ्या अपराधाची मोठ्या आनंदांनं क्षमा करितों व हें खरें करून देण्याकरितां तूं एक वेळ बोलला होतास ह्याप्रमाणें आपण उभयतां सरकत करूं. व बंधू सारखी वर्तणूक ठेऊन आपल्या मुलां मुलांत सोयरीकी करूं. आतां ह्या दुष्ट लोभी वैद्यास शिक्षा इतकीच आहे, कीं तो ज्याचा अपहार करूं पाहत होता, तें द्रव्य त्यास दाखवूं, व त्यांतून कांहीं एक पैसा न देतां व फटकेही न मारतां त्यास तसेंच घरीं परत लावून देऊं, म्हणजे झालें.

मग इगादीनें अल्लीच्या इच्छेनुरूप गोष्ट केली. त्यानें पेटी उघडली व यहुदास फटके बसण्याची भीति होती तरी त्या द्रव्याकडे मोठ्या उत्कंठेनें पाहिल्यावांचून त्यास राहवेना. आपलें संधान चुकलें व अल्लीचा म्हातारा उंट आपण खरेदी घेतला नाही, ह्या बदल खेद करीत तो निघून घरीं गेला. इगादीच्या घरीं घडलेली ही गोष्ट त्या लोभी वैद्याच्या अंतःकरणांत अशी पक्की बिंबून गेली होती, कीं त्यास कोठें रस्त्यांत एकादा म्हातारा उंट आढळला, म्हणजे त्यानें त्याकडे नीट न्याहाळून पहावें, व पुरून ठेविलेल्या एकाद्या ठेव्याचा शोध लावण्याचीं कांहीं चिन्हें त्याच्या चालींत आहेत कीं काय, असें पाहत पाहत वेड्यासारखें त्यानें त्यामार्गे पुष्कळ दूर जावें.

ह्याप्रमाणें इगादीचें अंतःकरण स्वस्थ झाल्यानें तो लवकरच दुसऱ्या कोणत्याही औषधांवाचून चांगला बरा झाला. अल्लीच्या आमहानुरून तें नवीन सांपडलेलें द्रव्य त्या उभयतांनीं वांटून घेतलें, आणि बंधू प्रमाणें ते वागूं लागले. पुढें उभयतांनीं आपल्या मुलां लेकरां सहित राहिलेला काळ मोठ्या आनंदांत घालविला.

गोष्ट नववो.

मज्जेदीन ह्याची गोष्ट.

बगदाद नामक जें महा विख्यात शहर आहे, तेथें प्राचीन काळी कोणी अल्कुतुब नामक एक गृहस्थ राहत होता. तो तारुण्यांत होता तेव्हां त्यानें आपला सर्व काळ व्यापारांत घालविला होता. त्यानें दूर दूर देशांच्या पुष्कळ खेपा केल्या होत्या, व दर्यांत सफराही बहुत केल्या होत्या. त्यानें चहूंकडे फिरून केवळ द्रव्यच मिळविलें असें नाहीं, तर त्यानें अनेक विषयांची माहिती करून घेतली होती, व पुष्कळ ज्ञान संपादिलें होतें. त्याचें द्रव्य ह्मणजे तादृश पुष्कळ म्हणण्या सारखें होतें असें नाहीं ; परंतु त्याच्या वृद्धापकाळीं त्याच्या एकुलत्या एक पुत्राच्या विद्याभ्यासास पुरून सुखानें व दैन्यावांचून त्यानें आपला काळ त्यावर घालवावा इतकें होतें. अल्कुतुबाचे केश मात्र पिकले होते खरे, परंतु तो वयानें फार ह्यातारा होता असें नाहीं. त्याच्या आंगीं जवानीची धमक व कडकपणा चांगला होता. तो सुज्ञ असल्यामुळें त्यापार्शीं जी नेमस्त संपात्ति होती, तितकींतच तो संतुष्ट होता. पुष्कळ द्रव्य संपादन करण्याची दुराशा त्यास अगदीं नव्हती. कारण पुष्कळ पैसा जरी मिळाला तरी त्याच्या मानानें सुख न वाढतां मनुष्यास दगदग मात्र अधिक होते, हें तो जाणत होता. त्याचे कित्येक स्नेही पुष्कळ द्रव्य संपादन करण्याच्या छद्मोपायांत नेहमीं गढून गेले होते, व त्या नादांत लागल्यामुळें केवळ द्रव्य मिळविण्यांतच आपलें बहुतेक आयुष्य खर्च होतें व तेणें करून एकादेंही सत्कृत्य आपल्या हातून घडून आपण द्रव्य मिळविल्याचें सार्थक होत नाहीं, ह्या गोष्टींचा विचार त्यास झाला नाहीं. असा विचार करणारा एक कुतुबच होता.

कुतुब तरुणपणीं मोसल शहरांत राहत होता ; परंतु तेथून निघून बगदादांत जाऊन तो राहिला. मनांत कीं तेथें आपला सलीक म्हणून लहानपणींचा जिवलग मित्र राहतो, त्याचा सहवास घडेल व आपल्या मुलाचा विद्याभ्यास चांगला होईल. कारण त्यावेळीं त्या बगदाद शहरांत हरूनल रशीद नामें अत्यंत विख्यात पादशाह राज्य करीत होता

वत्याच्यादरबारीं अनेक देशांचे मोठ मोठे गुणी व विद्वान लोक येऊन राहत, व त्यांस पादशाहा पासून चांगला आश्रय मिळे. **कुतुबाची** ही कल्पना खोटी पडली नाही. त्याचा मुलगा **मउजेदीन** हा आंगचा मोठा बुद्धि-वान असून स्वभावानें तो सज्जन व उदार होता. त्याचें ज्ञान वाढावें व त्यास चांगल्या रीती लागाव्या ह्याविषयी त्याचा बाप नेहमीं जपत असे. तसेंच पाहिलवानाची व शिपायाची ह्या विद्याही चांगल्या त्यास **कुतुबानें** शिकविल्या होत्या, तेणें करून तो मुलगा शरीरानें दृढ व मनाचा धीट व मोठा विद्वान झाला. अशा मुलास पाहून **कुतुबास** मोठा आनंद व कृतकृत्यपणा वाटे ह्यांत नवल नाही ; पण सर्व लोकही त्यावर फार लोभ करीत, व त्यास नावाजीत, व त्याचें आचरण पाहून वडील वडील मनुष्यें आपल्या मुलांस **मउजेदीना** सारखे हुशार व्हा असा त्याचें उदाहरण घेऊन उपदेश करीत. बापाचे पंच प्राण त्या मुलावर असत, व मुलगा लहानपणापासून सुशिक्षित असल्यामुळे बापावर पराकाष्ठेची प्रीति करी.

ह्या प्रमाणें कित्येक वर्षे बापलेकांचीं मोठ्या आनंदानें गेलीं. तो आनंद **सलीक** ह्याच्या सहवासानें फारच वाढला होता. एके दिवशीं **अलकुतुब** व त्याचा स्नेही **सलीक** हे उभयतां नित्या प्रमाणें शहराबाहेर बागांत फिरावयास गेले. त्यासमयीं पाऊस थोडासा पडून उन्हाळ्याची उष्णता कमी झाली होती. ते दोघे आनंदानें बोलत चालले असतां त्या नादांत नेहमीं पेक्षां बरेच लांब झुकले. ते अगदीं शेवटच्या बागेपलीकडे एका कुरणांत गेले. त्याच्या पलीकडे एक लहानशी झाडी होती. झाडीच्या तोंडाशीं मोठ मोठाले ताडाचे वृक्ष होते, व जवळच्या खडकांतून स्वच्छ पाण्याचा एक झरा निघून एक लहान ओहोळ झाला होता, व त्याच्या काठानें तऱ्हे तऱ्हेचीं फुलझाडे फुललीं होती. तेथें ते उभयतां मित्र एका झाडाच्या छायेखालीं बसले आणि त्यांचें भाषण चाललें, कीं जे मोठे धर्मशील असतात, त्यांस सुद्धां संसारांतील संकटें व दुःखें सुटत नाहीत. त्यांतून आपल्या, उत्तम संकल्पावर जे अतिशय विश्वास ठेवितात, त्या मनुष्यांस तर फारच भय आहे. कारण मनुष्य कितीही उत्तम असला तरी त्या विश्वासाच्या योगानें त्याच्या हातून एकादे वेळेस अशी चूक सहज घडून जाते, कीं तो तिच्या योगानें पराकाष्ठेच्या गोत्यांत

येतो. **सलीक** म्हणाला, कीं माझ्या पाहण्यांत अशीं मनुष्ये आलीं आहेत, कीं जीं पराकाष्ठेचीं सज्जन व उदार असतांही ह्या विश्वासाच्या योगानें फसून कांहीं कृत्यास प्रवृत्त झालीं व त्या कृत्याच्या योगानें त्यांवर मोठ मोठीं संकटे गुदरून शेवटीं त्यांचा नाश झाला ; परंतु त्या मनुष्यांनीं त्या विश्वासाच्या नादीं न भरतां थोडी सावधगिरी ठेविली असती तर ते कृत्य टळून तीं मनुष्ये बचावलीं गेलीं असतीं. असे अनर्थ आपल्या चांगुलपणाच्या विश्वासावर गेल्यानें घडतात.

अलकुतुब बोलला कीं ज्याचें अंतःकरण लहानपणासून सत्कर्मकांडे आहे, त्याजकडून एकादा मोठा अपराध सहाजिक रीतीनें घडून यावयाचा नाही ; आणि समय विशेषीं घडलाच तरी त्यास नीट मार्गास परत येण्यास उशीर लागत नाही. ह्या अशा प्रकारच्या विषयांवर उभयतां बोलत असतां प्रत्येक उदाहरणें देऊन आपआपला पक्ष सिद्ध करित होता व ते सर्व संभाषण **मज्जेदीन** त्यांच्या जवळ बसून लक्षपूर्वक ऐकत होता. तो एकाएकीं उठून, ज्या टेकडीच्या पायथ्याशीं ते बोलत बसले होते त्या टेकडीवर धांवत धांवत गेला. **मज्जेदीन** अवचित उठून गेला हें पाहून त्याच्या बापास व **सलीका**स आश्चर्य वाटलें, आणि ते पाहतात तों **मज्जेदीन** एका बर्फा सारख्या पांढऱ्या लहान पक्ष्यास धरण्या करितां त्याच्या मागे लागला आहे, व तो पक्षी त्याच्या समोर उडत चालला आहे, असें त्यांच्या दृष्टीस पडलें. पुढें तो झाडींत शिरल्यामुळें दिसेनासा झाला. त्यांनीं त्यास माघारीं येण्या करितां पुष्कळ हांका मारल्या ; परंतु तो आला नाही. मग ते सुमारे पाव तास पर्यंत तेथें वाट पाहत बसले, तथापि **मज्जेदीन** येईना ; त्यामुळें त्यांस काळजी लागून **मज्जेदीन** ज्या ठिकाणीं दिसेनासा झाला होता तिकडे ते गेले ; परंतु तो कोठें दृष्टीस पडेना. शेवटीं सूर्यास्त झाला ; तेव्हां **सलीक** म्हणाला, कीं आपण घरीं जाऊं या. तुझा मुलगा बळकट व जवान आहे. तो सहज शहरांत परत येईल. कदाचित् तो दुसऱ्या मार्गानें जाऊन आपल्या पूर्वीच घरीं पोचला सुद्धां असेल.

शेवटीं मित्रांनें पुष्कळ तऱ्हेनें समजूत काढल्यामुळें **अलकुतुब** पुत्राशिवाय परत घराकडे वळला ; परंतु त्यास मुलाविषयीं फारच काळजी लागली ; व **सलीका**नें पुष्कळ सांगितलें तरी त्यास चैन पडेना. ते

शहरांत आल्यावर सलीक अल्कुतुबा बरोबर त्याच्या घरीं आला. मग मज्जेदीन आला किंवा नाहीं ह्याचा शोध करितात, तों तो माघारीं आला नाहीं असें समजलें. तेव्हां सलीकानें पुष्कळ शांतवन केलें; परंतु कुतुब ऐकेना. तो आपल्या पलंगावर रडत बसला. त्याचा अधीरपणा पाहून त्यास सलीकानें फार नांवें ठेविलीं आणि सांगितलें, कीं तुझा मुलगा त्या पक्ष्याच्या पाठीस लागून रस्ता चुकला असेल. त्यास लवकर वाट न सांपडल्यामुळें तो अद्यापि आला नाहीं असें वाटतें. आतां तो कोठें तरी राहून पहाटेस परत येईल आणि हा तुझा भेकड स्वभाव पाहून तो देखील तुला खचीत हसेल.

सलीक निघून गेल्यावर कुतुबानें फारच आक्रोश केला. तो मोठ मोठ्यानें रडूं लागला. त्यानें आपले केश तोडून घेतले आणि वेड्या प्रमाणें जमीनीवर अंग टाकून दिलें. तें पाहून त्याच्या चाकरांस फारच आश्चर्य वाटलें. कित्येक उगींच स्तब्ध होऊन उभे राहिले; कित्येकांनीं त्याचें शांतवन केलें; परंतु तें सर्व व्यर्थ झालें. शेवटीं सर्वांनींच त्याज बरोबर शोक करण्यास आरंभ केला. कारण कीं तो मुलगा अवघ्यांचा मोठा प्यारा असे. त्याच्या बापास सारी रात्र झोंप आली नाहीं. त्यानें उजेडतांच चहूंकडे जासूद पाठवावे असें योजिलें. इतक्यांत मुलाच्या शोधार्थ सलीकही आला. तो म्हणाला, कीं जासूद पाठविण्यांत मूर्खपणा आहे. तूं विचारकरून पहा, कीं मज्जेदीनास रात्रीं बहुतकरून कोठें चांगली जागा खचीत मिळाली असेल, व त्यास तुजपेक्षां झोंपही चांगली आली असेल. ह्याजकरितां तो त्या ठिकाणाहून उजेडतांच निघाला असला तरी इतक्यांत कसा येईल बरें? आतां तूं हे जासूद त्याच्या शोधार्थ पाठविणार, आणि तो जवळच्या मार्गानें आला तर जासुदांची व त्याची चुकामूक पडून ते व्यर्थ फिरतील; ह्यास्तव निदान दोन प्रहर पर्यंत तरी वाट पहावी हें बरें.

कुतुबानें ती गोष्ट मान्य केली. त्यानें जासुदांस दोन प्रहरीं तयार राहण्या विषयीं सांगितलें, व आपण पूर्व दिवशीं गेलेल्या ठिकाणीं बागेत गेला. त्याच्या मित्रानें सांगितलें, कीं आम्हीं इकडे फिरत आहों इतक्यांत मज्जेदीन घरीं देखील आला असेल व कुतुब, तूं उगाच श्रम घेतोस असें बोलून तो त्याच्या समागमें गेला.

अल्कुतुबानें उत्तर केलें, कीं मी तुझें सर्व ऐकिलें. आतां एवढें तरी मला माझ्या इच्छे प्रमाणें करूं दे. नंतर ते उभतां मिळून ताडाचे वृक्षा खालीं खडकांत झरा होता तिकडे गेले, आणि त्या झऱ्याच्या आस पासच्या टेकड्यांवर चढून चोहों कडे मज्जेदीनाचें नांव घेऊन त्यांनीं हांका मारल्या; परंतु त्याचा शब्द कोठें ऐकूं येईना. नंतर दोन प्रहरां ते घरा कडे वळले आणि वाटेनें जो भेटे त्यास अमुक एक मुलगा आढळला काय ? म्हणून त्यांनीं पुसलें; परंतु कोणीही अमुक ठिकाणीं मज्जेदीन भेटला म्हणून सांगेना. पुढें अल्कुतुबानें चहूं दिशेस जासुद पाठविले आणि जो कोणी माझ्या मुलाचा पत्ता लावून त्यास आणून मला भेटवील, त्यास पुष्कळ बक्षीस देईन म्हणून कबूल केलें. जासूद दहावे दिवशीं परत आले. त्यांनीं सांगितलें, कीं मुलाचा पुष्कळ शोध केला परंतु कोठेंही ठिकाण लागला नाही. असें वर्तमान ऐकल्यावर त्याच्या बापाचें दुःख काय विचारारें ? त्याचा जिवलग मित्र सलीक हा त्याचें सांतवन करण्याकरितां निरंतर त्याजपाशीं बसला. त्याच्या स्नेही मंडळीनें मज्जेदीनाचा शोध लागण्याकरितां काय तजवीज करावी म्हणून पुष्कळ विचार केला. त्यांत सर्वांचें एकसारखेंच म्हणणें पडलें, कीं तो मेला नसावा. कारण, कीं तसें असतें, तर त्याचा मुडदा कोठें तरी सांपडला असता. तो दडून बसला म्हणावें तर त्यास तसें करण्याचें प्रयोजन नाही. कोणी शत्रूनें त्यास दगाफटका करावा तर त्यास शत्रूही कोणी नाही. आणखी कल्पना निघाली, कीं तो त्या पाखराच्या पाठीं लागत लागत नदीच्या काठीं जाऊन नदींत पडून वाहून तर गेला नसेल ? ही कल्पना निघतांच तेथील तैयरीस नदीशीं बसऱ्याच्यावर ज्या ठिकाणीं युफ्रेतीस नदीचा संगम झाला आहे, तेथून थेट आरबी समुद्रापर्यंत मज्जेदीनाच्या मुडद्याचा पत्ता लागल्यास तो लावण्याकरितां नदीच्या दोहो काठांनीं दोन जासूद रवाना केले ; परंतु त्यांसही कांहीं पत्ता न लागतां ते माघारें आले. तेव्हां मज्जेदीन खचीत आतां भेटत नाही असें बापास व त्याच्या मित्रांस वाटलें आणि तेणें करून कुतुबाचें धैर्य अगदींच खचलें. पुत्रशोकामुळें मृत्यु त्याच्या सन्निध येण्यास पाहूं लागला. त्याच्या शक्ति क्षीण झाल्या. त्यास कोणत्याही गोष्टींत आनंद वाटेना. त्याचा खरा स्नेही सलीक त्यानें दररोज संध्याकाळीं येऊन त्या मुलाचे गुण वाखाणवे. त्यानें आपली कन्या

मर्यम हिचें मज्जेदीनारीं लम लावावें अशी माझी इच्छा फार होती. अशा प्रकारच्या गोष्टी सांगून त्या बपड्या कुतुबाच्या दुःखाचें कांहींसें सांतवन करीत असावें.

पुढें थोडक्या दिवसांनीं खालीफ हरूनल् रशीद नित्या प्रमाणें वेष पालटून मुख्य प्रधान जाफर व मेसर नामें मुख्य खोज्या बरोबर घेऊन, आपल्या कामदारांनीं शहरांत व्यवस्था कशी ठेविली आहे व आपली प्रजा सुखी आहे किंवा कसें, हें आपल्या डोळ्यांनीं पहावें व कानांनीं ऐकावें असा हेतु धरून बगदादच्या रस्त्यांत फिरावयास निघाला. तो संध्याकाळ होण्या बरोबर निघत असे. कारण कीं त्यासमयीं सर्व लोक दिवस भर श्रम करून विश्रांति घेण्या करितां आपापले कुटुंबांत येतात, व सुखदुःखाच्या गोष्टी बोलतात. असो तो फिरत फिरत एका गल्लींत आला. त्या आळींत अगदीं सामसुम होतें. एका घराजवळ दोघे मनुष्यमात्र एकमेकाच्या कानांत कुचकुचत होते असें पाहून, खालीफानें त्यांस विचारलें, कीं तुम्ही कांहीं गुन्हा करण्याच्या मसलतींत असल्या प्रमाणें इतक्या हळू कशाच्यारे कानगोष्टी करितां ? हा रस्ता अडवळणी असून येथें कोणी वागतही नाही. असें असतां तुम्हांस मोठ्यानें बोलावयास काय भीति वाटते ? ह्या आळींत इतकें सामसुम आहे कीं एथील सर्व वस्तीचीं माणसें मेलीं कीं काय असें भासतें ; तर असें होण्याचें कायरे कारण ?

त्यांतून एकानें उत्तर केलें, कीं महाराज, त्या पलीकडच्या घरांत अल्कुतुब म्हणून कोणी दुःखी मनुष्य राहतो, व नित्य ह्या वेळेस त्याचा स्नेही सलीक त्यापाशीं बसून त्याचें समाधान करीत असतो. आतां ह्या आळींत राहणारे सर्व लोक अल्कुतुबास फार चाहतात. ह्यासाठीं ते सर्व दिलगिर असल्या सारखे राहतात. त्यांचा अभिप्राय कीं आपला आनंद पाहून त्या कुतुबास दुःखाची स्मृति होऊं नये.

खालीफ त्यांस आणखी कांही विचारणार होता. पण इतक्यांत ते मनुष्य एकामागें एक निघून घरांत गेले. नंतर खालीफानें प्रधानास पुसलें, कीं ह्या अल्कुतुबाचें वर्तमान तूं कांहीं ऐकिलें आहे ? त्यानें नाही म्हणून सांगितलें. तेव्हां आपणच त्याच्या घरीं जाऊं आणि त्याला कोणती इजा आहे ती पाहूं. असें म्हणून खालीफ प्रधानासह वर्तमान त्या अल्कु-

तुबाच्या घराजवळ गेला. तेथे दरवाज्याच्या फटीतून उजेड दृष्टीस पडल्या वरून खालीफ त्या फटीतून पाहू लागला, तो दोघे म्हातारे मनुष्य चौकांत दिव्यापाशी बसलेले आहेत, व एकजण दुसऱ्याचे सांत्वन करीत आहे, व तो दुसरा अधिक अधिकच रडत आहे, व दोघेही सभ्य गृहस्थ आहेत, असे दिसले. मग ते सर्व पाहून त्याने आपल्या जवळच्या लोकांस खुणेने बोलविले आणि त्यांस बोलला, कीं ह्या बिचाऱ्या गृहस्थास इतके कोणते दुःख आहे ते समजावे अशी माझी फार इच्छा आहे. त्याजकरितां प्रधानजी, उद्यां प्रातःकाळीं राजवाड्यांत अलकुतुबास त्यां घेऊन यावे. कदाचित् त्याचे संकट माझ्या हातून निवारण होण्यासारखे असले तर असेल.

दुसरे दिवशीं प्रधानाने राजाज्ञेवरून अलकुतुबास बोलावू पाठविले. तेव्हां त्यास तर फारच भीति उत्पन्न झाली. त्यास हलकाऱ्यांनीं राजसभा बसण्याच्या मोठ्या दिवाणन्यांत नेऊन एकटे बसविले. त्यासमयीं आपल्या हातून खालीफाची इतराजी होण्यासारखा कांहीं अपराध घडला आहे कीं काय म्हणून अलकुतुबाने आपल्या पूर्वीच्या सर्व गोष्टी ध्यानांत आणून पाहिल्या. कारणकीं खालीफ गुप्तपणे आपल्या प्रजेचे अपराध शोधून लोकांस शासन करीत असतो, हे त्यास माहित होते; परंतु लाज आणण्या सारखे किंवा शिक्षा होण्यासारखे एक देखील कृत्य आपणाकडून घडल्याचे त्यास आठवेना. असा तो मनांत विचार करीत आहे इतक्यांत पडदा उचलून खालीफ समेत आला, व त्यामागून प्रधान व खोज्यांचा जमादार असे आले. कुतुबाने उठून खालीफास मोठ्या अदबीने लवून मुजरा केला.

खालीफाने पुसले, कीं अलकुतुब, तूं मोठ्या दुःखांत आहेस असे दिसते. आणि ज्यापेक्षां तुझे सर्व शेजारी तुझे दुःख पाहून हळहळतात, त्यापेक्षां तूं मोठ्या योग्यतेचा मनुष्य आहेस असेही मी समजतो. त्या करितां तुझ्या दुःखाचे कारण समजावे अशी माझी फार इच्छा आहे. तर ते ह्या दोघांसमक्ष मला सांगण्यास तुजकडून कांहीं हरकत आहे कीं काय? मी एकट्यानेच ते ऐकावे असे असल्यास तसे बोल. मी ह्यांस जावयास सांगतो. त्या गोष्टीचा तूं मनांत अगदीं संकोच धरूं नको.

अलकुतुबाने उत्तर केले कीं राजाधिराज, माझ्या अंतःकरणांतील

दुःख तर फार मोठें आहे ह्यांत संशय नाही ; तथापि सरकारांनीं राज्य-कारभारांतून आपलें लक्ष्य काढून माझ्या दुःखाच्या कारणाच्या शोधाकडे लावावें असें तें नाही. खालीफ म्हणाला, कीं ज्याच्या योगानें आयुष्याचा न्हास होतो असें दुःख माझ्या प्रजेतून अगदीं हलक्या माणसास असलें तरी त्याकडे माझें लक्ष लावणें मला उचित आहे. मला सर्व राज्याची काळजी आहे ह्मणून एकेका मनुष्याची काळजी मला कमी आहे असें नाही. मीं ज्याची काळजी वागविली तो तरी मनुष्य सर्वा पैकींच आहे. तेव्हां ती काळजी बाळगल्यानें ह्मणजे सर्व प्रजेविषयीं माझी काळजी कमी झाली असें होत नाही ; पण तें कसेंही असो : तुझ्या दुःखाचें कारण कोणतें आहे तें मला सांग.

नंतर कुतुबानें आपला मुलगा एकाएकीं कसा नाहीसा झाला व आपण त्या विषयीं चहूंकडे कसकसा शोध केला व इतका शोध केला असतां त्याचा कांहीं एक पत्ता लागला नाही, वगैरे सर्व मजकूर सांगितला ; आणि तो म्हणाला, कीं महाराज, ह्यावरून तो पुत्र मेला असें समजून मी रडतों. तो जिवंत असेल अशी मला कांहींच आशा राहिली नसती तर रडून रडून माझ्या अंतःकरणांतील दुःख कमी झालें असतें. हा आशातंतु माझें दुःख शून्य बुजूं देत नाही.

खालीफानें उत्तर केलें, कीं तूं इतका शोक करतोस तो योग्य कारणानें करतोस. तो मुलगा मेल्याचें वर्तमान समजण्यापेक्षां देखील ह्या संशयांत राहणें कठीण खरें. ह्याबद्दल तूं मला अगोदर कळविलें नाही, ही तुझी चूक आहे. माझी सत्ता केवळ मुसलमानधर्म मानणाऱ्या लोकांवरच आहे असें नाही. इतर राज्यांत देखील माझा दरारा आहे. दुसरे सर्व राजे माझ्या सेवकांप्रमाणें असून माझा संतोष राखण्याकरितां जी पाहिजे ती गोष्ट करण्यास तयार आहेत. जी गोष्ट तुझ्या हातून किंवा तुझ्या मित्रांकडून किंवा चाकरांकडून होणें अशक्य, ती मजकडून कदाचित् सहज होण्यासारखी असेल. बरें तर आतां घरीं जा, तुझा मुलगा जिवंत असून, ज्या राज्यांत माझी सत्ता चालण्यासारखी आहे, तेथें असला, तर मी त्याचें वर्तमान आणीन, हें तूं खचित समजून ऐस. असें बोलून राजानें त्याजकडून मुलाच्या ओळखण्यासारख्या खुणा विचारून घेतल्या, आणि त्यास जाण्यास परवानगी दिली.

मग संध्याकाळीं सलीकापारीं अल्कुतुवानें खालीफाच्या भेटाचा मजकूर सांगून त्याच्या कनवाळू भाषणाची प्रशंसा केली. तिने कुतुबाच्या मनांत आपला पुत्र सांपडेल अशी आशा उडवली असें सलीकास वाटलें. मग त्यास ती खोटी आशा वाढूं देणें नीट नाहीं असें समजून तो त्यास म्हणाला, कीं मित्रा, मीं एक वचन ऐकिलें आहे व तें माझ्या-मनांत पकें ठसून गेलें आहे. तें हें कीं, “राजांच्या बालण्यावर कोणी विश्वास ठेवूं नये,” आपण मोठे आहों असें त्यांस कितीही वाटलें, तरी वास्तविक पाहतां ते मनुष्यच आहेत. सृष्टींत कोणी कसाही बलाढ्य असला तरी त्याचें बळ नशिबा पुढें चालत नाहीं. खालीफाचा दूरदूरच्या देशांत अंमल असला तरी तो थोडाच समजला पाहिजे. पण ह्या पृथ्वीच्या अगदीं कडेच्या प्रदेशांत असो, अथवा अगदीं नजिक असो सर्व गोष्टींत व अत्यंत क्षुल्लक दासापासून तों सार्वभौम जो खालीफ त्या पर्यंत ज्याचा अंमल सारखा चालतो त्या नशिबाची बराबरी कोणास होणार आहे ?

इकडे खालीफानें अल्कुतुबास जी आशा दाखविली होती, ती पूर्ण करण्यासाठीं होईल तितका प्रयत्न करण्याचा निश्चय केला. त्यानें राज्यांत जितके लहान मोठे अधिकारी होते, त्या सर्वांस व आसपासच्या राज्यांतील वकीलांस मज्जेदीनाच्या खुणाखाणा लिहून पाठवून फार बारकाईनें त्याचा शोध लावण्याविषयीं सक्त हुकूम लिहिले. तसेंच दूरदूरच्या मुलखांतील ज्या ज्या राजांशीं त्याचा स्नेह होता, त्यांस पत्रे पाठविलीं. इतकें करूनही त्यानें आणखी मज्जेदीनाच्या शोधार्थ पुष्कळ नासूद देशोदेशीं रवाना केले. ह्या गोष्टीस हळूहळू एक वर्ष लोटलें ; परंतु मज्जेदीन मेला किंवा जिवंत आहे, ह्याचा काहींच शोध लागला नाहीं. ह्यामुळे त्याचा तपास लागण्याची आशा बापास अगदीं राहिली नाहीं.

आतां इकडे मज्जेदीनाची अवस्था म्हटली तर तो जिवंत व खुशाल होता. त्याच्या बापाच्या मित्रांनीं तर्क केले, त्यां पैकीं कोणताही अनर्थ त्यास घडला नव्हता; परंतु तो अशा गुप्त ठिकाणीं जाऊन पडला होता, कीं तें ठिकाण कोणासही सांपडणें अशक्य होतें. तो बापापासून गेला, त्यादिवशीं अस्तमानपर्यंत भ्रमिष्टा सारखा त्या पांढऱ्या पक्ष्या मागेच भडकत होता. तसें होण्याचें कारण त्याचें त्यास सुद्धां कळलें

नाहीं; परंतु तें चमत्कारिक पाखरूं जमिनीपासून फार उंच किंवा फार जलद उडत नसल्यामुळे त्याच्या एका पंखास दुखापत झाली असावी असें भासून, मज्जेदीनाच्या मनांत वाटलें, कीं त्यास आपण लवकर व सहज धरूं. त्यानें वारंवार त्याच्या अगदीं जवळ जाऊन पोंचावें; पण धरण्यासाठीं हात पुढें त्यानें केला न केला, कीं त्या पक्ष्यानें थोडेसें दूर उडावें. असें होतां होतां मज्जेदीन थकून गेला, व त्यानें पाखराचा पिच्छा त्या वेळीं सोडला असता; परंतु पक्षीही थकल्या सारखा दिसल्यामुळे मज्जेदीन पुनरपि त्याजवळ गेला. तों पाखरूं अणीक दूर उडालें. असें होतां होतां मज्जेदीन एका टेंकडीवर गेला, व तेथून एका खोऱ्यांत उतरला. इतक्यांत सूर्यास्त झाला. तरी पक्षी फारच पांढरा असल्यामुळे दिसत होता, म्हणून मज्जेदीन त्याच्या मार्गे तसाच चालला. शेवटीं तो पक्षी एका झाडींत शिरून झाडावर बसला असें पाहून आपण ही त्यामार्गे गेला. आणि हात पुढें करितों, तों पाखरूं उडून त्याच्या शेपटीचें एक पीस मात्र त्याच्या हातीं आलें. तरी तें पाखरूं त्यास दिसत होतें म्हणून तो त्याच्या मार्गे तसाच चालला. हातीं लागून सुटल्यावर तें पाखरूं अधिक वेगानें उडूं लागलें; परंतु तें त्याच्या हातून निसटल्याचा मज्जेदीनास अभिमान पडून तो त्यास पकडण्याविषयी अधिकच हटास पेटला, आणि त्याचें सर्व लक्ष्य शुभ्र पक्ष्याकडे लागलें; त्यास दुसरें कांहीं दिसेना. ह्याप्रमाणें तो धांवत असतां एकाएकीं एक लहानसें व खोल तळें वाटेंत आलें. त्यांत उडी घालून पोहून पलीकडच्या बाजूवर तो चढून जाऊं लागला, तो दरड ढांसळून तो पुनः पाण्यांत पडून तळाशीं गेल्यामुळे त्याची शुद्धि गेली. मग सावध होऊन पाहतो, तों आपण गवताच्या जमिनीवर पडलों आहों, व कोणी एक चमत्कारिक दिसणारा उंच म्हातारा मनुष्य पायघोळ झगा घालून आपणाजवळ उभा आहे, असें त्यानें पाहिलें. त्या मनुष्याच्या कंबरेस एक लाल व चकचकित कंबरपट्टा होता, व त्याच्या डोक्यावर पागोटें नव्हतें; एक तांबड्या गोंड्याची टोपी होती.

त्यानें मज्जेदीनास पुसलें, कीं तूं जिवंत झालास काय? ह्या गांळांत दम कोंडून मरणें तुला योग्य होतें. असो. चल ऊठ. आपण अंधार झाला नाहीं तों पुढें जाऊं. असें बोलून त्यानें मज्जेदीनास उचललें

आणि डाव्या हाताचा विळखा कंबरेस घालून त्या सुद्धां तो म्हातारा तिराप्रमाणे अंतरिक्षांत उडाला. तेव्हां मज्जेदीनाचें देहभान गेलें व त्या स्थितींत आपण किती वेळ होतों हेंही त्यास समजलें नाहीं. शेवटीं गाढ झोंपेंतून जागा झाल्यासारखें त्यास वाटलें. आणि इकडे तिकडे पाहतों तो एक सोन्याच्या तारांचा पिंजरा सोन्याच्या लांब सांखळीनें तक्तपोशीस टांगला आहे, व त्यांत ज्या पक्षाचा आपण पिच्छा केला होता, तोच पक्षी आहे, असें त्यानें पाहिलें. तसेंच त्यास असें दिसलें, कीं आपण एका दिवाणखान्यांत आहों. व त्याची छावणी पांढऱ्या संगमरवरी दगडाच्या खांबावर आहे, व भिंती गुळगुळीत व हिरवट दगडांच्या बांधल्या आहेत, आणि खिडक्या प्रमाणे उजेड पडण्याकरितां व वारा फिरण्याकरितां सभोंवतीं सर्व जाळीचें काम आहे, व ती जाळी इतकी बारीक होती कीं तो पक्षी इतका लहान होता तरी तो त्या पिंजऱ्यांतून बाहेर पडल्यास त्यास सुद्धां त्या जाळीवाटे जातां आलें नसतें. एका भिंती जवळ एक बिलोरी चंबू होता, तो कांठोकांठ भरून त्यांतून खालीं एका भांड्यांत स्वच्छ पाणी पडत असे. व त्या भांड्यांतून पाणी पुढें कोठें जाई तें दिसत नव्हतें. तो चमत्कार मज्जेदीन पाहत आहे व आपणास काय झालें व आपण इकडे कसे आलों, त्याचा विचार करीत आहे, इतक्यांत एकाएकीं तो म्हातारा एका बाजूचा पडदा उचलून दिवाणखान्यांत आला. त्याच्या हातांत एक लहानसा सोन्याचा करंडा होता. तो मज्जेदीनाजवळ येऊन म्हणाला, कीं ज्यास धरण्या करितां तूं इतका झटत होतास, तो पांढरा पक्षी तुला प्राप्त झाला ; तो ह्या पिंजऱ्यांत आहे. ह्या करंड्यांत त्याचा दाणा आहे, व हें पाणी त्या पांखरासाठींच आहे, तर हें पांखरूं नीट संभाळ. ह्यास पळून जाऊं देऊं नको.

इतकें बोलून तो म्हातारा निघून गेला. मग मज्जेदीन उठून दिवाणखान्यांत इकडे तिकडे फिरून पाहूं लागला. त्यानें जाळीवाटे पाहिलें तो त्यास असें वाटलें, कीं आपण एका नवीनच मुलखांत आहों. कारण कीं तेथील झाडे व डोंगर त्यानें कधींच पूर्वीं पाहिले नव्हते, व तो दिवाणखाना एका उंच किल्याच्या माथ्यावर जमिनी पासून फार उंच असावा असें दिसलें. त्याच्या आसपास त्यास कोठें दुसरी इमारत दिसना. खिड-

कींतून खाली पाहिलें तर झाडें देखील ओळखतां येईनात. मग मज्जेदीनां पडदा एकीकडे केला आणि पाहिलें तों एक दरवाजा त्याच्या दृष्टीस पडला, परंतु तो जाड धातूचा होता, त्यामुळे त्याच्याने तो उघडवेना. त्यास भूक फार लागली होती, व खावयास तेथें काहींच नव्हतें, ह्यामुळे तो मोठ्या पंचाइतींत पडला. त्यानें भिंतीस एकादें चोरदार असेल म्हणून पुष्कळ पाहिलें व खिडकी बाहेर डोकावून कोणी मनुष्य दृष्टीस पडल्यास त्यास हांक मारावी ह्मणून खिडक्या उघडण्यास तो झटला ; परंतु कोणीकडून त्यास वाट मिळेना, व एकही जाळी उघडत येईना. मग त्यानें जाळीवाटे दूरवर नजर लावून चोहीकडे पाहिलें ; पण कोणी एकही मनुष्य त्याच्या दृष्टीस पडलें नाहीं. तेव्हां तो निराश झाला आणि एका गादीवर पडून दुःखानें हात चोळून रडूं लागला. तो आपणाशीं म्हणाला, कीं मी एकून कैदेत पडलों. हा बंदिखाना मोठा सुशोभित असून येथें पुष्कळ संपत्तिही आहे ; परंतु त्या शोभेपासून व संपत्तीपासून मला काय फायदा आहे ! ह्या महालाच्या भिंती दुर्मिळ व अमोलिक दगडाच्या आहेत. ही जाळी व हा पिंजारा तशीच ह्याची सांखळी ही सर्व सोन्याची आहेत ; परंतु त्याचा मला कोणता उपयोग ! कैदेत राहिल्यावर बंदिखान्याचीं दारें लोखंडाचीं असलीं किंवा सोन्याचीं असलीं तरी फळ सारखेंच. असा खेद करून नंतर आपला शब्द ऐकून तरी कोणी समाचारास येईल म्हणून तो जाळी जवळ उभा राहून ओरडवलें तितका मोठ्यानें ओरडला ; परंतु कोणी आलें नाहीं, किंवा जबाबही दिला नाहीं. मग पुनः पलंगवर जाऊन रडत तो बसला असतां त्याची पिंजऱ्याकडे नजर गेली, तों तो पक्षी पिंजऱ्यांत फडफड करीत आहे व दाण्याकरितां त्या सोन्याच्या प्याल्यास चोंच मारीत आहे व त्यांत दाणा नाहीं असें त्यानें पाहिलें.

मग मज्जेदीन त्या पांखरास म्हणाला, कीं अरे बापड्या, तूंही मजसारखा बंदिवान झाला आहेस, व तूं आणि मी ह्या ठिकाणीं सम-दुःखी आहों. माझी अवस्था काय होईल ती होवो. मी तुला तर उपाशीं मरूं देत नाहीं. होईल तितका मी तुझा सांभाळ करीन. असें बोलून त्यानें पिंजऱ्यांतून दोन प्याले बाहेर काढले. एकांत त्या चंबूतलें पाणी भरलें, आणि दुसऱ्यांत ह्याताऱ्यानें त्याजवळ दिलेल्या त्या सोन्याच्या

करंड्यांतील दाणा घातला. पहिल्याने पाण्याचा प्याला पिंजऱ्यांत ठेवून नंतर दाण्याचा ठेविला, आणि मागे वळून पाहतो तो उकृष्ट पकानांनी भरलेले एक ताट त्याच्या दृष्टीस पडले. ते पाहून हे एकाएकी कोठून आले द्वाणून त्यास मोठे आश्चर्य झाले. मग मज्जेदीन सर्व दिवसाचा उपशीच होता. तेव्हां त्याने त्या सर्व पदार्थांवर बराच ताव दिला. ते सर्व पदार्थ अपूर्व होते, व तसे पूर्वी कधीही त्याच्या खाण्यांत आले नव्हते; परंतु ते सर्व त्यास फारच मिष्ट लागले. मग यथेच्छ भोजन झाल्यावर सोन्याच्या प्याल्याने चंबूतले पाणी घेऊन तो प्याला. मग स्वस्थ झाल्यावर पलंगावर जाऊन त्याने वामकुक्ष केली, आणि जागा झाला तेव्हां त्यास चांगली हुशारी वाटली. मग उठून दिवाणखान्यांत इकडे तिकडे फिरू लागला आणि पाहतो तो ते ताट व त्यांतील अन्न नाहीसे झाले; तेव्हां त्यांत जे पुष्कळ पदार्थ राहिले होते, ते संध्याकाळी भक्षावे, असा त्याचा बेत होता, तो विसकळला. तथापि त्याचे त्यास फारसे वाईट वाटले नाही. कारण एक वेळ अकल्पित भोजन मिळाल्यावरून आपण येथे उपशी मरणार नाही असा त्यास भरवसा आला होता. नंतर त्याने त्या आपल्या बंदिखान्याचा फार बारकाईने तपास चालविला. त्याने पुनः सर्व खांब व भिंती व सर्व जमीन न्याहाळून पाहिली, परंतु कोठे फट किंवा छिद्र त्यास दिसले नाही. सर्व काम भक्कम व कडीकोट होतें. खिडक्यांतून त्याने बहुत वेळ पाहिले, परंतु पहिल्या पेक्षा कांहीं एक अधिक त्याच्या दृष्टीस पडले नाही. त्यास इतकेंच समजले, कीं आपण जमिनीपासून फार उंच आहों, व आपला बंगला मोठ्या विस्तीर्ण दरींत आहे आणि आसपास फार दूर चमत्कारिक शिखरांचे डोंगर आहेत. मग आपणास करावयास दुसरे कांहीं नाही असे पाहून तो त्या पाखराचे पिंजऱ्याजवळ आला. तो पिंजरा लहान होता, तथापि त्यांत ते पांखरू इकडून तिकडे उड्या मारीत होतें; पण मज्जेदीन त्याचे जवळ जाऊन उभा राहतांच ते उगीच बसून त्याकडे टक लावून पाहू लागले, व त्याच्या मुद्रेवरून मज्जेदीनास भासले, कीं त्या पक्ष्यास ज्ञान व वाणी ही दोन्हीही आहेत; परंतु तीं प्रगट करण्यास त्यास सामर्थ्य नाही.

मग रात्र झाल्यामुळे त्याचे ते सर्व विचार एकीकडे राहिले. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळी त्या पक्ष्यास दाणा नाही असे मज्जेदीनाने पाहिले.

मग सोन्याच्या करंड्यांतून प्याल्यांत दाणा घालून चंबूंतून पाणी घातलें. इतक्यांत पूर्व दिवसा प्रमाणे पकानासहित ताट त्याच्या दृष्टीस पडलें. तेव्हां त्यानें यथापूर्व भोजन केलें, व तिसऱ्या दिवशींही तसेंच झालें. मज्जेदीनानें रडावें, शोक करावा व त्या लहान पक्ष्यास जपून खाऊं घालावें, व त्यानें त्या पक्ष्याच्या दाण्याच्या प्याल्यांत दाणा घालतांच ताट भरून यावें; तें ताट कसें येतें व नाहीसें कसें होतें हें त्यास कळत नसे. तो पिंजऱ्याकडे वळून उभा राहिला ह्मणजे गुपचूप तें यावें. असे आठ दिवस गुजरले. पुढें नववे दिवशीं तोच ह्यातारा मनुष्य एकाएकीं आला आणि ह्मणाला, कीं मज्जेदीन, आजचा दिवस तुझ्या विश्वांतीचा आहे. इतके दिवस तूं ह्या पक्षास खाऊं घालून आपलें काम नीट बजाविलें, ह्यास्तव आज तूं संध्याकाळ पर्यंत बागेंत कर्मणूक कर, असें बोलून त्यानें त्यास एका दरवाज्यांतून अरुंद बोळ होता तिकडे नेलें. बोळ संपल्यावर ते दोघे वीस पायऱ्या उतरून गेले. नंतर धातूचा एक लहान दरवाजा लागला, तो ह्यातार्यानें उघडला, तेव्हां मज्जेदीन आणखी वीस पायऱ्या उतरला. ह्याप्रमाणें ते नऊ दरवाज्यांतून गेले तेव्हां मोकळ्या मैदानांत आले.

तेथें आल्यावर ह्यातारा म्हणाला, कीं तुला मी हांक मारीन तोंपर्यंत तूं एथेंच ऐस, असें सांगून तो आलेल्या दरवाज्यानें वाड्यांत शिरला. तो जातांच सर्व दरवाजे लागले. ज्या वाड्यांत आपणास कैद केलें होतें, तो वाडा नीट न्याहाळून पहावा असें मज्जेदीनास वाटल्यावरून तो चहूंकडून फिरून पाहूं लागला. त्या किल्ल्यास नऊ मजले होते. व प्रत्येक मजला दहा हात उंच होता. त्यास नऊ बाजू होत्या, व दर मजल्याच्या तिसऱ्या बाजूस एक खिडकी असे. त्या खिडक्या अशा रीतीनें लाविल्या होत्या, कीं एका खिडकीवर दुसरी खिडकी आली नव्हती; ह्यामुळे त्या किल्ल्याच्या एक बाजूस खालपासून वरपर्यंत एकंदर तीनच खिडक्या दिसत. अशी ती सर्व इमारत मोठ्या चातुर्यानें बांधली होती. भिंतीस सोन्याचे पत्रे भिंगासारखे गुळगुळीत करून लावले होते, व ते इतक्या कुशळतेनें जोडले होते, कीं फार बारकाईनें पाहिलें तरी त्यांचे सांधे दृष्टीस पडत नसत. खिडक्यांच्या जाळ्या, वरील दिवानखान्यांच्या जाळ्यां प्रमाणें सोन्याच्याच होत्या, व खालचे दरवाजे

पितळी असून कांहींशी हिरवट अशा धातूचे होते. अशा त्या बंदीखान्यांत माझा कधीही कोणास शोध लागणार नाही, अशी मज्जेदीनाची पक्की खातरी झाली, आणि त्यास अवचित असा एक विचार सुचला, कीं मी आतां किल्ल्यांत कोंडलेला नाही. बागेत मोकळा आहे. मला-वानरा सारखें चढतां व उड्या मारतां येतें. तर कदाचित् ह्या बागेतून पळून जाण्यास वाट सांपडेल, तर पहावें. असें मनांत आणून तो त्या साऱ्या बागेत हिंडला; परंतु बागेभोंवतीं मोठमोठाल्या उंच भिंती होत्या. त्या पाहून त्याची निराशा झाली. त्या किल्ल्याच्या भिंती सारख्याच गुळगुळीत होत्या. त्यानें एक वेळ सर्व बागेची प्रदक्षिणा केल्यानंतर त्यास एक दरवाजा दिसला. त्यास मजबूत लोखंडी गुळगुळीत जाळी होती. जाळीचे गज इतके दाट होते, कीं त्यातून हात देखील शिरकेना. **मज्जेदीन** ते गज हातांनै धरून चढूं लागला; परंतु त्या गुळगुळीत लोखंडावर त्याचा पाय निसरून त्याचा गुढगा दुखावला. आणि तो हात निसटून खाली पडला. मग दुसरी कोठें पळून जाण्याची वाट आहे किंवा नाही तें पहावें ह्मणून त्यानें ती सर्व जाळी पाहिली; परंतु वाट मिळाली नाही. प्रत्येक गज उंच, जाड व कांचे सारखा गुळगुळीत होता. **मज्जेदीन** फार दुःखी होऊन सर्व बागेत फिरला. तेथें उन्हांच्या कडाख्यानें गवत कोमजून गेलें होतें. मग आपणास ऊन लागूं नये म्हणून चांगली छाया पाहून तो तेथें गवता वर बसला आणि आपल्या प्रारब्धा विषयीं पुनः विचार करूं लागला, कीं मी तर बंदीखान्यांत पडलों, माझा ठिकाण नसल्यामुळे घरीं बाप आक्रोश करित असेल, अशा कल्पना मनांत येऊन त्यास अतिशय दुःख झालें. रडण्या मुळे व दुपारच्या उष्णतेमुळे त्यास शीण येऊन गाढ निद्रा लागली. मग जागा होऊन पाहतो तो त्यास अन्नानें भरलेलें ताट दिसलें. पुढें भोजन करून पुनः दिलगिरीनें बागेत फिरूं लागला, तेव्हां आणखी एक कल्पना त्याच्या मनांत आली, कीं जाळी वरून पळून जाण्याकरितां झाडांच्या फांद्यांची शिडी करावी; परंतु हें करण्यास देखील अडचण आली. त्याजपाशीं सुरी किंवा कटार कांहींच नव्हतें. मग तो लाकूड कशानें तोडतो? असा तो विचारांत आहे, इतक्यांत तो म्हातारा आला, आणि म्हणाला, कीं संध्या-

काळ होत आहे, तर मजबरोबर आंत चल. त्याने त्यास किल्याच्या वरील खोलीत नेले, आणि दारास कुलूप घातले.

तेथे कांहीं विपर्यास झाला नव्हता. तो पक्षी मात्र फार कष्टी झाल्या सारखा त्यास दिसला. तो अगदी निश्चेष्ट बसला होता. त्याची पिसे विसकळीत होऊन डोळे धुंद झाले होते. **मज्जेदीन** त्यास म्हणाला, कीं गरीबा बिच्याऱ्या पांखरा, तुला काय झाले ? तूं आजारी आहेस काय ? ह्या ममतेच्या प्रश्नांनीं तो पक्षी गहिवरलासा होऊन पुनः पूर्ववत उदास झाला. **मज्जेदीनाने** त्याचे कारण काय असावे ह्याविषयी बहुत विचार केला. आणखी पुढे दुसरे आठ दिवस लोटले. नववे दिवशीं पुनः ह्याताऱ्याने येऊन **मज्जेदीनास** बागेत नेले आणि रात्रीस दिवाण-खान्यांत माघारे आणिले. त्याने त्या पक्ष्याची जतन करावी, व त्यास खावयास देऊं लागला ह्मणजे पाठीमागे मेज व अन्न यावे. तो खिडक्याच्या जाळी जवळ उभा राहून आपणास सोडविण्या करितां कोणी येतो कीं काय ह्मणून पाहत असे. ह्याप्रमाणे कित्येक महिने लोटले. प्रत्येक नववे दिवशीं त्या ह्याताऱ्याने येऊन त्यास बागेत न्यावे; परंतु अशा थोड्या फिरण्याने त्यास चैन पडूं नये. त्याने बहुत वेळ मला ह्या बंदिखान्यांत कशासाठी ठेविले व असे किती दिवस मला रहावे लागेल, ह्मणून त्या ह्याताऱ्यास विचारावे; परंतु त्याने कांहीं जबाब न देतां इतकेच ह्मणावे; कीं सर्व प्राणी दैवाधीन आहेत, तुझ्या देवां हेंच आहे.

एके दिवशीं तो म्हातारा येऊन त्याने **मज्जेदीनास** नित्या प्रमाणे बागेत नेऊन सोडले; परंतु पाव तास झाला नाहीं तो त्यास पुनः परत आणून महालांत कोंडले, आणि आपण लागलाच निघून गेला. त्या दिवशीं तो म्हातारा फार त्रासलेला व रागावलेला असा दिसला. ह्या पक्ष्यावर **मज्जेदीनाची** प्रीति दिवसानुदिवस अधिक वाढत चालली होती. तो पक्षी म्हातारा येऊन गेला म्हणजे दिलगीरसा नेहमींच दिसे, परंतु त्या दिवशीं तो फारच दुःखी दिसला. त्यावरून **मज्जेदीन** त्याच्या पिंजऱ्याजवळ गेला आणि त्या पक्ष्याकडे करुणेने पाहत असतां पिंजऱ्यास एक लहानसें दार त्याच्या दृष्टीस पडले. हें पूर्वी कधींच त्याच्या नजरेस आले नव्हते. नंतर त्याने ते नीट न्याहाळून पाहिले.

तेव्हां एक बारीक खीळ सोन्याच्या तारेच्या एक सूक्ष्म कोंयड्यांत अडकविलेली त्यास दिसली. ही खीळ व कोंयडा ही त्या पिंजऱ्याच्या नक्षींत अशा कुशळतेने बेमालूम करून टाकली होती, कीं तीं नक्षीचाच एक भाग आहेत असें वाटावें, व कोणाचें लक्ष्य बुद्ध्या किंवा अवचित तिकडे गेल्या शिवाय तीं दृष्टीस पडूंच नयेत. मज्जेदीनानें ती खीळ मागें ठकलून दार उघडतांच तें पांखरूं चमकून एकाएकी मोठा हर्ष पावून बाहेर निघालें, आणि जमिनीस स्पर्श होतांच त्याचें रूपांतर होऊन पांढरा रेश्मी पोषाक पेहरलेली एक तरुण कुमारी झाली, आणि मज्जेदीनापुढें उभी राहिली. तिचे सुंदर काळेभोर केश मानेवरून खांद्यावर लोळत होते. तिचा सुंदर चेहरा हस्तिदंताप्रमाणे स्वच्छ, तेजस्वी व गोरा असून त्यावर गुलाबी रंगाची फार सूक्ष्म लकेरी होती. हें पाहतांच मज्जेदीनास फार आश्चर्य होऊन तो चमकून मागें सरला आणि म्हणाला, कीं स्त्रिये, तूं मनुष्य आहेस किंवा राक्षसी आहेस तें खरें सांग. तुला पैगंबराची शपत आहे.

तिनें उत्तर केलें, कीं मी निराश्रित कुमारी आहे, आणि आपणास माझी प्रार्थना इतकीच आहे कीं मला ह्या दुष्ट जादूगीराच्या हातून मुक्त करावें. मी उत्तम रीतीनें आपले उपकार फेडीन. उमार नामें करून झांगुबार देशाचा राजा आहे, त्याची मी एकुलती एक कन्या आहे. ह्या दुष्ट म्हाताऱ्या मांत्रिकानें मला माझ्या बापाच्या महालांतून चोरून आणलें व ह्या पिंजऱ्यांत कोंडून ठेविलें आहे. ह्या जादूवाल्यास एक अतिकुरूप मुलगा आहे व त्यास मी वरावें अशी त्याची इच्छा आहे. प्रत्येक नववे दिवशीं तो मुलास आपल्या बरोबर येथें आणून मजपुढें त्याचे परोपरी गुण वाखाणतो. ह्याप्रमाणें आज पुष्कळ महिने लोटले व दर खेपेस मी राजी व्हावें म्हणून तो माझ्याशीं पराकाष्ठेची कपाळकूट करितो. आतां पुढील शुद्ध प्रतिपदे पर्यंत मी त्यास न वरीन, तर मला फार यातना होतील, ह्मणून तो मला धमकी देऊन गेला आहे. ज्या दिवशीं तुला ह्या बंदिखान्यांत ठेवून एक वर्ष पुरें होईल, त्या दिवसा पुढें तुझा कांहींएक मुलाजा राखणार नाही, असें मला तो निक्षून बोलला आहे. त्या दिवसापुढें तो माझे हाल करण्यास आरंभ करणार. ह्यास्तव मला ह्यांतून आपण सोडवावें. इतकें बोलून ती बापडी रडूं लागली.

मज्जेदीनानें उत्तर केलें, कीं हे कुमारी, तुला मुक्त करावें ह्यांत मला फार संतोष आहे ; परंतु काय करूं ? मीही तुजसारखाच बंदिवान आहे. मला माझीच सुटका करवत नाही. मग म्यां तुझी कशी करावी ? पण तूं म्हणतेस, कीं तो चेटक्या आपला खेंबडा मुलगा आपणाबरोबर घेऊन येतो ; पण तो माझ्या दृष्टीस कधींच पडला नाही. हें कसे ? राजकन्या म्हणाली, कीं तो म्हातारा आपण आंत आला म्हणजे नेहमीं तुला बाहेर घालवितो. **मज्जेदीन** बोलला, कीं तरी काय झालें ? तो मुलगा जिन्यावर किंवा अरुंद बोळांत तरी माझ्या दृष्टीस पडल्या वांचून कसा लपून राहील ? तिनें उत्तर केलें, कीं खरी गोष्ट आहे. परंतु तो म्हातारा त्यास आपल्या खिशांत बाळगतो. हें ऐकून **मज्जेदीनास** मोठेंच आश्चर्य वाटलें. तो म्हणाला, कीं काय ? आपल्या खिशांत ? असें कसे होईल ? राजकन्येनें सांगितलें, कीं तो मुलगा दर खेपेस मजसारखाच पांढरा लहान पक्षी होऊन येतो. त्याचा बाप, म्हणजे तो जादूगार, त्यास माझ्या पिंजऱ्यांत घालतो. त्यासमयीं मला इतका त्रास येतो, कीं त्यापासून दूर असावें म्हणून मी नेहमीं पंख फडफडवीत असतें, परंतु तो मूर्ख कामांध होऊन पुनःपुनः मजपाशींच येऊन बसतो. प्रत्येक नववे दिवशीं मीं फार दिलगीर असतें, हें तुमच्या खचीत पाहण्यांत आलें असेल. त्याचें कारण हेंच.

तिचें भाषण सर्व ऐकून घेऊन **मज्जेदीनास** मोठा विस्मय झाला. त्यानें तिला उत्तर केलें, कीं मी तुला मुक्त करण्या विषयीं फार उत्सुक आहे ; परंतु काय करूं ? माझा कांहीं उपाय नाही ; तेणेंकरून मला वाईट वाटतें. ह्या प्रसंगीं राजकन्या निराश न होतां त्यास म्हणाली, कीं आज जादूगिरास कोणाचा तरी मोठ्या निकडीचा निरोप आल्यारून तो पिंजरा देखील बरोबर न लावितां लगबगीनें निघून गेला, हें एक शुभ चिन्हच आहे, आणि ह्यामुळेच तुम्ही तरी लवकर परत आलां. आज माझा वाढ दिवस आहे, आणि सुटलें तर आजच ह्या जादूगिराच्या हातून सुटेन. इतर दिवशीं मीं पिंजऱ्यांतून बाहेर आलें तरी मुकें पांखरूंच असतें ; परंतु आज मात्र जमिनीचा स्पर्श मला होतांच मीं मनुष्य व्हावें असें आहे. काय ती सर्व जादू ह्या पिंजऱ्यांतच आहे.

मज्जेदीनानें लागलाच तो पिंजरा हातांत घेतला आणि म्हणाला,

कीं जर अशी गोष्ट असेल तर आपण त्याचाच अर्धा विध्वंस करून टाकूं ; असें बोलून त्यानें तो पिंजरा जमीनीवर अपटिला, आणि तो अगदीं चापट होई तोपर्यंत पायांखालीं तुडविला. शेवटीं तो अगदीं अस्ताव्यस्त झाल्यावर त्याचा चोळामोळा करून त्यानें तो उचलून दिवाण-खान्याच्या एका कोनांत फेकून दिला.

असें होतांच एकाएकीं अंतरिक्षांत मोठा भयंकर गडगडाट झाला, तेणें-करून सर्व इमारत डगमगली ; सर्व दरवाजे खाडकन उघडले, व पडदे निघाले, आणि तो जादूगीर मोठा संतापून आंत आला. तो बोलला, कीं अरे मशकानों, तुम्ही कशाचें पोकळ अवसान धरिलें आहे ? असें केल्यानें माझी जादू चालणार नाही, हें तुम्हांस कशावरून वाटलें ? असा पिंजऱ्याचा नाश करण्यास तुम्हांस कोणी सांगितलें ?

मउजेदीन इतका भयाभीत झाला, कीं त्याच्यानें उत्तर करवेना. नंतर तो चेटक्या त्या कुमारीकडे वळून दृष्टावला, कीं अगे कारटे, तुला वाटलें असेल, कीं हें भिकार माकड (**मउजेदीन**) तुला मजपासून सोडवील नाहींका ? परंतु माझ्याशीं अशा चेष्टा करून काहीं फळ नाहीं, हें मी तुला हातोहात दाखवितों पहा ; असें बोलून त्यानें आपला खिसा चांचपून त्यांतून एक डबी काढली आणि ती उघडतांच त्यांतून एक पांढरा पक्षी उडून मेजावर बसला. मग त्यानें आपल्या कंबरपट्यांतून आणखी एक लहान करंडा काढून उघडला. त्यांत बरजाचे दाणे भरले होते. त्यांतून एक दाणा घेऊन त्या पक्ष्यापुढें टाकिला. तो त्या पक्ष्यानें खातांच त्याचा एक अक्राळ विक्राळ मनुष्य झाला. हें पाहून **मउजेदीन** व राजकन्या ह्या उभयतांनीं किंकाळी फोडली. त्याचें डोकें मोठें व जाड, डोळे तांबडे व काळे, नाक लहान व अगदीं चापट, ओंठ जाड व लाल, हनुवटी रुंद व पुढें आलेली ; त्याच्या मस्तकावर विरळ पांढरे ताठर केश, मागें पुढें कुबड निघालेलें, खांदी वर अगदीं आलेले आणि त्यामध्ये मस्तक इतकें दामटून गेलें होतें, कीं कान मुळींच दिसत नव्हते. त्याच्या शरीराचा वरील भाग फार बोजड होता व पाय अगदीं काडी सारखे बारीक व लटपटीत होते. त्या योगानें त्यास त्याचें शरीर झेंपत नसे, ह्यामुळे त्यानें अक्षर्यां डळमळत असावें, प्रथम एक पायावर अंग तोलून धरावें, नंतर दुसरा उचलावा, असें त्याचें रूप होतें. त्यास जादूगीर म्हणाला, कीं पुत्रा,

इकडे ये, ही तुझी नवरी पहा. तुझ्या वामिश्चया करितां शुद्ध प्रतिपदेचा दिवस नेमिला होता, परंतु तेथपर्यंत हिला धीर निघाला नाही. आजच ह्या मित्राच्या साहाय्याने तिने आपले मूळस्वरूप प्रगट केले आहे. तर मुला, तूं तिजपाशीं जाऊन तिला चुंबन दे आणि मग ह्या मित्राचा आभार मान.

मग तो खेंबडा राजकन्ये जवळ हसत हसत गेला. तिने त्यास झिटकारून आपले तोंड चुकवून त्यास ठकलून देण्यास हात पुढे केले. इतक्यांत मज्जेदीनासही पुनः धैर्य येऊन तो पुढे सरसावला, आणि राजकन्येस पाठीशीं घालून, जे होईल ते होवो असा निर्धार करून, त्याने त्या खेंबड्यास असा गुदा लाविला, कीं तो कोलमडून मार्गे अदळला. त्याचे डोके एका संगमरवरी खांब्याच्या उथळ्यावर अपटून छिन्नभिन्न झाले; आणि त्यांतून रक्ताचा प्रवाह चालला. तेव्हां मज्जेदीनास वाटले, कीं त्याचा बाप संतापून आपला खचीत सूड घेतो; आतां आपला प्राण वांचत नाही; परंतु तो जादूगिर आपल्या पुत्रास प्राणघातक जखम झाली असे पाहून अगदीं घाबरला, आणि वेड्यासारखा झाला. पुत्रापाशीं जाऊन त्याने ती जखम पाहिली. तेव्हां त्या दुःखामुळे तो मज्जेदीनावर हात चालविण्याचे विसरला. मज्जेदीनाने लवकर त्या राजकन्येचा हात धरून तिला दरवाज्यांतून जिन्याखाली नेले. तेव्हां सर्व दरवाजे उघडेच होते. ह्यामुळे त्यास बागेत जाण्यास कांहीं आडचण पडली नाही. मग ती बागेच्या दरवाज्यापाशीं आली. ते दार बंद पाहून मज्जेदीनाचे आवसान खचले आणि तो म्हणाला, कीं आपण महालाच्या बाहेर पडलों खरे; परंतु उपयोग काय! आपण अद्यापि त्या जादूगिराच्या तावडीतच आहो. आपण कदाचित् दरवाज्याबाहेर जाऊन एकाद्या खोल विवरांत दडून राहिलों तरी तो म्हातारा जादूच्या बळाने आपणास शोधून काढील आणि सूड घेतल्यावांचून राहणार नाही. राजकन्या म्हणाली कीं असे नाही. ह्या चेटक्याचे सामर्थ्य कोठे कोठे चालते हे मला माहीत आहे. मला वाटते, कीं आपण एकदां ह्या बागेबाहेर निघून गेलों तर त्याचे कांहीं चालणार नाही.

ती अंमळ पुढे जाऊन ज्या ठिकाणीं वादळीने पुष्कळ झाडे समूळ उपटून पडलीं होती तिकडे गेली. तेथे एका झाडाचे खोड भिंतीच्या

माथ्यावर टेकून त्याच्या फांद्या पलीकडच्या बाजूस गेल्या होत्या हे पाहतांच मज्जेदीनास फार हर्ष झाला व अवसान आले. मग तो लागलाच त्या झाडावर चढला आणि राजकन्येसही वर घेऊन फार संभाळून दोघेही झाडावरून भिंतीवर चढून, झाडांच्या फांद्या लोबंत होत्या, त्यांस धरून पलीकडच्या बाजूस गेली. त्या फांद्या जमिनीस लागल्या नव्हत्या, तथापि त्या तीपासून फार उंच नाहीत असे पाहून दोघांनीही हळूच जमिनीवर उड्या टाकल्या, आणि राजकन्येस बावबेल इतक्या त्वरेने, मार्गे न पाहतां तीं उभयतां पळत पळत, कांटे तुडवीत, झाडांतून पलीकडे गेली. ह्या प्रमाणे कितीएक तास सतत चालल्यावर त्या श्रमाने राजकन्या अगदीं थकून गेली. तिच्याने पाऊल उचलवेना असे झाले. त्या समयीं ती मज्जेदीनास म्हणाली, कीं आतां आपण थोडासा विसांवा घेऊ. मज्जेदीनाने जेथे झुडपे नाहीत अशी चांगली, व मऊ गवत जीवर उगवले आहे, अशी जागा पाहिली, आणि उभयतांही तेथे विसाव्यास बसली. त्या समयीं मज्जेदीन राजकन्येस म्हणाला, कीं तूं आपली सविस्तर हकीकत पहिल्या पासून मला सांग. तेव्हां ती तर अगदीं थकून गेली होती; परंतु कांहीं वेळाने हुशार झाल्यावर तिने आपली कथा सांगण्यास आरंभ केला.

ती म्हणाली, कीं माझा वृत्तांत फारसा नाही. मी झांगुबार येथील सुलतानाची एकुलती एक कन्या. माझे नांव **जस्मीन**. माझी आई लहान असतां कोणी **अर्वस्थाना** पलीकडून आणून सुलतानास विकली. तिचे सौंदर्य व चालचर्या पाहून सुलतान तिजवर आषक झाला आणि त्याने तिशीं लग्न लाविले. मी लहान असतां आईने माझे पालन केले, तेणेकरून मी मोठ्या सुखाने दिवस घालविले. ती मुळची थंड मुलखांतली होती. तिला माझ्या बापाच्या देशची उष्ण हवा न सोसून ती माझ्या लहानपणींच मरण पावली. मजवर बापाचा पराकाष्ठेचा जीव होता. त्याने मला एका दाईच्या स्वाधीन केले. दररोज संध्याकाळीं राज्यकारभार आटोपल्यावर तो मला घेऊन पुष्कळ वेळ बसत असे, व आठवड्यांतून एक सगळा दिवसभर मजबरोबर घालवी. त्या दिवशीं तो सरकारी वगैरे दुसरे कांहींएक काम पहात नसे. त्या दिवशीं आम्ही उभयतां नौकेत बसून एका बेटांत जात असूं. तेथे एक सुंदर बगीच्यांत रंगमहाल बांधिला

होता शहरांतील बगीच्या पेक्षां तेथील झाडें फार टवटवीत असत. तेथे थंड हवेंत त्यानें अवघा दिवस घालवावा. पुढें माझी बाल्यदशा जाऊन मी मोठी झालें. त्यासमयीं जवळच एक दुसरें राज्य होतें. तेथील राजाच्या पुत्राचें मन मजवर जडलें व माझें त्या राजपुत्राशीं लग्न लावावें असा संकेत ठरला. तोच राजपुत्र पुढें माझ्या बापाच्या पाठीमागे राजा होणार होता. त्या राजपुत्राचें नांव **मंदियाना मसाऊद** असें होतें. माझा बाप व मी बागांत जात असूं. तेव्हां तोही बहुतकरून आमच्या बरोबर असे.

एके दिवशीं अशी गोष्ट झाली, कीं आम्ही समुद्रकांठीं त्या रंगमहालाच्या मञ्चीवर बसलों असतां खालीं एक परदेशचें जहाज येऊन लागलें. नंतर त्या जहाजांतून एक माणूस लहानशा होडींत बसून आला. त्यानें देवडीवर सांगितलें, कीं मीं पुष्कळ उंची माल विकण्यासाठीं आणला आहे; ह्यास्तव आंत वरदी देऊन मला जाण्यास परवानगी आणावी. देवडीवाल्यांनीं तें वर्तमान सांगतांच त्याचा माल पहावा असें माझ्या मनांत वागून त्या सौदागरास आंत येऊं द्यावें असें मीं बापास सांगितलें. त्या सौदागरानें पुष्कळ सोन्याच्या व जडावाच्या जिनसा आम्हापुढें मांडल्या. त्यांतून मला आवडल्या त्या सर्व माझ्या बापानें मला घेऊन दिल्या. ह्याप्रमाणें खरेदी चालली असतां, तो सौदागर मजकडे फार न्याहाळून पाहत होता, ती गोष्ट माझ्या लक्षांत आली; परंतु त्याच्या संतुष्ट मुद्रेवरून व स्त्री जातीस आपल्या स्वरूपाचा गर्व असतोच त्यावरून माझी समजूत झाली, कीं आपल्या सौंदर्यास तो चाहत आहे; त्याच्या मनांत कांहीं वाईट बुद्धि नाहीं. मग त्यानें माल दाखवितांना बोलण्यांत सुचविलें, कीं माझा सर्वोत्कृष्ट माल चुकून जहाजावरच राहिला आहे. तो म्हणाला, कीं मजपाशीं अनेक चमत्कारिक पाखरें आहेत आणि त्यांत एक बर्फा सारखा सफेद पक्षी आहे. तो तर फार सुंदर आहे. अशा भबक्या देऊन त्यानें मला इतकें वेड लाविलें, कीं मी त्याच्या जहाजावर जाऊन पाखरें पाहून येतें म्हणून बापास म्हणालें. बापानेंही विचार न करतां मला जाण्यास परवानगी दिली. मग मी जहाजावर गेलें तेव्हां चाकर लोक वगैरे पुष्कळ बरोबर न्यावे; पण सौदागरानें त्या गोष्टीस हरकती काढल्या. तो म्हणाला

कीं माझ्या होडींत तीनच मनुष्या पुरती जागा आहे, आणि जर माझ्या जहाजांत पुष्कळ लोक येतील, तर मी माल दाखविणार नाहीं. ते पदार्थ राजकन्येनेच पाहण्या लायक आहेत, व तिला बेधडक जहाजांत येण्यास काय चिंता आहे! ह्या बलाढ्य राजाने आपली एकुलती एक कन्या माझ्या स्वाधीन केली आहे, हें मी कदापि विसरणार नाहीं. पाहिजे तर हिच्या संरक्षणार्थ हा राजपुत्र आल्यास चिंता नाही. मग आम्ही उभयतां जहाजावर गेलों. तेथें नानाप्रकारचे चमत्कारिक पदार्थ व जनावरें होती. त्या जहाजावर सर्व वानरच तांडेलांचीं कामें करीत होते. डोलकाठीवर एक गरुडपक्षी होता. खोल्यांत पुष्कळ लहान मोठे पिंजरे होते, त्यांस सोन्याचे जाड गज असून त्यांत बहुत जनावरें होती.

मी सफेद पक्षी कोठें आहे तो पाहूं दे झणून सौदागरास बोललें, तेव्हां त्यानें एका प्रकारच्या डबींत उंच ठेविला होता तो दाखविला ; परंतु तो मला नीट दिसेना झणून त्यानें तो डबींतून काढून माझ्या हातांत दिला आणि झटलें, कीं ह्या पक्षाची अत्यंत चमत्कारिक गोष्ट अशी आहे, कीं तो फार दूर देशांत राहणारा असल्यामुळे ह्या देशाची हवा लागली म्हणजे तो फार दिवस वांचत नाही ; परंतु मीं एके प्रकारचे धान्य पैदा केलें आहे. त्याचे कांहीं दाणे त्यास दर आठवड्यास खाऊं घालतो, म्हणजे तो नऊ दिवस हुशार राहतो. हें अद्भुत धान्य आम्ही पूर्वी कधीं ऐकिलेंही नव्हतें, म्हणून तें कसें असतें तें दाखीव असें मीं सौदागरास बोललें. त्यासमयीं त्यानें एक लहान डबी उघडून तीन दाणे काढले. त्यांतून एक मजपशीं देऊन म्हणाला, कीं हा पांखरास घालावा. नंतर दुसरा देऊन बोलला, कीं हा आपण खाऊन पहावा. तसाच त्यानें एक दाणा **मसाऊदास** खावयास दिला. मग मी तो दाणा पक्ष्यास घालूं लागलें ; पण तो खाईना. मी आपला हात पुढें पुढें नेला म्हणजे तें पाखरूं मागे मागे सरे. शेवटीं त्याचा झोंक जाऊन तें पंख पसरून खाली पडलें. तेव्हां मी त्यास धरूं लागलें असतां तें उडून जाऊं लागलें म्हणून मी त्याच्या शेपटाचीं पिसें गच्च धरलीं त्यामुळे तें माझ्या हातांत फडफडूं लागलें. हें पाहून मी फार भ्यालें व सौदागरही फार भयान्यासारखा दिसला ; परंतु त्यानें कृत्रिमानें हसून ते दाणे आम्हा

उभयतांस खावयास सांगितले. तो म्हणाला, कीं तुम्ही दाणे लवकर खा म्हणजे पक्षी उडून जाणार नाही. असें त्यानें सांगतांच आम्ही उभयतांनीं ते दाणे तोंडांत टाकले. तेव्हां असा चमत्कार झाला, कीं माझे स्वरूप पालटून मीही सफेत पांखरूं झालें आणि राजपुत्राकडे पाहिलें तों तो काळा पक्षी झाला. इतकें होतांच सौदागर होऊन आला होता, त्या ठोंगी जादुगरांनै मला धरून ज्या पिंजऱ्याचे तुम्ही तुकडे तुकडे केले, त्याच पिंजऱ्यांत घातलें, आणि वानरांनीं मोठ्या त्वरेनें तें जहाज हांकारलें. माझा बाप व दुसरे लोक मला त्या गच्चीवर दिसत होते. त्यांस जहाज निघून जातें हें पाहून मोठा आचंबा झाला, तें मी त्यांच्या मुखचर्ये वरून जाणलें. त्यांनीं मागें फिरा मागें फिरा म्हणून आम्हास पुष्कळ हांका मारल्या त्या देखील मी ऐकिल्या; परंतु मी पिंजऱ्यांत काय करावें? काळा पक्षी आमच्या बेटाकडे उडून गेला पुढें त्याचें काय झालें असेल तें कोण जाणें?

ज्यासमयीं माझा वाडा व त्या सभोंवतालचे उंच उंच डोंगरही फार दूर राहून दिसेनासे झाले. तेव्हां तो जादूगीर माझा पिंजरा हातांत घेऊन जहाजावरून अंतरिक्षांत उडाला आणि आकाशमार्गानें त्या किल्ल्यांत आला. दुसरा सफेतपक्षी त्यानें कसा व कोठून आणला तें मला त्यावेळेस समजलें नाहीं. त्यानें तो आपल्या खिशांतून काढून माझ्या पिंजऱ्यांत सोडिला. इतकें मात्र ठाऊक आहे. त्यानें मला सांगितलें कीं आतां हा तुला सोबती आहे, तेव्हां मी तो खरा पक्षीच आहे म्हणून समजलें आणि मी त्या पाखरांपेक्षां उत्तम आहे असें मानून मागें एका कोनांत सरकलें; परंतु तो पक्षी मला खेडून खेडून पिंजऱ्यांत घिरट्या घालूं लागला. शेवटीं मला त्रास येऊन मी त्याच्या डोळ्यांत चोंचीनें टोंचलें. हें जादुगिरानें पाहतांच त्यानें आपल्या खिशांतून एक लहानशी दुसरी डबी काढली आणि तींतून एक दाणा घेऊन त्या पक्ष्या पुढें टाकला. तो त्यानें खातांच तो मनुष्य झाला. त्या खेबड्यास तुम्ही किल्ल्यांत पाहिलेंच आहे. नंतर अशा घुबड तोंड्यास तूं राजी हो म्हणून त्या जादुगरानें मला पुष्कळ सांगितलें. त्यानें वचन दिलें, कीं तूं माझी सून होशील तर तुला पाहिल्या प्रमाणें माणूस करीन, नाही तर तुला नेहमीं पक्षीच रहावें लागेल. ज्या दिवशीं तुझा वाढ दिवस असेल

त्या दिवशीं मात्र तूं माणूस होशील. राजकन्या मज्जेदीनास म्हणते, कीं महाराज, तुझास तुमच्या बापाजवळून भुलवून मीच आणलें. मला तसें करणें त्या मेल्याच्या जादूच्या योगानें भाग पडलें. इतकें सांगून राजकन्या मज्जेदीनास म्हणाली, कीं माझा बाप मजसाठीं फार खेद करित असेल, तर झांगूवार येथें लवकर जावें अशी माझी इच्छा आहे.

ही गोष्ट ऐकतांच मज्जेदीनासही आपल्या बापाची आठवण झाली. आपणावर बापाची किती ममता होती, व आपण नाहींसे झाल्यामुळें तो किती शोक करित असेल, हें सर्व त्याच्या मनांत येऊन बापाची शोकांनं जरजर झालेली मूर्ती त्याच्या अंतःकरणांत उभी राहिली. मज्जेदीन म्हणाला, कीं राजकन्ये, बापांकडे जाण्याविषयीं जशी तुला उत्कंठा झाली आहे, तशी मलाही माझ्या बापाकडे जाण्याविषयीं झाली आहे. तथापि मी शपथ वाहून तुला सांगतो, कीं अर्धी जातीनें मी तुला तुझ्या देशांत संभाळून पोचवी करीन, अगर कोणी तुला बापाकडे घेऊन जाईल असा मनुष्य आढळल्यास त्याच्या स्वाधीन करीन आणि मग मी आपल्या देशीं जाईन; असें न करीन तर परमेश्वर माझ्या बापाची व माझी भेट न पाडे.

अशा प्रकारें उभयतां बोलून तीं पुढें चालती झालीं. पुढें संध्याकाळ होत चालला तेव्हां त्यांस रात्रीस कोठें तरी वस्तीस जागा पाहणें प्राप्त झालें. त्यांचें नशीब उघडूं लागलें होतें. ह्यामुळें त्यांस एका मोठ्या उंच झाडाखालीं लवकरच चांगली जागा सांपडली. मज्जेदीनानें त्या झाडाच्या डाह्याकडे तोडल्या आणि एक लहानशी कोप करून त्यांत राजकन्येस बसविलें आणि आपण दाराशीं तिला राखीत बसला. ती सर्व रात्र निघोर निघून गेली. मज्जेदीनानें झोंप न यावी म्हणून पुष्कळ प्रयत्न केला; परंतु शेवटीं त्यासही झोंप लागली आणि उभयतां सूर्योदय होतांच उठून पुनः विसावा घेत घेत तीं सर्व दिवसभर चाललीं. तीं जसजशीं पुढें चाललीं तसतसा मार्ग मोठा बिकट लागला. मोठमोठ्या किर् झड्या लागल्या. कित्येक ठिकाणीं झाडांच्या फांद्यां खालून त्यांस खुर्डत जावें लागलें. झाडांस आणि कांटयाकुट्यांस अडकून त्यांच्या पांघरूणांच्या चिंध्या झाल्या. असें होतां होतां चौथे दिवशीं तीं एका पर्वताच्या पायथ्याशीं जाऊन पोचलीं. तेथें शेते व घरे

लागली. तेव्हा मज्जेदीनाने आपण कोठे आहों व समुद्राकडे वाट कोणती जाते म्हणून तेथील लोकांस विचारलें. त्यांनी त्या देशाचें नांव सांगितलें; परंतु तो देश मज्जेदीनास किंवा जस्मीन राजकन्येस कधी ऐकून देखील माहीत नव्हता. त्या लोकांनी सांगितलें, कीं ह्या पर्वता पलीकडे मोठें मैदान आहे व तो समुद्र किनाराच आहे. हें ऐकून त्यांस मोठा आनंद झाला. मग तीं चालतां चालतां थकून गेलीं होतीं व त्यांचे पायही सुजले होते. तथापि तो डोंगर उतरून जाण्याचा त्यांनी निश्चय केला. नंतर सात दिवसपर्यंत मोठ्या संकटानें चालतां चालतां समुद्राच्या कांठीं तीं येऊन पोचलीं. त्या ठिकाणीं एक जहाज नांगरलें होतें. तें कोणत्या देशास जावयाचें आहे म्हणून त्यांनी त्यावरच्या नाखुदास विचारलें असतां, त्यानें झांगूबारास दालचिनी आणण्या करितां आम्ही जातो ह्मणून सांगितलें. पुढें मज्जेदीनानें तुम्ही कोठून आलां व कोणत्या देशांत राहत असतां असें पुसलें. त्याजवरून त्यानें उत्तर केलें, कीं हें जहाज बसोरा येथील एका व्यापाऱ्याचें आहे व हें मोठ्या वादळांत सांपडलें ह्यामुळे तें ह्या गैरमाहित किनाऱ्यास येऊन लागलें.

हें जहाज आपल्या देशास जावयाचें आहे असें समजतांच राजकन्येस फार आनंद झाला. तिनें तत्काळ आपल्या डागिन्यांतून एक जडावाचा नग काढून उभयतां बदल जहाजाचें भांडें चुकवून दिलें. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं जहाज हांकारलें आणि ज्या ठिकाणीं पूर्वी त्या जादुगिराचें जहाज नांगरलें होतें, व जेथून त्यानें राजकन्येस पळवून नेलें होतें, त्याच ठिकाणीं हें जहाज येऊन लागलें. नंतर तीं उभयतां एका लहान होडींत बसून जमीनीवर उतरलीं. मग राजकन्या मज्जेदीनास बरोबर घेऊन बागेत शिरून तेथून गच्चीकडे त्यास घेऊन गेली. तेथून जहाज दृष्टीस पडत होतें. मग तीं तेथून फारशीं पुढें न जातां एका झाडा आड लपून राहिलीं. कारण कीं, गच्चीवर कोणीएक थोर वृद्ध मनुष्य बसला होता; व ह्याची मुद्रा फार खिन्न दिसत होती. समुद्राकडे त्याची दृष्टि सहज गेली असतां, नुकतें आलेलें हें जहाज त्याच्या दृष्टीस पडलें, आणि तें पहातांच त्याच्या नेत्रांतून अश्रुधारा चालल्या. तो म्हणाला, कीं असेंच एके दिवशीं तें झाड जहाज येऊन माझ्या दुःखास आरंभ

झाला. त्या चोरट्याचें जहाज येऊन ह्याच ठिकाणीं थांबलें होतें. त्यानें माझी कन्या व तिचा भावी पति ह्यांस पळविलें. ती हीच वेळ होती. मीं आसपास चहूंकडे जासूद पाठविले; परंतु त्यांचा काहींच पत्ता लागला नाहीं. आतां माझें लेंकरूं पुनः माझ्या दृष्टीस कसलें पडतें? ती भेटल्यावांचून मला मरावें लागतेंसें दिसतें. हे शब्द मोठ्यानें बोलून त्यानें आपलें तोंड झांकून घेतलें आणि दुःखानें तो रडूं लागला.

तें ऐकतांच राजकन्या पुढें चालली होती, परंतु मज्जेदीन तिला मागे ओढून म्हणाला, कीं अंमळ थांब, तूं आल्याचें वर्तमान मी अगोदर जाऊन त्यास कळवितों. नाहींपेक्षां तुला एकाएकीं पाहतांच हर्षवायु होऊन तो कदाचित मरेल. इतकें बोलून तो आपण एकटा पुढें झाला आणि त्यानें त्या दुःखित म्हाताऱ्या राजास बहुत लवून मुजरा केला. तेव्हां राजानें पुसलें, कीं तूं कोण आहेस? तूं कोणी याचक असल्यास माझ्या वाड्यांत जा म्हणजे तुला पाहिजे तें मिळेल.

मज्जेदीन उभा राहून बोलला कीं महाराज, माझ्या वेषा वरून आपणास मीं कोणी याचक आहे असें वाटलें असेल खरें; परंतु महाराजांनीं चिंध्यांवर जाऊं नये. मी मोठा मांत्रिक आहे. एका क्षणांत आपल्या सर्व दुःखाचा परिहार करून आपणास संतोष करण्याचें सामर्थ्य मजपाशीं आहे. राजानें उत्तर केलें कीं अशी करामत करणारा ह्या दुनयेंत कोणी असेलसें मला वाटत नाहीं. मज्जेदीन बोलला, कीं मी तीन शब्द तोंडा वाटे काढले म्हणजे पुरे आहेत. पण आपल्या अंतःकरणांत अतिशय आनंद झाला असतां त्याचें सहन करण्या पुरतें आपल्या अंगीं सामर्थ्य आहे काय?

हे शब्द ऐकून त्या दुःखित राजाच्या अंतःकरणांत काहींशी आशा उत्पन्न झाली. त्यानें पुसलें, कीं तूं काय आनंदाची बातमी सांगणार? तूं कोण आहेस? मज्जेदीनानें पुनः तोच प्रश्न केला, त्यावरून राजानें उत्तर केलें, कीं होय माझ्या अंगीं सामर्थ्य आहे, असें मला वाटतें. काढ तोंडावाटे आपले कोणते ते जादूचे शब्द. असें बोलून मोठ्या उत्कंठनें तो त्याकडे पाहूं लागला.

मज्जेदीनानें “जस्मीन यावें पुढें” असे तीन शब्द तोंडावाटे काढतांच तिनें येऊन बापाच्या गळ्यास मिठी घातली मज्जेदीनाचें भाकीत

खरोखरींच पुरें झालें. त्या वृद्ध राजाच्या दुःखाचा परिहार होऊन तो तत्काळ हर्षित झाला. शेवटीं राजाचा हर्ष कांहींसा शांत झाल्यावर मउजेदीनास जवळ बोलावून त्यास तो म्हणाला, कीं तूं खराच मांत्रिक आहेस. मी असा मांत्रिक पूर्वी कधींच पाहिला नव्हता. तुझ्या शब्देकरून माझ्या जन्माचें दुःख जाऊन मला अतिशय आनंद झाला. आतां तूं कोण आहेस? म्यां तुझा उपकार कशाबद्दल मानावा? किंवा माझ्या कन्येची व तुझी गांठ कशी पडली? ह्या गोष्टी मी तुला कांहींच विचारीत नाहीं. माझी कन्या परत आली इतक्यांतच मी हर्ष मानितों.

नंतर ते सर्व राजाच्या नौकेंत बसून शहरांत गेले. मग राजकन्या अवचित परत आल्याचें वर्तमान सर्वत्र प्रसिद्ध होतांच तें वर्तमान खरें किंवा खोटें हें पाहण्या करितां हजारों लोकांची राजवाड्यापुढें गर्दी झाली. शेवटीं राजकन्या महालाच्या खिडकींत उभी राहून प्रजेच्या नजरेस पडली. तेव्हां तीस पाहून सर्वांनीं एकदांच हर्षाची गर्जना करून तिला अशीर्वाद दिला.

दुसरे दिवशीं राजकन्येनें आपण बंदिखान्यांत कसें सांपडलों व मउजेदीनां आपली सुटका तेथून कशी केली, हा सर्व वृत्तांत बापास सांगितला. तशीच मउजेदीनांही आपली सर्व हकीगत त्यास कळविली. तें सर्व ऐकून राजा फार विचारांत पडला आणि ह्या गृहस्थाचें उतराई होण्यास काय करावें ह्याचा निर्णय ठरविण्यासाठीं त्यानें मंत्रिमंडळ जमविलें. त्यांत कित्येकाचें म्हणणें पडलें, कीं हा वयानें प्रौढ असता तर ह्यास प्रधानाचीं वस्त्रें देणे उचित होतें, किंवा ह्यास प्रांताचा सुभेदार करतां येतें; परंतु ह्याचें वय लहान पडलें ह्यास्तव राजा प्रमाणें सर्व लोकांवर सत्ता चालवण्याचा अधिकार ह्याच्या हातीं देतां येत नाहीं.

पुढें फार वेळ विचार झाल्यावर सर्वांत वृद्ध प्रधान होता तो म्हणाला, कीं महाराज, हा मूल सरकारच्या व राजकन्येच्या फार उपयोगी पडला, ह्यास्तव ह्यास आपल्या घराण्यापैकींच कांहीं देणगी दिली पाहिजे. मी तर ह्यास मंदियानाच केला असता व ज्या कन्येस ह्यानें परत आणून आपल्या स्वाधीन केलें, तिचें ह्याशींच लग्न लावून दिलें असतें.

सर्व सभेचाही असाच अभिप्राय पडला व राजा म्हणाला, की माझ्या-
ही मनांत तसेंच आहे. मी आतां वृद्ध झालों, ह्यामुळे राजकारभार
चालविण्यास कोणी तरी दुसरा पाहिजेच होता. माझ्या
कन्येस असा चांगला भ्रतार मिळाला तर त्यांत मला संतोषच आहे.
ही कन्या राजपुत्र मंदियाना ह्याजला देण्याचें योजिलें होतें खरें, परंतु
तो नाहीसा झाला. आतां हा तरुण गृहस्थ कुळानें कदाचित् हलका असला
तरी हा अंतःकरणानें व गुणांनीं थोर आहे आणि माझ्या शिक्षेंत राहि-
ल्यानें ह्याच्या अंगीं लवकरच नितीनें राज्यकारभार चालविण्याची
योग्यताही येईल.

मग त्यानें कांहीं विलंब न करितां मज्जेदीनास बोलावून आणविलें
आणि त्यास सोन्याचें बाशिंग बांधून सांगितलें, कीं मज्जेदीन मी तुला
मंदियाना केलें आहे, त्या वेळीं सर्व मंत्र्यांनीं माना डोलविल्या. मज्जेदी-
नानें मोठ्या आदबीनें राजाचा आभार मानून मंदियाना ह्या पदवीचा
काय अर्थ आहे म्हणून हसत हसत विचारलें. त्याजवरून वृद्ध
मंत्री पुढें होऊन म्हणाला, कीं ही अत्यंत मोठ्या मानाची पदवी आहे.
ही पेक्षां उंच पदवी दुसरी नाही. ह्या पदवीस आपण योग्य वाटल्या
वरून सरकारांनीं ही आपणास दिली आहे. ह्या पदवीचा मनुष्य
सांप्रत कोणीच जीवत नाही. एक मंदियाना राजपुत्र मसाऊदच होता;
परंतु तो नाहीसा झाला.

नंतर राजाच्या आज्ञेवरून महातानें एक हत्ती अंबारीसुद्धां सजवून
आणला आणि त्याजवर मज्जेदीनास बसवून सर्व शहरांत मिराविलें.
हत्तीपुढें भालदार व चोबदार ललकारूं लागले, कीं ह्या गृहस्थानें
राजाची अतिप्रिय कन्या नाहीशी झाली होती, ती आणून राजास
भेटविली. हा उपकार जाणून राजानें ह्यास मंदियानाची पदवी देऊन
जस्मीना नामें आपली कन्याही देण्याचें योजिलें आहे. उदईक
वामिश्वय होणार. ह्याजकरितां सर्वांनीं उत्सव समयीं राजवाड्यास यावें.

मज्जेदीनास ही सर्व गोष्ट कशी घडून आली हें कांहींच कळेना.
त्यास राजानें उंच उंच पोशाक व हत्यारें दिलीं. आणि इतकी कृपा
केली, कीं त्यास आपली कन्या देऊन आपल्या मागे आपल्या गादीचा-
ही मालक करण्याचा निश्चय केला. ह्या आनंदांत मज्जेदीनास आपल्या

बापाच्या दुःखाचा, आपली बाळमित्र मरियान हिचा व तिचा बाप व आपल्या बापाचा जिवलग व इमानी मित्र सेलिक ह्याचा, अगदींच विसर पडला. दुसरे दिवशीं मोठ्या समारंभानें वामिश्वय झाला. राजकन्या त्या गोष्टीविषयीं विशेष आनंद न दाखवितां बापाच्या इच्छेस संतोषानें कबूल झाली. तिचा मज्जेदीनाशीं निष्कपट स्नेह होता व त्याचा ती फार सत्कार करी. कारण कीं संकट समयीं तो आपणास किती उपयोगी पडला, ह्याचें तिला आपल्या उत्कर्षकालीं विस्मरण झालें नाहीं. वामिश्वय झाल्यावर कांहीं दिवस ख्याली खुशालींत व मेजवान्या, गाणी तमाशे वगैरे रंगांत गेले. त्या नंतर राजानें मज्जेदीनास सभेंत नेऊन राज्य कारभार चालविण्याची माहिती करून देण्यास सुरुवात केली. तेव्हां थोड्या दिवसांत मज्जेदीनाची तीव्र बुद्धि व कोणत्याही कामांत खरें कोणतें व खोटें कोणतें हें समजण्याची जलदी पाहून राजास व दरबारांतील लोकांस फार आश्चर्य वाटलें. सर्व देशांत राजाच्या भावी जावयाचें शहाणपण व वाजवीपण ह्यांची प्रशंसा होऊं लागली, व हा पुढें राजा होईल तर आपलें मोठें दैव उघडलें असें सर्व बोलूं लागले. ह्याप्रमाणें एक वर्ष लोटून पुढें मज्जेदीनाचें राजकन्येशीं लग्न होऊन त्यास राज्यपद मिळविण्याचा जो समय नेमला होता, तो समीप येत चालला. एके दिवशीं मज्जेदीन नित्याप्रमाणें राजकन्येच्या महालास गेला. तेव्हां चाकर लोकांनीं आंत वरदी दिली आणि हा महालांत त्या दिवशीं विशेष जलदीनें गेला, आणि पाहतो तो राजकन्या लग्नगीनें आपले डोळे पुशीत आहे असें ह्याच्या दृष्टीस पडलें. मग आणखी पुढें झाला, तेव्हां तिच्या गालावर अश्रुबिंदु दिसूं लागले. तें पाहून मज्जेदीनही कष्टी होऊन तिला म्हणाला, कीं प्राणसखे, कां रडतेस ? तुला काय झालें ? तिनें त्यास उत्तर न द्यावें म्हणून अनेक तऱ्हा केल्या ; परंतु तो वारंवार खोदखोदून विचारूं लागला. तेव्हां ती म्हणाली, कीं तुम्ही थोरमनाचे व दयाळू आहां, ह्यास्तव माझें अंतःकरण ढळत नाहीं हा माझा अवगुण मानणार नाहीं ; ह्यास्तव तुम्हापाशीं रडूं येण्याचें वास्तविक कारण सांगतें, ऐकावें. राजपुत्र मसाउदाची मजवर फार प्रीति असे, आणि त्यास जादूगिरानें काळा पक्षी केलें, व तो आमच्या बेटांतल्या बंगल्याकडे उडून गेला, ही गोष्ट

मी पूर्वीच तुम्हास सांगितली आहे. आतां मी मनुष्य झालें ; पण तो पक्षीच राहिला. ह्यास्तव मला त्याची फार काकळूत येते आणि चितांत मोठा खेद वाटतो. ह्याजकरितां त्याची अवस्था काय आहे तें समजण्याची मला फार उत्कंठा आहे. कोणी एका जाणत्यानें त्याच्या सांप्रत स्थितीचें वर्तमान आणलें आहे त्यावरून तो अद्यापि पांखरून असून जीवंत आहे ; पण तो त्या चेटक्याच्या धास्तीनें फार दूर निघून गेला आहे, असें मला समजलें आहे. तसेंच त्या जाणत्यानें मला सांगितलें आहे, कीं मी त्याखेरीज दुसरे कोणास वरीन तर त्यास पुनः मनुष्यदेह प्राप्त होणार नाहीं. ह्या सर्व गोष्टी मनांत येऊन माझ्या डोळ्यांस पाणी आलें.

ही गोष्ट मज्जेदीनाच्या अंतःकरणास बिंबून गेली. तो मनांत समजला, कीं जस्मीन राजकन्येनें केवळ माझा उपकार स्मरून व पित्याची आज्ञा पाळण करण्याकरितां त्याच्या मर्जीवरून बाह्यात्कारीं मला वरण्याकरितां अनुमोदन दिलें ; परंतु तिचें खरें मन अद्यापि त्या राजपुत्रावरच आहे. आतां मला ही लावण्यवती राजकन्या व तिच्या बापाचें विस्तीर्ण राज्य हीं प्राप्त होतील खरीं ; परंतु त्या गोष्टींत मसाउदाचा सर्वथैव नाश होईल. ह्यास्तव तसें करणें अगदीं अनुचित आहे. मग तो आपल्या मनांत म्हणाला, कीं कायहो ऐश्वर्याच्या आशेनें मी अगदीं अंधळा होऊन गेलों ! असे विचार करण्यांत त्यास बापाचें स्मरण झालें आणि आपला ठिकाण नसल्यामुळें त्याचें म्लान झालेंलें मुख ह्याच्या नजरे पुढें दिसूं लागलें. मी अमुक ठिकाणीं सुखरूप आहें हें वर्तमान देखील आपण बापास कळविलें नाहीं असें मनांत येऊन मज्जेदीनास मोठी चटपट लागली. असे सद्दिचार त्याचे मनांत येतांच अमुक रीतीनें आतां वागावयाचें असा निश्चय त्यानें तत्काळ करून तो तेथून उठून राजाकडे गेला आणि त्यास सर्व निवेदन करून म्हणाला, कीं महाराज, मी इतक्या दिवस आपल्या बापास विसरलों. मी मोठा अधम आहे ; परंतु झाल्या गोष्टीस उपाय नाहीं. आतां तरी मला बापाकडे जाण्यास आज्ञा असावी. राजास हें ऐकून फारच वाईट वाटलें. तो म्हणाला, कीं मी जहाज पाठवून तुझ्या बापास येथें आणवितों, म्हणजे तो येथेंच राहून तुझा उत्कर्षही पाहील. त्याजवरून

मउजेदीनानें सांगितलें, कीं मी खचीत आपला जावई होऊं इछीत नाहीं, व मला आपलें राज्यपदही नको. कारण दुसऱ्याचा नाश होऊन आपलें कल्याण व्हावें ह्यांत मला संतोष नाहीं. मी आपली कन्या वरल्यास मसाऊद राजपुत्र आपल्या सांप्रतच्या स्थितीपासून कदापि सुटणार नाहीं, ही गोष्ट मला नुकतीच कळली. मी आपल्या सुखासाठीं त्यास पुनरपि मनुष्यदेह प्राप्त होऊं नयेसें करीन तर मग मजसारखा अधम कोणीच नाहीं.

त्यासमयीं राजा मुख्य प्रधान व इतर मंत्री ह्या सर्वांनीं मउजेदीनास तेथें राहाण्याचा पुष्कळ आग्रह केला; परंतु त्याचा निश्चय ठळला नाहीं. हा त्याचा थोरपणा पाहून राजकन्येसही फार आश्चर्य वाटलें. तिला मउजेदीनानें वचन दिलें, कीं मी प्रथम बापाकडे जाऊन त्याचें सांत्वन केल्यानंतर माझ्या देशांतील जादूगिरांकडून मसाऊद राजपुत्राचें वर्तमान आणवीन आणि त्यास मनुष्य करण्या विषयीं माझ्या हातून होईल तितका प्रयत्न करण्यास चुकणार नाहीं. असा त्याचा दृढ निश्चय पाहून राजानें त्यास पुष्कळ बक्षीसें व जवाहीर दिलें, तसेंच एक जहाज तयार करवून त्यांत वाटेची सर्व सामग्री घालून मउजेदीनाची रवानगी केली.

त्याच्या उत्तम निश्चयास ईश्वरही अनुकूल झाला. त्याचे जहाजास अनुकूल वारा लागून कांहींएक अपाय न होतां तें लवकरच बंदरास पोचलें. तेथें त्यानें कांहीं चाकर चाकरीस ठेविले व उंटें खरेदी केलीं, आणि राजा कडून आणलेल्या सर्व जिनसा त्यांवर लादून बसोऱ्याहून नदीच्या काठानें बगदादेस चालता झाला. पुढें एके दिवशीं संध्याकाळीं तो त्या शहरानजीक आला. मग तो गावांत जात असतां पूर्वी ज्या ठिकाणीं त्याचा बाप व सलीक बोलत बसले असून त्यांचें बोलणें ऐकत हा त्यांच्या जवळ बसला होता, ती जागा त्यानें ओळखिली. त्यावरून त्यास त्या दिवसच्या संभाषणाची आठवण झाली, आणि तो मनांत झणाला, कीं जो कोणी बेपरवेनें आपले चांगुलपणावर भरवसा ठेवितो, त्यास सन्मार्गांतून भ्रष्ट होण्यास उशीर लागत नाहीं. ह्या गोष्टीचा मला पक्का अनुभव आला. माझ्या अंतःकरणांत गैरशिस्त गोष्ट येणेंच नाहीं ह्याचा विचार केला नाहीं. आणि तेणेंकरून मी केवढ्या गोत्यांत पडलों होतों ! पहा, मला स्त्री व राज्य मिळणार ह्यामुळे उन्माद येऊन

मी बापास देखील विसरलों ! हा मजकडून मोठा अपराध घडला. ज्याचें अंतःकरण लहानपणापासून सदाचरणाकडे असतें, तो मनुष्य चुकून कुमार्गांत शिरला तरी तो लवकरच वाटेवर येतो, असा माझ्या बापाचा पक्ष होता; तीही गोष्ट खरी आहे ; व तिचाही मला पक्का अनुभव आला. मला बापानें लहानपणापासून सदाचरणास लाविलें, हा त्याचा मजवर केवढा उपकार आहे बरें ? असें आपणाशीं तो बोलत आहे इतक्यांत पूर्वी ज्या ठिकाणीं ताड वृक्ष होते, तेथें एक झोंपडी मज्जेदीनाच्या दृष्टीस पडली. त्या झोंपडीच्या दारांत एक दुःखी म्हातारा होता. तो उंबऱ्यांत तटस्थ उभा राहून मज्जेदीनाकडे मोठ्या आश्चर्यानें पाहूं लागला व मज्जेदीनानेंही त्याकडे टक लाविली. मग हा आपला बाप आहे असें ओळखून त्यानें धांवत धांवत जाऊन त्याच्या पायांस मिठी घातली आणि म्हटणें कीं बाबा, इतक्यांत तुमची चर्या इतकी पालटली काय ? हा सर्व माझाच अपराध आहे. बाबा, मला उत्कर्षाच्या भरांत तुमचें विस्मरण झालें ; पण आपण आपल्या अपराधी पुत्रास क्षमा करावी.

अलकुतुबानें त्यास आशीर्वाद दिला, आणि म्हटलें कीं उठ, मुला, उठ. ज्यास पश्चात्ताप झाला त्यास क्षमाच आहे, नंतर त्यानें उठून बापाच्या गळ्यास मिठी घातली आणि मागें पहातों तों कोणी एक मनुष्य आपली कन्या घेऊन येत आहे असें त्याच्या दृष्टीस पडलें. तो कांहींसा पुढें झाल्यावर सलीक व त्याची कन्या मेरियम ह्यांस मज्जेदीनानें ओळखून त्यांचें स्वागत केलें. मग आपण गेल्यातागाईत त्या दिवसापर्यंत झालेली सर्व हकीकत त्यांस त्यानें निवेदन केली, व उत्कर्ष व थोर पदवी ह्यांस भुलून आपण बापास विसरलों होतों, व त्याहीपेक्षां मोठा अपराध आपणापासून अगदीं घडला होता, परंतु दैवानें टाळला, हेंही त्यानें निष्कपटपणानें त्यांस सांगितलें. ह्याप्रमाणें बोलणें चाललें आहे, इतक्यांत लांबून तीन पक्षी एकमेकांच्या पाठी लागून येत आहेत असें त्यांनीं पाहिलें. त्यांत एक काळा पक्षी ससाण्याच्या भितीनें पळत होता, त्यास ससाण्यानें हातोहात धरलें असतें; परंतु त्याच्याही मागें दुसरा एक मोठा पक्षी लागला होता. त्यास घुलकाविण्याकरितां ससाण्यास आजूबाजूनें वळावें लागे. शेवटीं ते अगदीं एकमेकाजवळ येऊन भिडले, तों तो काळा पक्षी मज्जेदीनाच्या मांडीवर पडला व ससाण्यास दुसऱ्या थोरल्या पक्ष्यानें

झडपल्यामुळे तो ही त्याच्या पायाजवळच जमिनीवर पडला. तेव्हां त्या थोरल्या पांखराने आपल्या तीक्ष्ण चोंचीने व नखांनी त्यास विदारून ठार केले. इतके होताच तो थोरला पक्षी पांखराचे रूप टाकून एक वृद्ध अवलीया झाला. त्याने मउजेदीनास सांगितले, कीं तूं आपले बोट ह्या मारलेल्या ससाण्याच्या रक्तांत बुडवून तें रक्त ह्या काळे पक्ष्याच्या चोंचीस लाव. तें ऐकून मउजेदीनाने त्याप्रमाणे रक्त काळेपक्ष्याच्या चोंचीस लावितांच त्या काळ्या पक्ष्याचा एक सुंदर तरुण पुरुष होऊन मउजेदीनापुढे उभा राहिला. त्याच्या आंगावर राजाचा पोषाक होता.

अवलीया म्हणाला, कीं मउजेदीन, हा मनुष्य कोण असावा बरें ? मउजेदीन म्हणाला, कीं हा राजपुत्र मसाऊद तर नव्हे ? अवलीया म्हणाला. होय तोच आहे. तेव्हां मउजेदीन त्याकडे आश्चर्याने पहात असतां अवलिया बोलला, कीं ह्याची अशी दुर्दशा कशामुळे झाली हें सर्व मला माहित आहे; परंतु तुला तें सांगून फळ काय ? तुझासारख्या अज्ञान लोकांस आपल्या दैवगतीचे लागे बांधे कसकसे असतात हें समजण्याची गरज नाहीं. इतकेच सांगतो, कीं हें सर्व तुम्ही भोगावें असा दैवी संकेतच होता आणि त्याप्रमाणे तें सर्व घडले, आणि इतके तुम्हास समजले म्हणजे पुरे. मउजेदीना, तुझी योग्यता जाणून तुझी लहानपणाची मैत्रीण मेरीयन ही ईश्वराने तुझ्या गुणांनीं संतुष्ट होऊन तुला बक्षीस केली आहे.

हें ऐकतांच मउजेदीनाने मेरीयनाकडे वळून तिचा बाप सलीक ह्याजकडेही पाहिले. तो म्हणाला, कीं हा ईश्वरी संकेत ऐकून मला फार संतोष झाला. ह्या योगाने माझ्या अंतःकरणांतील सर्व इच्छा परिपूर्ण झाल्या.

नंतर अवलीया म्हणाला कीं ज्या पक्ष्यास मी मारलें तो जादूगीर होय. त्यानेच राजकन्या जस्मीन व राजपुत्र मसाऊद ह्यांस पक्षी केले. त्यांच्या पारब्धींच ह्या गोष्टी लिहिल्या होत्या, व दुष्ट जादूगीराने आपल्या स्वार्थाकरितां तें कृत्य करून खरोखरी पाहतां त्याने ईश्वरी संकेतच सिद्धीस नेला; परंतु त्या मूर्खाने ईश्वरी संकेतापेक्षां अधिक इजा त्यांस दिली म्हणून त्यास ठार मारण्याविषयीं मला देवाची आज्ञा झाली.

इतके बोलून तो अवलिया गुप्त झाला. मग सर्व जण मोठ्या आनं-

दानें उठून शहरांत आलीं. आणि अलकुतूब आपण निरंतर रानांत दुःखाच्या ठिकाणीं असावें म्हणून ती कोप बांधून तेथें राहत होता, तो ती झोंपडी सोडून पुनः पुत्र व सून ह्यां सहवर्तमान आपल्या घरीं राहूं लागला. ज्या जहाजांत बसून मज्जेदीन आला होता, त्याच जहाजांत तो राजपुत्र झांगूबारास निघून गेला. तेथें त्याचें मोठ्या समारंभानें राजकन्येशीं लग्न लागलें. आणि मज्जेदीनाचें नांव त्यांचे व तेथील सर्व लोकांचे अंतःकरणेंत फार दिवस राहिलें.

पुढें मज्जेदीन परत आला म्हणून खलीफ हरूनल राशीद ह्यास समजल्यावर त्यानें मज्जेदीनास बोलावून नेऊन त्याची सर्व हकीकत त्याचे तोंडानें ऐकिली. आणि फार खूष होऊन त्यास आपल्या दरबारीं एक मोठें काम दिलें, आणि त्याचा इतिहास सर्व राज्यांत प्रसिद्ध केला. पुढें ज्या समयीं जाफर वृद्ध प्रधानानें स्वस्थ घरीं राहण्याविषयीं परवानगी मागितली, तेव्हां खलिफानें मज्जेदीनास मुख्य प्रधान केलें व त्यानें ही सर्वांचा लाभ संपादिला.

गोष्ट दहावी.

बद्रुदीन लोलो राजा व त्याचा प्रधान अतलमुल्क ह्यांज-
विषयीं गोष्ट.

एशिया खंडांत दमास्कस नामें करून एक मोठ्या वस्तीचें व धनाढ्य असें शहर आहे. तेथें सर्व देशांतील व्यापारी व मुशाफर प्राचीन काळीं येत असत. तेथील राजास मुसलमानांचा राजा असा किताब असे. आणि त्यास मोठा पवित्र मानीत. बद्रुदीन लोलो नामें करून कोणीएक त्या शहराचा राजा होऊन गेला. त्याचा जो मुख्य प्रधान असे, त्याच्या सद्गुणांचें वर्णन इतिहासांत फार केलें आहे. त्या प्रधानाचें वास्तविक नांव आशनाद म्हणून होतें; परंतु त्याच्या सद्गुणांवरून त्यास अतलमुल्क हें नांव मिळालें होतें, व हें नांव त्यास योग्य होतें.

तो मोठा मेहनती असून असा सावध असे, कीं त्यास कोणाच्यानें कधीं ठकवलेच नाही. त्याचें मन उदार असून बुद्धि फारच तीव्र होती. त्याचा निस्पृहपणा असा होता, कीं तो पाहून लोकांनीं तोंडांत बोटच घालून रहावें ; परंतु त्यास खिन्न प्रधान हें अडनांव दिलें होतें. कारण कीं, त्याची चर्या निरंतर खिन्न दिसे. दरबारांत त्यानें सर्व कारभार मोठ्या गंभीरपणानें करावा आणि कितीही विनोदाचें भाषण जरी त्याच्या कांनीं पडलें तरी त्यानें कधींही हसूं नये.

एके दिवशीं राजानें त्या प्रधानास व आपला मित्र सेदिकअल्-मुलुक ह्या उभयतांस मेजवानी करून त्यास मोठ्यानें हसतहसत एका श्रीमंत, वृद्ध, कवडीचुंबकाची ही पुढील गोष्ट सांगितली.

दोन जुन्या जोड्यांविषयीं गोष्ट.

बगदाद शहरांत अबू कासम तंबूरी ह्मणून कोणीएक व्यापारी राहत असे. तो मोठा द्रव्यलोभी आहे अशी गांवांत प्रसिद्धि असे. त्यापाशीं पुष्कळ द्रव्य होतें, तथापि त्याच्या अंगावर नेहमीं चिंध्या असत. पागोटें भरड असून इतकें मलीन असे, कीं त्याचा रंग देखील ओळखतां येत नसे. त्याच्या सर्व पोशाकांत पायींचा जोडा फारच नामांकित असे. त्याचे तळ मोठ मोठे भसाडे खिळे मारून जडले होते, व वरील कातड्यास चहूंकडे ठिगळांवर ठिगळें दिलीं होती. तीं इतकीं कीं, त्या जोड्याचा मुळचा भाग कदाचित् कांहींच राहिला नसेल. त्या जोड्यास दहा वर्षे होऊन गेलीं होती ; व बगदाद शहरांतील बहुतेक सर्व जोडे सांधणाऱ्या कारागीर चांभारांच्या हातां खालून तो जोडा गेला होता, व त्यांनीं ठिगळांवर ठिगळें लावल्यामुळें तो इतका बोजड होऊन गेला होता, कीं कोणास कांहीं जडपणाविषयीं बोलणें झालें तर त्यानें कासमाच्या जोड्याचा दाखला द्यावा.

एके दिवशीं हा व्यापारी शहराच्या बाजारांतून जात असतां, कोणी एकानें कांचा खरेदी करतां ? ह्मणून त्यास विचारलें, व तो सौदा नफ्यावर होता म्हणून त्यानेंही कबूल केलें. पुढें थोडक्याच दिवसांनीं कोणीएक गंधी देण्याचा मोठ्या पेचांत पडला आहे, व त्याजपाशीं गुलाबपाण्या खेरीज दुसरें कांहीं नाही, आणि तें तो जाईल त्या

किमतीने विक्रणार आहे, असें ह्यानें ऐकिलें. त्याजवरून त्यानें त्या गरिबास नाडून त्याचें तें गुलाबपाणी त्याच्या निमें किमतीस खरेदी केलें. हा नफा झाल्यामुळें त्यास फार संतोष झाला, आणि त्या देशांतल्या व्याप्यापाच्या चालीप्रमाणें आपणास फना झाला ह्मणून आपल्या मित्रांस मेजवानी वगैरे करून आनंद करावा, तो न करतां आंगास उटणें लावून स्नान करावें असा त्यानें निश्चय केला. कारण तें स्नानसुख त्यास कितीएक वर्षांत प्राप्त झालें नव्हतें. कितीएक देशांत गांवांतील ज्यांस पाहिजे त्या लोकांनीं न्हाण्या करितां हमामखाने म्हणजे स्नानगृहे बांधिलीं असतात. हीं कधीं कधीं धर्मार्थ असतात, व कधीं कधीं तेथें स्नान करणाऱ्यांस स्नान केल्या बदल पैसे द्यावे लागतात. आपले कासमभाई जेथें स्नानास गेले होते, तो दुसऱ्या प्रकारचा कारखाना असावा असें वाटतें. असो.

तो कासम एका हमामखान्यांत जाऊन न्हाण्या करतां अंगावरचे कपडे उतरीत आहे, इतक्यांत तेथें एक मनुष्य आला. तो कासमास ह्मणाला कीं, अरे, सर्व गांव तुझ्या जोड्यास हसतो, तर तो टाकून नवा जोडा कां घेत नाहीस बरें ? कासम म्हणाला कीं, नवा जोडा घेण्याचा विचार माझ्याही मनांत फार दिवस घोळत आहे ; परंतु माझा हा जुना जोडा अझून अगदीं टाकावू झाला नाही. तो आणखी कांहीं दिवस टिकेल. इतकें बोलून त्यानें कपडे काढिले आणि तो नाहणीवर गेला. त्यासमयीं त्याच हमामखान्यांत शहरचा कोतवालही स्नानास आला होता; परंतु कासम त्या पूर्वीच स्नान करून ज्या ठिकाणीं वस्त्रें ठेविलीं होतीं तेथें जाऊन पाहतो तो वस्त्रें जशींचीं तशींच होतीं ; परंतु जुना जोडा जाऊन त्याच्या जागीं दुसरा खासा नवा करकरीत जोडा ठेवला होता. त्यावरून त्यास वाटलें कीं ज्या मित्रांनें आपणास नवा जोडा घे ह्मणून सांगितलें, त्यानेंच हा आपणास बक्षीस दिला असावा, असें समजून त्यानें त्या जुन्या जोड्याचा फारसा शोध न करतां नवा जोडा पायांत घातला आणि बरें झालें आतां, आपणास पैसा खर्चून दुसरा जोडा घेणें नको, अशा आनंदांतच तो निघून घरीं गेला.

इकडे कोतवालाचें स्नान होतांच त्याच्या चाकरांनीं धन्याचा जोडा ठेवल्या जागीं दिसेना म्हणून इकडे तिकडे पुष्कळ तपास केला; परंतु जोडा

सांपडेना. तेथें एक फाटका जोडा मात्र बदला पडला होता. तेव्हां तो कासमाचा असें लागलेंच ओळखून शिपाई त्याच्या पाठोपाठ पळत गेले आणि त्यांनीं नव्या जोड्या सुद्धां कासमास आणून कोतवाला पुढें उभें केलें. तेव्हां कोतवालानें आपला जोडा घेऊन कासमास कैद-खान्यांत पाठविलें. व तो श्रीमंत असून मोठा कृपण आहे असें सर्वास ठाऊकच होतें, ह्यामुळे त्यापासून पुष्कळ दंड घेतल्यावांचून त्याची सुटका केली नाहीं.

मग कासम फार कष्टी होऊन घरीं आला. त्यानें फार संतापून आपला तो अपेशी जोडा खिडकी बाहेर तैग्रस नदींत भिरकावून दिला. पुढें थोडक्याच दिवसांनीं तो जोडा कोळ्यांच्या जाळ्यांत आला. तेव्हां तें इतकें जड काय लागतें म्हणून पाहूं लागले, तों कासमाचा जोडा सांपडला. त्याच्या खिळ्यांनीं त्यांच्या जाळ्याचे दोरे तुटले गेले, त्यामुळे त्या कोळ्यांस कासमाचा व त्याच्या जोड्याचा संताप येऊन त्यांनीं तोच जोडा त्याच्या खिडकींत परत झांकून दिला, तो त्या खोलींत गुलाब-पाण्याची मोठी बरणी होती, तिला लागून ती बरणी फुटली आणि सर्व गुलाबपाणी सांडून गेलें.

हें पाहून कासमाचें दुःख व संताप हीं काय विचारावीं ! त्यानें त्या रागाच्या सपाट्यांत आपल्या जोड्यास पुष्कळ शिव्या दिल्या आणि आपले केंस तोडून घेतले व अशी शपथ वाहून घेतली, कीं ह्या जोड्या-पासून पुनः पीडा न होईल अशी तजवीज केल्यावांचून राहणार नाहीं. असें ह्मणून त्यानें तो जोडा आपल्या बागेत पुरून टाकिला : परंतु त्याची व एका शेजाऱ्याची अदावत होती. त्यानें कासमास खणतांना पाहिल्या वरून सुभेदारास जाऊन सांगितलें, कीं कासमास बागेत द्रव्य सांपडलें आहे. तें ऐकतांच सुभेदारास द्रव्यलोभ सुटून त्यानें लागलेंच कासमास बोलावून आणलें, आणि तुला कोठें किती द्रव्य सांपडलें म्हणून पुस्तपास चालविली. त्यासमयीं मला द्रव्य सांपडलें नाहीं, मी आपला जोडा पुरीत होतो, असें कासमानें पुष्कळ तऱ्हेनें सांगितलें; परंतु कोण ऐकतो ? सुभेदारानें लांच मागितला. तेव्हां ह्या बापड्यास आपली सुटका करून घेण्यासाठीं पुनः पुष्कळ पैका द्यावा लागला.

मग ह्या जोड्यामुळे आपणावर इतकीं लिगाडें येतात, तर ह्यास

सैतान कां नेईना असें बोलून कासमानें तो जोडा शहराबाहेर दूर एक पाण्याचा उस्वास होता, त्यांत नेऊन टाकिला. त्यास वाटलें, कीं आतां ह्यापुढें ह्या द्वाड जोड्याच्या त्रासांतून आपण सुटलों; परंतु कासमानें सैतानास तो जोडा दिला होता तेव्हां सैतानास जणूं का कासमास आणखी त्रास द्यावा असें वाटून तो जोडा, मुख्य नळाच्या तोंडीं अडकून बसला आणि तेणेंकरून पाणी शहरांत यावयाचें बंद झालें. मग नळवाल्यांनीं पाणीं कां बंद झालें म्हणून मुख्य उस्वासाशीं जाऊन नळ पाहिला, तों नळाच्या तोंडीं कासमाचा जोडा अडकला होता. त्यांनीं तो काढून सुभेदाराकडे पाठवून दिला. त्यावरून सुभेदारानें कासमास पहिल्यापेक्षां अधिक दंड केला आणि हा आपला जोडा संभाळ, तो आम्हास कशास पाहिजे ? तो तुझा तुलाच लखलाभ होवो, असें म्हणून तो त्यानें कासमास माघारा दिला. शेवटीं तो जोडा जाळून टाकावा आणि त्यापासून सुटावें असा विचार करून, कासमानें, तो भिजला होता ह्मणून, वाळण्यासाठीं आपल्या घराच्या गच्चीवर वाळत ठेविला. तथापि त्या जोड्यांपासून होणारीं अरिष्टें अद्यापि संपलीं नव्हतीं. पुढें जी गोष्ट झाली ती तर फारच चमत्कारिक झाली.

एका शेजाऱ्याचा कुतरा कासमाच्या गच्चीवर फिरत फिरत आला असतां, त्याच्या नदरेस अवचित तो जोडा पडला. त्यानें त्या जोड्यावर उडी घालून त्यांतून एक जोडा नेला. मग तो कुत्रा त्याशीं खेळत असतां तो जोडा उडून, गच्ची खालून कोणी एक बाई जात होती, तिच्या डोक्यावर धाडकन पडला; तेणेंकरून ती बाई भ्याली आणि तिला दुखणें आलें. त्यावरून तिच्या नवऱ्यानें कोतवालापाशीं फिर्याद केली, आणि कासमास पुनरपि दंड भरावा लागला. नंतर कासम जोडा घेऊन घरीं आला आणि गच्चीवरचा दुसरा जोडा घेऊन पुनः कोतवाला कडे गेला, आणि कोतवालास म्हणाला, कीं महाराज, मी केवढ्या संकटांत आहे पहा. ह्या द्वाड जोड्यानें मला भिकेस लावलें. ह्याकरितां मजवर कृपाळू होऊन आपण अशी दंवडी शहरभर पिटवावी, कीं ह्या जोड्यापासून इतःपर कोणाचें कांहीं नुकसान झाल्यास त्याचा दोष कासमाकडे नाही व त्याबद्दल त्यावर कोणी फिर्याद करूं नये.

तें ऐकून कोतवालास फार हासूं आलें. त्यानें कासमाची विनंती

मान्य करून त्याप्रमाणें दंवडी फिरविली. असा त्या जोड्यापार्यां खराबीस आला, तेव्हां कासमाचे डोळे उघडले आणि त्यास समजलें कीं जुना जोडा फार दिवस वापरून नये; वापरल्यानें अशीं संकटें येतात.

ही गोष्ट प्रधानानें ऐकली; परंतु त्यास अगदीं हसूं आलें नाहीं. तें पाहून राजास मोठा चमत्कार वाटला. मग तो त्यास म्हणाला, कीं अतल्मुल्क, तुझा स्वभाव फार चमत्कारिक आहे खरा. तूं निरंतर खिन्न व कष्टी दिसतोस. आज माझ्या चाकरीस राहून तुला दहा वर्षे झालीं; परंतु तुझ्या मुखावर आनंदाची कळा मीं कधींच पाहिली नाहीं.

प्रधानानें उत्तर केलें कीं, राजाधिराज, ही आश्चर्य करण्यासारखी गोष्ट आहे असें नाहीं, सर्वास आपलीं आपलीं अभ्यंतरचीं दुःखें असतातच. ह्या जगांत कोणी ही मनुष्यास त्यांनीं सोडलें नाहीं. राजा म्हणाला. मला हें तुझें म्हणणें अगदीं खोटें आहे असें वाटतें. तूं दुःखी आहेस म्हणून सर्व मनुष्यांस अंतरंगीं दुःख असतेंच असें तूं समजतोस?

अतल्मुल्क म्हणाला कीं, होय महाराज, मनुष्यमात्राची हीच गत आहे. सर्व प्रकारें सुखी असा कोणीच नाहीं. आपण आपणा वरून दुसऱ्याचा विचार करावा. आपणास तरी सर्व प्रकारें सुख आहे? ह्मणून मी विचारतों. राजा बोलला, कीं मला कशाला विचारतोस? माझी तशी गोष्ट होणें अशक्यच आहे. मला शत्रु बहुत आहेत. सर्व राज्याचें ओझें मजवर आहे. मला सहस्रावधी गोष्टींची काळजी वाहवी लागते. मला विश्रांति कोठून असेल? परंतु ह्या पृथ्वीवर पूर्ण सुखांत स्वस्थपणें काळ घालवणारीं अशीं पुष्कळ मनुष्ये असावीं अशी माझी खातरी आहे. इतकें सांगितलें तरी प्रधान आपला आग्रह सोडीना. तें पाहून राजा म्हणाला, कीं कोणी मनुष्य सर्वथैव निष्काळजी कदाचित् नसला तर नसेल. तथापि ह्या पृथ्वीतील सर्व लोक तुजसारखे सदां सर्वदा दुःखी व कष्टी खचीत नाहींत. तूं सदां इतका उदास व दुःखी असण्याचें कारण काय आहे, तें मला कळावें अशी माझी फार इच्छा आहे.

प्रधानानें उत्तर केलें कीं, आता महाराज, मी आपली सर्व हकीगत

सांगून आपले अंतर्गामीचें दुःख सरकारीस जाहीर करतों, म्हणजे महाराजांची खातरी होईल.

अतलमुल्क ऊर्फ दुःखी प्रधान व राजकन्या झलोका ह्यांजविषयीं गोष्ट.

अतलमुल्क सांगतो, कीं मी बगदाद येथील एका श्रीमंत जवा-
हिर्याचा एकुलता एक पुत्र आहे. माझ्या बापाचें नांव कोजा अबदल्ला.
मी लहान असतां त्यानें मजकडून विद्याभ्यास करविण्याकरितां पुष्कळ
पैसा खर्च केला. त्यानें पुष्कळ शिक्षक ठेवून नाना प्रकारचीं शास्त्रें व
अनेक देशाच्या भाषा मला शिकविल्या. त्याच्या मनांतला हेतु, कीं मी
कोणत्याही देशांत गेलों तरी तेथील भाषा मला बोलतां यावी.

पुढें थोडक्याच दिवसांनीं माझा बाप मरण पावला आणि त्याचें दफन
झाल्यावर सर्व संपत्ति मी आपल्या स्वाधीन करून घेतली. मी ख्याली
खुशालींत पैसा न उडवितां आपल्या बापाचाच धंदा चालवावा असा
निश्चय केला. मला रत्नाची चांगली परीक्षा असे म्हणून त्या व्यापारांत
बरकत येईल असें मला वाटलें. नंतर मी बगदादेत माझ्या बापाचे दोघे
जवाहिरी स्नेही हांते, त्यांबरोबर सरकत केली, आणि त्यांस आर-
मस येथें व्यापारास जावयाचें होतें, त्यांबरोबर प्रवासास जाण्याचा मीही
बेत केला. नंतर आम्ही बसरा येथें एक जहाज खरेदी करून आर-
मस शहरास जावयास निघालों.

आमचे जहाजावरील लोक फार मनमिळाऊ होते व वारा अनुकूल
असल्यामुळे आमचें जहाज मोठ्या झपाट्यानें चाललें. जहाजांत
आम्हीं मोठ्या गमतीनें वेळ घालविला आणि आम्ही जावयाच्या ठिकाणीं
सुखरूप पोहचूं असें सर्वास वाटत होतें; परंतु कांहीं गोष्टीवरून माझे ते
दोघे पातीदार चांगल्या चालीचे नाहींत असें माझ्या प्रत्ययास आलें.
आपण आतां लवकर ठिकाणीं पोचूं अशा आनंदानें आम्ही एक मेजवानी
केली. त्या जेवणांत बसल्याहून आणलेलें पुष्कळ मद्य आम्ही प्यालों.
मी तर खुपच प्यालों आणि कपडे न उतरतां तसाच एका कोंचावर निजलों.

पुढें मध्यरात्रीच्या सुमारास मला गाढ निद्रा लागली असतां, त्या माझ्या सोबत्यांनीं मला उचलून जहाजाच्या खोलीच्या खिडकींतून समुद्रांत टाकलें. तेव्हां मी खचीत बुडून मरावेंच; परंतु त्या अरिष्टांतून कसा पार पडलों हें माझे मला अद्याप समजत नाहीं. त्या वेळेस समुद्राच्या मोठमोठ्या लाटा चालल्या होत्या. ह्याचा नाश करूं नये अशी ईश्वरानें समुद्रास आज्ञा केली कीं काय कोण जाणें ! त्या लाटांनीं मला न बुडवतां मला सपाट्यानें लोटीत लोटीत आणून एका डोंगराच्या पायथ्याशीं धाडीदिशीं आदळलें. मग मी सावध होऊन पाहतों तों समुद्रकांठीं कांहीं एक अपाय न होतां आलों असें कळलें. ती सर्वरात्र मी परमेश्वराचा आभार मानण्यांतच घालविली व ह्या संकटांतून जीव वांचल्याचें मोठें आश्चर्य मला वाटलें.

नंतर पहाट होतांच मी त्या डोंगरांच्या शिखरावर मोठ्या कष्टानें चढून गेलों. तेथें आसपासचे शेतकरी लोक स्फटिक जमा करीत होते, व ते आरमस येथें नेऊन विक्रीत असत. त्यांस मी आपली गोष्ट जाहीर केली. तेव्हां अशा संकटांतून माझा जीव वांचल्याचा त्यांसही मजसारखाच चमत्कार वाटला. त्यांस माझी कींव येऊन त्यांनीं आपल्या जवळच्या अन्नांतून थोडेसें मला दिलें व त्यांचे स्फटिक जमा करणें झाल्यावर मला ही ते आरमस शहरास घेऊन गेले. तेथें मी एका सरईत उतरलों. तों पहिल्यानेंच ज्यांनीं मला समुद्रांत टाकिलें होतें, त्यांपैकीं एक जण माझ्या दृष्टीस पडला.

मला पाहतांच त्यास मोठा अचंबा वाटला. तो समजला होता कीं मी एकाद्या जलचर प्राण्याच्या पोटांत पडलों असेन, व मजकडून त्यास उपद्रव होण्याचा संभवही त्यास वाटला नव्हता; परंतु तसें कांहींच न होतां मी खुशाल आहे हें पाहून तें वर्तमान सांगून पुढें कसें करावें ह्याचा विचार करण्यासाठीं तो आपल्या मित्राकडे धांवत धांवत गेला. पुढें उभयतांची मसलत ठरून लागलेच ते दोघेही मी होतो तेथें आले आणि जशी काय त्यांची व माझी मुळीं ओळखच नाहीं ह्या रीतीनें ते वागूं लागले.

मी म्हणालों, कीं हे विश्वासघातक्यांनो, परमेश्वरानें तुमचा दुष्ट बेत निष्फळ केला. तुम्ही आपल्या कडून मला ठार केलें होतें, तथापि ईश्वर-

सत्तेनें मीं अद्यापि जिवंतच आहे. तर आतां माझे सर्व जवाहीर मला परत द्या. अतःपर तुम्हासारख्या अधमांशीं मी संबंध ठेवीत नाही. हें माझे बोलणें ऐकून त्यांस लज्जा वाटावी व पश्चात्ताप व्हावा; परंतु तसें न होतां त्यांनीं धिटार्डनें उत्तर केलें, कीं अरे चोरट्या लुच्चा, तूं कोठील कोण आहेस रे ? तुझे जव्हाहीर कोठलें ? असें बोलून ते मजवरच उठले आणि माझ्यावर काठ्या घालूं लागले. तेव्हां मी कोतवालाकडे जाऊन फिर्याद करतो म्हणून त्यांस जरब घातली; परंतु ते आपणच माझ्या आघाडीस निघून कोतवालाकडे गेले आणि त्यास त्यांनीं मोठ्या नम्रतेनें सलाम केला. पूर्वीच त्यांनीं माझ्या जवाहीरा पैकीं हिरे त्यास देऊन त्याची मूठ भरून ठेवली होती. मग ते त्यास म्हणाले, कीं महाराज, आपण न्यायाधीश आहां. आम्ही आपणास शरण आलों आहों. आपण अमचा इनसाफ करावा. आम्ही गरीब परदेशी फार दूर देशाहून व्यापार करण्यास येथें आलों आहों. तर एकाद्या चोरट्यानें आमची बेअब्रू करावी हें योग्य आहे काय ? आम्ही आपला प्राण संकटांत घालून जें द्रव्य संपादन केलें, तें एखादा ठक आढ्यापासून हिरावून घेण्यास पाहील तर आपण त्यास तसें करूं द्याल ?

कोतवालानें पुसलें कीं, ज्या मनुष्या विषयीं तुम्ही गिल्ला सांगतां, तो कोण आहे ? त्यांनीं उत्तर केलें कीं, महाराज, त्याची आम्हास ओळख नाही व त्यास पूर्वी आम्ही कधींच पाहिलें नाही. आज सकाळीं मात्र त्याची आमची गांठ पडली.

इतकें होत आहे तों मीही त्या न्यायाधीशा समोर आपला गिल्ला सांगण्यास जाऊन पोचलों; परंतु मला पाहतांच ते ओरडून म्हणाले, कीं हाच मनुष्य. हाच तो लुच्चा चोर तो. किती धोष्ट आहे पहा हा ! आपणास पाहतांच अपराध्यांस भीति वाटावी; परंतु तो धिटार्डनें येथें आपल्या कचेरींत आला आहे. ह्याजकरितां महाराज, कृपाकरून आमचा सांभाळ करावा.

मी कोतवाला जवळ जाऊन आपला मजकूर सांगूं लागलों; परंतु मजपाशीं कांहीं द्रव्य नजर करण्यास नव्हतें, ह्यामुळे तो माझी गोष्ट ऐकेना. मी खरा होतो त्या बळावर न भितां व न काचरतां स्वस्थपणें आपली सर्व हकीगत त्यास सांगितली; परंतु मी लबाड आहे असें कोतवालाचे मनांत

पूर्वीच भरलें होतें, त्यामुळें तें माझें बोलणें धिटाईचें आहे असें त्यास वाटलें, आणि लागलेंच मला बंदिशाळेंत नेण्यास त्यानें आपल्या शिपायांस हुकूम केला. व त्या शिपायांनींही तत्काळ तो हुकूम अमलांत आणिला. ह्याप्रमाणें मी निर्दोषी असतां माझ्या पायांत बिडी पडली आणि माझ्या सोबत्यांस शिक्षा न होतां ते उलटे मोठ्यानें टाळ्या पिटीत व हसत निघून गेले. त्यांस वाटलें, कीं मला कोतवालाच्या हातून सुटण्यास आणखी दुसरा ईश्वरी चमत्कार झाला पाहिजे.

परंतु पुनः अकस्मात् एक गोष्ट घडून आली तीव्ररून अद्यापिही परमेश्वर आपणास सहाय आहे असें मला वाटलें. ती गोष्ट न घडती तर मी त्या बंदीखान्यांतून कदाचित् लवकर न सुटतों. ती गोष्ट ही, कीं ज्या शेतकऱ्यांनीं मला आरम्भस शहरांत आणलें, त्यांस मी कैदेत पडल्याची खबर लागल्यावरून त्यांस माझा फार कळवळा येऊन ते कोतवालाकडे गेले, आणि त्यांनीं माझी सर्व हकीकत त्यास सांगितली. ती ऐकतांच कोतवालाचे डोळे उघडले, आणि वाजवी इनसाफ न झाल्यामुळें त्यास पश्चात्ताप झाला. त्यानें पुनः चौकशी करण्याकरितां ताबडतोब आपले प्यादे त्या दोघा व्यापाऱ्यांच्या शोधाकरितां धर्मशाळेंत पाठविले; परंतु त्या लुच्चांनीं जहाजांत बसून पूर्वीच पोबारा केला होता. हे समजतांच कोतवालानें विचार केला, कीं त्यांच्या तर्फेनें न्याय केला असतां ही तत्काळ ते निघून गेले, तेव्हां त्यांच्या अंगींच लबाडी असल्यामुळें ते भिऊन पळून गेले असावे. मग ह्या मनुष्यास मी अन्यायानें कैदेश घातलें अशी त्याची खातरी होऊन त्यानें मला सोडून द्यावें म्हणून हुकूम केला. अशा रीतीनें, मी त्या दोन भले दिसणाऱ्या जवाहिर्यांबरोबर सरकत केली, तिचा शेवट झाला.

तेव्हां मी परमेश्वराचा आभार कितीतरी मानावा ? पहा एकतर मी बुडत होतों तो वांचलों. तसेंच न्यायाचा किंवा खरोखर म्हणतां अन्यायाचा जो मजवर गहजब गुदरला होता त्यांतूनही मी पार पडलों. ह्या वेळीं मजपाशीं पैसा नसून माझी कोणाची ओळख देखील नव्हती. तेव्हां मित्र किंवा दुसऱ्या कोणापाशीं पत ही कोठून असणार ? अशी अवस्था झाली तेव्हां एकतर भिक्षा मागून निर्वाह करावा, किंवा, उपाशी मरावें असा प्रसंग आला. तेव्हां होणें असेल तसें होईल असें ह्याणून

मी जिवाची काळजी सोडली. नंतर मी **आरमस** शहर सोडलें आणि वाट फुटेल तिकडे जावें असा विचार करून लार येथील तांबेटीच्या माळाकडे चाललों. जातां जातां हिंदुस्थानांतील कांहीं व्यापारी लोकांची गांठ पडली. त्यांस **शिराज** येथें जावयाचें होतें. तेव्हां मीही त्यांच्यामध्ये मिळालों. मी त्यांचीं कांहीं लहान सहान कामें करीं, ह्यावरून ते मला पोटाला घालीत. पुढें आम्ही **शिराज** येथें जाऊन पोचलों. ती तमसपे नामक बादशाहाच्या गादीची जागा. तेथें गेल्यावर त्या शहरांत मी कांहीं दिवस राहिलों.

एके दिवशीं मी थोरल्या मशीदींतून सरईत आपल्या बिऱ्हाडीं परत येत असतां कोणी एक चांगला देखणा उंची पोशाक केलेला असा एक बादशाहाचा कामदार मला भेटला. त्यानें मजकडे लक्ष लावून पाहिलें आणि जवळ येऊन म्हटलें, कीं मुला, तूं कोठचा राहणार ! तूं मला परदेशचा दिसतोस व तूं फिकीरींत आहेससें वाटतें. मी उत्तर केलें, कीं होय महाराज, आपण बरोबर ओळखिलें. मी बगदादचा राहणार. नंतर त्यास मी आपली सर्व हकीगत सांगितली. ती त्यानें कान देऊन ऐकिली, आणि त्यास माझ्या दुःखाचा कळवळा येऊन त्यानें तुझें वय किती आहे म्हणून मला पुसलें. तेव्हां मला एकोणीस वर्षे आहेत असें मी सांगितल्यावर तो मजबरोबर चल म्हणून मला म्हणाला. मग तो पुढें व मी मागे असे जात जात राजवाड्यांत गेलों. तेथें एक सुंदर दिवाणखान्यांत नेऊन त्यानें माझें नांव विचारिलें. मी माझें नांव **अस्वाद** म्हणून सांगितलें. नंतर त्यानें मला अनेक प्रश्न केले. त्यांचीं उत्तरे मी दिलीं, तीं त्यांस पटल्या वरून तो म्हणाला, कीं **अस्वाद**, तुझ्या दुःखाचा मला मोठा कळवळा आला आहे व तुझें पुत्रा प्रमाणें कल्याण करावें असें माझ्या मनांत आहे. मी **इराण**चे पादशाहाचा मुख्य हुजऱ्या आहे, व एका हुजऱ्याची जागा रिकामी आहे ; तेथें मी तुझी नेमणूक करितों. तूं जवान असून देखणा आहेस, आणि सांप्रत जे हुजरे आहेत त्यांत तुजसारखा दुसरा कोणी देखणा नाही. ह्याजकरितां तुजपेक्षां चांगला मनुष्य त्या जागेवर ठेवण्यास सांपडेल असें नाही. हा त्याचा उपकार जाणून मी मोठा आभार मानिला, व त्यानें लागलेंच मला नेऊन हुजऱ्याचा पोशाक घालावयास दिला. पुढें त्यानें मला कामाची माहिती

करून दिली व मी आपलें काम लवकर शिकून अशा रितीनें तें करूं लागलों, कीं हुज्यावरील मुख्य कामदाराचा लोभ संपादून आपल्या कल्याणकर्त्याची मी वाहवा केली.

तथें असा एक नियम होता, कीं बारा खोल्यांचे कोणत्याही हुज्यांनं जनानखान्याचे बगीचांत अमुक वासानंतर अगदीं राहूं नये. कोणी राहिला तर त्यास मृत्यूची शिक्षा असे. कारण ह्या वेळीं जनानखान्यांतील स्त्रिया बागेंत हिंडावयास बाहेर पडत असत. हाच नियम राजवाड्यांतील कामदार व पहाऱ्यावरील शिपाई ह्यांसही लागू होता. एके दिवशीं संध्याकाळीं मी एकटाच बगीचांत आपल्या दुर्दैवा विषयीं विचार करित बसलों असतां, त्या विचारांत माझें चित्त फार निमग्न झाल्यामुळें बागेंतून निघून जाण्याची वेळ टळून गेली, ह्याचें भान मला राहिलें नाहीं. मग शुद्धीवर आलों असतां आतां फार त्वरा केली पाहिजे, असें समजून मी घाईघाईनें राजवाड्याकडे जाऊं लागलों तों एका कोपऱ्यावरच एक स्त्री माझ्या दृष्टीस पडली. तिच्या शरीराची ठेवण फार उमदा होती. त्यावेळीं उजड चांगला नव्हता तरी ती तरुण व सुंदर आहे असें मला दिसलें. ती म्हणाली, कीं तुला मोठी त्वरा दिसते, तूं एवढ्या लगबगीनें कशाकरितां चालला आहेस ?

मी उत्तर केलें, कीं सबळ कारण असल्यावांचून मी लगबग करित नाहीं. जर तुम्ही ह्या राजवाड्यांतील असाल, तर तुम्हास तें कारण ठाऊकच असेल. ह्या बागेंत अमुक वेळानंतर कोणी राहूं नये असा हुकूम आहे, आणि जो राहील त्यास मृत्यूची शिक्षा आहे. हा येथील नियम तुम्हास माहीतच असेल. ती म्हणाली कीं, तो नियम ध्यानांत राखण्याची तूं सुस्ती केली. कारण कीं, ती घटका टळून फार वेळ झाला ; तथापि तूं गमलास हें एकापक्षां आपलें मोठें भाग्यच समज. तूं न गमतास तर तुला माझी भेट न होती.

आतां आपला जीव जातो असें भय वाटून मी कळवळून बोललों. बाई, हें कसलें भाग्य ? मी कपाळकरंटा म्हणून वेळ चुकवून आपला जीव नसत्या धोक्यांत घातला. ती स्त्री म्हणाली, कीं तूं आपणास अशा शिव्या घेवूं नको. तसें करशील तर मला राग येईल. तुझ्या हातून ही सुस्ती झाली ह्याचा त्यां आनंद मानावा. ह्या चुकीमुळें

मोठ्या घोरांत तूं पडला असशील खरा ; परंतु आपलें डोकें मारतीलच असा तरी तूं कशावरून निश्चय करतोस ? कारण कीं पादशाह फार सज्जन आहे. तो कदाचित् तुझ्या अपराधाची क्षमाही करील ; पण मला अर्धी सांग. तूं कोण आहेस ?

मी उत्तर केलें, कीं मी हुजऱ्या आहे. ती झणाली. काय हुजऱ्या ? तुला हुजऱ्याला इतकें शाहणपणाचें भाषण म्हणजे फारच झालें ; ह्या पेक्षां विशेष समर्पक भाषण वजिरास सुद्धां करतां यावयाचें नाहीं. बरें उद्यां जें होणार त्याचा खेद आज करूं नको. उद्यां काय होणार तें तुला काय ठाऊक ? व त्याबद्दल काळजी कसली करतोस ? भविष्य गोष्टी एक ईश्वरास मात्र समजतात, व त्यानें तुझी सुटका होण्याची तजवीज करून ठेविली नसेल कशावरून ? तर पुढें व्हावयाचें असेल तें होवो, असा निश्चय करून हल्लींच्या प्रसंगास सादर हो. मी कोण आहे व तुझ्या सुस्तीमुळे तुला केवढा लाभ झाला हें जर तुला समजलें, तर तूं भावी संकटांचा विचार करून ही लाखाची घडी व्यर्थ न घालवितां उलटें असें मानसील, कीं आज ह्या जगांत मजसारखा धन्य दुसरा कोणीच नाहीं.

अशीं घेर्यांचीं भाषणें करून तिनें माझ्या मनांतील भीति उडविली. शिक्षा होईल म्हणून जी भीति माझ्या मनांत आली होती, ती ह्या लाडीगोडीच्या बोलण्यानें नाहींशी होऊन मी मोठ्या आवेशानें तिचें मनोधारण करण्यास प्रवृत्त झालों. इतक्यांत तिनें इशारा केल्यावरून आणखी दाहा बारा स्त्रिया माझे सभोवतीं जमल्या. त्या आमचें बोलणें ऐकण्या करितां जवळच दडून बसल्या होत्या. ज्या स्त्रिनें प्रथम मूला भुरळ घातली, ती माझ्या भोळसरपणावरून मला हसूं लागली. मला वाटलें, कीं ती राणीची दासी असावी व माझी थट्टामस्करी करून कर्मणूक करावी असें राणीच्या मनांत आल्यावरून तिनें माझी चेष्टा करविली असावी. सर्व स्त्रिया तिला मदत करण्याकरितां धांवत आल्या. त्यांनीं मोठ्यानें हसत हसत मज सभोवतीं जमून माझी चेष्टा आरंभिली. एक म्हणाली कीं, हा मोठा रंगेला आहे. हा कर्मणूकेस चांगला सवगडी होईल. दुसरी म्हणाली, कीं मी कधीं रात्रीची एकटी फिरावयास निघालें तर मला ह्या हुजऱ्या सारखा गमती व चतुर पुरुष सोबती मिळावा. मी त्यांच्या विनोदानें अगदीं खजील झालों. त्या सर्व मजकडे पाहून खदखदां हसूं

लागल्या व माझा लाजीरपणा पाहून माझी टर उडवू लागल्या, तेणेकरून मला फार गरम वाटली. मी सुस्तीने बागेत राहिलों ह्या बदल सुद्धा माझी मस्करी करून त्या म्हणू लागल्या. अहा, असल्या गुलजार पठ्याचें असल्या क्षुल्लक कारणा वरून डोकें मारतील, तर फार वाईट होईल. स्त्रियांच्या खुशामती करतां इतका जीव देऊन झटणाऱ्या मोहऱ्यास मारणें अगदीं अनुचित होय. ज्या स्त्रीची व माझी प्रथम गांठ पडली ती दुसऱ्या एकीस म्हणाली, कीं राजकन्ये, ह्याचें पुढें काय व्हावें हें तुझ्या मज्जीवर आहे. तूं ह्मणशील तर ह्याचें होणार असेल तें होवो असें म्हणून ह्यास येथल्या येथें सोडून देऊं किंवा तुझी खुशी असल्यास ह्यास येथून पार करून देऊं. तूं सांगशील तसें करूं.

राजकन्येनें उत्तर केलें, कीं त्यास ह्या संकटांतून वांचाविलें पाहिजे. त्यानें वांचावें असें माझे पूर्ण अनुमत आहे. आणि खरोखरी ह्या गोष्टीचें स्मरण त्यास पुष्कळ दिवस राहण्या करितां जितका त्याचा संतोष होईल तितकें आपण करूं या. त्यास माझ्या खोलींत घेऊन चला. मग मी राजकन्येच्या महालांत गेलों. तिचें नांव झलीका बेगम असें होतें. तिनें तुझे नांव काय व तुला हुजऱ्याचें काम पतकरून किती दिवस झाले म्हणून मला पुसलें असतां, मी तिला आपली हकीगत सांगितली. नंतर ती म्हणाली, कीं अस्वाद, तूं स्वस्थ ऐस, मी आपल्या घरीं आहे असें समज. पुरुषास आंत शिरण्याचा जेथें प्रतिबंध आहे अशा ठिकाणीं मी आलों आहे असें तिळमात्रही मनांत आणूं नको. ही राजकन्या झलीका आहे, हें विसरून तूं ह्या शिराज शहरांतील साधारण लोकांच्या मुलींची गांठ पडली असतां जसा वागतास, तसा आह्मांशीं वाग. अगदीं संकोच धरूं नको. बरें, तूं एकदां ह्या सर्व बायकां कडे नीट पाहून ह्यांत तुला फांकडी कोण दिसते तें खरेंच सांग पाहूं.

झलिकेचें सौंदर्य तर निरुपम होतेंच, पण तिच्या दासीदेखील फार खूब सुरत होत्या; तथापि माझ्या चित्तास कलीकैरी, जिची माझी प्रथम गांठ पडली होती, तीच सर्वोत्कृष्ट वाटली; परंतु तो विचार मी मनांतच ठेवून झलिकेस बोललों, कीं आपण इतर स्त्रियांत कां मिळतां? आपणा परीस आपल्या बटकी कोणास तरी चांगल्या वाटतील काय? आपण लाख बायकांत असलां तरी पाहणारांची दृष्टि आपल्या रूपाकडेसच धांव घेईल

ह्यांत संशय नाही असें तिशीं बोलत होतों; परंतु माझी नदर कलिकैरीकडे गेल्या वांचून, व मी जें बोलतो हें मुरवतीस्तव बोलतो, खरोखरी माझा अभिप्राय असा आहे असें नाही, असें तिला दर्शविल्यावांचून राहिली. ही गोष्ट झालिकेच्या लक्षांत येऊन ती म्हणाली, कीं अरे, तूं उगीच तोंड देखलें बोलतोस. मनापासून बोलत नाहीस. तर कांहीं एक भीड न धरतां जसें तुला वाटत असेल तसें सांग. चोरूं नको. तुझ्या मनांत खरोखरी जें वाटतें, तें तूं बोलत नाहीस, हें मी पकें जाणतें. तूं माझ्या प्रश्नाचें वास्तविक उत्तर दे, अशी तुला आम्हा सर्वांची प्रार्थना आहे, व आम्हांस खऱ्यांतच विशेष संतोष आहे. शेवटीं माझी भीति उडाली आणि त्यांच्या आग्रहास्तव मी झलिकेस म्हणालों कीं, मला तुमची आज्ञा मान्य आहे. ह्या इतक्या अतिसुंदर स्त्रियांच्या मेळ्यांत अति उत्तम स्त्री कोणती हें सांगणें फारच कठीण आहे; तथापि मी माझ्या हृदयांतिल खरी गोष्ट सांगतो, कीं कलिकैरीच मला सर्वांत आवडते व माझे मन तिलाच भुललें आहे.

ह्या माझ्या निर्भिड भाषणानें झलिकेस रोष न येतां तिनें उत्तर केलें कीं अस्वाद, तुला कलिकैरी आवडली हें पाहून मला फार संतोष झाला. ती माझ्या मज्जीतली आहे, व तूं तिचें सौंदर्य सर्वांत पसंत केलें, ह्यावरून तूं खरा मार्मिक व चतुर आहेस. ज्या सुंदरीनें तुझें चित्त वेधिलें आहे, तिचे सर्व गुण अद्यापि तुला माहीत नाहीत. आम्हां सर्वांत ती श्रेष्ठ आहे, हें आम्ही सर्व जणी कबूल करितों. कलिकैरीच्या सौंदर्याचें वर्चस्व झाल्यामुळें राजकन्या व तिच्या दासी तिची थट्टा करूं लागल्या व तिनेंही ती थट्टा न चिडतां ऐकून घेतली. नंतर झलिका एक सारंगी आणवून ती कलिकैरीच्या हातीं देऊन म्हणाली, कीं ही तूं कशी वाजवितेस तें आपल्या प्राणसख्यास दाखीव. तिनें ती वाजवून तीबरोबर गायनही केलें, तें ऐकून मी फारच मोहित झालों. त्या गाण्यांतला भाव असा होता, कीं कोणी पुरुषानें आपल्या मनाजोगी स्त्री किंवा स्त्रीनें पुरुष पाहून त्यास वरलें तर त्यांनीं आपलें प्रेम शेवटपर्यंत सारखें राखावें. त्यांत अंतर पाडूं नये. शेवटीं एक वृद्ध दासीनें येऊन सांगितलें, कीं आतां उजडायास झालें आहे, ह्या पुरुषास जनानखान्या बाहेर निर्भयपणें घालवून द्यावयाचें असेल, तर आतां विलंब करूं नये. तेव्हां झलिकेनें मला त्या दासीमार्गे जावयास सांगितलें. तिनें मला किती एक खोल्यांतून

व पुष्कळ वाकड्या वाकड्या वाटांनीं एका लहान दरवाज्यापाशीं नेलें. त्याची किल्ली तिजपाशीं होती. त्या किल्लीनें तिनें तें दार उघडलें. आणि मला बाहेर घालविलें. मग उजाडलें तेव्हां मी राजवाड्या बाहेर आहें असें मला समजलें. पुढें कांहीं वेळानें मी हुजरे लोकांत जाऊन मिसळलों.

ह्या गोष्टीस आठ दिवस झाल्यावर कोणी खोज्या राजाच्या खोलीचे दरवाज्यापाशीं आला आणि मला बोलला कीं, तुला कांहीं सांगावयाचें आहे; त्याजवरून काय ह्मणतोस ह्मणून मी त्याजपाशीं गेलों. त्यानें मला पुसलें, कीं तुझे नांव अस्वाद नव्हे काय? मी होय, ह्मणून उत्तर केलें. नंतर तो माझ्या हातीं एक चिठी देऊन निघून गेला. ती मी वाचून पाहिली तों, तींत असें लिहिलें होतें, कीं जर उद्यां रात्रीं जनानखान्याच्या बागेंत यावयाची तुमची इच्छा असेल, व पूर्वीच्या ठिकाणीं जर तुमचें येणें होईल, तर ज्या स्त्रीस तुम्ही राजकन्येच्या सर्व दासींत पसंत केलें आहे, त्या स्त्रीची भेट तुम्हांस होईल. ती आपणास भेटण्या विषयीं फार उत्कंठित झाली आहे. कलीकैरीची कुपेची नजर मजकडे आहे इतकें मला पूर्वी वाटलें होतें खरें तथापि असें पत्र ती लिहील असें अगदीं मनांत सुद्धां आलें नव्हतें. असो, हें पत्र पाहून मला जो हर्ष झाला तो सांगतां पुरवत नाही. त्याच्या योगानें मी वेडा झालों. मला वाटलें, कीं मज सारखा दैववान कोणीच नसेल. मग माझ्या मुखचा एक दर्वेशी मक्केहून येथें आला आहे, त्याची भेट घेण्या करितां मला जावयाचें आहे, असें निमित्त सांगून आपल्या वरिष्ठ अधिकाऱ्या पासून रजा घेतली, आणि रात्र होतांच धांवतच जनानखान्याच्या बागेंत गेलों. पूर्वीच्या प्रसंगां त्या बागेंत वेळ लवकर निघून गेल्या मुळे मी अडकून राहिलों आणि त्या गोष्टीचें मला फारच आश्चर्य झालें होतें; परंतु ह्या समयीं ती वेळ येतां येतां येईना. मला एक एक क्षण युगा सारखा भासूं लागला. वाट पाहतां पाहतां शेवटीं ती वेळ एकदांची आली. तेव्हां मी जेथें लपलों होतो, तेथें कोणी एक स्त्री येतांना माझ्या दृष्टीस पडली. तिच्या बांध्यावरून व चाली वरून ती कलीकैरीच आहे असें मी ओळखिलें. मग मी मोठ्या आनंदानें तिच्या जवळ जाऊन कांहीं एक शब्द न बोलतां तिला नमस्कार घातला. त्या समयीं मला अगदीं देहभान राहिलें नाहीं.

ती म्हणाली कीं, अस्वाद उठ उठ, तुझ्या अंतःकरणांत मजविषयीं अत्यंत प्रीति आहे, हें पाहून मला मोठा हर्ष झाला आहे. आणि मीही खरेंच सांगतें, कीं तुझ्या प्रमाणें माझें अंतःकरणही तुजविषयीं वेडें झालें आहे. तुझें तारुण्य व देखणेंपणा व चातुर्य हीं पाहून व तूं इतर सर्व सुंदर स्त्रिया सोडून मजवर मन ठेविलें, ह्या मुळें विशेषें करून माझ्या अंतःकरणास तूं फारच आवडला आहेस. ही गोष्ट माझा वर्तणुके वरून तुझ्या लक्षांत आलीच असेल. इतकें बोलून तिनें उसासा टाकला आणि म्हणाली, कीं हे प्राणप्रिया अस्वादा, परंतु हालीं मी तुझें चित्त वशकरून घेतलें ह्यांत मी शाहणपण केलें किंवा कसें द्याचा मला संशयच वाटतो. मला भय वाटतें, कीं ही गोष्ट करून मी आपणास जन्माचें दुःख करून घेतलें कीं काय कोण जाणें ?

मीं उत्तर केलें कीं, प्राणेश्वरी, ह्या समयीं तुझ्या दर्शनानें मला पराका-
ष्ठेचा आनंद झाला असतां अशा वेळीं पुढल्या दुःखांचीं भाकितें कां करतेस बरें ? ती म्हणाली, कीं अशा ह्या प्रसंगीं आपल्या भेटीच्या आनंदांत नसतीं वेडीं भयें कल्पून मी विरजण घालीन व भलताच उगीच घोर करीन असें समजूं नको. तर माझ्या भीतीचीं कारणें खरीं व सबळ आहेत व तीं तुला ठाऊक नसल्या मुळें तूं असें बोलतोस. झलीका राजकन्या तुजवर आशक्त आहे व ती आपल्या ऐश्वर्याच्या बंदिखान्यांतून लवकरच मुक्त होईल आणि मुक्त होतांच मी तुला वश आहे ही आनंदाची बातमी ती आपल्या तोंडानें तुला सांगेल. माझें मन तुजवर बसलें आहे असें ती ज्या समयीं तुला सांगेल, तेव्हां तें आनंदाचें वर्तमान ऐकून तुला कसें वाटेल ! ह्या पृथ्वींतील सर्व राजकन्येंत अत्यंत श्रेष्ठ जी झलिका ती तुला फिदा आहे असें ऐकिल्यावर तीची प्रीति एकीकडे ठेवून मजवर तुझी प्रीति राहील काय ?

मीं उत्तर केलें, कीं प्रिये, कलीकैरी, राहील ह्यांत काय संशय आहे ? मी झलिके पेक्षांही तुला अधिक चाहतां. झलिकेची गोष्ट तर एकी-
कडे राहूं दे. पण ती पेक्षां ही ऐश्वर्यानें व लावण्यानें विशेष अशी जरी एकादी स्त्री मजकडे आली तरी माझें अंतःकरण जें तुजवर एक वेळ बसलें आहे तें ढळणें नाहीं. हें तूं पकें समज. ती म्हणाली, कीं अस्वादा, किती दिवस ह्या प्रमाणें तुझी प्रीति निभावेल बरें ? सतत

सारखें प्रेम ठेवीन ह्मणून तूं माझी खातरी करितोस ; पण ह्यापासून तुझा किती नाश आहे हें खां मनांत आणिलें काय ? अरे, मी राजकन्येची दासी आहे, हें तूं विसरूं नको. पहा, ती राजकन्या तुजवर आशक झाल्यावर तूं इकडे तिकडे पाहूं लागलास तर तिची आपणा उभयतांवर इतराजी होऊन दोघांचाही नाश होईल. ह्या करितां असा बलाढ्य प्रतिस्पर्धी मिळाला असतां, म्यां हार खाऊन उगींच बसावें हेंच मला चांगलें ; त्यांतच उभयतांचा बचाव होईल. म्यां गरीब अनाथानें अशा राजकन्येशीं दुई कशास बांधावी ? तूं तिलाच वर ह्मणजे झालें.

मीं लागलेंच उत्तर केलें, कीं नाहीं ; तसें नाहीं, मीं एक दुसराच उपाय योजिला आहे. तो ह्या संकट समयीं बरा वाटतो. तो असा, कीं मीच ह्या दरबारांतून अगदीं निघून जातो ह्मणजे तूं झलिकेच्या मत्सरा पासून मुक्त होशील आणि तुझें चित्त कांहीं काळानें स्थिर होईल. पुढें पडत पडत ह्या दुर्भाग्य अस्वादाचा विसर तुलाही पडेल, व तोही अरण्यांत राहून कसा तरी जन्म काढील.

हें माझें भाषण निष्कपट होतें व मी इतका कळवळून बोललों, कीं तें ऐकून त्या स्त्रीस गहिवर आला, आणि ती बोलली, कीं अस्वाद, उगाच कष्टी होऊं नको. तूं भ्रमांत पडलास ; तुझें मन पाहण्या करितां मी तुला फसविलें ; पण आतां तुला खरा प्रकार सांगतें. ऐक. झलिका ती मीच. मी तीची दासी नव्हे. ज्या रात्रीं तूं माझ्या खोलींत आलास त्या रात्रीं मी कलीकैरीचें सोंग घेतलें होतें व माझें सोंग एका दासीस दिलें होतें व तुला तें सर्व खरें भासलें. असो. नंतर तिनें एका दासीस हाक मारली. ती दासी सरूच्या झाडा आड लपली होती, तिला मी पाहिली, तों ज्या दासीस राजकन्या ह्मणून समजलों होतो तीच ती होती.

त्या समयीं ती राजकन्या मला ह्मणाली, कीं अस्वाद, ही पहा. खरी कलीकैरी. मी तिचें नांव टाकून आतां आपलें घेतें. आतां मी सोंग करित नाहीं. ऐश्वर्या पेक्षां प्रेम तुला अधिक आहे खरें ; तथापि मला खरोखरी वाटतें, कीं ज्या स्त्रीची तुजवर प्रीति आहे ती राजकन्याही आहे ; असें तुला समजलें असतां तेणें करून तुला संतोष वाटेल ह्यांत संशय नाहीं.

मग आझी सर्वरात्र इकडे तिकडे फिरण्यांत व बोलण्यांत घालविली. त्या दिवशीं आतां निघून जाण्याची वेळ झाली असें कलीकैरीनें सांगितलें म्हणूनच बरें झालें. नाहीं तर आम्हास खचीत त्या बागेतच उजाडलें असतें. मग निरुपाय होऊन आम्ही एकमेकास सोडून चाललों, तेव्हां राजकन्या मला म्हणाली, कीं अस्वाद, आतां जा, परंतु मला विसरून नको हो. आपली पुनः भेट होईल आणि माझी प्रीति तुझे ठायीं किती आहे तें तुला लवकरच समजेल. असें अतिक्रुपेचें वचन दिल्या वरून मी तिच्या पायांवर डोई ठेविली. मग कलीकैरीनें मला पूर्वीच्या नागमोडी वाटेनें नेऊन जनानखान्या बाहेर काढून दिलें.

अशी थोर राजकन्या मला वश झाली, व मी तर काय तिचा अगदीं दास होऊन गेलों होतों. अशा प्रसंगीं तीनें दिलेल्या वचनाचा विचार करीत असतां आनंदसमुद्रांत मी अगदीं बुडून गेलों. तिच्या खेरीज मला कांहीं सुचेना. ध्यानीं मनीं ती दिसावयास लागली. असा मी हर्षीत निमग्न असतां, एकाकीं एक अकल्पित गोष्ट घडून माझे सर्व मनोरथ मातीस मिळाले. मी अशी बातमी ऐकिली कीं, राजकन्या झालिका फार आजारी आहे. व पुढें दोन दिवसांनीं ती मेली, असा सर्व राजवाड्यांत पुकारा फार झाला. मला तर तें दुःखकारक वर्तमान पहिल्यानें खरें वाटेना; परंतु पुढें दफनाची तयारी होऊं लागली तेव्हां मला ती वदंता खरी मानणे भाग पडलें. ती तयारी सर्व माझ्या दृष्टीस पडली नाहीं. कारण कीं, त्या वेळेस दुःखानें मी मूर्च्छित होऊन फार वेळ बेशुद्ध पडलों. मला एका कामदारानें उचलून हुजऱ्यांच्या खोलींत नेवविलें व तेथें माझी चांगली जतन केली. त्यांनीं माझ्या आंगास कांहीं एक वनस्पति चोळली. तिचा इतका अद्भुत गुण होता कीं मी निखालस बेशुद्ध पडलों होतों, तथापि दोन दिवसांत अगदीं हुशार झालों. पुढें शिराज येथें माझ्यानें राहवेना म्हणून त्या प्रियकरणी राजकन्येस पुरून तीन दिवस झाल्या नंतर मी कोणास न समजूं देतां त्या दरबारांतून निघालों. त्यासमयीं दुःखानें मी इतका वेडा झालों होतों, कीं एक रात्र भ्रमिष्टा सारखा भडकत होतों. मी काय करीत आहे, व कोणीकडे चाललों आहे, ह्याचें मला अगदीं भान नव्हतें. दुसरे दिवशीं प्रातःकालीं मी दम खात एके ठिकाणीं बसलों असतां, कोणी एक तरुण

मनुष्य चमत्कारिक पेहेराव केलेला मजपाशीं आला आणि मुजरा करून त्याने एक हिरवी डाहाळी, त्याच्या हातांत होती, ती मला दिली व मज पासून कांहीं भिक्षा मिळावी म्हणून त्याने कांहीं इराणी गीत गाण्यास आरंभ केला ; परंतु मजवळ पैसा नसल्या मुळे मी त्यास कांहीं दिलें नाहीं. त्यास वाटलें, कीं मला इराणी भाषा समजत नाहीं. म्हणून तो आरबी भाषेंत गीत गाऊं लागला; तथापि मजकडून त्यास कांहीं मिळेंना असें पाहून तो म्हणाला, कीं भाऊ, तुला धर्म करण्याची वासनाच नाहीं असें तुझ्या चेहऱ्यावरून दिसत नाहीं ; पण तुजपाशीं द्यावयास कांहीं अर्थ नाहीं असें भासतें.

मी म्हणालों कीं तूं खरें ओळखलें. मजपाशीं एक कवडी देखील नाहीं, व मला कोणाचा आधारही नाहीं. तो बोलला कीं, अरे बापड्या, तूं मोठ्या संकटांत आहेस, मला तुझी करुणा येते. ह्यास्तव तुला साह्य करावें असें माझ्या मनांत आहे. जो मनुष्य नुकतां मजपाशीं भिक्षा मागत होता, त्याच्या तोंडावाटे असें भाषण निघालेलें ऐकून मला फार आश्चर्य झालें. मला वाटलें, कीं ईश्वरा पाशीं मज बदल प्रार्थना करणें हेंच साह्य हा करणार असेल; हा दुसरें साह्य कसलें करतो ! असें मी मनांत म्हणत आहे. तो इतक्यांत तो म्हणाला कीं, ज्या रंगेली पुरुषांस फकीर असें म्हणतात, त्यांतला मी एक आहे. मी तुला सांगतों, कीं आम्ही निर्वाह भिक्षेवर करतो खरें; तथापि खाण्या पिण्यास आम्हास चंगळ असते. भोळ्या व कोमल अंतःकरणाच्या लोकांस दया येऊन त्यांनीं आम्हास पैसा द्यावा म्हणून आम्ही वरून मोठ्या वैराग्याचा आव घालतो व हाल करून घेऊन देहदंडन केलेंसें दाखवितों. परंतु खरोखर आम्ही आपल्या जीवास काडीभर देखील दुःख देत नाहीं. कांहीं थोडे मूर्ख फकीर वास्तविकच शरीर कष्टवितात व दहा दहा दिवस अन्नावांचून आंतडीं वाळवितात हें खरें आहे; परंतु आम्ही त्यां सारखें निस्सीम बैरागी नव्हत. लोकांस आम्ही बैरागी दिसलों म्हणजे आम्हास पुरें. आम्हांस खरें वैराग्य आंणी असण्याचा थोरपणा नको. बरें, तूं आमच्या मंडळींत येतोस ! वास्त गावीं भाझे दोन सोबती आहेत, त्यांकडे मी जात आहे. चवथा बैरागी होण्याची तुझी खुषी असेल तर मजबरोबर चल म्हणजे झालें.

मी उत्तर केलें, कीं मला भय वाटतें. कां कीं बैरागी काय करतात हें

मला ठाऊक नसल्या मुळें माझ्या हातून सोंगांची बतावणी बरोबर होणार नाही. तो म्हणाला, कीं तूं ह्या विचारांत कसला पडला आहेस ? तूं समजला नसलास तर तुला आणखी सांगतां, कीं आम्ही खरे बेरागी नव्हत. आमचा पोशाक खेरीज करून आम्हास फकीर म्हणण्या सारखें दुसरें काहींच नाही.

हा फकीर व त्याचे दोघे स्नेही हे तिघे ढोंगी ठक असावे अशी माझ्या मनाची पकी खातरी झाली, तथापि मी त्यांच्या मंडळींत मिळण्या विषयीं मागें पुढें पाहिलें नाहीं. कारण कीं, अतिदुःखानें मी वेडा झालों होतों व दरबारच्या हुज्यांच्या संगतीनें मनुष्यास रीतीच्या किंवा गैररीतीच्या चाली कोणत्या प्रकारच्या लागतात, हें ही आपल्या ध्यानांत असेलच. मग मी ह्या फकीरास रुकार देतांच तो मला घेऊन बास्त येथें जाण्यास निघाला. वाटेनें शहरांत व खेड्यांत भात, खजूर किंवा दुसरे चांगले पदार्थ भिक्षेत येत, ते तो मला खावयास देत असे. त्यापार्शीं एक लहानशी घांट असे. भिक्षेस गेला म्हणजे तो घरोघर ती घांट वाजवी, आणि घांट ऐकिली म्हणजे धर्मशील लोक चौंही कडून भिक्षा घेऊन त्याकडे धांवत येत. ह्या प्रमाणें जातां जातां आम्ही बास्त शहरास पोचलों. नंतर शहरा बाहेर एका वाडींत ज्या घरी त्याचे मित्र दोघे फकीर रहात होते, तिकडे गेलों. भेट झाल्यावर ते आमच्या गळां पडून भेटले व मी ही त्यांच्या सारखा फकीर होणार हें ऐकून त्यांस फार आनंद झाला, असें दिसलें. पुढें लवकरच त्यांनीं आपली ढोंगाची विद्या मला शिकविली आणि लोकांस फसविण्या करितां चातुर्य माझ्या आंगीं येतांच संभावित लोकांस फुलें देण्या करितां व गीत गाऊन दाखविण्या करितां मला ते गावांत पाठवूं लागले. मी गावांत अधेल्या पावल्या मिळवून घरीं घेऊन जाई, व त्या द्रव्यावर आमची रव्याली खुशाली व गम्मत चांगली चाले.

अशा प्रकारें मी सुमारे दोन वर्षे त्या फकीरा समागमें घालविलीं व आणखीही तसेच पुष्कळ दिवस काढले असते ; परंतु ज्यानें मला फकीर केलें, तो एके दिवशीं मला म्हणाला कीं, अस्वाद, मला ह्या शहराचा कंटाळा आला ; तर आतां कोठेंतरी दुसरे ठिकाणीं जावें असें मला वाटतें. कंधार शहर फार चमत्कारिक आहे असें ऐकतों, ह्यास्तव तूं मजबूत रोबर येत असशील तर आपण तिकडे जाऊ या. तेव्हां मी बोललों कीं

कां होईना. चला जाऊं. मलाही नवे नवे देश पाहण्याची फार हौस आहे. खरोखरी म्हटलें असतां सर्व सृष्टिसूत्र ज्याच्या हातीं त्या भगवंतानेंच मला ही बुद्धि दिली असें म्हटलें पाहिजे.

नंतर आम्ही उभयतांनी बास्त शहर सोडलें आणि कोणत्याही शहरांत मुकाम न करतां कंधार शहरीं जाऊन पोचलों. त्या शहरा भोंवतीं मोठा कोट होता. आम्ही शहरांत जाऊन एक सराईत उतरलों. आमचे पोशाक फकीरांचे होते ह्मणून त्या ठिकाणीं आमची मानमान्यता चांगली राहिली. दुसरे दिवशीं सणाचा दिवस होता, ह्यासाठीं शहरांत जिकडे तिकडे लोकांचा गजगजाट झाला होता, व दरबारींही तशीच गलबल होती. कारण कीं, त्या शहरचा राजा फिरोजशाह ह्याच्या संतोषा करतां तो उत्साह होता, व सर्व प्रजा त्या राजास फार चाहत असे. त्या राजानें आपले नीतीकरून सर्व सुमनुष्यांची प्रीति संपादिली होती, व दुर्जनांस त्याची फार दहशत असे. आम्ही फकीर असल्या मुळें आम्हांस हवेतिकडे जाण्याची मोकळीक होती. मग दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं आम्ही राजवाड्यांत सणाचा थाट पहावयास गेलों; पण ज्या मनुष्यानें इराणचे राजाचा उत्साह पाहिला आहे, त्यास आश्चर्य वाटण्यासारखा तेथें कांहीं चमत्कार नव्हता. आम्ही मौज पाहत असतां माझा अंगरखा कोणी ओढतो आहे असें वाटल्यावरून मागे वळून पाहिलें, तों इराणचे दरबारीं मी पूर्वीं असतां, ज्या खोजानें मला पादशाहजादीचें पत्र आणून दिलें होतें, तोच खोजा माझ्या शेजारीं दृष्टीस पडला. तो माझ्या कानाशीं लागून म्हणाला, कीं महाराज, तुमचा पोशाक बदललेला आहे, तथापि मी तुम्हास तेव्हांच ओळखिलें. मी चकलों नाहीं, असें मला वाटतें. तरी माझी पकी खातरी होत नाहीं तर मी समजतो तेच काय आपण ? मी त्यास ह्मणालों, कीं तूं येथें कंधारास काय करीत असतोस ? तूं इराणचें दरबार कां सोडलें ? झालिका राजकन्या मरण पावल्यामुळें मी जसा देशत्याग केला, तसेंच तुला झालें काय ? त्यानें उत्तर केलें, कीं तें मी आतां सांगूं सकत नाहीं; परंतु उदईक ह्याच वेळेस व ह्याच जागीं तुम्ही एकटे मला भेटाल तर सर्व सांगेन. मला तुम्हांस कांहीं थोडें सांगावयाचें आहे, व तेणेंकरून तुम्हास आश्चर्य वाटेल. तें सर्व तुमच्या प्रकरणींच आहे.

मी म्हणालों कीं, बरें आहे. उद्यां मी एकटाच येथें असेन. नंतर दुसरे दिवशीं त्याच वेळेस त्या ठिकाणीं गेलों तों तोही तेथें होता. तो मजजवळ येऊन म्हणाला कीं, आपण येथून कांठें तरी दुसरीकडे बोलण्यास एकांत स्थल पाहूं. नंतर तेथून निघून आदमी शहरांत गेलों आणि पुष्कळ रस्ते फिरून शेवटीं एका चांगले घराच्या दरवाज्या पार्शीं जाऊन उभे राहिलों. त्या दरवाज्याची किर्ली त्याजपार्शीं होती. त्यानें कुलुप उघडलें आणि आम्ही आंत गेलों तों मोठमोठाले दिवाणखाने होते. तेथें उत्तम प्रकारच्या व मऊ बेटकी घातल्या होत्या. सर्वोत्कृष्ट तजबिरी टांगल्या होत्या. दिवाणखान्याच्या खिडक्यांतून पलीकडे मजेचा बगीचा दिसत होता. त्याच्या मध्यभागीं चित्र विचित्र रंगाच्या संगमरवरी दगडांचा मोठा हौद स्वच्छ पाण्यानें भरला होता, व त्यांत शानदार कारंजीं उडत होती.

तो म्हणाला कीं, महाराज अस्वाद, हा वाडा बरा आहे कीं नाहीं? मी उत्तर केलें, कीं खरोखरीं हें स्थल फार रमणीय आहे. मला येथें आनंद वाटतो. तो पुनः म्हणाला, कीं तुमच्या मुखांतून हें ऐकून मला फार संतोष झाला. कारण कीं, हें घर आपणा करितां कालच घेतलें. बरें तर आपणास आतां दास व दासी पाहिजेत. बरें आपण आतां स्नान करावें. इतक्यांत मी बाजारांत कांहीं दास व दासी खरेदी करून आणतो, असें बोलून त्यानें मला स्नानाची खोली दाखविली. तेथें सर्व तयारी होती. त्यासमयीं मी त्यास पुसलें, कीं तूं मला येथें कशा करितां घेऊन आलास व कोणतें वर्तमान सांगतोस तें मला समजूं दे. त्यानें उत्तर केलें, कीं योग्य समयीं व योग्य ठिकाणीं आपणास सर्व समजेल. आतां मी मोघम सांगतो, कीं माझी आपली भेट झाल्या पासून आपलें दैव उघडलें आणि जें मी करितों तें सर्व कोणाच्या तरी आज्ञेनें करितों, इतकें ऐकून तूर्त आपण स्वस्थ असावें. इतकें सांगून त्यानें माझा पोशाक काढला व मी स्नान करावयास जाते समयीं मला आपण स्वस्थ असावें असें पुनः सांगून तो चालता झाला.

ही चमत्कारीक गोष्ट ऐकून माझ्या मनांत अनेक तर्क येऊं लागले; परंतु मला त्यांतील तत्व उमगेना. मी त्या हमामखान्यांत त्याची वाट पाहत फार वेळ बसलों. शेवटीं कंटाळून त्रासण्याच्या बेतांत आलों. इतक्यांत तो चार चाकर घेऊन आला. दोघांपार्शीं पोशाक व दोघां

पार्शी खावयाचे पदार्थ होते. तो म्हणाला, कीं महाराज, मला परत येण्यास फार उशीर झाला ह्याची क्षमा असावी. चाकर लोक हातचें सामान खाली ठेवून माझी बरदास्त ठेविण्या साठीं आले. त्यांनीं बारीक रुमालांनीं माझें अंग पुसून मला चांगला पोशाक घातला. तेव्हां मी असा अचंबा करूं लागलों, कीं हें सर्व चाललें आहे, ह्याचा शेवट तरी काय ? कोणाचे आज्ञे वरून माझी इतकी शुश्रूषा हे करित असतील बरें ? असा मी फार भ्रमांत पडून इतका उतावळा झालों, कीं ती उत्कंठा मला झांकेवेना. हें पाहून **घापूर** (तो खोज्या) म्हणाला, कीं महाराज, आपले अंतःकरणाचा उतावीळपणा व अस्वस्थता पाहून मला फार वाईट वाटतें ; परंतु आपला दुग्धा दूर करणें माझ्या स्वाधीन नाहीं. जी गोष्ट मी सांप्रत गुप्त ठेवीत आहे, ती सांगण्यास मला कोणाची मनाई जरी नसती किंवा विश्वासघात करून ती आपणास आतांच जरी सांगितली असती, तरी ती ऐकून आपलें चित्त स्वस्थ होतेंना. आतांच तें सांगेन तर हल्लीं पेशां दसपट अधिक काळजींत मात्र आपण पडाल ; ह्यास्तव रात्र होई पर्यंत दम धरावा म्हणजे सर्व समजेल.

त्याच्या बोलण्यावरून पुढें कांहीं तरी आनंदाची गोष्ट आहे इतका तर्क स्पष्टच झाला. तरी मनांतला हुरहुर राहीना. सर्व दिवसभर मला चैन झणून अगदीं पडलें नाहीं. संध्याकाळ केव्हां होईलशी झाली. मला वाटलें, कीं एकादी दुःखाची गोष्ट व्हावयाच्या पूर्वी समजली असल्यास जिवास जितकी वेदना होत नाहीं, तितकी सुखाची गोष्ट अर्धी समजली असतां होते. असो. शेवटीं रात्र झाली व चाकरांनीं घरांत दिवे लाविले व मुख्य महालांत मेणबत्या लाविल्या. तेथें मी व तो **घापूर** असे बसलों. तो मला धीर येण्या करितां बोले, कीं आतां येतील, क्षणांत येतील, अंमळ दम धरावा. शेवटीं कोणी दरवाज्यावर थाप मारली, तेव्हां त्यानें स्वतः जाऊन दरवाजा उघडला ; तो एक स्त्री आंत आली. तिला पाहतांच ती **कलोकैरी** झणून तत्काळ मी ओळखिलें. तिला पाहून मला फारच विस्मय झाला. मी तिला म्हणालों. अहो, तुम्हीं येथें कोणी कडे ? मला वाटलें होतें कीं तुम्ही शिराजांत आहां !

ती झणाली, कीं **अस्वाद**, मला पाहूनच आपणास इतकें आश्चर्य झालें, तेव्हां मी जी गोष्ट सांगणार आहे, ती ऐकून तर आपणास

आश्चर्य फारच होईल. इतकें तिने सांगतांच घापूर व दुसरे गुलाम खोलींतून निघून गेले आणि मी एकटाच कलीकैरीजवळ राहिलों. नंतर तिने खाली लिहिल्या प्रमाणे हकीकत सांगण्यास आरंभ केला:—

ती म्हणाली, महाराज, ज्या रात्री झलिकेची व आपली भेट झाली ती रात्र तुमच्या स्मरणांत असेलच, आणि तसेंच तुम्हीं जातेसमयीं तिने कोणतें वचन दिलें, त्याचाही तुम्हांस विसर पडला नसेल. दुसरे दिवशीं मी तिला कसाकाय निश्चय ठरला म्हणून पुसलें, आणि म्हणालें, कीं आपणा सारखे राजकन्येनें, हुजऱ्यावर फिदा व्हावें हें नीट नाहीं. ह्यांत लोक काय म्हणतील ? आणि बापास हें समजल्यास तो त्यास मारूनच टाकील. सारांश, आपणावरून तिचें मन फिरवावें ह्मणून मी होईल तितका यत्न केला. ह्याजबद्दल मला आपण क्षमा करावी. कारण माझ्या बोलण्यानें तिचें मन न फिरतां अधिकच आपले ठायीं दृढ झालें. शेवटीं माझा अगदीं उपाय हरला असें पाहून मी बोललें, कीं बाईसाहेब, आपण ज्या अनर्थांत उडी घालीत आहां तो मनांत येऊन माझें काळीज थरारतें ; पण ज्याअर्थी आपलें मन कोणत्याही उपायानें उलटतच नाहीं, त्याअर्थी आपला व आपल्या प्राणवल्लभाचा प्राण वांचून कार्य होईल अशी कांहीं तरी युक्ति काढावी. मला एक युक्ति सुचली आहे. परंतु ती फारच साहसाची असल्यामुळे तोंडा वाटें ती मला काढवत नाहीं. त्यावरून राजकन्या ह्मणाली, कीं सांग, ऐकूं दे ती युक्ति. ती कशीही असली तरी मजपासून छपवूं नको. मी उत्तर केलें कीं, माझ्या युक्ती प्रमाणें वागावयाचें असेल तर आपणास हें दरबार सोडून साधारण स्त्रीप्रमाणें रहावें लागेल. राजकन्येचा सर्व मान सोडला पाहिजे ; पण ह्या सर्व गोष्टींस लात मारण्या सारखा आपला अस्वादावर प्रेमा आहे का ? मोठ्यानें उसासा टाकून ती म्हणाली, कीं अगे त्यावर प्रेमा आहे ह्मणून विचारतेस ? अगे हें सर्व ऐश्वर्य व सर्व सुखें जाऊन अत्यंत गरीबी जरी त्याच्या पायीं येत असली, तरी चिंता नाहीं. त्याच्या पुढें सर्व दुनिया मला तुच्छ आहे : तर कोणाचा प्रतिबंध नसतां व कोणती ही गैर रीतीची गोष्ट न घडतां, सतत सारखा त्याचा समागम राहील अशी जी युक्ती कोणती तुला सुचली असेल, ती मला सांग. मी ती तत्काळ मान्य करितें. मी बोललें, कीं बाई साहेब, तुम-

चा इतका निर्धारच आहे त्या पेक्षां जी गोष्ट तुम्हास अनुकूल तीच करण्यास मजकडून आतां आळस होणार नाही. मला एक चमत्कारिक वनस्पति माहित आहे. त्या वनस्पतीचें पान मी आपणास आणून देईन. तें आपण आपल्या कानांत ठेवाल तर आपणास मेल्या प्रमाणें गाढ निद्रा येईल. असें झालें म्हणजे आर्थांतच आपणास देवाज्ञा झाली असें समजून आपणास कबरेत नेऊन ठेवतील. मग मी रात्रीं तेथें गुप्तपणें येऊन आपणास सावध करून घेऊन जाईन.

इतकें ऐकून मध्येंच मी प्रश्न केला कीं कलीकैरी, तर एकून राजकन्या झलिका खरोखरी मेली नाही ! ती आतां कोठें आहे ?

कलीकैरी म्हणाली, कीं महाराज, ती अद्यापि खुशाल आहे. स्वस्थपणें माझें बोलणें ऐकावें म्हणजे पुढें सर्व समजेल. ही माझी युक्ती ऐकतांच मोठ्या हर्षानें राजकन्या माझ्या गळां पडली आणि म्हणाली, सखे, तूं मोठी चतुर आहेस. परंतु काहीं वेळानें त्या हर्षातून स्वस्थ झाल्यावर तिनें उत्तर क्रियेच्या संबंधानें पुष्कळ शंका घेतल्या ; पण मीं त्या सर्व शंकांचें समाधान केलें. नंतर त्या प्रमाणें करण्याचा आमचा बेत ठरल्यावर आम्ही त्या उद्योगास लागलों. प्रथमतः झलीकानें आपल्या मस्तकांत अतिशय तिडका येतात म्हणून सोंग करून ती निजून राहिली. दुसरे दिवशीं तिचा फारच वाखा आहे असा मी बोभाट केला, तेव्हां राजवैद्य तिची प्रकृति पहावयास आला, परंतु त्यास फसविणें थोडक्यांतच होतें. त्यानें औषधें दिलीं ; पण तीं घेतो कोण ! दिवसानु दिवस राजकन्येचें दुखणें अधिकच वाढलें, आणि ज्या समयीं आतां हिनें मरावें असें मला योग्य दिसलें, तेव्हां मी तो पाला आणून मी तिच्या कानांत घातला. आणि लागलेंच रडत रडत जाऊन पादशाहास वरदी दिली, कीं ताई साहेब, एक दोन घटकेच्या सोबती आहेत, तर त्यांस सरकारा पाशीं काहीं बोलावयाचें आहे, व त्यांनीं मला आपणास बोलावूं पाठविलें आहे. तो तसाच उठून कन्येपाशीं आला. तीं औषधीचा अम्मल बसत चालला होता. तिच्या चेहऱ्यावर मृतकळा येत चालली होती. तें पाहून राजाचें अंतःकरण कळवळलें, आणि तो रडूं लागला.

राजकन्या खोल शब्दानें बोलली, कीं महाराज, आपली निरंतर मजवर

ममता आहे, ह्यास्तव माझी इतकीच प्रार्थना आहे, कीं माझ्या अंतःकरणांत शेवटची एक इच्छा आहे, ती आपण पूर्ण करावी. माझ्या मनांत आहे, कीं, मी मेलें म्हणजे मला एकट्या कलिकैरीनें स्नान घालावें, दुसरे कोणी हात लावूं नये; आणि प्रथम रात्रीं सैतानांनं माझ्या जिवास क्लेश देऊं नये म्हणून तिनें एकटीनेंच माझ्या प्रेता शेजारीं थडग्यांत बसून पैगंबराची प्रार्थना करावी, व तिचे एकटीचेच अश्रू माझ्या कबरेवर प्रथम पडावे. पादशाह म्हणाला, कीं मुली, तुझ्या इच्छे प्रमाणें कलिकैरीच तीं कृत्यें करील. पुनः ती बोलली, कीं महाराज, इतकेंच नाहीं, आणखी माझी एक विनंती आहे कीं, माझा काळ झाला म्हणजे तत्काळ कलिकैरीस दासीपणांतून मुक्त करावें, व आजपर्यंत जी तिनें मजवर ममता केली, ती बदल आपल्या ऐश्वर्यास साजे असें चांगलें बक्षीस तिला आपण द्यावें.

पादशाहानें उत्तर केलें कीं, मुली, जें तूं सांगितलें त्यांत कांहीं एक उणें पडूं देणार नाहीं. काळजी सोड. तुझें मरण पाहणें माझ्या प्रारब्धीं असेल, तर मी शपथ घेऊन सांगतो, कीं तुझ्या आवडत्या दासीस पुष्कळ बक्षिसें देऊन तिला पाहिजे तिकडे जाण्यास मोकळीक देईन.

असें त्याचें बोलणें होत आहे तोंच वनस्पतीचा पूर्ण अमल बसून झलिका अगदीं प्रेतासारखी होऊन पडली. तें पाहून ती संपली असें पादशाहास वाटून तो फार दुःखी होऊन आपल्या महालीं निघून गेला. त्यानें जाते समयीं हुकूम केला, कीं झलिकेच्या प्रेतास स्नान घालणें वगैरे सर्व एकट्या कलिकैरीनेंच करावें. दुसरे कोणी त्यास हात लावूं नये. तेव्हां त्याप्रमाणें मी सर्व सोंगें केलीं व तिचें प्रेत एका पांढऱ्या वस्त्रांत गुंडाळून पेटांत घातलें. नंतर राजकन्येस मोठ्या थाठानें कबरेत नेऊन ठेवलें व तेथें पादशाहानें पहिल्या रात्रीं मला एकटीसच संरक्षणार्थ बसविलें. चांगली पुष्कळ रात्र झाल्या वर आस पास कोणी नाहीं असें नीट पाहून मी राजकन्येस पेटांतून काढून सावध केली, आणि मी लपवून आपल्या बरोबर वस्त्रें नेलीं होतीं, तीं तिला नेसवून ज्या ठिकाणीं घापूर आमची वाट पाहत बसविला होता, तेथें आम्ही गेलों. त्या इमानी खोज्यानें एक लहनासें घर घेऊन ठेविलें होतें; तेथें तो राजकन्येस घेऊन गेला आणि मी माघारीं जाऊन त्या कबरेत उजाडे पर्यंत

राहिलें. मी कांहीं सटरफटराची एक वळवटी गुंडाळून पेटांत घालून ठेविली. प्रातःकाळी पाहरा बदलण्यास राजकन्येच्या दुसऱ्या दासी आल्या. तेव्हां मी पुष्कळ रडून मोठ्याने आक्रोश करीत राजवाड्यांत गेलें. तें पाहून पादशाहानें पूर्वी ठरविल्या पेक्षांही ज्यास्ती बक्षीस मला दिलें. मला दहाजार मोहरा देण्या विषयीं त्यानें खजिनदारास हुकूम केला; त्या घेऊन मी दरबार सोडून जाण्याची परवानगी मागतांच ती मला मिळाली, व षापुरासही मजबरोबर जाण्या विषयीं हुकूम झाला. मग मी क्षणभर विलंब न करितां आपली युक्ति सफळ झाली. ही आनंदाची बातमी सांगण्या साठीं राजकन्या होती तिकडे गेलें. मग लागलीच दुसरे दिवशीं, मला येऊन भेटून जा अशी एक तुमच्या नांवाची चिथी लिहून षापुराहार्तीं राजवाड्यांत पाठविली; परंतु तुम्ही आजारी आहां, कोणास भेटण्या सारखे नाहीं असें समजलें. त्यावर तीन दिवसांनीं पुनः त्यास पाठविलें. तेव्हां त्यानें येऊन सांगितलें, कीं तुम्हीं राजवाडा सोडून निघून गेलां व तुमचें काय झालें हें कोणास माहीत नाहीं. मग आम्ही सर्व शहरांत शोध घेतला व षापुरानें तर तुमचा शोध लावण्या साठीं पराकष्टा केली. शेवटीं निराशा होऊन आम्ही शोध करण्याचें सोडून दिलें, आणि आम्ही शिराजाहून निघालों. कदाचित् तुम्ही सिंधु नदीकडे गेलां असाल असा तर्क वाटून आम्ही तोच मार्ग धरिला. मार्गांत गावोगांवीं राहून तुमचा तपास केला; परंतु शोध लागला नाहीं.

एके दिवशीं आम्ही एका शहराहून दुसऱ्या शहरास जात असतां ज्या कारवाना बरोबर आम्ही जात होतो, त्यास चोरांनीं गांठलें. कारवानांतल्या लोकांनीं आपलें रक्षण करण्या करितां पुष्कळ लढाई केली; परंतु चोरांनीं त्यांस जेर करून सर्वस्वीं नागविलें. त्या दंग्यांत अर्थातच अम्हापाशीं जो पैका व जवाहीर होते तेंही सर्व लुटलें गेलें, व चोरांनीं आम्हास कंधारास नेऊन तेथील एका गुलामाच्या सौदागरास विकलें. त्या सौदागरानें झलिका कंधारच्या राजास नेऊन दाखविली. फिरोज शाह तिला पाहतांच अगदी मोहित झाला आणि तूं कोठून आलीस म्हणून त्यानें तिला पुसलें. तिनें सांगितलें, कीं आमची जन्मभूमी आर्मस शहर आहे. राजानें आणखी कांहीं प्रश्न विचारले, त्यांचींही तिनें

तशींच उत्तरें दिलीं. शेवटीं त्यानें आम्हास खरेदी करून आपल्या जनानखान्यांत ठेविलें. कंधारच्या राजाची तिजवर अतिशय प्रीति आहे; परंतु तिला तुमचा विसर पडला नाहीं. तो राजा नित्य तिचें आर्जव करतो; परंतु अद्यापि ती त्यास राजी झाली नाहीं. काल रोजीं आपली भेट झाल्याचें वर्तमान षापुराणें सांगितलें. तें ऐकून तिला इतका हर्ष झाला, कीं त्याच्या योगानें ती अगदीं वेडी झाली. तिनें लागलीच त्यास आज्ञा केली, कीं एक सुंदर घर घेऊन तेथें आज तुझ्यास घेऊन जावें व तुम्हास कोणत्याही गोष्टी विषयीं न्यूनता पडूं देऊं नये. हें सर्व झालेलें वर्तमान तुझ्यास कळविण्या करितां तिनें मला येथें पाठविलें आहे. उद्यां रात्रीं तुमची व तिची गांठ पडेल. आम्ही कोणास न कळू देतां राजवाड्या बाहेर पडून बागेच्या चोरदारानें येथें येऊं. त्या दाराची किल्ली आम्हा पार्शींच आहे. ह्याप्रमाणें सर्व हकीकत सांगून ती राजकन्येची दासी उठून आपल्या धनिना कडे चालती झाली व षापुरही तिला पाँचविण्याकरितां गेला.

हें सर्व ऐकून माझें सर्व अंतःकरण झलिकेकडे लागलें. मला मध्यें तिचा विसर पडला होता; परंतु ह्या वेळीं माझा प्रेमा दसपट वाढला. मग रात्र भर डोळा लागला नाहीं. दुसरा दिवस मला युगा सारखा वाटला. शेवटीं मी इतका उतावीळ झालों, कीं माझा प्राण निघून जातो असें मला वाटलें. इतक्यांत दरवाज्यावर थाप ऐकिली. माझ्या एका चाकरांनें दार उघडतांच प्रथम राजकन्येस खोलींत येतांना मी पाहिलें. त्या समयीं माझ्या अंतःकरणाची वृत्ति कशी झाली हें मला वर्णितं येत नाहीं, व तिला ही मला पाहून अद्भुत हर्ष झाला. मीं तिला पाहतांच धावून जाऊन तिचे पाय घट्ट धरले. तोंडा वाटें शब्द निघेना असा गहिवर आला. मग तिनें मला बलात्कारानें उठवून जवळ बसविलें आणि ती म्हणाली, कीं अस्वाद, आपली पुनः भेट झाल्या बदल मी परमेश्वराचा मोठा उपकार मानितें. आपण अशी आशा धरूं, कीं तो आपल्या कृपेचा शेवट येथेंच होऊं न देतां आपला मनोरथ सिद्ध होण्यास जें नवीन विघ्न आलें आहे तें दूर करील. तर त्या कृपाळू भगवंतावर भार ठेवून त्या सुखाच्या दिवसाची अपेक्षा करीत आपण येथेंच स्वस्थ राहूं. आतां स्वस्थपणें आपली भेट न झाली तरी

निदान परस्परांची खबर तरी समजेल, व कधीं कधीं चोरून मारून भेटीही होतील, ह्यांतच संतोष मानावा. अशा बोलण्यांत बहुत्येक रात्र निघून गेली. दुसरे दिवशीं माझे अंतःकरण हर्षांत पोहत होतें, तथापि ज्या फकीरा बरोबर मी कंधारास आलों होतो, त्यास मी विसरलों नाहीं. मी नाहींसा झाल्या मुळें त्यास फार दुःख झालें असेल असें मनांत आणून त्याचा शोध लावावा म्हणून मी जात असतां, त्याची माझी रस्त्यांत अवचित गांठ पडली. तेव्हां आम्ही उभयतां एकमेकांस भेटलों.

मी बोललों कीं, मित्रा, माझे नवीन वर्तमान तुला कळवावें; नाहीं तर तूं उगींच काळजी करीत असशील असें जाणून मी आतांच धर्मशाळेंत यावयास निघालों होतो. मी तुला कांहीं वेळ घोरांत ठेविलें ह्यांत संशय नाहीं. त्यानें उत्तर केलें, कीं घोरांत ठेविलें ह्यांत संशय नाहीं. मला तुजविषयीं मोठी काळजी उत्पन्न झाली होती. वाहवा; हीं वस्त्रें रे, कोठलीं ? तुझी दैवरेषा उपटल्या सारखी दिसते. बाबा, मी तुज बदल उगींच वेड्या सारखा काळजी करीत पडलों होतो. तूं तर चैनींत गर्क झाला होतास असें दिसतें. कां कोठें रंगला होता ?

मी उत्तर केलें. होय, मी मौजेत होतो खरा; पण मित्रा, मी ज्या सुखांत आहे त्याची कल्पना सुद्धां तुला व्हावयाची नाहीं. आतां माझे सुख त्यां केवळ डोळ्यांनींच पहावें इतकें माझ्या मनांत आहे असें नाहीं; तर तुलाही त्याचा अंश मिळावा असें मी इच्छितों. ह्यास्तव तूं आपली धर्मशाळा सोडून मजपाशीं रहा.

असें बोलून मी त्यास आपल्या घरीं घेऊन गेलों, आणि सर्व वाडा त्यास दाखविला. ते दिवाणखाने व तें सामान पाहून त्यास पराकाष्ठेचा विस्मय झाला व किती एक वेळ त्याच्या तोंडावाटें असा उद्गार निघाला, कीं हे ईश्वरा, इतकें सुख देण्या सारखें इतर मनुष्या पेक्षां अस्वादानें काय पुण्य केलें आहे ? त्याजवरून मी त्यास विचारलें, कीं फकीरा, तुला माझे सुख पाहून बरें वाटत नाहीं ? मला वाटतें, कीं माझा उत्कर्ष पाहून तुला खचीत खेद होतो ? त्यानें उत्तर केलें, कीं तसें कांहीं नाहीं. मला तर तेणें करून उलटा अधिक हर्ष झाला आहे. मला मित्राचें वैभव पाहून जसा संतोष वाटतो, तसा दुसऱ्या कशानेंच वाटत नाहीं. ह्या प्रमाणें सांगून

मी त्याचें बोलणें खरें मानावें म्हणून त्यानें मोठ्या प्रेमानें मला आलिंगन दिलें. तेव्हां तो निष्कपटी आहे असें मी समजलों, आणि त्याजवर विश्वास ठेवून अत्यंत असूयक, मित्रद्रोही व दगेबाज अशा त्या दुष्टास मी आपली इत्थंभूत सर्व हकीगत तिळमात्र ही दिक्कत मनांत न आणित्तां सांगितली.

अशा रीतीनें आम्ही कांहीं दिवस राहिलों. प्रति दिवशीं षापुर किंवा कलोकैरी ह्यांनीं येऊन राजकन्येचें वर्तमान मला सांगावें. राजकन्येनें ही कधीं कधीं स्वतः चोरून यावें; त्या वेळीं तर मला वाटावें, कीं मी स्वर्गांतच आहे, आमची प्रीति अधिक अधिकच वाढत चालली, हें पाहून त्या फकीरानें फारच संतोष दाखवावा. व मीही त्यास जिवलग मित्र समजून आपली सर्व कच्ची हकीकत सांगावी.

एके दिवशीं मी पलंगावर पडलों आहे व वृत्ति एकाग्र होऊन झलिकेकडे लागली आहे इतक्यांत एकाएकीं मोठा गलबला ऐकून मी शुद्धीवर आलों आणि काय आहे म्हणून उठून पाहतों, तर फिरोजशाहाचे शिपाई दृष्टीस पडले. त्यांस पाहतांच माझी पांचावर धारण बसली.

त्यांतील जमादार मला म्हणाला, कीं चला आम्हाबरोबर तुम्हांस राजवाड्यांत नेण्याविषयीं हुकूम झाला आहे. मी पुसलें, कीं असा मी गुन्हा तरी काय केला आहे? मजवर कोणता आरोप आहे? त्यानें उत्तर केलें, कीं तुम्हास पादशाहाकडे न्यावें येवढाच काय तो हुकूम आहे. कशा करितां हें अह्मास ठाऊक नाही. तुम्ही तेथें चला. तुम्हास धोर येण्यासारखी एक गोष्ट सांगतो, कीं जर तुम्ही निरापराधी असाल तर तुम्हास भिण्याची अगदीं गरज नाही. येथील पादशाह फारच न्यायी आहे. तो पुरा इनसाफ केल्यावांचून कधीं कोणास शिक्षा देत नाही; पण ज्यावर अपराध पुराव्यानिशीं शाबूद होतो, त्याचा तो तिळमात्र मुलाजा करित नाही. ह्याजकरितां तुजकडून खरोखरी जर गुन्हा झाला असेल, तर मात्र, बापड्या, तुम्ही धडगत नाही.

आतां कसें असलें तरी मला जाणें प्राप्त होतें, नाहीं ह्मणून उपयोग नव्हता. मग मी राजवाड्याकडे जात असतां मनांत विचार करूं लागलों कीं फिरोजशाहास माझा व झलिकेचा स्नेह आहे हें खचित समजलें असावें, परंतु ही गोष्ट फुटली कशी? आम्ही राजवाड्यासमोर

आलों तों तेथें गुन्हेगारांचीं डोकीं मारण्याच्या चार घडवंच्या मांडून सर्व तयारी झाली होती. तें माझ्या दृष्टीस पडतां ही तयारी अमच्या साठीच आहे असें माझ्या ध्यानांत आलें. कारण कीं फिरोजशाहाची इतकी इतराजी झाली असतां डोकें मारण्याची शिक्षा तरी निश्चयें आपणास व्हावयाचीच असें मला वाटलें. मग मी ईश्वरास आठवून त्याची प्रार्थना केली, कीं ईश्वरा, झलिकेस तरी ह्या संकटांतून वांचोव. नंतर राजवाड्यांत जातांच जमादारानें मला राजाच्या कचेरींत नेलें. तेथें पादशाह, मुख्य वजीर व फकीर असे तिघेजण होते. मी त्या घातक्यास पाहतांच ह्याच अधमानें विश्वासघातकरून माझा गळा कापला असें समजलों.

फिरोजशाह मला म्हणाला, कीं तूंच काय माझ्या झलीकेची चोरून भेट घेत असतोस ? अरे, नीचा, पामरा, तूं मजबरोबर खेळ मांडले आहेस काय ? माझ्या प्रश्नांचीं खरीं व साफ उत्तरें दे ; मी गुन्हेगारांचा कधीं ही मुलाजा करीत नाहीं, हें तुला ह्या शहरांत तूं आलास तेव्हांच समजलें होतें कीं नाहीं ?

मी उत्तर केलें, कीं होय सरकार, मला तें सर्व समजलें होतें. पुनः त्यानें पुसलें कीं तर ती गोष्ट तुला माहीत असतां एवढा अत्यंत मोठा अपराध त्वां कसा केला ? मी म्हणालों कीं महाराज, रागावूं नये. अत्यंत गरीब व भितरा जो पारवा तो सुद्धां स्त्री प्रेमाच्या योगानें धाट होतो. महाराज, जो प्रेमवश झाला तो कोणास भीत नाहीं. मी आपलें डोकें द्यावयास किंवा सरकार करतील ते हाल करून घेण्यास सिद्ध आहे. आपणास विनंती हीच कीं, झलीकेस मात्र क्षमा असावी. मला किती ही यातना झाल्या तरी त्यां बदल मी आपणास बोल लावणार नाहीं. अरे रे ! मी येथें येण्यापूर्वीं ती बापडी आपल्या महालांत स्वस्थ होती. ती ह्या करंट्यास उत्तरोत्तर विसरून आपल्या सारखे थोर राजास सुख देती ह्यांत संशय नाहीं. कारण मी भेटण्या पूर्वीं मी मेलों असें समजून तिला माझ्या भेटीची आशा देखील राहिली नव्हती ; परंतु मी ह्या शहरांत आल्याचें समजतांच तिची सर्व प्रीति पुनः उडवली. तर महाराज, तिचें मन तुम्हावर न बसण्यास मीच कारण आहे. ह्यास्तव जी शिक्षा देणें ती मलाच द्यावी. तिजकडे कांहीं दोष नाहीं.

असें मी बोलत आहे तों पादशाहानें झलीकेस बोलावून आणिलें व तिच्या मागे वापूर व कलीकैरी हीं दोघेही आलीं. झलीका माझे शेवटचे शब्द ऐकतांच पुढें झाली आणि फिरोजशाहाचे पाय धरून बोलली, कीं राजाधिराज, ह्या तरुण मनुष्यास क्षमा करावी. अपराधी काय ती ही आपली दासीच आहे. ह्याजकरितां जी शिक्षा होणें ती मलाच व्हावी.

पादशाह म्हणाला, कीं तुम्ही दोघे राजद्रोही आहां. तुम्हांतून कोणासही क्षमा होत नाही. तुम्हा दोघांस मृत्युच योग्य आहे. पहा, ही कृतघ्न स्त्री, ज्या अविचारी मनुष्यानें माझे मन दुखविलें त्यावर मी दया करावी, म्हणून मला हात जोडते. तसेंच ज्या स्त्रीवर आपला लोभ तिच्या प्राण जाऊं नये इतकेंच काय तें ह्या मूर्खाच्या मनांत वागतें ; दुसरें कोणतेंही अयोग्य कृत्य करण्याची त्यांस पर्वा नाही. हीं दोघे ही आपला आषक साक्षात् माझ्या पुढें प्रकट करून दाखवतात. त्यांस कांहीं शरम वाटत नाही. काय हा उद्धटपणा ; असें बोलून आपल्या प्रधानाकडे वळून म्हणाला कीं, प्रधाना, ह्या दोघांचीं डोकीं मारवून त्यांचीं मर्ढी कुत्र्यांस व गिधाड्यांस खावयास टाकण्याचा हुकूम दे.

मग राजाज्ञे प्रमाणें प्रधान आम्हास घेऊन जाऊं लागला असतां, राजकन्येचा प्राण वांचविण्या करितां शेवटचा उपाय करावा असा मनाचा धडा करून मी मोठ्यानें ओरडून म्हणालों, कीं महाराज, अमळ थांबा, आपण काय करितां ह्याचा विचार करा. ही राजाची कन्या आहे. तिची आपण अशी अमर्यादा करूं नये. आपणास कितीही संताप आला असला, तरी तो क्षणभर आंवरावा व ती ज्या कुळांत जन्मली आहे, त्या प्रतापशील कुळाकडे तरी लक्ष्य द्यावें, हें आपणास उचित आहे.

हे माझे शब्द ऐकतांच फिरोज शाह दंग झाला. त्यानें झलिकेस पुसलें, कीं तुझा बाप कोणत्या देशाचा राजा गे ?

त्या समयीं राजकन्येनें मजकडे मोठ्या रोंखानें पाहिलें. ती म्हणाली, कीं हाय हाय ! अस्वाद, तुझी अकल कोठें गेली ? जी गोष्ट तूं मला देखील सुचवूं नये, ती स्वतःच कशी बोललास ? झांकल्या मुठीनें मरण येतें तरी पुरवतें ; परंतु ही गोष्ट तूं उघडकीस आणून माझ्या तोंडास काळोखी लावली. तुला काय म्हणावें ? नंतर फिरोजशाहास म्हणा-

ली, कीं महाराज, ज्या दासीस आपण दुर्मरणाची शिक्षा ठरविली आहे ती इराण देशाच्या पादशाहाची कन्या होय. असें सांगून पुढें तिनें आपली सर्व हकीकत राजास कळविली.

राजास हें ऐकून फारच आश्चर्य झालें. ती ह्मणाली, कीं महाराज, जी गोष्ट मी मरें तों पर्यंत आपच्या हृदयांत ठेवावी ह्मणून योजिलें होतें, ती सर्व आपणास श्रुत केली, आणि ती माझ्या प्रियाच्या अविचारामुळेच केवळ बाहेर पडली. आतां मीं आपलें सर्व वृत्त आपणास कळविलें. राजकन्येस अत्यंत अयोग्य असें जें हें कृत्य मी कामांध होऊन केलें, त्याची मला अतिशय शरम वाटते. तर आतां माझे डोकें मारण्यास क्षणभर ही विलंब करूं नये, इतकीच माझी प्रार्थना आहे.

राजांनें उत्तर केलें, कीं बाई, मी शिक्षेचा हुकूम रद्द करितों. कारण तुला शिक्षा करणें अन्याय आहे. तो मी कसा करावा ? तुझा इमानीपणा पाहून मी फार संतुष्ट झालों. तुझी गोष्ट ऐकिल्यावरून आतां तुजविषयीं माझ्या अंतःकरणांत निराळी समजूत झाली आहे. तुला आतां माझे कांहीं बोलणें नाहीं. मी तुला दासपणांतून मुक्त करितों. तूं व अस्वाद असे उभयतां सुखी असा. **घापूर** व तुझी मैत्रीण **कलीकैरी** ह्यांसही मी दासत्वांतून मुक्त केलें आहे. तुम्ही आपला काळ परस्परांच्या समागमांत मोठ्या आनंदानें घालावा. तुमच्या सुखास ईश्वर कधींही विघ्न न आणो. नंतर तो फकिराकडे वळून म्हणाला, कीं अरे, तूं मोठा विश्वासघातकी अधम आहेस, तुला विश्वासघाता बदल व मत्सरा बदल शिक्षा झाल्यावांचून राहाणार नाहीं. तुझें अंतःकरण इतकें दुष्ट व नीच आहे, कीं तुला आपल्या मित्राचें सुख पाहवेना, आणि मी शिक्षा करावी म्हणूनच तूं त्याची चाहडी मजपाशीं केली. ह्या अपराधा बदल दुष्टा, तुझें डोकें मारलें पाहिजे.

ह्या लुच्चास डोकें मारण्या करितां शिपाई नेत असतां झलिका व मी उभयतांनीं कंधारच्या राजाचा अतिशय उपकार मानून त्याच्या पायांवर डोकें ठेविलीं आणि त्यास खातरी करून सांगितलें, कीं आम्ही आपले उपकार कधींही विसरणार नाहीं. नंतर आम्ही राजवाड्यांतून **घापूर** व **कलीकैरी** ह्यांस बरोबर घेऊन निघालों आणि एका धर्मशाळेंत जाऊन रहावें असा बेत करून धर्मशाळेस जातों, तों राजाकडून एक कामदार

आला. तो म्हणाला, कीं तुम्हास एक घर पाहून द्यावें असा मला फिरोज शाहाचा हुकूम आहे, व मुख्य प्रधानाचें घर शहरच्या वेशी जवळ आहे, तें तो आपणास देत आहे. तेथें तुमची चांगली सोय होईल. मी तुम्हास त्या ठिकाणीं घेऊन जातो. तुम्ही कृपा करून मजबरोबर चलावें. त्यावरून आम्ही तिकडे गेलों. तें घर मोठें असून फार रमणीय होतें. तेथें पुष्कळ चाकर होते त्यांनीं आम्हास सांगितलें, कीं आमच्या धन्याचा आम्हास असा हुकूम आहे, कीं आपण ह्या घरांत आहां, तोंपर्यंत आपणास कोणत्याही गोष्टीची कमताई पडूं देऊं नये, व धन्यासारखीच आपली बरदास्त राखावी.

त्या घरांत राजकन्येचें व माझें आंतचें आंत लग्न लागलें. दोन दिवस झाल्यावर पादशाहानें आपले वजिराबरोबर आम्हास पुष्कळ बक्षीसें पाठविलीं. वजिरानें जातीनें घेऊन आम्हास शालजोड्या वगैरे उंचउंच वस्त्रें व मोहरांचे वीस तोडे दिले. नंतर मी राहिलों होतो तें घर माझें सत्तेचें नव्हतें, ह्यामुळे मला तेथें राहणें प्रशस्त वाटेना. त्यासमयीं राजानें द्रव्य वगैरे कोणत्या गोष्टीची कमताई ठेविली नव्हती, ह्याणून मी स्त्रीस घेऊन बगदादशहरास जाण्याची तयारी केली, आणि व्यापाऱ्यांच्या थव्याच्या सोबतीनें सुखरूप तेथें जाऊन पोचलों.

तेथें गेल्यावर मी आपल्या खासगत वाड्यांत राहिलों, आणि कांहीं दिवस पर्यंत वाटेचा शीण उतरण्या करितां स्वस्थपणें विश्रांति घेतली. नंतर मी शहरांत जाऊन इष्ट मित्रांच्या भेटी घेतल्या. त्या सर्वांनीं मला पाहून फार आश्चर्य केलें. कारण, कीं ज्या दुष्टांनीं मला समुद्रांत टाकलून दिलें होतें, त्यांनीं मी मेल्याचें वर्तमान शहरांत फैलावून दिलें होतें. नंतर ते लुच्चे बगदादांतच आहेत असें कळतांच मी मुख्य प्रधानाकडे जाऊन त्यांनीं कसा माझा घात केला तें सर्व त्यांस सांगितलें. तें ऐकून त्यांनीं लागलेंच त्यांस कैद करून आणलें. तेव्हां मी त्यांस सवाल केला, कीं मला जहाजांत झोंप लागली असतां तुम्ही उचलें, त्यावेळीं मी जागा होऊन हें काय करितां असें विचारलें असून तुम्ही मला उत्तर न देतां जहाजांतून समुद्रांत टाकलून दिलें कीं नाहीं ?

त्यांनीं उत्तर केलें, कीं तुला तसें स्वप्न पडलें असेल किंवा झोंपेंत असतां तूंच समुद्रांत उडी घातली असेल. प्रधान बोलला, कीं तर मग हा

आर्मस येथें होता, तें तुम्हांस माहीत नाही, ऐकून ? ते म्हणाले कीं आम्ही ह्यास आर्मस शहरांत पाहिलें नाहीं. त्याजवरून प्रधान त्याजवर डोळे फाडून गर्जला, कीं अरे, लुच्चे हो, तुम्ही ह्यास आर्मस शहरांत पाहिलें असा तेथील न्यायाधीशाचा दाखला दाखविला तर ?

हें भाषण प्रधान त्यांची परीक्षा पाहण्या करितां केवळ बोलला. तें ऐकून त्यांचीं तोंडे उतरलीं आणि ते अगदीं गांगरून गेले. हें पाहतांच प्रधान ह्मणाला, का गुन्हा पदरांत घ्या, नाही तर आतां कोरडे उडतील. नंतर त्यांनीं सर्व अपराध कबूल केला. मग हें वर्तमान कालिफास विदित करून शिक्षेचा ठराव होई पर्यंत त्यांस गुमानी कैदेत ठेविलें. तेथें ते पाहरेकन्यांस लांच देवात अथवा त्यांची नजर चुकवात ; कांहीं तरी हिकमत करून ते तेथून पळाले आणि बगदादांत छपून राहिले. सरकारानें त्यांचा पुष्कळ शोध केला ; परंतु कोठें पत्ता लागला नाहीं. त्या समयीं त्यांची सर्व जिनगी सरकारांत जप्त झाली आणि त्यांतून थोडास माल माझ्या चोरीच्या नुकसानीबद्दल मला मिळाला.

हें सर्व झाल्यावर माझी इच्छा इतकीच होती कीं आपण राजकन्ये सहित स्वस्थ राहून सुखांत दिवस घालवावे, व तें सुख चिरकाळ रहावें इतकेंच देवापाशीं मागत होतो ; परंतु हाय हाय ; मनुष्याची आशा व्यर्थ असते. निरंतर पूर्ण सुख भोगणें त्याच्या दैवीं नाहीं ? त्यास वारंवार दुःख व काळजी ह्यां पासून पीडा व्हावयाचीच. एके दिवशीं मी एका मित्राच्या घरीं मेजवानीस गेलों होतो. तेथून संध्याकाळीं घरीं जाऊन दरवाज्यावर चाली प्रमाणें थाप मारली ; परंतु कोणी कडी काढीना ; म्हणून मी दरवाजा मोठ्याने खडखडविला. तथापि कोणी उघडीना. तेव्हां मला नवल वाटून मनांत मोठा धाक वाटला. मी मनांत म्हटलें, कीं हें काय ? हें मजवर कांहीं तरी नवीन अरिष्ट तर आलें नाहीं ना ? माझा आरडा ओरडा ऐकून कित्येक शेजारी पाशारी आपापल्या घरा बाहेर आले, आणि माझ्या घरांत कोणी चूं देखील करीत नाहीं, हें पाहून त्यांस ही फार आश्चर्यवाटलें. मग आम्हीं दरवाजा फोडला आणि आंत जाऊन पाहतां तों माझ्या चाकरांचे गळे कापलेले असून ते जमिनीवर रक्तांत लोळत पडले होते. तेथून झलिकेचे खोलींत गेलों. तों तेथें ही मोठा भयंकर चमत्कार दृष्टीस पडला. पापूर व कलीकैरी हीं रक्तानें नाहून जमिनी-

वर मरून पडलीं होतीं. मीं झालिकेस हांक मारली ; परंतु तिनें उत्तर दिलें नाहीं. घराचा कोपरान कोपरा पाहिला ; परंतु तिचा ठिकाण लागेना- हा मजवर फारच मोठा गहजब झाला. मूर्च्छा येऊन पडूं लागलों असतां, मला एका शेजाऱ्यानें सांवरून धरलें. त्या समयीं मला ही मृत्यु आला असता तरी बरें होतें ; परंतु तसें कां होईल ? आणि तसें झाल्यावर पुढील अपेष्टा कोणी भोगावी ?

मग शेजाऱ्यांनीं मला सावध केलें. मी त्यांस पुसलें, कीं माझ्या घरांत एवढा अनर्थ उसळला असतां तुम्हांस समजलें देखील नाहीं हें कसें ? तेव्हां ते ह्मणाले, कीं ह्या गोष्टी विषयीं आझास ही मोठा चमत्कार वाटतो. नंतर मी तें वर्तमान न्यायाधीशास जाऊन सांगितलें. त्यानें आपला नायब व कांहीं शिबंदी आसपास तपास लाविण्या करितां पाठविली ; परंतु त्यांस कोठें मागमुस लागला नाहीं. सर्व लोक नानाप्रकारच्या कल्पना करूं लागले. मला व आणखी कित्येकांस देखील वाटलें, कीं हें कृत्य माझ्या पूर्वींचे सरकतदारांचेंच असावें. ह्या गोष्टीमुळे मला इतकें दुःख झालें कीं, मी पुढें फार दिवस दुखण्यास पडलों. पुढें नीट झाल्यावर मी आपलें घर विकलें आणि सर्व चिजबस्त घेऊन मोझल येथें माझा एक नातलग राहत होता त्याच्या घरीं रहावयास गेलों. तो नातलग मोझलच्या मुख्य वजिराच्या घराण्यांतला होता. त्यानें माझा चांगला समाचार घेतला. आणि पुढें लवकरच त्या प्रधानाची व माझी ओळख झाली. त्या समयीं माझ्या आंगीं काम करण्याची चांगली हुशारी आहे असें पाहून प्रधानानें मला एक असामी लावून दिली. मला जें काम दिलें होतें तें मी फार हुशारीनें व मेहनतीनें चालविलें म्हणून माझी लवकरच बढती झाली. मजवर प्रधानाची कृपा उत्तरोत्तर वाढून माझी राज्यकारभार करण्यांत इतकी गति झाली, कीं मी त्यास कारभारांत मदत करूं लागलों. नंतर कांहीं वर्षांनीं तो प्रधान मृत्यु पावला. त्या वेळेस राजाची मर्जी मजवर फारच असल्यामुळे मलाच दिवाणगिरीचीं वस्त्रें मिळालीं. मीं तें ही काम दोन वर्षे करून राजाची मर्जी प्रसन्न करून घेतली. व सर्व प्रजेस सुख दिलें. राजानें आपली कृपा मजवर चांगली आहे हें दर्शविण्या करितां मला अतलमुलक हा किताब दिला. ती गोष्ट मुख्य मानकऱ्यांच्या पोटांत सलूं लागली आणि त्यांनीं

गुप्तपणें मला बुडविण्याचा फंद मांडला. तो हेतु सिद्धीस जाण्या करितां त्यांनीं प्रथमतः राजपुत्राचे कान भारले व त्यानें आपल्या चोंबडक्यांस अनुसरून मला कामावरून दूर करावें म्हणून राजास सांगितलें. राजानें प्रथम ऐकिलें न ऐकिलेंसें केलें; परंतु शेवटीं पुत्राचा फारच आग्रह पडल्यामुळे त्यानें मला कामावरून काढलें. त्याजवरून मी मोझल शहर सोडलें आणि दमास्कस येथें येऊन आपल्या सेवेत हजर झालें.

राजाधिराज, मी आतां आपला सर्व वृत्तांत सांगून माझ्या दुःखाचें कारण ही सांगिलें. झलिका नाहींशी झाली. तिची मला क्षणोक्षणी स्मृति होऊन माझ्या अंतःकरणांत कोणत्याही गोष्टीचा हर्ष होत नाहीं. ती मेली असें कळतें तर एक प्रकारें विस्मरण होतें; परंतु तिचें काय झालें असेल, ह्या दुग्ध्यामुळे तिचें वारंवार स्मरण होऊन माझ्या अंतःकरणास निरंतर दुःखोग्दार येतात.

बद्रुदिन लोलो राजा व त्याचा प्रधान

ह्यांची गोष्ट. पुढें चालू.

प्रधान अतलमुल्कानें आपला सर्व वृत्तांत सांगितल्यानंतर त्यास राजा म्हणाला, कीं प्रधाना, इतउत्तर मी तुझ्या दुःखाविषयीं आश्चर्य करणार नाहीं. कारण कीं, तें वाजवीच आहे; परंतु सर्वीसच तुजसारखा राजकन्येचा वियोग झालेला नाहीं; ह्यास्तव ह्या जगांत कोणीच सुखा नाहीं, असें तुझें म्हणणें मात्र मला बरोबर वाटत नाहीं.

पृथ्वीच्या पाठीवर कित्येक मनुष्यें सुखी आहेत ही गोष्ट खरी आहे. ह्यास प्रमाण दाखवून प्रधानाची खातरी करण्या करितां एके दिवशीं राजानें आपला मित्र सैफलमुलुक ह्यास सांगितलें, कीं शहरांत जाऊन कारागिरांच्या दुकानां समोर फिरून पहा, आणि त्यांत जो सर्वांत आनंदी पुरुष दृष्टीस पडेल, त्यास मजकडे घेऊन ये. “तो आज्ञा महाराज” असें म्हणून मुजरा करून गेला, आणि कांहीं वेळानें परत आला. राजानें त्यास पुसलें कीं कसें काय झालें? मी सांगितल्या प्रमाणें केलें काय?

त्यानें उत्तर केलें, कीं होय, महाराज, मी आपल्या आज्ञे प्रमाणें कित्येक

दुकानां वरून गेलों आणि सर्व प्रकारचे कारागीर लोक पाहिले, तों ते आपापले काम करतांना गात होते व त्यांस आपापली स्थिति फार चांगली वाटतेसे दिसले. कोणी एक मलीक ह्या नांवाचा कोष्टी होता, तो तर आपल्या मित्रांबरोबर पोट धरधरून हसत होता. तेव्हां मी त्याजबरोबर कांहीं बोलावे म्हणून अमळ तेथे उभा राहिलों आणि विचारलें, कीं कां गडया, फारशी खसखस पिकली आहे ? त्यानें उत्तर केलें, कीं होय, मी सदोदित हर्षांतच असतो, मी दुःख कधीं मनांत आणित नाहीं. मग मी त्याच्या मित्रांस विचारलें, कीं हा असाच आनंदी पुरुष आहे ? त्यांनीं मला खातरी करून सांगितलें, कीं तो दुसरें कांहींच करित नाहीं. प्रातः कालपासून रात्र होई पर्यंत असाच हसत असतो. मी त्यास राजवाड्यांत आणलें आहे. त्यास सरकारा पुढें बोलावूं काय ? राजा म्हणाला, कीं बोलाव लवकर. मला त्याशीं कांहीं बोलावयाचें आहे.

सैफलमुलुक लामलाच त्यास घेऊन आला. कोष्ट्यानें येतांच राजाच्या पायांवर लोटांगण घातलें. त्यास राजा म्हणाला, कीं मलीक ऊठ, आणि मला खरेंच सांग कीं तूं दिसण्यांत दिसतोस, तसाच वास्तवीक आहेस कीं कसें ? माझ्या ऐकण्यांत आहे, कीं तूं आपलें काम करित असतां सर्व काळ हसण्यांत व गाण्यांत घालवितोस; दुसरें कांहींच करित नाहींस. ह्या माझ्या राज्यांत तूंच काय तो सुखी असें लोक समजतात व तसें दिसतेंही. तर ही गोष्ट खरी आहे ? तूं आपल्या स्थितींत वास्तविक संतोषी आहेस कीं नाहींस, ही गोष्ट समजण्याची मला जरूरी आहे. खरें सांग बरें.

कोष्ट्यानें हात जोडून उत्तर केलें, कीं राजाधिराज, परमेश्वर आपणास उदंड आयुष्य देऊन अत्यंत सुखांत ठेवो. महाराज, तकसीर माफ असावी. मला सरकारच्या प्रश्नाचें उत्तर देतां येत नाहीं. राजापुढें लबाड बोलूं नये, असें शास्त्र आहे, तसेंच कित्येक गोष्टी कोणा पुढें कधींही बोलूं नये, असेंही शास्त्र आहे. मी इतकेच सांगतो; कीं मला सुखी समजतात ही लोकांची भ्रांति आहे. मी हसून खेळून दिवस लोटतो; परंतु मला वाटतें, कीं मजसारखा दुर्भाग्य तर सगळ्या पृथ्वींत कोणीच नसेल. राजाधिराज, मी सारांश सांगितला इतकाच पुरे. माझ्या दुर्दैवाची गोष्ट मजकडून बोलवूं नये.

राजानें उत्तर केलें. तुझी गोष्ट ऐकण्या विषयीं तर मला फार उत्कंठा आहे. ती सांगण्यास तूं भितोसकां ! काय ती गोष्ट तुला लाज आणणारी आहे ?

कोष्टी म्हणाला, कीं महाराज, आतां ती कशी काय आहे त्याचा निर्णय आपणच करावा. मी आपला वृत्तांत कोणास सांगूं नये असा निश्चय केला होता ; परंतु आपला आग्रहच पडला, तेव्हां सांगणें अवश्य आहे. असें बोलून त्यानें आपला वृत्तांत सांगण्यास आरंभ केला.

मल्लिक व राजकन्या शिरीन ह्यांविषयीं गोष्ट.

मी सुरत शहरांतील एका व्यापाऱ्याचा एकुलता एक पुत्र आहे. माझा बाप मेला तेव्हां त्यापाशीं पुष्कळ द्रव्य होतें. तें बहुत्येक मी लवकरच उधळून टाकिलें. एके दिवशीं कोणी एक मुशाफर सिरेंदीब बेटास जात होता, तो माझ्या घरीं जेवायास आला होता. त्या समयीं जलमार्गानें व खुषकीनें मुशाफरी करणाऱ्यां विषयीं गोष्टी निवाल्या तेव्हां कोणी म्हणालें, कीं मुशाफरींत पुष्कळ फायदे व सुखें आहेत, आणि कित्येकांनीं सांगितलें, कीं त्यांत फार संकटें व श्रम आहेत. जेवावयास आलेल्या मंडळींत कांहीं लोकांनीं पुष्कळ सफरी केल्या होत्या. त्यांनीं आपणास कस कसे अनुभव आले, त्यांचा तपशीलवार वृत्तांत सांगितला. तो ऐकून माझ्याही अंतःकरणांत मुशाफरी करावी असें आलें ; परंतु त्यांच्या बोलण्यांत दिसलें, कीं मुशाफरींत जसे चमत्कार द्रष्टास पडतात, तशीं संकटें ही येतात. ह्या मुळें संकटाच्या भीतीनें माझ्या अंतःकरणाचा निर्धार होईना.

या सर्वांचीं भाषणें ऐकिल्यावर मी म्हणालों, कीं गड्यांनीं, तुम्ही पृथ्वीवर मुशाफरी करून चमत्कार पाहिले हें ऐकिलें म्हणजे आपण ही मुशाफरी करावी असें मनांत येतें ; परंतु मुशाफरांवर जीं जीं संकटें येतात, तीं ऐकून प्रवासास जाण्या विषयीं माझे मन घेत नाहीं. मी आणखीही हांसत हांसत झणालों, कीं पृथ्वीच्या ह्या टोका पासून त्या टोकास जाई पर्यंत मार्गांत कांहींच संकट येत नाहीं असें असतें तर मी सुरतेंतून आजच्या आज निघतों.

मला ऐकून सर्वास हसूं आलें ; परंतु वर सांगितलेला पहिला पाहुणा मला म्हणाला, कीं मलाक तुम्हाला मुशाफरी करणें असून चोरा चिरटांची भीति किंवा आणखी कांहीं संकटाची धास्ती असेल, तर एका राज्यांतून दुसऱ्या राज्यांत जातांना मार्गांत कांहीं एक धोका न होतां तुझ्यास आनंदानें जातां येईल अशी मी एक युक्ति सांगितों.

तेव्हां मला वाटलें, कीं हा माझी थट्टा करितो ; परंतु भोजन झाल्यावर त्यानें मला एकीकडे नेऊन सांगितलें, कीं मी उदईक तुम्हाला भेटावयास आलों म्हणजे एक चमत्कार दाखवीन. दुसरे दिवशीं तो बोलल्या प्रमाणें आला आणि म्हणाला, कीं मी तुम्हाला वचन दिल्या प्रमाणें चमत्कार दाखवीन ; परंतु त्याचा गुण दृष्टीस पडण्यास कांहीं अवकाश पाहिजे. कारण, कीं तुम्हाला मी एक चमत्कारिक यंत्र करून दाखवणार आहे. तें एका दिवसांत तयार होण्या सारखें नाहीं. ह्याजकरितां आपल्या चाकरांस पाठवून एक सुतार बोलावून आणा. त्याजकडून कांहीं लांकडी तक्ते व ह्या यादीबरहुकूम दुसरें सामान आणवा. मी त्यास बरें आहे म्हणून सांगितलें. मग चाकर सुतारास घेऊन आल्यावर त्या गृहस्थानें त्यास पश्याच्या आकृती सारखी एक पेटी चार हात लांब व आडीच हात रुंद अशी तयार करण्यास सांगितली आणि त्या पेटींत एक मनुष्य शिरण्या जोगें वरल्या अंगीं भोंक ठेविण्यास सांगितलें. नंतर सुतार कामास लागला. त्या गृहस्थानें आपल्या घरीं जाऊन पंख, चाकें, व कमाणीं असें कांहीं यंत्राचें सामान आणिलें. कित्येक दिवस पर्यंत ते दोघे मिळून काम करित होते. नंतर त्यानें सुतारास रजा दिली, आणि एका दिवसांत सर्व कळी व मळसूत्रें बसवून तें काम शेवटास नेलें.

सहावे दिवशीं पेटी तयार झाल्यावर त्यानें ती इराणी गालीचानें मढिवली, त्या पेटींत हवा येण्या करितां व तींतून बाहेर पाहण्या करितां पुष्कळ छिद्रे ठेविलीं होती, त्या गृहस्थानें सांगितल्या वरून मी ती पेटी चाकरां कडून शहरा बाहेर मैदानांत नेली, आणि आम्ही उभयतां तेथें गेलों. तेव्हां तो म्हणाला, कीं आतां आपण दोघेच येथें राहूं ; तुझ्या चाकरांस घरीं जाऊ दे. मी जो चमत्कार दाखविणार तो तुजवांचून दुसरे कोणी पाहूं नये असें माझ्या मनांत आहे. त्यावरून मी चाकरांस घरीं जावयास सांगितलें आणि एकटाच त्यापाशीं राहिलों. तो त्या यंत्रानें

काय करितो हें समजण्या विषयीं मी फार उत्सुक होऊन त्याची सर्व कृति मोठ्या उत्कंठेने पाहूं लागलों. मग तो गालीच्या एकी कडे सरकावून तो त्या पेटीत शिरला आणि एका क्षणांत पेटी जमिनीवरून मोठ्या त्वरेने उडून अंतरिक्षांत मेघ मंडळांत गेली. तेव्हां तो चमत्कार पाहून मला मोठें आश्चर्य झालें. इतक्यांत तो पुनः खाली जमिनीवर उतरला. हें अद्भुत कौशल्य पाहून मला किती आश्चर्य झालें तें सांगतां येत नाही.

तो त्या पेटीतून बाहेर निघून मला म्हणाला, कीं हें वाहन किती सुखाचें आहे हें पहा, आतां ह्यांत बसून प्रवास केला असतां चोरट्यांच्या बापाचें देखील भय नाही. मी तुला जी युक्ति सांगणार होतो, ती हीच. देश पहावे असें तुझ्या मनांत येईल त्यासमयीं तुझ्या उपयोगीं पडण्यासाठीं मी ही पेटी तुला बक्षीस करतो. हीत कांहीं चेटक नाही, किंवा जादू नाही. ही पेटी मंत्र सामर्थ्याने उडते असेंही नाही. तिजमध्ये शिल्पशास्त्राच्या आधारानें एक कळ केली आहे, तिच्या योगानें ह्या पेटीच्या आंगां वेग उत्पन्न होतो. मी त्या शास्त्राचा चांगला अभ्यास केला आहे. ह्या सारखीं मला नाना तऱ्हेचीं चमत्कारिक यंत्रें करितां येतात.

मला ही त्यानें अद्भुत चीज दिल्या बदल मी त्याचा फार आभार मानिला आणि त्यास एक मोहरांची थैली दिली. नंतर कळसूत्र कसें चालवावे ह्मणून मी त्यास पुसलें. तो बोलला, कीं त्यांत कांहीं अवघड नाही. त्यानें मला आपणा बरोबर त्या पेटीत बसविलें. मग त्यानें एका कमाणीस हात लावितांच पेटी उडून वर चालली. नंतर तें यंत्र हवे तिकडे कसें चालवावे, तें मला त्यानें दाखविलें. अमुक मळसूत्र फिरविलें असतां उजव्या बाजूस जातें, व अमुक फिरविलें असतां डाव्या बाजूस जातें. त्याच प्रमाणें खाली उतरण्या साठीं कोण कोणतीं मळसूत्रें फिरवावीं, तें ही त्यानें शिकविलें. नंतर मी त्या गोष्टींची स्वतां प्रचीत ध्यावी म्हणून निरनिराळीं मळसूत्रें फिरविलीं, आणि मजीं प्रमाणें गति कमी व ज्यादा करून पाहिजे तिकडे फिरलों. मग अंतरिक्षांत इकडे तिकडे किती एक फेरे घेतल्यावर आम्ही घराकडे वळून बागेत उतरलों.

आम्ही चाकरांच्या आधीं घरीं पोचलों तें चाकरांनीं पाहून त्यांस फार आश्चर्य वाटलें. मी ती पेटी माझ्या खोलींत नेऊन ठेवली, आणि तिला

सोन्या पेक्षांही अधिक जपत असें. तो गृहस्थ मजवर मोठा खुष हो-
उन गेला. पुढें मीं इष्टमित्रांच्या समागमें खाण्या पिण्यांत आपलें सर्व
द्रव्य उडविलें. आणि कर्ज काढण्यास आरंभ केला. शेवटीं कर्ज ही
डोक्या वरून गेलें. मग मी अगदीं कंगाल झालों असें सुरत शहरांत
सर्वास प्रसिद्ध झाल्यावर माझी पत गेली. कोणी पैसा देईना, आणि सा-
वकारांनीं तर आपला पैसा घेण्या करितां तगादे बसविले. तेव्हां मज-
पाशीं पैका राहिला नाहीं व सर्व लोकांनीं अब्रू घेण्याचा व छीःथूः क-
रण्याचा रंग आणला. त्या समयीं मला त्या कळसुत्री पेटीचा मात्र काय
तो भरवंसा होता. मग मी एके दिवशीं रात्री ती पेटी बाहेर काढून ती-
त कांहीं खाण्याचे पदार्थ व थोडासा राहिलेला पैका घालून ती मैदा-
नांत नेली, आणि तींत शिरलों. मग तिची कळ दाबतांच ती पेटी वर उ-
डाली. नंतर सुरतेकडे पाठ करून व सावकारांस तसेंच कोकलत तेथें
टाकून आकाश मार्गानें चालता झालों. मोठ्या वेगानें तें यंत्र सारे रात्र
चालविलें. त्या वेळीं माझी गति वाऱ्याच्या पेक्षां ही अधिक होती.
पहाट झाली ते समयीं मी कोठें आलों तें पाहण्या करितां भोंकांतून पाहूं
लागलों तों मोठ मोठाले पर्वत, भयंकर गुहा, व अफाट व आसोड रानें
दृष्टीस पडलीं. कोणी कडे पाहिलें तरी मनुष्यांची वस्ती दिसेना. नं-
तर तो सर्व दिवस व रात्र मी आकाशांतच फिरत होतों. दुसरे दिवशीं
मी एका दाट झाडीवर आहे व जवळच मोठ्या मैदानांत एक सुंदर मोठें
शहर आहे असें पाहिलें. तेव्हां तें शहर व त्या मैदानांच्या शेवटास
एक मोठा महाल दिसत होता, तो ही नीट पाहण्या करितां मी तेथेंच
यंत्र थांबविलें. मी कोणत्या ठिकाणीं आहे तें समजावें असें वाटून इ-
कडे तिकडे पाहतों तो इतक्यांत एका शेतांत एक मनुष्य काम करीत
होता, त्यास मी पाहिलें. मग झाडींत यंत्र उतरून तें तेथेंच ठेविलें आणि
शेतकऱ्या कडे जाऊन हें शहर कोण म्हणून त्यास पुसलें. त्यानें उत्तर
केलें, कीं मुला, तूं या देशचा नव्हेस असें मला वाटतें. ह्या शहरास
गजना असें म्हणतात. येथें बहामन नामें मोठा न्यायी व शौर्यशाली
राजा राज्य करीत असतो.

बरें; पण ह्या मैदानाच्या शेवटास जो महाल दिसतो, त्यांत कोण
गहतें म्हणून मी त्यास विचारलें असतां, त्यानें उत्तर केलें कीं तो

महाल गजनाच्या राजानें आपल्या शिरीस नामें कन्ये करितां बांधिला आहे, व तिला त्यांत अक्षयी कोंडून ठेविलें आहे. कारण कीं, तिच्या जन्मपात्रिकेंत तिला कोणी मनुष्य कपटें करून घेऊन जाईल असें भविष्य केलें आहे. तर हें भाकित खोटें पाडण्या करतां राजानें तो संगमरवरी दगडाचा महाल बांधिला आहे, आणि त्यासभोंवती एक खोल खंदक केला आहे. त्यास लोखंडी दरवाजा असून त्याची किल्ली राजापाशीं असते, व कोणी मनुष्य आंत जाऊं नये म्हणून रात्र दिवस सभोंवतीं घोडे स्वांराचा पाहरा ठेविला आहे. राजा दर आठवड्यांतून एक दिवस कन्येची भेट घ्यावयास तेथें जात असतो. राजकन्येपाशीं ह्या महालांत एक तिची दाई व कांहीं दासी राहतात.

हें वर्तमान ऐकून मी त्या शेतकऱ्याचा फार आभार मानिला आणि शहरा कडे चालता झालों. मी कांहींसा शहरा जवळ गेलों तों पुष्कळ गलबला ऐकिला व पाहतों तों किती एक स्वार मोठ मोठे पोशाक करून येत आहेत असें पाहिलें. त्यांत एक उंच गृहस्थ डोकीस सोन्याचा मुगूट घातलेला व जडावाचे आलंकार ल्यालेला माझ्या दृष्टीस पडला. तेव्हां हाच गजनाचा राजा असावा व हा आपल्या कन्येस भेटावयास जात असेल असें मी अनुमान केलें आणि शहरांत जाऊन शोध घेतला तों माझा तर्क खरा होता असें समजलें.

नंतर सर्व शहरांत फिरून तें पाहण्याची हौस पूर्ण झाली तों इतक्यांत पेटीची अठवण होऊन माझें सर्व लक्ष तिकडे लागलें. ती ज्या ठिकाणीं ठेविली होती तेथें सुरक्षित राहिल असें मला वाटलें होतें; तथापि ती पाहिल्या वांचून चैन पडेना. ह्यास्तव शहरांतून जाऊन पेटी ठेविल्या जागीं यथास्थित आहे असें पाहिल्यावर माझें चित्त स्थिर झालें. मला क्षुधा लागली होती म्हणून मीं बरोबर होते ते पदार्थ खाल्ले. मग रात्र पडण्याचा समय होत आला तेव्हां तेथें रानांतच रहावें असा मीं निर्धार केला. त्या पूर्वी कित्येक दिवस कर्जाच्या काळजीनें व संसाराच्या घोटाळ्यां मुळें मला निद्रा आली नव्हती, त्या मुळें त्या रात्री चांगली गाढ निद्रा लागेल असें वाटलें होतें; परंतु तसें घडलें नाहीं. मला निद्रा येईना. शेतकऱ्यानें शिरीन राजकन्ये विषयीं जो वृत्तांत सांगितला, तो ऐकिल्या मुळें ती अक्षयी माझा डोळ्यासमोर दिसूं लागली. जसजसा मी तिला व

तिच्या चमत्कारिक स्थितीला मनांत आणी, तसतशी तिची भेट घेण्या विषयी माझी उत्कंठा वृद्धिंगत झाली. शेवटीं माझे मन आनावर होऊन मी आकाश मार्गाने त्या राजकन्येच्या महालास जाऊन तिच्या खोलींत प्रवेश करण्याचा यत्न करावा म्हणून निश्चय केला. मी मनांत म्हटलें, कीं कदाचित् मजवर तिचें मन कशा वरून नाहीं बसावयाचें ? किंवा एकटी उगीच बस बसून तिला कंटाळा आला असेल त्यामुळे मला पाहून ती संतोष पावेल असें कशा वरून नाहीं होणार ? किंवा ज्या मनुष्या विषयी ज्योतिष्यांनीं भाकीत करून ठेविलें आहे, तो दैवशाली मनुष्य मीच कशा वरून नसेन ? मी अल्पवयी असल्या मुळे हूड होतों व माझ्या अंगी धैर्य ही कमी नव्हतें, म्हणून तो विचार माझ्या मनांत आला. असा मी हूडपणाने निर्धार करून तत्काळ आपल्या पेटांत बसलों आणि राजकन्येच्या महालाकडे जाण्या करितां तिची कळ दाबली. रात्र अंधारी जशी अशावी तशी होती. मी पाहरेकन्यांच्या दृष्टीं न पडतां त्यांच्या डोक्या वरून गेलों. ते महालाच्या खंदका सभोंवतीं पाहरा करीत होते. मग मी ज्या खिडकींतून दिव्यांचा उजेड दिसत होता, त्या खिडकीचे जवळ गच्चीवर खालीं उत्तरलों, आणि तेथें पेटा ठेवून हवा येण्या करितां एक खिडकी उघडी ठेवलेली होती, त्या खिडकी वाटे महालांत गेलों, आणि हळूच राजकन्येच्या खोलींत शिरून पाहतों, तर जिकडे तिकडे लखलखाट होता, व एका पलंगावर एक तरुण स्त्री झोंप घेत होती. तिच्या वैभवावरून हीच राजकन्या आहे म्हणून मी समजलों, आणि कांहीं वेळ एकाग्र दृष्टि करून तिजकडे पाहतच राहिलों. तिचें सौंदर्य तर कल्पनाबाह्य होतें. तिला न्याहाळून पहावें म्हणून मी आणखी पुढें सरसावलों, व तिचें तें मोहक लावण्य पाहून मी वेडां झालों. मग माझे देहभान जाऊन मी काय करितों ह्याचा विचार न करितां तिच्या हस्ताचें चुंबन करण्यासाठीं मी पलंगापाशीं गुडघे टेंकून बसलों. इतक्यांत ती जागी झाली. आणि जरी मी मोठ्या मर्यादेनें बसलों होतों, ह्यामुळे वास्तविक पाहतां तिला घाबरण्याचें कारण नव्हतें, तथापि तिनें येथें कोणी माणूस बसला आहे असें पाहून मोठ्यानें किंकाळी फोडली. तिच्या योगाने तिची दाई शेजारच्या खोलींत निजली होती, ती लवकर धावत आली.

राजकन्या ओरडली, कीं अगे हा पाहा कोण मनुष्य; हा येथें कसा आला. ? त्यांच येथें ह्यास खचीत आणलें ह्यांत संशय नाही. तुझाच हा फंद आहे.

दाई म्हणाली कीं, काय बाई साहेब, हा माझा फंद म्हणतां ? मला असलें बोलणें सोसायाचें नाही. मी असलें काम करणारी नव्हे. हा साहासी माणूस येथें कसा आला, ह्याचें तुम्हा सारखें मलाही मोठें नवल वाटतें. कदाचित ह्या कामांत सामिल असलें तरी ह्या महालाच्या भोंवतीं रखवाली करतां जे पहारेकरी आहेत, त्यांची नजर मला कशी चुकवितां येती ? तशांत तुम्हास ठाऊकच आहे, कीं ह्या ठिकाणीं येण्यास वीस लोखंडी दरवाजे वलांडावे लागतात व दर एक दरवाज्यास राजाच्या मोहरानिशीं कुलुपें ठोकलेलीं आहेत आणि त्यांच्या किल्ल्या खुद्द तुमच्या बापाशीं असतात. असें असून ह्या इतक्या अडचणींतून हा मनुष्य येथें कसा आला असेल हें मला तर काहींच समजत नाही.

अशीं त्यांचीं भाषणें होत असतां मी तसा गुडघे टेंकूनच अगदीं दंग होऊन बसलों होतो. प्रथम मला काहींच सुचेना; परंतु त्यांचें बोलणें लांबत चाललें तेव्हां मला विचार करण्यास थोडीसी सवड सांपडली. मग मला अशी युक्ति सुचली, कीं आपण मनुष्य नव्हे, तर कोणी यक्ष गंधर्व ह्यांतला आहों, असें ह्यांस भासवावें. नंतर मी उठून शिरीन राजकन्येस मुजरा केला आणि बोललों, कीं राजकन्ये, मी येथें आलों ह्याचें आश्चर्य करूं नको. द्रव्य खर्चून किंवा कपट करून आपले मनोरथ पूर्ण करणारा मी नव्हे. तुझ्या उत्तमशीलास विपरीत अशी गोष्ट करण्यास तुला सांगण्यास मी आलों नाही. मी तुला सांगतो, कीं मी यक्षांचा राजा आहे. आज फार दिवसां पासून मी तुझी ही चमत्कारिक अवस्था पाहत आहे. तुझे उमत्त वय ह्या बंदिखान्यांत व्यर्थ जात आहे, हें जाणून मला तुझी काकळूत येते. ह्यास्तव बहामन राजाच्या संमतीनें तुला वरावें म्हणून मी येथें आलों आहे. तूं माझी स्त्री झालीस म्हणजे ज्योतिष्यांनीं तुझ्या बापास जें भय घातलें आहे, त्यापासून तुझे संरक्षण करण्यास मी समर्थ होईन. तुझा माझ्याशीं विवाह मात्र झाला पाहिजे. तर हे सुंदरी, मजवर प्रसन्न होऊन एक वेळ मजकडे

प्रेमदृष्टीनें पहा, ह्मणजे तुला कांहींच भय नाही. तूं सदैव सुखांत व आनंदांत रहाशील, व तुझ्या बापासही काळजी करणे नको. आणि तुझ्या लग्नाचें वर्तमान सर्वत्र पसरलें म्हणजे सर्व राजे अशा माझ्या सारख्या बलिष्ठाच्या सासऱ्यास वचकून राहतील, व दुसऱ्या सर्व राजकन्या तुझें सुख पाहून चुरचुरतील.

असें मी बोलत असतां राजकन्या व तिची दाई मी म्हणतों हें खरें मानावें कीं नाही ह्या विषयीं परस्परांचा अभिप्राय जाणण्या करितां एकमेकींकडे पाहूं लागल्या. मला तर खचीत वाटलें होतें, कीं त्यांस ह्या असंभाव्य गोष्टीचा इतबार येणार नाही; परंतु बायकांच्या जातीस अशा अद्भुत गोष्टी आवडतात, त्यामुळे त्यांस माझी गोष्ट खरी भासली.

असा रात्रभर मी राजकन्ये बरोबर अंनदाच्या गोष्टी बोलत बसलों, आणि पहाट झाली तेन्हां पुनः रात्रीं येईन असें सांगून मी तेथून बाहेर पडलों आणि लागलाच आपल्या कळसूत्राच्या पेट्यांत बसून पाहरेकन्याच्या दृष्टीस न पडावें म्हणून उंच उडून गेलों. मग पुनः रानांत जाऊन उतरल्या वर तेथें पेट्टी ठेऊन शहरांत गेलों. आणि आठ दिवसांची सामग्री व उंच उंच भरजरी पोशाक तशीच उंची अत्तरे वगैरे खरेदी केली. मी अगदीं मागे पुढें न पाहतां आपला सर्व पैसा ह्या सवद्यास लाविला. मनांत विचार केला कीं, आपली मसलत शेवटास गेल्यास मग आपणास काय उणें आहे ? मी तो सर्व दिवस सजण्यांत व नटण्यांत घालविला. रात्र होतांच पेट्यांत बसून राजकन्येच्या महालांत गेलों, आणि राजकन्या व तिची दाई ह्यांशीं गप्पा मारीत बसलों. ह्या प्रमाणें कित्येक दिवस लोटले ; परंतु मी इतक्या हुशारीनें वागत होतों, कीं राजकन्येस किंवा तिच्या दाईस मी ठक आहे असें अगदीं समजू दिलें नाही. पुढें उत्तरोत्तर राजकन्येची मजवर अधिक अधिक प्रीति बसत गेली. ती प्रीति माझे म्हणणे तिला विशेष खरें वाटण्यास कारण झाली. ह्मणच आहे, कीं काम मनुष्यास अंधळें करतो; आणि कोणावर प्रीति एकदां जडली म्हणजे त्यावर विश्वासही जडतो. राजकन्ये विषयीं प्रेम माझ्या अंतःकरणांत वाढून आपण हिला गप्पा मारून ठकवितों ही गोष्ट माझ्या ही चित्तास खाऊं लागली; परंतु काय करूं ? तथ्य सांगेन तर त्यांत माझाच नाश होणार, ह्यामुळे तिची भ्रांति उडवायास मला धैर्य होईना.

काहीं दिवस लोटल्यावर गजना शहरचा राजा काहीं कामदार बरोबर घेऊन नियमा प्रमाणे कन्येच्या भेटीस गेला आणि सर्व दरवाज्यांस मोहोर बंद कुलुपे नाट आहेत असे पाहून प्रधानास म्हणाला, कीं येथे काहीं कमज्यास्त नाही. जो पर्यंत ह्या महालाचे दरवाजे असेच नाट राहतील तो पर्यंत मला काहीं भीति नाही.

नंतर तो कन्येस न समजू देतां एकाएकीं एकटाच तिच्या खोलींत गेला. तेव्हां कन्येची चर्या नेहमीं सारखी नाही, असे पाहून तुझी चर्या कशाने बदलली, हें त्यानें तीस विचारलें. तो प्रश्न ऐकून तर ती फारच गोंधळली; परंतु बापाचा फारच आग्रह पडल्या मुळे निरुपाय होऊन तिनें झालेला सर्व मजकूर त्यास श्रुत केला. त्यासमयीं आपणास न समजतां यक्षांच्या राजाने येऊन लग्नाचें बोलणें कन्येशीं लाविलें, हें ऐकून राजास किती आश्चर्य झालें असेल, ह्याचा विचार महाराजांनींच करावा. असा तो राजा कन्ये सारखा भोळवट नसल्यामुळे सहज फसला नाही. त्यास ह्या गोष्टीच्या खरेपणा विषयीं अंदेशा येऊन तो म्हणाला, कीं हायहाय, मुली, तूं किती भोळी आहेस; हे ईश्वरा, आपल्या प्रारब्धी जीं जीं संकटे लिहिलीं असतात, तीं चुकवण्याचा प्रयत्न करणें व्यर्थ आहे; हिच्या जन्मपात्रिकेंतील भाकित खरें झालें. कोणी तरी लुच्चानें हिला फसविलें ह्यांत संशय नाही.

असें बोलून तो फार दुःखी होऊन त्या खोलींतून बाहेर पडला. आणि त्यानें सर्व महाल शोधून पाहिला, परंतु परकी मनुष्याचा माग त्यास कोठेंच सांपडला नाही, किंवा कोणी कोणास लांच दिल्या सारखा संशय धरण्या जोगीही गोष्ट दृष्टीस पडली नाही. तेव्हां राजास फारच आश्चर्य होऊन तो मनांत म्हणाला, कीं कोणी मनुष्य कसाही धोट व चतुर असला तरी येथे त्याचा प्रवेश होण्याचा संभव दिसत नाही, आणि ह्या ठिकाणीं ही गोष्ट झाली कशी? मला तर काहींच कल्पना सुचत नाही?

मग कसेही करून ह्या गोष्टीचें तत्व काढावयाचें असा निश्चय त्यानें केला; परंतु त्यानें मनांत असें आणिलें, कीं कोणा एकास ही गोष्ट कळून देतां त्या ढोंगी यक्षा बरोबर आपणच जातीनें प्रथम भाषण करावें. असें केलें असतां आपला व्यर्थ दुर्लौकिक व्हावयाचा नाही. असा निश्चय

करून त्याने आपल्या प्रधानास व दरबारच्या लोकांस परत लावून दिले. त्यांस तो म्हणाला, कीं आज रात्री मी ह्या महालांतच कन्येपार्शी राहणार; तुम्हीं उदईक येथें यावे.

राजाज्ञेवरून ते सर्व निघून गेले. मग बाहमन रात्र होई पर्यंत कन्ये बरोबर गोष्टी सांगत बसला. त्याने तिला पुसलें कीं तो तुजबरोबर येथें कधीं जेवला कीं नाहीं? तिने उत्तर केलें, कीं मी त्यास उपहार करण्या विषयीं पुष्कळ वेळ आग्रह केला; परंतु त्यानें तें ऐकिलें नाहीं; व तो येथें असतो, तेव्हां त्यास खातांना किंवा पितांना कधींच मी पाहिलें नाहीं. राजा म्हणाला, कीं कन्ये, सर्व गोष्ट पुनः साद्यंत मला सांग काहीं एक चोरूं नको. त्यावरून तिने आणखी एक वेळ सर्व वृत्तांत त्यास सांगितला. राजानें तो नीट लक्ष देऊन ऐकिला. इतक्यांत रात्र झाली तेव्हां बाहमन राजानें पलंगावर बसून आपणा पुढें मेजावर मेणबत्या लावणसास सांगितल्या आणि माझें ढोंग दिसल्यास मला तत्काल मारावे ह्या हेतूनें तो हातांत नागवी तलवार घेऊन मोठ्या उत्कंठेनें माझी वाट पाहत बसला.

त्या रात्रीं असें झालें, कीं आकाशांत विजा कडकडून चमकूं लागल्या, तेणें करून त्याच्या अंतःकरणांत भीती उत्पन्न झाली आणि ज्या खिडकींतून मी येत असतो असें कन्येनें सांगितलें होतें, त्या खिडकी जवळ येऊन पाहतों तों आकाशांत विजा चमकताहेत व मोठ मोठ्यानें मेघगर्जना होत आहे, असें त्यानें पाहिलें. आतां तें सर्व स्वभाविकच होतें; परंतु भीतीच्या योगानें त्याच्या मनांत अनेक कल्पना आल्या. त्यास ढगा मध्ये नाना तऱ्हेच्या आकृति दिसूं लागल्या. त्यास असें समजेना, कीं विजा लवल्या मुळें हे सर्व चमत्कार दृष्टीस पडतात. त्यानें अनुमान केलें, कीं यक्षांचा राजा आकाशांतून पृथ्वीवर येत आहे, इतक्या साठींच हा विलक्षण लखलखाट होत आहे. ह्या प्रमाणें माझ्या ढोंगास अनुकूल अशी त्याच्या मनाची स्थिति ऐतीच झाली होती. इतक्यांत मी खिडकींत जाऊन पोचलों. तेव्हां तो पूर्वीचा सर्व राग विसरला व त्याच्या मनांत मोठा धाक व नम्रता ही उत्पन्न झाली. आणि मला साष्टांग नमस्कार करून तो म्हणाला, कीं महाराज, माझ्या मुलीस वरून मला एवढा मान देण्या सारखें चांगलें कोणतें कृत्य माझ्या हातून घडलें तें मला समजत नाहीं.

ह्या बोलण्या वरून राजा व राजकन्या ह्या उभयतां मध्ये काय भाषण झालें असावें, ह्याचा मी तर्क बांधिला. आणि आपल्या कन्ये प्रमाणें हा राजाही भोळसर आहे असें मी समजलों. मग आम्ही उभयतां पलंगावर बसून गोष्टी सांगू लागलों असतां, कन्या देण्याविषयींची गोष्ट मी रीती प्रमाणें व्यापारी काढली. माझें सर्व बोलणें त्यास खरें वाटलें; व मजबरोबर शरीर संबंध होतो हें पाहून त्यास पराकाष्ठेचा आनंद होऊन तो माझा मोठा उपकार मानून माझ्या चरणीं लागला. मी त्यास उठवून आलिंगन दिलें आणि तुझें संरक्षण करीन, असें त्यास अभय दिलें. ह्यावरून तर त्यास माझा इतका उपकार वाटला, कीं आपल्या मनांतील कृतज्ञता दाखविण्यास त्यास योग्य शब्द सुचेनात. त्यासमयीं उदईक माझ्याशीं कन्येचें लग्न लावावें म्हणून ठरलें. मी बाप लेंकीजवळ कांहीं तास पर्यंत बसलों आणि मोठ्या आनंदांत होतों; तथापि रात्र चालली हें पकें माझ्या ध्यानांत होतें. मी तेथें असतां उजेडल्यास गच्ची वरील माझी पेटी दृष्टीस पडून माझें कपट उघडकीस येईल, ह्या भीतीनें मी पुष्कळ रात्र असतांच आपल्या यंत्रांत बसून निघून गेलों.

दुसरे दिवशीं प्रधान व राज्यांतील मोठ मोठे सरदार राजाजें प्रमाणें आल्यावर त्या महालांत मोठ्या थाटाच्या मेजवानीची तयारी झाली, आणि संध्याकाळीं मी येतांच राजकन्ये बरोबर माझें आनंदानें व समारंभानें लग्न लागलें. सुमारे एक महिना पर्यंत मी खरोखरीच यक्षांचा राजा आहे असें समजून ते माझा आदर सत्कार करीत होते, व मी मोठ्या सुखांत होतों. इतक्यांत शेजारच्या राजा कडून एक वकील शिरीन राजकन्येस लग्नाची मागणी घालण्या करितां आला. तो दरबारांत आल्यावर त्यानें आपल्या येण्याचा उद्देश विदित केला, तो ऐकून बाहमन राजा त्यास म्हणाला, कीं मी आपल्या कन्येचें लग्न यक्षांच्या राजाशीं लाविलें आहे. ह्यास्तव आतां ती तुझ्या धन्यास मला देव-वत नाही.

तें उत्तर ऐकून बाहमन राजास खचीत वेड लागलें असावें, असें त्या वकिलास वाटून तो निरोप घेऊन आपल्या धन्याकडे निघून गेला. त्या धन्यासही प्रथम तसेंच वाटलें, कीं बाहमन राजा वेडा झाला; परंतु

त्या गोष्टींचा पुनरपि विचार करतां त्या राजाच्या मनांत असें आलें, कीं बाहमन राजानें असें उत्तर देऊन आपला अपमान केला. मग त्यानें सैन्याची तयारी केली आणि लढाई करण्या करितां तो गजनाचे राज्यांत शिरला. त्या राजाचें नांव कासम होतें, व तो बाहमन राजा पेक्षां मोठा बलाढ्य होता. इकडे त्याशीं लढाई देण्यास बाहमन राजानें ताबडतोब तयारी करावी तीही केली नाहीं; त्या मुळें तो बराच चाल करून पुढें आला. कासमावर जी फौज गेली होती, तिचा त्यानें पराभव केला आणि मोठ्या त्वरेनें गजना शहराजवळ येऊन पाहतो तो शिरीन राजकन्येच्या किल्ल्या पुढें मैदानांत बाहमन राजाचें सैन्य मोरच्या देऊन उभें आहे, असें त्याच्या दृष्टीस पडलें. तेव्हां त्यानें फार रुष्ट होऊन ह्या ठिकाणीं बाहमन राजावर हल्ला करावा म्हणून बेत केला; परंतु त्याचे स्वार त्या दिवशीं मोठी मजल करून थकून भागून संध्याकाळीं त्या ठिकाणीं येऊन पोंचले होते, ह्यास्तव हल्ल्याचा बेत दुसऱ्या दिवसावर गेला.

कासमाच्या सैन्याची संख्या व तिचा पराक्रमही ऐकून गजना येथील राजास भीति उत्पन्न झाली. त्यानें सभा करून सरदारांस पुढें कसें करावें म्हणून मसलत विचारली असतां, त्यांत एक जण म्हणाला कीं राजाधिराज, ह्या प्रसंगीं आपणास एवढी चिंता पडली हें पाहून मला फार आश्चर्य वाटतें. कासम तर काय पदार्थ आहे; परंतु भूमंडळीचे सर्व राजे एकत्र जमून आले तरी यक्षांच्या राजाच्या सासऱ्यास कोणती भीति आहे? आपण साह्या विषयीं त्याची प्रार्थना केली म्हणजे पुरे. तो येऊन एका क्षणांत शत्रूंंस जिंकिल. हें काम करावें हा त्याचा धर्मच होय. कारण कीं, त्याच्या निमित्त्यानेंच कासम लढाई करण्यास आला आहे. हें बोलणें बाहमन राजास सत्य भासून त्यास धैर्य आलें. तो म्हणाला, कीं होय, खरी गोष्ट आहे. मी जाऊन शत्रूंचा पराभव करण्या करितां त्यास विनंती करितों, व तो ती मान्य खर्चीत करील. असें बोलून तो आपल्या कन्येस भेटावयास गेला आणि तिला म्हणाला, कीं मुली, उदईक कासमाचा आम्हावर हल्ला करण्याचा बेत आहे व त्यांत आमचा पराजय होईल असें मला भय पडलें आहे. ह्याजकरितां यक्षराजाची प्रार्थना करून तूं त्यास आमचा पक्ष घेऊन आमचें संरक्षण करण्यास सांग.

कन्येनें उत्तर केलें, कीं महाराज, त्यास हें काम करणें कांहींच अवघड नाही. तो सहज शत्रूच्या सैन्याचा मोड करील व कासमाची अशी अवस्था झाली पाहून पृथ्वीतील सर्व राजे तुमची दहशत बाळगूं लागतील. राजा म्हणाला, कीं मुली संध्याकाळ तर झाली, अद्यापि यक्षराजा कां बरें येत नाही ? त्यानें आमचा त्याग तर केला नाही कीं ? राजकन्या बोलली, कीं नाही नाही. आपण काळजी करूं नका. तो आम्हास प्रसंगीं सोडणार नाही. आम्हास शत्रूच्या सैन्यानें वेढा घातला आहे हें त्यास कळून तो कदाचित त्याचा मोड करून त्यास रानोमाळ पळवून देण्याच्या तयारींत लागला असेल.

ह्या वेळीं माझ्या मनांत खरोखरी त्या शत्रूचा मोड करावा हेंच होतें. मी दिवसास कासमाच्या सैन्याची सर्व व्यवस्था पाहून ठेविली होती, व राजाचें ठिकाण चांगलें ध्यानांत धरलें होतें. मग आपल्या पेटांत मी लहान मोठे दगड भरून घेतले आणि मध्यानरात्रीं अभाळांत चढून मी कासमाच्या लष्करावर आलों. कासम ज्यांत निजला होता, तो डेरा सर्वांत उंच असून सोनेरी मुलाम्याच्या बारा खांबावर होता. खांब्याच्या मध्यें मध्यें अनेक प्रकारच्या झाडांचा पाला बांधला होता. त्या डेऱ्याच्या शिखरास एक पूर्वेस व एक दक्षिणेस अशा दोन खिडक्या होत्या त्या सर्व खुणां वरून तो डेरा मी ओळखिला.

त्यां तंबूच्या भोंवतालचे सर्व पाहरेकरी निजले होते. ती संधि पाहून मी कोणाच्या दृष्टीस न पडतां एका खिडकी पार्शीं जाऊन डोकावूं लागलों. तों राजा पलंगावर मखमाली तक्यास उसें देऊन निजला आहे असें दृष्टीस पडलें. तेव्हां मी आपली पेटो कांहीं वर चढवून कासमावर एक मोठा दगड जोरानें भिरकावला, तो त्याच्या कपाळावर बसून त्यास मोठी जखम लागली. त्यानें मोठ्यानें आरोळी मारली, तेणें करून सर्व पाहरेकरी व सरदार जागे होऊन त्याजपार्शीं धावत आले, आणि पाहतात तों राजा रक्त बोंबाळ होऊन बेशुद्ध झाला आहे. त्या समयीं लागलीच मोठी ओरडा ओरड झाली. तळावरील सर्व लोक काय झालें काय झालें म्हणून एक मेकांस पुसूं लागले. शेवटीं वर्तमान चहूंकडे पसरलें, कीं राजास जखम झाली व ती कोणी केली त्याचा पत्ता नाही. ते गुन्हेगाराचा इकडे तिकडे तपास करीत आहेत, तों मी मेघ मंडळा पर्यंत

जाऊन तेथून राजाच्या तंबूवर व त्याचे आसपास दगडांचा मोठा वर्षाव केला. उंचा वरून फेंकल्या मुळें ह्या दगडांचा वेग इतका होता, कीं तेणें करून तंबूची रेशमी कांपडें फाटून तंबूतले पुष्कळ शिपाई जखमी झाले. तंबूच्या बाहेर होते त्यांस दगड लागून पुष्कळ खोंका पडल्या. तेव्हां आहो आकाशांतून पाषाणवृष्टी होत आहे, असा चोंहीकडे एकच गलबला झाला. हें वर्तमान ताबडतोब जिकडे तिकडे पसरलें, व तें खरें करण्या सार्थीं मी चहूकडे दगडांचा वर्षाव केला. तेव्हां सर्व सैन्याची पांचावर धारण बसली. त्यास वाटलें, कीं कासमाच्या अपराधानें पेंगबर कोपला आणि त्यानें हा संव्हार आरंभिला आहे. सारांश, बाहमन राजाचे शत्रु भयानें घाबरून मोठ्या घाईनें तंबू वगैरे सर्व सामान जेथल्या तेथेंच टाकून आम्हावर देव क्षोभला, आतां आमची धडगत नाहीं, असा मोठ्यांनीं आक्रोश करीत वाट फुटली तिकडे जीव घेऊन पळाले.

प्रातःकाळीं शत्रु हल्ला करण्याचें सोडून पळताहेत हें पाहून गजना येथील राजास फारच आश्चर्य वाटलें. त्यानें आपली निवडक फौज घेऊन शत्रूंचा पाठलाग केला व त्यांची पुष्कळ कत्तल केली. कासम राजा जखमी झाला होता, त्यामुळें त्याच्यानें पळवेना. तो शत्रूच्या हातीं सांपडला. पुढें आणिला असतां बाहमन राजानें त्यास पुसलें, कीं तूं रीत व इनसाफ सोडून उगीच्याच उगीच माझ्या राज्यावर कशा करितां चालून आलास ? तुझी कोणती मी अगळीक केली होती ?

त्यानें उत्तर केलें, कीं बाहमन, मला वाटलें, कीं मला तुच्छ मानून तूं आपली कन्या मला दिली नाहीं. आणि अपमान केल्या बदल तुझा सूड उगवावा असें माझ्या मनांत येऊन मीं तुजवर स्वारी केली. यक्षराजास कन्या दिल्याचा जो तूं निरोप पाठविला, तो मला खरा वाटला नाहीं. मला मुलगी न देण्या करितां तें उगींच थोथांड आहे असें मला भासलें. परंतु ती सर्व गोष्ट खरी, ह्याचा आतां मला चांगला अनुभव आला. कारण कीं त्या यक्षराजानेंच मला जखमी करून माझे सैन्याची दाणादाण केली.

मग बाहमन राजा कासमास बरोबर घेऊन गजनास परत आला. त्या दिवशींच कासम मरण पावला, बाहमनानें आपल्या फौजेस ती

सर्व लूट वाटून दिली ; त्या प्रसंगी लूट इतकी सांपडली, कीं अगदीं हलके प्रतीचे शिपाई देखील चांगले सधन झाले. राजास ह्या प्रकारें जय प्राप्त झाल्या बदल नगरांत चोंहीकडे मोठा उत्साह झाला.

रात्र होतांच राजा कन्येच्या महालीं जाऊन तिला म्हणाला, कीं मुली, मला आज जो जय आला, तो केवळ तुझ्या पतीच्या योगानेंच आला. ह्या साठीं मी त्याचा उपकार मानण्यास येथें आलों. त्यानें आम्हावर केवढी दया केली, हें तुला समजावें म्हणून मी तुजकडे पूर्वीच जासूद पाठविला होता. त्यानें सर्व हकीकत तुला कळविलीच असेल. त्या यक्षराजाचे मजवर इतके उपकार झाले आहेत कीं तो येथें केव्हां येईल व मी त्याचे चरण केव्हां धरीन असें मला झालें आहे.

असें राजा बोलत आहे इतक्यांत मी राजकन्येच्या खोलींत नेहमीच्या खिडकीवाटे शिरलों. मला पाहतांच त्यानें माझे पाय गच्च धारले आणि तो म्हणाला, कीं हे यक्षाधिराज, मला आपला उपकार किती वाटत आहे, तें शब्दांनीं दर्शवितां येत नाहीं. महाराज, माझ्या अंतःकरणांतली कृतज्ञता माझे मुखचर्येंवरून आपल्या लक्षांत आली असेलच.

मीं बाहमन राजास उठवून आलींगन दिलें आणि म्हणालों, कीं राजा, मजकारितां तुजवर जें संकट आलें त्याच्या परिहारा करितां मी साहाय्य होणार नाहीं, असें कसें होईल? त्या उन्मत्त कासमानें तुझें राज्य बळकावून तुझे कन्येस आपल्या अंतःपुरांत नेऊन दासी करून ठेवण्याचें योजिलें होतें, म्हणून त्यास मीं योग्य शिक्षा केली. आतां तुझ्याकडे वांकड्या दृष्टीनें पाहण्यास सुद्धां ह्या पृथ्वीवर कोणताही राजा, तो किती बलाढ्य असला तरी, धजणार नाहीं, असें असतांही, जर कोणी धैर्य करून येईल, तर मी त्याच्या सैन्यावर आगीचा पाऊस पाडून त्याची सेना भस्म करून टाकीन, ही पक्की खातरी धर. असें गजनाच्या राजास आश्वासन देऊन नंतर मीं शत्रूंच्या सैन्यावर दगडांचा वर्षाव कसा केला, व त्यांस कसें भय उत्पन्न झालें, तें सर्व सांगितलें. नंतर बाहमन राजा कासमानें त्यास सांगितलेला सर्व वृत्तांत मला निवेदन करून निघून गेला. मग राजकन्या व मी महालांत राहिलों. मी तिच्या देशाचें मोठें कल्याण केलें, ही गोष्ट राजकन्येच्या ही मनांत वागून तिनें माझा मोठा उपकार मानून मला शेंकडों वेळा प्रेमालिंगन दिलें.

राजानें, कासम शत्रु होता, तथापि त्याचें दफन मोठ्या थाटानें केलें. तें झाल्यावर दोन दिवसांनीं शत्रूच्या सैन्याचा पराभव झाल्या बदल राजानें शहरांत मोठा उत्साह मांडला. त्या समयीं माझ्या मनांत आलें, कीं ज्या उत्साहाची तयारी माझा सन्मानार्थ चालली आहे, त्यांत कांहीं तरी अद्भुत चमत्कार करून दाखवावा. मग त्या हेतूनें मी दारूकाम तयार केलें आणि पुष्कळ उंच जाऊन तेथून तें सोडण्यास लागलों. इकडे रस्त्यांत जिकडे तिकडे लोकही जयप्राप्तीबद्दल उत्साह करीत होते. माझ्या दारूकामाचा चमत्कार चांगला सिद्धीस गेला. उजडतांच मी आपली कळसूत्राची पेटी झाडांत ठेऊन लोक कालच्या चमत्कारा विषयीं काय ह्मणतात, तें ऐकण्या करितां शहरांत गेलों. तों ज्या लोकांनीं माझा चमत्कार पाहिला होता, त्यांनीं शेंकडों कल्पना काढल्या. कित्येक ह्मणाले कीं यक्षराजास उत्साहाचा आनंद वाटून तो दर्शविण्या करितां त्यानें चहूंकडे आकाशांत रोशनाई केली होती ; व कित्येक शफथ घेऊन बोलले, कीं त्यास आदमी ताऱ्यांचे उजेडांत प्रत्यक्ष पाहिलें.

हें सर्वांचें बोलणें ऐकून मला फारच मौज वाटली, परंतु हाय हाय ; मी ह्या हर्षांत निमग्न असतां माझी पेटी, ह्मणजे माझें प्रिय यंत्र, ज्याच्या योगानें मीं हे सर्व चमत्कार केले, त्याजवर नकळतां विस्तवाची ठिणगी पडून त्याची राख झाली. तें जळून गेलें पाहिलें, तेव्हां एकुलता एक पुत्र सहस्त्रावधिजखमा होऊन मरून पडला आहे, असें बापाच्या द्रष्टीस पडलें असतां, त्यास जें दुःख होतें, त्या पेक्षांही मला अधिक दुःख झालें. मी आपले केश तोडले, वस्त्रें फाडलीं, आणि मोठ मोठ्यानें शोक करूं लागलों. त्या दुःखाच्या कडाक्यांत मी जीव दिला नाहीं, हा मला मोठा चमत्कार वाटतो. पुढें मी काहींसा स्वस्थ झाल्यावर विचार केला, कीं झाल्या अनर्थास कोणाचा उपाय नाहीं. तर आतां पुढें कसें वागावें ह्याचा कांहीं तरी निश्चय लवकर केला पाहिजे. त्या प्रसंगीं मला एक उपाय सुचला. तो हा कीं, हें शहर सोडून दुसरें कोठें तरी आपण पळून जावें. येथें राहूं नये.

मी एकाएकी नाहींसा झाल्या मुळें बाहमन राजा व शिरीन राजकन्या ह्या उभयतांस अतिशय दुःख झालें असेल. मी गजना शहर सोडून निघालों, तों मिसर देशचे व्यापारी परत आपल्या देशास जात

होते, त्यांच्या सोबतीनें केरो येथें जाऊन पोंचलों. येथें मी उपजीविके-
साठीं कोष्ट्याचा धंदा आरंभिला. पुढें कांहीं वर्षें लोटल्या नंतर ह्या
शहरांत आलों. येथें ही तोच धंदा करीत असतो. दिसण्यांत मी
चांगला सुखी दिसतो; परंतु खरोखरी विचारल्यास मला सुख अगदीं
नाहीं. माझ्या पूर्वीच्या सुखाचा मला विसर पडत नाहीं. शिरीन
राजकन्या अक्षयी माझ्या दृष्टी समोर दिसते, आणि तिचें विस्मरण व्हा-
वें झणून पुष्कळ प्रयत्न करितों; परंतु तो सर्व व्यर्थ होऊन त्या पासून नि-
रंतर चित्तास दुःख मात्र होतें.

राजाधिराज, आपल्या आज्ञे वरून मी आपला सर्व वृत्तांत सांगितला.
मी जाणतो, कीं **जगना** येथील राजा व त्याची कन्या ह्यांबरोबर जें
मी कृत्रिम केलें, तें आपणास आवडलें नसेल; कारण कीं, धर्म विरुद्ध माझे
कपट ऐकून आपल्या धर्मपरायण चित्तास नाखुशी झालेली वारंवार
माझ्या दृष्टेपत्तीस आली; परंतु महाराज वास्तवीक, वृत्तांत सांगण्या
विषयीं आपली आज्ञा होती, ती माझ्यानें उल्लंघन करवेना, इतक्या
साठीं मी आपली खरी हकीकत निवेदन केली. तर मला क्षमा
असावी.

उपसंहार.

ह्या प्रमाणें कोष्ट्याची गोष्ट ऐकून **दमास्कस** येथील राजानें त्यास
यथा योग्य उत्तर दिलें, आणि घरीं जाण्याविषयीं निरोप दिला. मुख्य
प्रधानाचें म्हणणें होतें, कीं या जगांत सर्वथैव सुखी असा कोणीच
नाहीं, ह्या म्हणण्यास ह्या वरील कोष्ट्यानें सांगिलेल्या गोष्टी वरून
साधक प्रमाणे मिळालें. असें असतांही राजा तें मत कबूल करीना. तो
झणाला, कीं **अतलमुल्क**, तुझ्या खेरीज मज पुढें जो जो मनुष्य येतो,
तो तो संतोष वृत्तींत आहे असें दिसतें ह्यास्तव त्यांतून एक देखील सर्व-
थैव सुखी नसेल असें माझी बुद्धि घेत नाहीं. मी आपल्या सेनापतीस,
दरबारी लोकांस व खासगी सर्व कामदारांस हा प्रश्न विचारतो. तर
प्रधाना, त्या सर्वांस मजकडे घेऊन ये.

ते सर्व आल्यावर राजानें प्रत्येकास पुसलें; परंतु सर्वांनीं एकच उत्तर

केलें, कीं आम्हां कोणासही दुःखानें सर्वथैव म्हणून सोडलें आहे असें नाहीं. प्रत्येकास कांहींना कांहीं तरी दुःख आहेच. कोणी म्हणाला, मला बायकोचें सुख नाहीं; कोणी म्हणाला, माझीं मुलें नीट नाहींत. गरीब होते, त्यांस दरिद्रावस्थेचें दुःख होतें; आणि श्रीमंत होते, त्यांत कोणाची शरीरप्रकृति नीट नसल्या मुळें गाऱ्हाणें होतें, व इतरांचीं दुसरीं गाऱ्हाणीं होती.

बुद्धीन राजानें इतक्या लोकांस प्रश्न केले; परंतु आपल्या स्थितीचा ज्यास संतोष आहे, असा एक देखील त्यास आढळला नाहीं. शेवटीं **अतलमुलक** प्रधानाचें म्हणणें खरें आहे अशी राजाची ही खातरी होऊन ह्या संसारांत पूर्ण सुख धुंडूं गेल्यास सांपडावयाचें नाहीं, असें त्यास कबूल करणें अवश्य झालें. लहान किंवा मोठे सर्वास आप आपल्या स्थित्यनुसार काळजी व दुःखें असतातच. तर जो मनुष्य ईश्वरास भिऊन आपल्या धर्मा प्रमाणें सर्वकाळ वागण्या विषयीं यत्न करतो, तोच मनुष्य सर्व दुनयेंत अत्यंत सुखी असें समजावें.

समाप्त.

Sakharam, Bhaskar

Hazār ū-yak rūz The thousand and one days. [Auch m. d. Tit.: Ārabī goṣṭī.
Transl. by Bhaskar Sakharam (Bhāskara Sakhārāma). Corrected and rev. by
Krishna Shastri Chiplonker (Kṛṣṇaśāstrī Cipaṇṇakara)

Bombay 1863

A.or. 3199 f

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10250518-7